

สมเด็จพระสังฆราชลาว พระชนม์ ๘๙ พรรษา เสด็จหนีภัย ลอยแพข้ามสู่ฝั่งไทย

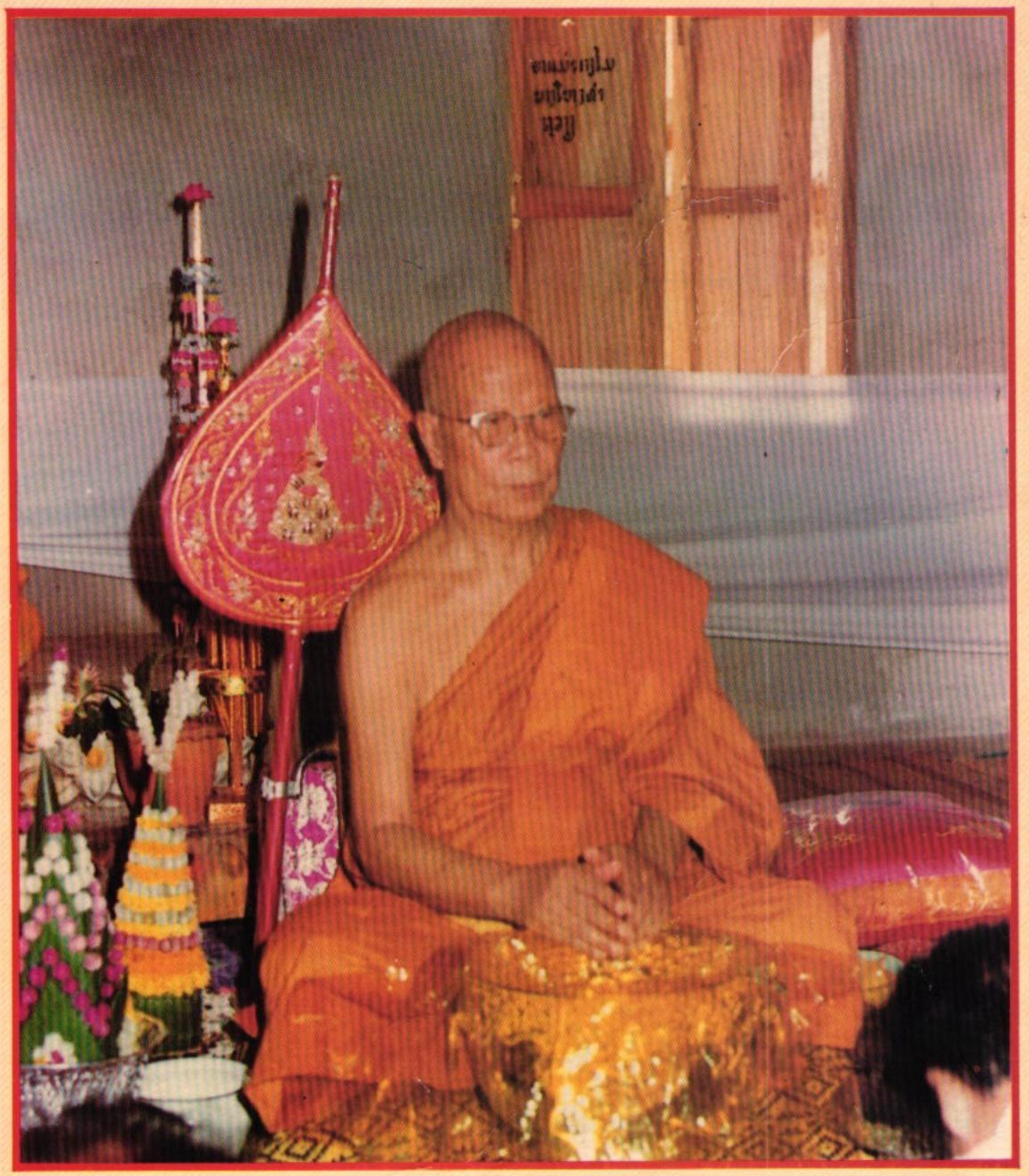

..มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว..

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงพระศพ

สมเด็จพระยอดแก้ว
พุทธชิโนรสสกลมหาสังฆปาโมกข์

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว

ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

กรุงเทพมหานคร

วันที่ ๑๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘

สารบัญ

ลำดับเรื่อง — หน้า

- หมายรับสั่งสานักพระราชวัง
- พระประวัติ สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธรรมญาณมหาเถระ อดีตสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว รวบรวมโดย ติสฺสวโส ภิกฺขุ ๑
- รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อองค์สมเด็จ ฯ โดย ติสฺสวโส ภิกฺขุ ๒๓
- คำแนะนำในการจัดพิมพ์ ๒๗
- บทขอบพระคุณและอนุโมทนา โดย ติสฺสวโส ภิกฺขุ ๓๖
- เกี่ยวกับงานพระศพสมเด็จ ฯ ๓๘
- (สำเนา) สาส์นสมเด็จ ฯ ถึงพี่น้องชาวลาวในยามพลัดถิ่น ๔๐
- (สำเนา) สัมโมทนียกถา ของสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราช-อาณาจักรลาว ๔๓
- (สำเนา) คำอนุโมทนา ของสมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณโก ป. ๙) ๔๕
- อารัมภกถา ของ พระพิมลธรรม อาสภมหาเถระ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ ๔๖
- คำกล่าวถวายสักการะ ของชมรมไทพวน ๑๐ จังหวัด โดย พระธรรมมหาวีรานุวัตร ๔๙
- คำกล่าวถวายสักการะแด่สมเด็จ ฯ ในนามของพณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ อดีตประธานรัฐสภา ๕๑
- สังเวชนียกถา ของนายมงคล ศรีไพรวรรณ อธิบดีกรมการศาสนา ๕๓

ลำดับเรื่อง **หน้า**

– สัมโมทนียกถา ของผู้อำนวยการโรงพยาบาลสงฆ์ ๕๕

– รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณและคำไว้อาลัย ของพณ ฯ นายพลภูมี หน่อสวรรค์
อดีตรองนายกรัฐมนตรี แห่งพระราชอาณาจักรลาว ๕๖

– คำกล่าวในงานสวดพระอภิธรรมชมรมไทพวน ๑๐ จังหวัด
โดย พลโทปุ่น วงศ์วิเศษ ๖๐

ภาคประวัติศาสตร์และสังคมชนชาติลาว

– สมเด็จพระสังฆราช เรียบเรียงโดย พระพิมลธรรม อาสภมหาเถร
อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุ ฯ ๖๑

– รูปอักษรไทยน้อยไทยเดิมและอักษรต่าง ๆ

– ประวัติบางเรื่องเกี่ยวกับภาคอิสาน โดย พณ ฯ จารบตร เรืองสวรรณ ๗๑

– ประวัติพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ๘๓

– ประวัติพระธาตุหลวง (พระเจดีย์โลกจุฬามณี) นครเวียงจันทน์
จากต้นฉบับภาษาลาว โดย มหาศิลา วีระวงศ์ ๙๓

– ตำนานพระแก้วมรกต ๑๐๖

– ตำนานพระบาง (พระคู่บ้านคู่เมืองลาว) โดย อินทรโคตร ๑๑๗

– วิธีนับวันเดือนปีของชนชาติอ้ายลาว โดย พระเทพรัตนโมลี
(แก้ว อุทุมมาลา ป.) เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ๑๔๘

– อาณาจักรลาว (ถอดจากต้นฉบับเดิมภาษาลาว) หนังสือ "ประวัติศาสตร์
การทูตลาว" โดย. คำจันทร์ ประดิษฐ์ (อดีตเอกอธิบดีประจำกระทรวง
แถลงข่าวโฆษณาการ) อดีตเอกอัครราชทูตลาวประจำออสเตรเลีย ๑๕๗

– การเมือง ๑๘ ข้อ ที่คณะฝ่ายลาวแดงนำมาหลอกรัฐบาลฝ่ายเวียงจันทน์
ให้หลงเชื่อจนบ้านแตกเมืองล้มเป็นคอมมิวนิสต์ โดย ติสฺสวโสภิกฺขุ ๑๘๐

ลำดับเรื่อง **หน้า**

– ประวัติไทพวน (ในประเทศไทย) โดย ไพบูลย์ นพคุณ ๑๘๗

– ประวัติความเป็นมาของบั้งไฟและบุญบั้งไฟ โดย มหาศิลา วีระวงศ์ ๒๐๑

– เรื่องผูกเสี่ยว โดย พณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ ๒๐๖

– ประวัติเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก (ท่านเจ้าราชครูขี้หอม) และกษัตริย์
ล้านช้าง เรียบเรียงโดย พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.)
เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ๒๑๗

– ประวัติกษัตริย์วงศ์ล้านช้าง สังเขปโดย พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.)
เจ้าคณะจังหวัดนครพนม ๒๓๗

– ทำเนียบสมณศักดิ์พระนครเวียงจันทน์ ประเทศลาว
โดย สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) วัดบรมนิวาส ๒๔๕

– ความรู้สึกของคนลาวก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์
โดย ติสฺสวโส ภิกฺขุ ๒๙๖

– พระเถระในลาวอายุ ๗๕ พรรษาผูกคอตายจากระบอบคอมมิวนิสต์
โดย ติสฺสวโส ภิกฺขุ ๒๙๘

– บัญหาลาว–ไทย จากหนังสือชาวของ บีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ .... ๓๖๐

– แม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) ของเฮา โดย โสม พัตรสันดร ๓๖๖

– พระพุทธรูปลาวในประเทศไทย ๓๖๙

– สิลาเลขพระธาตุศรีสองฮัก ๓๗๖

ภาควรรณคดี – สารคดีและประเพณีวัฒนธรรมลาว

– เรื่อง “แคน” โดย สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณโก ป. ๙) ๒๔๘

– ประเพณีเถราภิเษกอิสาน โดย พระอริยานุวัตร ศิลปศาสตร์บัณฑิต
(กิตติมศักดิ์) รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม ๒๗๘

ลำดับเรื่อง **หน้า**

– เรื่อง "ฮีตสิบสอง–ครองสิบสี่" โดย พณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ.... .... ๒๘๖

– ครองสิบสี่ กฎหมายสำหรับพระราชา ผู้ปกครองบ้านเมืองนครหลวงพระบาง ๓๐๓

– วิจารณ์เรื่อง "ท้าวผาแดง–นางไอ่" โดย พณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ ๓๑๑

– อรรถาธิบายเชิงวิเคราะห์เรื่อง "ท้าวผาแดง–นางไอ่"

โดย....ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ๓๑๘

– วิจารณ์วรรณคดีลาว โดย พณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ ๓๒๓

– วิจารณ์วรรณคดีลาวเรื่อง "ท้าวกำพร้าคำสอน" ๓๓๓

– คำบายศรีสู่ขวัญพระภิกษุสงฆ์และพิธีต่าง ๆ ของหลวงพระบาง ๓๔๕

– นกเค้าท้วงตาแม่ ๓๙๖

– โศกนาฏกรรมลาว (บั้นหนีข้ามแม่น้ำของ) โดย ส. จอมศรี ๓๘๔

– ศิลปโบราณวัตถุของลาว ๔๐๓

ราคาเล่มละ 220 บาท

(แบบ ข.)

หมายรับสั่งที่ ๒๕๖๐

สำนักพระราชวัง

๔ มีนาคม ๒๕๒๘

พระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระยอดแก้ว พุทธชิโนรส สกลสังฆปาโมกข์ (บุญทัน ธมฺมญาโณ บุพรัตน์) สมเด็จพระสังฆราชลาว ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ ที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๒๘ เวลา ๑๕.๐๐ น. เจ้าพนักงานจัดการเปลื้องเครื่องสุกำศพลงสู่โกศ ณ ศาลาภาณุรังษี วัดเทพศิรินทราวาส ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศไม้สิบสองประกอบศพ ฉัตรเครื่องตั้งประดับ แล้วเชิญบุพโพไปเผา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส (เมรุด้านใต้)

วันอังคาร ที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิง แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

วันพุธ ที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๒๘ เวลา ๗.๐๐ น. เก็บอัฐิ.

ประถมรัตน์/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระสังฆราชลาว เพื่อทราบ เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง -

โดยหน้าที่ราชการ

[illegible]

ผู้รับรับสั่ง

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๗๙๕๑

สำนักพระราชวัง

๔ มีนาคม ๒๕๒๘

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระยอดแก้ว พุทธชิโนรส สกลสังฆปาโมกข์ (บุญทัน ธมฺมญาโณ บุพรัตน์) สมเด็จพระสังฆราชลาว ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร

วันอังคาร ที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘ เวลา ๑๗.๐๐ น.

แต่งกายเครื่องแบบครึ่งยศ ไว้ทุกข์

ประถมรัตน์/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ สมเด็จพระสังฆราชลาว เพื่อทราบ.

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่ง

โดยหน้าที่ราชการ

[illegible]

ผู้รับรับสั่ง

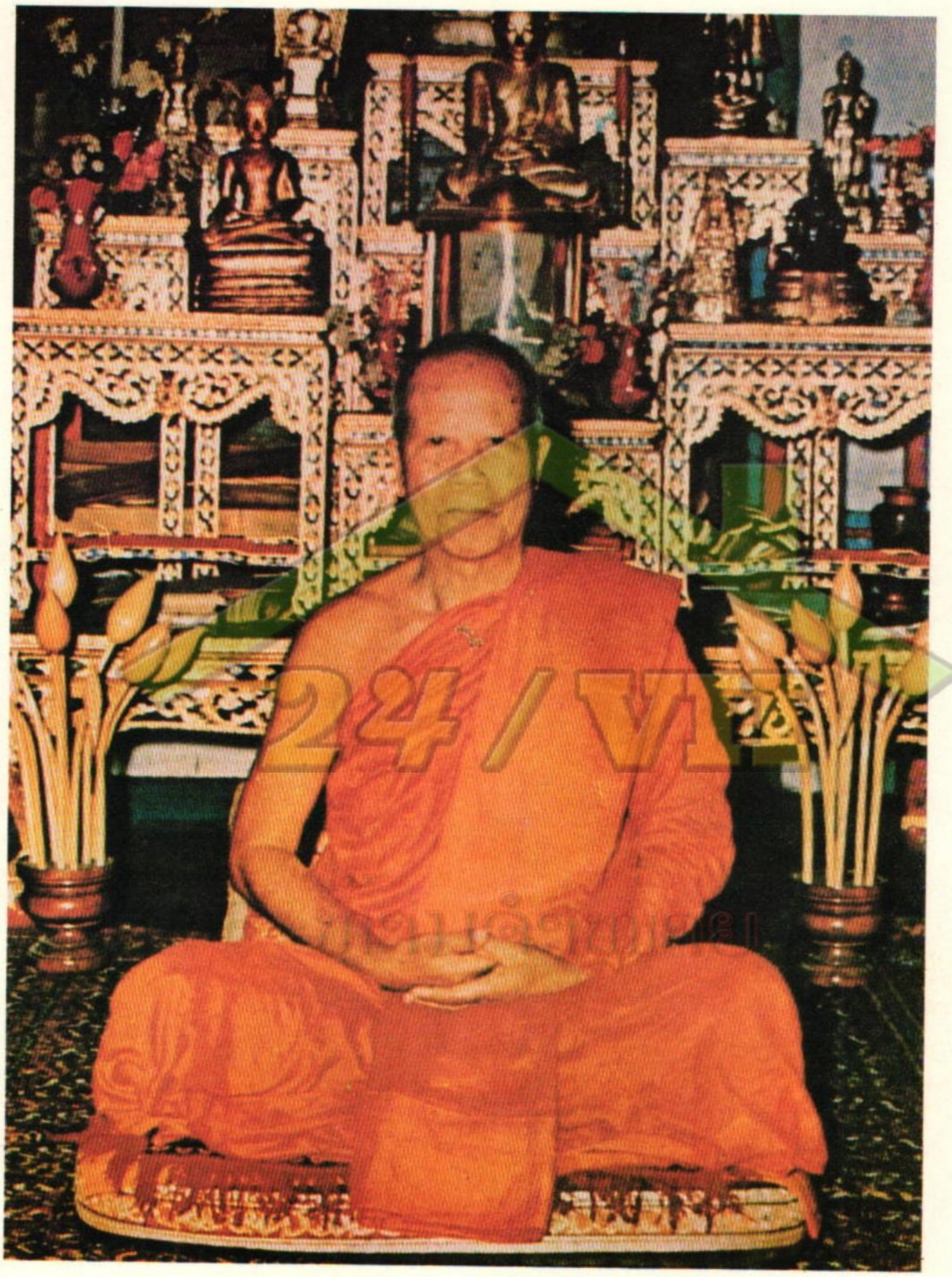

สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรสสกลมหาสังฆปาโมกข์ธัมมญาณมหาเถระ (บุญทัน บุปผรัตน์) สมเด็จพระสังฆราชาแห่งพระราชอาณาจักรลาว สถิต ณ วัดใหม่สุวัณณภูมาราม หลวงพระบาง พระราชอาณาจักรลาว

พระประวัติ

สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธรรมญาณมหาเถระ
อภิธชมหารัฐคุรุ (บุญทัน บุปผรัตน์)
อดีตสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว

กำเนิด สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส พระนามเดิม บุญทัน บุปผรัตน์ ประสูติ บีมะโรง (บีเต่าสี) วันพุธ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๕ (ค.ศ. ๑๘๙๒) เวลา ๒๔.๐๐ น. ที่บ้านป่าขาม ตาแสงป่าขาม กำแพงเมืองหลวงพระบาง ในรัชกาลพระเจ้าคำสุก (พระเจ้าสักรินทรฤทธิ์) พระราชบิดาพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินลาว (๑๘๘๗–๑๙๐๒) นามบิดาเชียงผุย บุปผรัตน์ นามมารดานางบ๊อง มีพี่น้องร่วมกัน ๕ คน คือ

๑.	นางเพียซาว	ประสิทธิ์	ถึงแก่กรรม
๒.	แสนใหม่หล้า	บุปผรัตน์	ถึงแก่กรรม
๓.	พญาหลวงเมืองขวา	บุปผรัตน์	ถึงแก่กรรม
๔.	สมเด็จพระสังฆราช		
๕.	เพียอนุรักษ์ อ้น	บุปผรัตน์	ถึงแก่กรรม

การศึกษาเบื้องต้น สมเด็จ ฯ ได้ทรงศึกษาอักษรสมัยแต่เยาว์วัย คือหนังสือลาว หนังสืออักษรตัวธรรมและอักษรขอมจนอ่านออกเขียนได้ ความรู้พิเศษชำนาญดีดลูกคิดแบบจีนมาก ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ บิดาได้นำไปฝากท่านอาชญาครูหลวงเหล็ก เจ้าอาวาสวัดป่าล้องคูณ ทรงเรียนสวดมนต์ต่าง ๆ ตามประเพณี

บรรพชา เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๔๗ สมเด็จฯ ได้บรรพชาเป็นจัว (เณร) (สามเณร) ที่วัดป่าล้องคูณ ตาแสงเชียงแมน เมืองหลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง พระอาชญาครูเหล็กใหญ่เป็นพระอุปัชฌายะ

อุปสมบท สมเด็จ ฯ ได้อุปสมบทเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ณ อุโบสถวัดป่าไผ่ แขวงหลวงพระบาง เมื่อเวลาตอนเช้าวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ บีกาบใจ้ (ชวด) ค.ศ. ๑๙๑๒ โดย

พระอัครวรราชครูเพ็ง พุทฺธรกฺขิโต (ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชหลวงพระบาง) เป็นพระอุปัชฌายะ

พระอาชญาครูสาธุภูมา โพธิปญฺญา เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พระอาชญาครูสาธุพา พรฺหมฺสโร เป็นพระอนุสาวนาจารย์

ทรงได้พระนามฉายาว่า "ธมฺมญาโณ"

เมื่ออุปสมบทแล้วก็ได้ประทับอยู่ที่สำนักวัดบ่าล้องคูณ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๓ รวมเป็นเวลา ๓๗ พรรษา

การศึกษาตอนกลาง หลังจากอุปสมบทแล้ว ได้ทรงศึกษาธรรมวินัยอันเป็นกิจของสงฆ์ ได้ทรงเรียนมูลกัจจายนะ คัมภีร์พระธัมมปทัฏฐกถา ทรงสนพระทัยในการเจริญสมถกรรมฐานเป็นอย่างยิง ได้นำพระภิกษุสามเณรออกบำเพ็ญธุดงควัตรเสมอ และทรงปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยทรงนำภิกษุสามเณรเดินทางไปปฏิบัติธรรมในถิ่นต่าง ๆ ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๕๙ จาริกโดยทางเรือจากนครหลวงพระบางสู่นครเวียงจันทน์ เดินธุดงค์จากจังหวัดหนองคายและจังหวัดอุดรธานีไปนมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม ประเทศไทย เสร็จแล้วเดินทางด้วยเท้าไปนมัสการพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร กลับผ่านจังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย เข้าสู่นครเวียงจันทน์แล้วจาริกต่อไปบ้านโพนโฮงผ่านเมืองวังเวียงเมืองกาสีและศาลาภูคูณ เข้าสู่นครหลวงพระบาง

พ.ศ. ๒๔๖๓ เดินทางไปสู่ประเทศพม่า โดยผ่านเมืองต่าง ๆ คือ จากนครหลวงพระบาง ผ่านดินแดนภาคเหนือของประเทศไทยคือ จังหวัดเชียงราย ลำปาง เข้าเมืองแม่สอด ข้ามแม่น้ำเมยและแม่น้ำวัง น้ำปิง เข้าสู่แม่น้ำสารวินประเทศพม่าผ่านเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองกุ๊กกิ๊ก เมืองแสนหวี–สีป้อ–มระแม่ง และเมืองละแหง กำแพงจนถึงเมืองหงสาวดี นครย่างกุ้งมัณฑเล นมัสการพระเจดีย์สำคัญหลายแห่ง การเดินทางครั้งนี้นานถึง ๙ เดือน จึงกลับถึงหลวงพระบาง

ตำแหน่งหน้าที่

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดล้องคูณ

พ.ศ. ๒๔๖๖ เป็นรองเจ้าคณะฝ่ายเชียงแมน

พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นกรรมการพุทธศาสนบัณฑิตที่นครเวียงจันทน์ เพื่อเรียบเรียงแนวพระวินัย บัญญัติลักษณะวินิจฉัยและร่างพระบรมราชโองการลักษณะปกครองสงฆ์

พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นครูสอนบาลีมูลกัจจายนะถึง ๑๒ ปี

สมณศักดิ์ที่ได้รับ

พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นพระสำเร็จ

พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นพระอาชญาชา

พ.ศ. ๒๔๖๒ เป็นพระอาชญาครู

พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นพระหลักคำ ธรรมญาณวิสุทธิคุณ

พ.ศ. ๒๔๗๐ เป็นพระลูกแก้วพุทธชิโนรส ธรรมญาณมหาเถระ

พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธรรมญาณมหาเถระ และได้ทรงรับการสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชบริหารคณะสงฆ์ โดยเฉพาะเขตนครหลวงพระบางแทนสมเด็จพระสังฆราชทองจันทร์ ธมฺมธโรมหาเถระแห่งวัดเตาไห

พ.ศ. ๒๔๙๖ ประเทศลาวได้รับเอกราชอย่างสมบูรณ์จากฝรั่งเศสและรวมประเทศลาว ๓ ภาค คือ ลาวเหนือนครหลวงพระบาง ลาวกลางนครเวียงจันทน์ และลาวใต้นครจำปาศักดิ์เข้าเป็นพระราชอาณาจักรอันเดียวกัน พระองค์ก็ได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ทรงบริหารการคณะสงฆ์ทั่วพระราชอาณาจักร จนถึงเวลาเสด็จลี้ภัยออกจากประเทศในปี ๒๕๒๒ อยู่ในตำแหน่งประมุขสงฆ์ ยาวนาน ๔๘ พรรษา

เนื่องด้วยสมเด็จ ฯ พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์แห่งพระราชอาณาจักรลาวเป็นเวลายาวนานและทรงบำเพ็ญบริหารกิจพระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้าทางด้านปกครองและศึกษาสงฆ์มาด้วยความเรียบร้อยดีงามเป็นที่นำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่พุทธบริษัททั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก

ดังนั้นเมื่อพระองค์มีพระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา ในวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ (ค.ศ. ๑๙๗๕) พระสงฆ์เถรานุเถระ คณะรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตพร้อมทั้งข้าราชการทหารตำรวจและพ่อค้าพาณิชย์ผู้มีความเลื่อมใสในพระจริยาวัตรของพระองค์จึงร่วมกันจัดทำพิธีบุญฉลองอายุครบ ๘๐ พรรษาถวายแด่พระองค์ท่าน ที่วัดดงเหม้ยงศรีคูณเวียง นครเวียงจันทน์

ในโอกาสนี้มีผู้มีจิตศรัทธาได้นำ ปัจจัยจากแขวงต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรมาร่วมสมทบกองการกุศลครั้งนี้เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๘,๗๕๓,๕๐๐ (แปดล้านเจ็ดแสนห้าหมื่นสามพันห้าร้อยกีบ) ปัจจัยดังกล่าวคณะกรรมการเห็นพร้อมกันจัดสร้างพระไตรปิฎกฉบับอักษรลาว เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระองค์ท่าน ในขณะเดียวกันคณะกรรมการได้จัดพิมพ์หนังสือคาถาธรรมบท ๔ ภาษา คือ บาลี ลาว อังกฤษ และฝรั่งเศส พร้อมทั้งหนังสืออื่น ๆ อีกหลายเล่ม เพื่อแจกเป็นธรรมวิทยาทานแก่ผู้มาในงานนี้ด้วย

สมณศักดิ์พิเศษที่ได้รับจากต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้รับอภิธชมหารัฐคุรุ ซึ่งเป็นตำแหน่งคณะสงฆ์สูงสุดของประเทศสหภาพพม่า สมัยพณ ฯ ท่านอูจันทรทูนเป็นประธานาธิบดีและพณ ฯ ท่านอูนุเป็นนายกรัฐมนตรี (ถวายนิตยภัทรบีละ ๑๐๐๐ รูปี)

ทรงบำเพ็ญศาสนกิจในประเทศ

พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นกรรมการตรวจหนังสือหอสมุดพระราชวังหลวงพระบาง

พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นกรรมการที่ปรึกษาสมเด็จพระสังฆราชแห่งนครหลวงพระบาง

พ.ศ. ๒๔๗๘ เป็นกรรมการที่ปรึกษาสังฆนายก ซึ่งเรียกในเวลานั้นว่า ขาประชุม

พ.ศ. ๒๔๘๐ จัดตั้งมูลนิธิสงฆ์เพื่อบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรม

พ.ศ. ๒๔๘๑ เป็นประธานอำนวยการโรงเรียนพระปริยัติธรรมประจำแขวงหลวงพระบาง

พ.ศ. ๒๔๘๓ สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ ทรงอาราธนาเสด็จมาประจำอยู่ที่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงติดกับพระราชวัง ได้ทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ณ วัดศรีพระพุทธบาท ซึ่ง

เป็นโรงเรียนประจำแขวงหลวงพระบาง และทรงส่งเสริมการศึกษาสงฆ์ การปกครอง และการเผยแพร่อย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรลาวด้วย

ทรงบำเพ็ญศาสนกิจในต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๖๗ ทรงเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ลาวไปเชื่อมสัมพันธไมตรีกับคณะสงฆ์ประเทศกัมพูชา และได้ขอพระมหาผล (ไม่ทราบฉายา) จากคณะสงฆ์กัมพูชามาช่วยเป็นอาจารย์สอนนักธรรมบาลีที่นครหลวงพระบาง หลังจากนั้นได้จัดส่งพระสงฆ์นักศึกษาลาวจำนวนหลายรูปไปศึกษาธรรมบาลีที่ประเทศนั้น โดยความอุปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต ศรีสว่างวงศ์

พ.ศ. ๒๔๙๘ ทรงเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ไปประชุมฉัฏฐสังคายนาที่ประเทศพม่า

พ.ศ. ๒๔๙๙ ทรงเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ลาวเสด็จไปร่วมงานฉลองพุทธชยันตีที่ประเทศศรีลังกา แล้วเสด็จไปนมัสการสังเวชนียสถานที่สำคัญหลายแห่ง ในประเทศอินเดียแล้วเสด็จไปประเทศพม่าตามคำอาราธนาของ พณ ฯ อูนุ นายกรัฐมนตรีพม่า และได้รับเกียรติอย่างสูงจากประเทศพม่าให้เป็น "อภิธชมหารัฐคุรุ" (ตำแหน่งเกียรตินิยมบัณฑิตทางพุทธศาสนาระดับสูงสุดของพม่า)

พ.ศ. ๒๕๑๐ เสด็จเยี่ยมประเทศไทยตามคำอาราธนาของสมเด็จพระสังฆราชไทย คือ สมเด็จพระสังฆราชอุฏฐายีมหาเถระ

พ.ศ. ๒๕๑๐ เสด็จไปเยี่ยมเยียนสัมพันธไมตรีกับประเทศอินเดียตามคำอาราธนาของประเทศนั้น

พ.ศ. ๒๕๑๕ ทรงเป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ลาวเสด็จไปร่วมงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสังฆราชอุฏฐายีมหาเถระ ประเทศไทย

พ.ศ. ๒๕๑๕ ทรงเป็นหัวหน้าพระสงฆ์ลาวเสด็จไปเยี่ยมสหภาพโซเวียต ตามคำอาราธนาของประเทศนั้น

พ.ศ. ๒๕๑๖ เสด็จไปเยี่ยมสำนักกรุงวาติกัน ตามคำทูลอาราธนาของสมเด็จพระสันตปาปาปอลที่ ๖

การก่อสร้างศาสนวัตถุ

องค์สมเด็จประทับจำพรรษาอยู่วัดป่าล้องคูนเริ่มแรกแต่เป็นคะโยม(เด็กวัด)จนบรรพชาและอุปสมบทนานกว่า ๔๐ ปี ดังกล่าวแล้ว เมื่อได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดป่าล้องคูน องค์สมเด็จ ฯ ได้ซ่อมแซมกุฏิ วิหาร ศาลาหอแจกและขยายโรงเรียนการศึกษาธรรมบาลีแบบมูลกัจจายนะ (มูลเดิม) ให้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าที่มีอยู่ จนกระทั่งได้รับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชและได้ย้ายมาพำนักอยู่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ตามคำนิมนต์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์องค์ศาสนูปถัมภ์ ก็ได้มาปรับปรุงปฏิสังขรณ์ กุฏิวิหารและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมารามหลายอย่างดังที่ปรากฏเห็นอยู่ทุกวันนี้ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์และคณะรัฐบาลพร้อมพระสงฆ์เถรานุเถระและศาสนิกชนชาวลาวทั้งชาติมีจิตศรัทธาเป็นเอกฉันท์พร้อมกันเตรียมจัดงานพระราชพิธีเฉลิมฉลองครึ่งพุทธกาลอยู่ที่นครเวียงจันทน์ พระองค์สมเด็จได้ทรงเป็นประธานกิตติมศักดิ์เตรียมงานปฏิสังขรณ์และก่อสร้างถาวรวัตถุเป็นอนุสรณ์ฉลองครึ่งพุทธกาล มีการปฏิสังขรณ์พระธาตุหลวงเวียงจันทน์และบูรณะโบราณวัตถุหลาย ๆ แห่งทั่วพระราชอาณาจักร จุดศูนย์กลางสร้างมหากุฏิและศาลาพันห้องที่วัดพระธาตุหลวงเหนือ นครเวียงจันทน์ เป็นต้น โดยอดีตสังฆนายกคือ สมเด็จพระลูกแก้วคุณมุณีวงศมหาเถรอัคคมหาบัณฑิต* วัดพระธาตุหลวงเหนือ (วัดพระธาตุโลกจุฬามณี) เป็นประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์ดำเนินการก่อสร้างร่วมกับคณะกรรมการฝ่ายรัฐบาล

ต่อมาถึงบั้นปลายชีวิตของพระองค์หลังจากพิธีเฉลิมฉลอง๒๕๐๐ปี ผ่านไปแล้วพ.ศ.-๒๕๐๕ องค์สมเด็จเป็นประธานอุปถัมภ์ก่อสร้างวัดดงเหม้ยงศรีคูนเวียง นครเวียงจันทน์ คือสร้างพัทธสีมาแบบศิลปหลวงพระบาง กุฏิ ศาลาหอแจก โรงเรียนพระปริยัติธรรม กำแพงรอบวัดทั้งสี่ด้าน และเตาเผาศพ มีพระมหาสิงห์ทอง บรรลัยศักดิ์ ป.ธ. ๙ เจ้าอาวาสและรวบรวมเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างจนเป็นผลสำเร็จและเป็นที่อยู่อาศัยศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์สามเณรตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ หลังจากสิ้นสุดการก่อสร้างวัดดังกล่าว พระมหาสิงห์ทองเจ้าอาวาสก็ทูลลาองค์สมเด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอินเดีย เมื่อบ้านเมืองลาวเปลี่ยนการปกครองก็ขอไปอยู่สหรัฐอเมริกาจนทุกวันนี้

---

*เป็นสมณศักดิ์ชั้นสูงของคณะสงฆ์ที่รัฐบาลพม่าถวาย

พ.ศ. ๒๕๐๗ ค.ศ. ๑๙๖๓ เป็นประธานอุปถัมภ์ร่วมกับท่านนายพลสิงห์ รัตนสมัย สร้างโรงเรียนสถาบันชั้นสูง สำนักวัดพระองค์ตื้อ นครเวียงจันทน์

พ.ศ. ๒๕๑๒ องค์สมเด็จนำพาคณะศิษยานุศิษย์และทายกผู้มีศรัทธาสร้างขั้นได (บันได) ลงสู่ท่าน้ำของ (น้ำโขง) สองเส้น เพื่อให้เป็นที่สะดวกแก่การขึ้นลงของประชาชนที่ท่าบ้านป่าขาม นครหลวงพระบาง ซึ่งมีความยาวประมาณ ๓๕ เมตร

พ.ศ. ๒๕๑๓ สร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม ๑ หลัง ยาว ๓๖ เมตร กว้าง ๘ เมตร เทคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว มี ๑๒ ห้องเรียน เพื่อให้เป็นที่ศึกษาเล่าเรียน นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโทและนักธรรมชั้นเอก ที่วัดสพวนาราม นครหลวงพระบาง

โดยพระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวโส) เลขาสมเด็จ ฯ และพระมหาอนุรัตน์ วัฒนศีลธรรม หัวหน้าโรงเรียนพระปริยัติธรรม พร้อมคณะครูอาจารย์ทุกท่าน เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง

พ.ศ. ๒๕๑๓ สร้างพัทธสีมาวัดปากหลึง วัดบ้านจอมงัว วัดบ้านสเลือนและวัดบ้านปากเพาะ และต่อน้ำประปา (น้ำก๊อก) จากห้วยลงมายังวัดบ้านลาดหารบ้านปากหลึง เพื่อความสะดวกแก่พระภิกษสงฆ์และชาวบ้าน พระหลักคำ ฯ (ผั้น ติสสวโส) เป็นผู้กำกับดูแลการก่อสร้าง

พ.ศ. ๒๕๑๔ ทรงเป็นประธานสร้างพัทธสีมา วัดมโนรมย์นครหลวงพระบาง โดยพระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวโส) เลขาสมเด็จ ฯ และพระมหาอ่อนตา แก้วปัญญา เจ้าอาวาส เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง เมื่อเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ยกเอาพระพุทธรูปทองเหลืององค์ใหญ่ ซึ่งพระอังสะ (ไหล่) และพระเพลา (ต้นขา) ทั้งสองข้างถูกตัดเอาไปเมื่อครั้งสมัยสงคราม เข้าไปประดิษฐานในพัทสีมาหลังนี้ และได้ให้นายช่างต่อพระอังสะ และพระเพลาให้เป็นองค์พระพุทธรูปที่สมบูรณ์ไว้เป็นที่เคารพบูชาแก่พุทธศาสนิกชนต่อไป

พ.ศ. ๒๕๑๓ สร้างศาลาอยู่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม พระนครหลวงพระบาง สำหรับให้แม่ชี (แม่ขาว) และผู้มีจิตศรัทธาที่จะมาพักค้าง จำศีล ๕ ศีล ๘ และศีลอุโบสถ และทั้งเป็นสถานที่ผึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วย กว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๘ เมตร

พณ ฯ พญาเพ็ง พงศ์สวรรค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และนางพญาบุญเนาว์ พงศ์สวรรค์ เป็นเจ้าศรัทธาออกปัจจัยและเครื่องอุปกรณ์การก่อสร้าง พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวำโส) เป็นผู้กำกับการก่อสร้าง

พ.ศ. ๒๕๑๔ สร้างตึกโรงพยาบาลสงฆ์ที่บริเวณโรงพยาบาลในนครหลวงพระบางหนึ่งหลัง สูงสองชั้นเทคอนกรีตเสริมเหล็ก บรรจุเตียงคนไข้ได้ ๖๕ เตียง สิ้นค่าก่อสร้าง

๔๕,๐๐๐,๐๐๐ กีบ (สี่สิบห้าล้านกีบ) เป็นเงินของรัฐบาลร่วมสมทบสองส่วน อีกส่วนหนึ่งองค์สมเด็จฯ พร้อมทายกผู้ใจบุญร่วมบริจาค พระหลักคำฯ (ผั้น ติสฺสวโส) เป็นผู้กำกับดูแลการก่อสร้าง

พ.ศ. ๒๕๑๕ ทรงเป็นประธานก่อสร้างกุฏิ ๑ หลัง ที่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม นครหลวงพระบาง โดย พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวโส) เลขาสมเด็จ ฯ เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง เทคอนกรีตเสริมเหล็ก พื้นปูไม้ปาเก้ โดยงบประมาณของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวัฒนา มีหลาย ๆ ห้องเพื่อเป็นที่พักรับรอง พระเถระจากต่างแขวง (ต่างจังหวัด) และจากต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๕๑๕ สร้างหอไตรหนึ่งหลังสองชั้น ชั้นบนเป็นที่เก็บหนังสือธรรมใบลานอยู่ที่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม นครหลวงพระบาง เทคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นที่รวบรวมเก็บหนังสือที่เกี่ยวกับวรรณคดีชาดกทางพระพุทธศาสนาและหนังสืออื่น ๆ มีพระไตรปิฎก เป็นต้น ที่พระองค์ทรงสร้างรวบรวมและซ่อมแซมให้เป็นหนังสือที่สมบูรณ์ใช้ได้เก็บมารวมไว้หอไตรหลังนี้ทั้งหมด ชั้นล่างเป็นหอสมุดสำหรับอ่านหนังสือและค้นคว้าหลักวิชาต่างๆ ของนิสิตนักศึกษาและพระสงฆ์สามเณรทั่วไป พระหลักคำฯ (ผั้น ติสฺสวโส) เป็นผู้กำกับดูแลการก่อสร้าง

พระจริยาวัตรส่วนพิเศษ ขององค์สมเด็จ ฯ

นอกจากพระองค์ทรงส่งเสริมการศึกษาธรรมวินัยภายในประเทศ และได้จัดส่งพระภิกษุสามเณรไปศึกษายังต่างประเทศ เช่น ประเทศไทย ประเทศกัมพูชา ประเทศอินเดีย ประเทศพม่า และประเทศศรีลังกา เป็นต้นแล้ว

– พระองค์ทรงมีบุคคลิกภาพสง่าผ่าเผย สมส่วนไม่สูงไม่ต่ำไม่อ้วนไม่ผอม มีพระฉวีวรรณขาวและทรงมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง ไม่ค่อยมีโรคาพยาธิใด ๆ มารบกวนพระวรกาย ไม่เคยได้เข้ารับการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาลใด ๆ เลย จนกระทั่งพระชนมายุ ๗๒ พรรษา จึงได้มีพระอาการความดับพระโลหิตสูง เมื่อทรงได้รับการรักษาพยาบาลจากแพทย์แผนปัจจุบันและแพทย์แผนโบราณพระอาการก็ได้ทุเลาลงจนหายเป็นปกติในที่สุด

– พระองค์ทรงมีพระสติปัญญาเฉียบแหลม ลึกซึ้ง สุขุม และละเอียดรอบคอบในภารกิจทุกด้าน สมกับสมณฐานันดรศักดิ์ ทั้งมีพระทัยรักความเป็นธรรม และมีพระเมตตาต่อสัตว์และบุคคลทั่วไป ทรงมีพระกตัญญูกตเวทิตาธรรมแก่ผู้มีพระคุณทั้งหลาย

– พระองค์ทรงมีพระจริยาวัตรคล่องแคล่วว่องไว เสด็จไปไหนมาไหนไม่อืดอาดเชื่องช้าเหมือนผู้สูงอายุทั้งหลาย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมารเสด็จพระราชดำเนิน
ทอดไตรมหาบังสุกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
ถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว
เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘

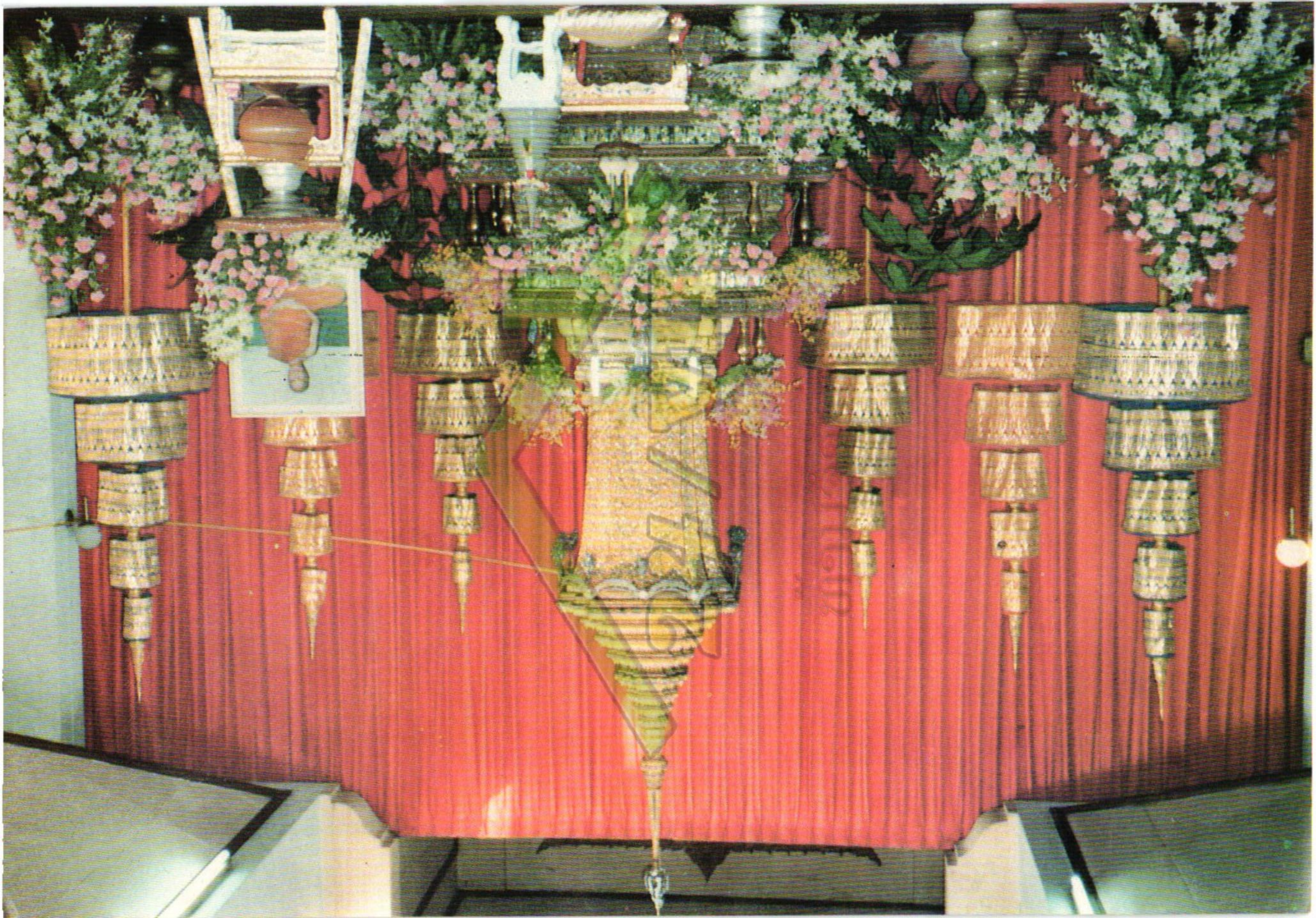

พระราชาคณะพระภิกษุสามเณรข้าราชการและสาธุชนร่วมขบวนแห่พระศพ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘

ขบวนเครื่องเกียรติยศหลวงแห่พระศพสมเด็จพระสังฆราช
แห่งพระราชอาณาจักรลาว วัดเทพศิรินทราวาส
เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘

พระราชาคณะและพระภิกษุสงฆ์ในพิธีบำเพ็ญกุศลพระศพ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว
เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๘

พระเถระผู้ใหญ่ร่วมอนุโมทนาบำเพ็ญกุศลพระศพสมเด็จพระสังฆราช

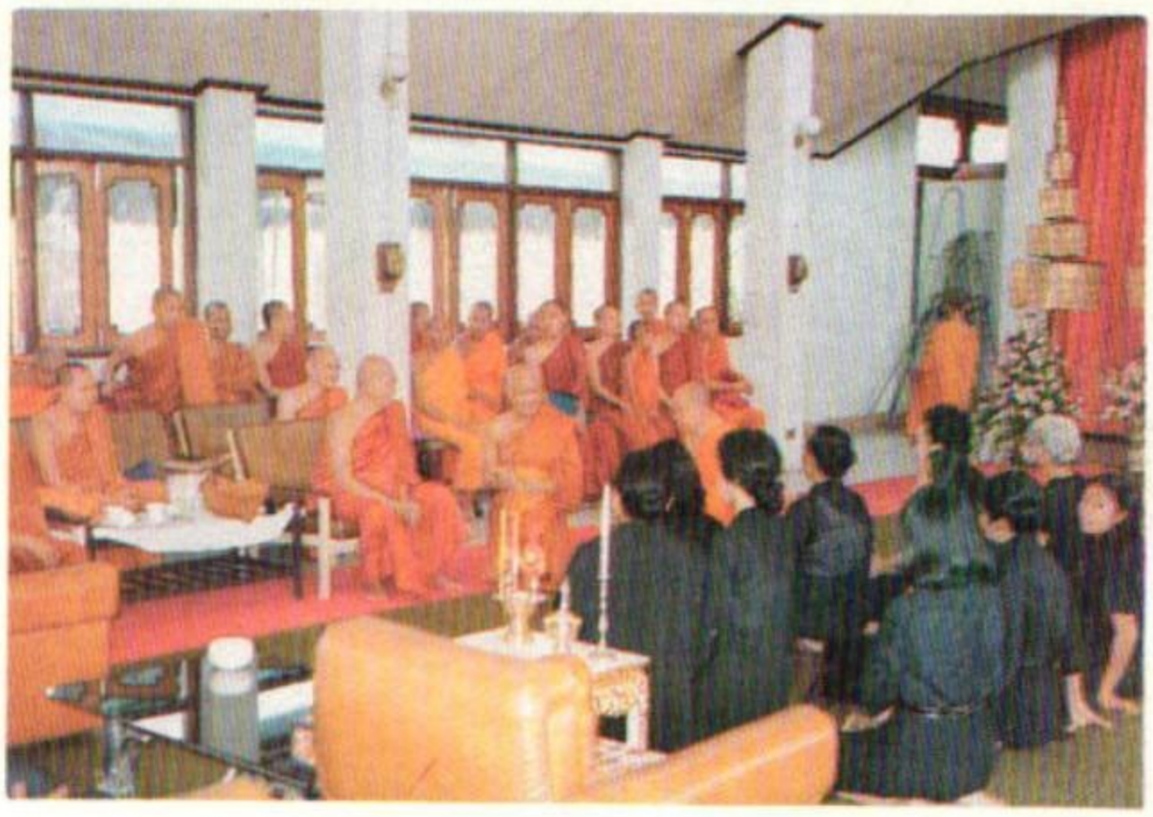

พระราชปัญญาโกศล วัดเทพศิรินทร์ทราวาส
ชักผ้าบังสุกุล พระอัฐิสมเด็จ ฯ

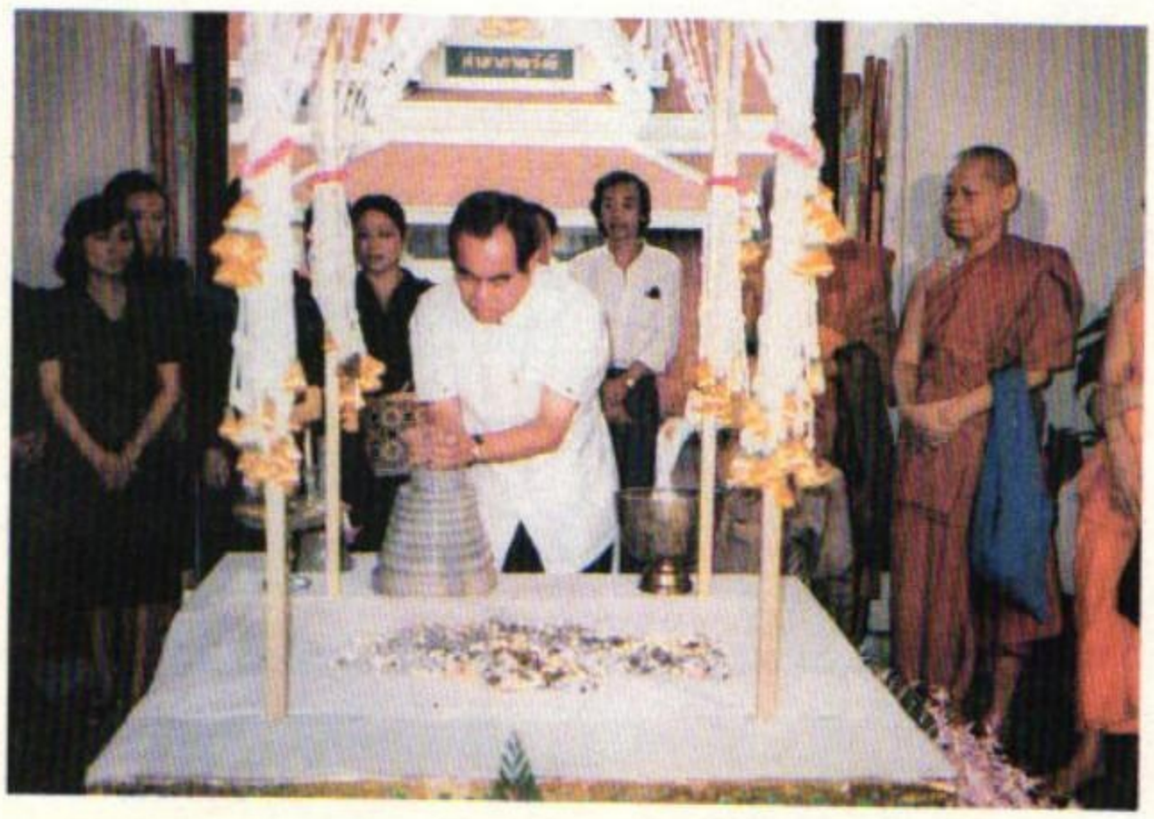

เจ้าคำแพง ราชบุตร ขณะที่นำพระอัฐิใส่พระโกศหิน

ข้าราชการสาธุชนชาวลาวจากฝรั่งเศสและในประเทศไทย
มาร่วมงานพระศพสมเด็จ ฯ

ท่านนายพลภูมี หน่อสวรรค์ (ขวา) เป็นประธานบำเพ็ญกุศลถวายแด่
สมเด็จพระสังฆราช ในวันพระราชทานเพลิงศพ

ท่านเอนทรี พิทชเยนโยธิน และคณะลูกหลานบำเพ็ญกุศลสมเด็จ

หม่อมแม่พินกร เพ็ชรราช และคณะลูกหลาน (ซ้าย)
บำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระสังฆราช

หม่อมคำผู หลานสมเด็จ (กลาง) และคณะลูกหลาน
บำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จพระสังฆราช

คณะลูกหลานชาวลาวฝรั่งเศส
ที่มาร่วมถวายบำเพ็ญกุศลสมเด็จพระสังฆราช

คณะลูกหลาน

พระองค์ทรงเคร่งครัดปฏิบัติธรรมวินัยและสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทรงบำเพ็ญศาสนกิจที่เป็นส่วนรวมด้วย อย่างเหมาะสมเป็นที่เคารพเลื่อมใสแก่ศาสนิกชนทั่วไปอย่างกว้างขวาง

– พระองค์ออกบิณฑบาตทุกวันนอกจากจะทรงอาพาธหนักเท่านั้น

– ลงทำวัตรสวดมนต์ร่วมกับพระภิกษุสามเณรเป็นประจำ จนไม่สามารถจะเสด็จไปร่วมได้จึงทรงทำวัตรพระองค์เดียวตลอดชีวิต

– ทรงนำพาพระภิกษุสงฆ์เข้าปริวาสกรรมทุกปีมิได้ขาด

– พระองค์ทรงฝึกนั่งกรรมฐานภาวนา จากพระอาชญาครูเหล็กใหญ่ พระอุปัชฌาย์ตั้งแต่เป็นสามเณรอายุ ๑๒ พรรษา ทรงตื่นนอนแต่ ๐๔.๐๐ น. ไหว้พระสวดมนต์และนั่งสมาธิภาวนา จนสว่าง หลังจากนั้นก็ออกบินฑบาต

ตอนค่ำ หลังจากร่วมทำวัตรสวดมนต์กับพระสงฆ์สามเณรและประทานโอวาท เสร็จแล้วท่องหนังสือสวดมนต์ มีมหาสติปัฏฐานสูตรทบทวนพระภิกขุปาฏิโมกข์และสูตรอื่น ๆ ถึงเวลา ๒๑.๐๐ น. เข้าห้องสวดมนต์ และนั่งสมาธิ ๒๓.๐๐ น. (ห้าทุ่ม) จึงทรงบรรทมต่อไป เพราะอานิสงส์ที่พระองค์นั่งสมาธิ ทำให้พระองค์ทรงประทับนั่งตัวตรง ไม่เอนเอียงเหมือนคนสูงอายุทั่วไป

– ตั้งแต่บรรพชาเป็นต้นมาทรงปฏิบัติธุดงค์ข้อใดข้อหนึ่งเป็นประจำ

– เสด็จลงอุโบสถ ฟังการแสดงพระภิกขุปาฏิโมกข์ทุกวันพระอุโบสถ

– ไม่ทรงสูบบุหรี่และฉันหมากตลอดชีวิต ทั้งแนะนำไม่ให้ผู้อื่นเสพด้วย

– ไม่ทรงเหยียบและข้ามกิ่งโพธิ์ใบโพธิ์เพราะถือว่าเป็นต้นไม้ที่อาศัยตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

– ไม่ทรงหนุนหมอนที่มีนุ่นหรือสำลียัด หนุนแต่หมอนหวายหมอนไม้และไม่บรรทมบนที่นอนที่ยัดด้วยนุ่นและสำลี ส่วนมากจะใช้เปลือกหน้องมาทุบให้อ่อนนิ่มแล้วใช้ปูนอน

– ทรงตื่นดึกแต่เวลา๐๔.๐๐น. ไหว้พระภาวนาทุกวันนอกจากเวลาทรงอาพาธจริงๆ

– เครื่องไทยทานบริขารที่ได้มาจะเก็บไว้พอสมควรแล้วจะทำการบริจาคต่อโดยวิธีให้พระสงฆ์สามเณรที่ขาดเข็นจับสลากประจำตลอดมา ทั้งได้อนุเคราะห์ปัจจัยสี่แก่พระอาคันตุกะที่จรมา และญาติโยมผู้ขัดสนตามสมควรแก่โอกาส

– ในการทรงบำเพ็ญกุศลทุกครั้งไม่ว่าให้ทานหรือเจริญกรรมฐาน จะทรงปรารถนาพุทธภูมิ (พุทโธโหมิ)

– พระชนมายุ ๙๓ พรรษา ผิวพรรณยังผ่องใส คล่องแคล่วความจำดี และประทับนั่งตัวตรงไม่ค่อมและเอนเอียง เหมือนผู้สูงอายุทั้งหลาย

– ทรงสนพระทัยยาสมุนไพร (ยาพื้นเมือง) เป็นอย่างมาก ทรงรวบรวมตำรายาหลาย ๆ ผูกมารวมจารใส่ใบลานไว้ เพื่อเป็นประโยชน์แก่อนุชนปางหลัง

– มีน้ำพระทัยรักหนังสือที่เกี่ยวกับวรรณคดี พระพุทธศาสนาที่เป็นอักษรธรรม อักษรขอม อักษรลาว อักษรพม่า และอักษรไทย ที่เป็นพระไตรปิฎก ชาดกต่าง ๆ เช่นพระเจ้า ๕๐๐ ชาติ ๕๐ ชาติ และ ๑๐ ชาติ เป็นต้น รวมทั้งวรรณคดีต่าง ๆ ของลาว พระองค์ชอบเก็บหนังสือใบลานผูกต่าง ๆ มารวมกันไว้แล้วตรวจชำระ ถ้าเห็นว่ามีขาดหายไปบ้างพระองค์จะหาหนังสือผูกอื่นมัดอื่นที่สมบูรณ์มาคัดลอกเขียนเพิ่มเติมใส่ใหม่ทำให้หนังสือมัดนั้น ผูกนั้นบริบูรณ์ได้ด้วยพระองค์เอง

– ทรงเอาพระทัยใส่ในนวกรรมไม่ว่าพระองค์จะอยู่ที่ไหน ก็ทรงรักษาเสนาสนะในที่นั้นควรซ่อมแซมหรือควรสร้างใหม่ พระองค์ทรงถือมติว่าอยู่ที่ไหนต้องสร้างประโยชน์ให้แก่ที่นั่น

– ทรงมีอุปนิสัยสงบเยือกเย็นมีน้ำพระทัยทุ่นเที่ยงและหนักแน่นไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ต่าง ๆ ไม่เคยตำหนิติเตียนใคร ไม่เคยนำเรื่องของใครมาวิพากษ์วิจารณ์ให้เสียหาย ถ้ามีคนนำเรื่องเหล่านี้มาปรารภกับพระองค์ พระองค์จะทรงเงียบไม่ยอมให้ความคิดเห็นอะไร แต่ถ้านำเอาเรื่องการปฏิบัติกรรมฐานหรือนิทานชาดกต่าง ๆ มาพูดสนทนากัน พระองค์จะเป็นหัวหน้าสนทนาและฟังจนจบเรื่อง ดังนั้นจึงมีแต่ผู้เคารพสรรเสริญพระองค์ นับว่าเป็นผลอานิสงส์ทันตาเห็นที่ไม่ตำหนิคนอื่น

– เมื่อทายกนิมนต์ไปสวดมนต์ฉันเพลพระองค์จะเสด็จไปทุกงาน ไม่เลือกว่าบ้านนั้นจะเป็นผู้ร่ำรวยหรือยากจนเข็ญใจ แม้ไม่มีรถมารับพระองค์ก็ทรงเดินไปไม่เคยว่าเหนื่อยว่าหิว เพื่อฉลองศรัทธาของญาติโยม ทุกงานที่นิมนต์พระองค์ไปโปรด เมื่อจบสวดมนต์แล้วเจ้าภาพต้องนิมนต์เทศน์กัณฑ์ทศพรเพื่อเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพและผู้มาร่วมงานด้วย

– ทรงมีความจำดีแม้ว่าพระชนมายุได้ ๘๕ พรรษานั้น ยังแสดงพระภิกขุปาฏิโมกข์ด้วยพระองค์เองจนจบ และเทศน์ลำพระเวสสันดรชาดก พระองค์เคยปรารภกับผู้เขียนว่าไม่เคยเหนื่อยและไม่เคยหิวเข้า ถึงเวลาก็ฉันไป

– องค์สมเด็จสนพระทัยการเกษตร เช่น เวลาจำพรรษาอยู่วัดล้องคูณนั้น จัดทำสวนของวัดกว้างหลายสิบไร่ ปลูกต้นไม้ที่เป็นผลนานาชนิดไว้แก่วัด และนอกจากนี้ เมื่อมีทายกนำผลไม้ในและต่างประเทศมาถวายพระองค์จะทรงเก็บเมล็ด (แก่น) เพาะ (กล้า) แล้วแจกให้พระสงฆ์ และชาวสวนนำไปปลูกตามวัดและสวนของตน

– นอกจากนี้ยังมีพระจริยาวัตรอีกมากมายของสมเด็จ ฯ จนไม่สามารถที่จะนำมาเขียนไว้ในที่นี้ให้หมดได้

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์นี้ เป็นนักบุญที่มีบุญมาก มีพระปัญญาเฉลียวฉลาดปราดเปรื่อง หนักแน่นมั่นคง มีพระสติรอบคอบถี่ถ้วน ละเอียดสุขุม มีเมตตากรุณาโอบอ้อมอารีย์ มีกตัญญูต่อผู้มีคุณทั้งหลาย มีสังคหวัตถุธรรม คือธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวใจคน ได้แก่ทาน การเสียสละบำจัยสิ่งที่เกื้อกูลจุนเจือผู้ที่ควรได้รับ ปิยวาจา ทรงกล่าวแต่สิ่งที่มีประโยชน์แก่ตนและคนอื่น เป็นที่น่ารัก น่าเคารพ น่าบูชา และเป็นที่ถูกใจของศาสนิกชนทกระดับชั้น ทรงตรัสแต่น้อย เสงี่ยมเจียมกายวาจาใจทกขณะจิต อัตถจริยาเสียสละ บำเพ็ญประโยชน์ให้เกิดแก่ประชาชนหมู่มาก ให้ได้อยู่เย็นเป็นสุข สมานัตตตาวางพระองค์พอดี ทำให้ทุกคนทุกชั้นทุกวัยเข้าถึงได้อย่างสะดวกสบาย สมกับที่พระองค์ได้ทรงปรารถนาพุทธภูมิ

พระจริยาวัตรของพระองค์ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของศาสนิกชนย่างกว้างขวาง ทั้งในและต่างประเทศเป็นอย่างมาก เมื่อทุกท่านทุกคนได้เข้าเฝ้ากราบถวายคารวะแด่พระองค์แล้วจะได้รับแต่ความรู้สึกเป็นสุขกายสุขใจโดยทั่วกัน ความเป็นผู้มีบริษัทบริวารมากนี้ ในพระพุทธ-ศาสนาพระศาสดาได้ทรงยกย่องพระอุรุเวรากัสสปะ ว่าเป็นผู้เลิศ เพราะอำนาจธรรมคือ สังคห-วัตถุดังกล่าวแล้ว

สมเด็จ ฯ พระองค์ทรงเป็นผู้เกิดมาดีแล้ว ดำรงตนอยู่ก็ดี เป็นอัตตสัมมาปนิธิ คือตั้งตนไว้ชอบดวงพระธรรมที่มีมูลเชื้อข่ายเครือสยัมภูอยู่ในส่วนลึกแห่งพระหฤทัย ย่อมเป็นพื้นฐานบันดาลให้เกิดจริยาธรรมอันงดงาม เป็นประโยชน์แก่ตนเองและแก่ชาติ ศาสนา เป็นที่น่านิยมชมชอบของปวงปราชญ์ทั้งหลาย พระองค์ได้ทิ้งรอยอันงดงามไว้ให้ปราชญ์ผู้ทรงสติปัญญาทั้งหลายได้ศึกษาติดตามดูเพื่อเป็นครูและแบบแผน เป็นชีวิตอมตะฝากไว้ในโลก เมื่อทรงชราภาพ

พระชนมายุ ๙๓ พรรษา ชีวิตร่างกายได้แตกดับยุบสลายไป ดวงพระวิญญาณอันสูงส่งงดงามก็ได้เสด็จไปสู่สุคติภพ คือภูมิอันเป็นสุขแล้ว เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗

เมื่อวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๒ ข้าพเจ้าได้จัดบำเพ็ญบุญกุศลครบรอบ ๗๙ พรรษาถวายแด่พระองค์ ที่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ในพระนครหลวงพระบาง วันนั้นเวลา ๐๔.๐๐ น. หลังจากไหว้พระสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว สมเด็จ ฯ ได้เรียกข้าพเจ้าไปใกล้ ๆ แล้วทรงยกพระหัตถ์และตรัสอธิษฐานว่า “เราปรารถนาพุทธภูมิ” หากยังท่องเที่ยวสร้างโพธิสมภารอยู่ ขอให้เจ้าได้เกิดมาร่วมสร้างบารมีธรรมจงทุกภพทุกชาติ จนถึงที่สุดแห่งการตรัสรู้ ขอให้เจ้าได้เป็นอัครสาวกก้าขวา และได้ช่วยกันโปรดปานะสัตว์ให้พ้นทุกข์จากวัฏฏจักรนี้ ด้วยกันเทอญ ข้าพเจ้าก็ได้น้อมเกล้ายกมือถวายสาธุการขอให้สำเร็จตามที่พระองค์ทรงปรารถนาจงทุกประการ

ข้าพเจ้า พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวโส) เกิดมาชาตินี้ รู้สึกปลาบปลื้มปีติเป็นพิเศษที่มีบุญวาสนาสร้างสมร่วมมาแต่อดีตชาติ และได้มาอยู่ใกล้ใต้ร่มพระบารมีธรรมอย่างใกล้ชิดนานกว่า ๔๕ ปี

เมื่อพระองค์ สมเด็จ ฯ สิ้นพระชนม์ไปแล้ว ข้าน้อยขอน้อมปฏิญาณตนว่า จะบำเพ็ญดำเนินชีวิตและปฏิบัติตนตามมูลเชื้อพระจริยาวัตร ที่พระองค์ได้ปฏิบัติเป็นแนวตัวอย่างที่ดีมานั้น ทุกประการ

การเสด็จหลบหนีออกนอกประเทศ

องค์สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาวพระองค์นี้ได้เสด็จหลบหนีออกจากประเทศ เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ในเวลาประมาณ ๒๓.๐๐ น. เศษ ตรงกับท่า นปข. ในเขตสุขาภิบาลอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ด้วยพาหนะแพยางในรถยนต์ มีผู้ว่ายน้ำพยุงแพติดตามพระองค์ ๔ คน เป็นพระ ๑ รูป คฤหัสถ์ชาย ๒ คน หญิง ๑ คน

สาเหตุที่ต้องเสด็จหลบหนี

มีสาเหตุหลายประการที่ต้องทำให้พระองค์ตัดสินพระทัยละทิ้งความเป็นประมุขสงฆ์แห่งพระราชอาณาจักรลาว หลบหนีมาพำนักอยู่ในประเทศไทย เพราะพระองค์สมเด็จ ฯ ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าภาพพจน์ความจริงตามเป็นจริงในระบอบการปกครองใหม่ที่เขามีแผนและระบบ

งานอย่างลึกลับ เพื่อกลบและทำลายศาสนวัตถุและศาสนธรรมตามมติเอกสารการเมืองแบบใหม่ ซึ่งปรากฏแจ้งชัดขึ้นมาทีละเล็กละน้อย อย่างเช่น คุณบิดามารดา บรรพบุรุษและบาปบุญนรกสวรรค์ไม่มี พระองค์ทรงพิจารณาเห็นความดับวูบลงของสถาบันสูงสุดของชาติ ซึ่งเป็นจุดรวมจิตใจประชาชนมานานนับพัน ๆ ปีและทรงเห็นความมืดมนต่อการปฏิบัติศีลธรรมกรรมฐานที่เคยทรงปฏิบัติมา จึงตัดสินพระทัยละทิ้งความเป็นประมุขสงฆ์ เสด็จลี้ภัยข้ามมาสู่ฝั่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ เพื่อมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า จนถึงวาระสุดท้ายแห่งการสิ้นพระชนม์ของพระองค์ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

๑. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ จากระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาเป็นระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ถูกยกเลิกไปให้เป็นสามัญชนคนธรรมดา ในวันที่ ๒ ธันวาคม ๒๕๑๘

๒. ประกาศเปลี่ยนแปลงพระราชอาณาจักรลาว เป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและเปลี่ยนธงชาติช้างสามเศียรให้เป็นธงอย่างอื่นไป

๓. ยุบสภานิติบัญญัติ ตั้งสภาประชาชนแทน

๔. จับกุมคณะรัฐมนตรีคณะผสมการเมืองอันเป็นฝ่ายบริหารชั้นสูง ซึ่งเป็นฝ่ายตรงกันข้ามไปอยู่ค่ายกักกัน

๕. ยุบสถาบันตุลาการทั้งหมด ตั้งศาลประชาชนแทน

๖. เมื่อประกาศยกเลิกทุก ๆ สถาบันในระบอบการปกครองเก่าแล้ว ต่อมาเมื่อวันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เจ้าหน้าที่ในระบอบการปกครองใหม่ได้ปลุกระดม นิสิต นักศึกษาและประชาชนในนครหลวงพระบางให้เดินขบวนโค่นล้มพระราชบัลลังก์อย่างสิ้นเชิง นอกจากนั้นในวันต่อมาก็ระดมพระสงฆ์สามเณรทายกทายิกาในเขตนครหลวงพระบาง ให้มารวมกันที่วัดใหม่สุวรรณภูมาราม ซึ่งเป็นวัดที่ประทับขององค์สมเด็จพระสังฆราช เพื่อเดินขบวนโค่นล้มบีบบังคับสมเด็จพระสังฆราชให้สิ้นอำนาจแห่งประมุขสงฆ์อย่างสิ้นเชิง

๗. วันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๙ เจ้าหน้าที่ในระบอบการปกครองใหม่ไปทำการจับกุมเจ้ามหาชีวิต พระอัครมเหสีและพระบรมวงศานุวงศ์ จำนวน ๗ พระองค์ ไปคุมขังไว้ที่เขตกักกันแขวงซำเหนือโดยไม่ทราบชะตากรรมของพระองค์จนกระทั่งทุกวันนี้

๘. พระบางซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองที่ประชาชนลาวทั้งชาติเคารพอย่างสูง เจ้าหน้าที่ในระบอบการปกครองใหม่ได้นำออกจากพระราชวังหลวงพระบางไปอย่างลึกลับโดยไม่มีใครทราบจนกระทั่งทุกวันนี้ แล้วนำเอาพระบางจำลองจากวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ไปประดิษฐานไว้แทน เพื่อลวงตาคนทั่วไปให้เข้าใจว่าเป็นพระบางองค์จริง

๙. เมื่อพระองค์เสด็จถึงนครเวียงจันทน์ไม่เห็นศาลาพันห้อง ซึ่งพระองค์เป็นประธานคณะสงฆ์และคณะรัฐบาลสร้างเป็นอนุสรณ์ฉลองกึ่งพุทธกาล ได้ถูกเจ้าหน้าที่คอมมิวนิสต์รื้อถอนทำลายลงจนหมดสิ้น

๑๐. เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว เจ้าหน้าที่ในระบอบใหม่บังคับให้ประชาชนนำเงินของรัฐบาลเก่า มาเปลี่ยนเป็นเงินปลดปล่อยของรัฐบาลใหม่ในราคา ๑,๐๐๐ กีบต่อ ๕๐ กีบของเงินรัฐบาลใหม่ ประชาชนมีแต่ความทุกข์ทรมาน บางคนเป็นลมช็อคตายเพราะการแลกเปลี่ยนเงินก็มี ถ้าใครไปแลกไม่ทันเงินรัฐบาลเก่าที่มีอยู่ก็กลายเป็นเศษกระดาษไปโดยปริยาย

สมเด็จ ฯ พระองค์ยังทราบแผนการลึกลับที่เขามีโครงการจะเปลี่ยนเงินต่อไปอีก ๓ ครั้ง หลังจากนั้นเมื่อพระองค์เสด็จหนีข้ามมาพำนักอยู่ประเทศไทย ต่อมาวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ การเปลี่ยนเงินครั้งที่ ๒ ก็มีขึ้นจริง ๆ ในลักษณะเดียวกันครั้งที่ ๑ คิดถัวเฉลี่ยแล้ว ๑,๐๐๐ กีบ เงินปลดปล่อยจะได้เงินธนาคาร ๑๐ กีบ หรือครอบครัวใดมี ๕ คนขึ้นไปจะได้เงินธนาคาร ๔๐๐ กีบ มีน้อยกว่า ๕ คนจะได้ ๒๐๐ กีบ จำนวนเงินปลดปล่อยที่นำมาเปลี่ยนมากน้อยไม่ต้องพูดถึง (สองครั้งนี้เปลี่ยนแล้ว)

ครั้งที่ ๓ และที่ ๔ ยังจะตามมาอีกไม่ทราบว่าเมื่อไหร่ แต่ต้องมาแน่นอน ประชาชนลาวเขาจึงระวังตัวอยู่ตลอดเวลามีการซื้อขายกันก็ใช้แต่เงินบาท เงินดอลล่าและทองคำเป็นหลัก

เปลี่ยนเงินครั้งที่ ๔ ยิ่งเป็นที่น่าขนพองสยองเกล้าแก่ปวงประชาชนลาวทั่วประเทศอย่างสุดขีด คือรัฐบาลจะประกาศให้ประชาชนนำเงินสันติภาพ เงินบาท ทองคำและทรัพย์สินที่มีค่าไปรวมไว้กับรัฐบาล ๆ จะเป็นตัวแทนเก็บรักษาไว้ให้ประชาชน แต่รัฐบาลจะออกหนังสือให้เจ้าของเงินเก็บรักษาไว้เป็นหลักฐานว่าผู้ใดมีเงินจำนวนเท่าใด แต่ไม่มีโอกาสได้เบิกเอาเงินและทรัพย์สินของตนออกมาใช้ตลอดชั่วลูกหลานเหลน.... ถ้าผู้ใดต่อว่าหรือร้องขอต้องถูกเก็บหายเงียบโดยไม่รู้ร่องรอย

การเปลี่ยนเงินจะมี ๔ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ เปลี่ยนเงินเวียงจันทน์ เป็นเงินปลดปล่อย
ครั้งที่ ๒ เปลี่ยนเงินปลดปล่อย เป็นเงินธนาคาร
ครั้งที่ ๓ เปลี่ยนเงินธนาคาร เป็นเงินสันติภาพ
ครั้งที่ ๔ เปลี่ยนเงินสันติภาพ เป็นเงินถาวร

ถัวเฉลี่ยมีผลออกมาดังนี้.–

ครั้งที่ ๑ เงินเวียงจันทน์ ๑,๐๐๐ กีบ ได้ ๕๐ กีบ เงินปลดปล่อย
ครั้งที่ ๒ เงินปลดปล่อย ๑,๐๐๐ กีบ ได้ ๑๐ กีบ เงินธนาคาร
ครั้งที่ ๓ เงินธนาคาร ๑,๐๐๐ กีบ ได้ ๑ กีบ เงินสันติภาพ
ครั้งที่ ๔ เงินสันติภาพมีเท่าใดก็ตามจะได้เงินถาวร ๐ กีบ

ที่รัฐบาลไกรสอน พรหมวิหาร เปลี่ยนเงินประชาชนลาวอย่างนี้ คนลาวทั้งประเทศเขาจะพอใจไหม หรือหากมีรัฐบาลประเทศใดประเทศหนึ่งในโลก ทำการเปลี่ยนเงินอย่างนี้ ประชาชนของประเทศนั้น ๆ คงไม่พอใจเช่นกันกับประชาชนลาว

ข้าพเจ้าจึงขอฝากแผ่นลึกลับบางอย่างแก่นิสิต นักศึกษาปัญญาชน จงทราบแผนที่เขานำมาหลอกกลุ่มชั้นปัญญาชนให้หลงเชื่อมี ๓ ข้อ ดังนี้

๑. *พรรคนำพา* หมายความว่า พรรคคอมมิวนิสต์สากลจะนำพารัฐบาลและประชาชนคอมมิวนิสต์ใหม่ก้าวกระโดดทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรมให้บรรลุเจริญถึงขีดสูงสุดหลังจากปลดปล่อยออกจากแอกโลกเสรีแล้ว

๒. *รัฐบาลคุ้มครอง* รัฐบาลคอมมิวนิสต์ใหม่จะคุ้มครองปกปักรักษาดูแลแก้ไขปรับปรุงทุกรูปแบบและร่องรอยชีวิตการเป็นอยู่ของประชาชนอย่างรีบด่วน ใกล้ชิดเหมือนกับบิดามารดาคุ้มครองดูแลลูกในอกของตนให้วิวัฒนาการก้าวหน้า การศึกษาสุขอนามัยและอื่นๆ ให้ก้าวกระโดดถึงขีดสูงสุด ของชนชั้นชนเผ่าของคนในชาติ

๓. *ประชาชนเป็นเจ้า* หลังจากปลดแอกจากโลกเสรีระดับความเป็นอยู่ของประชาชนจะก้าวกระโดดสูงเด่นเท่าเทียมกับเจ้าแผ่นดินอยู่บนพื้นฐานเอกราช เอกภาพ สันติภาพ วัฒนาถาวรอยู่บนผืนแผ่นดินของตน

เมื่อไกรสอน พรหมวิหาร ปลดปล่อยพระราชอาณาจักรลาวจากโลกเสรีประชาธิปไตยอันมีพระหากษัตริย์เป็นประมุข เป็นคอมมิวนิสต์เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ นั้นแล้ว แผนลึกลับดังกล่าวก็ไปในทางที่ตรงกันข้าม เช่น.–

๑. พรรคนำพา คือพรรคคอมมิวนิสต์สากล กดดันให้ท้าวไกรสอน พรหมวิหาร กำจัดทับม้าง (ทำลาย) องค์กรณ์จัดตั้งระบอบเก่าคือ ศักดินา นายทุน ขุนศึกและทุก ๆ องค์กรณ์จัดตั้งโค่นล้มลงให้ถึงกกถึงรากอย่างสิ้นเชิงให้เร็วไวที่สุด

๒. รัฐบาลคุ้มครอง รัฐบาลไกรสอน พรหมวิหาร เร่งรัดกวดกา (ตรวจตรา) สังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ทุกครอบครัว ยึดเอาเข้าเป็นของรัฐและวางแนวโยบายฆ่าแนวคิดและทำลายชีวิตของพวกขวาจัดให้หมดจากผืนแผ่นดินลาวไวที่สุด

๓. ประชาชนเป็นเจ้า คือประชาชนทุกชนชั้น ชนเผ่า รัฐบาลไกรสอน พรหมวิหาร ให้ดำรงตนอยู่ในฐานะเป็นเจ้าทาษ เจ้ากรรมกรออกแรงงานอย่างสัตว์ดิรัจฉาน ถูกเฆี่ยนถูกตีเจ็บก็ไม่ให้ร้องไห้ หิวแสนหิวก็ไม่ให้ขอกินและทั้งวิจัยว่าใครเป็นมิตร ใครเป็นศัตรูตลอด ๒๔ ชั่วโมงและให้ทำตัวเหมือนกับควาย เราจะผูกมันไว้ทั้งวันก็อยู่หรือจะให้แก่ไม้ลากไถทั้งวันมันก็ลากและจะจูงมันเข้าไปสู่หลักประหารมันก็เข้าไปโดยไม่มีต่อว่าต่อขานแต่อย่างใด ประชาชนก็ต้องทำตัวอย่างนั้น

ตลอดผลเก็บเกี่ยวจากเกษตรกรชาวนา รัฐบาลไกรสอน ก็ให้คนละ ๑๐๐ กิโลกรัมเข้าเปลือกต่อหนึ่งปี เข้าเปลือกส่วนที่เหลือรัฐบาลเก็บเข้าเป็นของรัฐหมด

เหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ เป็นเหตุการณ์ที่กระทบกระเทือนและเศร้าสลดพระทัยของพระองค์เป็นอย่างยิง พระองค์ท่านเห็นลูกหลานและประชาชนลาวมีแต่น้ำตานองหน้าเพราะถูกบีบคั้นทุกรอบด้าน จึงทำให้พระองค์ตัดสินพระทัยละทิ้งความเป็นประมุขสงฆ์ในพระราชอาณาจักรลาว หนีไปสู่ประเทศที่มีการปกครองในระบอบเสรีประชาธิปไตยมีพระพุทธศาสนาเป็นหลักหมั้น ดังนั้นเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๒ พระองค์พร้อมด้วยสานุศิษย์ผู้ติดตามจึงเสด็จหนีข้ามผึ่งโขงเข้าสู่ประเทศไทยและเสด็จไปพำนักอยู่ที่วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดอุดรธานี แต่วันที่ ๖ มีนาคมถึง ๑๖ มิถุนายน ๒๕๒๒ เป็นเวลา ๓ เดือนกว่าจึงเสด็จเข้ารักษาพระองค์ที่โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพมหานครตามคำนิมนต์ของท่านอธิบดีกรมการศาสนา ภายใต้การอุปถัมภ์ของมหาเถรสมาคม รัฐบาลไทย สภากาชาดไทย และพุทธศาสนิกชนผู้มีความเลื่อมใส

พระองค์ประทับอยู่ที่โรงพยาบาลสงฆ์เป็นเวลา ๕ ปี ๘ วัน ตั้งแต่วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๒ ถึงวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗

สิ้นพระชนม์

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ได้สิ้นพระชนม์ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗ เวลา ๑๙.๓๐ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย สิริพระชนมายุ ๙๒ พรรษา ๔ เดือน ๒๖ วัน (๗๒ พรรษา)

ก่อนสิ้นพระชนม์ประมาณ ๒–๓ วัน ทรงตรัสถามคณะศิษย์ที่เฝ้าปรนนิบัติใกล้ชิดว่าเมื่อไหร่จะได้กลับบ้านเมืองของพวกเรา และตรัสต่อไปว่าถ้าเราตายจะขึ้นไปเกิดบนชั้น ๔ (ดุสิต) แล้วจะกลับลงมาเกิดเป็นมนุษย์อีกจะได้บวชในพระพุทธศาสนาปฏิบัติ ศีล สมาธิ ปัญญา และกรรมฐานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าชาตินี้อีก

เวลาจะสิ้นพระชนม์ ๑๖.๓๐ น. หลังจากสรงน้ำเสร็จแล้วก็มาครองผ้าสวดมนต์ภาวนาทำกิจวัตรตามที่พระองค์เคยทรงปฏิบัติเหมือนทุก ๆ วันที่ผ่านมา แล้วฉันยาและน้ำส้มคั้นที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารีนำไปถวายเป็นประจำ แล้วก็ทรงจำวัดจนถึงเวลา ๑๙.๓๐ น. ก็มีอาการผิดปกติคือสะอึกขึ้นสองสามครั้ง หลังจากนั้นก็เงียบหายไปโดยไม่มีการแสดงออกถึงทุกขเวทนาทุรนทุรายแต่ประการใด เมื่อคณะศิษย์ที่เฝ้าปรนนิบัติอยู่เห็นอาการผิดปกติ จึงกดกริ่งเรียกนายแพทย์ขึ้นมาตรวจดูชีพจรหยุดเต้นหมดแล้วนับว่าเป็นการสิ้นพระชนม์อย่างสบายและเงียบสงบที่สุดซึ่งไม่เคยปรากฏเห็นมาก่อนเลย

ถวายพระราชทานเพลิงศพ

นับเป็นพระบารมีธรรมขององค์สมเด็จ ฯ อย่างสูงที่ได้รับพระเมตตาคุณและพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงยิ่ง จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์พระประมุขของชาติไทย ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน “โกศศพ” (ไม้สิบสองเหลี่ยมฉัตรเครื่องกลองชนะ ผ้าไตร ๑๐) กับพระราชทานเกียรติยศเสมอพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏ ถวายเป็นพระเกียรติแด่องค์สมเด็จ ฯ ในโอกาสถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส พร้อมทั้งทรงโปรดเกล้า ฯ ให้มมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินบำเพ็ญพระราชกุศลแทนพระองค์

เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ค.ศ. ๑๙๘๔ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น ปวงชนชาวลาว, พุทธบริษัทลาว และคณะสงฆ์ลาวที่สักการะเคารพในองค์สมเด็จ ฯ ขอน้อมเกล้าจารึกในพระเมตตาคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อันเป็นน้ำพระทัยแห่งพระมหากษัตริย์ไทยที่ใหญ่ยิ่ง ได้ทรงโอบอุ้มนำพระราชภารธุระพระพุทธศาสนาสืบต่อมิได้ขาดสายสุวรรณภูมิที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงมอบไว้ให้เป็นพุทธศาสนทายาทด้วยความมั่นคงภิญโญยิ่ง ๆ จะขอจดจารึกไว้ตลอดกาลนิรันดร.

อภินิหารสมเด็จ

สมเด็จฯ ทรงสนพระทัยในการปฏิบัติกรรมฐานมาตั้งแต่บรรพชาเป็นสามเณร พระองค์จะทรงสวดมนต์มิได้ขาด นั่งสมาธิเป็นประจำ ดังนั้นจึงทำให้พระองค์มีนิมิตต่าง ๆ รู้เหตุการณ์ล่วงหน้า เช่น นิมิตคำผีนก่อนได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จ ฯ สมเด็จพระสังฆราชทองจันทร์ ธมฺมธโร แห่งวัดเตาไหยังทรงแข็งแรงเสด็จไปไหนมาไหนได้ สมเด็จพระสังฆราช (บุญทัน) ยังเป็นเจ้าอาวาสวัดล้องคูณ อันเป็นวัดอรัญวาสีตั้งอยู่ฟากฝั่งแม่น้ำโขงตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบาง ตอนกลางคืนหลังจากทำวัตรสวดมนต์ก่อนนอน เสร็จแล้วนั่งสมาธิก็จำวัดหลับไปฝันว่าพระองค์ได้เสด็จเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ที่บริเวณมหาราชวังมีบรรดาพ่อค้าประชาชนเป็นอันมากจนแน่นขนัด พอเข้าไปในพระราชวังชั้นนอกมีพวกข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งฝ่ายลาวและฝ่ายฝรั่งเศส (ในขณะนั้นลาวยังเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส) โดยข้าราชการฝ่ายลาวอยู่ทางซีกฝั่งขวา ข้าราชการฝ่ายฝรั่งเศสอยู่ทางซีกฝั่งซ้าย พอเข้าไปในท้องพระโรงชั้นในมีสมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวงศ์พร้อมพระอัครมเหสี และพระประยูรญาติ ที่ตรงกลางนั้นมีอาสนะที่จัดไว้สูงมาก พระองค์ไปประทับที่อาสนะนั้น หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ก็ได้นำใบตราตั้งมาถวายแก่องค์สมเด็จ และทรงคืนขึ้น

หลังจากนั้นในคืนต่อมาพระองค์ทรงตื่นนอนแต่ตีสี่ ลุกนั่งสมาธิ ในขณะที่นั่งอยู่นั้นปรากฏว่าตัวเบาลอยขึ้นไปในอากาศ จากวัดล้องคูณข้ามมาทางหลวงพระบาง รู้สึกตัวว่าลอยมาเหนือพระธาตุจอมสี กลางเมืองหลวงพระบางแล้วลอยสูงขึ้นไปจนเหนือเมฆ ตามความรู้สึกในขณะนั้นสบายภายในจิตใจเยือกเย็นและเห็นสิ่งแปลก ๆ หลายอย่างในเวลานั้น มีปราสาทของเหล่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นต้น

หลังจากนั้นประมาณอาทิตย์กว่า ๆ ได้ยินเสียงกลองใหญ่ดังระรัวถี่ยิบขึ้นทางวัดเตาไห (เสียงกลองระรัวนั้นเรียกว่ากลองท้วง จะมีขึ้นในเวลาที่ทางวัดมีเหตุฉุกเฉิน เช่น พระภิกษุสามเณรมรณภาพ หรือเกิดมีอัคคีภัยอย่างร้ายแรงขึ้น) พระองค์คิดว่า สมเด็จพระสังฆราชสิ้นพระชนม์แน่ และตำแหน่งสังฆราชองค์ต่อไปคงตกมาถึงแก่พระองค์เป็นแน่ตามนิมิตนั้น ต่อมาอีก ๓–๔ วัน มีสังฆการีนำฎีกามาถวายและนิมนต์ให้เข้าไปรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช และเมื่อเสด็จเข้าไปในท้องพระโรงก็ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ดังที่นิมิตในคำผันนั้นทุกประการ

นิมิตทั้งสองที่กล่าวมานี้ พระองค์ได้เล่าให้ผู้เขียนฟัง เมื่อผู้เขียนได้เข้ามาอุปัฏฐากใกล้ชิดพระองค์เป็นเวลา ๒๐ กว่าปี และมีความคุ้นเคยสนิทสนมจนเป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ หลังจากนั้นก็ไม่เคยได้ยินเล่าให้ใครฟังอีก ถือว่าเป็นความลับสุดยอดของพระองค์

นอกจากนั้นรูปเหรียญของพระองค์ที่คณะศิษานุศิษย์ได้จัดทำขึ้นในคราวฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ก็ปรากฏว่ามีอภินิหารช่วยคุ้มครองและเป็นสิริมงคลแก่ผู้เป็นเจ้าของเหรียญอย่างดี แต่ว่าเหรียญรุ่นนั้นหาไม่มีอีกแล้ว เพราะใครมีไว้ก็หวงแหน แม้แต่จะขอดูก็ยังไม่อยากจะให้ดูเลย

ต่อไปเป็นคำบอกเล่าของท้าวสมชาย นามสกุล เวียงยืน คนคุ้มวัดเชียงยืน นครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นผู้ประสบเหตุการณ์ความมหัศจรรย์ในเหรียญสมเด็จ ฯ เขาได้เล่าว่า

เมื่อก่อนเขาเป็นนักเรียนนอกอยู่สหรัฐอเมริกา ๘ ปีกว่า ไม่ค่อยจะเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ในสิ่งที่มองด้วยตาไม่เห็น นอกจากจะทดสอบทางวิทยาศาสตร์เห็นภาพตัวจริงขึ้นมาด้วยตาเท่านั้น เฉพาะองค์สมเด็จ ฯ เขาก็ไม่เคยได้เห็น แต่พ่อของเขาเคารพเลื่อมใสสมเด็จ ฯ เป็นอย่างมาก ได้บูชาเหรียญทองคำรุ่นแรกเมื่อฉลองพระชนม์ ๘๐ พรรษาไว้องค์หนึ่ง เมื่อท้าวสมชายจบการศึกษากลับมาจากอเมริกา คุณพ่อก็มอบเหรียญสมเด็จให้ลูกชาย แต่ด้วยความไม่ค่อยเชื่อเครื่องรางของขลังเป็นพื้นอยู่แล้ว จึงเอาเหรียญไปวางไว้ที่หิ้งพระของคุณพ่ออย่างเดิม ต่อมาในคืนวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๒ ท้าวสมชายนอนฝันว่า เหรียญสมเด็จมีแสงรัศมีสว่างอยู่บนหิ้งพระ สว่าง และเสด็จเลื่อนลอยออกจากหิ้งพระ ข้ามแม่น้ำโขงไปฝั่งประเทศไทย ท้าวสมชายมองดูจนสุดสายตาที่จะมองเห็นได้ เมื่อตื่นนอนขึ้นมาก็พอดีสว่าง จึงคิดอยู่ในใจว่า เหรียญสมเด็จออกไปจริง ๆ แต่เมื่อไปดูยังอยู่ที่เดิม ก็ออกจากบ้านไปหาเถ้าแก่มงคลพาณิชย์พ่อค้าคนจีนในเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นผู้เคารพเลื่อมใสต่อองค์สมเด็จ ฯ เป็นอย่างมาก เมื่อไปพบและพูดคุยเล่าความฝันให้ฟังแล้ว

ก็ขอความช่วยเหลือจากเถ้าแก่มงคล ให้พาไปกราบไหว้องค์สมเด็จ ฯ แต่เมื่อไปถึงวัดดง-เหม้ียงศรีคูณเวียง สำนักที่ประทับของสมเด็จ ฯ ก็ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรและญาติโยมกำลังโจษจันเกรียวกราวกันว่า องค์สมเด็จหนีข้ามไปฝั่งประเทศไทยแต่เมื่อคืนนี้แล้ว เมื่อทราบเหตุการณ์ดังนั้นก็พากันกลับบ้านด้วยความผิดหวัง เมื่อเห็นความมหัศจรรย์ในความฝันตรงกับความเป็นจริงดังกล่าวแล้ว ต่อจากนั้นท้าวสมชายก็เอาเหรียญสมเด็จมาใส่สร้อยแขวนคอเป็นประจำ ต่อไปท้าวสมชายก็เล่าความมหัศจรรย์อันดับที่สองต่อไปว่า

ครั้งหนึ่งมีธุระจะไปราชการทางสายแม่น้ำงึ่ม โดยอาศัยรถจี๊ปตรวจการเป็นพาหนะพอไปจวนจะถึงแม่น้ำงึ่มรถจี๊ปเกิดติดขัดเอาดื้อ ๆ คนขับพยายามติดเครื่องก็ไม่ติด เช็คเครื่องเคราต่าง ๆ ก็ยังสมบูรณ์ทุกอย่าง คนขับก็หมดปัญญา ในขณะที่กำลังชุลมุนตรวจเครื่องรถยนต์อยู่นั้นก็มีรถเมล์คันหนึ่งวิ่งแซงขึ้นหน้าไป พอรถเมล์คันนั้นผ่านไปได้ประมาณ ๓ นาที ได้ยินเสียงระเบิดดังขึ้น พอสิ้นเสียงระเบิดคนขับขึ้นไปติดเครื่องดูก็ปรากฏว่ารถติดขึ้นมาเฉย ๆ โดยไม่ได้แก้ไขอะไร พอขับไปทันรถเมล์ปรากฏว่า รถเมล์ถูกกับระเบิดพลิกคว่ำมีคนตายและบาดเจ็บหลายคน สอบถามดูแล้วไม่มีใครมีอะไรติดตัวมา แต่ผู้เล่าบอกว่ามีเหรียญของสมเด็จติดตัวมาเพียงเหรียญเดียวเท่านั้น จึงนับว่าเป็นเรื่องอภินิหารสมเด็จช่วยชีวิตไว้

ท้าวสมชาย เวียงยืน ได้เล่าความมหัศจรรย์อันดับที่สามต่อไปว่า มีเพื่อนนักบินคนหนึ่งเขาเล่าให้ฟังว่า เขามีเหรียญของสมเด็จแขวนคอประจำอยู่เหมือนกัน วันหนึ่งนักบินผู้นั้นขับเครื่องบิน (DAGOTA) เพื่อรับเจ้านายอยู่ต่างแขวง (ต่างจังหวัด) เขาขับเครื่องบินออกจากสนามบินวัดไต นครเวียงจันทน์ แต่เช้ามืดตามคำสั่งนาย เมื่อบินไปประมาณครึ่งทางรู้สึกว่าอากาศมืดมัวปกคลุมไปด้วยหมอก มองไม่เห็นทิศทางใดแถมยังมีพ้ำลมพัดแรงอีกด้วย เมื่อนักบินมองเห็นจุดแห่งหนึ่งมีหมอกเบาบางก็หักพวงมาลัยหันหัวเครื่องไปหาจุดนั้น เมื่อเครื่องบินไปถึงจุดที่สว่างก็มีภูเขาสูงขวางอยู่ด้านหน้าระยะไกลประมาณ ๒๐๐ กว่าเมตร นักบินคนนั้นสุดวิสัยที่จะหาทางเอาตัวรอดได้จึงวางพวงมาลัยหลับตากลั้นลมหายใจสองมือกำเหรียญองค์สมเด็จแทนพวงมาลัยบังคับเครื่องพร้อมทั้งอธิษฐานในใจ ขอให้บุญบารมีธรรมกรรมฐานขององค์สมเด็จ ฯ ช่วยนานประมาณ ๒ นาที ด้วยความรอคอยจบชีวิตด้วยเครื่องบินชนภูเขา แต่ก็ไม่มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นจึงลืมตาขึ้นดูเห็นภูเขาอยู่ด้านหลังเครื่องบิน ๆ ผ่านไปแล้ว นักบินผู้นั้นรู้สึก

ดีใจเหนือความดีใจกว่าทุกครั้งที่ผ่านมา ที่รอดชีวิตมาได้อย่างปาฏิหาริย์นับเป็นบุญอภินิหารขององค์สมเด็จ ฯ ช่วยรอดพ้นมาได้แท้ ๆ

ท้าวสมชาย เวียงยืน เล่าความมหัศจรรย์ของเหรียญสมเด็จ ฯ ต่อไปเป็นอันดับที่สี่ เมื่อเขาอพยพหนีจากนครเวียงจันทน์ประเทศลาวมาพักอยู่จังหวัดหนองคาย มีลูกสาวน้อยอายุ ๖ ขวบ นำมาด้วยพักอยู่กับบ้านญาติ ต่อมาลูกสาวไข้ขึ้นสูงชักตาชันคอแข็งหน้าซีดตาเหลือง ท้าวสมชายผู้เป็นพ่อวิ่งไปหานายแพทย์มาช่วยเหลือฉีดยาและให้ยากิน อาการก็ไม่ดีขึ้นเมื่อถึงตอนบ่ายอาการไข้ยิ่งหนักขึ้น ท้าวสมชายคิดได้จึงเอาเหรียญสมเด็จ ฯ ที่แขวนคออยู่มาสวมใส่คอให้ลูกสาวที่กำลังไข้ชักดิ้นชักงออยู่นั้น สักระยะหนึ่งอาการก็ค่อยดีขึ้นและหายเป็นปกติ นับว่าเป็นบุญบารมีศีลธรรมกรรมฐานขององค์สมเด็จ ฯ ที่ทรงบำเพ็ญมาช่วยให้หายได้ และอีกคนชื่อ

นายวิทยา แสงโพธิ์ทอง ทำงานเป็นเซลแมนขายของอยู่บริษัทฟูเยีย ได้เล่าความมหัศจรรย์ขององค์สมเด็จ ฯ หลังจากเสร็จสิ้นการถวายพระราชทานเพลิงศพวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ แล้ว นายวิทยาได้พระอัฐิของพระองค์นิดหนึ่งใส่ซองจดหมายใส่กระเป๋าเสื้อไปธุรกิจในกรุงเทพ ฯ เพราะเขามีอาชีพเป็นเซล ในวันนั้นเมื่อเข้าไปติดต่อธุรกิจกับบริษัทและห้างร้านต่าง ๆ หลายแห่ง ไปแต่ละแห่งผู้จัดการบริษัทและนายห้างนั้นยกมือไหว้และออกมารับทุก ๆ แห่งที่ไปนั้น นายวิทยาจึงแปลกใจในความรู้สึกว่าเป็นเพราะอะไร คิดทบทวนไปมาจึงนึกออกได้ว่า เป็นเพราะพระอัฐิของสมเด็จ ฯ ที่อยู่ในกระเป๋าเสื้อนั้นเอง

นิมิตบอกเหตุ

ก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขแห่งพระราชอาณาจักรลาว เป็นเวลายาวนานมาแล้ว มีเหตุบอกนิมิตลางร้าย ๓ ประการ คือ

๑. ประมาณต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘ ค.ศ. ๑๙๗๕ เกิดพ้ำลมฝนตกหนักผิดปกติ และได้เกิดสายฟ้าผ่า ทางทิศตะวันตกของพระราชวังที่ประทับของพระเจ้ามหาชีวิตพระนครหลวงพระบาง

๒. ในระยะต่อมาของเดือนเดียวกันนั้น ก็เกิดฝนตกพ้ำลมอย่างแรงอีก ได้พัดเอายอดเศวตฉัตรของพระราชวังออกไปตกอยู่ที่แห่งอื่น

๓. ประมาณต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ เกิดพ้ำลมฝนตกหนักและได้เกิดสายพ้ำผ่าจอมพระธาตุหลวงนครเวียงจันทน์

เหตุการณ์ดังกล่าวมานี้ เป็นเหตุให้ประชาชนลาวต่างวิพากษ์วิจารณ์กันไปต่าง ๆ นานา ผลที่สุดก็มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองดังกล่าวแล้ว

รูปุ ชีรติ มจฺจานำ นามโคตฺตำ นชีรติ
ยามเมื่อ มนุษย์สิ้ยง สูญส่ำชีวิต
ฮูปฮอย ก็สูญเสีย บ่หวนเห็นได้
มีท่อ อัฏฐิเบื้อง อังคารเท่าถ่าน
ทังถมถ้วมแผ่นพื้น ดินให้ฮุ่งเห็น
ส่วนว่า นามโคตรเชื้อ เสียงชื่อศักดิ์สกุล
ไบ่เหือดเหยหายไป จากโลกากว้าง
มีพ่อง บุญกุศลพร้อม ปาบีงกรรมบาป
ซิคงยังอยู่ค้าง ให้คนฮู้ฮุ่งเห็น

พระหลักคำ สุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวำโส)

อดีตเลขานุการในสมเด็จพระสังฆราชลาว

ผู้รวบรวม

ภาษิตลาว (ของเก่า)

ช่างหม้อตบตีหม้อก็หวังแต่ทรงงาม บ่แม่นตีตามใจแตกทะลายโยนถิ้ม
อันครูอาจารย์ตีศิษย์เชื้อก็หวังผลเฮืองฮุ่ง บ่แม่นตีมุ่งฮ้ายหมายให้เสื่อมทราม.
ฮูปงามเนื้อหนุ่มแน่นตระกูลใหญ่ไพศาล แต่ถ้อยต่ำวิชาการก็บ่ดูงามได้
เปรียบดั่งดวงดอกไม้ทองจานแดงเฮือ แต่บ่มีกลิ่นเชื้อหอมอั้วคู่สีเจ้าเอย.
ลูกไพร่บุญมีได้เป็นอำมาตย์มนตรี ลูกคนโง่เป็นเมธีฉลาดในธรรมให้
ลูกแห่งคนทุกข์ไฮ้กลายเป็นคนสั่งก็มี อย่าได้กล่าวถ้อยความฮ้ายหมิ่นกัน.

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณต่อองค์สมเด็จ ฯ

วันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ เป็นวันเสด็จลี้ภัยเข้ามาสู่ผืงประเทศไทยขององค์สมเด็จพระยอดแก้ว พุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธรรมญาณมหาเถระ อภิธชมหารัฐครุ สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ (ค.ศ. ๑๙๘๔) เป็นวันสิ้นพระชนม์ของพระองค์ นับว่าเป็นการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ในชีวิตอีกครั้งหนึ่งซึ่งเปรียบเสมือนการสูญเสียบิดามารดาผู้บังเกิดเกล้าของข้าพเจ้าและพุทธศาสนิกชนชาวลาวทั้งชาติและชาวพุทธโดยทั่วไปด้วย

คือนับตั้งแต่ข้าพเจ้ามาอยู่ภายใต้ร่มโพธิทองของพระองค์ ฯ นับตั้งแต่เป็นสามเณรเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๔ (ค.ศ. ๑๙๔๑) รวมเป็นเวลานานกว่า ๔๔ ปี ที่ข้าพเจ้าคอยเผ้าปรนนิบัติภารกิจส่วนพระองค์และส่วนรวมอย่างใกล้ชิดเสมอมา เริ่มต้นได้มาอาศัยเรียนหนังสือผึกอบรมครู (ชั้นมูลประถมศึกษา) ที่วัดใหม่สุวรรณภูมาราม แขวงหลวงพระบาง และได้รับพระกรุณาธิคุณโปรดเกล้าเป็นกรณีพิเศษตลอดมา นับได้ว่าเป็นบุญปารมีที่เคยได้สร้างสมร่วมกันมาแต่อดีตชาติก็เหลือวิสัยที่จะกล่าวได้

เมื่อข้าพเจ้าอุปสมบทแล้ว มีอายุพรรษาควรแก่การรับหน้าที่บริหารกิจการพุทธศาสนา พระองค์ก็ทรงใช้ความพยายามอย่างสุขุมรอบคอบ เพื่อให้ข้าพเจ้าได้รับผิดชอบต่อหน้าที่บริหารกิจพระศาสนา โดยตำแหน่งดังต่อไปนี้.–

- เป็นเจ้าอาวาสวัดใหม่สุวรรณภูมาราม
- ทรงคัดเลือกตั้งเป็นเจ้าคณะแขวง (จังหวัด) พระนครหลวงพระบางและนำเสนอแต่งตั้งจากองค์การสงฆ์และกระทรวงธรรมการให้ดำรงตำแหน่งเป็นเลขาผู้รับใช้อย่างใกล้ชิดในสมเด็จ ฯ ตลอดมาจนถึงวาระสุดท้าย

ข้าพเจ้าจะขอกล่าวโดยสังเขปเกี่ยวกับความเป็นมาของคณะสงฆ์ลาวในทัศนะส่วนตัวที่ผ่านมา ส่วนมากพระเถระไม่ค่อยอยากจะรับตำแหน่งปกครองสงฆ์ บางองค์เมื่อถูกเลือกตั้ง (บ่อนบัตรลงคะแนนโดยเอาเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์) ก็ไม่ยอมรับหน้าที่และขอลาออกจาก

ตำแหน่งดังกล่าวต่อที่ประชุมสงฆ์นั้นเลยก็มี ปกติแล้วควรจะดำรงตำแหน่งหน้าที่ดังกล่าวตามมติของที่ประชุมสงฆ์ แต่บางองค์ก็ยอมรับปฏิบัติหน้าที่ไปได้ ๔-๕ เดือนก็เขียนหนังสือลาออกจากหน้าที่ก็มี สำหรับข้าพเจ้าแล้วจำใจต้องยอมรับมติสงฆ์ในการเลือกตั้ง เพราะเห็นแก่องค์สมเด็จ ฯ เป็นส่วนพระองค์ ขอให้ช่วยทำกิจพระศาสนาภายใต้ร่มโพธิทองของพระองค์ ไม่เช่นนั้นก็ต้องลาออกเช่นเดียวกันกับองค์อื่น ๆ

เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ (ค.ศ. ๑๙๗๕) ประเทศลาวมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบเสรีประชาธิปไตยเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ข้าพเจ้าได้พิจารณาโดยตระหนักแล้วไม่สามารถที่จะอยู่ภายใต้การปกครองของระบอบดังกล่าวได้ เพราะได้ประสบพบเห็นหลายสิ่งต่อหลายอย่างที่จำต้องผินต่อการปฏิบัติศาสนกิจ จึงเรียนกราบทูลขอลาพระองค์หนีข้ามมาอยู่ฝั่งประเทศไทย ในวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ข้าพเจ้าทราบดีว่า ข้าพเจ้าละทิ้งหน้าที่, ละทิ้งถิ่นแดนกำเนิด, ละทิ้งพระองค์ผู้ทรงพระคุณล้นชีวิต และกำลังอยู่ในวัยทรงชราด้วย ข้าพเจ้ารำพึงคิดด้วยความรันทดใจเป็นที่สุด และน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณโดยเสมอมา ทางใดที่จะตอบสนองพระคุณได้ ข้าพเจ้า (ข้าน้อย) ขอน้อมเกล้าถวายเป็นชีวิตพลีเพื่อเชิดชูเทิดทูนสถาบันระดับสูงทางเชื้อชาติและต่อพระองค์ผู้มีพระคุณอันใหญ่หลวง

หากพระองค์จักทรงเวียนวนในวัฏสงสารเพื่อสร้างสมพระปารมีธรรมลุถึงพุทธภูมิโพธิญาณดังมีพระปณิธานทรงตั้งไว้ ข้าน้อยขอได้มีส่วนสนองร่วมในพระกุศลจริยาวัตรนั้น ๆ ในทุกภพทุกชาติด้วยเทอญ

พระองค์สมเด็จ ฯ ได้ทรงพิจารณาเห็นภาพพจน์ความจริงตามเป็นจริงในระบอบการปกครองใหม่ที่เขามีแผนและระบบงานอย่างลึกลับ เพื่อกลบและทำลายศาสนวัตถุและศาสนธรรมตามมติเอกสารการเมืองแบบใหม่ ซึ่งปรากฏแจ้งชัดขึ้นมาทีละเล็กละน้อยว่า คุณบิดามารดาบรรพบุรุษและบาปบุญ นรกสวรรค์ไม่มี พระองค์ทรงพิจารณาเห็นความดับวูบลงของสถาบันสูงสุดของชาติซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจประชาชนมานานนับพัน ๆ ปี และทรงเห็นความมืดมนต่อการปฏิบัติศีลธรรมกรรมฐานที่เคยปฏิบัติมา จึงตัดสินพระทัยละทิ้งความเป็นประมุขสงฆ์ เสด็จ

ลี้ภัยข้ามมาสู่ฝั่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ เพื่อมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า จนถึงวาระสุดท้ายแห่งการสิ้นพระชนม์ของพระองค์

เมื่อจะกล่าวถึงความเคารพอาลัยรักของข้าพเจ้าที่มีต่อพระองค์ท่านนั้น สุดที่จะกล่าวพรรณนาความในใจที่มีผูกพันทั้งต่อชาติและพระพุทธศาสนาที่มีอย่างลึกซึ้งนั้นได้ พระองค์เป็นผู้มีพระคุณอย่างล้นเหลือต่อข้าพเจ้า ทั้งเป็นครูอาจารย์แนะนำสั่งสอนอบรมบ่มนิสัยตลอดทั้งแนะแนวชี้ทางการปฏิบัติศีลธรรมแก่ข้าพเจ้าอย่างพิสดารตลอดมา ทั้งได้ทรงชี้แนะการบริหารงานพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์สุขของคณะสงฆ์และพุทธบริษัทมวลชนชาวลาวอย่างลุ่มลึก ซึ่งเป็นสิ่งน่าหวงแหนและเสียดายยิ่ง ข้าพเจ้ามีความปรารถนาอย่างแรงกล้าอยากให้พระองค์ท่านเสด็จอยู่เป็นมิ่งขวัญเป็นร่มโพธิ์ทองของปวงพุทธศาสนิกชนชาวลาวและพุทธบริษัทสืบไปนาน ๆ แต่เมื่อมาคำนึงถึงสังขารโดยธรรมแล้ว ก็เห็นว่าเป็นธรรมดาของมนุษย์โลกที่ทุกคนไม่อาจหลีกพ้นได้องค์สมเด็จ ฯ ทรงมีบุญญาธิการมากล้น มีพระชนมายุถึง ๙๓ พรรษา จึงทรงลาละจากพวกเราไปก็เฉพาะส่วนที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น น้ำพระทัยอันเป็นส่วนนามธรรมของพระองค์จะคงอยู่คู่กับมวลชนชาติลาว, พุทธบริษัทลาว, และพระราชอาณาจักรลาวอย่างแน่นมั่น

วันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ (ค.ศ. ๑๙๘๕) เป็นวันถวายพระราชทานเพลิงศพขององค์สมเด็จ ฯ ข้าพเจ้าในฐานะผู้เป็นศิษย์และเลขา ฯ ในพระองค์ จึงพยายามทุกวิถีทางอย่างสุดความสามารถเพื่อให้งานนี้สำเร็จเรียบร้อยอย่างดีที่สุดเท่าที่สติปัญญาและพระปารมีธรรมของพระองค์จะอำนวยให้ตามวาระโอกาสอันควรแก่กำลังที่ได้ทราบมาด้วยเวลาที่จำกัด เพื่อเทิดทูนพระเกียรติอันเป็นวาระสุดท้าย

นับเป็นพระปารมีธรรมขององค์สมเด็จ ฯ อย่างสูงที่ได้รับพระเมตตาคุณ และพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงยิ่งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์พระประมุขของชาติไทย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทาน "โกศศพ" (ไม้สิบสองเหลี่ยม ฉัตร เครื่องกลองชนะ ผ้าไตร ๑๐) กับพระราชทานเกียรติยศเสมอสมเด็จพระราชาคณะชั้นสุพรรณบัฏถวายเป็นพระเกียรติแด่องค์สมเด็จ ฯ ในโอกาสถวายพระเพลิงพระศพ ณ พระเมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาสพร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินบำเพ็ญพระราชกุศลแทนพระองค์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น ปวงชนชาวลาว, พุทธบริษัทลาว, และคณะสงฆ์ลาวที่สักการะเคารพในองค์สมเด็จ ฯ ขอน้อมเกล้าจารึกในพระเมตตาคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อันเป็นน้ำพระทัยแห่งพระมหากษัตริย์ไทยที่ใหญ่ยิ่งได้ทรงโอบอุ้มนำพระราชภารธุระพระพุทธศาสนาสืบต่อมิให้ขาดสายสุวรรณภูมิที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทรงมอบไว้ให้เป็นพุทธศาสนทายาทด้วยความมั่นคงภิญโญยิ่ง ฯ จะขอจดจารึกไว้ตลอดกาลนิรันดร.

(พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์)
เลขา ฯ ในอดีตองค์สมเด็จพระสังฆราชลาว

ภาษิตลาว (ของเก่า)

หลายคนเข้าหลายพายหากสิแล่นดอกนา ตกสีพายให้พังพ้อมเฮือเจ้าแฮ่งแล่นดี.
เจ้าอย่ามัวเมาดั้นคนเดียวบ่มีหมู่ บาดไปพ้อโค่งฮ้ายสิหลงฮ้องสะเดิดตาย.
อาสาสูสงครามคุมหมู่ชอบเด แม่นว่าเศกต่างบ้านมาถอนบ่กลัว
อันนี้หากแม่นซายเซ็งกล้าเสนาลือเดช ชาติใด ๆ ขาดบ่ได้ซายกล้าซ่าเซ็ง.
อัศจรรย์ใจหมาขบช้างสารแฮงล้มถ่าว มาอีดูเมื่อช้างลุกได้หมาสิให้ต่อสาร.
อัศจรรย์ใจโอ้เข้าสารอยู่โอยอคอตอดไก่ ปลาย่างอยู่หิ้งทะยานเต้นใส่แมว.

คำแนะนำในการจัดพิมพ์

"ชนชาติอ้ายลาว" เมื่อกล่าวหมายถึงอดีตดั้งเดิมแล้ว ก็เห็นเป็นภาพได้ว่าเป็นชนชาติเป็นกลุ่มเผ่าชนที่ยิ่งใหญ่ มีขอบเขตอาณาจักรที่กำเนิดและครอบครองกว้างใหญ่ไพศาลมานานนับหลาย ๆ พันปีที่เดียว แม้ประเทศเพื่อนบ้านที่มีภาษาประเพณีวัฒนธรรมคล้ายคลึง (หรืออันเดียวกัน) กับชนชาติลาวที่เรียกว่าชนชาติไทยทุกวันนี้ ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นเผ่าชนที่เพี้ยน (พัฒนา) มาจากชนชาติที่เรียกว่า ชนชาติอ้ายลาวนั้นเอง

แต่โดยเหตุที่พัฒนาการของความขัดแย้งในโลกหลายยุคหลายสมัย ได้กำหนดสถานภาพของชนชาติและเขตแดนของชนชาติต่าง ๆ ชนชาติลาวก็ได้ถูกให้แปร–เปลี่ยนไปทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพใหม่โดยเฉพาะ การเกิดมีรัฐ–มีชาติ หมายความว่า เป็นรัฐ–เป็นชาติที่มีการจัดระเบียบใหม่ กระทั่งให้เป็น **"ตัวบุคคลพิเศษ"** ที่ทุกคนต้องเคารพบูชาเสมือนพระเจ้า ซึ่งในนั้นก็เกิดมีการใช้เป็นเครื่องมือของผู้ได้กุมอำนาจมากขึ้น และพร้อมกับความละโมบที่จะขยายอาณาเขตปล้นสะดมหาผลประโยชน์ใส่ตนอย่างไม่รู้จักพอ ผู้ที่อ่อนแอกว่าเล็กกว่าก็ถูกครอบครองถูกปล้นสะดมและกลืนกินไป รัฐแล้วรัฐเล่า คนแล้วคนเล่าเช่นที่เห็นกันอยู่ทั่วไปในทุกวันนี้

จากกระบวนการแปร–กด–ขับดัน–กลืนกิน–เช่นนั้นในโลก ทำให้ **"ชนชาติลาว"** พื้นที่ที่ชนชาติลาวเป็นเจ้าของครอบครองนั้น ถูกแยก–สลายไปเป็นส่วนผนวก หรือให้รวมเข้าอยู่ในสิ่งที่เรียกว่ารัฐอื่นชาติอื่นไปเกือบหมดทีเดียว แต่ก็ยังนับว่าโชคดีอย่างยิ่ง (มากกว่าชนชาติอื่นเพื่อนบ้านหลายชนชาติที่สูญเชื้อพันธุ์ของตนเองไปหมดแล้ว เช่นชนชาติมอญ ฯลฯ) ที่ยังมีบรรพบุรุษและลูกหลานชนชาติลาวจำนวนหนึ่งผู้มีกตัญญูรู้สึกผนึกกำลังกันต่อสู้พิทักษ์รักษามรดกของพ่อแม่ไว้ จนสามารถก่อตั้งเป็นรัฐเป็นชาติแบบใหม่ตามกระบวนการวิวัฒน์ของโลกขึ้นไว้ได้ในซีกส่วนหนึ่งของโลก นั่นคือที่เรียกว่า **"อาณาจักรล้านช้างศรีสัตตนาคนหุต"** (ยุคก่อนที่จะตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส) ที่เรียกว่า **"พระราชอาณาจักรลาว ประเทศ**

ลาว” (ยุคที่ผู้รักชาติรักเผ่าพันธุ์จำนวนหนึ่งต่อสู้จนได้รับมอบเอกราชจากฝรั่งเศส) และปัจจุบันนี้ที่เรียกว่า **“สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว”**

การที่ชนชาติลาวยังมีรัฐมีชาติมีชื่ออยู่ในแผนที่โลก เป็นรัฐเอกราช ปกครองตนเอง แม้มีพื้นที่เพียง ๒๓๑,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร (ถ้าเทียบกับที่ชนชาติอ้ายลาวเคยมีมาก่อนนี้) ในคาบสมุทรอินโดจีน ซึ่งมีเพียงแต่นานาประเทศต้องให้การยอมรับ แม้แต่วงการโลกสากลทั้งฝ่ายนายทุนและนานาสังคมนิยมก็ต้องยอมรับนับถือ มันเป็นเกียรติประวัติ ที่อวดอ้างได้ว่าชนชาติอ้ายลาวเป็นชนชาติที่มีคุณธรรมสูง รักเผ่าพันธุ์บรรพบุรุษของตน มีความฉลาดสามารถผนึกกำลัง พิทักษ์รักษาเผ่าพันธุ์และผืนแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรและอุดมด้วยศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของตนไว้ได้ แม้จำต้องได้สูญเสียชีวิตทรัพย์สินและผืนแผ่นดินไปมากต่อมากตามกฎวิวัฒน์แห่งประวัติศาสตร์ที่น่าภาคภูมิใจอย่างยิ่ง สำหรับประชาชาติลาวส่วนทั้งหมด

ข้อเขียนหรือเรื่องราวในหนังสือมูลมรดกชนชาติลาวเล่มนี้ เป็นเรื่องของชนชาติลาวซึ่งเคยมีและยังมีถิ่นฐานอยู่แถบลุ่มแม่น้ำของ (โขง) แม่น้ำมูล ฯลฯ หนังสือนี้จึงเป็นเรื่องที่รวมสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ความรู้สึกนึกคิดและการคิดและการอุทิศตนแก่สังคมโลกของชนชาติลาว

คณะกรรมการต้องขอประทานอภัยที่จะกราบเรียนว่า เนื่องจากมีข้อจำกัดหลายๆ ด้าน พวกเราจำต้องได้จัดพิมพ์ **“มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว”** ในรูปของอักษรไทย ภาษาไทย ทั้งนี้ก็โดยมุ่งเอาผลได้ คือการเผยแพร่การเชิดชูความดี–ของดีของพ่อแม่บรรพบุรุษของพวกเราให้เป็นที่ลือชาปรากฏให้ซึมซาบไปถึงความคิดความรับรู้ของชนชาติอื่นๆ ประเทศอื่นๆ มากเท่าที่จะเป็นไปได้

เรื่องราวของคนดีความดี ไม่ว่าด้านการเมือง การเศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรมของชาติลาวเรา ที่ยังไม่ได้นำมาเผยแพร่ให้คนได้รู้ได้เห็นนั้น มีมากเหลือหลายที่มีปรากฏในเล่มนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่จะให้เราก้าวสืบรู้ต่อไปเท่านั้น ถึงอย่างไร เราคณะกรรมการก็เชื่อมั่นว่า ข้อเขียนเรื่องราวในหนังสือเล่มนี้เป็นพลังสะท้อนให้เห็นส่วนที่ดีงามอื่นๆ เพราะ

บรรดาท่านผู้ให้ความกรุณาในการนี้ล้วนเป็นบุคคลแบบฉบับที่ทรงคุณค่าด้านต่าง ๆ ของชนชาติลาวเราอย่างเช่น

หลวงพ่อเจ้าประคุณสมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณโก ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาสกรุงเทพมหานคร กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าคณะใหญ่หนตะวันออกเฉียงเหนือ กรรมการมหาเถรสมาคมเจ้าคณะใหญ่หนตะวันออกเฉียงเหนือเป็นพระมหาเถระเชื้อสายลาวรูปหนึ่ง ที่มีผลงานทั้งด้านการศึกษาทำปริญญาเอก (เปรียญเอก) ได้แต่ยังหนุ่มน้อย ด้านการงานก็สามารถสร้างเกียรติยศชื่อเสียงดีเด่นมากหลายแก่วงการศาสนาและประเทศชาติ ทั้งในประเทศและสากล เป็นผู้บุกเบิกงานธรรมทูตต่างประเทศก่อนใครอื่น เช่น ได้ไปประจำเป็นหัวหน้าธรรมทูตประจำประเทศอินเดีย, ออสเตรเลีย, อังกฤษและสหรัฐอเมริกา เป็นต้น

เพราะความเป็นปราชญ์เป็นบัณฑิตอุทิศชีวิตของท่านให้–เป็นคุณแก่โลกอย่างแท้จริง ตลอดเวลากาลชีวิตของท่าน จึงเป็นเวลาแห่งการศึกษาอย่างไม่รู้จักจบสิ้นและทำงานอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว เราก็ได้รับ **"คำอนโมทนา"** ที่มีค่ายิ่ง พร้อมกับข้อเขียนเรื่อง **"ความเป็นมาของแคน"** ซึ่งเป็นเรื่องราวของเครื่องดนตรีอันลือชื่อของลาวมาแต่ปางบรรพ์ แม้ชนมายุจะล่วงเข้าแปดสิบเกินแล้ว ก็ไม่ย่อหย่อนที่จะรับใช้สังคมประเทศชาติศาสนา มีความรักเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของตนอย่างมั่นคง เป็นแบบฉบับที่เป็นตัวอย่างควรแก่การเคารพนับถือตลอดไป แต่ไม่นานหลังจากมอบข้อเขียนดังกล่าวให้ **"มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว"** แล้วเป็นที่น่าเสียดายและอาลัยรักอย่างยิ่ง ที่หลวงพ่อเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ได้มาถึงแก่มรณภาพเสียก่อน (วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๒๗) ยังมิทันได้อยู่ชมผลงานด้านวรรณกรรมอันเป็นอมตะของชนชาติลาว ที่หลวงพ่อมีอารมณ์รักและได้อุทิศตนมาตลอดวันสุดท้ายแห่งอายุขัยของท่าน

อีกท่านหนึ่งที่จะเว้นไม่กล่าวถึงอีกไม่ได้คือ–หลวงพ่อพระเดชพระคุณเจ้าประคุณพระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถระ ป.ธ. ๘) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ อัครมหาบัณฑิตสภานายกมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยสงฆ์) เป็นมหาเถระไทยเชื้อสายลาวเรารูปหนึ่ง และรูปเดียวที่มีประวัติการอุทิศชีวิตเพื่องานการศาสนาเพื่อความเป็นธรรมและเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมโลก อย่างที่ไม่เคยมีพระสงฆ์ผู้ใหญ่เช่นท่านได้ประสบมา โดยเฉพาะในประวัติศาสตร์ระยะหลังนี้ นั่นคือ หลวงพ่อได้ถูกจับเอาไปขังคุกอยู่ ๕ ปี ในข้อหาเป็นหัวหน้า

คอมมิวนิสต์ แต่ในที่สุดข้อกล่าวหานั้นก็เป็นโมฆะอย่างสิ้นเชิง แต่การจองเวรในระดับต่าง ๆ ก็ยังคงมีอยู่ แต่โดยที่เป็นพระเถระที่ทรงคุณวุฒิและอาวุโสทั้งด้านสมณศักดิ์และอายุพรรษา และเป็นปราชญ์ เป็นบัณฑิตอย่างแท้จริง ท่านจึงได้ยึงเพียรอุทิศตนอย่างไม่ต้องเกรงกลัวต่อภยันตราย ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและความยากลำบากใด ๆ ไปทุก ๆ แห่งที่ผู้หวังบุญเรียกร้องต้องการ แม้ทุกวันนี้ชนมายุเข้าเขต ๘๐ เกิน และถูกรถชนเกือบไม่เหลือชีวิตแล้ว แต่ก็ยังอุตส่าห์เดินทางรอนแรมไปบ้านน้อยเมืองใหญ่ใกล้และไกล ทั้งในและต่างประเทศ เพื่อสนองศรัทธาพุทธบริษัท ปฏิบัติศาสนกิจอย่างไม่ลดละ

ในอดีต หลวงพ่อพระพิมลธรรมได้เป็นอาคันตุกะพิเศษที่ไปมาหาสู่อยู่เสมอกับพระมหาเถระผู้ใหญ่ทางฝั่งประเทศลาว อาทิเช่นอดีตสมเด็จพระสังฆราชธรรมญาณมหาเถระและโดยเฉพาะอดีตพระลูกแก้วคูณมุนีวงศ์อัครมหาบัณฑิต สังฆนายกแห่งประเทศลาว ถึงขนาดเรียกว่าเป็นเสี่ยวกันนั้นทีเดียว แต่ต่ออดีตสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ เมื่อถึงคราวต้องหนีภัยการเมืองเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและทรงรับการรักษาพยาบาลในประเทศไทยจนถึงวาระสุดท้ายพระชนมายุ หลวงพ่อพระพิมลธรรมก็ถวายความอุปการะดูแลใกล้ชิด ด้วยความเคารพรักอย่างสุดซึ้งเป็นพิเศษตลอดมา ซึ่งก็ย่อมหมายถึงความสัมพันธ์อันสนิทแน่นและเห็นอกเห็นใจต่อพี่น้องลาวเราเป็นส่วนรวม และในการนี้หลวงพ่อก็ได้ให้คำแนะนำในการจัดพิมพ์นี้เป็นอย่างดียิ่ง

พระมหาเถระอีกองค์หนึ่งที่มีส่วนสำคัญต่อมูลมรดกของชนชาติอ้ายลาวของเรา ก็คือท่านพ่อพระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา) เจ้าคณะจังหวัดนครพนม เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม พระมหาเถระองค์นี้ มีความสำคัญหลายด้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย และฝั่งซ้ายแม่น้ำของอีกด้วย เป็นผู้พลีชีวิตอุทิศความพากเพียรทุกส่วนเป็นอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาเพื่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง นับว่าเป็นร่มโพธิ์ทองและขวัญใจของพี่น้องไทย-ลาวทั้งสองฝั่งแม่น้ำของโดยแท้จริง ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ -

๑. เป็นนักเสียสละทุกรอบด้านเพื่องานของพระพุทธศาสนาและเป็นนักสังคมสงเคราะห์แก่ผู้มีทุกข์ ช่วยแก้ปัญหาชีวิตแก่ทุกคนที่เข้าไปหาท่าน จะได้รับเมตตาธรรมนำความสุขเบิกบานใจกลับไปบ้านด้วยกันทั้งนั้น

๒. เป็นนักศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานที่แน่นอนเกี่ยวกับความเป็นมาของประวัติศาสตร์และวรรณคดีที่สำคัญของทั้งสองฝั่งแม่น้ำของแล้วนำออกเผยแพร่ให้กุลบุตรกุลธิดาอนุชนรุ่นหลังได้ทราบความเป็นจริงตามหลักฐานที่ค้นพบมานั้น ดังจะเห็นได้จากประวัติ (พระยอดแก้ว) *เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก* (พระครูขี้หอม) *พิธีนับวันเดือนปีของชนชาติอ้ายลาว* และ *ประวัติวงศ์กษัตริย์ล้านช้างสังเขปที่ได้มอบให้* คณะกรรมการจัดพิมพ์ลงในหนังสือมุมรดกของชนชาติอ้ายลาวครานี้ นับว่าเป็นพระคุณอย่างสูง คณะกรรมการพร้อมประชาชนลาวทั้งชาติขอน้อมคารวะไว้ ณ ที่นี้ด้วย

๓. เป็นนักเทศน์นักปาฐกถาและนักปกครองที่มีผีมือเป็นที่เคารพเลื่อมใสสามารถโน้มน้าวจิตใจของพระสงฆ์และประชาชนทั้งสองฝั่งแม่น้ำของได้ประสานสามัคคีกันตลอดมา เมื่อชาวลาวอพยพมาอยู่ศูนย์รับผู้อพยพนาโพธิ์ จังหวัดนครพนม

เนื่องจากบ้านแตกสาแหรกขาดด้วยความเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตยมาเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ท่านพ่อก็ได้ไปให้กำลังใจเยี่ยม ยามแสดงธรรมเสมือนทิพย์โอสถเป็นเครื่องชโลมใจให้ฟื้งทุก ๆ คน ที่ได้รับฟังธรรมบรรยายจากท่านพ่อล้วนแต่รู้สึกชื่นชมยินดีโดยทั่วกัน คุณธรรมอันสูงส่งอีกอันหนึ่งของท่านพ่อคือให้ความสนิทสนมแก่ทุกคนอย่างพ่อกับลูก อย่างปู่กับหลานจริง ๆ เข้าใกล้ถามข่าวทุกข์สุขอย่างใกล้ชิด ทุกครั้งที่ท่านพระหลักคำเลขาสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาวนำคณะกรรมการไปแจกสิ่งของมีผ้าสบงจีวรเสื้อผ้าและสิ่งที่จำเป็นแด่พระสงฆ์สามเณรชาวลาวอพยพ ท่านพ่อก็อำนวยความสะดวกให้และตามไปให้โอวาทแก่พระเณรและชาวลาวอพยพด้วย โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยแต่อย่างใด รู้สึกว่าท่านจะมีความสุขใจเสียด้วยซ้ำในการที่ท่านพ่อได้ทำงานสงเคราะห์แก่ผู้ที่รอคอยรับความช่วยเหลือจากผู้มีจิตเมตตาธรรมที่สูงส่งเช่นนี้

๔. เป็นนักอนุรักษ์ศาสนวัตถุและโบราณสถานพร้อมทั้งเป็นสถาปนิก ก่อสร้างโบสถ์–วิหาร ศาลาการเปรียญ ทุ่มเทกำลังทุกส่วนที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาภายในวัดพระธาตุพนมและวัดอื่น ๆ เหมาะสมกับยุคสมัย ตัวอย่างเมื่อพระธาตุพนมอันเป็นโบราณสถานที่รวมน้ำใจของประชาชนทั้งสองฝั่งน้ำของได้ล้มลงเพราะความเก่าแก่ ท่านพ่อก็ได้เป็นตัวตั้งตัวตีร่วมกับรัฐบาลทำการก่อสร้างขึ้นมาใหม่อย่างมั่นคงถาวรและงดงาม เพื่อให้เป็น

สืงดึงดูดศรัทธาปสาทะและเป็นที่สักการะบูชาแก่พุทธศาสนิกชนต่อไป สมกับท่านทรงคุณธรรมที่เป็นปราชญ์เป็นบัณฑิตอุทิศชีวิตบูชาพระพุทธศาสนาโดยแท้

๕. เป็นนักวรรณคดีเป็นนักประพันธ์และอนุรักษ์หนังสือสารคดีและวรรณคดีท้องถิ่นของตน และหนังสือชาดกอื่น ๆ ค้นคว้าหาสิงที่เป็นสาระแล้วพิมพ์ออกเผยแพร่แก่นักศึกษาและวาสิกชนผู้สนใจเป็นอุปกรณ์การศึกษาและค้นคว้าต่อไป.

อีกท่านหนึ่งที่ได้มอบงานให้เรา คือ ท่านเจ้าคุณพระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารีเถร ป.ธ. ๕) เจ้าอาวาสวัดมหาไชย รองเจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม จากการที่ท่านผู้นี้เป็นนักการศึกษา นักค้นคว้า เป็นผู้รักและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของชนชาติลาวเราอย่างเป็นชีวิตจิตใจ จึงได้แรงผลักดันให้ก่อตั้ง ศูนย์อนุรักษ์ศิลปวรรณกรรมและโบราณวัตถุอีสานขึ้นที่วัดมหาไชย จังหวัดมหาสารคาม และจากผลงานด้านนี้ ท่านก็ได้รับการมอบถวาย **"ปริญญาเอกดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์"** จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทเขียนเรื่องความเป็นมาของการเถราภิเษกในเล่มนี้ ก็เป็นผลงานการค้นคว้าที่สะท้อนให้เห็นความรักความสนใจในมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ประเพณีการเถราภิเษกเป็นผลิตผลแห่งการประดิษฐ์คิดสร้างของบรรพบุรุษลาวเรา ที่ปรับใช้พระพุทธศาสนาเป็นประโยชน์ในการปกครอง ทำให้ชนชาติลาวมีเอกลักษณ์ของตนเอง บนพื้นฐานแห่งภูมิธรรมทางพระพุทธศาสนา และก็ถ่ายทอดมาให้ลูกหลานกระทั่งทุกวันนี้ แม้แต่รัฐใกล้เคียงก็ได้ถ่ายทอดมาปรับใช้เช่นในไทยและกัมพูชา เป็นต้น

พระเถระองค์สำคัญอีกองค์หนึ่ง ที่จะเว้นกล่าวถึงไม่ได้ก็คือ พระราชปรีชาญาณมุนี เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย และเจ้าคณะจังหวัดหนองคาย ท่านองค์นี้มีส่วนสำคัญในการต้อนรับและอุปถัมภ์ นับแต่องค์สมเด็จพระสังฆราชลาว เสด็จเข้าสู่ผืนแผ่นดินไทย สมัยที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะปรกติ พระราชปรีชาญาณเป็นพระเถระที่มีส่วนพัวพันและเคารพเลื่อมใสต่อปฏิปทาขององค์สมเด็จ ฯ มากที่สุดองค์หนึ่ง เมื่อมีโอกาสในฤดูเข้าพรรษาท่านจะนำเครื่องสักการะขึ้นไปถวายคารวะองค์สมเด็จพระสังฆราชตามประเพณีถึงนครหลวงพระบาง พร้อมกับปวารณาถวายตนรับใช้ในกิจพระศาสนาทุกอย่าง

เมื่อองค์สมเด็จ ฯ หนีภัยเข้าสู่ประเทศไทย พระราชปรีชาญาณมุนี เป็นพระเถระองค์แรกที่ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายเพื่อถวายการอุปถัมภ์ตามความเหมาะสม จนวาระสุดท้ายสมเด็จ ฯ สิ้นพระชนม์ พระเถระองค์นี้ก็ติดตามอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับพระศพตามสมควรจนสิ้นการถวายพระราชทานเพลิงศพ

และพระเถระองค์สุดท้ายคือ พระราชปริยัติเมธี เจ้าอาวาสวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดอุดรธานี และรองเจ้าคณะภาค ๘ ได้ถวายการอุปถัมภ์เป็นอย่างดียิ่ง ในระหว่างที่องค์สมเด็จฯ มาประทับอยู่สำนักของท่านเป็นเวลา ๓ เดือน พร้อมการจัดอัฐบริขารและอำนวยความสะดวกทุกอย่างตามความเหมาะสมถวายองค์สมเด็จพระสังฆราช, และเมื่อองค์สมเด็จ ฯ ได้เสด็จเข้ามาพำนักอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ที่กรุงเทพ ฯ ตามคำนิมนต์ของท่านอธิบดีกรมการศาสนาแล้วก็ตาม เมื่อท่านเจ้าคุณได้เข้ามาบำเพ็ญศาสนกิจในกรุงเทพ ฯ ก็เข้าไปกราบนมัสการองค์สมเด็จ ฯ ถามข่าวคราวความสุขสบายทุก ๆ ครั้ง นับว่าท่านเป็นพระเถระที่เคารพเลื่อมใสต่อองค์สมเด็จ ฯ ด้วยใจโดยแท้จริง

คณะศิษยานุศิษย์และประชาชนชาวลาวขอน้อมขอบพระคุณพระเถระทุกท่านไว้ในโอกาสนี้

และบุคคลสำคัญอีกท่านหนึ่งที่มูลมรดกชนชาติอ้ายลาวเราได้รับความกรุณาให้ความร่วมมือเป็นพิเศษ นับแต่ริเริ่มจัดทำมาก็คือ ฯพณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ ท่านผู้นี้เป็นนักการศึกษา นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมือง นักกฎหมาย ทั้งยังเป็นนักประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่มีความรักและสนใจ มีผลงานด้านศิลปวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งที่มีคุณูปการยิ่งแก่งานการกอบกู้เอกราชลาวมาเป็นเวลายาวนาน ที่ประวัติศาสตร์ชาติลาวเรายังบันทึกไว้เป็นเกียรติประวัติอยู่ตลอดไป ท่านผู้นี้ก็ได้รับความไว้วางใจจากประชาชนไทยโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภาแห่งราชอาณาจักรไทย ไม่เพียงเท่านั้นยังได้รับความเห็นชอบจากประชาชนกว่า ๒๕๐ ล้าน ในประเทศกลุ่มอาเซียนให้ดำรงตำแหน่งประธานรัฐสภากลุ่มอาเซียนอีกด้วย อันเป็นตำแหน่งที่มีความหมายสำคัญ

ส่วนที่มีความหมายสำคัญเป็นพิเศษเกี่ยวกับชนชาติลาวเราคือ ท่านผู้นี้เป็นผู้สืบสายโลหิตมาจากสมเด็จพระเจ้าไชยเชษฐามหาราช ซึ่งเป็นพระเจ้ามหาชีวิตทั้งสองแผ่นดิน คืออาณาจักรล้านช้างศรีสัตนาคนหุตหลวงพระบางเวียงจันทน์ และอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่ เชียงราย ซึ่งพระราชกรณียกิจที่เป็นมรดกตกทอดมาให้ลูกหลานเราทุกวันนี้มีมากมาย และพระองค์ได้มีความสัมพันธ์ล้ำลึกกับพี่น้องไทยสยามจนได้มีการตกลงสร้างพระธาตุศรีสองฮักขึ้นไว้ที่ชายแดนลาว-ไทย (อำเภอด่านซ้าย–จังหวัดเลย) อันเป็นสัญลักษณ์นับถือกันอย่างสูงบนพื้นฐานแห่งคุณธรรมทางพุทธศาสนาระหว่างพระองค์และพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยาในยุคโน้น จึงเป็นผลให้จิตใจพี่น้องและการปฏิบัติดีต่อกันฉันพี่น้องร่วมอุทรระหว่างลาว ไทยพัฒนามาด้วยดีตราบเท่าทุกวันนี้

นอกจาก ฯพณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ จะกรุณาให้ความร่วมมือให้บทเขียนบทบรรยายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ศิลปวรรณคดีลาวเท่าที่คณะผู้จัดพิมพ์เลือกเอาแล้ว ตลอดเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่นั้นได้กรุณาติดตามให้คำแนะนำให้กำลังใจและตรวจทานความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อเขียนในหนังสือนี้อย่างเอาใจใส่จริงจัง จนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิต ก่อนที่ท่านจะเดินทางไปเยี่ยมประชาชนทางภาคเหนือ ก็ได้กรุณาตรวจทานต้นฉบับและสั่งเสียให้เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบและคุณหญิงเอาใจใส่มอบถวายเลขาสมเด็จ ฯ พระสังฆราชเพื่อส่งเข้าโรงพิมพ์ต่อไป ซึ่งเราคณะผู้จัดพิมพ์ในนามของพี่น้องชาวลาวทั้งมวล สุดที่จะรู้สึกซาบซึ้งบุญคุณของ ฯพณฯ ในการนี้เป็นอย่างยิ่งทีเดียว และกล่าวได้อย่างภาคภูมิว่า พวกเรารู้สึกเป็นเกียรติที่ได้มีบุคคลอย่าง ฯพณฯ ท่านจารุบุตร เรืองสุวรรณ บุคคลประวัติศาสตร์ของชนชาติอ้ายลาว ที่ได้มีส่วนอุทิศกำลังกายใจและภูมิสติปัญญาอันสูงส่งของท่านให้แก่พี่น้องประเทศชาติไทย ซึ่งเป็นเลือดเนื้อเชื้อไขอันเดียวกันมา แต่อนิจจาสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มัจจุราชก็ด่วนเอาชีวิตของท่านไปก่อนกาละอันควร ก่อนที่ท่านจะได้เห็นผลงานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งเป็นชิ้นสุดท้ายของท่านที่มีลักษณะประวัติศาสตร์

แรกทีเดียวคณะกรรมการจัดพิมพ์ ตั้งใจจะให้หนังสือเล่มนี้เสร็จในงานฉลองพระชนมายุองค์สมเด็จพระสังฆราชครบรอบ ๙๒ พระวัสสา เป็นการถวายพระพรเพื่อพระชนมายุยืนนานและพลานามัยสมบูรณ์ทั้งในโอกาสเช่นนั้นก็เป็นการอุทิศส่วนมหากุศลให้แก่บุคคลที่กล่าว

นามข้างต้น ซึ่งถึงแก่อสัญกรรมไปก่อนนั้นด้วย แต่ก็ยังเป็นที่เศร้าสลดใจอย่างใหญ่หลวง สำหรับเราชาวลาว ทั้งในและนอกประเทศตลอดถึงพุทธบริษัททั่วไปที่เคารพรักในพระองค์ท่าน เมื่อองค์สมเด็จ ฯ พระองค์นั้นต้องมาสิ้นพระชนมายุลงอย่างกะทันหัน โดยไม่มีพระอาการพยาธิโรคาใด ๆ แม้จะเป็นเพราะชราภาพตามกฎเกณฑ์แห่งสังขารนั้นก็ตาม ฉะนั้นจึงเป็นอันว่างานการจัดพิมพ์หนังสือนี้ แม้เป็นเพียงส่วนนิดหน่อยของบรรดามูลมรดกของชนชาติอ้ายลาว ที่บรรพบุรุษได้ต่อสู้ เสียสละสร้างไว้ให้แก่ลูกหลานนี้ ก็เป็นงานใหญ่ที่ต้องได้เสียสละอย่างใหญ่หลวง ทั้งนี้ก็เพราะ **"ปูชนียบุคคล"** ที่มีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์นี้ทั้ง ๓ ท่าน มามีอันต้องเสียสละไปแล้วก่อนเสีย

หนังสือมูลมรดกชนชาติอ้ายลาวนี้ จึงเป็นหนังสือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่มีเกียรติและสำคัญยิ่งของทั้งประชาชาติลาว และประชาชาติไทย ดังนั้นชนชาติอ้ายลาวซึ่งก็รวมทั้งพี่น้องร่วมสายเลือดทั้งในและนอกประเทศ ไม่ว่าทุกวันนี้จะโดยสัญชาติหรือเผ่าพันธุ์ ที่ได้อุทิศภูมิสติปัญญาสร้างสรรค์สังคมลาวมีภาษามีขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม มีศิลปวรรณคดีเป็นของตนเอง ที่พิเศษยิ่งก็คือ มีผืนแผ่นดินเป็นถิ่นที่อยู่อาศัย เป็นมรดกตกทอดมา มีเอกลักษณ์เป็นชนชาติลาว ประชาชาติหนึ่งในโลก ไม่เพียงแต่คนลาวเราได้รับส่วนแห่งความดี ความสุนทรีอันสูงส่งนั้น แต่มันยังเป็นส่วนประกอบแก่สังคมโลก ให้ได้รับความดีงามนั้นอย่างมีเกียรติเป็นที่น่าภาคภูมิใจให้เราได้ศึกษาแบบอย่างและสืบทอดเจตนารมณ์อันดีงามนั้นต่อไปอย่างกล้าหาญและชาญฉลาดยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

บทขอบพระคุณและอนุโมทนา

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ได้ลี้ภัยการเมืองมาพึ่งพระบรมโพธิ-สมภารในประเทศไทย เป็นเวลา ๕ ปีกว่า พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญสมณธรรมกรรมฐานเป็นบุญเขตในบั้นปลายแห่งชีวิตของพระองค์อย่างเต็มบริบูรณ์ เพราะพระองค์ได้พำนักรับความอุปถัมภ์ของโรงพยาบาลสงฆ์เป็นที่สบายและสะดวกแก่การบำเพ็ญสมณกิจ แต่พระองค์ก็เป็นไปตามสภาพของสังขารธรรมได้ถึงมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ ด้วยโรคชรา รวมชนมายุ ๙๓ พรรษา เมื่อเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลจัดแจงเกี่ยวกับพระศพเรียบร้อยแล้ว วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ คณะศิษยานุศิษย์ได้นำพระศพไปตั้งบำเพ็ญกุศล ที่วัดเทพศิริน-ทราวาส กรุงเทพมหานคร เมื่อพระสงฆ์เถรานุเถระและทายกผู้เลื่อมใสในพระองค์ได้ทราบการสิ้นพระชนม์ก็มากราบพระศพและร่วมบำเพ็ญกุศลถวายแด่พระองค์เป็นอย่างมาก

และอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นลักษณะพิเศษนำมาซึ่งความปลาบปลื้มยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่บรรดาพระเถรานุเถระระดับเจ้าคณะจังหวัดและเจ้าคณะอำเภอ ทั่วทั้ง ๑๗ จังหวัดภาคอิสานและอีกจำนวนหนึ่งจากภาคพายัพ รวมทั้งพุทธศาสนิกชนผู้เคารพเลื่อมใสในพระองค์สมเด็จ ฯ เมื่อได้ทราบข่าวต่างก็ได้มาร่วมกันเป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลถวายองค์สมเด็จ ฯ ที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ และยังได้รวบรวมจตุปัจจัยกันได้เป็นเงิน ๒๓,๕๐๐ บาท (สองหมื่นสามพันห้าร้อยบาทถ้วน) มอบให้คณะกรรมการเพื่อใช้จ่ายในงานถวายพระราชทานเพลิงศพในโอกาสต่อไป

นี้เป็นการสะท้อนให้เห็นความเคารพรักอย่างสุดซึ้งของพี่น้องชาวไทยอิสานทุกเพศวัยที่มีต่อองค์สมเด็จ ฯ และต่อพี่น้องชาวลาวที่หนีร้อนมาพึ่งเย็น

และอีกท่านหนึ่งที่จะอดกล่าวถึงไม่ได้คือ พระอาจารย์ ธมฺมชโย เจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย จังหวัดปทุมธานี ก็ได้ถวายผ้าไตร ๑๐๐ กว่าไตรมาร่วมบำเพ็ญกุศล ในวันพิธีพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ที่วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพ ฯ นั้น

ถือว่าเป็นอุดมการณ์ประวัติศาสตร์ ระหว่างความสัมพันธ์พี่น้องสายเลือดเดียวกันลาว – ไทย นับว่าท่านเคารพบูชาต่อองค์สมเด็จ ฯ ผู้ทรงคุณธรรมสูงและเห็นอกเห็นใจต่อพี่น้องชาวลาวที่หนีร้อนมาพึ่งเย็นในครั้งนี้

ในนามพระวิญญาณอันบริสุทธิ์และทรงธรรมยิ่งของพระองค์สมเด็จ ฯ และในนามของพี่น้องชาวลาวทุกถ้วนหน้า ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระเดชพระคุณต่อบรรดาพระเถรานุเถระและรู้สึกในบุญคุณต่อพี่น้องผู้มีส่วนในกาลนี้ทั่วกัน ขออวยพรให้วิญญาณแห่งความเข้าใจในเชื้อสายพี่น้องกันที่ได้รับการก่อกำเนิดร่วมกันมาเป็นพัน ๆ ปีแล้วนั้นจงได้รับ "การรักษาพยาบาล" และทะนุถนอมให้แข็งแรงก้าวหน้าร่วมกันไปสู่ความรุ่งเรืองและสันติสุขชั่วกัลปาวสานเทอญ

บางกอก ประเทศไทย

(พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์)
อดีตเลขา ฯ ในสมเด็จพระสังฆราชลาว

คุณครูบาอาจารย์ (ของเก่า)

บัดนี้ข้าจักชี้บอกให้พอฮู้แห่งครูบา ทั้งพระอาจารย์คู่เคียงความเจ้า
คำว่าครูบานั้นก็หมายคนผู้สอนสั่ง คือผู้ฮู้ฉลาดมากทางโลกและทางธรรม
เพื่นบ่ซำมำคร้านมีเพียรสั่งสอนโลก เพื่นหวังประโยชน์กว้างเฮียนฮู้ศาสตร์ศิลป์
พลอยเล่ายินดีด้วยทางแผ่ความสุข ไผมาเฮียนทางใดก็บอกไปทางนั้น
เห็นว่าคนในโลกเกิดแก่เสมอกัน หวังความสุขดังเดียวโดยด้าม
คนผู้ทำประโยชน์ให้ฝุงคนในโลก บ่ขี้คร้านหาได้แต่ฝ่ายโต
ตั้งหากอุตตโมแท้หญิงซายบ่ได้ว่า ไผผู้เบื่นดั่งนั้นควรแล้วเอ้นว่า "ครู" เจ้าเอย. ฯ

เกี่ยวกับพระศพสมเด็จ

เมื่อเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลสงฆ์ทำธุระตามหน้าที่เรียบร้อยแล้ว เวลา ๑๓.๓๐ น. ของวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๒๗ พระสงฆ์เถรานุเถระ คณะศิษยานุศิษย์ ทายก ทายิกา ชาวไทย ลาว และจีน ในกรุงเทพ ฯ ได้นำพระศพสมเด็จ ฯ มาตั้งบำเพ็ญกุศลอยู่ที่ศาลาเจนชัยพิทูลพงศา ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อทราบถึงฝ่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ นำน้ำหลวงโดยพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศไทยเป็นองค์แทนสรงน้ำพระศพ กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานหีบไม้ทองหีบซึ่งเทียบเท่ากับเจ้านายชั้นสูง พร้อมเครื่องบูชา ทองน้อย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงทราบก็ทรงพระราชทานพวงมาลาถวายบูชาพระศพ พระศพอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์สวดพระอภิธรรมถวาย ๗ วัน

วันพฤหัสบดีที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๒๗ พระศาสนโสภณ เจ้าอาวาส พระราชบัณฑิโกศล (อุดม) พร้อมพระสงฆ์เถรานุเถระและคณะญาติโยม วัดเทพศิรินทราวาสในนามมูลนิธินวมราชานุสรณ์ เป็นเจ้าภาพบำเพ็ญกุศลสัตมวาร (๗ วัน)

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระมหาเถระทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดพุทธมนต์ ฉันเพล และชักมหาบังสกุล

เวลา ๑๐.๓๐ น. มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์ ๑๒๕ รูป

เวลา ๑๒.๐๐ น. พระสงฆ์ ๙๓ รูป สวดมาติกาชักบังสกุล

วันอาทิตย์ที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๗ บำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน ถวายแด่พระองค์สมเด็จ ฯ

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์ ฉันเพล และชักมหาบังสุกุล

เวลา ๑๐.๓๐ น. มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์สามเณรจำนวน ๑๒๕ รูป

เวลา ๑๒.๐๐ น. พระสงฆ์ ๙๓ รูป สวดมาติกา ชักมาหาบังสุกุล คณะศิษยานุศิษย์ ทายก ทายิกา ชาวไทย ลาว และจีน ร่วมกันเป็นเจ้าภาพ

วันอาทิตย์ที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๗ บำเพ็ญกุศล ๑๐๐ วัน ถวายแด่พระองค์สมเด็จ ฯ

เวลา ๑๐.๐๐ น. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ สวดพุทธมนต์ ฉันเพล และชักบังสุกุล

เวลา ๑๐.๓๐ น. มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระสงฆ์สามเณรจำนวน ๑๓๐ รูป

เวลา ๑๒.๐๐ น. พระสงฆ์ ๙๓ รูป สวดมาติกาบังสุกุล

เวลา ๑๙.๓๐ น. พระสงฆ์ ๔ รูป สวดอภิธรรมและมีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์ โดยหลวงพ่อใหญ่ พระพิมลธรรม เจ้าอาวาส วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ จบแล้ว หลวงพ่อใหญ่ได้นำพาคณะศิษยานุศิษย์ พร้อมทายก ทายิกา ลูกหลานชาวไทย ลาว และจีน การะพระศพเป็นอันจบพิธี และวันต่อมา เวลา ๐๗.๐๐ น. เจ้าหน้าที่ในพระราชวังมาบรรจุศพ คณะศิษยานุศิษย์ พร้อมทายก ทายิกา ลูกหลาน ชาวไทย ลาว และจีน พร้อมกันเป็นเจ้าภาพ

หลังจากอยู่ในพระบรมราชานุเคราะห์ สวดอภิธรรมถวาย ๗ วันแล้ว ต่อจากนั้นก็มีพระสงฆ์เถรานุเถระ เจ้าของบริษัท และห้างร้านต่าง ๆ ตลอดศิษยานุศิษย์ที่มีความเคารพเลื่อมใสในพระองค์สมเด็จ ฯ มาติดต่อเป็นเจ้าภาพ สวดพระอภิธรรมถวายอย่างต่อเนื่องเป็นเวลา ๑๐๐ กว่าวัน

หลังจากบรรจุพระศพเรียบร้อยแล้ว ท่านนายพลภูมี หนอสวรรค อดีตรองนายกรัฐมนตรี แห่งพระราชอาณาจักลาว ประธานถวายการจัดงานพระศพสมเด็จ ฯ ได้เขียนคำร้องขอกำหนดถวายพระราชทานเพลิงศพ ต่อท่านอธิบดีกรมการศาสนา แห่งประเทศไทย

(สำเนา)

สาส์นสมเด็จ ฯ ถึงพี่น้องชาวลาวในยามพลัดถิ่น

โรงพยาบาลสงฆ์ ตึกอาพาธ ๔

กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๔

ขอเจริญเมตตามายังท่านประธานสมาคมและพี่น้องลูกหลานลาวทุก ๆ ท่าน

อาตมารู้สึกเป็นห่วงคิดเถิงลูกหลานลาวทุกคนที่ได้พลัดพรากจากชั้วสวนไฮ่นาบ้านเกิดเมืองนอนอันเป็นที่ฮักและหวงแหนของตน ทั้งนี้ก็เพื่อความอยู่รอดของแต่ละคน การจำใจจำพรากจากบ้านเกิดเมืองนอนที่ลูกหลานเคยอยู่และฮ่วมกันสร้างสมมา เป็นสิ่งที่ทุกคนเข้าใจซาบซึ้งดี บ้านเกิดเมืองนอนและผืนแผ่นดินทุกตารางนิ้วเป็นสมบัติส่วนรวมที่บรรพบุรุษเฮาได้สร้างไว้ ซึ่งพวกเฮาทุกคนมีหน้าที่ฮ่วมกันปกปักฮักษาสมบัตินั้นเพื่อสืบต่อเจตนารมณ์ของท่านไว้ เพื่อลูกหลานของพวกเฮาผู้เกิดมาสุดท้ายภายหลังจะได้ช่วยกันสืบสร้างให้เจริญฮุ่งเฮืองต่อไป เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทีต่อวิญญาณของผู้ที่มีคุณแก่บ้านเมืองอันเป็นการกระทำที่ทางพุทธศาสนายกย้องสรรเสริญ

เวลานี้บ้านเมืองของพวกเฮาได้มีการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตที่พวกเฮาเคยดำเนินมาจนเป็นเหตุให้ลูกหลานได้ย้ายแยกหนีมาอยู่ในต่างถิ่นต่างแดน ผัวเมียพลัดพรากกัน ลูกพลัดพรากจากพ่อแม่ ญาติพี่น้องแตกกระจายย้ายออกไปอยู่คนละทิศละทาง บางคนบางพวกก็ล้มหายตายไปในระหว่างเดินทางหนีออกจากบ้านเกิดเมืองนอนของตน เมื่อได้พบเห็นสภาพตัวจริงจากลูกหลานผู้อพยพหลบภัยหนีมาอาศัยอยู่ตามศูนย์ต่าง ๆ แล้วเป็นตาหน้าสลดสังเวชสุดแสนจะพรรณนาได้

ลูกหลานที่ฮักแพงทั้งหลายที่ได้อพยพมาอยู่ประเทศที่สาม ถ้าพอตั้งตัวหันใจได้ก็ขอให้พากันหวนระลึกนึกเถิงเพื่อนฮ่วมชาติที่ยังตกทุกข์ได้ยากเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้น

ในบ้านเมือง สมควรที่พวกเฮาทุกคน ทุกครอบครัว ทุกสมาคมที่มีฐานะพอสมควรจะได้แสดงความเห็นใจ ความฮักแพง ความอีดูกูณาเมตตาสงสาร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามสมควรแก่ฐานะของตน อาตมาและเลขา ฯ รู้สึกเป็นห่วงและคิดเถิงลูกหลานทุกคนอยากจะมาเยี่ยมยามด้วยตนเอง แต่สภาพการณ์บ่อำนวย จึงขอฝากความคิดฮอดคิดเถิงและแผ่เมตตาธรรมมายังพี่น้องลูกหลานทุก ๆ คน ขอให้พากันตั้งใจสร้างชีวิตใหม่ด้วยความเชื่อมั่นและดำเนินไปด้วยความสะดวกสบายเพื่อให้มีพื้นฐานอันมั้นคง ขอให้ฮักแพงกัน สามัคคีกันให้หมั้นเหนียวประกอบภารกิจใด ๆ ให้สำเร็จลุล่วงสมความมุ่งมาดปรารถนา

อาตมาชราเฒ่าแก่อายุเถิง ๘๙ บีแล้ว แม่นบ่จุบันนี้จะมีสุขภาพดีขึ้นเป็นปกติแล้วก็ตาม แต่มื้อหนึ่งซึ่งคงเป็นเวลาบ่ดนนานปานใด อาตมาก็คงจะได้จากพี่น้องลูกหลานไปตามกฎธรรมดาของสังขาร บ่มื้อใดก็มื้อหนึ่งจึงขอฝากความหวังอันเต็มเปี่ยมไว้กับพี่น้องลูกหลาน ไว้กับผู้นำในองค์การจัดตั้งประธานและรองประธานสมาคมของคนลาวทุก ๆ ท่านที่อยู่ทุก ๆ ประเทศได้ฮ่วมกันเสียสละประโยชน์ส่วนโต เพื่อส่วนฮ่วมและหาช่องทางชดช่วยชาวอพยพที่อยู่ตามศูนย์ต่าง ๆ ในประเทศที่สองซึ่งนับว่าล้วนแม่นบุคคลที่น่าสงสารเป็นอย่างยิ่ง

อาตมาขอฝากความหวังไว้กับลูกหลานลาวทุกถ้วนหน้า จงฮักแพงสามัคคีกันช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันบนพื้นฐานแห่งความเมตตาจิตมิตรธรรมที่คนลาวเฮามีประจำไว้มาตั้งแต่บรรพบุรุษท่านได้วางเป็นมรดกไว้ให้แก่กุลบุตรลูกหลานลาวได้ปฏิบัติต่อเนื่องกันไป อย่าหยุดยั้งและท้อถอยจนถึงวันสิ้นลมปราณของพวกเฮาพุ้นเทอญ

อาตมาขออาราธนาเอาเดชอานุภาพคุณพระพุทธเจ้า คุณพระธรรมเจ้า และคุณพระสังฆเจ้าตลอดเถิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระราชอาณาจักรลาวและสากลจักรวาล โปรดดลบันดาลปกปักรักษาคุ้มครองให้พี่น้องลูกหลานลาวทุกคนประสบพบพ้อแต่ความสุข ความเจริญ ปราศจากโรคาพยาธิเบียดเบียน มีชีวิตก้าวหน้าและฮุ่งเฮือง ให้มีโอกาสได้กลับคืนบ้านเกิดเมืองนอนเพื่อช่วยกันปกปักฮักษาเขตน้ำแดนดินอันเป็นถิ่นกำเนิดของพวกเฮานั้น

เจริญพรมาด้วยความเมตตาธรรม

(พระยอดแก้วพุทธชิโนรสสกลมหาสังฆปาโมกข์)

ธัมมญาณมหาเถระ

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว

หมายเหตุ – มูลมังมรดกของพ่อ–แม่ เป็นสิ่งที่เราฮักทะนุถนอมฮักษา

– พระองค์ทรงเน้นให้เรายึดมั่นในคุณธรรมฮักษาจิตใจในยามนี้

– ความมีเมตตาจิตและมิตรธรรมนั้น คือมรดกที่สำคัญสุดยอด

– ทรงเน้นถึง "การสร้างชีวิตใหม่" บนพื้นฐานของความมั่นคง

แม้พระองค์จะทรงลาจากไปแล้ว แต่พระองค์ก็ได้ทรง "มอบมรดก" ทางใจไว้ให้แก่ลูกหลานและพี่น้องชาวลาวทุกถ้วนหน้า

พระหลักคำสวรรณบรีศรีคณะจารย์

(ผั้น ติสฺสวโส)

ภาษิตลาว (ของเก่า)

วงวานเชื้อสกุณายังฮู้จักหมู่ ไปทางใดฮ้องเฮียกเอ้นหาเชื้อหมู่เดียว
อันนี้ควรที่เฮาเจ้าข้อยหลิงดูคิดฮ่ำ หากจักเป็นช่องชี้กระบวนเบื้องแห่งตน.

โว ๆ เว้าเสียงโตว่าแต่แม่น ยามเขาปากบ่ได้เสียงเจ้าหากถืกคอง
ปางไผไว้ปางมันไว้ชั้นก่อน บาดห่าเวรจวบเจ้าสิหลงม้อยสะแม่งหา.

เวียงจันทน์เศร้าสาวเอยอย่าพ้าวว่า มันสิโต้นบาดหล้าแตงซ้างหน่วยปลายบ่ฮู้.
วังบ่มีขอนขว้างพรานแหบ่มีหย่อนมือแล้ว น้ำบ่มีเงือกแฝ้คนใบ้ก็บ่กลัว.

สัมโมทนียกถา

ของ

สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศลาว

สมเด็จพระพุทธชิโนรสสกลมหาสังฆปาโมกข์

(ธรรมญาณมหาเถระ-บุญทัน)

ตามที่ท่านผู้มีความฮักนับถือในข้าพเจ้า และบรรดาลูกศิษย์ออกฑนญาติโยม ได้พร้อมกันเฮ็ดบุญอายุให้ข้าพเจ้าในโอกาสคบฮอบ ๙๑ ปี และได้พิมพ์หนังสือ เกี่ยวกับ มูลมรดกลาวขึ้นไว้เป็นที่ระลึกนั้น ข้าพเจ้า ฮู้สึกเพิงพอใจและมีกำลังใจแฮงหลายขึ้น ให้คึดดุหมั่นเป็นมหากุศล ที่จะปฏิบัติกิจพระศาสนา แผ่เมตตาเป็นการสงเคราะห์ ตามสมควรแก่กำลัง ให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนสหธรรมิก และชาวพุทธ ตลอดสรรพสัตว์อย่างบ่มีขอบเขต ผู้กำลังตกทุกข์ได้ยากอยู่ในวัฏสงสาร

เถิงแมนว่าอายุสังขารของข้าพเจ้า จะเถ้าแก่ เป็นไม้ใกล้ฝั่ง และก็เว้าได้ว่าอยู่ในภาวะปลงอายุสังขารแล้วก็ตาม แต่ย้อนว่าลูกหลานบ้านเมือง ของข้าพเจ้า ยังอยู่ในความยากลำบาก อยู่ในระยะก่อฮ่างสร้างตัวเพื่อเอาชนะความยากลำบาก เอาชนะความแบ่งแยกแตกสามัคคี บ้านแตกเมืองเภท์ ให้เป็นเอกราช เต้าโฮมกันสร้างบ้านเมือง ให้ก้านกุ่งฮุ่งเฮือง หมั้นอยู่ในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดไป

ข้าพเจ้าขอแสดงความเห็นอกเห็นใจ ต่อบรรดาท่านลูกหลานพี่น้อง ที่จำต้องตกอยู่ในความยากลำบาก และขอแสดงความชื่นชมยินดีนำลูกนำหลานที่ได้ตั้งใจดีต่อบ้านเมือง สร้างบ้านแปงเมือง คุ้มบ้านคองเมืองให้เป็นมรดกของลูกหลาน ได้อาศัยอยู่ อย่างสุขสำบายต่อไปชั่วกาละนาน

หมายเหตุ : สัมโมทนียกถานี้ องค์สมเด็จ ฯ ได้ทรงมอบให้ขณะพระองค์ท่านยังพระชนมายุอยู่ โดยคณะผู้จัดพิมพ์ตั้งใจจะจัดพิมพ์ถวายในงานฉลองพระชนมายุครบ ๙๓ พระวัสสา

ในโอกาสที่ข้าพเจ้าได้มาเพิงบุญบารมี ฮักษาตัวนำพี่น้องไทยสยาม ซึ่งก็คือเป็นพี่เป็นน้องสายเลือดเดียวกันนี้ เถิงแม่น ลางเทื่อบางแนว จะมีผิดพลาดล่วงเกิน บ่ได้ตั้งใจ แต่ก็ถือเป็นเรื่องที่เกิดมีได้ เป็นธรรมดาของโลก จึงขอขอบบุญคุณอย่างล้นเหลือ ต่อองค์พระบรมโพธิสมภารเจ้า รัฐบาลและพี่น้องประชาชนไทยสยามทุกถ้วนหน้า แทนพี่น้องลูกหลานของข้าพเจ้านำด้วย

ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดีขอบบุญคุณพิเศษ ต่อท่านเจ้าคุณพิมลธรรม ผู้เพิ่นได้เอาใจใส่เบิ่งแยง แก่ข้าพเจ้าเป็นส่วนตัวเป็นการพิเศษ ทุกอย่างทุกแนว ทุกบี เพิ่นก็ได้จัดงานเฮ็ดบุญวันเกิดให้ เฮ็ดให้ ข้าพเจ้า มีสุขภาพเข้มแข็งดีหลาย แม่นเถ้าแล้ว แต่ก็จิตใจแจ่มใสในธรรมดี บ่ได้เสียหายประการใด และก็เชื่อว่า จะหมั้นยืนอยู่นำเพิ่นไปได้อีกหลายบี

ในทำนองเดียวกัน ข้าพเจ้าก็ขออ้างอิงเอาคุณพระศรีรัตนตรัย อวยพรชัยให้เพิ่นจงสุขภาพดี ดำรงอยู่เข้มแข็งทั้งฮ่างกายและจิตใจ ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกไปดน ๆ นาน ๆ ให้ไทลาวไทสยาม ตลอดไทพี่น้องอื่น ๆ ได้ฮ่วมสามัคคีกัน เป็นประโยชน์แก่สันติสุขของโลกตลอดไป

ขอให้ทุกท่านที่ได้อวยพรวันเกิดมื้อนี้ และฮ่วมทำบุญช่วยสร้างประโยชน์ พิมพ์หนังสือมูลมรดกลาว ที่คณะกรรมการกำลังจัดทำอยู่นั้น ให้พากัน อายุหมั้นขวัญยืน มีสุขภาพเข้มแข็ง ทำคุณแนวใดแนวหนึ่งให้เป็นสิริมงคลแก่ตนและครอบครัว ยืง ๆ โญ ๆ ขึ้นไปเทอญ ฯ

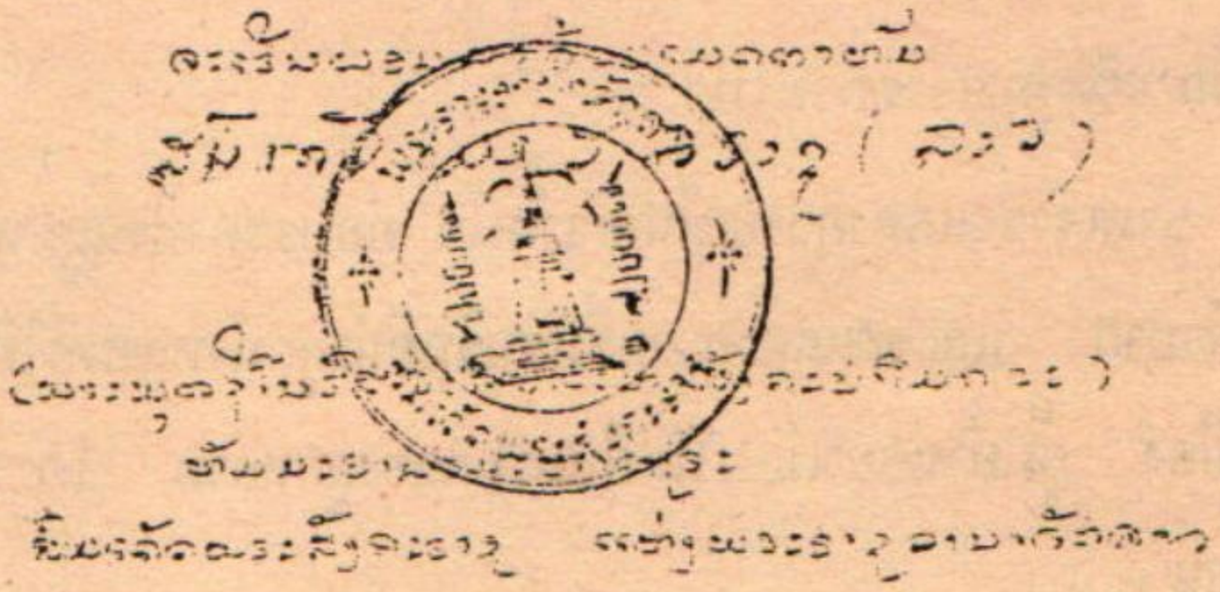

บางกอก ประเทศไทย

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๗

คำอนุโมทนา

ของ

พระเดชพระคุณ สมเด็จพระธีรญาณมุนี
(ธีร์ ปุณฺณโก ป.ธ. ๙)

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ ๒๕๒๗

บัดนี้ คณะศิษยานุศิษย์ ในสมเด็จพระสังฆราชลาว และคณะอุบาสกอุบาสิกา จะจัดการบำเพ็ญกุศลในวันคล้ายวันประสูติ ถวาย ในการนี้ จะได้จัดการพิมพ์หนังสือ ที่เป็นมูลมรดกของลาว ที่เห็นสมควรบางเรื่อง เพื่อเป็นที่ระลึก และเพื่อรักษาต้นฉบับให้มีอยู่ถาวรสืบไป ในพระราชอาณาจักรลาวสมัยโบราณเช่น สมัยสมเด็จพระเจ้าไชยเชฏฐาราชาธิราช เป็นต้น วรรณคดีเฟื่องฟูมาก มีเจ้านายบางพระองค์ ทรงเปรื่องปราชญ์ ได้ทรงพระราชนิพนธ์คำกาพย์กลอน เป็นคำสอนบ้าง เป็นนิทานบ้าง ไว้มากมาย เช่นที่ปรากฏในต้นเรื่อง หนังสือบางเรื่องบ่งว่า เป็นของพระราชนิพนธ์คือ คำว่า "ปรางค์คำ คุ้มธะรงธรรมคนิงมาก" ดังนี้ วรรณคดีเหล่านี้ได้แพร่มาในประเทศไทยสยามมาก นักปราชญ์ประเทศไทย ได้อาศัยเค้า ประพันธ์เป็นคำไทยหลายเรื่องเปลี่ยนชื่อใหม่บ้าง คงชื่อเดิมไว้บ้าง เช่นเรื่องเดิมในภาษาลาวว่า "ท้าวสุริย์สวงศ์" เปลี่ยนเป็น "เรื่องลักษณะวงศ์" ที่คงยู่ เช่น เรื่องปลาบู่ทอง เรื่องสังข์ศิลป์ไชย เป็นต้น คำโบราณในคำประพันธ์ของไทย มีเค้ามาจากภาษาลาวมาก เช่น "ช้าช่อน-" มาจาก "ซะซ่อน-" แปลว่า สวยงาม, ชะรอยว่า- มาจาก "ฮ้อยว่า-" เป็นคำคาดคะเน หมายความว่า บางทีจะเป็น, น่าจะเป็น, เป็นต้น

เพราะฉะนั้น การอ่านคำประพันธ์ในภาษาลาว จึงอาจให้ประโยชน์ในทาง รู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี และภาษาโบราณ เป็นอย่างดี ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วย จึงขออนุโมทนาในกุศลศรัทธาของท่านทั้งหลาย ที่ได้บำเพ็ญด้วยความกตัญญู และคารวะธรรม ในสมเด็จพระสังฆราช ในโอกาสนี้.

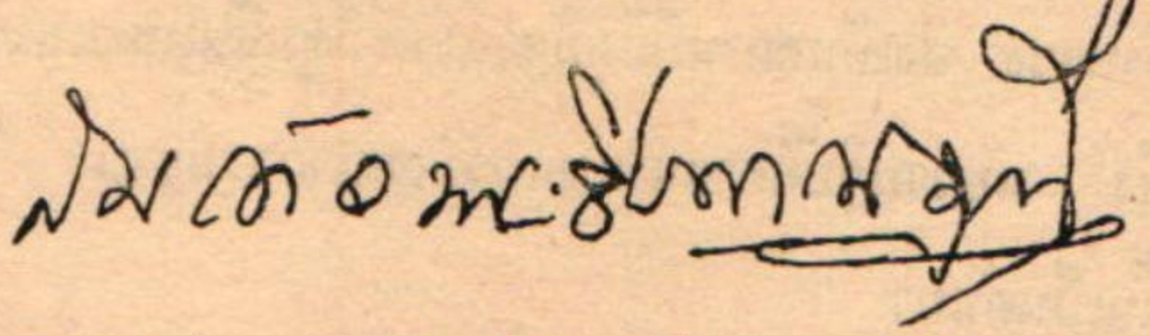

สมเด็จพระธีรญาณมุนี

วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร

หมายเหตุ : คำอนุโมทนานี้ เจ้าประคุณสมเด็จฯ เขียนมอบให้ก่อนที่เจ้าประคุณ ฯ ยังไม่ถึงแก่มรณภาพ โดยจะจัดพิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุองค์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

อารมฺภกถา

ของ

พระพิมลธรรม อาสภมหาเถร

อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

สภานายกมหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดยที่ข้าพเจ้าได้กำเนิดเกิดเป็นคนชาติไทย ณ ภาคพื้นแผ่นดินถิ่นอีสานแห่งประเทศไทย ณ ตำบลบ้านโต้น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นภาคพื้นแผ่นดินใกล้ชิดติดต่อกับประเทศลาว ทั้งสันนิษฐานว่าบรรพบุรุษของข้าพเจ้าคงเคยเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของประเทศลาวมาก่อน ดังนี้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง โดยเหตุที่ข้าพเจ้าได้มีส่วนทำการเผยแผ่พระปฏิบัติศาสนาให้แพร่กระจายไปสู่ประเทศลาว โดยได้ให้โอกาสแก่คุณพระมหาปาน อานนฺโท ป.ธ. ๖ ซึ่งเป็นพระมหาเปรียญของประเทศลาวโดยกำเนิด เข้ามาผึกอบรมพระปฏิบัติศาสนา แผนกวิปัสสนากรรมฐาน ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่บีพุทธศักราช ๒๔๙๖ เมื่อเธอได้รับการผึกอบรมดีได้ที่แล้ว ก็ได้ส่งเธอให้นำปฏิบัติศาสนาไปเผยแผ่ที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกันกับพระนครเวียงจันทน์ พระนครหลวงแห่งประเทศลาว โดยตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานขึ้น ณ วัดเนินพเนาว์ จังหวัดหนองคายเป็นครั้งแรก ต่อมาพระมหาปาน อานนฺโท ก็ขยายสำนักวิปัสสนากรรมฐานไปตั้งขึ้นในพระนครเวียงจันทน์ ณ ที่วัดโศกป่าหลวง ซึ่งเป็นสถานที่มีภูมิฐานร่มรื่นชุ่มชื่นเหมาะสมกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเป็นอย่างยิ่ง นับว่าปฏิบัติศาสนาแผนกวิปัสสนากรรมฐาน ได้แพร่ผายขยายไปสู่ประเทศลาวตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

เมื่อได้ขยายปฏิบัติศาสนาไปสู่ประเทศลาวแล้ว ก็เป็นมูลเหตุให้ข้าพเจ้าได้ไปมาติดต่อสัมพันธ์กับชาวพุทธประเทศลาวมากขึ้น ทั้งเป็นเหตุให้ข้าพเจ้าได้มีกัลยาณมิตรในประเทศลาว

มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งท่านอดีตสังฆนายกแห่งประเทศลาว คือ สมเด็จพระลูกแก้วคุณมณีวงศ มหาเถรอัคคมหาบัณฑิต วัดพระธาตุหลวง พระนครเวียงจันทน์ มีความรู้จักมักคุ้นกันอย่างสนิทสนม นับถือฐานเป็นเสี่ยวกันตลอดมา จนกระทั่งท่านได้ถึงแก่มรณภาพไปเสียก่อน

เมื่อข้าพเจ้าได้มีความวิสาสะมักคุ้นกันกับท่านอดีตสังฆนายกแล้ว ก็เป็นสาเหตุให้ข้าพเจ้าได้มีความรู้จักเคารพนับถือในพระองค์สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศลาวต่อมา คือ สมเด็จพระพุทธชิโนรส ธรรมญาณมหาเถร เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศลาว พระองค์นั้น พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ วัดใหม่สุวรรณภูมาราม พระนครหลวงพระบาง ซึ่งเป็นพระนครที่มีความสำคัญของประเทศลาวแห่งหนึ่ง ด้วยเป็นพระนครหลวงมาหลายสมัย เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีความสำคัญของประเทศ คือพระบาง และทราบว่าที่หอประดิษฐานพระบางนั้น เคยเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต คือพระศรีรัตนมหามุนี ที่นับถือกันเป็นประเภทพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของประเทศไทยอยู่ ณ บัดนี้ และพระบรมมหาราชวังของพระมหากษัตริย์ของประเทศลาวก็สถิตอยู่ ณ พระนครหลวงพระบางนั้น ดังนั้นสมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงเป็นจอมสงฆ์แห่งประเทศลาว จึงมีพระอารามที่ประทับประจำอยู่ที่พระนครหลวงพระบางคู่กับพระมหากษัตริย์ ด้วยประการฉะนี้

เมื่อครั้งสมเด็จพระสังฆราช ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๘๐ พรรษา คณะศิษย์พระญาติพระมิตรของพระองค์ ได้มีสมานฉันท์พร้อมกันบำเพ็ญกุศลฉลองพระชนมายุถวายตามประเพณีของชาวพุทธ ที่วัดดงเมี่ยงในพระนครเวียงจันทน์ ข้าพเจ้านำคณะพุทธบริษัทไทยจำนวนหนึ่งไปร่วมการบำเพ็ญกุศลครั้งนั้น และได้ถือโอกาสเดินทางไปไหว้พระบางอันเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของประเทศลาว ที่พระนครหลวงพระบาง จึงมีโอกาสได้ชมพระนครหลวงพระบางเป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อประเทศลาวได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบประชาธิปไตยมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข ไปเป็นระบอบคอมมูนิสต์แล้ว ประเทศลาวก็ไม่มีตำแหน่งพระมหากษัตริย์และไม่มีตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ดังนั้นเจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชลาวพระองค์นี้ จึงได้เสด็จมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารแห่งประเทศไทย รัฐบาลไทยก็ได้ถวายให้พระองค์

เสด็จประทับอยู่ที่โรงพยาบาลสงฆ์แห่งประเทศไทย พระองค์ก็ได้ทรงพำนักอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น โดยสะดวกสบายสวัสดีปลอดภัยทุกบ่ระการจนตลอดพระชนมายุ ด้วยประการฉะนี้

ในวโรกาสถวายพระเพลิงพระศพของพระองค์ท่านครั้งนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งกุศลจิต น้อมถวายกุศลให้เป็นส่วนพระกุศลแด่เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระพุทธชิโนรส ธรรมญาณมหาเถระ ขอให้พระองค์ท่านจงทรงพระเกษมสำราญในสัมปรายภพนั้น ๆ สมดังมโนปณิธาน จงทุกประการเทอญ.

วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

คำสุภาษิตลาวบูฮาณ

– ครันว่า ยินคำเว้าขมในๆ อย่าพ้าวจ่ม ลางเทื่อขมขี้เพ้ย ภายหน้าหากสิดี บ่ฮู้
– อย่าพ้าวติเตียนเว้า ผักกะเดาว่าขมเผื่อน ได้กินกับลาบก้อย สิหลงย้องว่าดี
– ชื่อว่าแนวเด็กน้อยตากอๆ ความคิดม่อ ได้ ก.ข. ข้อหล้อ ความเว้าอยู่ดาว
– ชื่อว่าแนวความเว้า ของคนมันเกินง่าย ได้ทังหงายและขว้ำ ความเว้าบ่อยู่ความ
เขาฮักเขาก็ย้อง เขาชังเขาก็ว่า คือดั่งบักเค้าเม้า หมาเถ้าเห่าแต่เขา
ครันเฮาเฮ็ดดีแล้ว เขาสีชังก็ตามช่าง ครันเฮาเฮ็ดแม่นแล้วสิหยันหย้อก็ช่างเขา
เขาสิพากันท้วงทังเมืองก็บ่เหี่ยง เขาสิติทั่วค้ายขายหน้าก็บ่อาย

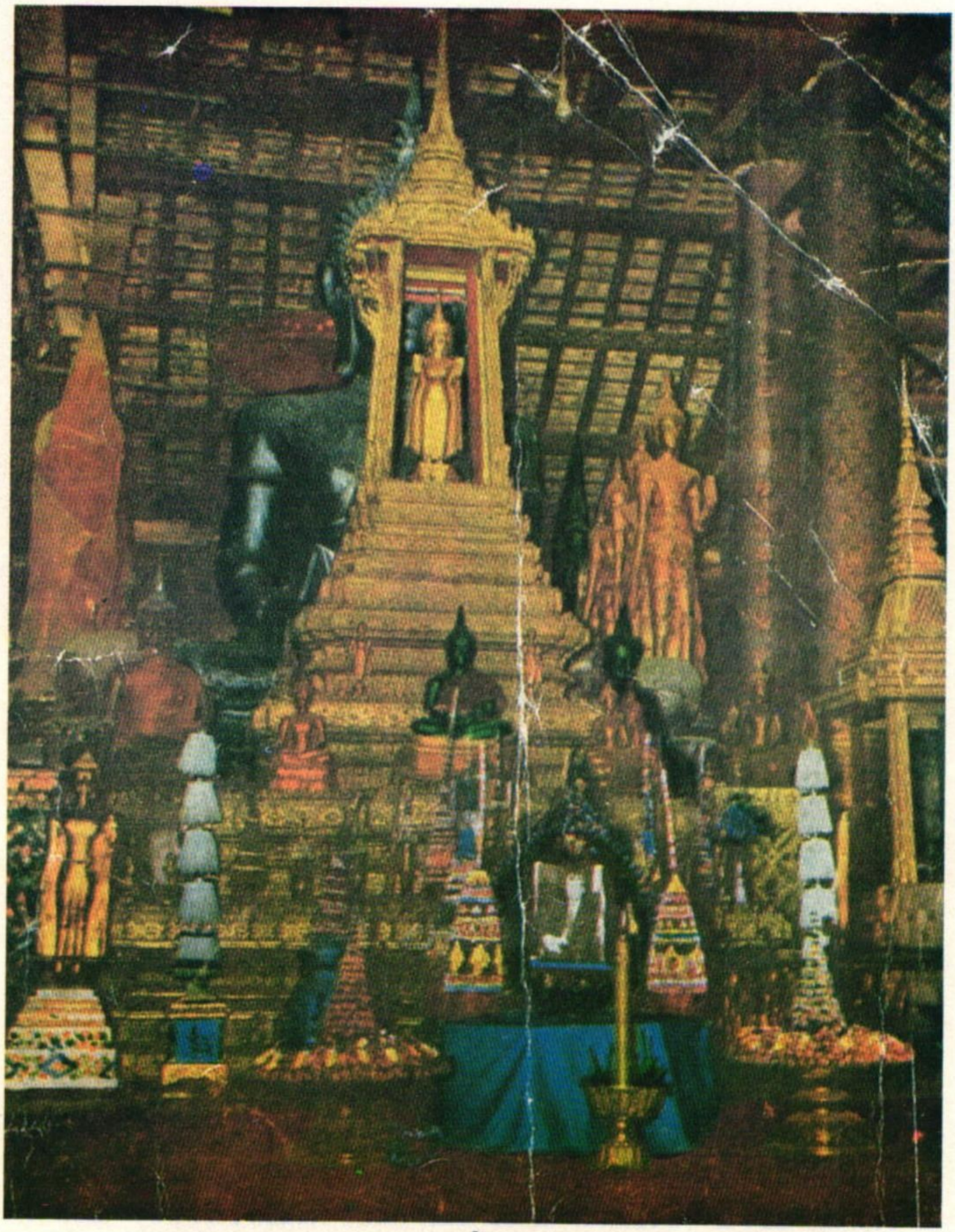

มณฑปที่ประดิษฐาน

พระบางพุทธลาวรรณ

วัดใหม่สุวรรณภูมาราม

นครหลวงพระบาง

พัทธสีมาวัดใหม่สุวรรณภูมาราม
สำนักสมเด็จพระสังฆราช สร้าง พ.ศ. ๒๒๔๒

พัทธสีมาวัดเซียงทอง สร้าง พ.ศ. ๒๑๐๓ ค.ศ. ๑๖๕๐
ในรัชกาลพระเจ้าไชยเศรษฐามหาราช ที่นครหลวงพระบาง

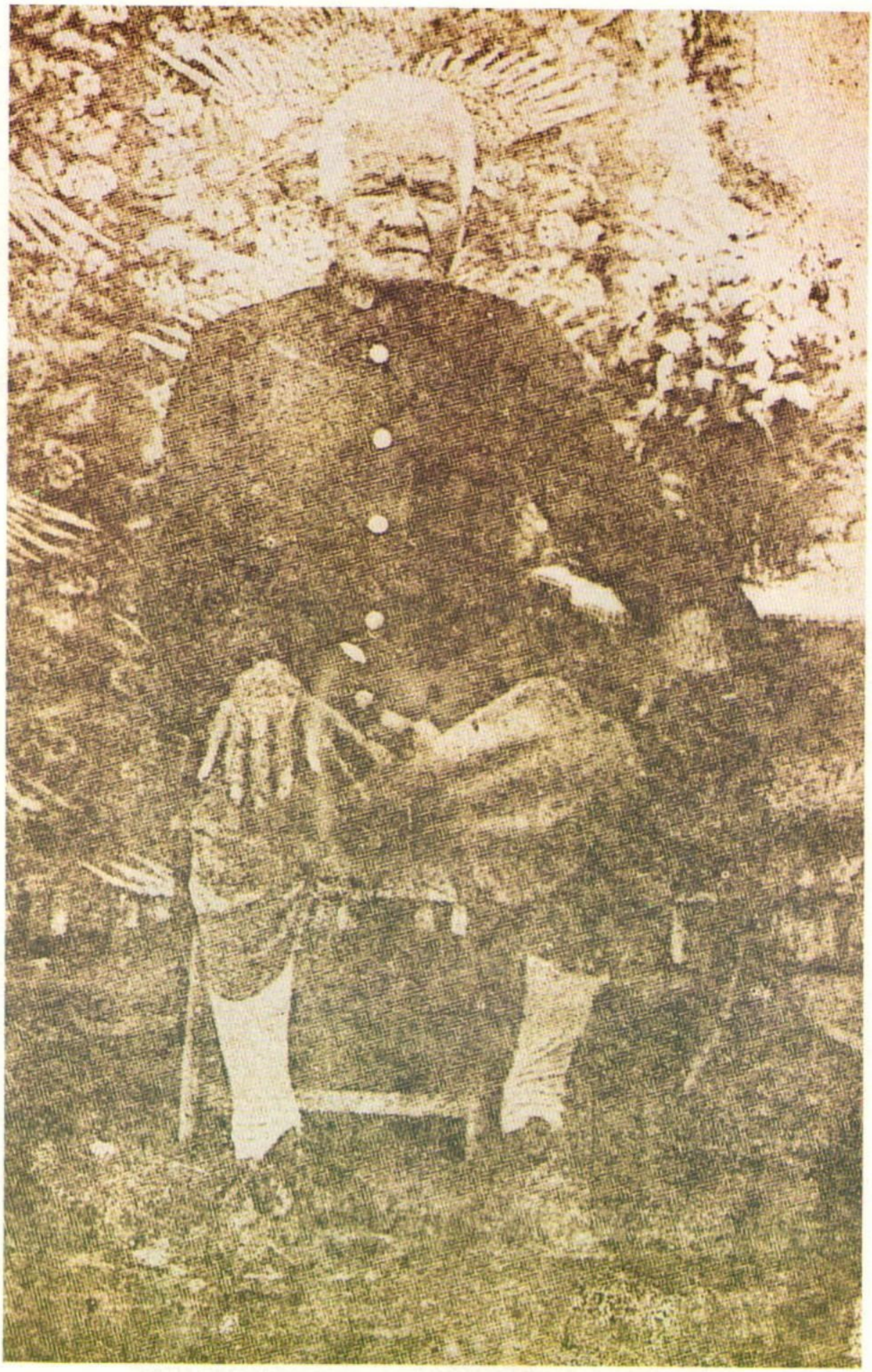

เจ้ามหินทรเทพนิภาธร เจ้านครหลวงพระบาง

สมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวงศ์
อดีตเจ้ามหาชีวิตแห่งพระราชอาณาจักรลาว

สมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวัฒนา
เจ้ามหาชีวิตแห่งพระราชอาณาจักรลาว
องค์ที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๐๓-๒๕๑๕

เจ้าฟ้าชายวงศ์สว่าง (มกุฎราชกุมาร) แห่งพระราชอาณาจักรลาว

เจ้าชายสุริวงศ์สว่าง พระราชโอรสของเจ้าฟ้าชายวงศ์สว่าง
พระราชอาณาจักรลาว

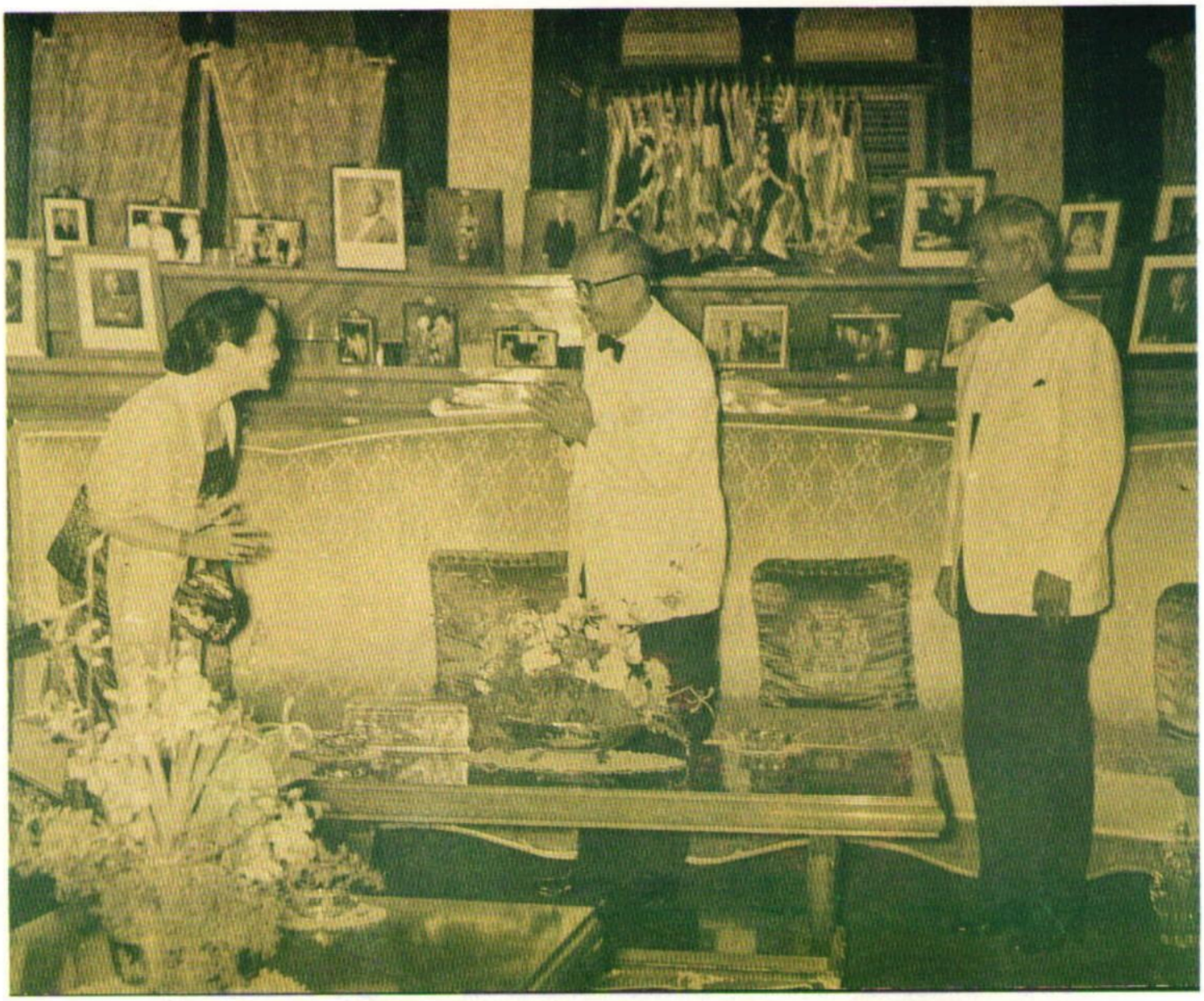

สมเด็จเจ้าเพชรราช บุรุษเหล็กแห่งพระราชอาณาจักรลาว กำลังอำลา ฯพณ ฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม (อดีตนายกรัฐมนตรี) และท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม เพื่อกลับมาตุภูมิ

วันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ค.ศ. ๑๙๗๙ เป็นวันที่สมเด็จ ฯ เสด็จข้าม
มาสู่ฝั่งประเทศไทย ณ วัดหายโศก จ. หนองคาย

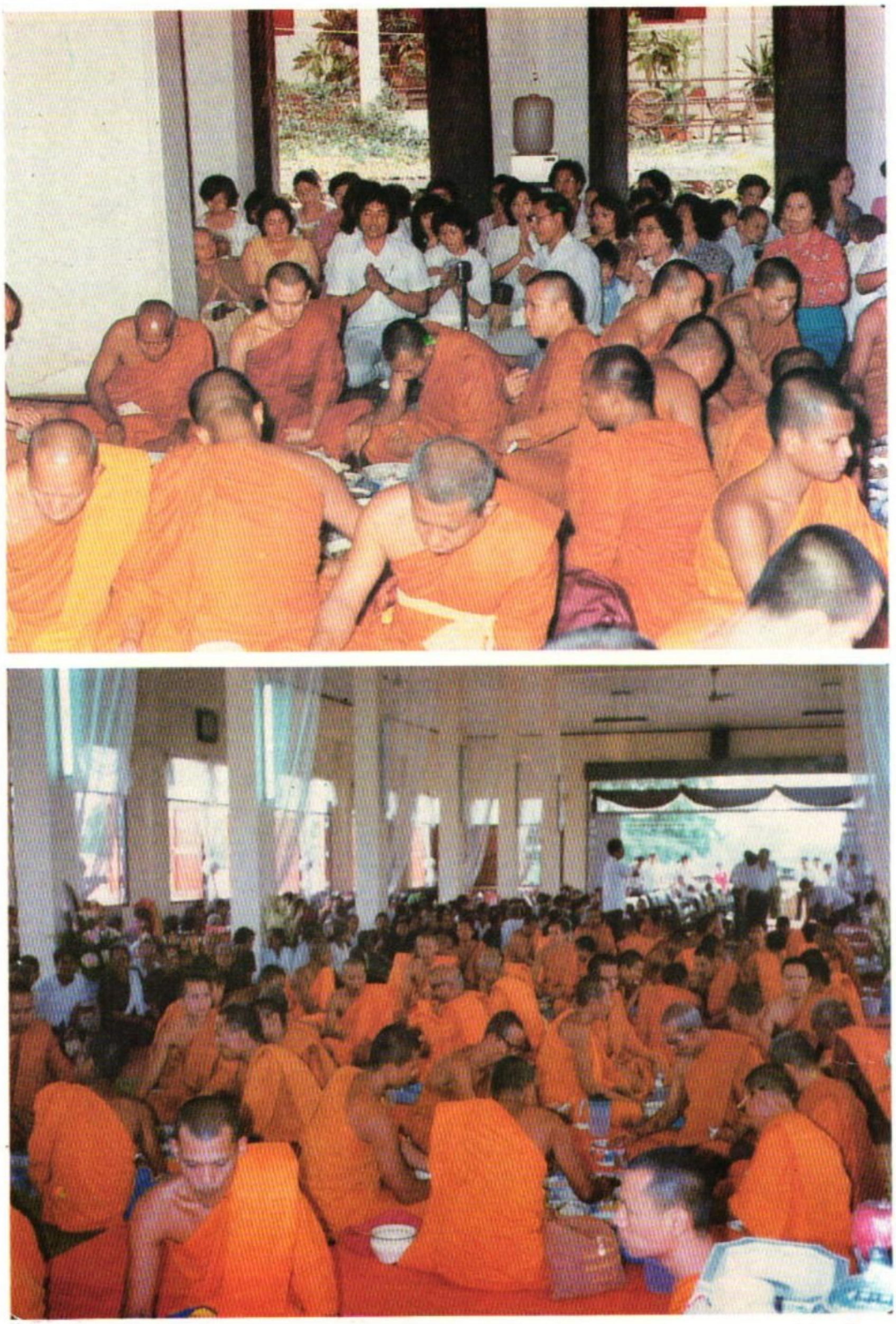

พระสงฆ์เถรานุเถระจำนวน ๑๐๐ กว่ารูป กำลังฉันภัตตาหารเพล
ในวันทำบุญฉลองครบ ๙๑ พรรษา ของสมเด็จฯ ในวันที่ ๙ กุมภาพันธ์
๒๕๒๖

อุบาสกอุบาสิกาลูกหลานชาวไทยพวน บ้านกล้วย จ. ลพบุรี กำลัง
สรงน้ำถวายพร แด่องค์สมเด็จ ฯ ในวันสงกรานต์ ปี พ.ศ. ๒๕๒๔
ที่วัดมหาธาตุ ฯ คณะ ๒

พระสงฆ์เถรานุเถระ และอุบาสกอุบาสิกา กำลังสรงน้ำ ถวายเครื่อง ไทยทานแด่องค์สมเด็จ ฯ ในวันทำบุญ ๕๐ พรรษา ณ วัดมหาธาตุ-ยุวราชรังสฤษฎิ์

พระสงฆ์เถรานุเถระ และ อุบาสกอุบาสิกา กำลังสรงน้ำ ถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ ในวันทำบุญครบ ๙๑ พรรษา ณ วัดมหาธาตุยุวราช-รังสฤษฎ์

พระเดชพระคุณพระพิมลธรรม เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ ฯ นำคณะสงฆ์เถรานุเถระและคณะญาติโยม คารวะองค์สมเด็จ ฯ องค์สมเด็จ ฯ ได้อนุโมทนาให้พร

ศาลาเจนชัย พิทูรพงศา ที่ตั้งพระศพองค์สมเด็จ ฯ
ณ สุสานวัดเทพศิรินทราวาส

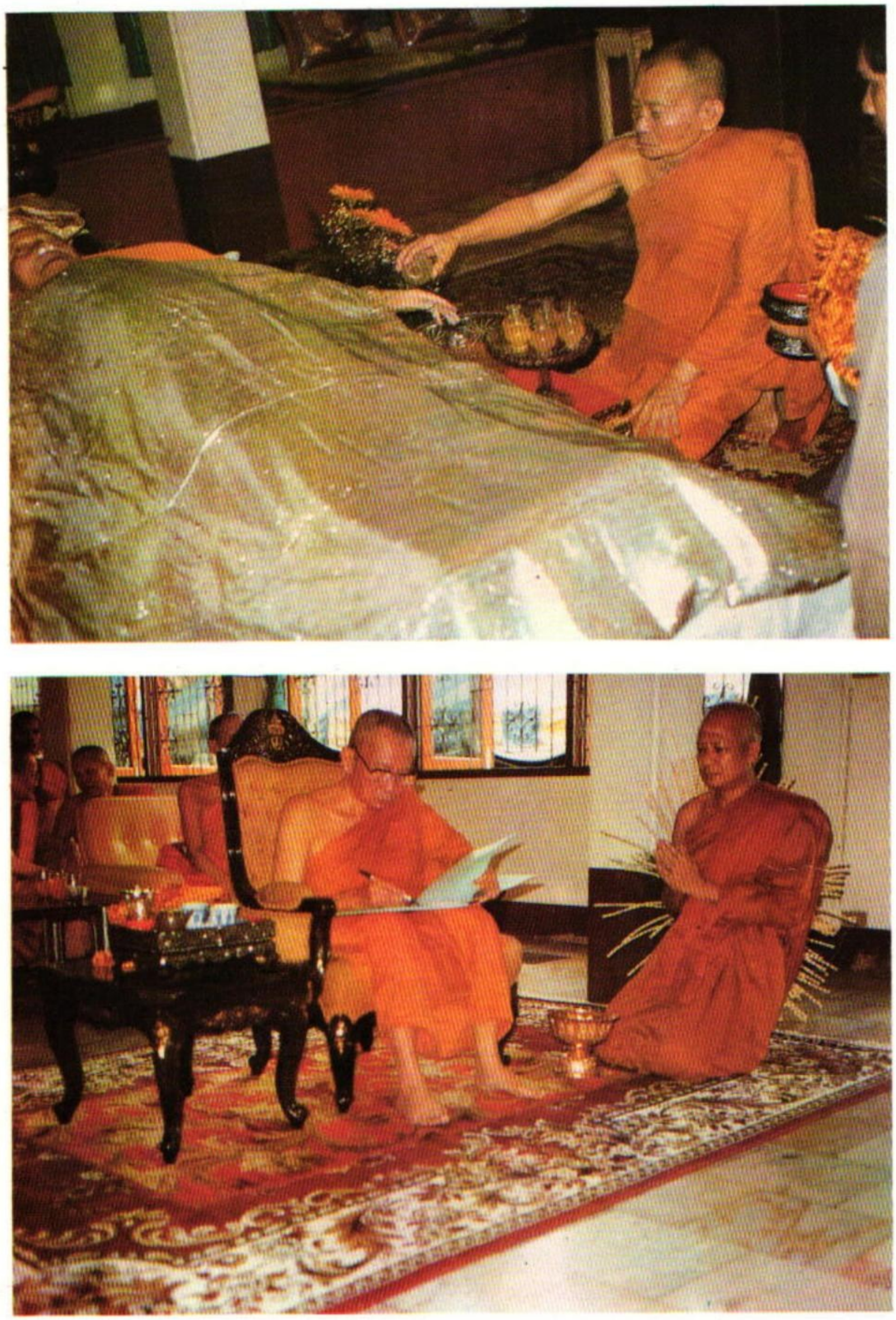

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช แห่งประเทศไทย
กำลังสรงน้ำพระศพของสมเด็จ ฯ

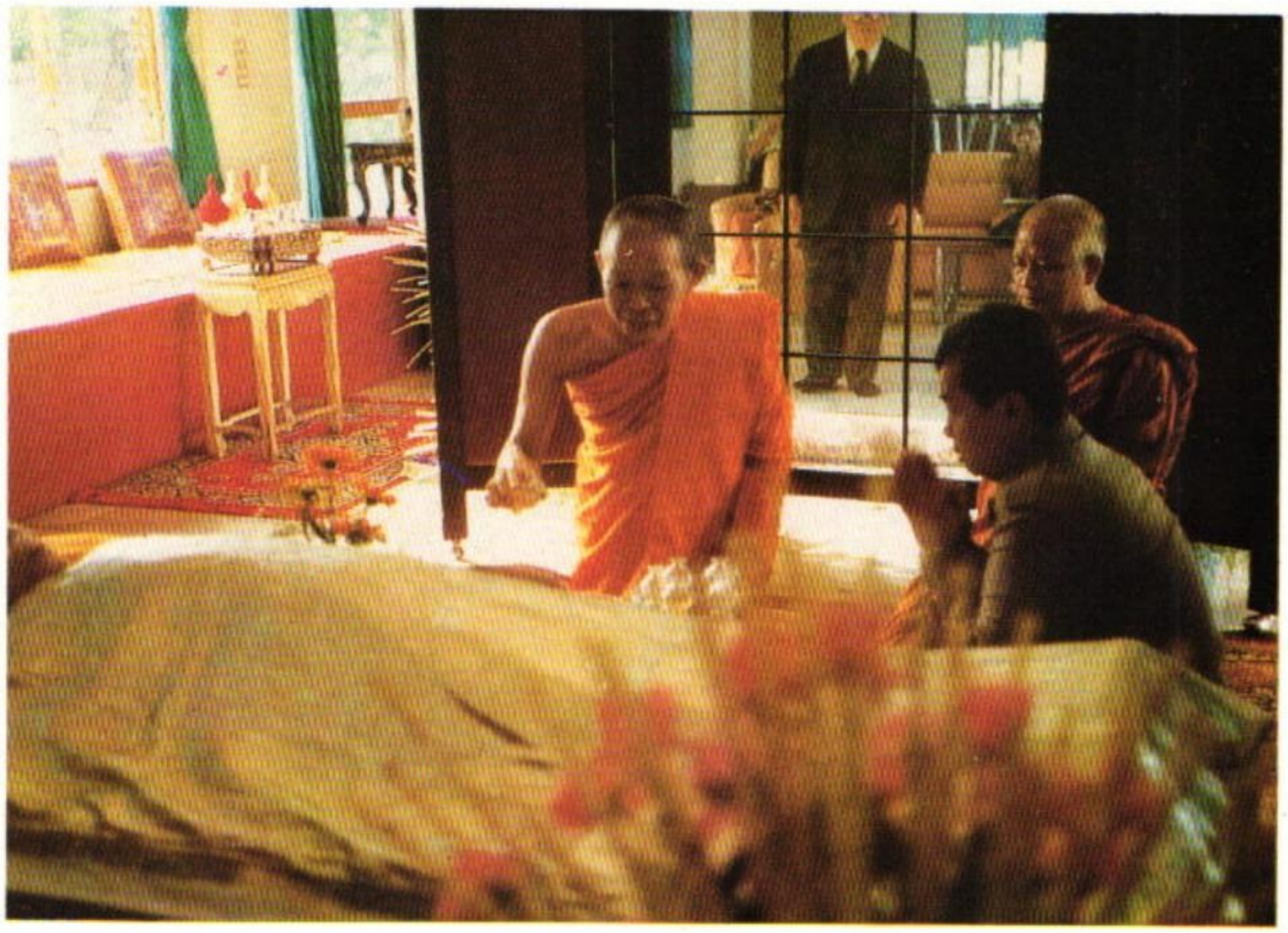

พระธรรมมหาวีรานุวัตร เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยาประเทศอินเดีย
กำลังสรงน้ำพระศพของสมเด็จ ฯ

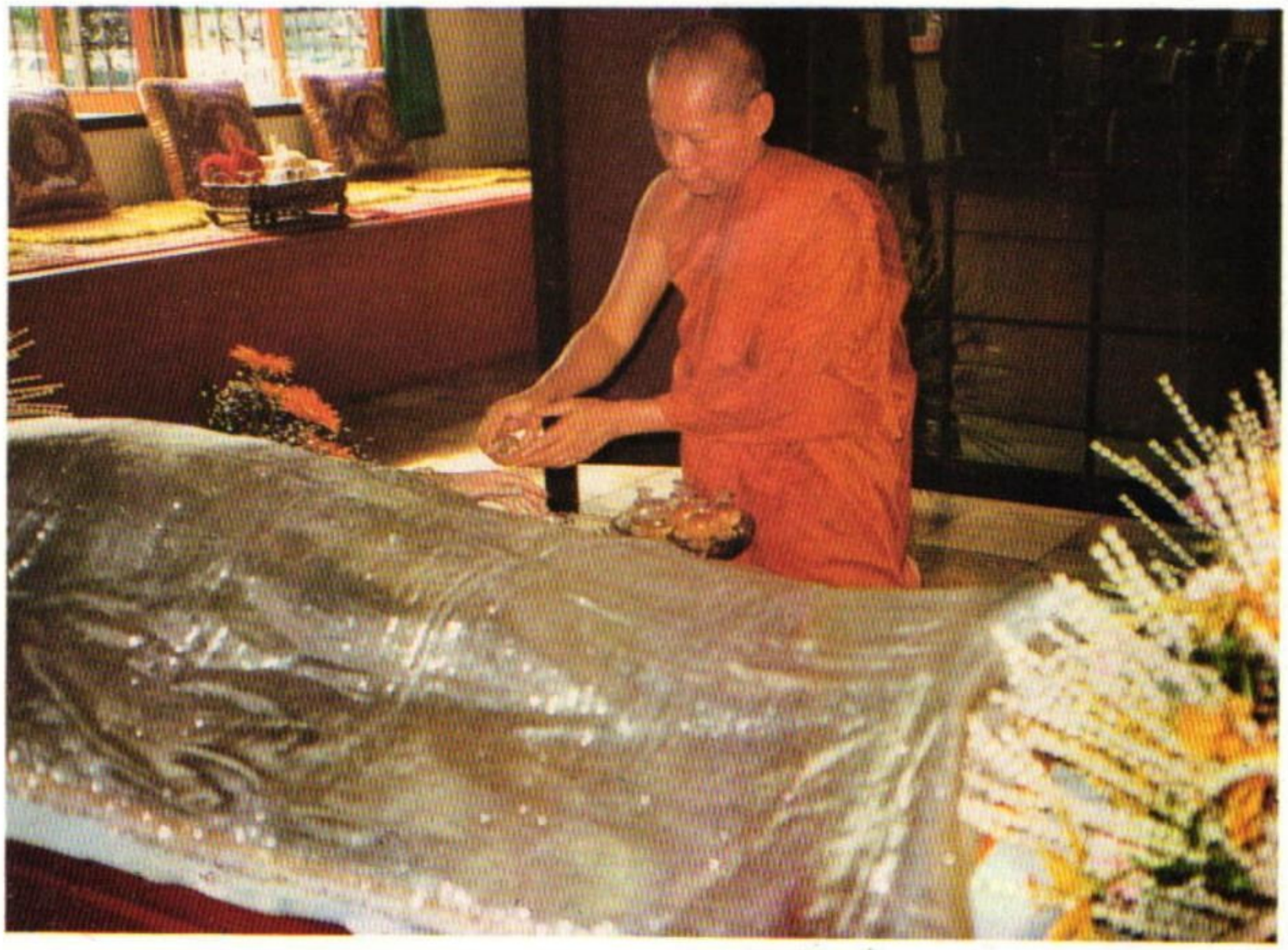

พระมหานวล ถาวรธมฺโม วัดยานนาวา
กำลังสรงน้ำพระศพของสมเด็จ ฯ

พณ ฯ พลตรีภูมี หน่อสวรรค์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี
แห่งพระราชอาณาจักรลาว กำลังสรงน้ำพระศพองค์สมเด็จ ฯ

ครอบครัวโยมพรเพ็ญ หงส์ลดารมภ์ เป็นเจ้าภาพ
บำเพ็ญกุศลถวายสมเด็จ ฯ

คุณโยมพรเพ็ญ หงส์ลดารมภ์ กำลังสรงน้ำพระศพ องค์สมเด็จ ฯ

ยาแม่หนุ่น พันกองสี คุณเสงี่ยม สังกรณี พร้อมคณะญาติโยม
ไทย–ลาว–จีน ในกรุงเทพ ฯ ร่วมกันบำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ

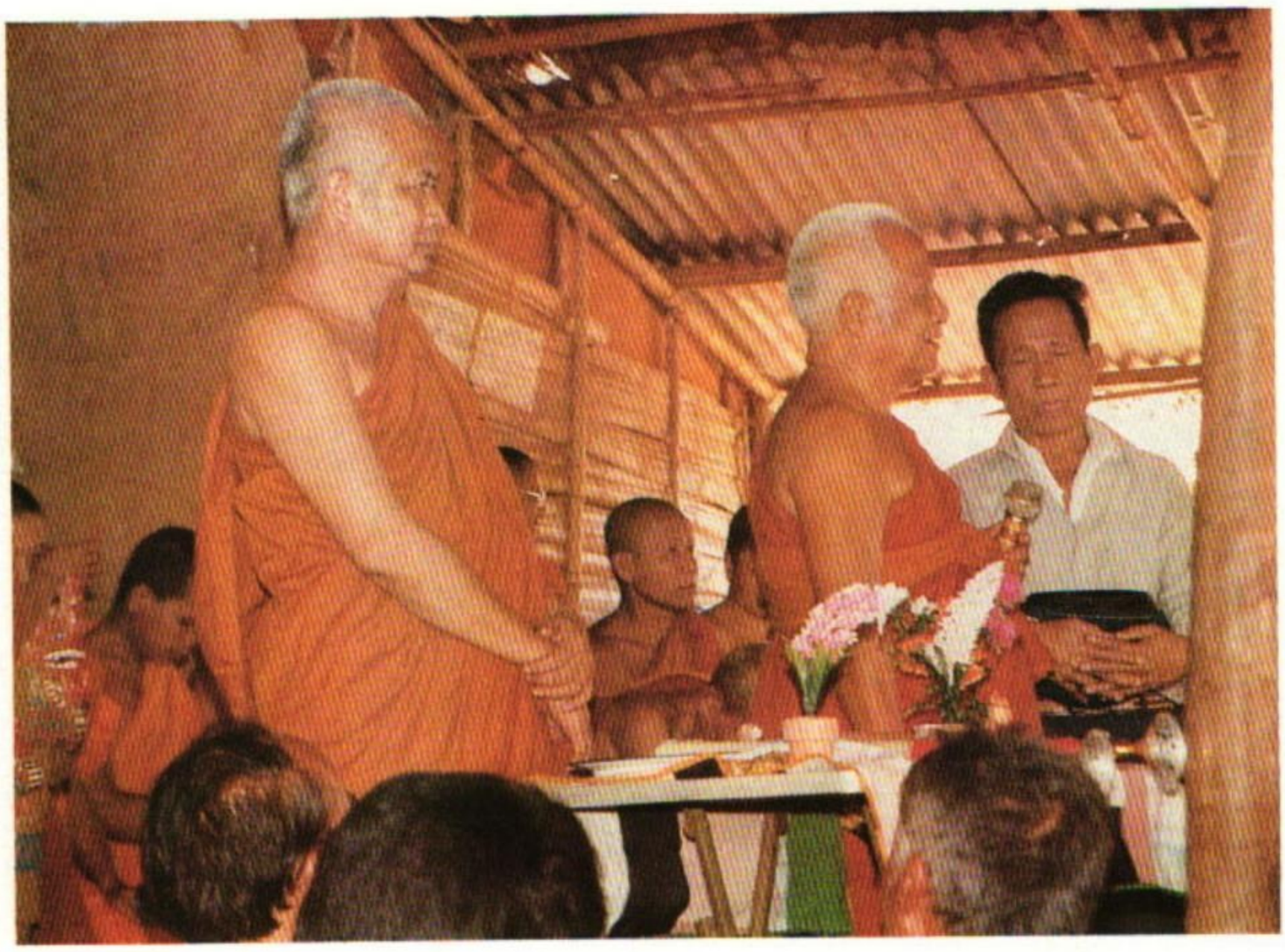

ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าคณะจังหวัดนครพนม กำลังกล่าวสัมโมทนียกถาแก่พระสงฆ์–สามเณร และประชาชนลาวอพยพที่ศูนย์นาโพธิ์ จ. นครพนม

พระหลักคำสุวรรณคีรีศรีคณาจารย์ (อดีตเลขาสมเด็จ ฯ) กำลังถวายผ้าห่มแด่ท่านเจ้าคุณพระเทพรัตนโมลี เจ้าคณะจังหวัดนครพนม และพระภิกษุ–สามเณร เพื่ออุทิศกุศลให้สมเด็จ ฯ

พระภิกษุสามเณรลาวอพยพกำลังสวดมาติกาบังสุกุล
ถวายกุศลแด่องค์สมเด็จ ฯ

พระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ อดีตเลขาสมเด็จ ฯ กำลังถวายผ้าห่มและสิ่งของเครื่องใช้แด่พระสงฆ์และประชาชนลาวอพยพที่ศูนย์นาโพธิ์ จ. นครพนม

คณะชาวเผ่าม้ง (แม้ว) อพยพ ทำพิธีบำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จฯ

พระมหาสิงห์ทอง บรรฤาศักดิ์ พร้อมทายกทายิกาลูกหลานลาวอพยพ
ในประเทศสหรัฐอเมริกา บำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จฯ พร้อมกัน

หัวหน้าศูนย์อพยพลาว ที่จังหวัดหนองคาย
นำเครื่องไทยทานมาร่วมบำเพ็ญกุศล ถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ

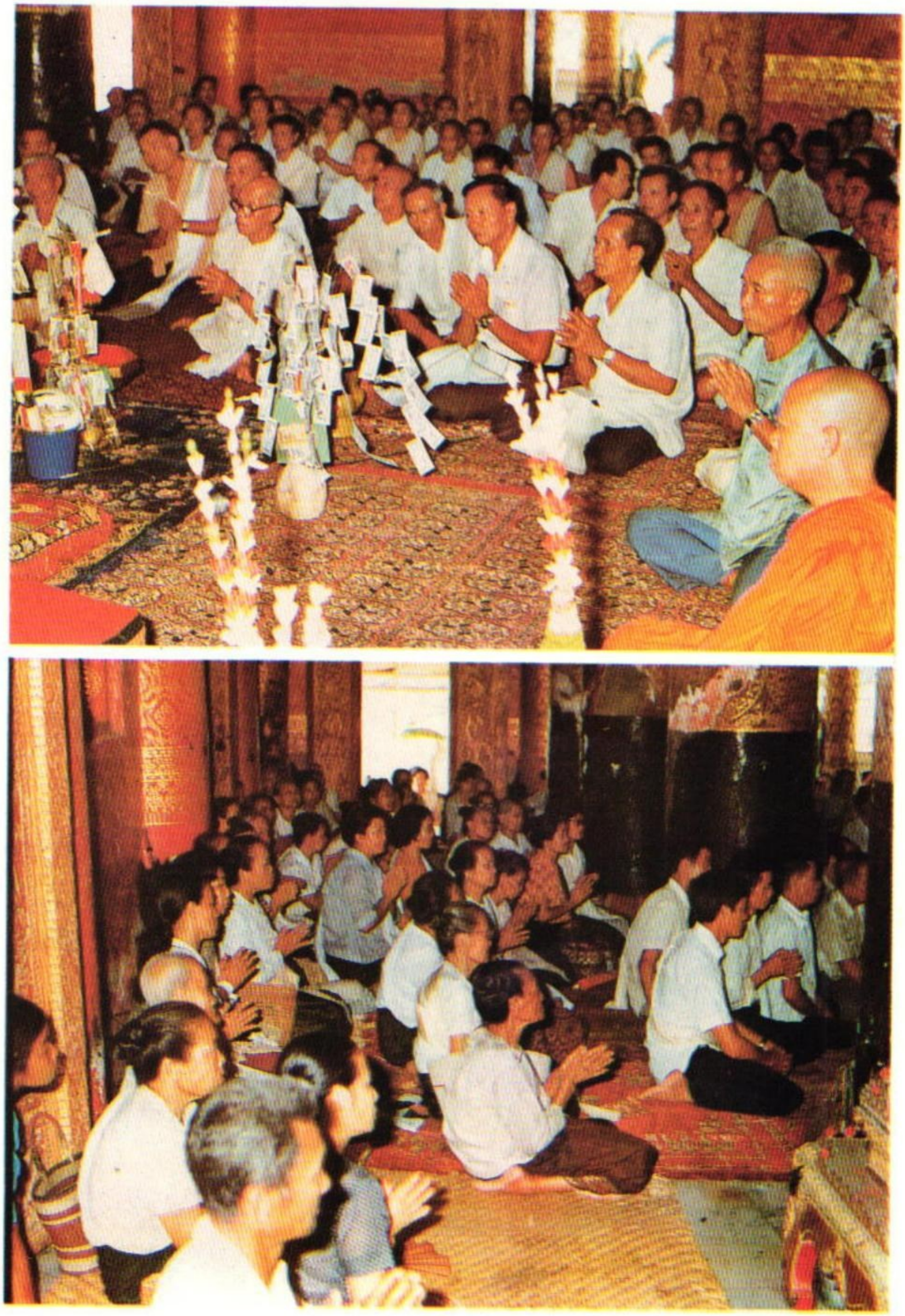

พระสมดี สุมโณ เจ้าวาสวัดใหม่สุวรรณภูมาราม นครหลวงพระบาง พร้อมคณะญาติโยมบำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ ณ วัดใหม่ สุวรรณภูมาราม นครหลวงพระบาง

พระสงฆ์เถรานุเถระพร้อมคณะญาติโยมชาวไทยใหญ่ (เงี้ยว)
ร่วมกันบำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ

พระมหาจันทร์ที สุพรรณทะวงศ์ พร้อมคณะลูกหลานลาวอพยพที่
ประเทศฝรั่งเศส บำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ

คณะลูกหลานลาวอพยพที่ประเทศญี่ปุ่น
ร่วมกันบำเพ็ญกุศลถวายแด่องค์สมเด็จ ฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวัฒนาและสมเด็จพระอัครมเหสี (คำผุย) กำลังทรงบาตร ถวายแด่องค์สมเด็จพระสังฆราช "ธัมมญาณมหาเถระ" วันพระราชพิธีบุญเฉลิมฉลองพระธาตุหลวงประจำปีที่นครเวียงจันทน์ เมื่อวันที่ ๑๙–๑๑–๑๘ (ค.ศ. ๑๙๗๕) ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพ็ญเดือน ๑๒ อีก ๑๕ วัน ต่อมา พระองค์ถูกอำนาจปกครองใหม่ โค่นล้มพระราชบัลลังก์เป็นสามัญชนเมื่อวันที่ ๒ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๑๙

นับว่าวงศ์กษัตริย์ล้านช้าง แต่เจ้าพ่อขุนลอปฐมบรมกษัตริย์ (โอรสองค์ที่ ๑ ของเจ้าพ่อขุนบรม) จากทุ่งนาน้อย อ้อยหนู (เมืองแถง) ลงมาสร้างสุวรรณภูมิอาณาจักรล้านช้าง หรือเมืองชวาใส่ชื่อเมืองใหม่ว่านครเชียงทอง (คือพระหลวงพระบางปัจจุบัน) แต่ปี พ.ศ. ๑๒๐๐ ค.ศ. ๖๕๗ นานได้ ๑๓๒๙ ปี มีพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อเนื่องกันมา ๗๕ พระองค์สิ้นสุดลงในวันนั้น

อีกประมาณ ๒๑ วันต่อมา องค์สมเด็จพระสังฆราชพระประมุขสงฆ์ก็สิ้นสุดการทรงดำรงตำแหน่งพระประมุขสงฆ์ลง โดยปริยายในปีและเดือนเดียวกันนี้

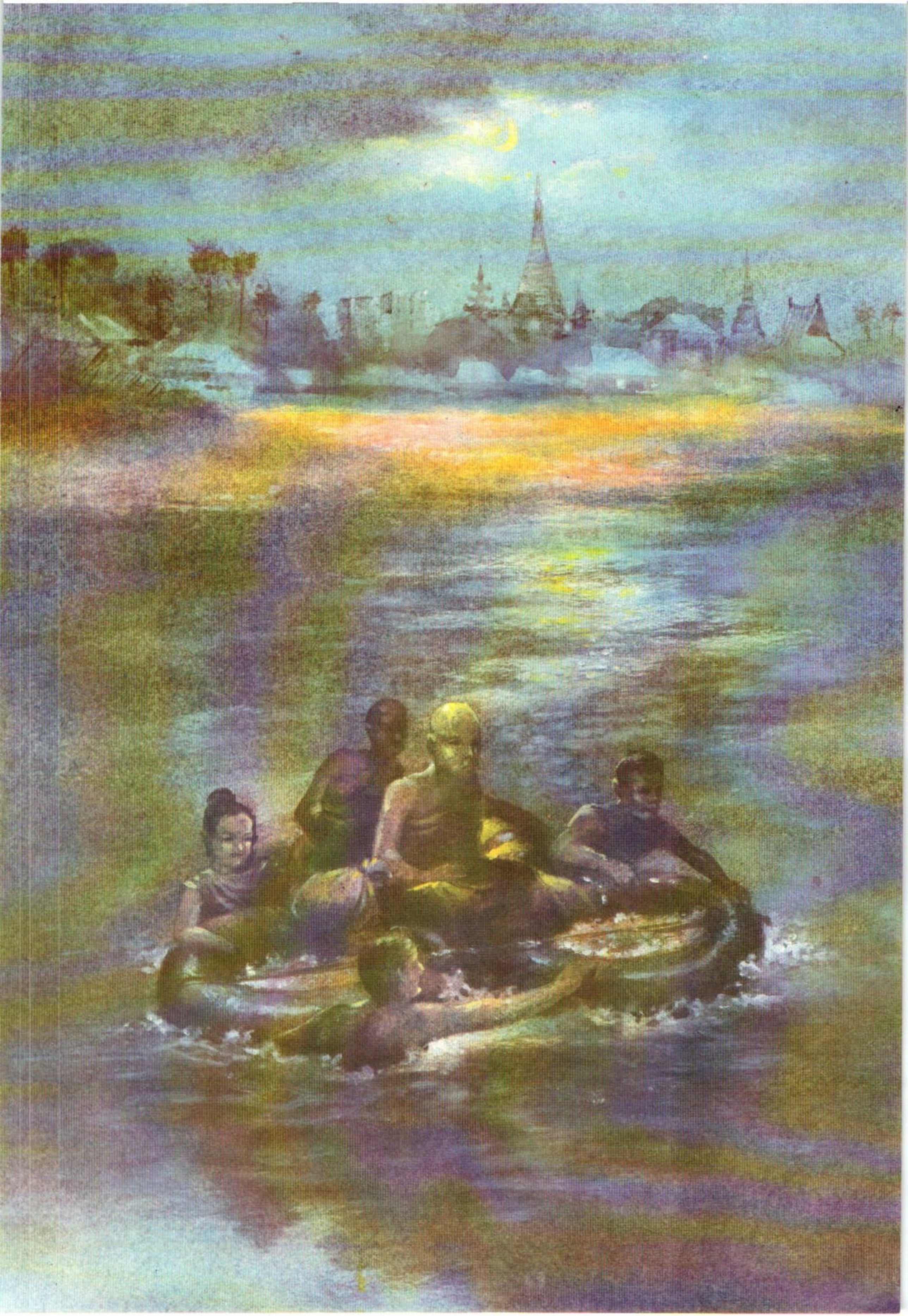

สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธัมมญาณะมหาเถระ (บุญทัน บุปผรัตน์) สมเด็จพระสังฆราช แห่งพระราชอาณาจักรลาว เสด็จลี้ภัยคอมมิวนิสต์ ด้วยแพยางในรถยนต์สามเส้น จากประเทศลาวสู่ประเทศไทย ที่เป็นบ้านพี่เมืองน้อง และมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เหมาะกับการบำเพ็ญปฏิบัติศีลธรรม กัมมัฏฐาน ของพระองค์

ที่ท่าเรือ นปข. อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย

คืนวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ค.ศ. ๑๙๗๙ เวลา ๒๑.๓๐ น.

สมเด็จพระญาณสังวร เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร ได้นำเครื่องอัฐบริขาร ไปถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จอยู่ที่โรงพยาบาลสงฆ์ และปวารณา ขอถวายความอุปถัมภ์แด่องค์สมเด็จ ฯลฯ

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณฺณโก) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส พระนคร ได้ทราบว่าสมเด็จได้หลบภัยมาพำนักอยู่สำนักวัดมัชฌิมาวาส จ. อุดรธานี ท่านได้มีจิตเมตตานำเครื่องอัฐบริขารไปถวาย และปวารณาถวายความอุปถัมภ์แด่องค์สมเด็จต่อไป ฯลฯ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์เป็นองค์ถวายความอุปถัมภ์เป็นประจำ และเป็นประธานจัดการถวายพระราชทานเพลิงศพองค์สมเด็จ ฯลฯ

หลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปัง จ.เชียงใหม่ ต้นตระกูลของหลวงปู่เป็นเชื้อสาย มาจากนครหลวงพระบางสมัยรัชกาลที่ 4 มาอยู่ จ.เลย ได้ทราบว่าองค์สมเด็จพระสังฆราชลาว เสด็จหลบภัยมาพำนักอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ หลวงปู่ขอปวารณาถวายความอุปถัมภ์แด่เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯลฯ

หลวงพ่อพระสุพรหมยานเถร เจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาทตากผ้า จ.ลำพูน ได้ทราบข่าวเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชลาวมีพระชนมายุ 89 พรรษา เสด็จหนีภัยการเมืองพำนักอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ หลวงพ่อเดินทางมากรุงเทพเพื่อขออาราธนา องค์สมเด็จเสด็จขึ้นไปพำนักอยู่วัดพระพุทธบาทตากผ้าจะขอถวายความอุปถัมภ์ให้ถึงที่สุด เมื่อถึงวาระสุดท้ายแห่งการสิ้นพระชนม์ ก็จะจัดถวายพระราชทานเพลิงศพให้สมพระเกียรติตามความนิยมของ ชาวพี่น้องภาคพายัพ ขอพระองค์ถือเสมือนว่าเป็นพี่ร่วมท้อง เป็นน้องร่วมอุทรเดียวกัน ฯลฯ

ท่านพ่อพระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา) เจ้าคณะจังหวัดนครพนม องค์อุปถัมภ์เจ้าพระคุณสมเด็จและเป็นรองประธานกรรมการจัดการถวายพระราชทานเพลิงศพ ฯลฯ.

24/VII ตามจำพวย

คำกล่าวถวายสักการะ

ในโอกาส "ชมรมไทยพวน ๑๐ จังหวัด" บำเพ็ญกุศลถวาย

สมเด็จพระสังฆราช แห่งพระราชอาณาจักรลาว

ณ ศาลาอุเทศปทุม วัดเทพศิรินทราวาส ๗ กรกฎาคม ๒๕๒๗

ขอประทานกราบทูลฝ่าพระบาท ที่เคารพสักการะอย่างสูง

ณ ท่ามกลางอย่างพร้อมเพรียงของ "ชมรมไทยพวน ๑๐ จังหวัด" ต่อหน้าพระศพของฝ่าพระบาท นี้ เกล้ากระหม่อมทั้งมวล ขอน้อมเกล้าถวายสักการะอุทิศกุศลแด่ดวงวิญญาณ ณ ทิพยวิมานนั้น ฯ

ก่อนหน้าที่ฝ่าพระบาทจะสิ้นพระชนม์ เพียง ๑ อาทิตย์ เกล้ากระหม่อมทั้งมวลได้พร้อมกันถวายผ้าบำ ณ ที่ประทับโรงพยาบาลสงฆ์ เพื่อเป็นการถวายความเคารพสักการะในฐานะพุทธศาสนิกชนร่วมสายเลือดมาแต่บรรพบุรุษ และฝ่าพระบาทมีอันจำต้องเสด็จลี้ภัยมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารบนผืนแผ่นดินไทย เมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๒๒

รัฐบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และคณะสงฆ์ไทย พร้อมทั้งกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ได้ถวายการต้อนรับและอำนวยความสุขสะดวกอย่างดียิ่งโดยตลอดมา ตราบถึงวาระสุดท้ายที่พระองค์สิ้นพระชนม์ เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗ เวลา ๑๕.๐๐ น. ที่ประทับ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพมหานคร

เกล้ากระหม่อมทั้งมวล ในฐานะสืบสายเลือดเชื้อสายบนผืนแผ่นดินไทย ซึ่งได้รับความร่มเย็นอย่างล้นเกล้าล้นกระหม่อมบนผืนแผ่นดินไทยนี้ชั่วลูกหลาน ต่างน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณในใบบุญแห่งพระบรมโพธิสมภารอย่างสูงสุด และเมื่อฝ่าพระบาท ในฐานะพระประมุขสงฆ์แห่งพระราชอาณาจักรลาว จำต้องมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเกล้าด้วยความร่มเย็นยิ่ง แม้ถึงวาระสุดท้ายสิ้นพระชนม์ ก็ทรงโปรดเกล้า ฯ

พระราชทานน้ำสรงพระศพ และทรงรับไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์ บำเพ็ญกุศลถวาย ๗ วัน และได้ทราบจากเจ้าหน้าที่กรมการศาสนา มหาเถรสมาคม อันมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุข จะบำเพ็ญกุศลถวายอีก ๗ วัน นับว่า ฝ่าพระบาทได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างสูงยิ่ง

เกล้ากระหม่อมทั้งมวล ในสายเลือด "ชมรมไทยพวน ๑๐ จังหวัด" ซึ่งกำลังรวมตัวกันอย่างเป็นปึกแผ่น และนับวันจะยิ่งขยายตัวรวมกลุ่มก้อนสายเลือดไทยพวน เพื่อความอบอุ่นสามัคคีรวมพี่ รวมน้อง และเพื่อประโยชน์อย่างสูงบนแผ่นดินที่อยู่อาศัยและให้ความร่มเย็นเป็นสุขอย่างดียิ่งเกล้ากระหม่อมทั้งมวล สำนึกน้อมร่วมกันเสมอว่า "สามัคคีร่วมชาติ พุทธศาสน์ร่วมใจ" แม้เราจะแยกย้ายกันอยู่ไกลแสนไกล สามัคคีนั้นจักต้องร่วมชาติอยู่โดยตลอดมาอย่างไม่ขาดสาย และพุทธศาสน์นั้นเล่า ก็เป็นที่รวมจิตรวมใจเราอย่างแน่นแฟ้น

แม้เราจะแยกย้ายไปอยู่ ยุโรป – อเมริกา และที่อื่น ๆ ใดอีกก็ตาม คราใดที่ "ชาติ" และ "ศาสนา" มาบรรจบกัน เราก็จะเป็นประหนึ่ง "สายน้ำเดียวกันที่หลั่งไหลรวมกันอย่างแน่นแฟ้น และสนิทสนมทันที" อย่างพี่อย่างน้องที่พบกันด้วยความมีไมตรีและอบอุ่นยิ่ง

ขอให้พระองค์ได้ทรงสบายพระทัยเถิด "ชมรมไทยพวน ๑๐ จังหวัด" ขอน้อมบำเพ็ญกุศลถวายแด่ดวงวิญญาณ ฝ่าพระบาท เพื่อได้สถิต ณ ทิพย์วิมานดังที่ประสงค์จงทุกประการ และในนามของสาธุชนชาวลาวที่เคารพมั่นในพระองค์ ขอน้อมเกล้า ฯ สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเกล้าล้นกระหม่อม ณ วโรกาสนี้เป็นที่ยิ่ง

(พระธรรมมหาวีรานุวัตร)
(บุญเลิศ ท. คล่องสั่งสอน)
หัวหน้าพระธรรมทูตไทย ในประเทศอินเดีย
ในนาม "ชมรมไทยพวน ๑๐ จังหวัด"

คำกล่าวถวายสักการะสมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาว

ในนามของ ฯพณฯ อดีตประธานรัฐสภา
นายจารุบุตร เรืองสุวรรณ

ดิฉันได้รับทราบจากพระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวโส) อดีตเลขานุการในสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว อดีตเจ้าคณะจังหวัดหลวงพระบางว่าท่านจะนำบทความของ ฯพณฯ อดีตประธานรัฐสภา จารุบุตร เรืองสุวรรณ เกี่ยวกับหนังสือมูลมรดกชนชาติอ้ายลาว ก่อนหน้าที่ ฯพณฯ จะถึงแก่อสัญกรรมได้มีปณิธานแน่วแน่ที่จะถวายปวารณาเป็นธุระในการรวบรวมบทความตรวจสอบต้นฉบับหนังสือที่จะจัดพิมพ์ ในวาระอันเป็นมงคลยิ่งเนื่องในวันฉลองพระชนมายุองค์สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาวครบรอบ ๙๒ พรรษา แต่เมื่อพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์ลง ก็จะได้นำบทความดังกล่าวนี้ จัดพิมพ์ในหนังสืออนุสรณ์ ในวาระถวายพระเพลิงศพองค์สมเด็จ ฯ

ดิฉันยังจำภาพเหตุการณ์วันสุดท้ายก่อนที่ ฯพณฯ จะเดินทางไปตรวจราชการภาคเหนือกับคณะกรรมาธิการเกษตรและสหกรณ์ เพื่อตรวจเยี่ยมโครงการลำน้ำอิง ที่จะผันน้ำจากลุ่มน้ำโขงให้ไหลลงสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้อย่างดีว่า คืนวันก่อนจะออกเดินทาง ฯพณฯ ได้นั่งทำงานตรวจต้นฉบับและจัดเรียงบทความต่าง ๆ ใส่แฟ้มไว้กว่าจะเรียบร้อยก็ประมาณเกือบจะตีหนึ่งพอตีห้า ฯพณฯ ตื่นขึ้นมาเตรียมตัวออกเดินทางซึ่งเป็นการจากไปอย่างไม่มีวันกลับมา ฯพณฯ ยังได้ย้ำด้วยความห่วงใยให้ดิฉันส่งต้นฉบับแก่เลขานุการในสมเด็จพระสังฆราชให้ได้ ดิฉันทราบดีว่า ฯพณฯ มีความเคารพเลื่อมใสและชาบซึ้งในพระเมตตา บารมี ขององค์สมเด็จพระสังฆราชแห่งราชอาณาจักรลาวเป็นอย่างดี และ ฯพณฯ มีใจปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะทำงานรับใช้ชาติบ้านเมืองโดยพยายามอย่างยิ่งที่จะเป็นสื่อสัมพันธ์สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างราชอาณาจักรลาวกับราชอาณาจักรไทย

เมื่อ ฯพณฯ ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ดิฉันและทายาททุกคนตั้งใจที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ของ ฯพณฯ ต่อไป จึงได้รีบดำเนินการตามความประสงค์ของ ฯพณฯ และได้แต่ภาวนาขอให้

บทความอันเป็นวิทยาทาน ซึ่ง ฯพณฯ ได้สู้อุตส่าห์เขียนและรวบรวมขึ้นนี้ได้มีส่วนทำให้ความสัมพันธ์ทางสายโลหิตของชนชาติไทย-ลาว ซึ่งมีความสัมพันธ์ดุจพี่น้องกันมาช้านานแล้วจะได้มีความเข้าใจกันอย่างกระชับเกลียวสนิทแน่น โดยไม่มีชนชาติอื่นเข้ามาทำลายความผูกพันของเราทั้งสองให้ต้องคลางแคลงใจ เห็นคนอื่นดีกว่าพี่น้อง หากบทความนี้จะบรรลุตามปณิธานของ ฯพณฯ ก็เชื่อมั่นว่าวิญญาณของ ฯพณฯ คงจะมีความสุข ดิฉันจำได้ว่า ฯพณฯ ได้เคยปรารภกับบุตรหลานและผู้ใกล้ชิดเสมอว่า

"ราชอาณาจักรไทย–ราชอาณาจักรลาวเป็นบ้านพี่เมืองน้องมีอาณาจักรติดต่อกัน โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดน สายน้ำโขงที่ทอดไหลผ่านอาณาจักรทั้งสองเปรียบประดุจสายโลหิตที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนไทย–ลาวให้ดำรงชีพอยู่ได้ มีวิวัฒนาการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องแต่โบราณกาล สายน้ำโขงเปรียบดุจสายเลือดสายน้ำใจของชนชาติไทย–ลาว ที่มีความผูกพันกันอย่างแนบสนิทยากแก่การจะแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด ตราบใดที่สายน้ำโขงไม่มีวันเหือดแห้งไปจากแผ่นดิน ความสัมพันธ์ของราชอาณาจักรทั้งสองก็จะไม่มีวันที่จะแตกแยกได้ ดุจความเยือกเย็นของสายน้ำโขงที่ไม่มีวันเหือดแห้งเป็นสื่อประสานความสัมพันธ์อันดีให้มีความกระชับแนบแน่นตลอดไป"

ขอให้อำนาจผลบุญที่จะเกิดจากบทความอันเป็นวิทยาทานนี้ จงมีส่วนส่งผลให้เกิดความเข้าใจอันดีของทั้งสองชาติ อันจะนำความสุขสงบมาสู่ภูมิภาคแห่งนี้ ซึ่งหากเป็นไปได้แล้ว ก็เชื่อมั่นว่า วิญญาณของท่านผู้ล่วงลับทั้งสองซึ่งสามารถจะรับรู้ด้วยญาณวิถีใด ๆ คงจะมีความปลื้มปีติและสุขสงบในสัมปรายภพ.

(นางอรนุช เรืองสุวรรณ)

สังเวชนียกถา

ของ

นายมงคล ศรีไพรวรรณ อธิบดีกรมการศาสนา

ตามหลักพระพุทธศาสนา ความเป็นญาติ มี ๒ ประเภท คือเป็นญาติโดยสายโลหิต และเป็นญาติโดยธรรม ประเภทแรก เป็นญาติโดยธรรมชาติ เมื่อมีเลือดเนื้อเชื้อไขสืบสัมพันธ์กันมา ก็มีความเป็นญาติ ซึ่งจะก่อให้เกิดความรักใคร่นับถือ คอยอนุเคราะห์เกื้อกูลกันฉันญาติ ประเภทแรกนี้เป็นญาติในวงแคบ เพราะถือความสืบสายโลหิตเป็นเกณฑ์

ประเภทที่ ๒ เป็นญาติในวงกว้าง อาจขยายขอบเขตได้ทั้งประเทศ หรือระหว่างประเทศ เพราะผู้ที่ยึดมั่นในหลักการดำเนินชีวิตโดยธรรมร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นคนเชื้อชาติใด ภาษาใดก็ถือเป็นญาติร่วมธรรมกันทั้งนั้น

พุทธศาสนิกชนทั่วโลก จึงถือเป็นญาติพี่น้องกัน เพราะยึดมั่นในธรรมของพระพุทธ-องค์เป็นสรณะร่วมกัน และมีบรมครูองค์เดียวกัน คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่แสดงถึงความรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา ทุกคนย่อมเกิดธรรมปีติ แต่หากมีเหตุการณ์ที่เป็นความสูญเสียในวงการพระพุทธศาสนาส่วนรวม พุทธศาสนิกชนก็พร้อมที่จะร่วมในธรรมสังเวชเช่นกัน

ประเทศไทยและประเทศลาว ถือเป็นบ้านพี่เมืองน้องกันมานาน เพราะมีพื้นฐานทางขนบธรรมเนียมและประเพณีคล้ายคลึงกัน ที่สำคัญคือประชาชนส่วนใหญ่ของทั้งสองประเทศนับถือพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศลาว พุทธศาสนิกชนชาวไทยก็ได้แต่ส่งธรรมสังเวชไปในชะตา-กรรมด้วย

บัดนี้ มาถึงความสูญเสียอภิปูชนียบุคคลทางพระพุทธศาสนาในลาว คือการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระยอดแก้ว พระพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ อดีตสมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ซึ่งถือว่าเป็นอภิปูชนียบุคคลของพุทธศาสนิกชนชาวไทยด้วย

ข้าพเจ้าขอร่วมธรรมสังเวชในความสูญเสียครั้งนี้ด้วยเป็นอย่างยิ่ง และขอเดชานุภาพ
แห่งกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติ รวมทั้งพุทธศาสนกิจ ที่องค์สมเด็จพระยอดแก้ว ฯ ทรงบำเพ็ญมา
จงปกปักรักษาพระพุทธศาสนาในพระราชอาณาจักรลาว ให้ดำรงมั่นตลอดกาลนาน

สมมาศ ศรีไพรวรรณ

(นายมงคล ศรีไพรวรรณ)

อธิบดีกรมการศาสนา

กรมการศาสนา

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว ได้มารับการรักษาพระองค์ เนื่องจากอาพาธ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อวันที่ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๒๒ ในขณะที่มีพระชนมายุได้ ๘๘ พรรษา ด้วยมีอาการเหนื่อย, อ่อนเพลีย, ปวดท้อง และร้อนตามท้องและหลัง รวมทั้งมีอาการของทางเดินปัสสาวะเล็กน้อย คือ ถ่ายปัสสาวะลำบากเป็นบางครั้ง พระองค์ได้อยู่ในความดูแลรักษาของคณะแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลสงฆ์อย่างใกล้ชิดตลอดเวลา จนกระทั่งได้สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗ ด้วยพระอาการอันสงบ รวมพระชนมายุได้ ๙๓ พรรษา

ในขณะที่อาพาธอยู่ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ พระองค์ได้ปฏิบัติศาสนกิจเป็นประจำตลอดมา พระองค์ประทับอยู่ด้วยความสงบ และพร้อมด้วยความสำรวมเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ไม่เคยมีความต้องการอะไรนอกเหนือไปจากที่คณะแพทย์และทางโรงพยาบาลสงฆ์ถวายให้ อันแสดงถึงว่าพระองค์ได้สละแล้วซึ่งกิเลสทั้งหมด เมื่อพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลง ก็เหมือนกับว่าทางศาสนจักรได้ขาดกำลังสำคัญของผู้สืบทอดพระศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไป เพราะการปฏิบัติของพระองค์เป็นตัวอย่างอันงดงามยิ่งของผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนทั่วไปด้วยบุญบารมีในการประพฤติและปฏิบัติธรรมของพระองค์ ธรรมนั้นย่อมคุ้มครองพระองค์ตลอดไป

โรงพยาบาลสงฆ์

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

สมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ ธรรมญาณมหาเถระ

(บุญทัน บุปผรัตน์)

สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว เสด็จหนีภัยการเมืองเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อวันที่ ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ค.ศ. ๑๙๗๙ ได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลไทย คณะมหาเถรสมาคม กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ และสภากาชาดไทย

พระองค์สมเด็จท่านได้ประทับ และได้รับการตรวจรักษาอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ จนถึงวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๗ ค.ศ. ๑๙๘๔ ถึงแม้ว่าบรรดาคณะแพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่ได้ถวายการดูแลรักษาเป็นพิเศษ แต่เพราะโรคชราและมรณกาลสมัยมาถึงแล้ว พระองค์ได้สิ้นลมอัสสาสะ ปัสสาสะ โดยพระอาการสงบ เมื่อเวลา ๑๙.๓๐ น. ท่ามกลางความเศร้าสลดใจอย่างยิ่ง ของบรรดาศิษยานุศิษย์ รวมทั้งพุทธศาสนิกชน ผู้เคารพนับถือในพระองค์ท่าน สิริชนมายุรวม ๙๒ พรรษา ๔ เดือน ๒๖ วัน

ในวันเดียวกันนั้นเมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำสรงพระศพ ทั้งได้พระราชทานหีบทองทึบ พร้อมเครื่องบูชาทองน้อย และพระบรมราชานุเคราะห์สวดพระอภิธรรมถวาย ๗ วัน และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารีนั้น นอกจากนำพระกระยาหารมาเสริม ถวายแด่องค์สมเด็จ เมื่อครั้งอยู่โรงพยาบาลสงฆ์ เป็นประจำแล้ว ก็ทรงรับสั่งให้เจ้าหน้าที่นำพวงมาลาไปถวายบูชาพระศพอีก นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม แก่องค์สมเด็จ ฯ เป็นล้นพ้น ซึ่งหากพระองค์สมเด็จ ฯ ได้ทรงทราบด้วยพระญาณวิถีใดแล้ว ก็คงมีความปลื้มปีติโสมนัส สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระบรมราชานุเคราะห์ อันสูงส่งเช่นนี้เป็นอย่างยิ่ง

ข้าพระบาท คณะศิษยานุศิษย์ในพระองค์สมเด็จ ตลอดมวลชนชาวลาวทั้งชาติ ขอน้อมเกล้ากราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ทั้งสามพระองค์ ด้วยความสำนึกในพระ-มหากรุณาธิคุณ จนหาที่สุดมิได้

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้า

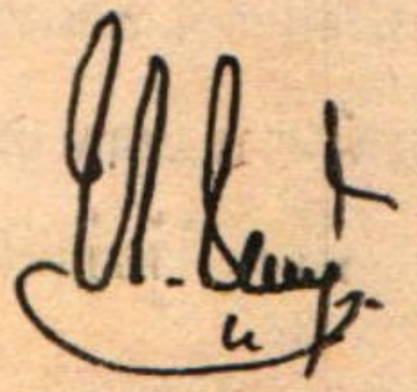

นายพล ภูมี หน่อสวรรค์

ประธานกรรมการจัดงาน พระศพสมเด็จพระสังฆราช แห่งพระราชอาณาจักรลาว

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มีข้อความเกี่ยวกับพระยานรินทร์แม่ทัพลาวว่า “ครั้น ณ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ทัพหลวงก็ยกจากเมืองนครราชสีมาขึ้นไปตั้งอยู่น้ำเซิน ทัพหน้าเข้าตีค่ายหนองบัวลำภู แต่ ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ พระยานรินทร์แม่ทัพลาวได้สู้รบทัพไทยเป็นสามารถ ทัพไทยตีค่ายหนองบัวลำภูแตกแต่ ณ วันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๙ ค่ำ (๔ พฤษภาคม ๒๓๗๙) จับได้พระยานรินทร์ส่งมาทัพหลวง รับสั่งให้ถามพระยานรินทร์ว่า จะเลี้ยงจะอยู่หรือไม่อยู่ พระยานรินทร์ไม่สวามิภักดิ์ ก็โปรดให้เอาช้างแทงเสีย”

พระยานรินทร์ผู้นี้เดิมเป็นเจ้าเมืองสี่มุม (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองจตุรัส) เป็นผู้มีฝีมือในการรบ จิตใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ ต่อสู้จนไพร่พลแตกหนีหมด เหลือแต่ตัวและหลานชายกับพลทหารอีก ๖ คน จึงถูกจับได้ ฝ่ายไทยสนใจในความเป็นยอดนักรบจึงเสนอขอชุบเลี้ยงจะให้เป็นตำแหน่งแม่ทัพตามเดิม แต่พระยานรินทร์ขอตายอย่างสมเกียรติแม่ทัพ คือให้เอาช้างแทงเสียโดยไม่สะทกสะท้าน แม้จะจัดการศพเหมือนเชลยทั่วไปแล้ว ภายหลังฝ่ายไทยประทับใจในความเป็นวีรบุรุษจึงสร้างศาลเจ้าขึ้นให้ ที่บริเวณปากช่องภูเวียง เรียกว่าศาลเจ้าจอม คือเป็นจอมคนจริง ๆ ศาลนี้ประชาชนในย่านบริเวณนั้น เคารพนับถือว่าทรงความศักดิ์สิทธิ์มาก

จากหนังสือของดีอีสาน โดย พณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๔๔–๔๕

คำไว้อาลัย

จากนายพล ภูมี หน่อสวรรค์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี *แห่งพระราชอาณาจักรลาว*

เมื่อข้าพระบาท ได้ทราบข่าวการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระยอดแก้วพุทธชิโนรส สกลมหาสังฆปาโมกข์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งพระราชอาณาจักรลาว อย่างกะทันหัน ข้าพระบาทรู้สึกเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่แก่ใจแล้วว่าทุกรูปทุกนามจะหลีกเลี่ยงความตายไม่พ้น แต่ก็อดเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งสุดพรรณนามิได้ เพราะการสิ้นพระชนม์ของพระองค์นับเป็นการสิ้นอยู่ในต่างแดนระหว่างการอพยพหลบหนีภัยการเมืองในลักษณะที่เรียกว่า **"บ้านแตกสาแหรกขาด ต่างคนต่างเอาตัวรอดมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร"**

ในขณะเช่นนี้ประชาชนลาวทั้งชาติ ทั้งที่อยู่ในเมืองไทยและประเทศที่สาม ต่างก็ได้ยึดพระบารมีธรรมของพระองค์เป็นจุดศูนย์รวมน้ำจิตน้ำใจเป็นที่พึ่งทางใจตลอดมา เพราะพระองค์สมเด็จ ฯ เป็นพระมหาเถระ ประมุขสงฆ์สูงสุดเป็นอภิปูชนียบุคคลแห่งพระราชอาณาจักรลาว พระองค์ทรงมีศีลาจารวัตรอันงดงามน่าเลื่อมใสยิ่งทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และบั้นปลาย แห่งชีวิต เป็นพระที่แท้จริงสนพระทัยแต่ในด้านพระศาสนาและสงเคราะห์ อนุเคราะห์แก่บุคคลที่ควรช่วยเหลือไม่ยุ่งเกี่ยวกับวิสัยทางโลก

พระองค์สมเด็จ ฯ ทรงเป็นจุดรวมและยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของประชาชนชาวลาวทั้งชาติ และเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของปวงชนชาวพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปเป็นเวลาอันยาวนาน ๙๐ กว่าพรรษา

เมื่อใครผู้ใดได้เข้าไปกราบไหว้สักการบูชาใกล้ชิดพระองค์แล้ว ก็ยิ่งเกิดความเลื่อมใสและเกิดความสุขใจเพิ่มทวียิ่งขึ้น แต่เมื่อพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลงในขณะที่คนลาวกำลังต้องการที่พึ่งทางใจเช่นนี้ก็ทำให้เหล่าประชาชนชาวลาวทั้งชาติ ขาดที่พึ่งทางใจในยามทุกข์ยากและสูญเสียพระประมุขสงฆ์ องค์ทรงคุณธรรมที่เยี่ยมยอดไป ซึ่งจะหาไม่ได้ในกาลต่อไป นับว่าเป็นการสูญเสียที่ใหญ่หลวงของประชาชนชาวลาวทั้งชาติ

แต่บุญบารมีของคนลาวยังมีความซาบซึ้งและปลื้มปีติเป็นล้นพ้นต่อพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดพระเถรานุเถระ และพุทธศาสนิกชนชาวไทย ได้ทรงพระกรุณาถวายพระบรมราชานุเคราะห์ แก่งานพระศพของสมเด็จ ฯ อย่างสมพระเกียรติ

ข้าพระบาท คณะศิษยานุศิษย์ ตลอดประชาชนชาวลาวทั้งชาติในองค์สมเด็จพระสังฆราช จึงขอน้อมกราบถวายแทบเบื้องพระยุคลบาทในพระมหากรุณาธิคุณอันล้นเกล้าล้นกระหม่อมไว้ ณ โอกาสนี้

อนึ่ง ขออำนาจบุญราศีบารมีธรรมที่องค์สมเด็จฯ ได้สร้างสมบำเพ็ญมาแต่อดีตชาติและปัจจุบัน พร้อมกับส่วนมหากุศลที่ข้าพระบาท คณะศิษยานุศิษย์และประชาชนชาวไทย จีนและลาวทั้งชาติ ได้ร่วมกันบำเพ็ญอยู่ขณะนี้ก็ดี จงมารวมกันเป็นกำลังมหาศาลดลบันดาลเป็นอิฏฐผลน้อมถวาย แด่ดวงพระวิญญาณของพระองค์โดยควรแก่คติวิสัยส่งเสริมบารมีธรรมให้สำเร็จถึงสัมมาสัมโพธิญาณ อันเป็นหนทางแห่งความสิ้นทุกข์นั้น เทอญ.

ขอกราบคารวะอย่างสูงยิ่ง

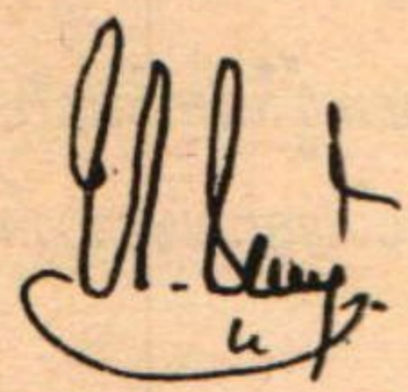

รูปำ ชีรติ มจฺจานำ นามโคตำ น ชีรติ.

เถิงว่าสังขารเลี่ยง สูญไปแปนเปล่า ชื่อเสียงและโคตรเหง้า ลาวนั้นบ่เสื่อมถอย
ควรที่เฮาภายซ้อย ถนอมแฮงฮักห่อกันไว้ ลาวจักคงอยู่มั่น เพราะลาวนั้นฮักลาว ท่นั้น....
(พณ ฯ ภูมี หน่อสวรรค์ ก็สิ้นชีวิตไปแล้วเหมือนกับองค์สมเด็จ ฯ)

คำกล่าวในงานสวดพระอภิธรรมพระศพ

สมเด็จพระพุทธชิโนรสสกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระสังฆราช แห่งราชอาณาจักรลาว

ประเทศลาวกับประเทศไทยนั้นได้มีสายสัมพันธ์กันทั้งทางเชื้อชาติและประวัติศาสตร์มาชั่วกาลนาน แม้บางครั้งจะมีเหตุการณ์ทางการเมืองบ้าง แต่ความสัมพันธ์อันดีฉันพี่น้องระหว่างประชากรของสองประเทศนี้ก็หาได้เปลี่ยนแปลงไปไม่

สมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ ทรงประสบเคราะห์กรรมจนต้องเสด็จลี้ภัยมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยกรมการศาสนาได้ถวายการต้อนรับเป็นอย่างดี แต่เนื่องจากทรงประชวรอยู่ จึงได้เข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลสงฆ์ และได้สิ้นพระชนม์เมื่อ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗ เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงรับพระศพไว้ในพระบรมราชานุเคราะห์

การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้ก็เป็นไปตามวัฏสงสารก็จริงอยู่ แต่คุณงามความดีที่ได้ทรงปฏิบัติมาโดยตลอดนับเป็นกุศลกรรมอันสูงส่ง

ชมรมชาวไทยพวนรู้สึกเศร้าใจในการสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระสังฆราชองค์นี้เป็นอย่างยิ่ง ขอให้ดวงพระวิญญาณขององค์ท่านนี้จงสถิตในสรวงสวรรค์ด้วยความสงบสุขชั่วนิรันดร์

พล.ท. [signature]

(บุ่น วงศ์วิเศษ)

๗ กรกฎาคม ๒๕๒๗

สมเด็จพระสังฆราช

เรียบเรียงโดย

พระพิมลธรรม อาสภมหาเถร

อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

สภานายกมหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำว่า **"สมเด็จพระสังฆราช"** หรือที่เรียกในภาษาบาลีว่า "มหาสังฆราชา" เป็นพระนามของพระมหาเถระที่เป็นจอมสงฆ์แห่งประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท คือพระมหาเถระที่มีอำนาจและหน้าที่ปกครองสังฆมณฑลแห่งประเทศนั้น ๆ ฝ่ายพุทธจักร คู่กับฝ่ายอาณาจักร ซึ่งมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงมีอำนาจและหน้าที่ปกครองประชาราษฎรในประเทศนั้น ๆ สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นพระประมุขของคณะสงฆ์ คือพระภิกษุสามเณรทั้งหลาย พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขของประชาราษฎรทั้งที่เป็นเศรษฐี เป็นคหบดี ทั้งที่เป็นพ่อค้าพาณิชและเป็นราษฎรสามัญทั่วทั้งสิ้น

ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทนั้น ที่ควรระบุถึงมีอยู่ ๕ ประเทศ คือ ประเทศพม่า ประเทศศรีลังกา ประเทศไทย ประเทศกัมพูชา ประเทศลาว ประเทศทั้ง ๕ นี้ สมัยอดีตปรากฏว่า มีสมเด็จพระสังฆราชพระประมุขของคณะสงฆ์ มีพระมหากษัตริย์พระประมุขของประชาราษฎรเหมือนกัน แต่ประเทศพม่า ประเทศศรีลังกา บัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยมีประธานาธิบดีเป็นประมุขไปแล้ว ส่วนประเทศลาวได้เปลี่ยนการปกครองเป็นระบอบคอมมูนิสต์ไปเมื่อไม่นานมานี้ ทราบว่าถึงจะเปลี่ยนระบอบการปกครองทางฝ่ายอาณาจักรแต่ฝ่ายพุทธจักรยังคงดำรงอยู่และมีโอกาสที่จะประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเหมือนเดิม ส่วนประเทศกัมพูชาอันเป็นประเทศเพื่อนบ้านและเพื่อนพุทธศาสนาของเรานั้น ขณะนี้กำลังตกอยู่ในระหว่างการยื้อแย่งแข่งดีกัน ระหว่าง

ระบอบการปกครองมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข และการปกครองระบอบคอมมูนิสต์และไม่ทราบว่าจะลงครองกันได้เมื่อไร อย่างไหน

แต่อย่างไรก็ดี ประเทศทั้ง ๕ ที่กล่าวนี้ สมัยอดีตที่แล้วมา มีการปกครองระบอบราชาธิปไตยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นพระประมุขฝ่ายอาณาจักร มีพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นพระประมุขฝ่ายพุทธจักรเหมือน ๆ กัน ซึ่งนับว่าเป็นหลักการปกครองที่ถูกต้องตามทำนองครองธรรม และสำเร็จเป็นคุณประโยชน์แก่มวลประชาราษฎรอันเป็นพลเมืองของชาติอย่างแท้จริง

กล่าวคือ

สมเด็จพระสังฆราช เป็นผู้ทรงบัญชาการด้านพุทธจักร ทรงควบคุมมวลพุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนา ทรงพยายามบัญชาการให้พระเถระ เจ้าหน้าที่แผนกนั้น ๆ ได้สั่งสอนให้มีความรู้หลักการของศาสนา และควบคุมดูแลให้พุทธบริษัทประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของศาสนานั้นโดยเคร่งครัด เมื่อพุทธบริษัทประพฤติปฏิบัติตามหลักการของพุทธศาสนาแล้ว สังคมก็จะดำเนินไปโดยถูกต้องตามทำนองครองธรรม คือจะไม่ประทุษร้ายเบียดเบียนกัน มีแต่ประพฤติปฏิบัติสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์แก่กันและกัน สังคมก็จะมีแต่ความสงบเยือกเย็นเป็นสุขสมดังความประสงค์ตามเป้าหมาย

องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บัญชาการด้านอาณาจักร ทรงควบคุมดูแลให้มวลประชาราษฎรทุกหมู่เหล่าได้ทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างพอเพียงโดยทั่วถึงกัน คือทั้งชั้นพ่อค้าพานิชทั้งชั้นเกษตรกรกสิกรรม ให้มีปัจจัย ๔ โดยพอเพียง คือมีผ้าพอนุ่งห่ม มีอาหารพอรับประทาน มีบ้านพออยู่อาศัย มีเภสัชปัจจัยพอรักษาโรคภัยไข้เจ็บ

โดยทำนองนี้จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นพระประมุขด้านศาสนานั้น ทรงมีพระภารธุระที่จะต้องทรงปฏิบัติให้มวลพุทธบริษัทพากันตั้งมั่นอยู่ในศีลในธรรม นำความเป็นพี่เป็นน้องกันมาให้สังคม ทำให้สังคมประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างซื่อสัตย์สุจริต มีน้ำใจบริสุทธิ์สะอาดต่อกันและกัน ส่วนองค์พระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระประมุขของประชาราษฎรนั้นทรงมีพระราชภารธุระที่จะต้องทรงสร้างเสริมประชาราษฎรของพระองค์ให้สมบูรณ์ด้วยปัจจัย

เครื่องอาศัยของชีวิตทั้ง ๔ ประการ คือทรงสร้างเสริมให้เขามีผ้าผ่อนท่อนสไบพอนุ่งพอห่ม เพื่อป้องกันภยันตรายอันจะพึงเกิดขึ้นเบียดเบียนสังขารร่างกายมีประการต่าง ๆ ทรงสร้างเสริมเขาให้มีข้าวน้ำโภชนะอาหารอย่างเพียงพอ ทรงสร้างเสริมให้เขามีบ้านเป็นที่อยู่มีอู่เป็นที่นอนอย่างเพียงพอ และเหมาะสมแก่ฐานะ ทรงสร้างเสริมให้เขามีโรงพยาบาลมีนายแพทย์สำหรับที่จะรักษาโรคภัยไข้เจ็บอย่างทั่วถึงกัน รวมความว่าพระมหากษัตริย์ทรงช่วยประชาราษฎรของพระองค์ **ด้วยสมบัติกาย** ได้แก่ปัจจัย ๔ ดังกล่าวมาแล้วโดยสังเขปนั้น

ส่วนสมเด็จพระสังฆราชทรงช่วยประชาชนพุทธบริษัท**ด้วยสมบัติใจ** สมบัติใจนั้นได้แก่บุญกุศล บุญกุศลที่จะนำมากล่าว ณ ที่นี้ ได้แก่บุญกุศล ๓ ประการ คือ บุญกุศลอันเกิดขึ้นจากทานที่เรียกว่าทานมัย ๑ บุญกุศลอันเกิดขึ้นจากศีลที่เรียกว่าศีลมัย ๑ บุญกุศลที่เกิดขึ้นจากการเจริญกรรมฐานที่เรียกว่าภาวนามัย ๑

ทานมัย ได้แก่การเสียสละสมบัติกายคือปัจจัย ๔ เพื่อบูชาและสงเคราะห์ผู้อื่นด้วยกุศลเจตนาคือน้ำใจอันงาม การเสียสละสมบัติกายคือปัจจัย ๔ ให้แก่บุคคลอื่น เพื่อบูชาสนองคุณของท่านผู้มีคุณธรรม หรือเพื่อสงเคราะห์บุคคลที่ไร้ทรัพย์อับปัญญา ช่วยให้เขาได้รับความสะดวกสบาย คนที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์เห็นไปว่าการให้ทานนั้น เป็นการสูญเสียทรัพย์สินเงินทองอย่างไม่คุ้มค่า และเป็นการทำให้ผู้รับทานนั้นร่ำรวยมั่งมีศรีสุข ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น ทรัพย์สินเงินทองซึ่งเป็นของภายนอกตัวเรานั้นเป็นสมบัติกาย ช่วยกายให้มีความสมบูรณ์พูนสุขเฉพาะปัจจุบันชาตินี้เมื่อกายแตกสลายหายไปแล้วใจนำเอาไปใช้ไม่ได้ เพราะมันเป็นสมบัติของกายเท่านั้น ส่วนทรัพย์สินเงินทองที่เสียสละให้ทานไปแล้วนั้นไม่ได้สูญหาย แต่มันกลายสภาพเป็นบุญเป็นสมบัติของใจทำให้ใจมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยสมบัติของคน ใจที่มั่งคั่งสมบูรณ์นั้นจะไปบังเกิดในชาติใดภพใด ก็จะเป็นบุคคลที่มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการทำบุญให้ทานเป็นส่วนทานมัยบุญกุศลนั้น จึงมีผลคลบันดาลให้เป็นคนร่ำรวยมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทองในชาติที่ไปบังเกิดนั้น ดังนั้นจึงกล่าวยืนยันได้ว่าการทำบุญที่เรียกว่าทานมัยนั้นคือเป็นการพัฒนาตนของตนให้เป็นคนมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทองในชาติต่อ ๆ ไปด้วยประการฉะนี้

ศีลมัย ได้แก่การยอมเสียสละตนที่เป็นกายบูชาพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เมื่อยอมเสียสละกายของตนบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ก็ไม่ขโมยเอากายที่ถวายพระรัตนตรัยแล้วนั้นไปทำบาป คือฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ส้องเสพกาเมสุมิจฉาจาร ไม่ขโมยเอาปากไปใช้พูดคำเท็จ พูดคำส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดคำเหลวไหลไร้สาระ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีศีล ๕ บริสุทธิ์บริบูรณ์ บุคคลผู้ที่ยอมเสียสละกายของตนถวายบูชาพระรัตนตรัย เป็นปัจจัยให้มีศีล ๕ บริสุทธิ์บริบูรณ์ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าได้เสียสละตนของตนส่วนที่เป็นกายให้เป็นกายบุญไว้ในชาติปัจจุบันแล้วก็จะเกิดเป็นอภินิหารบันดาลบุคคลผู้นั้น ให้มีกายบริสุทธิ์บริบูรณ์สดสวยงดงาม ฉะนั้นจึงกล่าวยืนยันได้ว่า การทำบุญที่เรียกว่าศีลมัยนั้น คือเป็นการพัฒนากายของตนให้เป็นผู้มีกายบริสุทธิ์บริบูรณ์สดสวยงดงามในชาติต่อ ๆ ไป ด้วยประการฉะนี้

ภาวนามัย ได้แก่การยอมเสียสละตนที่เป็นใจบูชาพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะการภาวนานั้น ต้องใช้ใจระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือใช้ใจระลึกไปในอารมณ์สมถกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อารูปกรรมฐาน ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัฏฐาน ๑ ซึ่งเรียกว่าการเจริญสมถกรรมฐาน อันกรรมฐานประเภทแรก และใช้ใจให้พิจารณาสภาวธรรมทั้ง ๖ ประเภท คือขันธ์ทั้ง ๕ กอง อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ เพื่อให้เกิดสติสัมปชัญญะรู้เท่าทันสภาวธรรมตามความเป็นจริงด้วยวิปัสสนาปัญญาว่า สภาวธรรมทั้งหลายนั้น ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตนใช่ตัวแต่ประการใด ล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งสิ้น การเสียสละใจบูชาพระรัตนตรัยทำนองนี้จัดเป็นมหากุศลชั้นพิเศษ จะเป็นเหตุปัจจัยให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด ถ้ามิได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ยังจะต้องไปบังเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป จะบังเกิดในภพกำเนิดใด ๆ ก็จะเป็นผู้มีสติปัญญาอันคมกล้าเฉียบแหลม ดังนั้นจึงกล่าวยืนยันได้ว่าการทำบุญที่เรียกว่าภาวนามัยนั้น คือ การพัฒนาตนของตนให้เป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลมในชาติต่อ ๆ ไป ด้วยประการฉะนี้

การปฏิบัติกรรมฐาน

สมบัติใจคือบุญ ๓ ประการนี้นั้น ทานมัยศีลมัยขอผ่านไป เพราะมีอรรถาธิบายอยู่อย่างดาษดื่นแล้ว จักอธิบายบุญส่วนภาวนามัยให้ละเอียดสักหน่อย บุญอันสำเร็จมาจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น จะอรรถาธิบายพอเป็นตัวอย่าง ในการเจริญที่ใช้ขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ ขันธ์ ๕ คือ รูปขันธ์ ๑ เวทนาขันธ์ ๑ สัญญาขันธ์ ๑ สังขารขันธ์ ๑ วิญญาณขันธ์ ๑ ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ย่อลงเหลือเพียงขันธ์ ๒ คือ รูปขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๑ รูปขันธ์คงเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ๔ ขันธ์นี้รวมเป็นนามขันธ์ วิธีผึกเจริญวิปัสสนากรรมฐานมีขันธ์ ๒ เป็นอารมณ์นั้น ใช้ผึกในอิริยาบถเดินกับอิริยาบถนั่งเป็นส่วนมากดังนี้ **อิริยาบถเดิน** ใช้ผึกปฏิบัติในอิริยาบถเดินเป็น ๖ ระยะดังนี้

ระยะที่ ๑ ใช้สติกำหนดว่า *ขวาย่างหนอ-ซ้ายย่างหนอ*

ระยะที่ ๒ ใช้สติกำหนดว่า *ยกหนอ-เหยียบหนอ*

ระยะที่ ๓ ใช้สติกำหนดว่า *ยกหนอ-ย่างหนอ-เหยียบหนอ*

ระยะที่ ๔ ใช้สติกำหนดว่า *ยกหนอ-ย่างหนอ-ลงหนอ-เหยียบหนอ*

ระยะที่ ๕ ใช้สติกำหนดว่า *ยกส้นหนอ-ยกหนอ-ย่างหนอ-ลงหนอ-เหยียบหนอ*

ระยะที่ ๖ ใช้สติกำหนดว่า *ยกส้นหนอ-ยกหนอ-ย่างหนอ-ลงหนอ-ถูกหนอ-กดหนอ*

"อิริยาบถนั่ง"

นักปฏิบัติผึกเดินโดยทำนองนี้นาน ๆ จนเหนื่อยแล้ว ให้ใช้อิริยาบถนั่ง วิธีนั่งคือนั่งขัดสมาธิ โดยใช้เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย พาดไว้บนตัก ตั้งกายให้ตรง ๆ แล้วใช้สติตามกำหนดใจหายใจเข้า ลมหายใจออก เมื่อหายลมเข้าท้องจะพองขึ้น เมื่อหายใจออกท้องจะยุบลง ทั้งนี้โดยธรรมดานิยม เป็นเหมือนกันหมดทั้งโลก แล้วให้นักปฏิบัติคอยใช้สติตามกำหนดดูท้องพร้อมกับภาวนาในใจว่า **พองหนอ** ขณะหายใจเข้า ภาวนาในใจว่า **ยุบหนอ** ขณะหายใจออก นั่งภาวนากำหนดอยู่อย่างนี้นาน ๆ จนเมื่อยแล้วก็เปลี่ยนเป็นอิริยาบถเดินอีก โดยภาวนาในใจว่า **ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ** โดยนัยนี้จนถึงระยะที่ ๖ ถ้าเดินเมื่อยแล้วก็เปลี่ยนเป็นอิริยาบถนั่ง กำหนดลมหายใจเข้าออก เหมือนดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ภาวนาโดยอิริยาบถเดินอิริยาบถนั่ง สลับ

กันอยู่อย่างนี้ตลอดไปคือตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน แต่กลางคืนให้พักผ่อนหลับนอนเสีย ๔ ชั่วนาฬิกา คือตั้งแต่ ๕ ทุ่มถึง ๘ ทุ่ม เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้จึงชื่อว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ยึงเกิน ไม่หย่อนยานเกิน

"โสฬสญาณ"

เมื่อผู้ปฏิบัติเพียรพยายามใช้สติสัมปชัญญะกำหนดพิจารณาอยู่โดยทำนองนี้นาน ๆ เข้า สำหรับผู้ที่มีบุญบารมีก็จะเกิดวิปัสสนาปัญญาขึ้น โดยลำดับถึง ๑๖ วาระ เรียกว่า โสฬสญาณ หรือ ญาณ ๑๖ ดังนี้คือ

ญาณที่ ๑ เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้นามและรูป

ญาณที่ ๒ เรียกว่า ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามรูป

ญาณที่ ๓ เรียกว่า สัมมสนญาณ ญาณกำหนดรู้โดยพระไตรลักษณ์

ญาณที่ ๔ เรียกว่า อุทยัพพยญาณ ญาณกำหนดรู้ความเกิดและความดับ (อุปกิเลส-๑๐ เกิดขึ้นที่ญาณนี้)

ญาณที่ ๕ เรียกว่า ภังคญาณ ญาณกำหนดรู้ความดับ

ญาณที่ ๖ เรียกว่า ภยญาณ ญาณกำหนดรู้โดยความน่ากลัว

ญาณที่ ๗ เรียกว่า อาทีนวญาณ ญาณกำหนดรู้โทษของนามและรูป

ญาณที่ ๘ เรียกว่า นิพพิทาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความเบื่อหน่าย

ญาณที่ ๙ เรียกว่า มุญจิตุกัมยตาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยความปรารถนาจะพ้นไปจากนามและรูป

ญาณที่ ๑๐ เรียกว่า ปฏิสังขญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยพิจารณาทบทวน

ญาณที่ ๑๑ เรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการวางเฉยในสังขาร

ญาณที่ ๑๒ เรียกว่า อนุโลมญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการคล้อยตาม

ญาณที่ ๑๓ เรียกว่า โคตรภูญาณ ญาณข้ามโคตรบุญชนเข้าใส่โคตรพระอริยะ

ญาณที่ ๑๔ เรียกว่า มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค

ญาณที่ ๑๕ เรียกว่า ผลญาณ ญาณในอริยผล

ญาณที่ ๑๖ เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณ ญาณกำหนดรู้ด้วยการสำรวมทบทวน

พระอริยเจ้า ๔ จำพวก

ผู้ที่มีญาณ ๑๖ เกิดขึ้นในจิตสันดานนี้ โดยสำนวนนักปฏิบัติเรียกว่าได้บรรลุญาณ ๑๖ หรือโสฬสญาณ นักปฏิบัติที่ได้ปฏิบัติจนถึงขั้นได้บรรลุโสฬสญาณครั้งที่ ๑ ชื่อว่าได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้า ชั้นพระโสดาบันอริยบุคคล ซึ่งนับเป็นพระอริยเจ้าขั้นต้นในพระพุทธศาสนา ถ้าเจริญอุตสาหะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไปจนได้บรรลุโสฬสญาณครั้งที่ ๒ ได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้าชั้นพระสกทาคามีอริยบุคคล ถ้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไปจนได้บรรลุโสฬสญาณครั้งที่ ๓ ชื่อว่าได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้าชั้นพระอนาคามีอริยบุคคล ถ้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไปจนได้บรรลุโสฬสญาณครั้งที่ ๔ ชื่อว่าได้สำเร็จเป็นพระอริยเจ้าชั้นพระอรหันต์ขีณาสพ นับว่าเป็นพระอริยเจ้าชั้นสูงสุด เป็นอันวิมุติหลุดพ้นจากกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดไว้ในโลกวัฏสงสาร บรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุดทุกข์ และจัดเป็นที่สุดยอดพระพุทธศาสนาเพียงขั้นพระอรหันต์ขีณาสพนี้

สังโยชนกิเลส ๑๐

ก็แหละกิเลสอันเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ไว้ในโลกวัฏสงสารที่เป็นประการสำคัญเรียกว่าสังโยชนกิเลส มี ๑๐ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน

๒. วิจิกิจฉา ความลังเลเป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิปทาทางดำเนินของตน

๓. สีลัพพตปรามาส ความเชื่อถือศักดิ์สิทธิ์ ด้วยเข้าใจว่ามีได้ด้วยศีลหรือพรตอย่างนั้น

๔. กามราคะ ความกำหนัดด้วยอำนาจกิเลสกาม เรียกแต่เพียงราคะก็มี

๕. ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งแห่งจิต ได้แก่ความหงุดหงิดด้วยอำนาจโทสะ เรียกโทสะตรงทีเดียวก็มี

๕ นี้เป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ คืออย่างหยาบเรียกโอรัมภาคิยะ

๖. รูปราคะ ความติดใจในรูปธรรม เช่นชอบใจในบุคคลบางคนหรือในพัสดุบางสิ่งหรือแม้ในวัตถุอันเป็นอารมณ์แห่งรูปฌาน

๗. อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม เช่นพอใจในสุขเวทนา

๘. มานะ ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี้

๙. อุทธัจจะ ความคิดพล่าน เช่นนึกอะไรก็เพลินเกินไปกว่าเหตุ

๑๐. อวิชชา ความเขลาอันเป็นเหตุไม่รู้จริง

อีก ๕ นี้ เป็นสังโยชน์เบื้องสูง คืออย่างละเอียด เรียกอุทธัมภาคิยะ

อริยมรรคตัดสังโยชน์

๑. สังโยชน์ ๕ ประการ คือ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา-สีลัพพตปรามาส-อิสสา-มัจฉริยะ ตัดได้อย่างขาดสูญ ด้วยโสดาปัตติมัคคจิต

๒. สังโยชน์ ๒ ประการ ผือ กามราคะ ปฏิฆะ ตัดได้อย่างขาดสูญด้วยอนาคามิมัคคจิต

๓. สังโยชน์ ๓ ประการ คือ มานะ ภวราคะ อวิชชา ตัดได้อย่างขาดสูญด้วยอรหัตต-มัคคจิต

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนิกที่จะยึดถือศีล ๕ ได้อย่างมั่นคง คือไม่ล่วงละเมิดศีล ๕ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ทำกาเมสุมิจฉาจาร ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุรายาเมา ต้องปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนาจนถึงขั้นได้บรรลุโสฬสญาณครั้งแรกเป็นต้นไป จักงดเว้นได้อย่างเด็ดขาดตลอดชีวิต ถ้าไม่ได้ปฏิบัติตามจนถึงขั้นโสฬสญาณครั้งที่ ๑ แล้ว ก็จะมีศีล ๕ บริสุทธิ์บริบูรณ์ไม่ได้เป็นอันขาด

เพราะความบกพร่องการปฏิบัติตามโดยถูกต้องนี้เป็นเหตุให้ประเทศไทยเรามีขโมยชุกชุมอย่างน่าสะดุ้งหวาดเสียว มีการทำร้ายปองภัยกันอยู่เป็นจำนวนมาก ชนิดที่แก้ไม่ได้ฉุดเอาไว้ไม่พึง ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในบัจจุบัน ถึงแม้พระภิกษุผู้รู้ผู้วิเศษจะเทศน์โปรดอย่างไรก็แก้ไขไม่ได้ เพราะเป็นกิริยาอาการที่เกาไม่ถูกที่คัน คือแก้ไม่ถูกจุดไม่ถูกเป้าหมายดังที่ได้ให้อรรถาธิบายมาแล้วนั้นแล

ตำแหน่งแห่งสมเด็จพระสังฆราชพระประมุขแห่งคณะสงฆ์คือ พระภิกษุสามเณร มีภาระหน้าที่ต้องรับผิดชอบในด้านพุทธจักร การพระศาสนาจะเสื่อมจะเจริญจะมีคุณหรือมีโทษแก่พลเมืองของชาติ คือชาติจะมีพลเมืองดีของชาติ มีพลเมืองเป็นผู้มีกำลังกายแข็งแรงเข้มแข็งสามารถจะรับปฏิบัติสนองการงานของชาติได้ตามเป้าหมาย และมีกำลังใจเข้มแข็งเฉลียวฉลาด

สามารถที่สอดส่องมองเห็นเหตุแห่งความเสื่อมความเจริญของชาติได้ ตามนโยบายของรัฐซึ่งเป็นผู้วางนโยบายหรือหลักการเป็นบรรทัดฐานให้ไว้ ก็เพราะได้อาศัยพระองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นสำคัญ

สมัยใด พระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระประมุขของชาติ ทรงมีภาระหน้าที่จะต้องช่วยให้ราษฎรของพระองค์มีปัจจัย ๔ อย่างเพียงพอ ตามความมุ่งหมายของชาติในด้านอาณาจักรนั้น ถ้าได้มีสมเด็จพระสังฆราช ผู้ทรงร่วมรับสนองพระราชภาระด้านพุทธจักร ที่มีคุณภาพสมรรถภาพดังพรรณนามาแล้วนั้น สมัยนั้น ก็นับว่าเป็นสมัยของมหาโชคมหาลาภของประเทศชาติ ด้วยประเทศชาติก็จะดำรงอยู่และวัฒนาการอย่างสงบราบคาบ มีแต่ความอุดมสมบูรณ์และความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้ากันด้วยเหตุนั้น ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชผู้เป็นพระประมุขฝ่ายพุทธจักร จึงจำเป็นต้องมีไว้เป็นจอมสงฆ์คู่เคียงกับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นจอมแห่งประชาราษฎร ด้วยประการฉะนี้

ด้วยเหตุนั้น ประเทศลาวซึ่งเคยเป็นประเทศบ้านพี่เมืองน้องกับประเทศไทยมาเป็นเวลายาวนาน และเคยมีลัทธิระบบการปกครองและนับถือศาสนาเหมือน ๆ กันมากับประเทศไทย จึงมีพระมหากษัตริย์ในฝ่ายอาณาจักร มีสมเด็จพระสังฆราชในฝ่ายพุทธจักร สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน สมเด็จพระสังฆราชพระองค์สุดท้ายแห่งประเทศลาว คือ สมเด็จพระพุทธ-ชิโนรส ธมฺมญาณมหาเถร

สมเด็จพระสังฆราชแห่งประเทศลาวพระองค์นี้ เมื่อประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบคอมมูนิสต์แล้ว รัฐบาลคอมมูนิสต์ไม่ต้องประสงค์ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช พระองค์จึงได้เสด็จมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๒ และเพราะเหตุพระองค์สมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ทรงมีพระชนมายุมาก พระวรกายไม่สู้จะแข็งแรง รัฐบาลไทยจึงถวายให้พระองค์ประทับอยู่ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ กรุงเทพมหานครตลอดกาล พระชนมายุขัย คือพระองค์ได้สิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๗ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อพระชนมายุได้ ๙๓ พระวัสสา

เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว คณะศิษยานุศิษย์และคณะวิสสาสิกชนทั้งคนลาวและคนไทยได้เชิญพระศพของพระองค์ไปประดิษฐานบำเพ็ญกุศล ณ อาคารอันสมพระเกียรติภายในบริเวณสุสานวัดเทพศิรินทรวาส

บัดนี้คณะศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ คณะพุทธศาสนิกทั้งลาวและไทย จะได้มีสมานฉันท์ร่วมกันถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นี้ ในระหว่างเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘

ข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นที่รักเป็นที่คุ้นเคยกับพระองค์ท่านเหมือนอย่างพี่อย่างน้องมาเป็นเวลายาวนาน ขอน้อมถวายกุศลวิบากแด่พระองค์ท่าน ขอให้พระองค์ท่านจงทรงพระเกษมสำราญอยู่ในสัมปรายภพนั้น ๆ ด้วยเทอญ

คำสุภาษิตลาวบูฮาณ

– มณีโชติแก้วมหานิลดวงประเสริฐ ก็ดีดาย ครันบ่มีคำห่อหุ้มมณีแก้วก็เล่าจาง
– โมโหโทโสน้ำหากพาโตตกต่ำ ให้ค่อยคิดค่อยปากต้านคำค้อยให้ม่วนหู
– เมืองหลวงกว้างรุงรังหลายอย่าง ก็ดีดาย ครันบ่มีเสเนตรพร้อมเมืองบ้านก็บ่เฮือง
– แม่นจักมุดมอดเมี่ยนดับชาติเหิงนาน ก็ดีดาย ครันเป็นคนผู้มีธัมโมก็บ่ลืมวางเว้น
– ส่วนว่าคนผู้มีกรรมฮ้อนบ่มีธรรมหุ้มห่อ แม่นจักตายก็บ่มีคนคึดพ้อลืมจ้อยบ่จ่มหา
– มีเฮือนบ่มีข้าวสิเอากอนไปพาด สิใดเด มีข้าวบ่มีแนวมัด ๆ ไว้สิไปหมั้นบ่อนจั่งใด
– มีเฮือนบ่มีเสาตั้งลมตีก็ซ้ายก่อง มีกลองครันบ่มีที่ห้อยสิแขวนไว้บ่อนจั่งใด
– มีเฮือนบ่มีฝาแอ้มลมมาสิหนาวหน่วง ยามหนาวบ่มีผ้าห่มตุ้มสิไปเอ้าอุ่นบ่อนใด
– มีเฮือนบ่มุงหญ้าฝนตกมาสิสาดใส่ มุงหญ้าบ่มีตอกก๊ิวสิไปหมั้นบ่อนจั่งใด

ประวัติบางเรื่อง เกี่ยวกับภาคอีสาน

โดย ฯพณฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ

(เอกสารประกอบการอภิปรายในงานจัดนิทรรศการศิลปวัฒนธรรม เรื่อง "ไทยอีสานบ้านเฮา" ระหว่างวันที่ ๕–๙ ธันวาคม ๒๕๒๐ ที่วิทยาลัยครูอุบลราชธานี)

ในระยะสาม–สี่ปีมานี้ มีนักศึกษาที่กำลังทำวิทยานิพนธ์ ชั้นปริญญาโท ภายในประเทศ และชั้นปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยต่างประเทศ มาพบเพื่อขอความเห็น ขอคำแนะนำ ตลอดจนขอให้เป็นที่ปรึกษา เกี่ยวกับงานค้นคว้า ทางศิลปวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน แต่ก็ไม่สามารถจะบรรลุผลตามต้องการได้ เพราะขาดแคลนข้อมูล หลักฐานอ้างอิง จึงให้คำแนะนำในหลักการกว้าง ๆ ไว้ คือ–

๑. ศึกษาจากสภาพทางธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์เพื่อนำมาวิเคราะห์

๒. ศึกษาเอกสาร ที่เป็นตำนาน นิยาย วรรณคดี ตลอดจนจดหมายเหตุของประเทศใกล้เคียง

๓. ศึกษาจากการขุดค้น ทางโบราณคดี ตลอดจนซากสิ่งก่อสร้าง ศิลปวัตถุ ต่าง ๆ

๔. ศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณี ที่ปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลานาน

ในโอกาสนี้ ขอนำข้อคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ทางภาคอีสานบางเรื่องมาเล่าสู่กันฟังเท่านั้น

อาณาบริเวณภาคอีสานทั้ง ๑๗ จังหวัดนั้น ตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ มีสภาพเป็นทะเลน้ำเค็ม ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงยุค เปลือกโลกบริเวณนี้ถูกดันยกสูงขึ้น น้ำทะเลแห้งไป จึงมีแหล่งเกลือหินอยู่ใต้ดินหนาหลายร้อยเมตรเป็นจำนวนมหึมาถึงสองล้านเมตริกตัน หินดาน (Bedrock) ส่วนใหญ่เป็นหินตะกอน หรือ หินชั้น ประเภทหินทราย เวลาสึกกร่อน จึงกลายเป็นดินทราย ปนอยู่ทั่วไป

ในโอกาสที่ได้รับเชิญให้ไปเป็นวิทยากรในการสัมมนา โดยการสนับสนุนขององค์การยูเนสโก ที่พิษณุโลก ระหว่างวันที่ ๑ ถึง ๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๐ ขณะที่ไปชมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อำเภอศรีสัชนาลัย *ได้รับหนังสือตำนานเมืองสรรคโลก รวบรวมและเรียบเรียง* โดย *พระมุนินทรานุวัตร มีข้อความโดยย่อที่น่าสนใจ เกี่ยวกับคน เผ่าอ้ายลาวที่อพยพลงมาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ จึงขอนำมาเล่า* ให้ฟังเป็นเบื้องต้น ดังนี้

เมื่อประมาณเจ็ดพันปีมาแล้ว *ชนชาติอ้ายลาว (ไทย)* สาขาชาติมงโกเลียน ได้อพยพลงมาจากประเทศมงโกเลีย ลงมาอยู่ลุ่มแม่น้ำเหลือง และแม่น้ำแยงซีเกียง ตอนบน (มณฑลกันซูและเชนสี ของจีน ทุกวันนี้) แล้วขยายลงมาทางใต้ของแม่น้ำนั้น (มณฑลเสฉวน–ฮูเป ฮูนาน–อันฮู และเกียงสี ของจีน ทุกวันนี้) จึงได้นามว่า มุง–ลุง–ปา จีนเรียกว่า มุงใหญ่ (มุง แปลว่า เมือง) ตั้งเป็น สามนครใหญ่คือ นครลุงอยู่ต้นแม่น้ำเหลือง นครเง้ยวอยู่กลาง ซึ่งสร้างภายหลังต่อมา นครปา อยู่ตอนใต้ (เสฉวน จุงกิง) ก่อนพุทธกาลราว ๑,๗๐๐ ปี

หนังสือไลฟ์ของอเมริกา กล่าวว่า นครปา โบราณ มีอยู่ ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว เวลานั้นชาวยุโรปยังนุ่งห่มหนังสัตว์อยู่ *แต่ไทย (อ้ายลาว) มีผ้าอย่างดีใช้กันแล้ว ไทยได้มาอยู่ที่นั่นก่อนจีน ไม่น้อยกว่า ๑,๐๐๐ ปี* ในราวก่อนพุทธกาล ๒,๕๐๐–๒,๖๐๐ ปี *จีนจึงได้ลงมาอยู่ในลุ่มแม่น้ำไหว สาขาแม่น้ำเหลือง จึงได้พบอ้ายลาว (ไทย)* เป็นครั้งแรก

หนังสือของหมอวิลเลียม คริฟตินดอรด กล่าวว่า พระผู้เป็นเจ้าคงจะปรารถนารักษาชาติลาวไทยอันใหญ่หลวงนี้ให้ดำรงอยู่ตลอดมากว่า๔,๐๐๐,๐๐๐ปี (สี่ล้านปี) เคยมีอำนาจมาก ตั้งแต่ประมาณก่อน พ.ศ. ๑,๖๕๗ จนถึง พ.ศ. ๑,๗๗๗ นับเป็นเวลากว่า ๓,๔๐๐ ปีมาแล้ว เคยมีการปกครองเป็นปึกแผ่นแน่นหนามาแล้วกว่า ๔,๐๐๐ ปี

– ก่อนพุทธกาล ๒,๓๓๗ ปี จีนแย่งเอาเมืองเชนสีของลาวไทยได้ และก็เป็นศัตรูแก่ลาวไทยมากขึ้น ไทยก็ต้องอพยพลงมาทางใต้ ต้องระส่ำระสายอยู่ประมาณร้อยปีเศษ, ก่อนพุทธกาลราว ๒,๐๐๐ ปี ลาวไทยก็ยังคงอยู่ที่เสฉวน–ฮูเป- ฮูนาน–อันฮุย และเกียงสี นั้นต่อเมื่อ ๓,๓๗๐ ปี มานี้ ลาวไทย.สียแผ่นดินบางส่วนให้แก่จีนต้องหนีลงมาทางใต้

– ก่อนพุทธกาล ๑,๖๕๐ ปี ลาวและไทยได้เสียแผ่นดินให้แก่จีนอีกมาก ต้องอพยพหลบหนีลงมาทางใต้อีก

– ก่อนพุทธกาล ๖๘๘ ปี ไทยก็ได้เสียแผ่นดินบางส่วนให้แก่จีนอีก จึงได้อพยพหลบภัย หนีลงมาทางใต้อีก

– ก่อนพุทธกาล ๓๐๐ ปี ลาวไทยได้เสียนครลุง ให้แก่จีน จึงได้อพยพหลบภัยลงมาอยู่ที่นครปา และใต้ลงมา

– ก่อนพุทธกาล ๒๑๓–๒๖๓ ปี *จีนได้หลบหนีภัยจากพวก ตราด มาอาศัยอยู่กับไทย ในนครปา มากขึ้น ๆ แล้วรุกรานไทย* ไทยจึงเสียนครปา ให้แก่จีน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐ แล้วอพยพลงมาทางใต้ตามลำดับ

– พ.ศ. ๓๐๕ ลาวไทยหนีลงมาถึงเมืองเชียงแสน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และชะเลียง

– พ.ศ. ๓๒๘ อ้ายลาวและไทยเสียนครเงี้ยว ให้แก่จีน เป็นชั้นสุดท้าย แล้วอพยพลงมาทางใต้เลยเข้าไปอยู่ในเขตพม่ากับพวกไทยที่มาอยู่ก่อนแล้วนั้น และไปอยู่ในยูนาน กวางสี ไกวเจา กวางตุ้ง เป็นการกระจัดกระจายกันมาก

– อ้ายลาว (ไทย) มีอิสรภาพมานานถึง ๓,๐๐๐ ปีเศษ ก็ได้เสียอิสรภาพให้แก่จีนดังกล่าวมา

พ.ศ. ๔๓๕ ลาวได้เสียเมืองเสฉวนให้แก่จีน แล้วอพยพลงมาทาง*ใต้มารวมกันสร้างเมืองแถน (ยูนาน) ขึ้น* เมืองผาไย เป็นราชธานี *ในยุคนี้ ไทยและลาว ได้นับถือพระพุทธศาสนาแล้ว*

– พ.ศ. ๔๓๓ จีนยกกองทัพใหญ่เข้าตีเมืองแถน หรือเมืองแถง สู้รบกันอยู่นานถึง ๑๓ ปี ไทยก็เสียเมืองแถนให้แก่จีน เมื่อ พ.ศ. ๔๕๖ แล้วอพยพลงมาทางใต้ แยกออกเป็นสองพวก พวกเหนือ เรียกว่า ง. อ้ายลาว พวกใต้ยังคงเรียกว่า อ้ายลาว ตามเดิมบางพวกหนีลงมาถึงแดนเมืองชะเลียง

พ.ศ. ๕๕๗ ไทยลาวถูกจีนเข้าตีเป็นการใหญ่ ต้องหนีกระจัดกระจายลงมาทางใต้มาอยู่ตามริมแม่น้ำโขง แม่น้ำคงคา แม่น้ำเมา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสะโตง ตามพวกไทยที่ลงมาอยู่ก่อนแล้วนั้น

พ.ศ. ๖๓๐ ไทยลาวต้องเสียดินแดนให้แก่จีนอีก นับว่า อาณาจักรแถนของอ้ายลาวครั้งที่สอง ได้สิ้นสุดแค่นั้น ไทยลาวได้อพยพลงมาทางใต้เป็นคราวใหญ่ ลงมาอยู่ที่ฮุนหน่ำบ้าง ที่พม่า ภาคเหนือบ้าง ตามพวกไทยที่ได้ลงมาอยู่ก่อนแล้ว

พ.ศ. ๗๖๓–๘๐๗ สมัยสามก๊ก ขงเบ้งยกทัพมาตีเบ้งเฮ็ก เมืองมันอ่อง (สมัยอ้ายลาวแยกเป็น ๖ นคร) เบ้งเฮ็ก (ไทย) แพ้ขงเบ้ง ถึง ๗ ครั้ง พวกไทยลาวจึงหนีลงมาทางใต้เป็นการใหญ่อีก

– พ.ศ. ๘๘๘ ไทยลาวหนีข้าศึกลงมาถึงแดนลาวตั้งเกี๋ย อินโดจีนและชะเลียง ถึงสุวรรณภูมิ

– พ.ศ. ๑๑๖๑ ไทยลาวเมืองหนองแส ตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นได้ ยกขุนเมืองเป็นกษัตริย์องค์แรก องค์ที่สอง ทรงพระนามว่า ขุนเมืองคำตก (มงกาต๊ก)

– พ.ศ. ๑๑๙๑ พระเจ้าสีหนุโล กษัตริย์ไทย–ลาว ได้รวบรวมไทย ๖ หัวเมือง เข้าเป็นพวกเดียวกัน สร้างเมืองหนองแส เป็นราชธานี อยู่เหนือสิบสองจุไทย ตะวันออกของแม่น้ำดำ *ตั้งชื่อว่า ไทยเมือง จีนเรียกว่า น่านเจ้า คือ เจ้าในทิศใต้ เคยชนะธิเบตและจีนหลายครั้ง มีอาณาเขตกว้างขวางมาก (คำว่าไท หรือไทย ก็เกิดเป็นชื่อของกลุ่มที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้แต่บัดนั้นมานาน)*

– พ.ศ. ๑๒๗๒ ขุนบรม ได้เสวยราชย์เมืองหนองแส เป็นรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๑๒๗๔ ได้สร้างเมืองแถง (ใน ๑๒ จุไท) ขึ้นเป็นราชธานี ได้ขยายเขตปกครองกว้างขวางออกไปอีก และในปี พ.ศ. ๑๒๘๐ ให้พระราชโอรส ไปสร้างเมืองต่าง ๆ

โดยขุนลอ คนที่หนึ่ง ไปสร้างเมืองชวา คือหลวงพระบาง–เชา, คนที่สองชื่อขุนยี่ผาลาน ไปสร้างเมืองหอแต คือ สิบสองพันนา, คนที่ ๓ ขุนสามจูจง ไปสร้างเมืองปะกันเหนือ ตังเกี๋ย คือ หัวพันทั้งห้าทั้งหก, คนที่ ๔ ขุนไสผงไปสร้างเมือง สุวรรณโคมคำร้าง, คนที่ ๕ ชื่อ ขุนงัวอิน ไปสร้างเมืองอโยธยาคือ สุโขทัย, คนที่ ๖ ชื่อขุนลกกลม ไปสร้างเมืองมอญ คือ เมืองหงสาวดี–อินทบัตถะ, คนที่ ๗ ชื่อ ขุนเจ็ดเจือง ไปสร้างเมืองเชียงขวาง คือเมืองพวน,

แผ่นดินขุนบรม แบ่งการปกครองออกเป็น ๔ รัฐใหญ่ คือ รัฐโกสัมพี แสนหวี, รัฐโยนกเชียงแสน, รัฐจุฬนีนคร (ตั้งเกี๋ย–หลวงพระบาง) และ รัฐเวสาลีหลวง (ซำเหนือ–มณีปุระ)

พ.ศ. ๑๔๐๐ ไทยลาวได้ลงมาได้เมืองชะเลียง เป็นที่มั่นแห่งแรก ตั้งเป็นราชธานี

พ.ศ. ๑๗๕๙ (บางฉบับว่า พ.ศ. ๑๘๒๖) ลาวไทยก็ได้เสียเมืองหนองแสให้แก่จีนในสมัยกุบไลข่าน กษัตริย์ราชวงศ์หงวน (มงโกล) อันเป็นสมบัติชั้นสุดท้ายของไทย

อ้ายลาว (ไทย) มีอิสรภาพอยู่ในเมืองหนองแสนานถึง ๖๓๖ ปี หรือ ๖๖๕ ปี

เมื่อปี พ.ศ. ๑๑๘๑ อ้ายลาวที่อพยพลงมาทางใต้ ได้มาสร้างเมืองหิรัญนคร ขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำสาย เป็นอาณาจักรล้านนา พระเจ้าลาวจกราช (ลาวจักรราช) *เป็นปฐมกษัตริย์ แล้วสืบสันตติวงศ์ มา ๖ รัชกาล มีคำนำหน้าว่า ลาว ทั้งนั้น จนถึงได้สร้างเมืองเชียงใหม่ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๘ คำนำหน้ากษัตริย์ว่า "ลาว" ก็หายไป*

ขุนบางกางหาว ขุนผาเมือง ก็เป็นราชวงศ์สายลาวจก แห่งอาณาจักรล้านนา สืบราชวงศ์ต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์

พ.ศ. ๑๖๙๓–๑๗๕๔ ในแผ่นดินขุนเสือขวัญฟ้า เมืองแสนหวี เมื่อ พ.ศ. ๑๗๐๒ ได้ยกกองทัพลงมาตีเมืองเชียงตุง เชียงรุ้ง เชียงแสน ลำพูน ลำปาง ได้ไว้ในครอบครอง ชาวไทยอพยพลงมาอยู่เมืองชะเลียงมาก ที่เลยลงไปอยู่ที่อยุธยา ก็มี ขุนเสือขวัญฟ้า ก็เป็นคนไทย ด้วยกัน

พ.ศ. ๑๗๗๑ ขุนก้าฟ้า ได้อพยพหนีภัยมาจาก เมืองหลวงเมา ข้ามภูเขาบั๊ดคอย (บั๊ดไก่) เข้าไปอยู่ลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ตั้งเป็นอาณาจักรอัสสัม เรียกว่า ไทยอาหม มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาเกือบ ๖๐๐ ปี และก็กลายเป็น "แขก" อยู่จนบัดนี้

ชนชาติอ้ายลาว ที่อพยพลงมาทางใต้ แบ่งเป็น สามสายใหญ่ ดังนี้ คือ–

๑. สายแม่น้ำของ ลงสู่สุวรรณภูมิ ซึ่งมีจำนวนน้อย จึงเรียกว่า ไทยน้อย–แยกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งอพยพลงสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ ที่เป็นประเทศไทยทุกวันนี้ *อีกพวกหนึ่งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำโขง คือ ลาวหรือประเทศลาวทุกวันนี้* สองพวกนี้ ต่างก็ตั้งตนเป็นอิสระ ซึ่งแยกออกเป็น ๔ อาณาจักรคือ

๑. อาณาจักรล้านนา คือ ลาวเชียง นครเชียงใหม่ เป็นราชธานี
๒. อาณาจักรลานช้าง คือ ลาวเวียง นครศรีสัตนาคนหุต เป็นราชธานี
๓. อาณาจักรอโยธยา (สยาม) คือ สุโขทัย คือ ลาวเพีย–ล้านเพียง (เมืองลุ่ม)
๔. อาณาจักรอยุธยา ในสมัยต่อมาก็รวมกับสุโขทัย เป็นอาณาจักรเดียวกัน มาจนทุกวันนี้

และอาณาจักรที่ ๑–๒ และ ๓ รวมกันเรียกว่า สามเทศ สามรัฐ หรือ ประเทศสยาม แล้วมาเปลี่ยนชื่อเป็น ประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ จนถึงทุกวันนี้

๒. สายแม่น้ำคงคา (สาลวิน) ลงสู่แม่น้ำคง ตั้งอาณาจักรสิบเก้าเจ้าฟ้า (๑๙ เจ้าไทย) เพราะมีจำนวนมากจึงเรียกว่า "ไทยใหญ่" และพวกนี้ บางพวก ไปอยู่อัสสัมของอินเดีย "คือไทยอาหม" ก็มี

๓. สายแม่น้ำแดง คือ แควันตังเกี๋ย เรียกว่า แกว (ญวน)

ดินแดนสุวรรณภูมิ เดิมเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของพวก ละว้า (ข่า) ตั้งแต่เหนือชุมพรขึ้นไปจนถึงเชียงแสน นักประวัติศาสตร์และมนษยวิทยา ถือว่า เป็นไทยสาขาหนึ่งซึ่งแยกกันมาอยู่ก่อนพุทธกาลประมาณ ๕,๐๐๐ ปี เป็นชนชาติใหญ่ชาติหนึ่ง มีอำนาจสามารถปกครองผืนแผ่นดินในสุวรรณภูมิอยู่นาน เห็นจะเป็นเวลานานหลายพันปี แบ่งการปกครองเป็นอาณาจักรใหญ่ ๓ อาณาจักรดังนี้ คือ

๑. อาณาจักรทวารวดี มีเมืองสำคัญอยู่ ๓ เมือง คือ ๑. เมืองนครปฐม อันเป็นราชธานี ๒. เมืองละโว้ (ลพบุรี) ๓. เมืองสุโขทัย ในสมัยนั้นเรียกว่า อาณาจักรชะเลียง

๒. อาณาจักรยาง (โยนก) มีเมืองเงินยาง (เชียงแสน) เป็นราชธานี ซึ่งตั้งอยู่แม่น้ำละว้า (แม่น้ำสาย) เหนือเมืองชะเลียงขึ้นไป ตลอดพายัพ จนถึงเมืองลื้อเมืองเขิน เหนือแม่น้ำโขง

๓. อาณาจักรโคตรบูร คือ นครพนม (ฟูนัน) เมืองนครพนม เป็นราชธานี บางฉบับ สกลนคร ซึ่งหมายเอาภาคอีสานทั้งหมด จนถึงฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทางตะวันออก

ละว้า ปกครองมานับเป็นพัน ๆ ปีแล้ว มอญและขอม จึงได้มาปกครอง ต่อมาก็เป็นไทย ได้มาปกครองอยู่จนทุกวันนี้ ใต้ชุมพรลงไปมี ละว้า เงาะ มลายูและชาติอื่น ๆ อยู่ด้วยกัน

หนังสือเรื่อง "เมืองทอง" ของขุนสิริวัฒนาทร ว่า "ไทยได้เข้ามาอยู่ในสุวรรณภูมิแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๕" ดร. เวลล์ นักประวัติศาสตร์อีกผู้หนึ่งว่า "ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๕ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑"

คำนวณแวลาที่ไทยได้เข้ามาอยู่ในแหลมทองนี้ แต่ก่อนพุทธกาลแบ่งออกเป็น ๔ พวกใหญ่คือ

๑. พวกลาวจก พวกเสฉวน เดินลงมาตามลำแม่น้ำโขง ตั้งเมืองเชียงลาว (เชียงแสน) เมื่อต้นพุทธกาล คือพวกละว้า แล้วขยายออกเป็นแคว้นยวนเชียง พวกนี้ลงใต้ต่อมาตามลำแม่น้ำงาว แม่น้ำยม ตั้งเมืองสุโขทัย เมื่อภายหลัง พ.ศ. ๕๐ และลงมาอยู่ร่วมกับมอญในสุวรรณภูมิ (นครปฐม) เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ ลงไปอยู่จนแหลมมลายู ก็มี

๒. พวกเมืองหลวงเมา เมื่อก่อนพุทธศตวรรษที่ ๓ ลงมาทางแม่น้ำคง (สาลวิน) แล้วเข้ารามบุรี (มะละแหม่ง) เข้าแม่สอด มาตั้งเป็นใหญ่ที่เมืองตาก (ตักกสิลา) สืบราชวงศ์ลงมาจนถึงพระเจ้ากาฬวรรณดิส แล้วลงมาครองเมืองละโว้ (ลพบุรี) ที่พระองค์ให้พราหมณ์ลงมาสร้าง เมื่อ พ.ศ. ๑๐๑๑ รัฐละโว้สมัยนี้ ปกครองถึงสุโขทัย ถึงเมืองหลวงเมา

๓. พวกที่ได้ชื่อว่า อ้ายลาว หรือ ง. อ้ายลาว ลงมาตามลำแม่น้ำแดง ตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ตังเกี๋ยและต่อมาก็ลงมาตามลำแม่น้ำดำ แม่น้ำอู เข้าสู่แม่น้ำโขง ตั้งเมืองโคตรบูร ปกครองทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง

๔. พวกที่มาจากเมืองนครไทยเทศ (หนองแส) เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๖ พวกเมืองหลวงเมา ข้ามลำน้ำแม่คงผ่านแม่น้ำสาย จนถึงแม่น้ำโขง ตอนบน สร้างเมือง สิงหนิวัตร (เชียงแสน) แล้วได้ชนะขอม ต่อมา พ.ศ. ๑๕๙๙ พระเจ้าพรหมมหาราชา ก็ได้ชนะขอมเป็นครั้งใหญ่ รุกไล่ลงมาจนถึงเมืองชะเลียง จนได้เป็นสัมพันธไมตรีกัน

เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๕ สุโขทัย ได้ตั้งขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ แต่ราชธานียังคงตั้งอยู่ที่ศรีสัชนาลัย ต่อใกล้พุทธศตวรรษที่ ๑๗ สุโขทัยจึงได้เป็นราชธานี อยู่มาจนถึง พ.ศ. ๑๘๙๐ (ค.ศ. ๑๓๔๗) จึงได้รวมเข้ากับอยุธยา

มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในภาคอีสาน

จากรายงานการขุดค้น เพื่อสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณบ้านโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น และที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ได้พบเครื่องสำริด และกำหนดอายุโดยพิสูจน์คาร์บอน ๑๔ ปรากฏว่า เป็นเวลายาวเกินกว่า ๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อตรวจสอบโครงกระดูกของซากศพก็มีลักษณะคล้ายชนเผ่าออสโตรเนเซียน *ซึ่งประชากรในภาคอีสานก็มีรูปร่างลักษณะคล้ายกันด้วย*

เคยมีนักวิชาการทางมนุษยวิทยาให้ความเห็นไว้ว่า มนุษย์ดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในดินแดนแหลมทองหรือสุวรรณภูมินั้นเป็นมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินใหม่ตอนปลาย สืบเชื้อสายมาจนเป็นพวกนิกริโต ซึ่งยังหลงเหลืออยู่ตามป่าเขาในแหลมมลายู ต่อมามีคลื่นมนุษย์ระลอกแรกเข้ามาอยู่*คือพวกตระกูลออสโตรเนเซียน* ซึ่งบางท่านสันนิษฐานว่าคนพวกนี้อพยพมาจากดินแดนด้านตะวันออกเฉียงใต้ของจีน แล้วกระจายกันไปตามแหลมมลายู หมู่เกาะอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ทางใต้ไปไกลถึงนิวซีแลนด์ คือคนเผ่าเมารี ทางตะวันออกแผ่ขยายไปถึงเกาะญี่ปุ่น–ฮาวาย จนกระทั่งถึงฝั่งตะวันตกของทวีปอเมริกา คือพวกอินเดียแดงบางเผ่า ที่มีความเชื่อเช่นนี้เพราะสังเกตจากถ้อยคำภาษาโบราณทางภาคอีสาน ภาคใต้–มาเลย์–คาตาล็อก มีอยู่มากที่คล้ายคลึงกัน ภาคอีสานมีการละเล่นเต้นสาก (ลาวกระทบไม้) ทางฟิลิปปินส์ก็มีเหมือนกัน ชาวญี่ปุ่นบางพวกก็มีการจุดบั้งไฟ และชอบกินข้าวเหนียวเหมือนคนภาคอีสานด้วย

คลื่นมนุษย์ระลอกที่ ๒ ผู้เข้ามาใหม่ในสุวรรณภูมิคือมนุษย์ตระกูลข่า ซึ่งแยกออกเป็นหลายเผ่าพันธุ์ เช่น ข่าจาม ข่ามอญ ข่ามุ (ขะมู) ข่าออม (ขอม) ข่าแมร์ (KMER) ซึ่งไทยเรียกเพี้ยนเป็น เขมร ข่าเร็น (KAREN) ซึ่งไทยเรียกเพี้ยนเป็นกะเหรี่ยง, ข่าวะ (ละว้าหรือลั๊วะ) เป็นต้น

คลื่นมนุษย์ระลอกที่ ๓ ที่เข้ามาตั้งบ้านเมืองด้านทิศตะวันออกของคาบสมุทรสุวรรณภูมิ คือพวก เหยะ หรือ อ๊วก–อ๊วก (Yiieh) ซึ่งเพี้ยนมาเป็นญวน และไทยวนทางภาคเหนือสมัยโบราณชาวญวนเรียกชื่อประเทศของเขาว่า ยาวจ๊–ยาวโจ๊ว ภาษาทางภาคอีสานเรียกเพี้ยนไปว่า “แกว”

คลื่นมนุษย์ที่อพยพลงมาทางใต้มากที่สุดก็คือพวกคน*เผ่าอ้ายลาว* *สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏอยู่ในตำนานเมืองสวรรคโลกดังกล่าวแล้วข้างต้น*

มีประเด็นที่น่าสนใจเป็นพิเศษเรื่องหนึ่งคือ ถ้าวิเคราะห์ดูถึงนิทานขุนบรม หรือขุนบูฮมตามสำเนียงทางภาคอีสานแล้วจะมีเค้าเรื่องเกี่ยวกับการอพยพของผู้คนจากทิศทางเหนือลงมาอุปมา อุปไมยว่าไปเกิดอยู่ในน้ำเต้า "น้ำเต้าปุง" ปู่ลางเชิง ขุนเค็ก ขุนคาน หรือรวมเรียกว่าขุนทั้งสามจึงเอาเหล็กซีแดง (เหล็กที่เผาจนแดง) เจาะเป็นรูเพื่อให้คนออกมารุ่นแรก เนื่องจากถูกรมด้วยควันไฟเวลาถูกเหล็กแดงเจาะ คนจำพวกนี้จึงมีผิวคล้ำ ได้แก่พวกตระกูลข่าต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วซึ่งถือว่าเป็นคนรุ่นพี่ ต่อมาก็ยังมีคนเหลืออยู่ในผลน้ำเต้าปุงอีกมาก ขุนทั้งสามจึงต้องหาสีวมาเจาะใหม่ให้คนออกเพิ่มอีก พวกที่ออกรุ่นหลังหรือรุ่นน้องนี้มาจากรูสีวไม่ถูกควันรมจึงมีผิวกายขาวกว่าเรียกว่าพวกเผ่าอ้ายลาว (ไทย–ลาว)

ขบวนการพวกนาค (คนเผ่าอ้ายลาว) บุกรุกลงทางใต้

ถ้าได้อ่านตำนานหรือนิทานซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณคดีภาษาถิ่นโบราณทางภาคอีสานและภาคเหนือจะมีท้องเรื่องที่น่าสนใจตอนหนึ่งเกี่ยวกับพวกนาคได้บุกรุกแผ่นดินลงมาทางตอนใต้ เช่น

วรรณคดีเรื่อง ผาแดงนางไอ่ มีข้อความบางตอนว่า

บัดนั้น จักกล่าวก้ำ นาคใหญ่สองพระยา
พากัน ครองหนองแส นั่งปองเป็นเจ้า
ชื่อว่า สุทโธเถ้า พระยาหลวงนาคะราช
อำนาจกว้าง ถนอมตุ้มไพร่พล
ตนหนึ่ง เฮียกชื่อชั้น สุวรรณนาคนามกษัตริย์
สองก็ เป็นสหายฮัก ขอดกันพันชั้น
สองก็ พากันสร้าง หนองแสแสนย่าน
บ่นเคิงให้ เสมอเท้าท่อกัน ฯลฯ

ต่อมาพระยานาคทั้งสองวิวาทบาดหมางจนเกิดสงครามกันจึงถูกพระวิสุกรรมบังคับให้อพยพโยกย้ายจากหนองแส ดังมีคำกลอนว่า

นับตั้ง แต่มื้อนั้น อย่าได้อยู่ในหนอง
จงให้ ไปปองหา ใหม่เซาเนาว์ซ้น
จงให้ ไลเสียถิ่ม หนองแสแสนย่าน
อย่าได้ มาอยู่ค้าง ให้ไปสร้างใหม่เอา
เฮาจัก ชี้บอกให้ ทางห่างไกลกัน
สุวรรณ ไปทางขวา ฝ่ายทักษิณแขวงใต้
สุทโธ ไปหนก้ำ บูรพาตะวันออก
พากัน บุบุ่นพื้น เป็นน้ำแม่หลวง
ให้ได้ ถึงแม่กว้าง สมุทรใหญ่กระแสสินธุ์
จงให้ พาพลหลวง ก่นไปเป็นห้วย ฯลฯ

ตอนสุดท้ายบุตรชายของท้าวสุทโธนาคราชไปหลงรักลูกสาวพระยาขอมแห่งเมืองหนองหานจนกระทั่งถูกฆ่า จึงเป็นเหตุให้พลพรรคพวกนาคยกเข้ามาบุกแผ่นดินขอมเมืองหนอง-หานจนถล่มทลายลงไป

วรรณคดีเรื่องเมืองพ้าแดดสูงยาง (ซากเมืองโบราณในอำเภอกมลาสัย) อาณาจักรหรือนครรัฐเมืองพ้าแดดถือตนว่าเป็นเผ่าแมนพ้า หรือ แถนพ้า (อ้ายลาว) ได้ทำมหายุทธสงครามกับอาณาจักรหรือนครรัฐเมืองเซียงโสมซึ่งเป็นเจ้าถิ่นเดิม ดังปรากฏมีคำกลอนบางตอนว่า

เมื่อนั้น พ้าแดดเจ้า เสด็จสู่วิไชยยนต์
เดินอีสูรย์ หมู่แมนอย่าช้า
บัดนี้ เสกเหนือใกล้ ปะจนเมืองเล็วแท่น
เขาจัก เข้ามาปุ้น เอาน้อยแม่เมือง ฯ
พ้าแดดเจ้า เคียดยิ่งคุงใจ แลนา
แม่นสิ เอาพลแสน หมู่**แมน**เต็มพื้น

บ่อาจ คัวระนาได้ พลหลวงพ้ำแดด
มามืดพ้ำ ดินแห้งไง่ผง
หลาวแหลมง้าว ผาลาหอกดาบ
สะบู หลวงลั่นก้อง คือพ้ำล่วงบน แลนา ฯ
ไทตีนช้าง ก้ำฝ่ายพญาธรรม
ซัดหอกแทง แกว่งมือดวงง้าว
พื้นคอข้า พลพญาพ้ำแดด
เลือดแตกพึ่ง สะเด็นต้องทั่วดิน
ไทลาเต้น โฮมพื้นแล่นไล่
เบื้องบีกซ้าย หัวหลอดซุนคาน
ตีพลายชน หมู่**แมน**มียั้ง
ปานเหมืองฝายไหล ใส่นาเดือนเก้า
มีแต่ เสิกมืดกุ้ม เท้าทั่วมัวเมา แลนา
เต็มพะลาน มืดมัว**แมน**พ้ำ
แมนก็ เลื่อนล้อม อ้อมหมู่พญาจันทน์ พุ้นเยอ
ราชา ทางเซียงโสม ขะมะใจทั้งค้าม
แต่นั้น เบื้องบีกซ้าย ทุกแห่งภายขวา
แมนเต็งมา สู่ภายหุมอ้อม
แต่นั้น เลื่อน ๆ ม้า **แมน**หลั่งไหลมา พุ้นเยอ
เมืองนันมู ดั้งซายไหลแล้ง
เมื่อนั้น ทม ๆ ช้าง พึงคณาลงท่า
ทั้งหมู่ม้า มวนพร้อมสว่ายไฮ
เต็มอยู่ ในด่านกว้าง ท่งใหญ่สนามไชย์ พุ้นเยอ
เนืองนันนอง เสพระบำแคนได้
พญา**แมน**พ้ำ มีไชย์ลุลาภ
สมที่แม้ง พระองค์เจ้าผาบมาร

ข้อสันนิษฐาน

เท่าที่ได้ศึกษา และ ค้นคว้าตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของไทย–ลาว ที่ พณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ อดีตประธานรัฐสภาไทย ได้ค้นคว้ามาเรียบเรียงไว้ในที่นี่แล้ว เป็นที่หน้าสังเกตได้ว่า ชนชาติไทย–ลาว นั้น เป็นชนชาติที่มีเชื้อชาติ หรือ สายเลือดเดียวกันมาแต่ดึกดำบรรพ์โดยแท้ และได้อพยพจากถิ่นฐานเดิมลงมาทางใต้เรื่อย ๆ จนถึงแดนที่เรียกว่า "สุวรรณภูมิ" ต่อมาก็ได้แยกย้ายกันออกไปตามหมู่เกาะ หรือแหลมมะลายูบ้าง หมู่เกาะอินโดนีเซียบ้าง หมู่เกาะฟิลลิปปินส์บ้าง กระทั่งถึง นิวซีแลนด์ ได้แก่เผ่า เมารี ทางทิศตะวันออกได้แผ่ขยายไปถึงหมู่เกาะญี่ปุ่น เกาะฮาวาย และทางตะวันตกของทวีปอเมริกา ได้แก่ พวกอินเดียนแดงบางเผ่า ที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ดังนี้ ก็เพราะสันนิษฐานได้จาก ถ้อยคำภาษาโบราณของไทลาวล้านช้าง, ภาคอีสานของไทย, ภาคใต้ของไทยที่ติดกับมาเลเซีย และพวกคาตาล็อก (ฟิลลิปปินส์) มีอยู่มากที่เดียวที่คล้ายคลึงกันกับภาษาท้องถิ่นภาคอีสานของไทย และภาษาไทลาวล้านช้าง ทั้งยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างที่เหมือนกัน เช่น ทางภาคอีสานของไทย มีการละเล่นเต้นสาก (ลาวกระทบไม้) ไทลาวล้านช้าง เรียกการละเล่นนี้ว่า ม้ากระทืบโฮง หรือไก่ตอดกระด้งก็ว่า ทางฟิลลิปปินส์ก็มีเหมือนกัน ชาวญี่ปุ่นบางพวกก็มีพิธีบุญจูดบั้งไฟ และกินเข้าเหนียว เหมือนไทลาวล้านช้างและคนภาคอีสานของไทยโดยทั่วไป

ข้าพเจ้าเคยได้ถามคนญี่ปุ่นหลายคน ได้รับคำตอบว่าเป็นจริงตามนี้ และอีกหลักฐานหนึ่ง ขณะนี้คนในประเทศฟิลลิปปินส์และอินโดนีเซีย บางพวกยังชอบกินเข้าเหนียวปลาร้ากันอยู่ ทั้งยังมีวิธีทำและปรับปรุงปลาร้าให้มีรสชาติและคุณภาพดีขึ้นกว่าเดิม พร้อมบรรจุกระป๋องสวยงาม เป็นสินค้าส่งออกไปขายให้คนลาวอพยพในประเทศที่สาม มี อเมริกา ฝรั่งเศส และประเทศออสเตรเลีย เป็นต้น นับว่าได้เงินตราเข้าประเทศปีละหลายสิบล้านเหรียญสหรัฐ

สิ่งเหล่านี้ล่อแสดงให้เห็นว่า ต้นตระกูลของชนชาติไทลาวนั้น มีมาช้านานหลาย ๆ พันปี และได้–แพร่ขยายไปทั่วภาคพื้นเอเชีย และอเมริกาบางส่วน และนับว่า ผลการค้นคว้าเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของ พณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ เป็นประโยชน์แก่อนุชนรุ่นหลังของไทลาวมากมายทีเดียว

ผั่น ติสสวำโส

อดีตเลขานุการในสมเด็จพระสังฆราชลาว

ประวัติพระธาตุพนม

ในหนังสืออุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า พระอรหันต์ทั้ง ๕ หลังจากร่วมกันซ่อมอุรังคธาตุแล้วได้บันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่เริ่มสร้างพระธาตุโดยจารหรือจารึกใส่ลานทองที่นครสาเกต ๑๐๑ ประตู (ภาษาโบราณอ่านว่าสิบเอ็ดประตู) ต่อมามีผู้นำไปอินเดีย ในยุคนี้พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้นำไปไว้ในโลหะปราสาท ซึ่งพระยาอภัยทุฏฐคามณีสร้างขึ้นที่เกาะลังกา เมื่อพระมหาพุทธโฆษาจารย์ไปลังกาจึงได้คัดลอกจำลองใส่ลานทองมาไว้ที่เมืองอินทปัฐนคร (กัมพูชา) เป็นเวลาช้านาน

ครั้นเมื่อพระยาโพธิสารราชขึ้นครองราชสมบัตินครหลวงพระบาง เป็นกษัตริย์องค์ที่ (๔๐) ในราชวงศ์ล้านช้าง (พ.ศ. ๒๐๗๓–๒๑๐๓) ได้นางในนครอินทปัฐเป็นบาทบริจา พระบิดานางนั้นได้ถวายนิทานพระธาตุนี้แก่พระองค์และคงจะมีการ “ทำบุญสร้างหนังสือ” คือคัดลอกกันมาหลายชั่วคนโดยจารลงในใบลานเป็นตัวหนังสือธรรมและตัวหนังสือลาว จนกระทั่งตกมาถึงหอสมุดแห่งชาติกรุงเทพมหานคร ๒ ฉบับ ฉบับหนึ่งได้จากเพชรบูรณ์ เป็นเรื่องพระธาตุพนมโดยย่อ อีกฉบับหนึ่งกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมมอบให้หอสมุดแห่งชาติในปี ๒๔๖๔ เรียกชื่อว่า อุรังคธาตุ เป็นหนังสือ ผูก ใบลาน รวม ๗ ผูก ตอนท้ายของหนังสือผูกทุกฉบับ มีข้อความระบุ ชื่อผู้ทำบุญ สร้างหนังสือ หรือคัดลอกไว้ว่า “หนังสือฉบับนี้ อาชญาเจ้าพระอุปราชพร้อมด้วยบุตรภรรยา สร้างในรัชกาลที่ ๔ ตรงกับจุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ปีจอ จัตวาศก เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี...”

หนังสือผูกเรื่อง อุรังคธาตุ นี้ มีคุณค่าต่อการศึกษา ถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของอาณาจักร บริเวณภาคตะวันออกของแหลมทองได้มาก ถึงแม้ว่าจะมีการจารึกภายหลังเหตุการณ์ที่เป็นจริงบ้าง ตลอดจนมีนิยายปรัมปราประกอบอยู่ด้วย แต่ก็อาจวิเคราะห์วิจัยหาข้อมูล ข้อเท็จจริง ได้ไม่น้อย เมื่อพิจารณาประกอบกับหลักฐานทางโบราณคดีด้านอื่น ๆ ก็พอจะถือเป็นข้อสันนิษฐาน ถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ในภาคอีสาน ได้ดีพอสมควร

นิทานเรื่องอุรังคธาตุ มีหลายกัณฑ์

กัณฑ์ ที่หนึ่ง กล่าวถึงกำเนิดของแม่น้ำ ห้วยหนองคลองบึง เริ่มตั้งแต่ทะเลสาบหนองแส ในมณฑลยูนาน ประเทศจีน แล้วพรรณนาบ้านเมืองในสมัยโบราณ จนกระทั่งถึงสมัยสร้างพระธาตุ และสมัยต่อมา ที่มีการบูรณะซ่อมแซมพระธาตุครั้งแรกแล้ว จารึกประวัติศาสตร์ไว้

กัณฑ์ ที่สอง พุทธประวัติ กล่าวถึงการเผยแพร่พระพุทธศาสนา โดยการสร้างรอยพระพุทธบาทในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นยุคก่อน จะมีพระพุทธรูป ตลอดจนการทำให้พวกนาคยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

มีข้อสันนิษฐานว่า แต่เดิมมา คนเผ่าอ้ายลาว นับถือผี คือ บรรพบุรุษ ผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว และมีลัทธิบูชางู โดยเหตุที่ได้อพยพโยกย้ายมาสู่อาณาบริเวณที่เป็นเขตมรสุม ฝนตกชุกมีสัตว์ร้ายนานาชนิด โดยเฉพาะคงจะถูกงูกัดตายมาก จึงยอมจำนนแล้วบูชา จะเห็นรูปปั้นงูในสมัยก่อน เป็นหัวงูจงอาง ซึ่งเรียกกันว่า “งูซวง” ต่อมาจึงเติมหงอนขึ้น คล้ายกับสวมชฎาให้งู แล้วทำเป็นลวดลายประดับไว้ตามสถานที่เคารพ เช่น บนหลังคา โบสถ์วิหาร หรือ ตามข้างบันไดทางขึ้นลง ต่อมาชนพวกนี้จึงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาในสมัยก่อนสร้างพระอุรังคธาตุ

กัณฑ์ ที่สาม อุรังคนิทาน บรรยายถึงการก่อสร้างพระธาตุ โดยเจ้านครต่าง ๆ ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแบ่งหน้าที่กันก่อสร้าง และทรงบริจาคทรัพย์ สิ่งของเป็นพุทธบูชา ได้ประโยชน์ในการศึกษาถึงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในยุคนี้เป็นอย่างดีว่า มีเครื่องมือเครื่องใช้ มีค่านิยมในศิลปะวัตถุประเภทใดบ้าง

กัณฑ์ ที่สี่ เทพเจ้าสโมสร คือ เมื่อก่อสร้างพระธาตุสำเร็จแล้ว ก็ถึงขั้นตบแต่งประดับประดา เฉลิมฉลองกันเป็นงานใหญ่ แสดงให้เห็นถึงศิลปวัฒนธรรมในยุคนั้นว่า มีความเจริญสูงส่งเพียงใด ด้วย

กัณฑ์ ที่ห้า เหตุการณ์บ้านเมือง บรรยายถึงความเป็นไปของท้าวพระยา และบ้านเมือง น้ำท่วมเมืองหนองหาน หนองหานหลวงและหนองหานน้อย พ่อคำบาง เมืองสกลนคร

นำพลอพยพไปสู่บริเวณที่ตั้งเมืองเวียงจันทน์ เหตุการณ์ทางนครจุฬนี นครอินทบัตถะ นครศรีโคตรบูร นครสาเกต ประชากรนครศรีเกต อพยพไปอยู่ริมฝั่งโขงไปตั้งบ้านเมืองทางหนองคาย ("บุรีจัน อ้วยล้วย") ขึ้นครองราชย์นครเวียงจันทน์ เร่งบำรุงพระพุทธศาสนา

กัณฑ์ ที่หก การปฏิสังขรณ์ พระอุรังคธาตุ ครั้งแรก การก่อสร้างพระธาตุบังพวน พระธาตุเมืองลา หนองคาย พระธาตุอิงฮัง การบรรจุพระบรมธาตุใหม่ในพระอุรังคธาตุ การทำพุทธบูชา สถานการณ์เมือง ๑๐๑ ประตู (สิบเอ็ดประตู)

นครรัฐต่าง ๆ ทางตะวันออกของแหลมทอง

จากการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร ในหนังสือผูก เรื่องนิทานอุรังคธาตุ นี้ จะเห็นได้ว่าประชาชนพลเมืองในอาณาบริเวณที่มีส่วนร่วม หรือ มีบทบาทในการร่วมสร้างพระ-อุรังคธาตุครั้งนั้น และระยะเวลาใกล้เคียงกัน มีการปกครองกันแบบนครรัฐ (City State) ดังต่อไปนี้.–

๑/– นครจุฬนีพรหมทัต อยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ในพงศาวดารโยนก ได้แก่ แคว้นตังเกี๋ย ในญวนเหนือ มีอาณาเขตคลุมถึง ดินแดนสิบสองจุไทย (จุ–พวกหรือหมู่เหล่า) เมื่อพระยาจุฬนีพรหมทัต ผู้ร่วมสร้างพระอุรังคธาตุล่วงลับไปแล้ว พระยาปุตตจุฬนี ผู้เป็นโอรส ได้ครองเมืองแทน และได้มาบูรณะพระธาตุ ร่วมกับพระยาสุมิตตะธรรมวงสา แห่งมะรุกขะนคร กษัตริย์วงศ์โคตรบูร ด้วย

๒/– นครอินทบัตถะ อยู่ทิศใต้นครศรีโคตรบูร ได้แก่รัฐกัมพูชา สมัยโบราณ เมื่อพระยาอินทบัตถ์ ผู้มาร่วมสร้างพระธาตุล่วงลับไปแล้ว พระยาจุลอินทบัตถ์ ผู้อนุชา ได้ครองเมืองแทน และต่อมาได้ร่วมงานบูรณะพระธาตุอีก ในขณะพระชนม์ได้ ๑๓ ขวบ เคยมาร่วมในงานสร้างอุบมุง บรรจุพระบรมธาตุ ที่ภูกำพร้า ด้วย

๓/– นครหนองหานหลวง อยู่บริเวณหนองหาน สกลนคร มีพระยาสุวรรณภิงคาร เป็นผู้ครอง ได้ทรงสร้างพระธาตุเชิงชุมสวมรอยพระพุทธบาท และพระมเหสีพระนามว่า พระนางนารายน์เจงเวง ได้สร้างพระธาตุนาเวง ใกล้เมืองสกลนครเดี๋ยวนี้ เพื่อรอบรรจุพระอุรังคธาตุ แต่ไม่สมประสงค์ จึงได้แต่พระอังคารบรรจุไว้

๔/– **นครหนองหานน้อย** ตั้งอยู่ถัดจากหนองหานหลวงไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ได้แก่บริเวณหนองหาน กุมภวาปี เดี๋ยวนี้ มีพระยาคำแดง ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับผู้ครองนครหนองหานหลวง เป็นเจ้าครองนคร

ผู้ครองนครหนองหาน ทั้งสองนี้ ได้ต้อนรับขบวนนำพระบรมธาตุมาครั้งแรก และได้มาร่วมก่อสร้างจนสำเร็จ เมื่อทั้งสององค์ล่วงลับไปแล้ว เกิดน้ำท่วมใหญ่ จนหนองหานทั้งสองมีน้ำนองไหลลัดถึงกัน ประชากรทั้งหลายอพยพหนีน้ำไปอยู่ห้วยเก้าคดเก้าเลี้ยว บริเวณที่ตั้งเมืองนครเวียงจันทน์ปัจจุบัน

๕/– **นครศรีโคตรบูร** เป็นแคว้นที่ประดิษฐ์พระอุรังคธาตุ เดิมตั้งอยู่ใต้ปากเซบั้งไฟ ซึ่งไหลตกน้ำโขง ตรงข้ามธาตุพนม ครั้นพระเจ้าศรีโคตรบูรล่วงลับไปแล้ว พระยานันทเสน พระอนุชา ขึ้นครองนครแทน ต่อมาเป็นเวลา ๑๓ ปี พระองค์ได้ร่วมสร้างพระอุรังคธาตุเป็นครั้งแรก เมื่อทิวงคตแล้ว ก็มีการย้ายนคร ไปตั้งอยู่ทางเหนือพระธาตุ ชื่อว่ามะรกขะนคร.

๖/– **นครกุรุนทะ หรือ อโยธยา** บางท่านสันนิษฐานว่า อยู่ทางภาคกลาง อาจเป็นบริเวณ ศรีสัชนาลัยก็ได้ แต่ถ้าวิเคราะห์ดูตามท้องเรื่องของนิทานอุรังคธาตุแล้ว อาจจะเป็นบริเวณพระธาตุหนองสามหมื่น อำเภอเกษตรสมบูรณ์ เพราะอยู่ใกล้เขาพระยาผ่อ ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวเนื่องกัน

๗/– **นครสาเกตุ หรือ ๑๐๑ ประตู (สิบเอ็ดประตู)** อยู่ที่ตั้งจังหวัดร้อยเอ็ดในปัจจุบัน มีพระยาสุริยะวงสาครอง ครั้นทิวงคตแล้ว บ้านเมืองแตกสลาย ประชากรอพยพไปอยู่ทางจังหวัดหนองคายเดี๋ยวนี้

มีคำกลอนบทหนึ่ง เกี่ยวกับเมืองนี้ว่า –

“เมืองสิบเอ็ดผักตู สิบแปดบ่องเอี่ยม ซาวห้าแม่ขั้นได” ทั้งนี้ก็เพราะว่า ได้มีการก่อสร้าง วิหารหลังสูง ๖ ชั้นขึ้นที่กลางเมือง คือ กลางบึงพลานชัย ให้มีบันได ถึง ๒๕ ขั้น มีหน้าต่าง ๑๘ ช่อง มีประตู ๑๐๑ ช่อง (โบราณอ่านว่า สิบเอ็ด หรือ สิบหนึ่ง) มีตำนานผาแดง นางไอ่ ตอนหนึ่งว่า “บึงพลานชัย นี้ บั้งไฟขนาดมหึมาของพระยาขอม ตกลงมาจนกลายเป็นบึง”

ในสมัยพระเจ้าสุริยวงสาธรรมิกราชนั้น มีเมืองขึ้นอยู่ ๑๑ เมือง มีทางเข้า ๑๑ ประตู ด้วย โดยถือเป็นสัญลักษณ์พิเศษ ของนครนี้คือ –

คือ **ด้านทิศเหนือ**

๑. ประตูเมือง พ้าแดด (บ้านพ้าแดดสูงยาง / อำเภอกมลาไส)

๒. ประตูเมืองสีแก้ว (บ้านสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)

๓. ประตูเมืองเชียงเหียน (บ้านเชียงเหียน อำเภอเมืองมหาสารคาม)

ด้านทิศตะวันตก

๔. ประตูเมืองเบือย (บ้านเมืองเบือย อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)

๕. ประตูเมืองทอง (บ้านเมืองทอง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด)

๖. ประตูเมืองหงษ์ (บ้านเมืองหงษ์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน)

ด้านทิศใต้

๗. ประตูเมืองบัว (บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย)

๘. ประตูเมืองคอง (อยู่บริเวณอำเภอ อาจสามารถ)

ด้านทิศตะวันออก

๙. ประตูเมืองเชียงขวง (บ้านจาน อำเภอธวัชบุรี)

๑๐. ประตูเมืองเชียงดี (บ้านโนนหัว อำเภอธวัชบุรี)

๑๑. ประตูเมืองไพ (บ้านเมืองไพ อำเภอเสลภูมิ)

รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองสาเกตุ ซึ่งปรากฏอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ มีว่า “ครั้งอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย ที่เป็นชาวต่างประเทศ เห็นว่านครนี้ สมบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปโภคบริโภค ก็พากันหนีเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารตั้งบ้านเรือนอยู่คราวละเล็กละน้อย มิได้ขาดตั้งแต่นั้นมาผู้คนในราชอาณาจักรของพระองค์ ก็จึงมีมากและเป็นราชธานี ใหญ่กว่าราชธานีท้าวพระยาทั้งหลาย โดยมีจำนวนพลเมืองที่ใช้ในราชการได้ถึง ๔,๗๘๙,๐๐๐ คน

ครั้งนั้น พระองค์ทรงตั้งอำมาตย์ขึ้นหลายคน คนที่หนึ่งมีนามว่า หมื่นพีชน์โลก ให้มีบริวาร ๕๐,๐๐๐ คน ครั้นถึงฤดูกาลพืช ข้าวกล้า ส้มสุกลูกไม้ บังเกิดขึ้นให้หมื่นพีชน์โลก และบริวาร เป็นผู้ดูแล แบ่งปันให้แก่พลเมืองทั้งหลาย เพื่อป้องกันมิให้บังเกิดการทะเลาะวิวาท ซึ่งกันและกัน คนที่ ๒ ทรงตั้ง อโนชิต เป็นหมื่นกลางโฮงเป็นคนดูแล

ในพระราชฐานทั้งสิ้น คนที่ ๓ ทรงตั้งอำมาตย์อีกคนหนึ่ง สำหรับจัดการบ้านเมืองให้ชื่อว่า หมื่นหลวงกลางเมือง คนที่ ๔ ทรงตั้งให้เป็นหมื่นชุมนุมเมือง คนที่ ๕ ทรงตั้งให้เป็น หมื่นฮามเมือง นับตั้งแต่คนที่ ๓ ถึงที่ ๕ ทั้งสามคนนี้ เป็นใหญ่กว่าเสนาทั้งหลาย ส่วน หมื่นแก่นั้น ให้เป็นผู้ว่ากล่าวตักเตือนราษฎรชาวเมือง และสร้างฮั้วเวียงกำแพงนคร มี บริวาร ๕๐,๐๐๐ คน

แล้วพระองค์ทรงสร้างพระพุทธศาสนา วัดวาอาฮามกระตืบ (กุฏิ) กะฎี วิหาร ก่อด้วย หินมุกด์ เป็น ๖ ชั้น มีสัณฐานประดุจดั่งชั้นฟ้าทั้ง ๖ เจาะเป็น ๑๐๑ ประตู (?) ฮุ่งเฮืองงามยิ่งนัก เหมือนเมื่อครั้งพระศาสดา ยังทรงพระชนม์อยู่ คณานับพระภิกษุสงฆ์ในพระ-นคร ๒๐,๐๐๐ รูป สามเณร ๑๓,๐๐๐ รูป ผ้าขาวดาบส ๗๗,๙๐๐ คน และทรงตั้งบุคคล หนึ่ง ให้เป็นผู้ดูแล ฝ่ายพระพุทธศาสนา ให้ชื่อว่า ขุนปฏิบัติ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์...."

ส่วนราษฎรทั้งหลายนอกนั้น ให้หมื่นแก่ เป็นหัวหน้าก่อสร้างกำแพงนคร ให้มี ประตู ๑๐๑ ประตู และให้สร้างสะพานข้ามในที่อันควรข้าม จงทุกแห่ง กิตติศัพท์อันนี้ก็ปรากฏ ไปทั่วทิศานุทิศ

นครสาเกต ซึ่งคู่กับนครสากล (สกลนคร) เป็นนครร้างอยู่ช้านาน จนกระทั่งจุล-ศักราช ๑๑๓๗ (พ.ศ. ๑๓๑๙) บีมะแม สัปตศก เจ้าสุทนต์มณีเจ้าเมืองท่ง หรือ สุวรรณภูมิ ซึ่งหนีไปอยู่ ณ บ้านกุดจอก ได้เข้าหาพระยาพรหมและพระยากรมท่า ข้าราชการผู้ใหญ่ กรุงธนบุรี พระยาทั้งสองเห็นมีผู้คนบ่าวไพร่ควบคุมอยู่มาก จึงมีใบบอกไปยังกรุงธนบุรี ขอ ตั้งท้าวทนต์ หรือ เจ้าสุทนต์มณี เป็นเจ้าเมือง ขอยกบ้านกุ่มช้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองสาเกตเดิม ให้เป็นเมือง ๑๐๑ ขึ้นใหม่ แล้วโปรดตั้งให้ท้าวทนต์หรือ เจ้าสุทนต์มณี เป็นพระขัตติยะวงสา เจ้าเมือง

สาเหตุที่จะมีนามว่า "ขัตติยะวงสา" เพราะว่าเป็นผู้สืบสกุลมาจาก วงศ์กษัตริย์หรือ ขัตติยะโบราณต้นตระกูลได้แก่ *พระเจ้าศรีวรมงคล* (เจ้าวรวังโส) กษัตริย์ผู้ครองนครเวียงจันทน์

(พ.ศ. ๒๑๑๗) น้องของพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ผู้เป็นพระราชบิดามารดาคือ พระเจ้าโพธิสาร มหาธรรมมิกราชาธิราช แห่งหลวงพระบาง กับพระนางยอดคำทิพย์ (เชียงใหม่) พระเจ้าวรวังโส มีพระราชโอรส องค์เดียวคือ เจ้าศรีวิชัย ซึ่งมีโอรส ๒ องค์ คือ ๑. เจ้าแก้วมงคล (ประวัติศาสตร์ไทย เรียกชื่อ จารย์แก้ว) ผู้สร้างเมืองท่ง (สุวรรณภูมิ) ๒. เจ้าจันทรสุริยวงศ์ เป็นเจ้าเมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน เป็นต้นตระกูล จันทรสาขา แห่งเมือง มุกดาหาร

เจ้าแก้วมงคล มีบุตร ๓ คนคือ ๑. เจ้าหน่อคำ ภายหลังได้เป็นเจ้าครองนครน่าน (เพราะฝ่ายมารดามีเชื้อสายเจ้าทางภาคเหนือ) ๒. เจ้ามืดคำดล (เกิดวันสุริยุปราคา) เป็นพระรัตนวงสา เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ๓. เจ้าสุทน์มณี (มีฟันมาแต่แรกเกิด) เป็นพระขัตติยะวงสา เจ้าเมือง ผู้กลับมาสร้างเมืองร้อยเอ็ดขึ้นใหม่ เจ้าเมืองร้อยเอ็ดคนต่อมาคือ พระยาขัตติยวงสา (ท้าวสีลัง) ผู้เป็นต้นตระกูลอีกหลายสายเช่น–ธนสีลังกูร–สุวรรณธาดา เรืองสุวรรณ–สุวรรณเลิศ–ภวภูตานนท์ ฯลฯ

การอ่านสิบเอ็ด เป็น ร้อยเอ็ด

การเขียนและอ่านภาษาอีสานโบราณนั้นสิบเอ็ดต้องเขียน ๑๐ เสียก่อน แล้วจึงจะเขียนเลข ๑ ต่อท้าย เมื่อครั้งที่กรุงธนบุรีโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งชื่อเมือง คงจะอ่านตามภาษาเขียนของทางภาคกลาง จึงเพี้ยนไปเป็น ๑๐๑ อ่านว่า ร้อยเอ็ด

คนภาคกลางมักจะเข้าใจภาษาทางอีสานคลาดเคลื่อนบ่อย ๆ โดยเฉพาะชื่อเมืองเช่น ภาษาเดิมใช้ชื่อว่า “ชลบท” ซึ่งมีความหมายถึง เป็นเมืองที่มีทางน้ำผ่าน แต่เนื่องจากไม่ค่อยใส่ใจละเอียด จึงเขียนผิดไปว่า “ชนบท” มีความหมายถึง “บ้านนอก” หรือ เมืองวานรนิวาส ซึ่งชื่อเดิมว่า บ้านกุดลิง คำว่า กุด หมายถึง แหล่งน้ำ หรือลำคลองขนาดสั้นเป็นทางตัน แต่ข้าราชการทางภาคกลางเข้าใจว่าเป็น “กุฏิ” คือที่อยู่อาศัย จึงตั้งชื่อผิดความหมายจาก คำว่า กุด หรือ หนองที่ลิงอยู่ เป็นกุฏิ หรืออาคาร ที่อาศัยของลิง หรือ บ้านกุดสิมนารายณ์ ซึ่งสัญลักษณ์ หรือ ความหมายของบ้านคือมีสิม หรือ โบสถ์ ที่มีพระรูปพระนารายณ์อยู่ข้างใน ตั้งอยู่ริมกุด แต่ข้าราชการไทยไปเอาชื่อเมืองโบราณในอินเดียมาตั้งให้

เป็น “กุฉินารายณ์” ซึ่งไม่ตรงกับความหมายเดิม แม้กระทั่งชื่อหมู่บ้านทางภาคอีสาน บางบ้านมีชื่อเดิมว่า “บ้านภูขี้เบ้า” ซึ่งคำว่า ขี้เบ้า แปลว่า ขี้ตระกัน จากการถลุงโลหะ โดยมากมักจะเป็นเนินดิน ซึ่งเป็นบริเวณที่มีการถลุงเหล็ก ถลุงทองแดง แบบพื้นเมือง จึงตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านด้วย ถ้าถือคำว่า ขี้ไม่สุภาพ แต่ภาษาทางภาคกลางก็ไม่เปลี่ยนเป็น “มูลตระกัน” เสียเลย

การทึกทักหรือสรุปเอาง่าย ๆ โดยไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้

การที่จะบึกใจหรือเข้าใจวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นนั้น คนรุ่นใหม่หรือคนถิ่นอื่นน่าจะศึกษาให้ละเอียดพอสมควร มิฉะนั้น จะกลายเป็นการปล้น หรือ ทำลายเอกลักษณ์ดั้งเดิมเสียหมด ดังเช่น การแต่งกาย ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่น เป็นต้นว่า การเห่อแต่งตัว ชุดหม้อฮ่อม ในภาคอีสาน

เมื่อมีการชุมนุมสัมมนาที่พิษณุโลก มีโอกาสได้พบนายไกรสี นิมมานเหมินทร์ ซึ่งท่านมาจากทางภาคเหนือเชียงใหม่ เมื่อได้ถามท่านว่า การแต่งตัวชุดหม้อฮ่อม เป็นเครื่องแต่งตัวประจำถิ่น ประจำชาติมาแต่เดิมจริงหรือ ท่านกรุณาตอบว่า ท่านเป็นผู้ตั้งต้นลงมติเอาเอง เวลาแขกคนสำคัญที่ไปจากกรุงเทพฯ ต้องการจะรับประทานอาหารพื้นเมืองและแต่งตัวแบบพื้นเมือง ท่านก็คิดการเลี้ยงแบบขันโตก เป็นขันโตกดินเนอร์ขึ้น และเห็นว่าชาวภาคเหนือ แต่งกายชุดหม้อฮ่อม ลงท้านา เห็นเป็นเครื่องแต่งกายชุดชาวนา ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ จึงตั้งมติว่าชุดหม้อฮ่อม เป็นเครื่องแต่งประจำถิ่น ประจำชาติ ซึ่งท่านเล่าต่ออีกว่า ได้รับการต่อต้านไม่เห็นชอบด้วยจากผู้ใหญ่ ผู้อาวุโส ทางภาคเหนือมากเหมือนกัน เพราะตามปกติ เวลาไปในพิธีงานบุญของชายทางภาคเหนือมักจะต้องนุ่งผ้าโจงกระเบนเสมอหัวเข่า เพื่อจะได้เห็นลายสักขาลายได้ อย่างเด่นชัด

จากหนังสือ *“เรื่องของชาติไทย” โดยพระยาอนุมานราชธน อ้างจดหมายเหตุของจีนและญวน มีข้อความสำคัญตอนหนึ่งว่า “ชาวอ้ายลาวสักรูปมังกรที่ร่างกาย นุ่งผ้ามีหางห้อยอยู่ข้างหลัง”* ดังนั้น การที่ผู้อาวุโสทางภาคเหนือมีข้อขัดแย้ง จึงนับว่ามีเหตุผล *เพราะตาม*

ปกติแล้ว ชาวไทยทั้งมวลในเวลานี้ ไม่ว่าจะอยู่ในส่วนใด ส่วนใหญ่ก็สืบเชื้อสายมาจาก คนเผ่า อ้ายลาว แต่โบราณทั้งนั้น จึงไม่แปลกที่มีการนุ่งผ้าแบบโจงกระเบนทั้งภาคเหนือ–ภาคกลาง–ภาคใต้–ภาคอีสาน โดยเฉพาะแล้วทางภาคอีสานนั้น เวลาอยู่ตามบ้านปกติอาจจะใช้ผ้าโสร่ง ถ้าเป็นพิธีงานบุญ อาจจะใช้ผ้าโสร่ง หรือผ้าโจงกระเบนด้วย สำหรับผู้ใหญ่หรือผู้อาวุโส

สาเหตุที่มีข้อรังเกียจผ้าโจงกระเบนนุ่งผ้าเหน็บเดี่ยว ก็เนื่องมาจากนักประวัติศาสตร์สมัยใหม่วิเคราะห์ไปว่า การนุ่งผ้าโจงกระเบนนั้นไทยเรารับเอาวัฒนธรรมจากเขมร ซึ่งเป็นข้อผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะการนุ่งผ้าโจงกระเบนนั้น เป็นวัฒนธรรมของชนเผ่าไทยมาหลายพันปีแล้ว บางทีเขมรอาจจะมีวัฒนธรรม จากแหล่งเดียวกันกับเรามาแต่โบราณด้วยก็ได้

ส่วนคำว่า หม้อฮ่อม นั้น ไม่มีคำนี้ในภาษาภาคอีสาน มีแต่คำว่า หม้อนิล บุคคลที่ไม่ค่อยจะรู้ภาษา จึงมักจะใช้ถ้อยคำผิด ๆ และทำให้สับสนเสมอ เครื่องแต่งตัวชุดหม้อนิล หรือ หม้อฮ่อม นี้ไม่ว่า ภาคเหนือ ภาคอีสาน เขาใช้เป็นเครื่องแต่งตัวชุดทำงาน

เครื่องแต่งตัวชุดทำงานนั้น มีอยู่แทบทุกชาติทุกภาษา แต่เขาไม่ถือเป็นเครื่องแต่งตัวชุดปกติ ธรรมดา หรือประจำชาติ เช่น เครื่องแต่งตัวชุดทำงานของภาคอีสานแต่เดิมมานั้น นอกจากชุดเสื้อผ้าหม้อนิลแล้ว ส่วนใหญ่ที่สุด อาจจะแต่งกายด้วยกางเกงชั้นในหูรูดตัวเดียว หรือนุ่งผ้าขะม้าผืนเดียว ทำงานโดยตลอด เราจะทึกทักเอากางเกงชั้นในหูรูดตัวเดียว หรือผ้าขะม้าผืนเดียว เป็นเครื่องแต่งกายประจำถิ่นได้ทีเดียวหรือ

เกี่ยวกับวัฒนธรรมแต่งตัวนี้ มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งว่า ตามหมู่บ้านตำบลต่าง ๆ มักจะมีอาณาบริเวณใกล้หมู่บ้าน ซึ่งมีชื่อว่า "โนนสาวเอ้" ทั้งนี้ก็เนื่องจาก พิธีงานบุญประจำปีสำคัญเช่น บุญพระเวส มีเทศน์มหาชาติ เจ้าภาพมักจะบอกเล่า ให้ชาวบ้านอื่นมาร่วมงานด้วย ซึ่งอาจจะต้องเดินทางมาแต่ไกล และจะต้องค้างคืนในเพิงพัก ที่เรียกว่า ตูบ หรือ ผาม ดังนั้น ก่อนจะเข้าหมู่บ้านที่มีงาน จึงจะต้องจัดการแต่งตัว ใช้เครื่องแต่งกายชุดใหม่ อันงดงาม อาบน้ำผัดหน้า ทาแป้ง แต่งตัว (เอ้) เสียก่อน ซึ่งบริเวณเช่นนี้ มักจะเป็นเนิน มีต้นไม้ร่มรื่น มีหนองน้ำ เหมาะสมด้วย

บางจังหวัดทางภาคอีสาน ในขณะนี้จัดให้มีการต้อนรับแขกคนสำคัญ เลียนแบบทางภาคเหนือ ซึ่งจัดงานแบบขันโตกดินเนอร์ โดยเรียกชื่อว่า การเลี้ยงแบบ "พาข้าวดินเนอร์" คำว่า "พาข้าว" นั้น เป็นคำธรรมดา ซึ่งหมายถึงสำรับกับข้าว จะใช้กระด้งขาด ๆ เป็นพาข้าวก็ได้ แต่ถ้าจะให้เป็นพิธีการแล้ว สมัยโบราณท่านใช้ "พาคันหย่อง" ซึ่งทำด้วยหวายหรือ "โตก" ซึ่งกลึงด้วยไม้

นอกจากนั้น บางจังหวัดยังดัดแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีให้ผิดความมุ่งหมายไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก็มีเช่น ในงานพิธีสู่ขวัญบายศรี จัดให้มีการแห่แล้วเซิ้งไปเป็นขบวน ซึ่งเป็นการผิดประเพณีที่สุด เพราะพิธีสู่ขวัญบายศรีนั้น เป็นพิธีต้องมีสมาธิ เพื่อเรียกขวัญ หรือวิญญาณ ต้องทำใจให้สงบเรียกระดมกำลังทางใจให้คืนมาโดยพลังจิต ถ้าใช้วิธีการเต้นรำการเซิ้ง เข้าแทรกแล้ว ขวัญก็คงกระเจิงไปเสียมากกว่า

คนต่างภาค หรือผู้ที่มิได้สนใจวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่มีความหวังดี อยากเข้าถึงจิตใจคนภาคอีสาน โดยการใช้ลวดลายศิลปะพื้นเมือง เช่น มีผู้ชายบางคนใช้ผ้าสิ้นหมี่ (ไม่มีคนพื้นเมืองใช้คำว่า "สิ้นมัดหมี่" เพราะการมัดหมี่เป็น ขั้นตอนที่ยังไม่ได้ทอ เป็นผ้าสิ้น) ตัดเสื้อซึ่งคนภาคอีสานโดยแท้ เห็นเป็นตัวตลก เพราะลายสิ้นหมี่ เป็นลายสำหรับผู้หญิง ใช้สำหรับแต่งกายท่อนล่าง ดังนั้น *ถ้าผู้ใดอยากทำให้เป็น "ตัวตลก" จนเกิดความจัญไรสมบูรณ์แบบแล้ว ก็น่าจะใช้ ลายตีนสิ้นทำผ้าผูกคอ หรือ เน็กไทด์ หรือใช้ผ้าตีนสิ้น ลายจกเป็นปลอกหมอน หนุนหัวเสียเลย ฯ*

ประวัติพระธาตุหลวง (พระเจดีย์โลกจุฬามณี) นครหลวงเวียงจันทน์

(จากต้นฉบับภาษาลาว)

พระธาตุหลวง หรือ พระเจดีย์โลกจุฬมณี อันเป็นปูชนียวัตถุสำคัญยิ่ง แห่งนครหลวงเวียงจันทน์

มีประวัติกล่าวไว้ในหนังสือ อุรังคนิทาน หรือ อุรังคธาตุว่า ได้สร้างขึ้นในสมัยเดียวกันกับ การตั้งเมืองเวียงจันทน์ครั้งแฮก ลุนหลังจากการสร้าง พระธาตุพนมแล้ว ผู้สร้างครั้งตำอิดแม่น พระเจ้าจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ (จันทบุรีอ้วยล้วย) เจ้านครเวียงจันทน์คนตำอิด พร้อมกับพระอรหันต์ ๕ องค์ ดังมีข้อความกล่าวไว้ในหนังสือ อุรังคนิทาน เชิงคัดเอาแต่ใจความสำคัญมากล่าวไว้ให้ฟังดังนี้ –

"เมื่อพระโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรินิพพานแล้วได้ ๘ บีปลาย พระมหากัสสปะเถระได้นำเอาอุรังคธาตุ คือ กระดูกหัวอก ของพระพุทธเจ้า มาประดิษฐานไว้ที่ ภูกำพร้า เชิงเฮียกว่า ดอยกปณะคีรี (คือ พระธาตุพนมทุกวันนี้) ในเวลาก่อพระธาตุครั้งแรก ที่ภูกำพร้านั้น ได้มีกษัตริย์ทั้งห้านครมาฮ่วมชุมนุมกันคือ

๑. พระยาสุวรรณภิงคาร (ภังคี) เจ้าเมืองหนองหานหลวง

๒. พระยาคำแดง (ผาแดง) เจ้าเมืองหนองหานน้อย

๓. พระยานันทะเสน เจ้าเมือง มะรุกขะนคร หรือ เมืองท่าแขกเก่า

๔. พระยาอินทะบัตถะนคร เจ้าเมืองอินทะบัตถะ ประเทศเขมร

๕. พระยาจุฬณีพรหมทัต เมืองแก้วปะกัน (คือ แขวงเชียงขวาง)

ต่อมาเมื่อพระยาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง และพระยาคำแดง เมืองหนองหานน้อย สุรคตตายไปแล้ว เลยเกิดน้ำถ้วม เมืองทั้งสองไหลล่วงเถิงกัน ชาวเมืองทั้งสอง

จึงอพยพหนีขึ้นมาอยู่แคมน้ำของ ในพวกอพยพนั้น มีผู้หนึ่งชื่อ ท้าวคำบาง เป็นน้าบ่าวของพระยาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง ได้พาบ่าวไพร่บริวาร ขึ้นมาตั้งเมืองใหม่ อยู่แคมห้วยเก้าเลี้ยว ใกล้แม่น้ำของ ใส่ชื่อเมืองใหม่ว่า สุวรรณภูมิ ส่วนบ่าวไพร่บริวาร ก็พากันแยกย้ายไปตั้งบ้านอยู่อ้อมแอ้มเมืองนั้น ในเวลานั้น มีชายคนหนึ่งชื่อ บุรีจัน ได้พาญาติพี่น้องมาตั้งอยู่แคมฮ่องแก ปากหนองคันแท เสื่อน้ำ เซิงเฮียกว่า บ้านหนองคันแทเสื่อน้ำ ในปางนั้น มีพระอรหันต์สององค์ ได้มาโผดชาวบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำ องค์หนึ่งชื่อว่า มหาพุทธวงศ์ ท่านผู้นี้พักเซาอยู่แคมน้ำของ อีกองค์หนึ่งชื่อ มหาสัสดี ท่านผู้นี้ พักเซาอยู่ป่าโพน เหนือน้ำบึง (อาจแม่นบริเวณธาตุผุ่น ทุกวันนี้) บุรีจัน หัวหน้าบ้าน หนองคันแทเสื่อน้ำ ได้เป็นผู้อุบัฏฐาก พระอรหันต์สององค์นั้น

ในสมัยเดียวกันนี้ ทางเมืองสาเกตุนคร (คือเมืองฮ้อยเอ็ด–ร้อยเอ็ด) ก็เกิดความวุ่นวาย เนื่องด้วยมีข้าเสิกชาวเมืองกุรุนทะนคร คือ ทวารวดีอยุธยา ยกมาฮาวีรบกวน ชาวเมืองสาเกตนคร จึงแตกหนีมาเพิ่งท้าวคำบาง มีหมื่นหลวงกางโฮง กับหมื่นนันทะอาฮาม ได้พาเอา เจ้าสังขะวิชากุมาร กับครัวบ่าวไพร่สองแสนคนหนีขึ้นมา ในเวลานั้น เจ้าสังขะวิชา ได้พาบ่าวไพร่แสนคน ตั้งบ้านอยู่หนองคาย และย้ายมาตามฮิมน้ำของ ฮอดห้วยบังพวน หมื่นหลวงกางโฮง พาครัวห้าหมื่นคน มาตั้งอยู่ห้วยคุคำ หมื่นนันทะอาฮามพาครัวห้าหมื่นคน มาตั้งอยู่แคมห้วยนกยูง หรือห้วยน้ำโมง บริเวณแถวนี้ จึงมีคนอยู่หนาแหน่นต่อ ๆ มา

อยู่ต่อมา บุรีจันหัวหน้าบ้านหนองคันแทเสื่อน้ำ มาได้กับ นางอินทะสวาง ธิดาของท้าวคำบาง เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ แล้วบุรีจัน จึงตั้งบ้านหนองคันแท ขึ้นเป็นเมือง เฮียกว่าเมืองจันทะบุรี ตามนามของตน เมื่อบุรีจันตั้งเมืองขึ้นแล้ว จึงจัดแจ่งแต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวาย พระเจ้าสุมิตตะธรรมวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองมะรุกขะนคร คือ เมืองท่าแขก (หรือสีโคตตะบูร) องค์เป็นเจ้าแผ่นดินเอกราช พระเจ้าสุมิตตะธรรมวงศ์ จึงแต่งให้พราหมณ์ห้าคนขึ้นมาอภิเษกบุรีจันให้เป็นเจ้านครจันทะบุรี มีพระนามว่า พระเจ้าจันทะบุรีประสิทธิศักดิ์ พร้อมกันนี้ ยังได้พระราชทานนางกัลยาณีที่เป็นเชื้อชาติแขกมาให้สองนาง แล้วพระเจ้าสุมิตตะ-ธรรมวงศ์ จึงกำหนดเขตแดนเมืองจันทะบุรีให้คือ ทางใต้นับแต่น้ำกะดิงขึ้นมา และทางฟากน้ำของ นับแต่ห้วยบางบาทขึ้นมา

บุรีจัน เมื่อได้เป็นเจ้านครเวียงจันทน์แล้ว จึงสร้างขัวข้ามน้ำบึง ออกไปหาบ้านเก่า และสร้างวัดขึ้นในบ้านเก่านั้น เฮียกว่า วัดสวนอ้วยล้วยแห่งหนึ่ง สร้างวิหารขึ้นอีกสองหลัง ที่บ่าใต้และบ่าเหนือ สำหรับให้พระอรหันต์สององค์นั้นอยู่ ต่อมาพระมหาพุทธวงศ์ จึงไปนำเอาธาตุพระอรหันต์ มาบรรจุไว้ในวัดบ่ามหาพุทธวงศ์ ได้ก่นดินลงเลิก ๕ วา ก่อด้วยดินจี่ เป็นฮูปผาสาท เอาแผ่นเงินเลียงปูฮองไว้ จึงเอาธาตุลงบรรจุแล้ว เอาหินหมากคอมถมให้แหน้น และฝังสิลาหมายหลักไว้ สิลานั้นสูง ๓ วา กว้าง ๑ วา

ในกาลต่อมา จึงมีพระอรหันต์ ๕ องค์ ได้นำเอาพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้ามาจากเมืองราชคฤห์ประเทศอินเดีย พระธาตุที่นำมานั้น คือ ธาตุหัวเหน่า ๒๗ องค์ ธาตุแข้วฝาง ๗ องค์ ธาตุฝ่าตีนขวา ๙ องค์ เวลาพระอรหันต์ ๕ องค์มานั้นได้ผ่านมาทางเมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองโคราช เพิ่นได้เอาพระบรมธาตุ ไปบรรจุไว้ในที่ต่าง ๆ ดังนี้

– พระธาตุหัวเหน่า บรรจุไว้ที่ภูเขาหลวงหรือภูเขาลวง (เข้าใจว่า แม่นธาตุหลวงนี้เอง เพราะว่าในศิลาจารึกธาตุหลวงเฮียกว่า คุยหะถูปาโย แปลว่า ธาตุที่ลับ คือ ดูกหัวเหน่า แต่ในหนังสือตำนานพระธาตุบังพวน อยู่บ้านห้วยบังพวน จังหวัดหนองคาย ที่เขียนเป็นอักษรธรรม (ตัวลาวเดิม) เฮียกว่า ภูเขาลวง คำว่า ลวง แปลว่า นาก ดังนั้นคำว่า ภูเขาลวง อาจแปลว่า โพนนาก หรือว่าโพนขี้นากก็ว่าได้

– ธาตุฝ่าตีนขวา บรรจุไว้ที่เมืองหล้า หนองคาย (ธาตุพังลงน้ำแล้ว)

– ธาตุแข้วฝาง บรรจุไว้ที่เวียงงัว และท่าหอแพ (เข้าใจว่า แม่นบ้านพะโค เวียงคุก คือธาตุบังพวนทุกวันนี้)

ในการบรรจุพระธาตุหัวเหน่า ๒๗ องค์ไว้ที่ภูเขาหลวงนั้น พระเจ้าจันทะบุรีประสิทธิศักดิ์เจ้านครเวียงจันทน์ได้เป็นประธาน พระองค์ได้ให้ก่ออโมงค์หินครอบกวมไว้ เต้าฝาอโมงค์ทั้งสี่ด้านนั้น กว้างด้านละ ๕ วา และหนา ๒ วา ลวงสูงได้ ๔ วา ๓ สอก เมื่อได้บรรจุพระบรมธาตุแล้ว พระเจ้าจันทะบุรี จึงได้มีพระราชอาญาให้เสนออามาตย์สร้างวิหารขึ้น ในเวียงจันทน์ ๕ หลัง เพื่อให้เป็นที่อยู่จำวัสสาของพระอรหัตต์ทั้งห้าองค์นั้น ค้นต่อมา พระอรหันต์สององค์ที่อยู่ก่อนนั้น คือ พระมหาพุทธวงส์ ที่อยู่วัดบ่ามหาพุทธวงศ์ (วัดโสกบ่าหลวง ในปัจจุบัน) และพระมหาสัสดีก็เถิงแก่การนิพพานไป พระเจ้าจันทะบุรีได้กระทำการฌาปนกิจสำเร็จแล้ว จึงได้เอาอัฐิธาตุของพระอรหันต์ ๒ องค์นั้น มาบรรจุไว้ ในวัดสวนอ้วยล้วย ที่พระองค์ได้สร้างไว้แต่ก่อน

ประวัติการสร้างพระธาตุหลวงครั้งแรก ตามที่กล่าวไว้ในหนังสือ อุรังคะนิทานหรือ อุรังคะธาตุมีข้อความเพียงเท่านี้ และตามประวัตินี้ พระธาตุหลวงองค์เดิมหรือองค์ตำอิด ที่พระยาจันทะบุรีสร้างนี้ จึงสูงแต่เพียง ๔ วา ๓ สอก กว้างด้านละ ๔ วา ท่อนั้นและพระธาตุลูกนี้สร้างพระธาตุหัวเหน่า คือ ดูกโมม ของพระพุทธเจ้า เชิงพระอรหันต์ ๕ องค์ ได้นำมาแต่เมืองราชคฤห์ ประเทศอินเดีย

พระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ทรงสร้างพระธาตุหลวง ต่อมา
(พ.ศ. ๒๑๐๙, ค.ศ. ๑๕๖๖)

ประวัติการสร้างนครเวียงจันทน์ และพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ แต่ดั้งเดิมนั้น แม่นพระเจ้าจันทะบุรีประสิทธิศักดิ์ (บุรีจันอ้วยล้วย) และคงได้สร้างขึ้นแต่ในระหว่างพุทธศักราช ๒๓๖ ดังได้กล่าวแล้ว แต่ในสมัยต่อมา ชื่อเสียงนครเวียงจันทน์ ก็บ่อได้ผากฏ ในหนังสือเรื่องใดอีก ทั้งความสำคัญของนครเวียงจันทน์ ตลอดจนเหตุการณ์บ้านเมืองในเขตแขวงนี้ก็บ่อมีเรื่องใดกล่าวเถิง แต่เถิงอย่างนั้นก็ตาม เมืองเวียงจันทน์ก็ยังคงเป็นเมืองอยู่ต่อ ๆ มา เพาะว่าในระหว่าง พ.ศ. ๑๘๒๘ เมื่อขุนรามคำแหงได้ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินไทยในเมืองสุโขทัย (ประเทศไทย) แล้ว พระองค์ได้เฮ็ดศิลาจารึก บอกเขตแดนเมืองสุโขทัยไว้ว่า "....เขตแดนเมืองสุโขทัยนี้ ด้านตะวันออก เถิงเวียงจันทน์ เวียงคำ เป็นที่แล้ว...." ดังนี้ ตามจารึกนี้เป็นเวลาก่อนพระเจ้าฟ้างุ่ม ลงมาตีได้เวียงจันทน์ และเวียงคำ เถิง ๗๒ ปี ฉะนั้นจึงเป็นอันฮู้ได้ว่า เวียงจันทน์และเวียงคำนี้ เป็นเมืองเก่าแก่มีชื่อมาแล้วแต่บูฮานนับเป็นพัน ๆ ปี ทั้งมีเจ้าเป็นผู้ปกครองสืบต่อกันมา หากแต่บ่อผากฏว่า เป็นเมืองเอกราช หรือเป็นเมืองหลวงของประเทศ แต่คงเป็นเมืองมีอิสระ ส่วนหนึ่ง ดังจะขอนำเอารายชื่อของผู้เป็นเจ้าเวียงจันทน์ ตามที่สืบฮู้ในประวัติศาสตร์ นับแต่สมัยพระเจ้าฟ้างุ่มลงมา มีดังนี้–

๑. ท้าวเชียงมา เป็นเจ้านครเวียงจันทน์ พ.ศ. ๑๘๙๙ (ค.ศ. ๑๓๕๖)

๒. พระเจ้าฟ้างุ่ม ตีเวียงจันทน์ได้แล้ว ได้ตั้งให้บาคุ้ม เป็นหมื่อนจันทน์ และเป็นเจ้าเวียงจันทน์แทนท้าวเชียงมุง

๓. ท้าววังบุรี โอรสของพระยาสามแสนไท ได้รับตำแหน่งเป็นพระยาเมืองขวา ครองนครเวียงจันทน์ในระหว่าง พ.ศ. ๑๙๑๐ (ค.ศ. ๑๔๑๗) ท่านผู้นี้ได้สร้าง วัดสีหอม กวมอัฐินางมหาไก ผู้น้องสาว (ท้าววังบุรี ได้เป็นพระจักรพรรดิแผ่นแผ้ว)

๔. เจ้าชายมุ่ย (โอรสของใผ บ่ทราบ) เป็นเจ้าเวียงจันทน์ ในระยะหนึ่ง แต่ถูก พระเจ้าไชยจักรพรรดิ กำจัดเสีย

๕. พระยาจันหงอก (หลานพระเจ้าไชยจักรพรรดิในระหว่าง ค.ศ. ๑๔๙๗ พ.ศ. ๒๐๒๒)

๖. พระยาแสนสุรินทรฤาไชย (ท่านผู้นี้เป็นคนเมืองหนองคาย ภายลุนมาได้เป็น เจ้าแผ่นดิน สืบต่อจากพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช)

๗. พระยาศรีสิทธิธรรมไตรโลก (พ.ศ. ๒๐๙๓) ท่านผู้นี้ได้สร้างวัดจันทะบุรีและ วัดเพียวัด

บุคคลผู้เป็นเจ้าเวียงจันทน์ นับแต่พระเจ้าฟ้างุ่มลงมา เถิงสมัยพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช มี ๗ คนท่อนี้ และบรรดาท่านเหล่านี้ บ่เห็นกล่าวไว้ว่า ได้ทำการส้อมแปง ธาตุหน่วยใด หน่วยหนึ่งไว้เลย

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๓ (ค.ศ. ๑๕๖๐) สมเด็จพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ได้ลง มาตั้งนครเวียงจันทน์ขึ้นเป็น นครหลวงของประเทศ ใส่ชื่อว่า "นครจันทะบุรีศรีสัตตนาคนหุต อุตมราชธานี" แล้วเถิงปี พ.ศ. ๒๑๐๙ (ค.ศ. ๑๕๖๖) พระองค์ จึงได้สร้างธาตุหลวงนี้ ขึ้น ในพระราชอุทยานด้านตาเว็นออกเมือง โดยก่อกวมพระธาตุเก่าลูกหนึ่ง ที่มีมาแต่บูฮาณ

ในการสร้างพระธาตุใหม่ ก่อกวมพระธาตุเก่านี้ พระองค์ได้สร้างธาตุน้อย อ้อมเต้า ธาตุใหญ่ ๓๐ ลูก เฮียกว่า สมติงสะปารมี คือ เฮ็ดให้ครบจำนวน ปารมี ๓๐ ประการ ของ พระพุทธเจ้า นับแต่ทานปารมี ทานอุปปารมี ทานปรมัตถะปารมี ฯลฯ ภายในธาตุน้อย ๓๐ ลูกนี้ พยะองค์ได้เอาทองคำหล่อเป็น ลูกธาตุ ลูกใดหนัก ๔ บาท บรรจุไว้ทุก ๆ หน่วยธาตุ และมีแผ่นคำยาวประมาณสองศอกกำ จารึกด้วยพระธรรมคำสอนเป็นภาษาบาลี ว่า "เย ธัมมา เหตุปฺปะภวา เตสัง เหตุง ตถาคโต เตสัญจะ โย นิโรโธจะ เอวังวาที มหาสมโณ" ทุกแผ่น

ลูกธาตุและแผ่นคำนี้ ขุดพ้อในปี ค.ศ. ๑๐๓๐ เมื่อได้ทำการส้อมแปงพระธาตุดังจะ กล่าวข้างหน้า เมื่อสร้างแล้ว พระองค์ได้ใส่ชื่อพระธาตุ หรือพระเจดีย์ลูกนี้ว่า "เจดีย์โลกจุฬามณี"

แต่ทุกวันนี้คนทั้งหลายเฮียกว่า ธาตุหลวง คำว่า ธาตุหลวง นั้นคงจะหมายความว่า ธาตุใหญ่นั้นเอง แล้วได้สละข้อยข้าทาสาและที่ดินไว้ให้เป็นของพระธาตุ เป็นอันมาก ดังมีแจ้งอยู่ในศิลาเลข ที่พระองค์ได้ฝังไว้ในบริเวณพระธาตุนี้

ศิลาเลขนั้น มี ๒ แผ่น แผ่นที่หนึ่ง ด้านหนึ่งจารึกเป็นภาษาบาลี ตอนใต้เป็นภาษาลาว อีกด้านหนึ่งเป็นภาษาลาวทั้งหมด และแผ่นที่สอง มีตัวอักษร แต่ด้านเดียวเป็นภาษาลาวคือกัน มีเนื้อความต่อมาจากแผ่นหนึ่ง ตัวอักษรที่จารึกนั้น เป็นอักษรธรรม

แผ่นที่สองนี้ เวลานี้ฝังอยู่ด้านตะวันออก ภายในบริเวณกมมะเลียน แต่ว่าทั้งสองแผ่นแตก วากออกและลืบไปหลายบ่อนแล้ว จนอ่านบ่ได้ความติดต่อกัน เนื่องจากแผ่นสิลาเลข แผ่นที่หนึ่งนั้นได้ฝังไว้ไก้กมมะเลียนเกินไป สะนั้นทางด้านหลัง ที่อยู่แปะแคมกัมมะเลียนนั้น จึงอ่านบ่ได้ อ่านได้จำเพาะด้านหน้าอันเป็นภาษาบาลี มีตัวอักษรและข้อความดังคำแปลว่าดังนี้

๑. ได้ฝังฤกษ์ในมื้อเพ็งเดือนอ้าย จุลศักราช ๙๒๘

๒. พระสถูปนี้ชื่อว่า โลกจุฬามณี เป็นสถูปของพระพุทธเจ้า แม่นพระมหาราชองค์ทรงนามว่า ไชยเสฏฐาธิราช ให้สร้างไว้

๓. ขอน้อมไหว้พระรัตนะไตร ....(หินลืบ อ่านบ่อออก).....

นี้เถิงแม่นบ่มีผัว (หรือบ่มีเจ้าของ) อันพระมหาราชไชยเสฏฐา ได้ถวายไว้แก่พระธาตุที่ลับของพระพุทธเจ้า จนตราบเท้าห้าพันพระวัสสา

๔. บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ที่เป็นผู้อุปฐาก อยู่ในบ่อนตั้งพระธาตุนี้ ถือเอาหญิงเหล่านี้เฮ็ดเมีย ก็จ่งเอา ผู้ใดประสงค์จะอยู่ที่นี้ ถือเอาข้อย หญิง ข้อย ชาย อันเป็นกะกุลของเฮา แล้วจ่งอยู่ในที่อุปฐาก.....(ลืบ) มันผู้นั้นมันมาขอขะมาด้วยสิ่งของอันลัก (นั้น) เฮาบ่อให้ขะมา แม่นจะซื้อด้วยสิ่งของอันมีค่า ท่อเขาสิเนรุ ก็บ่ให้แก่ผู้ใด.....(หินแตก) ในที่นี้.....(อ่านบ่อออก) ผู้นั้น จ่งมอบตนให้เป็นทาส แก่พระสถูปเหมือนกับเฮาผู้อุปฐากธาตุที่ลับ ที่เอากะกุลนี้ของเฮาแล้ว จ่งอยู่ในที่อุปฐากพระธาตุ ฯ

สมเด็จพระไชยเสฏฐาธิราชเจ้า เมื่อได้สร้างพระธาตุโลกจุฬามณี พระองค์ยังได้สร้างวัดต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายวัด และได้ส้อมแปงพระธาตุเก่าอีกหลายหน่วย ตามที่ผากฏในพงศาวดารมี

๑. ส้างวัดป่าฤษีสังหรณ์ (อาจ เป็นที่ดงสีสังวอน)

๒. สร้างอุโมงโล่มธาตุพระอรหันต์ อันพระเจ้าจันทะบุรีปะสิทธิสักดิ์สร้างไว้แต่ก่อนที่วัดป่ามหาพุทธวงศ์ (วัดมหาพุทธวงสาโสกป่าหลวง ทุกวันนี้)

๓. สร้างวัดป่ากันทอง (เข้าใจว่า แม่นบ่อน ฮ่องทอง)

๔. วัดหนองบางคำ (เข้าใจว่า แม่นบ่อน ที่สร้างโฮงแฮม เสฏฐาธิราช ทุกวันนี้)

๕. ได้เสด็จไปก่อเจดีย์กวมธาตุเก่าอยู่ที่ห้วยบังพวน (ธาตุบังพวน มีลักษณะจบงามที่สุดหน่วยหนึ่ง และธาตุบังพวนนี้ แต่เดิมก็แม่นสร้างขึ้นพร้อมกับธาตุหลวง เวียงจันทน์ อยู่บ้านห้วยบังพวน ตำบลเวียงคุก จังหวัดหนองคายทุกวันนี้) แล้วสร้างขึ้นที่โพนหนองกก อีกวัดหนึ่ง วัดโพนหนองกกอยู่ใกล้กับพระธาตุบังพวน

๖. เสด็จไปบูรณะส้อมแปงพระธาตุ ศรีโคตรบูร คือ ธาตุโพ่นที่เมืองมะรุกขะนคร (คือเมืองท่าแขก)

๗. ได้เสด็จไปส้อมแปงพระธาตุพนม (อยู่ที่เขตจังหวัดนครพนม ทุกวันนี้)

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชนี้ กิจการสร้างแปงวัดวาอาฮามได้เจริญกว้างขวางหลายที่สุด วัดเวียงคำ อันเป็นบ่อนสถิตพระบางคั้งแรกแต่คราวสมเด็จพระเจ้าฟ้างุ่มเชิญขึ้นมานั้น พระองค์ก็เสด็จไปบูรณะปฏิสังขรณ์ นอกจากสร้างวัดและพระเจดีย์แล้ว ยังผากฏว่าพระองค์ได้หล่อพระพุทธรูปองค์ใหญ่ขึ้นหลายองค์ เป็นต้นว่าพระองค์ตื้อ ที่อยู่วัดองค์ตื้อเวียงจันทน์ พระองค์ตื้อที่อยู่วัดบ้านน้ำโมง อำเภอท่าบ่อ พระเจ้าองค์ตื้อ ที่วัดเมืองพ้อง แขวงหัวพัน และพระสุกพระเสิม และพระใส เป็นต้น ก็แม่นสมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชทรงสร้างขึ้นทั้งมวล

การปฏิสังขรณ์พระธาตุหลวง ในกาลต่อมา

พระมหากษัตริย์องค์เสวยราชย์สมบัติในนครเวียงจันทน์ สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชลงมา บ่ผากฏว่าองค์ใดสร้างแปงพระธาตุหลวงตื่มอีก ผากฏแต่ว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๑๘๔ (ค.ศ. ๑๖๔๑) สมเด็จพระเจ้าสุริยวงสาธรรมมิกราช ได้เสด็จออกไปทำบุญ นมัสการพระธาตุหลวงและได้ทำการฮับต้อน ท่าน วันวุลสต๊อปราชทูตชาวฮอลันดา อยู่ที่ธาตุหลวงเป็นทางการ ท่านวันวุลสต๊อป กล่าวเถิงธาตุหลวงนี้ว่าเป็นธาตุที่จบงามหลาย องค์พระธาตุหุ้มด้วยแผ่นคำ ที่มีน้ำหนักเถิง ๑,๐๐๐ ลิว (มาตราชั่ง น้ำหนักของฮอลันดา ประมาณ

หนัก ๑๔,๓๐๐ บาท) ต่อจากสมัยสมเด็จพระเจ้าสุริยะวงสาธรรมิกราชลงมา ก็บ่อเห็นมีกษัตริย์องค์ใด ก่าวเถิงการส้อมแปงธาตุหลวงอีก แต่พระกษัตริย์ทุก ๆ พระองค์ ก็คงเสด็จไปทำบุญนมัสการพระธาตุหลวง เป็นประจำสืบต่อกันมาบ่ได้ขาดจนมาเถิงสมัยสมเด็จพระเจ้าอนุครองนครเวียงจันทน์และได้สูญเสียอิสรภาพลง ในบี พ.ศ. ๒๓๗๐ (ค.ศ. ๑๘๒๗) นครเวียง-จันทน์ถืกทำลายจนฮาบเกี้ยง กำแพงนครถืกม้างเพ หอโฮงและวัดวาอาฮาม นับเป็นฮ้อย ๆ วัดในกำแพงนครหลวงเวียงจันทน์ ถืกจูดเผาเป็นเท่าถ่านหมด พระธาตุหลวงที่สง่างาม มาแต่บูฮาน จึงกลายเป็นธาตุฮ้างอยู่กลางป่า

สภาพของธาตุหลวงสมัย พ.ศ. ๒๔๑๐

ต่อมาเถิงบี พ.ศ. ๒๔๑๐ (ค.ศ. ๑๘๖๗) กองสำรวจแม่น้ำของฝรั่งเศส อันมี ท่านดูตรา เดอราเกรเป็นหัวหน้า ได้มาเถิงเวียงจันทน์ ในคณะกองกวดราชการฝรั่งเศสนี้ ท่านแอนเดอกาเน(Ell de gar) ได้เขียนเถิงสภาพเวียงจันทน์และพระธาตุหลวง ตามที่ท่านได้เห็นในเวลานั้นไว้ดังนี้ "บ่เหิงปานใด พวกเฮาก็ได้เห็นกำแพงเมือง กำแพงนั้นสูง และกว้างหลายเทิงหลังกำแพง ประดับด้วยใบเสมาติดต่อกันเป็นแถวงาม อยู่แคมประตูใหญ่ มีเสาใหญ่ต้นหนึ่ง ผึงอยู่ กำแพงเมืองยาวไปตามคามน้ำ (ฮ่องคูเวียง) กายเลิกเข้าไป ในบ่าไผ่หนาม เป็นฮูปหักไปหักมา เห็นกองดินจี่ เป็นย่าน ๆ ไป คือจะแม่นคูเวียงแต่ก่อน ๆ จากการค้นคว้าอยู่เหิงนาน พวกข้าพเจ้าจึงฮู้คักว่า เมืองนี้บ่อมีตึก (ที่กอด้วยดินจี่) นอกจากโฮงเจ้าชีวิตท่อนั้น ภายในเมืองมีวัดวาอาฮาม และหอไตร หลายบ่อน สำหรับใส่หนังสือ (ใบลาน) หอเหล่านี้ มีจำนวนมากมาย จึงบ่อาจนับให้ถ้วนได้ หอไตรทุกหอ ปุกขึ้นเป็นแบบเดียวกัน และเอ้แต้ม วาดเดียวกัน ต่างกันแต่ขนาดเท่านั้น

ท่านผู้นี้ได้กล่าวเถิงธาตุหลวงต่อไปว่า– "มีทางกว้างอยู่สี่ประตูใหญ่ และมีกกไม้เก่าแก่ปูกอยู่แคมทาง ทางนั้นผ่านไปทางท่งนา ที่เป็นบวกน้ำ เป็นฮ่องและเป็นดินทราย มีบ่าใผ่เกิดปกคลุมอยู่ พวกเฮาย่างไปหน่อยหนึ่ง ก็เห็นเป็นวัดฮ้างเก่าแก่ ซึ่งปูกเป็นเทือกแถวดี มีซากหักพังของธาตุน้อยตั้งหลวงหลาย ข้าพเจ้าได้เห็นเจดีย์ อันเป็นศิลปะของลาว ที่นับว่าเป็นสีมือชั้นยอด แต่หากบ่เป็นของใหญ่หลวงพอประมาณ ทังบ่หมั้นคงถาวร แต่จะว่าเป็นของบ่งามนั้น บ่ได้ เจดีย์สถานนี้ พวกไท (ประเทศไทยที่บุกรุกรานลาว) ได้ปะไว้ (บ่ทำลาย)

ถ้าน (ฐาน หรือ ชั้น) ของเจดีย์สองถ้านลุ่มนั้น บ่มีสิ่งใดสำคัญพิเศษ แต่ถ้านก้อง (ชั้นใต้สุด) นั้น ปะดับด้วยลิงลายดอกไม้ เป็นฮูปกาบดอกบัวที่กำลังจะบาน มีแท่นอันแหน้นหนา เซิงเต็มไปด้วยการสลักลิงลาย แล้วมีธาตุน้อยสามสิบสี่ลูก อันจบงามตั้งอยู่เทิงแท่นนั้น ต่อจากนั้นขึ้นไป เป็นเต้าองค์พระธาตุ อันผากฏคือดั่งผุดพุ่งขึ้นเป็นฟดใบไม้ที่ใหญ่งามหลาย ส้วยขึ้นเทิงอยู่ตามฮ่มไม้อ้อมพระธาตุนั้น มีกะฎีอยู่หลายหลังอันพอเห็นได้...."

นอกจากท่านแอนเดอกาเนแล้ว ท่านฟรองซิสกานีเอ (Francis garnie) ที่เป็นบุคคลอยู่ในคณะเดียวกันนี้ ก็ได้เขียนพรรณนาเรื่องธาตุหลวงไว้ดังนี้–

"เดินทางไปทิศเหนือ ผ่านป่าไม้เป็นบ่เหิง ก็ได้เห็นกำแพงเมือง ยังมีสภาพดีสมควรอยู่ ฮ่องน้ำก็มีน้ำเต็มอยู่ ประตูโขงของกำแพงเมืองประตูหนึ่ง สร้างไว้อย่างแหน้นหนา ประตูนี้ เป็นทางออกไปหาบ้านนอกได้ เมื่อไขประตูนั้นออกไป ก็ไปต่อทางใหญ่เส้นหนึ่ง ที่จบงามมีกกไม้ปูกเป็นแถวทั้งสองข้าง ทางเส้นนี้เน่งไปทางตาเว็นตกเสี่ยงเหนือ พวกข้าพเจ้าเดินไปตามทางนี้ นานประมาณ ๔๕ นาที จึงไปเถิงธาตหลวง ธาตหลวงแม่นธาตที่สวยงามลูกหนึ่งของลาว ธาตุลูกกลาง (องค์พระธาตุ) เป็นฮูปสี่เหลี่ยม เต้าลุ่มเป็นฮูปกลม ยอดแหลม (ธาตุแบบนี้) เฮาเคยเห็นมาแล้ว ในประเทศกัมพูชา เต้าลุ่มของธาตุ ซ้อนกันเป็นสองถ้าน องค์พระธาตุตั้งอยู่เทิง เต้าถ้วนสอง และมีพระธาตุน้อย ๒๘ ลูกตั้งเลียนอ้อมอยู่หว่างกลางมีทางเป็นขั้นได ลงมาหาถ้านลุ่ม อยู่สองด้าน คือด้านเหนือและด้านใต้ อยู่ชานลุ่มทางตาเว็นออกของธาตุ มีหอไหว้ที่สวยงามปุกกวมธาตุน้อยลูกหนึ่ง เซิงสูงประมาณ ๓–๔ เมตร เบิ่งตามลักษณะแล้ว เห็นว่าเป็นของศักดิสิทธิ์ และเป็นที่สักการะของชาวพื้นเมือง เพราะมีคำฟอกอย่างหลวงหลาย และท่านเจ้าเมืองหนองคาย ผู่ยังอยู่เดียวนี้ (บี พ.ศ. ๒๔๑๐) ได้เป็นผู่ส้อมแปงธาตุน้อย ท่านได้จ่ายเงินหลายกว่า ๑,๐๐๐ แหน้น (๗๐,๐๐๐ เถิง ๘๐,๐๐๐ ฟรังส์)

ถ้านลุ่มสุด มีขั้นได ๔ ขั้น ลงทั้ง ๔ ด้าน มีกะฎีสงฆ์ ที่เผ้าพระธาตุหลายหลัง และวัดก็หลายวัด กะฎีลางหลังได้โปดเพลงมาแล้วก็มี และกะฎีเหล่านั้น ตั้งเลียนอ้อมพระธาตุอยู่

อยู่แคมประตูเข้าด้านตาเว็นออก มีแผ่นศิลาเลข ตั้งอยู่ (อยู่นอกหรืออยู่ในกมมะเลียนบ่เห็นบอกไว้) ศิลาเลขนั้น ได้กล่าวเถิงการสร้างพระธาตุนี้ ในศตวรรษที่ ๑๖ (คริสตศักราช)

ต่อมาระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๑๖ (ค.ศ. ๑๘๗๓) พวกโจรห้อ (จีน) ได้มาม้างเพธาตุน้อย อ้อมพระธาตุใหญ่นั้น เพื่อซอกหาเอาเงินคำ และของที่มีค่าที่ฝังอยู่ในพระธาตุ พระธาตุหลวงที่โปดเพอยู่แล้วนั้น จึ่งโปดเพลงอีกเบื้นอันมาก

คันเถิงปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๐๐) เมื่อรัฐบาลฝรั่งเศสมาได้ประเทศลาวแล้ว ทางการฝรั่งเศส จึงให้ท่าน โมรัง ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำเวียงจันทน์ทำการส้อมแปงพระธาตุ ในการซ้อมแปงพระธาตุนั้น ได้ขึ้นแปงยอดพระธาตุ เซิงแต่เก่าเพิ้นว่า เบื้นฮูปน้ำเต้าปิ้นปลายลง (ในคราวนี้ได้ยินผู่เถ้าเว้าว่า ผู่ส้อมแปงได้เอาคำจากยอดพระธาตุไป)

ตามรายงานของท่าน ฮองรีปรามองตีเอ ลงวันที่ ๒๓ เมษา ๑๙๑๒ กล่าวไว้ว่า ในคราวนั้น จำนวนธาตุน้อยสามสิบลูกนั้น ได้ขาดไป ๘ ลูก และกมมะเลียนก็เกือบเพพังหมด ต่อมาเถิงปี ๑๙๒๙ ทางราชการฝรั่งเศส ได้แต่งตั้งให้ท่านฟมแบรโต เบื้นผู่ฮักษาบูฮาณวัตถุของประเทศลาว ดังนั้น ท่านจึงได้ลงมือส้อมแปงพระธาตุหลวงนี้ แต่ปี ๑๙๓๐ มาจนเถิงปี ๑๙๓๕ จึงสำเร็จ เมื่อทำการส้อมแปงนั้น ท่านฟมแบรโตได้ให้ขุดเบิ่งถ้านชั้นลุ่มของพระธาตุทางด้านตาเว็นตก ก็ได้เห็นฮูปของหอไหว้เก่า อันมีลักษณะเบื้นแท่นเพียงฮูปสี่เหลี่ยม มีขั้นไดขึ้นพร้อม แท่นนั้นยังดี ๆ อยู่ พักลูกแก้วอันประดับด้วยใบเสมา เบื้นฮูปเดียวกันกับถ้านที่ ๑ และที่ ๒ ของบัจจุบันนี้ ก็ยังดี อยู่คือกัน เมื่อขุดค้นเลยไปเถิงเต้าธาตุใหญ่ ก็ได้เห็นฮูปธาตุเก่าอยู่กางองค์ธาตุบัจจุบันนี้ด้วย สะนั้น จึงเบื้นการเชื่อแน่ว่า สมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชได้สร้างพระธาตุหลวงนี้ โดยก่อกวมเอาธาตุเก่า ตามตำนานกล่าวไว้นั้นแท้

การส้อมแปงในครั้งนี้ ได้แปงกมมะเลียนทังหมด พร้อมทังประตูกมมะเลียน หอไหว้ทางด้านตาเว็นตก ธาตุน้อยที่หักพัง และยอดพระธาตุให้เบื้นฮูปคือเก่า ตามฮูปเขียนของท่านเดอ ลา บลอส (De la Bloss) แต่ว่าสิมฮ้าง ที่อยู่นอกกมมะเลียนทั้งหมด บ่อนประดิษฐานพระบรมฮูปของสมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชเดียวนี้ และธาตุน้อยทังหลายที่เพพังอยู่นอกกมมะเลียนนั้น เพิ้นได้ม้างออกหมด จึงเห็นเบื้นเดินกว้างอยู่ทุกวันนี้ เซิงเดินอ้อมธาตุเหล่านี้ แต่ก่อนมีแต่เจดีย์ ตั้งเลียนอ้อมอยู่ทังมวล ในการส้อมแปงพระธาตุหลวงปี ๑๙๓๐ นี้ ได้ใช้ทรัพย์หมดไป ๕๐,๐๐๐ เหรียญ เงินจำนวนนี้แม่นของประเทศอินโดจีน ๑๐,๐๐๐ เหรียญ

คลังประเทศลาว ๑๕,๐๐๐ เหรียญ คลังสมาคมนักปราชญ์ฝรั่งฝ่ายบัวระพาประเทศ ๒๒,๐๐๐ เหรียญ และคลังกำแพงนครเวียงจันทน์ ๓,๐๐๐ เหรียญ

อยู่มาเถิงบี พ.ศ. ๒๕๐๐ เมื่อประเทศลาวได้รับอิสรภาพเป็นเอกราชโดยสมบูรณ์แล้ว รัฐบาลลาวภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ องค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินแห่งพระราชอาณาจักรลาว พร้อมกันกับประชาชนพลเมืองทั่วปะเทศ ได้ทำบุญสลองอายุพระพุทธศาสนา ที่ล่วงมาได้ ๒๕๐๐ พระวัสสาจึงได้พร้อมกันบูรณะพระธาตุหลวง โดยการจัดการฟอกคำพระธาตุ แต่ส่วนกลางองค์พระธาตุขึ้นไป จนเถิงยอด พร้อมกันนี้ก็ได้สร้าง หอธรรมสภาหลวง และมหากะฎีธาตุหลวงขึ้น ทางด้านตาเว็นออกเสี่ยงเหนือของพระเจดีย์ มหากะฎีนั้นยาว ๗๕ เมตร และกว้าง ๒๔ เมตร สร้างเป็นกะฎีตึกสูงสองชั้น ประกอบด้วยห้องต่าง ๆ หลายกว่า ๓๐ ห้อง ในการสร้างมหากะฎีนี้ รัฐบาลได้จ่ายทรัพย์ไป ๙,๘๘๙,๐๐๐ กีบ ส่วนหอธรรมสภาหลวงนั้น สร้างเป็นศาลาโฮงธรรม พื้นต่ำจุดินมีความยาวด้านละ ๗๗ เมตร กว้างด้านละ ๖๘.๕๐ เมตร มีเสา ๑๓๐ เสา สามารถบรรจุคนได้ ๓,๐๐๐ คน ในการสร้างหอธรรมสภา รัฐบาลได้จ่ายทรัพย์ไป ๑๐,๓๐๘,๖๘๐ กีบ นอกจากนี้รัฐบาล ยังได้สร้างพระอุโบสถ (สิม) ใหญ่ที่วัดพระธาตุหลวงใต้ขึ้นอีก และในปีเดียวกันนี้ ทางราชการทหาร ได้ทำการปั้นฮูปประบรมฮูปของสมเด็จพระเจ้าไชยเสฏฐาธิราชประดิษฐานไว้ทางด้านตาเว็นตก ซื่อปะตูเข้ากมมะเลียนพระธาตุ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ที่พระองค์ได้ทรงสร้างพระธาตุหลวงนี้ขึ้น ให้เป็นที่สักการะบูชาต่อไปแก่อนุชนในปางหลัง

สภาพของพระธาตุหลวงปัจจุบัน
ตามบันทึกของพระยาอนงค์ราชเสนา ผู้ฮักษาบูฮาณสถาน

พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ มีฮูปลักษณะคือกันกับพระธาตุ บุโรบุโด ((Buro Budo) ที่มีอยู่ในประเทศอินโดนีเซีย มีลักษณะเป็น ๓ ถ้านดังนี้.–

๑/– ถ้านลุ่มสุด เป็นตีนธาตุ ทางด้านตาเว็นตกและตาเว็นออก ยาวด้านละ ๖๙ เมตร ทางด้านเหนือและด้านใต้ยาวด้านละ ๖๘ เมตร ในถ้านลุ่มนี้มีใบเสมาอ้อมทังหมด ๓๒๓ ใบ และมีหอไหว้อยู่ทัง ๔ ด้าน มีขั้นไดขึ้นไปหาหอไหว้ทุก ๆ ด้าน แต่อยู่หอไหว้ด้าน

ตาเว็นออก มีธาตุน้อยลูกหนึ่ง ประดับด้วยลวดลายอย่างงาม ธาตุน้อยนี้คนทั้งหลายเฮียกว่า ธาตุศรีธรรมอโสก เซิงอาจหมายความว่า แม่นเจดีย์ลูกหนึ่ง ในจำนวน ๘๔,๐๐๐ ลูกที่พระเจ้าอโสกได้สร้างขึ้น แต่ระหว่าง พ.ศ. ๑๑๘–๒๓๖ ดังได้กล่าวมาแต่ต้น ในถ้านลุ่มนี้ เพ็นเปรียบเทียบใส่กับ โลกธาตุ ชั้นกามาพจร

๒/ – ถ้านถ้วนสอง เป็นถ้านถัดหอไหว้ขึ้นไป ถ้านนี้ยาวด้านละ ๔๙ เมตร มีกาบบัวใหญ่ อ้อมฮอบทั้งหมดมี จำนวน ๑๒๐ กาบ อยู่ปลายกาบบัวใหญ่ เฮ็ดเป็นดูกงูหรือเส้นลวดเป็นขอบ อ้อมทัง ๔ ด้าน แล้วตั้งใบสีมาเทิงดูกงูนั้น ใบสีมาในถ้านนี้มีจำนวน ๒๒๘ ใบ บ่อนกลางใบสีมา เฮ็ดเป็นโกน สำหรับใส่พระพิมพ์ ในโกนละหนึ่งองค์ ถ้านถ้วนสองอันเป็นบ่อนตั้งใบสีมา ใส่พระพิมพ์นี้ เพ็นเฮ็ดปะตูโขง ไว้ซื่อ (ตรง) กับทางขึ้นไปไหว้หอไหว้ทั้งสี่ด้าน หลังประตูเป็นยอดผาสาทและถัดขอบใบสีมาเข้าไป เป็นทางอ้อมฮอบธาตุ อยู่ตามทางนี้ เพ็นก่อธาตุน้อยเลียนไปตามทางมีจำนวน ๓๐ ลูก คือทางด้านตาเว็นตก และตาเว็นออกด้านละ ๙ ลูก ส่วนด้านเหนือและด้านใต้ด้านละ ๖ ลูก ธาตุน้อยนี้เฮียกว่า ธาตุสมะติงสะปารมี คือเฮ็ดไว้ให้ครบถ้วน ตามปารมีธรรม ๓๐ ประการ ของพระพุทธเจ้าอยู่กางเต้าธาตุน้อย ๓๐ ลูกนี้ เพ็นได้เขียนหนังสือบอกชื่อธาตุไว้ทุกหน่วย ชื่อนั้นเฮียกตาม ปารมีทัง ๓๐ นั้นเอง คือตั้งแต่ ทานปารมี ทานอุปปารมี ทานปรมัตถะปารมี ไปจนคบ ๓๐ และภายในโลกธาตุน้อยนี้อีก แต่ก่อนเพ็นได้เอาทองคำหล่อเป็นฮูปธาตุฝังไว้ทุก ๆ ลูก ธาตุทองคำนั้น ธาตุใดก็หนักประมาณ ๔ บาท และจารึกอักษรบอกไว้ทุก ๆ ลูก ตั้งแต่ทานปารมี ฯลฯ ไป คือกันกับจารึกอยู่ทางนอก ฮองลูกธาตุทองคำนั้น มีแผ่นคำยาว ประมาณสอกกำ จารึกพระธรรมบทที่ว่า เย ธัมมา เหตุปปภวา ฯลฯ ไว้ทุก ๆ ใบ จนครบ ๓๐ ใบ แต่ลูกธาตุทองคำ และแผ่นคำเหล่านั้น ได้สูญเสียหมดแล้ว ถ้านของธาตุชั้นที่สองนี้ เพ็นเปรียบใส่กันกับโลกธาตุชั้น รูปาวจร คือ ชั้นรูปพรหม

๓/ – ถ้านถ้วนสาม ตั้งขึ้นถัดจากธาตุน้อยสามสิบลูกนั้นเข้าไป ถ้านนี้กว้างด้านละ ๓๐ เมตร เต้าของถ้วนสามนี้เป็นฮูปหลังเต่า หรือฮูปโอขว้ำ (คว่ำ) อันมีลักษณะคือกันกับพระธาตุ สัญจิ ของพระเจ้าอโสกราช ในอินเดียอยู่เทิงถ้านหลังเต่า เป็นถ้านตืน ยอดธาตุมี

ฮูปเบ็นสี่เหลี่ยม อ้อมด้วยกาบดอกบัวใหญ่ ซึ่งมีปลายกาบพวมบานออก ถัดกาบดอกบัวขึ้นไปเบ็นเต้าอีกเต้าหนึ่ง จึงมีพักเบ็นฮูปโบกขว้ำ โบกหงาย ซ้อนกัน ถัดโบกหงายขึ้นไปเบ็นพักเต้าส้วยเข้าอีก แล้วจึงมีแอวขัน ถัดแอวขันขึ้นไป เบ็นเต้าจอมธาตุ เต้านี้เบ็นฮูปสี่เหลี่ยม เหวอขึ้นเทิงจักหน่อย ต่อจากเต้าเหวอ นี้ แม่นโต ยอดธาตุ อันเบ็นฮูปส้วย คือ หมากบี แต่หากเบ็นฮูปสี่เหลี่ยม ยอดธาตุนี้ บูฮาณเฮียกว่า ดวงบี (เจดีย์ดั้ว ดวงบี พ้นพุ่ง) อยู่เทิงดวงบี จึ่งแม่นเสตสัต อันเบ็นบ่อนสุดยอดของธาตุ ถ้านถ้วนสามนี้ เพ็นเปรียบใส่กับโลกธาตุ ชั้นอรูปพรหม

พระธาตุหลวงนี้ มีขนาดสูงแทกแต่ตีนเถิงยอดได้ ๔๕ เมตร อยู่อ้อมพระธาตุหลวง เพ็นเฮ็ดเบ็นกมมะเลียนอ้อมฮอบ และมีปะตูเข้าทังสี่ด้าน กมมะเลียนยาวด้านละ ๙๑.๗๕ เมตร ฝาผนังกมมะเลียน เฮ็ดเบ็นบ่องฮูนกจิวทังสี่ด้าน ฟากกมมะเลียนออกไปทางด้านเหนือ และด้านใต้ เบ็นวัดที่พระภิกขุสงฆ์สามเณรอาศัยอยู่เฮียกว่า วัดธาตุหลวงเหนือ และวัดธาตุหลวงใต้ มหากะฎีและหอธรรมสภา ตั้งอยู่บริเวณวัดธาตุหลวงเหนือ

คำไหว้พระธาตุหลวง

ปุริมัสมิง ทิสาภาเค ชินะคุยหัสสะ ฐาปะนัง โลกะจุฬามณิง นามะ อะหัง วันทามิ สัพพะทา
ทักขิณัสมิง ทิสะภาเค ชินะคุยหัสสะ ฐาปะนัง โลกะจุฬามะณิง นามะ อะหัง วันทามิ สัพพะทา
ปัจฉิมัสมิง ทิสะภาเค ชินะคุยหัสสะ ฐาปะนัง โลกะจุฬามะณิง นามะ อะหัง วันทามิ สัพพะทาฯ
อุตตะรัสมิง ทิสะภาเค ชินะคุยหัสสะ ฐาปะนัง โลกะจุฬามะณิง นามะ อะหัง วันทามิ สัพพะทาฯ

หมายเหตุ– บทเขียนเรื่องประวัติพระธาตุหลวง นี้ คัดลอกจากต้นฉบับภาษาลาว โดยไม่แปลเบ็นภาษาไทย เพียงแต่ใช้อักษรไทย และวิธีเขียนตามแบบไทย เพื่อให้คนที่รู้แต่ภาษาไทยได้เข้าใจ แม้คำศัพท์ภาษาลาวที่ใช้ในบทเขียนนี้ หลายท่านก็คงยากที่จะเข้าใจ แต่หากสนใจให้มากนิดหน่อยเท่านั้น ก็เข้าใจได้ เพราะเบ็นภาษาเดิมของบรรพบุรุษไทยเรานั้นเอง – ผู้เบ็นเจ้าของรวบรวมเรื่องนี้ คือ มหาสิลา วีระวงส์ ปัจจุบันก็ยังมีชีวิตอยู่ที่นครเวียงจันทน์ และเบ็นที่ปรึกษาฝ่ายประวัติศาสตร์วรรณคดีของรัฐบาลประเทศนั้นด้วย.

ตำนานพระแก้ว หรือ พระแก้วมรกต

(จาก หนังสือ ของ สำนักพุทธรัตนประทีป-บางกอก พิมพ์ปี ๒๕๒๐)

ตำนานพระแก้ว หรือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร แก้วมรกต ซึ่งพระยาเชียงขวา และพระยาเชียงแพน ได้แปลจากภาษาลาว เป็นภาษาสยามประเทศ ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ต้นปฐมบรมราชจักรีวงศ์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ณ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๑๑๕๐ ปีวอก ตรงกับ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๓๑ ตามต้นฉบับ ของพระเจ้านครหลวงพระบาง ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ดังปรากฏต่อไปนี้

ปางเมื่อสมเด็จพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จเข้าสู่ปริพพานล่วงแล้ว ๕๐๐ พรรษา ณ อโสการาม ในแคว้นเมืองปาตลีบุตร พระอรหันต์รูปหนึ่ง ทรงนามว่า พระนาคเสนเถระเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์อันมีฤทธิ์ สำเร็จด้วยอภิญญาสามารถรอบรู้พระไตรปิฎก อรรถธรรมต่าง ๆ ตลอดจนแก้ปัญหานานาประการได้ ปรารถนาจะสร้างพระพุทธรูปบูชาไว้เป็นที่สักการะแก่เทพยดาและมวลมนุษย์ แต่ยังเห็นว่า มนุษย์ยังประกอบด้วยอคติ มีโลภ โกรธ หลงอยู่ และการที่จะสร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำและเงินยวง ก็เกรงว่า พวกมิจฉาทิฐิ จะนำไปทำลายเสีย คงจะมิถาวรยั่งยืนไปถึง ๕,๐๐๐ พระวัสสา จึงทรงปรารถนาจะสร้างด้วยแก้ว เพื่อประสงค์ให้ถาวรวัฒนาสืบอายุพระศาสนาต่อไป พระองค์ทรงรำพึงว่า จะได้แก้วจากที่ไหนมาสร้าง เป็นพระพุทธรูป เป็นอนุสรณ์ แทนองค์สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เจ้า

ในกาลครั้งนี้ ด้วยทิพยจักษุ ทิพยโสต แห่งองค์สมเด็จพระอมรินทราธิราช ล่วงรู้ว่าพระนาคเสนเถระเจ้ามีความปรารถนาจะสร้างพระพุทธรูปด้วยแก้วอันประเสริฐ ไว้เป็นที่สักการะบูชาแก่เหล่าเทพยดาและมวลมนุษย์ จึงได้ทรงรับอุบัติฐาก ให้สำเร็จสมดังความตั้งใจ จึงได้เสด็จไปสู่เขาบรรพตพร้อมด้วยพระวิษณุกรรม เพื่อขอแก้วรัตนโสภณต่ออสูรกุมภัณฑ์ยักษ์ที่พิทักษ์อยู่ ฝ่ายอสูรกุมภัณฑ์ได้ถวายแก้วมรกตดวงหนึ่ง มีพรรณรังสีเขียว รัศมีงามเลิศ

เทียบแก้วโลกาทิพย์รัตนนายก แก้วมรกตนี้ มีบริวารพันดวงและมีสีเขียว สถิตอยู่ใกล้บริเวณโสภณแก้วมณีโชติ สมเด็จพระอมรินทราธิราช จึงมีเทวบัญชา ให้พระวิษณุกรรม นำแก้วมรกต สู่อโสการาม กระทำแก้วมรกตให้เป็นพระพุทธรูป ปรากฏพระพุทธลักษณะ อันงามสมกับเป็นปฐมปาปนา พระพุทธรัตนมณีมรกต อันเป็นที่สักการะบูชาของหมู่มวลชนวาณิชพราหมณ์ และคหบดีเศรษฐีทั้งทิศานุทิศ พระแก้วมรกตก็เปล่งรัศมีออกเป็นสีต่าง ๆ มีหลายชนิดฉัพพรรณรังสีพวยพุ่งออกจากพระวรกาย บรรดาเทพบุตรเทพธิดาและท้าวพระยาสามันตราชพระอรหันตขีณาสพและสมณพราหมณ์ ตลอดจนประชาราษฎร ต่างพากันแซ่ซ้องถวายสักการะพระอรหันต์นาคเสนจึงตั้งสัตยาธิษฐาน อาราธนา พระบรมสารีริกธาตุ ของสมเด็จพระพุทธเจ้าเข้าไปประดิษฐานในองค์พระมหามณีรัตนะปฏิมากร ๗ องค์คือ ในพระโมลี ๑ ในพระนลาฏ พระองค์ ๑ ในพระอุระ พระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้งสองข้าง สองพระองค์ ในพระชานุสองข้างสองพระองค์ ครั้นแล้ว เนื้อแก้วก็บีดมิดชิดสนิทดี เป็นเนื้อเดียวกัน ไม่มีแผลไม่มีช่องแลเห็นลอดเข้าไปเลย

ขณะนั้น แผ่นดินไหว เป็นอัศจรรย์ยิ่งนัก พระนาคเสนเถระเจ้าได้เห็นเป็นอัศจรรย์เล็งดูด้วยญาณก็ทรงทราบ จึงได้ทำนายไว้ว่า พระพุทธรัตนมณีปฏิมากร จะสถิตอยู่ ณ เมืองปาตลีบุตรช้านานเป็นมั่น จะทรงเสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์ ในเบญจประเทศคือ ลังกาทวีป ๑ กัมพูชาศรีอยุธยา ๑ โยนะวิสัย ๑ สุวรรณภูมิ ๑ ปามะหละวิสัย ๑ เป็น ๕ แห่งประเทศด้วยกัน

กาลต่อมา พระมหากษัตริย์ซึ่งครองเมืองปาตลีบุตร ได้รับปฏิบัติรักษาพระแก้วมรกตจนพระพุทธศักราชล่วงไปได้ ๘๐๐ พรรษา กษัตริย์ตักกราช เป็นพระราชนัดดา ของพระเจ้าปะลุตราชาธิราช มีพระโอรส ๒ องค์ องค์พี่ทรงพระนามว่า สิริกิตติกุมาร องค์น้องทรงพระนามว่า พระเจ้าสิริราชจันทรกุมาร เมื่อพระเจ้าตักกะราชสวรรคตแล้ว เสนาบดี เชิญเจ้าสิริกิตติกุมาร ขึ้นครองสมบัติในเมืองปาตลีบุตรมหานคร ต่อมาเกิดจลาจลวุ่นวาย เกิดสงครามมิได้ขาด ด้วยข้าศึกต่างเมืองรบกวนบ้าง เจ้านายขุนนางคิดกบฏบ้าง ครั้งนั้นประชาราษฎร์และเศรษฐีพ่อค้า พร้อมกันเชิญ พระแก้วมรกต พร้อมด้วยพระไตรปิฎก ลงเรือสำเภาไปสู่เกาะลังกาทวีป พระแก้วมรกตจึงสถิตอยู่ในลังกาทวีป ช้านานประมาณ ๒๐๐ ปีเศษ พระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๐๐๐ พรรษา

กาลต่อมากษัตริย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า อนุรุทธิราช (อนุรุทธ–อโนรธา) พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ทรงคุณธรรม ๙ รูป มีพระศีลขันธ์เป็นหัวหน้า จัดเครื่องมงคลราชบรรณาการตามสมควรลงสู่สำเภาสองลำเดินทางไปลังกาทวีป เพื่อชำระอักขระพยัญชนะวิบัติของพระไตรปิฎกธรรมให้ถูกต้อง เมื่อไปถึงพระเจ้าขัตติยะศรีรามวงศ์เจ้ากรุงลังกา ก็ทรงต้อนรับเจ้ากรุงพุกาม ด้วยอัธยาศัยไมตรี พระศีลขันธ์พร้อมด้วยพระสงฆ์พุกาม ๗ รูป ก็ขออุปสมบทต่อพระสังฆราช ณ เมืองลังกาทวีป แล้วก็ระดมกันคัดลอกพระไตรปิฎกทั้งสามและคัมภีร์สัททาวิเสส จนสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าอนุรุทธราชาธิราช จึงตรัสขอพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตต่อพระเจ้าขัตติยะศรีรามวงศ์กรุงลังกาทวีป ด้วยความจนพระทัยในราชไมตรี พระเจ้ากรุงลังกาทวีป จำพระทัยยอมยกให้ ทำให้เป็นที่โศกเศร้าแก่ประชาราษฎร์ทั่วเกาะลังกาทวีปยิ่งนัก

เมื่อพระเจ้ากรุงลังกา เชิญพระแก้วมรกตลงสู่สำเภาพร้อมด้วยพระไตรปิฎกและพระภิกษุชาวพุกาม ๘ รูป ที่อุปสมบทใหม่ในลังกาทวีป พระองค์ก็ลงสู่สำเภาพระที่นั่งออกจากทวีปลังกาพร้อมกับพระไตรปิฎกที่ชาวลังกาเขียนก่อน แต่สำเภาพระที่นั่งเจ้ากรุงพุกาม พร้อมพระไตรปิฎกที่ชาวพุกามเขียน กับพระแก้วมรกตมากับสำเภาอีกลำหนึ่ง ได้พลัดออกจากกันไป พระเจ้ากรุงพุกามทรงเสียพระทัยมาก ด้วยพระองค์ตั้งพระทัยจะเฉลิมฉลองพระนครและพระแก้วมรกตให้สมเกียรติยศ ต่อมาได้ทราบว่า สำเภาลำที่บรรทุกพระแก้วมรกตและพระไตรปิฎกต้องพายุพัดซัดเข้าไปในอ่าวของกัมพูชา พระเจ้าอนุรุทธราชได้ทรงปลอมพระองค์ไปขอคืน แต่กษัตริย์กัมพูชาก็ไม่ยอม เพราะพระแก้วมรกตเป็นสมบัติล้ำค่า คงถวายคืนให้แต่พระไตรปิฎกพร้อมด้วยสำเภา และคนประจำเรือเท่านั้น พระแก้วมรกตจึงตกเป็นสมบัติของกัมพูชาแต่นั้นมา

พระเจ้ากรุงอินทปัตถ์ กษัตริย์กรุงกัมพูชา ทรงปฏิบัติรักษาพระแก้วมรกตเป็นอย่างดี ตราบเท่าจนถึงพระเจ้าเสนหาราช ได้เกิดฝนตกห่าใหญ่และตกอยู่เป็นนิจกาลทั้งกลางวันและกลางคืน ทำให้น้ำมากล้นท่วมกรุงอินทปัตถ์ เป็นที่สังเวชยิ่งนัก ครั้งนั้นพระเถระเจ้าองค์หนึ่งนามไม่ปรากฏ ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตพร้อมด้วยอันเตวาสิกสัทธิวิหาริก ญาติมิตรเป็นอันมากขึ้นสู่สำเภาออกมาอาศัยอยู่ภูมิประเทศเหนือเมืองอินทปัตถ์ (ระยะประมาณสามเดือนเศษ)

ในแว่นแคว้นประเทศสยาม (ไทย) ฝ่ายเหนือ เรียกว่า กรุงศรีอยุธยาโบราณ กษัตริย์ผู้ครองเมืองทรงพระนามว่า พระเจ้าอติตราช เมื่อทรงทราบว่า น้ำท่วมกรุงอินทปัตถ์

ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ก็ทรงพระปริวิตกว่า พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตจะเป็นอันตราย ครั้นถึงฤดูแล้งพระองค์เสด็จไปยังกรุงอินทปัตถ์มหานคร สืบเสาะหาพระแก้วมรกตได้ตามพระราชประสงค์ และก็ทรงปีติยินดียิ่งนัก เชิญพระแก้วมรกตประดิษฐานในมหาเวชยันต์ปราสาท ประดับด้วยเครื่องสักการะบูชาอันประณีตสถิตอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาโบราณแห่งนั้นมาหลายชั่วพระมหากษัตริย์

ต่อมาเจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งเป็นพระบรมญาติอันสนิทของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยากราบทูลขอพระแก้วมรกตไปดำรงอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชร ชั่วขณะหนึ่ง เมื่อพระราชบุตรเมืองกำแพงเพชร ทรงมีพระชนมายุเจริญวัย ได้ครองเมืองลพบุรี (ละโว้) ไปทูลขอพระแก้วมรกต แต่เนื่องจากพระราชบุตร หารู้จักพระแก้วมรกตไม่ เมื่อถูกดำรัสถามถึงพระแก้วมรกตอันแท้จริง จึงให้สินบนนายประตูผู้เฝ้าพระแก้ว ด้วยทองคำหนัก ๒ ตำลึง ให้นายประตูนำดอกไม้สีแดงไปบูชาหน้าตักพระแก้วมรกต จึงได้อัญเชิญไปสถิตในวิหารเมืองลพบุรี เป็นเวลา ๑ ปีกับเก้าเดือน และต้องอัญเชิญไปคืนแก่เมืองกำแพงเพชร ตามข้อตกลงก่อนจะอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ เมืองลพบุรี

ข้อความในตำนานต่อมาว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๐ พระแก้วมรกตองค์นี้สถิตอยู่ในสถูปซึ่งเจ้าเมืองเชียงรายหวังจะซ่อนศัตรู จึงเอาปูนทาลงรักปิดทองบรรจุไว้นั้น พระสถูปเจดีย์นั้นต้องอสนีบาตพังลงแล้ว ชาวเมืองเห็นเป็นพระพุทธรูปพอกปูนทึบทั่วพระองค์ ก็สำคัญว่าเป็นพระพุทธรูปศิลาสามัญ จึงเชิญไปไว้ในพระวิหารวัดแห่งหนึ่ง ต่อมาปูนที่ลงรักปิดทองทั่วพระองค์นั้น กะเทาะออกเป็นแก้วสีเขียวงามที่ปลายพระนาสิก (จมูก) เจ้าอธิการในวัดนั้น จึงกะเทาะปูนออกทั้งพระองค์ คนทั้งปวงจึงหราบว่า เป็นพระพุทธรูปซึ่งสร้างด้วยแก้วทึบทั้งแท่งบริสุทธิ์ไม่มีบุบสลาย ราษฎรจึงพากันไปนมัสการมากมาย ผู้รักษาเมืองจึงรายงานไปยังสามผึ้งแกนเจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงยกขบวนไปรับเสด็จพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ขึ้นหลังช้างแห่มาตลอดทาง ครั้นถึงทางแยกซึ่งจะไปเมืองลำปาง ช้างที่รับเสด็จพระแก้วมรกตวิ่งตื่นเตลิดไปเมืองลำปาง ควาญช้างจะเล้าโลมให้ไปเมืองเชียงใหม่ก็ไม่สำเร็จ พระเจ้าเชียงใหม่เลื่อมใสพระแก้วมรกตมาก เมื่อพระแก้วมรกตไม่ยอมมา ก็อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดพระแก้วมรกต ณ นครลำปางนานถึง ๓๒ ปี

ครั้นลุถึง พ.ศ. ๒๐๑๑ พระเจ้าติโลกราช ครองราชสมบัตินครเชียงใหม่ ทรงเห็นว่า พระแก้วมรกตเป็นสมบัติล้ำค่า ไม่สมควรจะให้ไปประดิษฐานอยู่ ณ นครลำปาง จึงไปอาราธนาองค์พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตมายังเมืองเชียงใหม่ แล้วจัดสร้างพระอารามราชกูฏเจดีย์ถวาย พระเจ้าเมืองเชียงใหม่พยายามจะสร้างพระวิหารถวายให้เป็นปราสาทมียอด แต่หาสมปรารถนาไม่ เพราะอสนีบาตได้ตกลงมาฟาดทำลายเสียหลายครั้ง จึงต้องอัญเชิญพระแก้วมรกตไปสถิตในพระราชวิหารซุ้ม จระนำ อยู่ในผนังด้านหลังกับทั้งจัดเครื่องประดับสักการะบูชา มีบานบีดดังตู้เก็บรักษาไว้ให้ประชาราษฎรนมัสการเป็นครั้งคราว พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ในเมืองเชียงใหม่ถึง ๘๔ ปี

ครั้น พ.ศ. ๒๐๙๔ พระเจ้าเชียงใหม่ พระราชบิดานางหอสูงเสด็จสวรรคต เมืองเชียงใหม่ไม่มีกษัตริย์จะครองราชย์ ท้าวพระยาเสนาบดีและสมณชีพราหมณ์ จึงพร้อมกันแต่งให้ท้าวเพียเป็นราชทูต พร้อมด้วยเครื่องราชบรรณาการ ไปขอเจ้าไชยเชฏฐาบุตรพระโพธิสารอันเกิดจากนางหอสูง มาครองราชสมบัติแทนพระอัยยกาต่อไป พระเจ้ากรุงศรีสัตตนาคนหุตทรงทราบจึงโปรดให้เสนาบดีแต่งจตุรงคเสนา พาเจ้าไชยเชฏฐาซึ่งมีพระชนมายุ ๑๒ พรรษาขึ้น ไปกระทำพิธีราชาภิเษก ตามราชประเพณีของโยนกประเทศ (ลาวพุงดำ) ครองราชสมบัติ ณ เมืองเชียงใหม่ เมื่อเสร็จราชพิธีการราชาภิเษกแล้ว พระเจ้าโพธิสารก็เสด็จกลับคืนมายังกรุงศรีสัตนาคนหุต ได้ ๓ ปีก็เสด็จสวรรคต พระชนมายุได้ ๔๒ พรรษา เสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่และสมณพราหมณาจารย์ จึงเชิญเจ้าฟ้ากิจธนวราชกุมาร โอรสองค์ที่สองครองราชสมบัติ ณ กรุงศรีสัตนาคนหุต เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เอก ในลาวประเทศ (ลาวพุงขาว) ทรงพระนามว่า พระเจ้าศรีกิจธนวราชกุมาร ส่วนโอรสองค์ที่สาม เจ้าฟ้าศรีวรวงศ์ ราชกุมารได้ไปครองราชสมบัติ ณ เมืองเวียงจันทน์ แต่ทั้งสองพระองค์บ่พอพระทัยกัน จนจะเกิดการจลาจลมุขอำมาตย์ จึงทำหนังสือแจ้งข้อราชการ ในกรุงศรีสัตนาคนหุต ไปถวายพระเจ้าศรีไชยเชฏฐาราชาธิราช ณ เมืองเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงเชียงใหม่ จึงได้อัญเชิญเอาพระแก้วมรกตลงมาด้วยเพื่อให้ราษฎรและพระบรมญาตินมัสการและบำเพ็ญกุศล เมื่อมาถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต พระเจ้าไชยเชฏฐาทรงเห็นว่า ไม่มีทางใด จะระงับการจลาจลได้ จึงรับครองกรุงศรีสัตนาคนหุต อยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง ต่อมาพระมหากษัตริย์ทั้งสามก็สมัครสมานสามัคคีกันประนีประนอมกัน

จัดการถวายพระเพลิงพระราชบิดาเป็นมโหราฬดิเรก สนองพระคุณเป็นมหรรคกรรม การฉลองใหญ่

ฝ่ายทางเมืองเชียงใหม่นั้น แสนท้าวพระยาลาวทั้งปวง ปรึกษากันเห็นว่าบ้านเมืองไม่มีพระมหากษัตริย์จะปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาสามปีเศษแล้ว ไม่เป็นการสมควร จึงได้ตกลงพร้อมกันอาราธนาพระสงฆ์ นามว่า พระเมกุฏิ ณ เมืองนาย ซึ่งเป็นเชื้อพระราชวัตติยวงศ์พระมหากษัตริย์มาแต่ก่อนให้ปริวัตรออกจากสมณเพศ ขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามว่าพระเจ้าสุทธิวงศ์ ความทรงทราบถึงพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ก็ทรงพระพิโรธ เสด็จพระราชดำเนินกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่พระเจ้าสุทธิวงศ์ ทรงทราบข่าวศึก เกรงพระเดชานุภาพจึงแต่งพระราชสาส์นเครื่องมงคลราชบรรณาการพร้อมด้วยสาวพรหมจารี ๑๒ คน เลือกเอาที่มีสิริโฉมงดงาม ส่งไปถวายพระเจ้ากรุงอังวะ ขอกองทัพพม่าช่วยรักษาเมือง พระเจ้ากรุงอังวะจึงได้โปรดให้ยกกองทัพไปช่วยเมืองเชียงใหม่ เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ พระเจ้าศรีไชยเชฏฐาธิราช เห็นว่าจะทำศึกกับเชียงใหม่ ก็เหมือนทำศึกกับเมืองพม่า จะทำให้เสียไพร่พล ตลอดจนเสบียงอาหาร ไม่ชอบด้วยทศพิธราชธรรม

พระเจ้าศรีไชยเชฏฐาธิราช จึงสั่งถอยทัพ พร้อมด้วยอัญเชิญพระแก้วมรกตมาอยู่ในเมืองหลวงพระบาง ๑๒ ปี ลุถึง พ.ศ. ๒๑๐๗ พระเจ้าหงสาวดี เจ้าเมืองมอญ กำลังเรืองอำนาจ พระเจ้าไชยเชฏฐาราชาธิราชเห็นว่าจะสู้มอญไม่ได้ จึงมีดำรัสแก่อนุชาทั้งสอง และอำมาตย์แสนท้าวพระยาลาวทั้งปวงว่า ที่ตั้งกรุงศรีสัตตนาคนหุตนี้ เป็นถิ่นที่ตอนใกล้ภูเขาใหญ่ ชัยภูมิไม่เหมาะที่จะเป็นราชธานีของพระมหากษัตริย์ จึงเห็นควรอพยพครอบครัวไปสร้างมหานครใหญ่อยู่ที่เมืองเวียงจันทน์อันเป็นชัยภูมิ อันสมบูรณ์ด้วยภักษาผลาหาร ใกล้กับฝั่งแม่น้ำ ยิ่งกว่ากรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อดำริต้องกันสามพระองค์แล้ว จึงได้สร้างเมืองเวียงจันทน์ขึ้นใหม่ พระเจ้าไชยเชฏฐาราชาธิราช เถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์เอกในเมืองเวียงจันทน์ และได้อาราธนาพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรมาประดิษฐานไว้ในปราสาทแต่นั้นต่อมาอีกถึง ๒๑๔ ปี

ตำนาน พระแก้วมรกต จัดพิมพ์โดย มูลนิธินวมราชานุสรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพ ฯ

เรื่องตั้งต้นมาจนถึงที่นี้ มีเรื่องราวเล่ายืดยาวไปดุจมีคนได้รู้เห็นเป็นแน่ แลความนั้นใครที่มักเชื่อง่ายก็ย่อมเห็นว่าเป็นจริงตามตำนานที่กล่าวมานั้น ที่ไม่เชื่อก็จะคิดวิตกสงสัยไปต่าง ๆ ว่า พระพุทธรูปองค์นี้แล ผีมือเทวดาสร้างพระพุทธเจ้ารูปร่างเหมือนอย่างนี้ เป็นผีมือเทวดาแน่แล้วและจะเป็นที่สงสัยไม่ตกลงกัน ก็ปรกติคนโบราณแรกมีหนังสือขึ้นใช้ ยังไม่มีหนังสือเก่า ๆ มาก เมื่อแต่งหนังสือเรื่องอะไร ๆ นึกจะเขียนอย่างไรก็เขียนไปไม่คิดว่านานไปจะมีคนภายหน้าจะมีปัญญาแลสติตริตรองเทียบเคียงมาก จะเชื่อคำของตัวแลไม่เชื่อนั้นไม่ใคร่จะคิด

การเรื่องข้างต้นนั้นไม่มีพยานมากยกไว้ก่อน จะขอกล่าวข้อความเรื่องพระมหามณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้แต่ที่ควรจะเชื่อได้ แลแต่โดยอนุมานตามความสลักสำคัญ ที่มีในองค์พระพุทธปฏิมากรนั้น ว่าเนื้อน้ำแก้วศิลาซึ่งเป็นพระพุทธปฏิมากรพระองค์นี้อย่างนี้ เห็นจะมีบ่ที่เกิดข้างเมืองฝ่ายเหนือที่ต่อกันกับแดนจีน เพราะตัวอย่างเคยเห็นมีมาแต่ข้างเมืองจีนบ้างดูคล้ายแก้วอย่างนี้ แต่ที่จะดีเท่าแก้วที่เป็นองค์พระนี้ ก็ไม่เคยได้เห็นแลได้ยินเป็นแน่ว่าที่ใดอีกเลย

อนึ่งจะว่าด้วยผีมือช่างที่ทำพระพุทธรูปพระองค์นี้นั้นเล่า เมื่อพิจารณาเทียบเคียงดูก็เห็นเป็นผีมือช่างที่เอกทีเดียวในครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง จะเป็นผีมือช่างข้างอินเดีย คือเมืองเบงคอละราฐสุรัฐ และเมืองแขกพราหมณ์ข้างมัชฌิมประเทศที่ไทยเรียกเมืองเทศนั้นก็มิใช่เลย

อนึ่งจะเป็นผีมือสิงหล มอญ พม่า เขมร และไทยเหนือและจีนก็มิใช่ ดูผีมือไม่ใกล้เคียงคล้ายคลึงกันกับพระพุทธรูปซึ่งเป็นผีมือช่างในเมืองทั้งปวงที่ออกชื่อมาเลย ถ้าจะว่าเป็นผีมือเทวดาดังตำนานว่า ก็เห็นว่าผีมือเทวดาคงจะผิดกว่าผีมือช่างมนุษย์ทั้งปวงไปทีเดียว เมื่อเปรียบเทียบไปโดยละเอียด ดูเหมือนว่าจะเป็นผีมือช่างลาวเหนือโบราณข้างเมืองเชียงแสนเห็นคล้ายคลึงมากกว่าผีมือช่างเมืองอื่น และถึงจะเป็นช่างที่เมืองลาวก็จะเป็นช่างดีช่างเอกทีเดียวมิใช่เลวทราม ด้วยเป็นของงามดี เกลี้ยงเกลามากอยู่ไม่หยาบคาย เพราะฉะนั้นควรจะ

คาดการแน่ตามเหตุที่เห็นอยู่รอบคอบว่า พระมหามณีรัตนปฏิมากรองค์นี้คงจะเป็นของท่านผู้มีบุญ เป็นเจ้าแผ่นดินเมืองของชนที่นับถือพระพุทธศาสนามากกว่าถือผีสางเทวดาและลัทธิอื่น ๆ และมีบุญญานุภาพแข็งแรงมากกว่าเมืองใกล้เคียงโดยรอบคอบ และแผ่อาณาจักรได้โตใหญ่สมควรแก่เวลา เมื่อมนุษย์ยังไม่มีบีนใหญ่บีนน้อยใช้ มีแต่ธนูหน้าไม้หอกดาบแหลนหลาว รบพุ่งข่มขี่กันด้วยกำลังกายและพวกพ้องมากเท่านั้น ท่านที่เป็นเจ้าของเดิมที่ให้สร้างพระพุทธรูปองค์ นี้ คงจะมีอานุภาพมาก จึงได้แก้วก้อนใหญ่ถึงเพียงนี้มา ไม่มีผู้อื่นที่จะคิดริษยาช่วงชิงไปได้ และมีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากกว่าอยากได้เงินทองและเกียรติยศตามวิสัยโลก จึงไม่ได้ขายแก้วนั้นเสียแก่เมืองอื่นเอาเงินทองก็ดี และจะเก็บแก้วก้อนนั้นไว้ทั้งก้อนใหญ่ ไว้อวดผู้อื่นให้เป็นเกียรติเห็นก็ดี ท่านผู้นั้นจะมีศรัทธาปลงเห็นว่าสิ่งอื่นยิ่งกว่าพระพุทธรัตนไม่มี ถ้าว่าแก้วก้อนนั้นทำเป็นพระพุทธรูปเห็นจะประเสริฐยิ่งกว่าเก็บไว้และจะใช้อย่างอื่น จะเป็นเกียรติยศในชาตินี้แก่บ้านเมืองนั้น และจะเป็นกุศลให้ผลเป็นประโยชน์ในชาติหน้าแก่ผู้ที่ได้สร้างเป็นพระพุทธรูปนั้น จึงสู้เสียสละแก้วก้อนใหญ่ให้มาเลื่อยตัดผ่าเจียระไนให้ได้สัณฐานและประมาณที่ควร เป็นองค์พระพุทธรูป และเพราะเสียดายเนื้อแก้วก้อนใหญ่ จึงให้เหลือเศษไว้ภายใต้พระพุทธปฏิมากรนั้น หาได้ตัดเสียให้ราบเสมอไม่ และก็เพราะมีพระราชานุภาพมาก ของแข็งนักจะตัดแต่งแก้ไขได้โดยยากก็ยังอุตส่าห์ให้ทำจนสำเร็จได้ด้วยผีมือช่างคนเดียวและหลายคนที่เป็นผีมือดี รู้ท่วงทีสัณฐานประมาณทำการโดยพินิจหมดจดสนิทชิดชมไม่มีที่ติได้นัก จนถึงขัดผิวชักเงาเกลี้ยงเกลาสิ้นขนแมว แก้วจะขัดผิวชักเงาให้ขึ้นให้ดีที่สุดเพียงใดก็ทำได้เพียงนั้น ความอนุมานเห็นดังว่ามานี้ แต่จะยืนยันความเป็นแน่ชัดว่าพระมณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้เป็นของท่านผู้ใด สร้างในประเทศใดตำบลใด และสร้างในกาลครั้งใดคราวใดนั้น จะชี้กำหนดแน่ชัดให้ควรเชื่อได้พ้นจากคำที่ไม่น่าเชื่อนั้นก็ไม่ได้ แต่พิเคราะห์เห็นว่าพระมหามณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้มีมเหศรศักดานุภาพเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดที่มีบุญญาภินิหารแก่กล้า จึงจะรักษาพระมหามณีรัตนปฏิมากรพระองค์นี้ไว้ได้ เมื่อจะสืบสาวความโบราณในสยามราชพงศาวดารเก่าขึ้นไปถึงสมเด็จพระร่วงทรงพระนามว่าพระเจ้าอรุณมหาราช เจ้ากรุงสุโขทัยและศรีสัชนาลัย ที่มีพระเกียรติยศกิตติคุณระบือลือชามากกว่า

พระเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์และมีเรื่องว่าได้พระพุทธสิหิงคปฏิมาแต่มหาสมุทรแล้วก็ดี ก็ไม่ได้ความว่าได้พระพุทธรัตนปฏิมาองค์นี้มาไว้ ถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้ครอบครองกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีลงมา นับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสวยราชสมบัติในพระมหานครศรีอยุยาถึง ๓๓ พระองค์ คือสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีที่หนึ่งเป็นปฐม และพระบรมเอกทัตอนุรักษมนตรีราชเป็นที่สุด และในพระเจ้าแผ่นดินกรุงพระมหานครศรีอยุธยานั้น พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ได้ขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่เมืองเวียงจันทน์ก็หลายครั้ง หาได้พระพุทธรัตนปฏิมากรอันวิเศษพระองค์นี้ลงมาไว้ในพระนครไม่ แต่ข่าวคราวว่าพระแก้วมีอยู่ก็ไม่ได้ความว่าทราบมาเลย พระนครศรีอยุธยาก็เป็นพระมหานครอันใหญ่เห็นจะเป็นด้วยไม่ได้พระพุทธรัตนปฏิมากรพระองค์นี้มา ไว้ในพระนคร จึงมีข้าศึกต่างประเทศมาประชิดถึงชานพระนครเป็นหลายครั้ง และมีเหตุเปลี่ยนเจ้าแผ่นดินต่างพระวงศ์และชิงราชสมบัติ ต้องรบพุ่งกันในกลางพระนครก็มี จนถึงศักราช ๑๑๒๙ ปี เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เจ้าตากสินซึ่งเป็นพระยากำแพงเพชร ได้เป็นเจ้าแผ่นดินครอบครองในสยามประเทศอาศัยกำลังสมเด็จพระเจ้ามหากษัตริย์ศึก พระเจ้าสุรสีหพิษณวาธิราช ได้ช่วยกันปราบปรามยุคเข็ญเสี้ยนศัตรูราบคาบเป็นปรกติแล้วมาตั้งพระนครธนบุรี

พระแก้วมาอยู่บางกอก

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๒๑ พระเจ้าตากสิน เมื่อครั้งเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชร ขึ้นแต่กรุงศรีอยุธยา ได้รวบรวมไพร่พลที่เหลือจากถูกพม่าโจมตี ตั้งตัวเป็นพระมหากษัตริย์สืบวงศ์สยาม ตั้งกรุงธนบุรี หัวเมืองชายทะเลขึ้นเป็นพระมหานคร ได้ยกกองทัพไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุตเพื่อประสงค์จะแผ่พระเกียรติยศ ให้ยิ่งใหญ่ไพศาลและขยายขอบเขตขัณฑเสมาอาณาจักรให้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยให้จอมพล สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ปฐมจักรีวงศ์) ขึ้นไปตีกรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อได้เมืองเวียงจันทน์แล้ว ได้อัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต กับพระบาง ขึ้นคานหาม มายับยั้งอยู่เมืองสระบุรี แล้วแจ้งข้อราชการมีชัยชนะศึก ตลอดจนได้อัญเชิญ พระ-

พุทธปฏิมากร พระแก้วมรกต และพระพุทธปฏิมากร ยืน ชื่อพระบางมาด้วย เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบ ทรงเลื่อมใสศรัทธาปสาทะ ให้ราชบุตร อาราธนาพระสังฆราช และราชาคณะฐานานุกรม เปรียญทั้งปวง จัดกำลังเรือและผีพาย ให้ขึ้นไปรับพระแก้วมรกต และพระบางมายังกรุงธนบุรี โดยให้เรือพระที่นั่งศรีเป็นเรือรับพระแก้วมรกต และเรือที่นั่งกราบรับพระบาง พร้อมด้วยเรือชัยต่าง ๆ เรือตั้งกัน ๑๖ คู่ เรือรูปสัตว์ ๑๐ คู่ มีเรือเครื่องสูง เสวตฉัตรกลองชนะมโหระทึก ดนตรีประจำทุกลำ แห่ล่องมาเป็นขบวนพยุหยาตราชลมารคมาจนถึงกรุงธนบุรี อัญเชิญพระแก้วมรกต พระบางไว้ในโรงซึ่งปลูกไว้ริมพระอุโบสถวัดแจ้ง ภายในพระราชวัง ตั้งเครื่องสักการะบูชาเป็นมโหราพดิเรก ด้วยทอง เงิน แก้ว บูชาพระไตรยาธิคุณ โปรดให้มีการถวายพระพุทธสมโภช มีการมหกรรม มหรสพฉลอง เวลากลางคืน จุดดอกไม้เพลิงทุกคืน มีการสมโภชตลอด ๗ วัน

ครั้นสิ้นรัชกาลพระเจ้ากรุงธนแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เถลิงถวัลย์ราชสมบัติให้รัตนราไชศวรรย์ ณ กรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรดให้สร้างพระอารามขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ครั้นพระอุโบสถสร้างเสร็จแล้ว จึงอัญเชิญพระแก้วมรกตแห่มาประดิษฐานในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันจันทร์เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๒๗...."

อนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ จุลศักราช ๑๑๔๔ ปีขาล จัตวาศก เป็นปีที่หนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น พระองค์ให้พระเจ้าเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นประเทศราช ขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ ในรัชกาลปฐมนี้ ได้เสด็จลงมาถวายดอกไม้ ทอง เงิน เครื่องราชบรรณาการ เมื่อจะกลับ ไปถวายบังคมทูลขอพระราชทานพระพุทธปฏิมายืน คือพระบางให้ไปประดิษฐานไว้ ณ เมืองเวียงจันทน์อีก เพื่อให้ชาวเมืองเวียงจันทน์ สักการะบูชา ตามความนิยมสืบไป แต่เมื่อมาถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๙ พระบางองค์นี้ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) ครั้งยังเป็นพระยาราชสุภาวดี แม่ทัพในรัชกาลที่ ๓ ได้ไปทำลงครามชนะเวียงจันทน์ เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๘ ปีจอ อัฐฐศก ได้อัญเชิญพระบางลงมาถวาย และโปรดให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) ครั้นสิ้นรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๔ เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ เมื่อจุลศักราช ๑๒๒๘ ปีขาล อัฏฐศก เป็นปีที่ ๑๖ พระเจ้านครหลวงพระบาง ลงมาถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ตามประเพณี กราบบังคมทูลขอ พระราชทานกลับคืนไปประดิษฐาน ณ ประเทศลาวอย่างเดิม ก็ทรงพระกรุณาอนุญาตพระราชทานให้ตามประสงค์

หมายเหตุ– เรื่องราวของพระแก้วมรกตนี้ ต้นฉบับเดิม เป็นภาษาลาว ซึ่งได้โปรดให้แปลออกมาเป็นภาษาสยามและถือเป็นตำนานหรือประวัติ ของพระแก้วมรกต ที่เชื่อถือกันมาเป็นเวลายาวนาน ส่วนจะมีข้อความที่เป็นอิทธิฤทธิ์จริงไม่จริง หรือไม่น่าเชื่อประการใด ก็ขอให้อยู่ในดุลยพินิจของท่านผู้รู้ก็แล้วกัน

โดยเฉพาะ การที่พระแก้วมรกต ถูกอัญเชิญ โยกย้ายไปไหนมาไหน นั้น ก็เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ ; ที่คนลาว เคยเป็นเจ้าของและเคารพสักการะมากว่า ๒๐๐ ปี นั้น ก็ย่อมเป็นความเชื่อถือ ที่ฝังลึกในจิตใจเขามาช้านาน ไม่เพียงในศาสนธรรมคำสั่งสอนอันกอปรด้วยเหตุผลและเป็นวิทยาศาสตร์ของพระพุทธองค์เท่านั้น แต่เขายังเคารพและเชิดชูจิตวิญญาณแห่งความรักเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ และคุณงามความดีของบรรพบุรุษที่ได้ต่อสู้เสียสละและพิทักษ์รักษามรดกอันล้ำค่านั้นให้พวกเขามาได้ อย่างน้อยก็ชั่วระยะหนึ่ง.

ภาษิตลาวโบราณ

อันหนึ่ง อย่าได้ ซาติที่ เพื่นหาก ใผผู้ เข้านั่งใกล้ แนวมหาเถร ลือซาช้าง ลวนนั่งใกล้ ซำเซียเว้า แนวลูกช้าง เห็นหลายแล้ว ฮู้ถืกบ้วง เค้ยวหมากนานลุก ดั่งกุญชรย้อย พลายสะดอตั๋วอาจ งาช้างสิเสียบแทง บ่อย่าแล้ว มหาเถรยามค่ำ คุมคล้องบาปสิกิน เจ้าแล้ว สาวฮามแต่ปางก่อน อีญิงฮ้ายใส่กระแจ.....

อันหนึ่ง อย่าได้ บ่แม่น เฮาหาก นักปราชญ์

ประวัติความเป็นมา
พระพุทธปฏิมา คู่บ้านคู่เมืองลาว "พระบาง"

โดย อินทรโคตร

โดยเหตุที่ พระบาง เป็นพระพุทธปฏิมา คู่บ้านคู่เมืองลาว การกล่าวถึงความเป็นมาของพระบางจึงแยกไม่ออกจากการก่อกำเนิดประเทศลาว และจิตสำนึกแห่งความเป็นประชาชาติลาวที่ได้ถูกให้ก่อกำเนิดและสืบทอดมาตราบเท่าทุกวันนี้ ในข้อเขียนนี้จึงขอกล่าวในสามประเด็นคือ :–

๑. ความเป็นมาของ **ชนชาติอ้ายลาว** จนถึงความเป็น "ประชาชาติลาว" ปัจจุบัน

๒. ความเป็นมาบางด้านของ "เมืองหลวงพระบาง–เมืองซวา (ซัว) – เชียงดงเชียงทอง–สุวรรณภูมิ และ สยาม ฯลฯ"

๓. เกี่ยวกันพระพุทธรูปพระบาง ทั้งในแง่ตำนานพื้นเมือง และในแง่ประวัติศาสตร์

๑.๑ ชนชาติอ้ายลาว "ผู้มีเกียรติประวัติอันรุ่งโรจน์และยาวนานคือประชาชาติลาวปัจจุบัน"

เป็นที่ทราบกันดีว่า ประชาชาติลาวมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่พัฒนามาอย่างโดดเด่นเป็นอิสระ ทั้งโดยสายเลือดและจิตสำนึกทางการเมือง จากที่เราเรียกกันว่า "ชนชาติอ้ายลาว" ไม่น้อยกว่า ๕–๖ พันปีแล้ว แม้ต้องได้สูญเสีย จนไม่สามารถพรรณนาเป็นภาษาให้ครบถ้วนได้ แต่ว่า–เขาก็ฉลาดและสามารถพอ ผนึกกำลังสืบต่อพิทักษ์รักษา "ความเป็นเชื้อชาติอ้ายลาว" "เป็นชนชาติอ้ายลาว" และ "เป็นรัฐลาว" ของเขาไว้ได้กระทั่งถึงทุกวันนี้

๑.๒ ไทลาว–ไทย–และไทยใหญ่ หรือชนชาติไต สายเลือดเดียวกัน–คนเดียวกัน

ขุนบรมราชาธิราช (บีล่อโก๊ะ) กษัตริย์ชนชาติอ้ายลาว ที่มีความฉลาดสามารถแลเห็นการณ์ไกล ซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรหนองแสองค์ที่ ๔ และพงศาวดารชนชาติไต เรียก

ชื่อว่า "เจ้าปีลาวเก้า" นั้น เมื่อได้ถอดถอนบทเรียนการแทรกซึม กลืนกินและรุกรานของเพื่อนบ้าน (จีน–มงโกล) และเพื่อผลทางยุทธศาสตร์ยาวนาน ก็ได้ส่งโอรสออกไปครองเมืองต่าง ๆ ถึง ๗ พระองค์ เช่นขุนลอ โอรสองค์ที่หนึ่ง ไปครองเมืองซวา (ออกเสียง ซัว) ทุกวันนี้เรียกหลวงพระบาง และโอรสองค์ที่ห้า คือขุนงัวอินไปครองเมืองอโยธยา (อาณาจักรเชียงราย สุโขทัย) ส่วนองค์สำคัญและมีบทบาทในประวัติศาสตร์การต่อสู้และทรหดอดทนมาเพื่อเอกราชแห่งชาติมาอย่างน่าภาคภูมิใจ ที่จะเว้นไม่กล่าวถึงเสียไม่ได้นั้นก็คือ **ขุนยี่ผาลาน** หรือที่ **พงศาวดารชนชาติไต** ยกย่องว่าเป็นปฐมบรมกษัตริย์ผู้รวบรวมไตให้เป็นไตอย่างแท้จริง จนสามารถแผ่อำนาจเกรียงไกรเป็นที่รู้กันทั่วมากระทั่งทุกวันนี้และเป็นที่รู้กันในพระนามว่า "**ขุนลาย**" (ประมาณ พ.ศ. ๑๑๑๑ แต่พงศาดารของชนชาติอ้ายลาวว่า ประมาณ พ.ศ. ๑๒๘๐)

ไม่เพียงเท่านั้นผู้นำชนชาติไตคนหนึ่งยุคต่อมา ที่เก่งกล้าสามารถสถาปนา สหรัฐไตหลวงขึ้นได้ หลังจากถูกมงโกลรุกรานและแตกแยกกันแล้วนั้นก็คือ ขุนเสือขวานฟ้า หรือเจ้าเสือข่านฟ้า เมืองต่าง ๆ ที่เขารวมเข้าเป็น สหรัฐไตหลวงก็มีอาทิเช่น เมืองก๋อง เมืองอาสาม (อัสสัมในอินเดียทุกวันนี้) เมืองคำตีหลวง หรืออาระกันยะไข เมืองแสนหวี (ในรัฐ-ฉานทุกวันนี้) เมืองเชียงแสน (ในประเทศไทย) เมืองล้านช้าง (คงหมายถึงลูฉวาน Luehuan) ที่ทุกวันนี้เรียก ลองฉวานเขตประเทศจีนติดชายแดน รัฐฉาน ปัจจุบัน ฝั่งด้านตะวันตกแม่น้ำล้านช้าง หรือแม่น้ำของ (ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้างุ่มมหาราช ทรงเฉลิมพระนามอาณาจักรของพระองค์ว่าอาณาจักรล้านช้าง ก็คงทรงถือเอานาม "ล้านช้าง" หรือ "ลูฉวาน" นี้เอง เพราะในยุคที่พระองค์ทรงปกครองนั้น อาณาบริเวณที่กล่าวมานี้ ล้วนเป็นเขตแดนที่ขึ้นต่ออาณาจักรใหม่ของพระเจ้าฟ้างุ่มทั้งนั้น)

แต่ปัจจุบัน "สหรัฐไตหลวง" หรือ "มหาอาณาจักรไต" ที่ชนชาติไตหรือพงศาวดารลาวและไทยเรียกว่า "ชนชาติ–อ้ายลาว" นั้น แม้เคยรวมกันอย่างเป็นเอกภาพกว้างใหญ่ไพศาล และอยู่ได้นานนับหลายร้อยปี แต่มันก็ได้ถูกตัดแบ่งและแยกทำลายลงไปแล้ว

จะโดยใครก็ตาม มันก็เป็น อาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ที่ประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้แล้วอย่างมีเกียรติ มันเป็นกระจกเงาสะท้อนให้เห็นความมีมูลเชื้อที่ปรีชาสามารถ วีรกรรมที่อาจหาญและยิ่งใหญ่ของประชาชาติ ๆ หนึ่งมาแล้ว อย่างที่เราผู้เป็นอนุชนจะลืมหลงอย่างไร้จิตสำนึก หาได้ไม่

เพราะเหตุที่อาณาจักรของโอรสขุนบรมราชาธิราช ดังกล่าวข้างต้นนั้น มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาเกี่ยวข้องกัน มีการผันแปร และกระทบต่อกัน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรม อย่างลึกซึ้งยาวนาน ซึ่งพระพุทธปฏิมาคู่บ้านคู่เมืองลาว คือพระบาง มีส่วนเป็นตัวแปรหนึ่ง ที่สำคัญอย่างมาก การกล่าวถึงบางด้านของความสัมพันธ์กันของสามอาณาจักรนี้ จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

ในการขยายอาณาเขตที่มีลักษณะรับและรุกของพ่อขุนบรมราชาธิราชนั้น ขุนลอราชโอรสองค์ที่หนึ่งได้ไปสร้างอาณาจักรของตนขึ้นที่เมืองซวา หรือ ซัว ปัจจุบันนี้ยังสืบทอดมาได้เป็น **อาณาจักรล้านช้าง** กระทั่งเป็น **สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว** เป็นรัฐเอกราชที่วงการโลกรับรู้ พร้อมกับราชโอรสองค์ที่ห้า คือขุนงัวอินเคลื่อนลงใต้สร้างอาณาจักรลาวล้านนา (ลาวเชียงแสน ลาวเชียงฮาย ลาวเชียงใหม่ ฯลฯ) และพัฒนามาเป็นอาณาจักรสุโขทัย (สยัมภูประ–สยาม) และกรุงศรีอยุธยา จนมาตกเป็นเหยื่อการบุกเผาทำลายลงราบคาบและถูกยึดครองโดยพม่า แต่ก็มาฟื้นตัวโดยการสถาปนากรุงธนบุรี (บางกอก) ขึ้นเป็นราชธานีได้ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ และเป็นราชอาณาจักรไทย เช่นทุกวันนี้

ผ่านการต่อสู้ที่ล้มลุกคลุกคลาน ของเชื้อสายขุนงัวอินและดูเหมือน “แซงโค้ง” มาเป็นอาณาจักรอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์เช่นทุกวันนี้ กล่าวได้ว่าเป็นจังหวะก้าวที่มีลักษณะประวัติศาสตร์เคียงคู่อยู่อย่างโดดเด่นกับอาณาจักรที่ยาวนานของ **พ่อขุนลอ** “ผู้เป็นอ้ายใหญ่” และได้สร้างประวัติศาสตร์ที่แท้จริงของตนในวงการสากล (ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านอย่างมีศักดิ์ศรี) โดยเฉพาะรัชสมัยของพระเจ้าฟ้างุ่มมหาราช ได้ทำให้ลักษณะประชาชาติลาวโดดเด่นเป็นอิสระมาได้ตราบเท่าทุกวันนี้ โดยการกรีธาทัพเข้ายึดอำนาจรัฐ ที่ตนเป็นรัชทายาทอยู่

แล้วนั้นด้วยสันติวิธีและชาญฉลาด ซึ่ง พระบาง ก็ได้มามีบทบาทเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนมาแต่ครั้งกระโน้น ในขณะที่อาณาจักรไตหลวง ของพ่อขุนลายหรือยี่ผาลานแม้ถูกตัดแบ่งแยกไปเหลืออยู่อย่างจำกัด แต่ก็ยังเอกอ้างความเป็นชนชาติไต ที่ยิ่งใหญ่มาแล้วอย่างไม่ลดละกระทั่งทุกวันนี้

๑.๓ ชนชาติอ้ายลาว (ไทลาว หรือ เผ่าลาว) เป็นคนดีมีพื้นฐานมโนธรรมสูง

คำขวัญ หนึ่ง เป็นที่ยอมรับกันอย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง ช่วง ๒๕ พุทธศตวรรษในสังคมไทยปัจจุบันคือ ที่สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) วัดบรมนิวาส บางกอก เคยกล่าวไว้ว่า "อิสาน ถิ่นไทยดี ล้านนาศรี ถิ่นไทยงาม...."

อาณาจักรเมืองซวา ที่พ่อขุนลอ เป็นผู้ให้กำเนิดนั้น สามารถดำรงความเป็นอิสระอยู่กินอย่างสันติสุขและอุดมสมบูรณ์ สืบต่อสันตติวงศ์มาได้ไม่ขาดสายนับพัน ๆ ปีจนถึงยุคปัจจุบัน สิ่งหนึ่งและสิ่งเดียวที่ชนชาติอื่นใดไม่มีเหมือนก็คือ คุณสมบัติด้านจิตใจที่ยอมรับกันทั่วโลกว่า "คนลาวเป็นคนดี เป็นคนซื่อ (ไม่เจ้าเล่ห์เพทุบาย ไม่กะล่อน) ลาวเป็นคนเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พูดจาอ่อนหวานละมุนละไม มีน้ำใจเป็นกันเอง นับถือกันเป็นพ่อเป็นแม่เป็นป้าเป็นลุง เป็นอ้าย เป็นน้อง ฯลฯ ตามลำดับอาวุโส"

คำขวัญของเจ้าคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) ผู้ที่สังคมไทยยอมรับกันว่าเป็นปราชญ์ผู้หนึ่งและเป็นสังฆนายกแห่งสังฆมณฑลไทยองค์แรกนั้น ที่ยืนยันว่า **อิสานถิ่นไทยดี....** นั้น ก็คือคนอิสานเป็นคนดีเพราะโดยประวัติศาสตร์นั้นคนในท้องถิ่นนี้หรืออาณาบริเวณนี้ก็เป็นคนเชื้อสายเผ่าลาวและขึ้นต่ออาณาจักรล้านช้างนั้นมาอย่างยาวนานและลึกล้ำมาแล้ว อิทธิพลด้านต่าง ๆ ของลาวดังกล่าวข้างบนนั้น จึงยังคงซึมซ่านและมีอิทธิพลครอบอยู่ แม้ถูกกระแสที่ไม่ดีมาจากแหล่งอื่นโหมกระหน่ำอยู่เช่นทุกวันนี้ แต่คุณสมบัติเช่นนั้นของคนไทลาว (เผ่าลาว) ก็ผ่านการทดสอบและก็มั่นคงมาตราบเท่าทุกวันนี้ **คุณสมบัติที่สะท้อนมโนธรรมอันสูงส่งนี้ จะหาได้ยากมากในชนชาติอื่น**แม้แต่ในกลุ่มชนที่เคยเป็นชนชาติอ้ายลาวมาด้วยกัน ก็ยังถูกกระแส

พัฒนาการของสังคมโลกแห่ง **ความเห็นแก่ตัวนี้** ทำลายและบิดเบี้ยวจนเสียเอกลักษณ์อันดีงามของตนไปแล้วอย่างน่าเสียดาย **แต่ก็ยังเป็นที่น่ายินดีและภูมิใจที่ชนชาติอ้ายลาวนั้น หลายกลุ่มหลายแห่ง ที่แม้ไม่สามารถจัดการปกครองตนเองก็ยังมี "จิตใจ ชาติ (ดิ้นรนเพื่อความเป็นชนชาติของตนอย่างมีจิตสำนึก)" สามารถพิทักษ์รักษาคุณสมบัติอันดีงามเช่นนั้นไว้ได้ในระดับที่แน่นอน ซึ่งท่านผู้อ่านก็พอทราบอยู่ด้วยตนเองแล้ว**

อีกทัศนะหนึ่ง สมเด็จมหาอุปราชเจ้าเพชราช รัตนวงศา นักคิด นักเขียน นักค้นคว้า นักปรัชญา นักไสยศาสตร์ นักโหราศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักการเมือง ผู้ต่อสู้เพื่อความเป็นลาว ต่อสู้เพื่อสันติภาพ ความเป็นธรรมและเอกราชของลาวยุคปัจจุบัน และเป็นรัฐบุรุษ อาวุโสของลาว ได้ทรงกล่าวยืนยันไว้ในหนังสือ "ความเป็นมาของลาวของท้าวอู่คำพรหมวงศา" พ.ศ. ๒๕๐๑ ค.ศ. ๑๙๕๘

พระองค์กล่าวไว้ว่า "ความรู้ทางประวัติศาสตร์ เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับทุกชาติทุกภาษา เพราะเหตุนี้ทุกชาติจึงจัดให้มีการสอนประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารกันขึ้นในโรงเรียนแต่ชั้นปฐมศึกษาเป็นต้นไป

ชาติลาวเป็นชาติที่ใหญ่และเก่าแก่ชาติหนึ่งในโลกนี้ ทั้งเป็นชาติที่เคยมีความรุ่งเรืองมาแต่ก่อนแล้วอีกด้วย

คำว่า "ลาว" เป็นชาติที่ใหญ่และเก่าแก่ชาติหนึ่งในโลกนั้น ก็เพราะว่ามีหลักฐานในพงศาวดารจีน แต่เมื่อก่อนพุทธศักราช ๒๒๐๐ ปีมาแล้ว สมัยนั้นจีนเรียกพวกเราว่า "มงใหญ่" ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ตามลำแม่น้ำยังเซเกียง (Yangtsekiang) ในประเทศจีนเวลานี้และสมัยนั้นก็เป็นสมัยเดียวกันกับสมัยสร้างประเทศ "อียิปต์" สมัยโบราณ คือสมัยสร้างเจดีย์ "บีรามิด" (Pyramid) และสร้างมหานคร "บาบีโลน" แห่งประเทศ "กัลเต" ภายหลังนั้นมาประมาณ ๖๐๐ ปี ชาวจีนจึงเรียกพวกเราว่า "ลาว" ตามชื่อของชาติพวกเราอันเป็นชาติที่ใหญ่ไพศาล แต่เนื่องจากการรุกรานของชาวจีน ชาติลาวพวกเราจึงได้แตกกันหนีลงมา ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นลำดับมา โดยแตกแยกจากกัน ตั้งอยู่หลายแห่งหน, และพร้อมกันนั้น ก็เปลี่ยนชื่อเป็นหลายชื่อ แล้วแต่ภูมิลำเนาเป็นประมาณ เช่น ชื่อ อาหม, ไทย, ลื้อ, ยวน เป็นต้น ยังคงรักษาชื่อของชาติเดิมอยู่ก็เพราะแต่พวกที่มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตอนกลางแม่น้ำของคือ พวกลาวของเราทุกวันนี้ แต่เท่านั้น

ส่วนคำว่า ชาติลาว เคยมีความรุ่งเรืองมาแต่ก่อนแล้วนั้น ก็เพราะนักปราชญ์ชาวผิวขาวหลายคนเบ็นต้นว่า "ด๊อกเตอร์ดก" ได้หลักฐานจากพงศาวดารจีนว่า ในเมื่อ ๒๒๐๐ ปีก่อนพุทธศักราชนั้น, ชนชาวลาวรู้จักเลี้ยงม้อน เฮ็ด (ทำ) ไหม และต่ำ (ทอ) ผ้าเป็นดอก (ลาย) เบ็นดวงมาแล้ว, ทั้งยังรู้จักเอาขี้ทรายมาทำแก้วเบ็นภาชนะใช้ได้แล้ว และสามารถบั้นชามสังคโลก (ดินเผา) ที่เบ็นศิลปะหัตถกรรมและมีหัวคิดประดิษฐ์สร้างของตนเอง ดังมีหลักฐานที่ค้นพบอยู่ที่เมืองหลวงโพคา แขวงหลวงน้ำทา

เถิงว่าภายหลังสมัยนั้นมาเบ็นเวลาดนนานประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ชนชาวลาวก็ยังก้าวหน้ากว่าชาวผิวขาวอยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งในด้านวิชาทำอาวุธบีน ดังมีหลักฐานในพงศาวดารฝรั่งเศส และพงศาวดารประเทศลาวของเรานั้น คือว่า สมัยเจ้าฟ้างุ่ม ยกรี้พลไปรบพระยายี่หินเจ้าเมืองพวน เมื่อบี พ.ศ. ๑๘๙๕ ค.ศ. ๑๓๕๒ นั้น กองทัพลาวทั้งสองได้ใช้บีนใหญ่และบีนน้อยยิงโต้ตอบกัน เบ็นสามารถอยู่แล้ว แต่ในขณะเดียวกันชาวผิวขาว เพิ่งกำลังประดิษฐ์บีนใหญ่ขึ้นใหม่ ๆ ส่วนบีนน้อย (เล็ก) นั้น ยังไม่เคยมี และยังเพิ่งประดิษฐ์ขึ้นเมื่อบี พ.ศ. ๒๐๕๓ ค.ศ. ๑๕๑๐ นี้เอง คือภายหลังสงครามที่เมืองพวน ๑๕๘ ปี

แต่เนื่องจากลาวได้เสียเอกราชไปตกเบ็นเมืองขึ้นของชาติอื่นเบ็นเวลา ๑๗๑ บีมาแล้ว (แต่ พ.ศ. ๒๒๕๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๒ หรือ ค.ศ. ๑๗๐๗ ถึง ค.ศ. ๑๙๔๙) ประชาชนลาวทั้งหลายจึงไม่รู้ถึงประวัติศาสตร์ของชาติตนเองอย่างกว้างขวาง ด้วยเหตุว่านานาชาติที่มาเบ็นนายของพวกเรานั้น ขัดขวางไม่อยากให้พลเมืองที่อยู่ใต้อำนาจได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติตนเองได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย โดยกลัวว่าชาติลาวจะตื่นตัวขึ้นได้ ซึ่งสามารถจะทำให้การปกครองของพวกเขายาก และลำบากมากขึ้น สำหรับผู้เบ็นนาย

อันที่จริงประวัติศาสตร์ หรือ พงศาวดารของชาติลาวนั้นมีอยู่แล้วหลายเล่ม เบ็นต้นว่า นิทานขุนบูฮม, พงศาวดารล้านช้าง, พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง, พงศาวดารนครจำปาศักดิ์ แต่หนังสือเหล่านี้ ไม่ได้กล่าวถึงต้นประวัติศาสตร์ของชาติลาวสักเล่ม เพราะเบ็นเรื่องที่แต่งขึ้นภายหลัง ฉะนั้นในเบื้องต้นจึงเบ็นนิทานส่วนมาก เช่น เรื่องเจ้าฤาษี และผีฟ้าผีแถน ถ้ามากล่าวเถิงประวัติศาสตร์ของชาติลาว ก็เริ่มต้นตั้งแต่ขุนบูฮม เบ็นต้นมา คือแต่เมื่อระหว่าง

พุทธศักราช ๑๒๐๐ ปี นี่เอง ถึงอย่างนั้นก็ยังชอบจะเป็นนิทานปะปนอยู่อีกมาก ส่วนประวัติ-ศาสตร์โดยแท้นั้น ก็มีแต่สมัยพระยาลังมา คือ แต่เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๑๔ ค.ศ. ๑๒๗๑ นอกนั้น หนังสือดังกล่าวแต่ละเล่ม ก็ยังข้ามบางตอนต่าง ๆ กันไปอีกด้วย" จึงขอฝากไว้ให้กุลบุตรลูกหลานลาวได้ศึกษาค้นคว้ากันต่อไป. จ.พ.ร.

หากถามว่า อะไรหรือเป็นเหตุให้คนลาวเป็นคนดีมีคุณสมบัติเช่นนั้น ถ้าตอบอธิบายก็คงยาวเกินที่จะกล่าวในที่นี้ แต่ในฐานะที่เราอยู่ในยุคใหม่ หากจะโยนไปให้สิ่งที่งมงายไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า เป็นเรื่องของดวงชะตา อะไรทำนองนั้น ก็อาจไม่สอดคล้องกับสภาพปัจจุบัน เพราะสภาวะเช่นที่ว่านั้นมันมีเหตุมีปัจจัยในตัวของมันอย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ ที่สำคัญและเป็นหลัก (ในแง่ของรัฐศาสตร์) **ก็คือการจัดตั้งการดำเนินการที่ถูกต้อง ฉลาดสามารถ ของผู้นำ ผู้ปกครอง แต่ว่าการที่จะให้มีให้ได้ "ผู้นำเช่นนั้น" ในสังคม ถ้าประชาชนคนในสังคมนั้นยังไม่ "พร้อม" ไม่ "สุกงอม" ที่ผลิตมันขึ้นมาได้แล้วละก้อ พวกเขาก็จะถูกหลอก ถูกใช้เป็นเครื่องมือจากผู้นำของเขา ไปอย่างโหดเหี้ยมสามานย์อย่างไม่มีที่สิ้นสุด**

การที่ชนชาติลาว (ประเทศลาว) สามารถสร้างสรรค์ประคับประคองสังคมของตนมาได้อย่างสำเร็จงดงาม ธำรงความดีงามทั้งด้านวัตถุและจิตใจเช่นนั้นมาได้ ผ่านความบ่าเถื่อนความเห็นแก่ตัว ของผู้มาอยู่ด้วย (ยึดครอง) จากต่างชาติจนถึงยุคปัจจุบัน มันเป็นเกียรติ-ประวัติที่ชนชาติลาวยิ่งภาคภูมิใจ และขณะเดียวกับที่มรดกอันตนมีอยู่นี้ ได้ยอมรับกันในโลกว่าเป็นคุณูปการแก่โลก เป็นส่วนรวม ความสำนึกในความเป็นชนชาติลาว ก็ยิ่งมีเกียรติและควรแก่การเทิดทูน *ส. ศิวลักษณ์ นักคิด นักเขียน นักปรัชญา นักประวัติศาสตร์ นักการเมือง และผู้ต่อสู้เพื่อความเป็นไทย ต่อสู้เพื่อสันติภาพและความเป็นธรรมของไทยยุคปัจจุบัน* ก็ได้กล่าวยืนยันคุณสมบัตินี้ของลาวไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ว่า *".....ลาวเขายังรู้สึกกันอยู่เสมอว่า เรา (ไทย) เอาเปรียบเขา ซึ่งก็ดูจะจริง ที่เราน่าจะหาทางแก้ไขอย่าไปคิดเป็นบาทเป็นสตางค์กันนักเลย....." ".....ในทางวัฒนธรรมเขาก็เริ่มรู้ตัวว่า การเดินตามเรา (ไทย) มีอันตรายดังเขาให้หนังไทย พากย์เป็นภาษาลาวแล้ว....."* ศิลปกรรมอย่างหยาบจากแถว

เสาชิงช้า ก็ระบาดไปฆ่ารูปเขียนรูปสลักของลาวเขาเสียโดยที่เขาไม่รู้สึกตัว ยังพวกคนไทยหัวใหม่ที่ไปอวดความศิวิไลซ์ขู่ความจนความเล็กของเขาด้วย นับว่าน่าเสียดายยิ่งนัก คนเราจะวัดกันที่ขนาด ที่เงินตรา หาไม่ได้ ต้องวัดกันที่น้ำใจ.....” “.....ถ้าเรารักษาลาวไว้ให้บริสุทธิ์ได้มากเท่าไร เมืองอย่างหลวงพระบางนั้นแหละ ลางทีจะเป็นบทเรียนแก่โลกสมัยใหม่ได้มากกว่ากรุงเทพ ฯ.....” “แต่หลวงพระบางจะคงสภาพเช่นนั้นอยู่ได้ก็ต่อเมื่อชนชั้นนำเข้าใจในความเป็นตัวของตัวเอง ภูมิใจในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมไว้ และดำเนินชีวิตไปด้วยความซื่อตรง เสียสละ อย่างไม่ลืมตน จนหลงตามแสงสีที่เพ้อฝันกันว่า เป็นแสงแห่งความศิวิไลซ์ซึ่งมาจากอารยประเทศอันกล่าวแล้วคือโลกตะวันตก.....” (จากหนังสือนิตยสารรายสองเดือน ชื่อ “ชาวโขง” ออกที่หนองคาย ฉบับที่ ๒ ปีที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๑๓)

๑.๔ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลก มีผลกระทบต่อลาว

โดยเหตุที่สรรพสิ่งมันเป็นอนิจจัง มันเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามกฎของมัน เมื่อมาถึงปี พ.ศ. ๑๘๕๙ หรือในคริสตวรรษที่ ๑๓–๑๔ เป็นช่วงที่พระเจ้าฟ้างุ่มนั้น ด้านประเทศจีน ประเทศเพื่อนบ้านที่มีอิทธิพลและเป็นตัว “แปร” สำคัญ ของชนชาติอ้ายลาวตลอดมานั้น ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง จีนถูกกองทัพอันเกรียงไกรของมงโกลนำโดยกุบไลข่านเข้ายึดและปกครอง จัดตั้งการปกครองของตนขึ้นเรียกว่า “ราชวงศ์หงวน” หรือ “หยวน” และอาณาจักรหนองแส แห่งขุนบรมราชาธิราชก็ถึงแก่อวสานในกาลครั้งนี้ด้วย

ในด้านยุโรป สงครามครูเสด (ซึ่งรบกันในเสื้อคลุมของศาสนาคริสต์และอิสลาม) ที่รบกันถึงกว่าร้อยห้าสิบปีได้เป็นตัวแปรที่สำคัญยิ่งของสังคม โป๊ปได้ก้าวขึ้นเป็น “จอมจักรพรรดิ” ที่กษัตริย์ประเทศน้อยใหญ่ในยุโรปต้องขึ้นต่อ พวกนักแสวงโชคยุโรป เริ่มออกเที่ยวไปทั่วโลกอย่าง – มารโคโปโล (Marco Polos) อิตาลี ก็เดินทางถึงราชสำนักจีน (ศตวรรษที่ ๑๓–๑๔) ผ่านดินแดนที่เป็นพม่า–ไทย–ลาว และยูนานจนถึงปักกิ่ง แมกแจนแลนแห่งสเปน ก็เดินเรือ มาพบเกาะฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. ๑๕๑๙ วาสโกเดอกามา (Vasco Dagama) แห่งปอร์ตุเกสก็มาได้อินเดียในปี ค.ศ. ๑๔๙๘ และในปี ค.ศ. ๑๔๙๒ โคลัมบัส (Colombus) ก็เดินเรือไปค้นพบดินแดนที่เป็น สหรัฐอเมริกา ทุกวันนี้ ฯลฯ

ปรากฏการณ์เหล่านี้แน่นอน ย่อมมีผลกระทบถึงอาณาจักรต่าง ๆ ของพวกเราไม่มากก็น้อย ฉะนั้นเมื่อเจ้าฟ้างุ่มถูกเนรเทศออกนอกประเทศในข้อหาที่จะใส่ร้ายต่อกันว่า "เกิดมามีฟันเต็มปากเป็นคนกาลีบ้านกาลีเมือง" และได้ถูกนำไปอาศัยโพธิสมภารพระเจ้ากรุงกัมพูชาจนเติบใหญ่ ได้รับการศึกษาพอแล้วก็ได้รับการสนับสนุนให้มาครองเมืองเดิมของตนซึ่งกล่าวได้ว่า "เป็นการหนุนช่วยทั้งทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจและวัฒนธรรม" **(พระบางพระพุทธปฏิมาที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็ได้รับมอบให้นำมาพร้อมในคราวนี้)** โดยมีพระมหาเถระปาสมันตาเจ้า เป็นที่ปรึกษาสำคัญประจำพระองค์ด้วยไปยึดอำนาจรัฐเมืองซวาได้อย่างมีเกียรติ นี้ **คือการช่วยเหลือทางสากลที่มีลักษณะประวัติศาสตร์ต่อลาว ของอาณาจักรกัมพูชาครั้งแรก ซึ่งพระบาง "พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองลาว" ได้มีบทบาทสำคัญในการนี้และในอีกหลายเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ลาว (ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป)**

๒. ความเป็นมาของนครหลวงพระบาง (เมืองซวา–เชียงทองหรือเชียงดง–สุวรรณภูมิ ฯลฯ)

๒.๑ เมื่อขุนลอได้ถูกส่งมาปกครอง "เมืองซวา" ซึ่งพวกข่าหรือขอมครองอยู่ก่อนเห็นว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ฝั่งแม่น้ำที่ใหญ่พอสมควรและเขาจะเรียกแม่น้ำอะไรก็ยังไม่ปรากฏแต่สันนิษฐานว่าเมื่อขุนลอไปครองเมืองซวาแล้ว ก็คงเรียกแม่น้ำนั้นว่า **แม่น้ำข่าออม (ซึ่งเป็นชื่อพวกเผ่าชนเดิม)** ต่อมาก็อาจเพี้ยน เป็นขอม–เป็นของ กระทั่งทุกวันนี้**ก็เรียกแม่น้ำของ** แต่ไทยบางกอกเรียกชื่อให้เพี้ยนไปว่า **แม่น้ำโขง** ซึ่งเป็นธรรมเนียมของไทยบางกอก ย่อมพยายามเรียกให้เป็นภาษาของชาติตนเสมอ ในขณะที่ฝรั่งเรียกว่า **เม–กง** (Mekong) แต่ก็เป็นที่น่ายินดี ตอนบนแม่น้ำนี้ยังเรียกว่า**แม่น้ำล้านช้าง ซึ่งคงเรียกมาแต่คราวที่พระเจ้าฟ้างุ่มได้สถาปนาอาณาจักรนี้เป็นล้านช้าง ซึ่งก็เป็นการยอมรับว่าอาณาจักรล้านช้างตั้งอยู่บนฝั่งลุ่มแม่น้ำนี้ตราบเท่าทุกวันนี้ องค์สมเด็จพระสังฆราช (บุญทัน ธมฺมญาโณ) แห่งพระราชอาณาจักรลาว ที่มาสิ้นพระชนมายุในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๗ นั้นได้เคยเล่าให้ผู้เขียนฟังว่า "คนหลวงพระบางเขายังจื่อได้ดีมาแต่เหิงแล้วว่าเมืองหลวงพระบาง คือ**

เมืองคำ–พระธาตุหมากโม ที่วัดวิชุลมหาวิหาร พระเจ้าวิชุลราช ก็ทรงสร้างกวมหนองคำเก่า สูง ๒๓ วา (บี พ.ศ. ๒๐๔๓) ซึ่งที่ว่า**เมืองชัวหรือชวา** ที่ว่าเป็นศัพท์ที่เพี้ยนมาจาก ซวารณ์ – ซุวารณ์ – สุวารณ์ หรือสุวรรณภูมิ อันเป็นเมืองแรกที่พ่อขุนลอได้มาสร้างอาณาจักรลาวล้านช้าง นั้นก็เป็นทัศนะที่น่าฟัง

ยังไม่แต่เท่านั้นที่วัดเชียงทองทุกวันนี้ เมื่อประมาณ ๗๐ กว่าปีมานี้ ยังมีต้นทองให้เห็นอยู่ เป็นต้นทองใหญ่ขนาดโอบ ๓–๔ คนอุ้มจึงรอบ วัดที่สร้างอยู่เขตต้นทองนี้จึงได้ทรงพระราชทานนามว่า วัดเชียงทอง และด้านหลังพัทธสีมา (พระอุโบสถ) ที่สวยสดงดงามแและเป็นเอกลักษณ์ของลาวอย่างแท้จริง พระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวัฒนาก็มีพระราชดำรัสให้นายช่างติดแก้วสี (กระจกสี) ให้เป็นรูปต้นทองคล้ายต้นทองของจริงเหมือนพระองค์ได้ทรงเห็นต้นทองต้นนี้เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนในปางหลัง (รุ่นหลัง) ให้ได้เห็นและสำนึกว่าวัดนี้มีต้นทองใหญ่เป็นนิมิตเครื่องหมาย

ยิ่งกว่านั้นอิทธิพลคำว่า **“คำ”** หรือ **“ทอง”** นี้ได้หยั่งลึกลงในจิตสำนึกของคนลาวอย่างมาก คนลาวทั่วไปโดยเฉพาะหลวงพระบางแล้วเวลาตั้งชื่อลูกหลาน ก็ต้องได้เอาคำว่า **“คำ”** หรือ **“ทอง”** ใส่นำหน้าหรือต่อท้ายอย่างเป็นธรรมเนียมทีเดียว เช่นว่า คำปาน คำผุย คำแพง คำจันทร์ ฯลฯ และบางทีก็เอา ทอง นำหน้า เช่น ทองสิงห์ สิงห์ทอง ทองสุข ทองดี ทองพัน เป็นต้นและอื่น ๆ กระทั่งทุกวันนี้ **เมืองลาวก็ยังเป็นตัวแทน เป็นสัญลักษณ์แห่งทองคำและทรัพยากรที่มีค่าอื่น ๆ อย่างมหาศาล** ซึ่งหาได้ไม่ง่ายแล้วในโลกนี้

แต่อย่างไรก็ตาม ชื่อที่ว่า **แม่น้ำข่าออม–ขอม และของ** ตามชื่อของเผ่าชนเดิมที่ขอมเป็นเขมรนั้น น่าจะเป็นชื่อที่ถูกต้องมากกว่า เพราะพระรัตนปัญญาเถระแห่งอาณาจักรล้านนาผู้รจนาคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์ (ค.ศ. ๑๕๑๗–๑๕๒๘) ก็กล่าวถึงแม่น้ำของ เป็นบาลีไว้ว่า “ขรนที” แปลว่าแม่น้ำของ

ส่วนตัวเมืองชื่อเมืองที่พ่อขุนลอมาตั้งเป็นราชธานีนั้น ถ้าออกเสียงเป็น **ชวา–ชัว ก็พอจะเห็นเค้าว่าเพี้ยนมาจากคำว่า สุวรรณ มาเป็น สุวารณ์–สวา และ ชวา** ในที่สุด

แต่เป็นที่ทราบว่าอาณาเขตนี้ เป็นเขตที่ขอมโบราณมีอิทธิพลอยู่จึงย่อมมีอิทธิพลของภาษาสันสกฤตที่มาตามศาสนาพุทธฝ่ายมหายานและพวกพราหมณ์จากอินเดีย (ซึ่งนิยมใช้ภาษาสันสกฤต) ฉะนั้น **คำว่า ซวา** ที่จะเพี้ยนมาจาก **สุวารณ์** เป็นเรื่องที่น่าเชื่อได้มาก เพราะดินแดนแถบนี้ก็ **เป็นที่รู้กันว่าเป็นสุวรรณภูมิ** ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราช ส่งธรรมทูตมาเผยแพร่พุทธศาสนาเมื่อก่อนคริสตศักราชกว่า ๓๐๐ ปี และ**ต่อมาเมืองซวานี้** เรียกชื่อว่า **เซียงทอง (เมืองแห่งทองคำหรือสุวรรณภูมิ) ตลอดมาหลายชั่วรัชกาล จึงมามีชื่อว่า "หลวงพระบาง"** "เมืองหลวงพระบาง" ทั้งนี้ก็เพราะในรัชกาลพระไชยเชฏฐามหาราช พระองค์ทรงอาราธนาพระแก้วมรกตกับพระแซกคำ ลงไปประดิษฐานไว้ที่นครเวียงจันทน์ราชธานีใหม่ คงให้พระบางเท่านั้น ยังคงประดิษฐานอยู่ที่ราชธานีเก่านี้ต่อไป เมืองซวา–เซียงทอง จึงได้ชื่อใหม่ว่า "นครหลวงพระบาง" แต่นั้นมา

ส่วนคำว่า **"เซียงดง"** ที่มักมีคนเรียกชื่อคู่กันกับคำว่า **เซียงทอง** เสมอว่า Xiengdong **เซียงดง–เซียงทองนั้น** อันที่จริง ปราชญ์ลาวหลายท่านให้ความเห็นว่า **คำว่า เซียงดง** เพิ่งมามีเรียกกันตอนหลังที่ฝรั่งเศสได้เข้ามามีอิทธิพลครอบครองลาว ศตวรรษที่ ๑๙–๒๐ นี่เอง ทั้งนี้ก็เพราะฝรั่งเศสที่เขาสำรวจดินแดนลาวครั้งแรกก็จดบันทึกชื่อ เซียงทอง เป็น Xiendong ซึ่งแทนที่จะเขียนเป็น Xiengthong ตามสำเนียงของคนลาวท้องถิ่น แต่เพราะเหตุที่ฝรั่งเศส **มีล่ามเป็นคนเวียดนาม คนเวียดนามย่อมออกเสียงตัว ต หรือ ด แทนตัว ท ในสำเนียงลาวเสมอเช่นเดียวกับภาษาจีน เสียง ต หรือ ท ถ้าเขียนเป็นตัวอักษรโรมันก็จะใช้ตัว ด** (D.) **เสมอ** เช่นต้าลี เป็น Dali ในขณะที่ตัวในภาษาลาวออกเสียง**เป็น จ เช่นเวียงจันทน์** เขากับใช้ **ตัว ท** เขียนเป็น **"เวียนเทียน"** (Vientiane) และเพราะเหตุที่เจ้านายลาว ที่ทำงานร่วมกับฝรั่งเศสในยุคโน้น ไม่เข้าใจปัญหาหรือเพราะเป็นว่า การออกเสียงตามฝรั่งเช่นนั้นเป็นของโก้ดี แต่แทนที่จะเรียกเป็น **"เซียงดอง"** ก็ดูเหมือนจะไม่มีความหมายในทางดีจึงออกเสียงเป็น **"เซียงดง"** จนภายหลังก็กลายเป็นชื่อคู่กับ เซียงทองและบางคนยังแปลไปอีกว่า "เป็นเมืองป่าเมืองดง".....ก็มี หรืออาจจะถือเอาสายแม่น้ำดง (ซึ่งชื่อนี้ก็เป็น "แม่น้ำทอง" นั่นเอง) ที่ไหลผ่านทิศใต้นครหลวงพระบาง เป็นชื่อ เซียงดงอีกชื่อหนึ่งก็ได้

๒.๒ พระบางพระพุทธปฏิมา ผู้ประทานนาม "นครหลวงพระบาง"

การที่อาณาจักรของพ่อขุนลอ สามารถสร้างสรรค์และดำรงความเป็นเอกราชเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับนับเป็น ๒๔–๒๕ รัชกาลไม่ขาดสาย กว่าจะถึงรัชกาลพระเจ้าฟ้างุ่มมหาราช บางครั้งก็ได้เข้าร่วมเป็นสหรัฐกับอาณาจักรล้านนา (เชียงใหม่ เชียงแสน) ทำให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงเกรงขามและอิจฉา อาณาจักรพ่อขุนบางกางท่าว ซึ่งต่อมาเรียกอาณาจักร "สุโขทัย–สยัมภูประ" ในยุคพระเจ้ารามคำแหงมหาราชก็ได้ประกาศเอกราชไม่ยอมขึ้นต่อขอมหรือเขมร (และต่อมาสามารถเอาชนะล้านนาได้) พระเจ้าฟ้างุ่มมหาราชซึ่งได้หนีภัยการเมืองไปอยู่กับพระเจ้ากรุงกัมพูชา จึงได้รับการหนุนช่วยอย่างเต็มที่ทั้งด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม การยาตราทัพเข้ายึดอำนาจรัฐที่นครเชียงทอง จึงเป็นเหตุการณ์ที่มีลักษณะยุทธศาสตร์สากล พระองค์จึงได้ประกาศสถาปนา **อาณาจักรล้านช้าง ศรีสัตนาคนหุตให้เป็นนามของอาณาจักรใหม่ นับว่าเป็นการประกาศสงครามจิตวิทยากับบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน เพราะแสดงถึงความยิ่งใหญ่ด้านกำลังทัพช้างเป็นพาหนะสงครามในยุคโน้นที่สำคัญและยิ่งใหญ่กว่าอื่นใด อาณาจักรของพระเจ้าฟ้างุ่มจึงยิ่งใหญ่ (เท่ากับกองทัพรถถังทุกวันนี้)**

ด้านติดต่อกับเวียดนาม ประวัติศาสตร์กล่าวไว้ว่า "....ฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินประเทศแกวแต่งราชบรรณาการมาถวายพร้อมกับส่งทูตมาเจรจาแบ่งปันเขตแดนและพลเมืองดังนี้

๑. พลเมืองที่อยู่เฮือนมีฮ้านกว้านมีเสา (คือเฮือนยกพื้น) ให้เป็นพลเมืองของลาว

๒. เขตแดนประเทศลาวนั้น ให้นับแต่ต้นส้านสามง่าไปถึงน้ำม่าสามแควหรือหินสามเส้าไปถึงน้ำเต้าสามแคว (ไม้สามต้นอ้นสามขวย)

๓. หลักการแบ่งเขตแดนนั้นให้ถือเอาสันเขาบันน้ำคือ ฝนตกน้ำไหลมาสู่ประเทศลาวแต่ที่ใดให้ถือเอาที่นั้นเป็นเขตแดน ถ้าไหลลงไปทางเมืองแกวก็ให้เป็นดินแดนของแกว ซึ่งเรียกกันว่าสายภูแดนแกวกระทั่งทุกวันนี้ และต้นไม้สันพูแห่งนี้ก็แยกปลายออกจากกันอีก ฝ่ายหนึ่งก็แยกปลายไปฝ่ายเวียดนาม อีกฝ่ายก็แยกปลายมาฝ่ายประเทศลาวถึงทุกวันนี้ก็ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ (ผู้เรียบเรียง)

ด้านติดกับจีนนั้น พระเจ้าฟ้างุ่มยกรี้พลเอาเมืองฝ่ายเหนือได้คือ เมืองแถน เมืองไซ เมืองไล่ เมืองกว้าง เมืองโฮม เมืองกางล้าน เมืองสิงท้าว เมืองทุม เมืองวาด บังคับให้เจ้าเมืองเหล่านั้นส่งส่วย เงินทองข้าทาส ผ้าม่านผ้าไหม ผ้าเพดานเครื่องเหล็ก เครื่องศึก ม้าอานและหอกดาบทุก ๆ เมือง ต่อจากนั้นจึงเสด็จไปตีเอาเมืองบูนใต้ และบูนเหนือได้ทั้งสองฝ่ายเจ้าเมืองเชียงฮุ่งได้ยินกิตติศัพท์ก็มีความเกรงกลัวพระเดชานุภาพ จึงแต่งบรรณาการมาถวายมีเงินแสนหนึ่ง ม้าร้อยตัวพร้อมทั้งอานเงินอานคำและรั้วแรแพรจีนเป็นอันมาก....”

ด้านติดต่อกับกรุงศรีอยุธยามีกล่าวไว้ว่า “....เมื่อชนะเมืองร้อยเอ็ดหมดแล้วจึงส่งราชสารลงไปหาพระรามาธิบดีอู่ทอง พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาว่า จักรบหรือรู้ว่าสิ่งใดนั้นพระรามาธิบดีได้ทราบพระราชสารดังนั้นมีความเกรงกลัว จึงตอบพระราชสารคืนมาว่า **“เราหากเป็นพี่น้องกันมาแต่ขุนบรมโน้นเหมือนกัน** เจ้าอยากได้บ้านได้เมืองให้เอาแต่เขตแดนดงสามเส้า (ดงพระยาไฟ) ไปจดภูพระยาพ่อและแดนเมืองนครไทยเป็นเจ้าเถิด อนึ่งข้าจักส่งน้ำอ้อย น้ำตาลงบ อนึ่งลูกหญิงข้าชื่อนางแก้วลอดฟ้าใหญ่มาแล้ว จักส่งไปให้บัดเสื่อปูหมอนแก่เจ้าฟ้าแล” ดังนี้แล้วพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงแต่งราชบรรณาการคือ ช้างพลาย ๕๑ ตัว ช้างพัง ๕๐ ตัว ทองคำสองหมื่น เงินสองหมื่น นอแสนหน่วยกับเครื่องบรรณาการอื่น ๆ อีกอย่างละร้อย สมเด็จพระเจ้าฟ้างุ่มจึงไม่เสด็จลงไปตีกรุงศรีอยุธยา....” (จากหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา “พงศาวดารลาว” โดยทองสืบ ศุภมารค หน้า ๔๓–๔๔ และหน้า ๕๓ จัดพิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๒๘”)

เป็นที่ยอมรับกันอย่างแน่นอนว่า การที่พระเจ้าฟ้างุ่มทรงสามารถแผ่พระเดชานุภาพได้อย่างกว้างขวางนั้น ด้านหนึ่งก็เป็นเพราะทรงพระปรีชาสามารถ ที่เป็นคุณสมบัติส่วนพระองค์แต่อีกด้านหนึ่งที่สำคัญยิ่งก็คือ การที่พระองค์ได้รับการหนุนช่วยอย่างมีพลังจากพระเจ้ากรุงกัมพูชาในทุกด้าน ซึ่งในที่นี้ขอกล่าวถึงแต่ด้านที่เกี่ยวกับศาสนา เกี่ยวกับพระบาง ที่มีบทบาทสำคัญในการสถาปนาอาณาจักรใหม่ของพระองค์ และก็เพราะเป็นพระพุทธปฏิมาที่เป็นจุดรวม

แห่งน้ำใจ ความเคารพความเชื่อมั่น....” ทั้งขบวนการที่ได้กรีฑาทัพเข้ายึดเอาอำนาจรัฐและสร้างสรรค์สังคมของชาวประชาอาณาจักรล้านช้างศรีสัตนาคนหุตและนี่ก็คือประวัติศาสตร์อันดีงามของความสัมพันธ์อันดีของประชาชาติลาวและเขมรที่ไม่เคยด่างพร้อยตลอดมา

ฉะนั้นเมื่อมาถึงรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช (พ.ศ. ๒๑๐๓) ทรงย้ายราชธานีจากนครเชียงทองไปตั้งที่นครเวียงจันทน์ พระพุทธปฏิมาคู่บ้านคู่เมืองที่ประดิษฐานมาเป็นเวลากว่าสองร้อยปีและได้เป็นคู่พระบารมีในการแผ่พระเดชานุภาพและปวงประชาได้ดำรงอยู่ในสันติสุขและอุดมสมบูรณ์ตลอดมานั้น พระบางยังคงประดิษฐานอยู่ที่นครเชียงทองราชธานีเก่านี้สืบต่อไป นครเชียงทองนี้จึงได้ชื่อใหม่ว่า “พระนครหลวงพระบาง” และก็เป็นฐานที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นลาว ความเป็นตัวของตัวเองแห่งประชาชาติลาว แม้ในคราวที่ชาติได้ถูกอิทธิพลต่างชาติมาครอบครองก็ยังสามารถดำรงเอกลักษณ์ของตนไว้ได้จนตราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ได้ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันกันมาแต่บรรพบุรุษอย่างน่าภาคภูมิใจของประชาชาติลาว

๒.๓ ลาวกับสยาม–ไท–ไทย เกี่ยวข้องกับพระบาง

โดยเหตุที่พระบางเป็นพระพุทธรูปที่มีความหมายทางการเมืองอย่างสำคัญยิ่ง ในคราวที่ไทย (สยาม) ทำสงครามเข้ายึดลาวครั้งใดก็ได้รวมความสนใจในการนำเอาพระบางไปไว้ที่บางกอกให้ได้ **แม้บางครั้งจะหาไม่พบเพราะประชาชนเอาไปซ่อนไว้** แต่ทางกำลังทัพบางกอกก็ได้พยายามหา แม้ใช้เวลาและเสียสละมากเท่าใดก็ยอมเสีย ทั้งนี้ก็เพราะคนไทยและคนลาวต่างก็มีเชื้อสายเลือดเดียวกัน และเคารพนับถือพระพุทธศาสนาเดียวกันตลอดมา แม้มีความขัดแย้งกันบางครั้งก็เป็นเหตุการณ์ที่เกิดเพราะถูกนำให้เข้าใจผิดเท่านั้น เพื่อให้เข้าใจความเป็นมาของเพื่อนร่วมสายโลหิตเดียวกันนี้ จึงขอถือโอกาสกล่าวเรื่องที่มีชื่อว่า สยาม–ไท–ไทย ทำไมจึงไม่ชื่อ “ลาว”

อันที่จริงอาณาจักรที่มีชื่อว่า สยามหรือประเทศไทยทุกวันนี้ ก็เป็นดินแดนที่ชนชาติอ้ายลาวซึ่งเป็นพี่เป็นน้องกับลาวล้านช้างเรานี้เองมาก่อตั้งขึ้น (โอรสขุนบรมราชาธิราช “ขุนงัวอิน” เป็นคนให้กำเนิด)

"ไท" เป็นภาษาชนชาติอ้ายลาวเดิมหรือที่เรียกว่า ไต ซึ่งก็คือชนชาติอ้ายลาวกลุ่มหนึ่งที่แยกไปตั้งถิ่นใหม่อยู่ในลุ่มน้ำอิรวดีสมัยโบราณ (ไม่ใช่ ไทย เพราะคำว่า ไทย เป็นคำใหม่ที่เกิดในยุคที่ไทยได้รับอิทธิพลภาษาบาลีจากพระพุทธศาสนามากขึ้นนั้นเอง) มาปรากฏชัดเมื่อพวกเราอ้ายลาวถูกจีนรุกรานกลืนกินถอยหนีลงมาอยู่แถวอาณาจักรน่านเจ้า โดยแยกย้ายกันอยู่เป็น ๖ เมือง พวกที่รวมกันได้เป็นเมือง ก็เรียกตนเองว่า ไทเมือง คือ พวกเมือง ไม่ใช่พวกป่า หรือพวกอื่น คำว่าไท จึงเป็นชื่อของการจัดตั้ง เป็นเมือง เพื่อลบล้างปมด้อยที่จีนมักเรียกว่า "ฮวน" (คนป่า) นั้นเสีย ซึ่งที่จริงเขาก็คือ พวกอ้ายลาว นั่นเอง

เมื่อมีการแยกตนเป็น "ไทเมือง" เป็น "ไทบ้านนอก" เช่นนี้ ความรู้สึกในทางดูถูกเหยียดหยามคนพวกอื่น ไทอื่น ก็เกิดขึ้นและสะสมมากขึ้น จนเกิดเป็นความคิด "มหาอาณาจักรไทย" ที่สะท้อนออกอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมและกลายเป็นความขัดแย้งถึงขั้นสงครามระดับสากลในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๒) ซึ่งถ้าจะว่าเป็นความคิดชาตินิยมที่มีมโนธรรมก็ใช่ว่าไร้ประโยชน์ แต่ถ้าเป็นชาตินิยมที่ดูถูกเหยียดหยามและรุกรานคนอื่นแล้ว ย่อมเป็นอันตรายอย่างแน่นอน ในขณะเดียวกันเพียงแต่เสียงเพี้ยนไปจาก "ไท" เป็น "ไต" เป็น "ไทย" ฯลฯ เท่านั้น ก็ทำให้ ความเข้าใจ ความรับรู้ ความรู้สึกท่าทีจากเสียงที่เพี้ยนไปนั้น ไม่ตรงตามความหมายแล้วก็พาให้ขัดแย้งกัน ทะเลาะกันเช่นที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

ฉะนั้นคำว่า ไท หรือ ไทย จึงเป็นคำที่มีความหมายทั้งในด้านบวกและด้านลบ (ซึ่งมีหลายนักปราชญ์ได้ให้ทัศนะว่า ไท มาจาก ไท้–แถน–ต้า (ภาษาจีนที่แปลว่าใหญ่) หรืออะไรนั้น เป็นคำแปลที่แปรไปตามความปรารถนาทางอัตวิสัยดังกล่าวข้างบนนั้นอยู่ไม่น้อยทีเดียว จึงขอไม่นำมาวิจารณ์อีก ฉะนั้นที่ว่า ไท หาใช่คำอื่นไม่ เป็นภาษาลาวที่แปลว่า พวก หมู่ กลุ่ม จุ้ม เช่นว่า ไทบางกอก ไทเวียงจันทน์ ไทหลวงพระบาง ไทนคร ไทท่าแขก ไทบ้านอื่น ไทเขา ไม่ใช่ไทเฮา ฯลฯ ฯลฯ สุภาษิตลาวที่ว่า "พึ่งความไทไฟไหม้ฮ้านหญ้า" ก็คือพึ่งคนยุแหย่ที่ไม่เจตนาดีนั่นเอง

แต่ที่น่าสนใจและมีความหมายทางจิตวิทยาที่ไม่มีลักษณะรุกรานดูถูกคนอื่นก็คือ คำว่า "สยาม" มีผู้ให้ความหมายและสันนิษฐานว่า เป็นที่มาของต้นคำนี้กันมาก จนเห็นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างซ้ำซากเช่นว่า สยาม มาจาก ศยาม ภาษาสันสกฤตที่แปลว่า ดำ, มาจาก สาม ที่แปลว่า เหลือง (สีทอง–สุวรรณภูมิ) มาจาก เสียมล้อ (ภาษาที่จีนเรียก อาณาจักรสุโขทัย) มาจาก ไซแอม (Siam ภาษาฝรั่ง) และว่าฝรั่งชาติปอร์ตุเกส หรือ อิตาเลียน เรียกก่อนและที่ว่ามาจาก สยำกุฎิ (อ้างว่ามีในจารึกในนครวัด) และที่ว่ามาจากคำว่า ลาวจก–จก แปลว่า จอบ เสียม ฯลฯ อะไรทำนองนี้กันมาก ซึ่งขอไม่นำมากล่าวให้ยาวอีก เพราะต่างก็มีเหตุผลและอ้างอิงที่มากันพอสมควร แต่สรุปแล้วก็ยังไม่ยุติ หรือไม่มีข้อมูลใดที่เชื่อได้ว่าสยามมาจากต้นศัพท์อะไรและเกิดขึ้น เป็นมาอย่างใดกันแน่

ฉะนั้น โดยยึดเอาทัศนะต่าง ๆ นั้นมาประกอบและ**จากข้อมูลและหลักฐานหลายด้านประกอบกัน ที่ผู้เขียนสามารถหาได้ในช่วงหลังนี้จึงเห็นว่า สยาม** เป็นชื่อที่มีความหมายเด่น เป็นอิสระ มีความลึกซึ้ง และเป็นชื่อที่ควรแก่การเทิดทูน เพราะเป็นชื่อของพระบรมศาสดาผู้ให้กำเนิดพระบวรพุทธศาสนา นั่นคือ สยัมภูพระผู้เป็นเอง **เมืองสุโขทัย ก็คือ** เมืองสยัมภูปุระ ซึ่งเป็นชื่อใหม่ที่มาเกิดขึ้น เมื่อรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง เปลี่ยนจากชื่อเดิมคือ เมืองชะเลียง ฯลฯ ซึ่งอดีตสมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร์ ปุณณโก) ป. ๙ วัดสามปลื้มก็เคยแสดงความยินดีกับทัศนะและข้อมูลใหม่นี้และกล่าวว่าเข้าทีมีเค้า

ที่พระเจ้ารามคำแหงต้องขนานนามเมืองของพระองค์ว่า สุโขทัย ก็เพราะเป็นดินแดนที่ให้เกิดแต่ความสุข ความเจริญ (อุทัย ตั้งขึ้น–เกิดขึ้น) และไม่เพียงเท่านั้น พระองค์ยังขนานนามอาณาจักรของพระองค์อีกว่า สยัมภูปุระ (สยำ–สยมฺ ตัวเอง–ภู เป็น–เกิด–ดำรงอยู่ ปุระ เมือง) แปลว่าเมืองที่เป็นเอกราชเป็นตัวของตัวเอง ไม่ขึ้นกับผู้อื่น ไม่เป็นไปตามอำนาจอคติกิเลส หรือถ้าจะตีความว่าเป็นเมืองแห่งพระพุทธเจ้าผู้เป็นเอง เมืองแห่งพระพุทธศาสนาดังนี้ก็ได้

แต่ผู้เขียนเห็นว่า สยัมภูปุระ เป็นชื่อที่ประกาศความเป็นเอกราช ประกาศอธิปไตย (Independence Soverienity) ของพระเจ้ารามคำแหงต่อทางสากล คืออาณาจักรเพื่อนบ้าน

ทั้งหลายเช่น ล้านนา เชียงแสน เชียงใหม่ พะเยา อยุธยา ฯลฯ โดยเฉพาะต่ออาณาจักรล้านช้าง ศรีสัตนาคนหุต ซึ่งพระเจ้าฟ้างุ่มกำลังแผ่อิทธิพลหลังจากได้มาครองนครเชียงทอง ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่พระเจ้ารามคำแหงขึ้นครองราชย์ จึงเป็นชื่อที่เป็นสงครามจิตวิทยาต่อสากลและให้ความมั่นใจแก่คนในอาณาจักรตนเองด้วย ฉะนั้นชื่อจึงมีเรียกทั้งสองคือ สุโขทัย และ สยัมภูปุระ (เซียมล้อ)

ประการหนึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าที่จีนเรียกประเทศนี้ว่า "เซียมล้อ" หมายถึง "อาณาจักรสุโขทัย" มิได้หมายถึงอาณาจักรน่านเจ้าหนองแสนั้นเลย เพราะแต่ก่อนจีนก็เรียกน่านเจ้าเรียก อ้ายลาว ฯลฯ มา มิได้มีคำว่า เซียมล้อ แต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะการติดต่อกันระหว่างราชสำนักจีนกับราชสำนักพ่อขุนรามคำแหงนั้น ได้มีขึ้นเป็นพิเศษจนถึงกับได้มีการค้าขายติดต่อแลกเปลี่ยนช่างปั้นชามสังคโลก เป็นต้น ฉะนั้นชื่อ สยัมภูปุระ หรือ สยัมภู สยัม– จึงเป็นชื่อที่ใช้เรียก "อาณาจักรสุโขทัย" ในทางการติดต่อกับสากล เมื่อมาร์โคโปโล (Marco polos) ฝรั่งชาติอิตาเลียนที่เดินทางเข้าถึงราชสำนักจีนในศตวรรษที่ ๑๓–๑๔ นั้น ไม่เพียงแต่เขาได้เดินทางผ่านดินแดนที่เป็นประเทศพม่า ไทย ลาว และจีนเท่านั้น เขายังได้ชื่อ "เซียมล้อ" "สยัมภู" นี้มาจากราชสำนักจีนด้วย แต่แน่นอนฝรั่งก็ย่อมออกเสียงเป็น "ไซแอม" (Siam) ซึ่งในบันทึกการเดินทางของมาร์โคโปโล ก็ได้มีคำนี้อยู่ด้วย การที่ว่าคำว่า "สยาม" หรือ "ไซแอม" นี้ฝรั่งชาติปอร์ตุเกสหรืออิตาเลียนเรียกชื่อประเทศไทยก่อน ดังที่พงศาวดารไทยใหญ่ให้ความเห็นนั้นก็ใช่ว่าจะไม่เข้าเค้าเสียเลยก็หาไม่ และที่แน่นอนก็คือคำว่า ชื่อประเทศหรือแผ่นดินตอนนี้ แต่ก่อนเรียกชื่อตามเมืองหลวงเช่น กรุงศรีอยุธยา–กรุงธนบุรีและกรุงเทพ ฯ เพิ่งมามีพระบรมราชโองการให้ชื่อประเทศว่า สยามอย่างแน่ชัดก็ในรัชกาลที่ ๔ นี้เท่านั้น เพราะในรัชกาลนี้เป็นที่ทราบกันดีว่าพวกฝรั่งชาติต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทและกำหนดประเทศไทยนี้อย่างมาก การมีส่วนได้รับชื่อนี้ (สยาม–ไฉแอม) จากฝรั่ง (ซึ่งก็เอาจาก "สยัมภู" นั้นเอง) จึงเป็นทัศนะที่มีเหตุผลที่เดียว

แต่อย่างไรก็ตาม โดยเหตุที่คำว่า สยาม มาจากคำว่า สยัมภู ที่เป็นชื่อของพระพุทธองค์เป็นชื่อที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีอย่างยิ่ง การที่ถูกให้หลงไม่รู้ว่าเป็นชื่อของตนไม่ใช่ตัวเองไปเสียนานนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ การไปตั้งสมมติฐานว่า "ไท หรือ ไทย หรือ ไทยแลนด์" ดังกล่าวนั้น มันเป็นช่วงแห่งการสูญเสียด้านจิตสำนึกที่มีผลสะเทือนไปถึงความสูญเสียด้านอื่น ๆ ดังที่รู้ ๆ กันอยู่แล้ว

๓. ความเป็นมาของพระบางทั้งในแง่ตำนานและประวัติศาสตร์

๓.๑ พระบางเป็นพระพุทธปฏิมาที่งดงามมีบุคลิกลักษณะประทับยืน ชูพระหัตถ์ทั้งสอง สง่างาม น่าเกรงขาม มีความหมาย มีชีวิตชีวา ตรัสเตือนแก่ผู้มากราบสักการะว่า อย่าได้กระทำการใด ๆ อันเป็นบาปเป็นกรรม และอย่าได้สร้างความแบ่งแยกแตกสามัคคีกัน, สมกับเป็นพระพุทธปฏิมาคู่พระบารมีของพระเจ้าฟ้างุ่มที่ได้กรีฑาทัพมาเสวยราชย์อย่างไม่มีใครเอาชนะได้ในทุกสนามรบ จึงกล่าวได้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่เป็นตัวแทนแห่งความคิดทางการเมืองของการก่อสร้างชาติลาว ฉะนั้น ในการกล่าวถึงพระบางในที่นี้ จึงขอแยกเป็นสองประเด็น คือ

- ในแง่ตำนานพื้นเมือง หรือ พงศาวดาร (Chronicles)
- ในแง่ประวัติศาสตร์ (History)

๓.๑.๑ ในแง่ของตำนานพื้นเมือง หรือ พงศาวดารนั้น อันที่จริงก็เป็นข้อเท็จจริงของเหตุการณ์เรื่องราวที่เกิดขึ้นในยุคนั้น ๆ เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ แต่เนื่องด้วยในยุคที่ยังไม่มีการค้นพบทางประวัติศาสตร์ คนยังเชื่องมงายต่อสิ่งที่ยังไม่รู้ หลายสิ่งหลายอย่างก็คิดไปในลักษณะที่ขาดเหตุผล และบางทีเป็นเรื่องจริงของยุคโน้น ซึ่งคนยุคนี้อาจเข้าใจไม่ได้ เพราะกาลเทศะที่เปลี่ยนไปจึงทำให้เรียกข้อบันทึกเช่นนั้นว่า เป็นตำนานพื้นเมือง ฯลฯ ไป ฉะนั้น พระบางซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่เกิดในยุคโน้นจึงย่อมตกอยู่ในลักษณะทั้งสองนี้

ตำนานกล่าวว่า

สถานที่หล่อและเวลาหล่อพระบาง พระบางหล่อที่เกาะลังกาทวีป (ศรีลังกาทุกวันนี้) เมื่อปี พ.ศ. ๔๓๖ โดยพระอรหันต์เถระเจ้า นามว่า พระจูลนาคเถระ พร้อมด้วยพระอรหันต์ที่เป็นคณะสงฆ์ในพิธีอีก ๕๐๐ รูป

วัตถุธาตุที่หล่อ วัตถุธาตุที่ใช้หล่อมีทองคำเป็นจำนวนมาก ส่วนทองแดงและเงินนั้นเป็นส่วนประกอบเล็กน้อยเพียงเพื่อให้มีเนื้อแข็ง งามสง่าขึ้นอีกเท่านั้น ด้วยเหตุที่เป็นทองคำวัตถุธาตุอันมีค่า จึงเป็นสมบัติที่คนผู้เคารพบูชา พากันหวงแหนและปกป้องยิ่งชีวิตของเขา

ยิ่งกว่านั้น พระมหาเถระเจ้า ได้อาราธนาเอาพระบรมสารีริกธาตุ (กระดูก) ของพระพุทธเจ้า เข้าประดิษฐานในองค์พระบางถึง ๕ แห่ง คือ ที่ คอ ๑ องค์ หน้าผาก ๑ องค์ คาง ๑ องค์ อก ๑ องค์ และที่ข้อมือขวาและซ้ายข้างละ ๑ องค์

ขนาด และ น้ำ หนัก พระ บาง พระบางเป็นพระพุทธปฏิมาปางห้ามญาติ ชูพระหัตถ์ ๒ ข้าง ในท่วงทำนองห้ามคนไม่ให้ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ดี มีท่าทางเอาการเอางานกล้าเผชิญหน้ากับสิ่งทั้งหลาย

ความสูง แต่พื้นเท้าถึงปลายผมจรดหน้าผาก ประมาณ ๔ คืบ (คืบพระสุคต) แต่ปลายผมจรดพระโมลี (ยอดผม) ๗ นิ้ว

น้ำหนัก ตามที่ระบุในตำนานเป็นภาษาบาลีไว้ว่า หนัก ๔๔,๕๐๐ ตาชั่ง ซึ่งเท่ากับประมาณ ๕๒.๘๕ กิโลกรัม (อิมำ พุทธพิมพรูปกายปฺปมาณำ ชานิตพฺพำ ปาทตลโต ปฏฐายยาว นลาตเกสปริยนฺตำ จตุวิทตฺถิปมาณำ ตโต เกสปริยนฺตำ ยาวโมลิยำ สิยา สตฺตงฺคุลิปมาณำ ปญฺจสตาธิกำ จตุสหสฺสาธิกานิ จตุทสฺสหสฺสานิ) น้ำหนักโดยประมาณเพราะชั่งน้ำหนักไม่คงที่สักที

เหตุที่ได้ชื่อพระบาง

เพราะในขณะที่หล่อประชาชนเกิดศรัทธา ต่างก็นำเอาสมบัติมีค่าของตนมาร่วมเป็นวัตถุธาตุเข้าในองค์พระ คนที่ได้ทองคำ ก็บอกว่า เอาของข้าเข้าบ้าง คนที่ได้เงินหรือทองแดง ฯลฯ ก็บอกว่าเอาของข้าเข้าบ้าง ดังนั้น คำว่า**บ้าง** เลยกลายมาเป็น**บาง** พระที่หล่อจากของคนจำนวนมาก จึงได้ชื่อว่า พระบาง เพราะคนส่วนมากวิตกว่าวัตถุทานของตนจะไม่มีส่วนเข้าหล่อพระพุทธรูปนี้ (ลักษณะปางห้ามญาติ อาจจะเพี้ยน เรียกพระบางก็ได้)

อีกประการหนึ่ง พระพุทธปฏิมานี้มีความศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ บันดาลให้คนที่มากราบไหว้สักการะเบาบางจากกิเลสตัณหา สามารถก้าวหน้ามีดวงตาเห็นธรรมได้ในที่สุด

พระพุทธปฏิมานี้จึงชื่อว่า พระบาง คือบางจากกิเกส ดินแดนที่พระบางประดิษฐานอยู่จึงค่อนข้างมีลักษณะเป็นเช่นนั้น ถ้าเทียบกับแหล่งอื่น ๆ (ชื่อนี้อาจได้ทีหลังเมื่อพระพุทธปฏิมานี้ได้มาถึงดินแดนที่เป็นลาวทุกวันนี้แล้วก็ได้)

ปรารภเหตุที่หล่อ

โดยเห็นอนาคตกาลที่คนจะเต็มไปด้วยกิเลสตัณหาเมื่อพระบรมศาสดาว่า ไม่ทรงพระชนม์อยู่แล้ว การสอนคนที่หนาแน่นด้วยกิเลส ถ้าไม่มีสิ่งที่เป็นรูปธรรมให้เห็นชัดเจนย่อมยากที่จะทำให้เขาเข้าถึงธรรมได้และโลกก็เต็มไปด้วยการแย่งชิง ฆ่าฟันเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน แม้แต่เป็นญาติพี่น้องกัน ก็ฆ่ากันได้อย่างง่ายดาย เพราะเขาขาดธรรมะในดวงใจของเขา พระอรหันต์จูลนาคเถระจึงได้เห็นวิธีที่เป็นรูปธรรม (หล่อพระพุทธรูป) ถือเอาเหตุที่พระญาติของพระพุทธเจ้ายกทัพรบกันในกรณีแย่งน้ำแม่น้ำโรหินี (ฝ่ายโกลิยวงศ์และศากยวงศ์) เพื่อเข้าใส่นาของตน พระพุทธองค์โดยปฏิบัติหลักญาติสังคหะหรือญาตัตถจริยา จึงเสด็จไปโปรดทรงห้ามทัพพระญาติได้อย่างสำเร็จ

อีกคราวหนึ่งในคราวที่พระเจ้าวิฑูฑภะยกทัพไปล้างแค้น เพราะถูกพระญาติของพระพุทธเจ้าแห่งกรุงกบิลพัสถ์ดูถูกเหยียดหยามว่า เป็นลูกทาส เป็นวรรณชั้นต่ำ พระพุทธองค์ก็เสด็จไปโปรดห้ามทัพไว้ได้จากเหตุการณ์เช่นนั้น พระพุทธองค์จึงทรงได้พระนามว่า เป็นธรรมราชา **เป็นเจ้าแห่งสันติภาพ** ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาตัวรอด ในเมื่อเห็นภัยกำลังคุกคามปวงประชาอยู่ ฉะนั้นพระบางก็คือพระพุทธองค์ปางเสด็จไปห้ามพระญาติไม่ให้ทำสงครามกัน **อันเป็นสัญลักษณ์แห่งสันติภาพอย่างแท้จริง**

พระบางจากลังกาไปอินทะบัตถะนคร

ตำนานกล่าวว่า เมื่อปี พ.ศ. ๑๓๙๙ พระเจ้าสิริจันทะราชแห่งกรุงอินทะบัตถะนครทราบว่า พระเจ้าสุบินราชาพระสหายที่เกาะลังกามีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์สามารถบันดาลสิ่งที่ปรารถนาได้ จึงได้แต่งราชทูตไปขอและก็ได้รับมอบให้ตามพระประสงค์ทุกประการ (ช่วงนี้ลักษณะประวัติศาสตร์ไม่ชัดและในลังกาก็ไม่มีหลักฐาน—ผู้เขียน)

๓.๑.๒ *พระบางจากอินทะบั๎ตถะนครไปลาว*

เมื่อพระเจ้าฟ้างุ่มที่ทรงหนีไปลี้ภัยการเมืองอยู่กับพระเจ้ากรุงกัมพูชา เจริญวัยสำเร็จวิทยายุทธแล้ว พระเจ้ากรุงกัมพูชาก็ได้ส่งให้ไปยึดเอาอำนาจรัฐที่เมืองเชียงทอง (หลวงพระบาง) หรือจะว่าไปครองราชสมบัติก็ได้ เพราะไม่ได้ทำสงครามแย่งชิงเอา เป็นการเข้าเมืองโดยไม่เสียเลือดเนื้อแต่ประการใด พระบางพร้อมด้วยพระมหาเถระปาสมันต์และคัมภีร์พระไตรปิฎก และผู้เชี่ยวชาญทั้งทางทหาร การเมือง การปกครองและการก่อสร้าง การผีมือเป็นต้น ได้รับมอบให้ไปในการนี้ด้วย

นี้เป็นกระบวนการสร้างประเทศชาติที่มีลักษณะประวัติศาสตร์ อาณาจักรของพระเจ้าฟ้างุ่มได้สืบต่อจากพระเจ้าอาว (อาว์) (โดยไม่ได้เข่นฆ่ากัน) เป็นการสืบต่ออำนาจที่เป็นเกียรติประวัติอันดีของประชาชาติลาว ประกอบกับที่ได้รับการหนุนช่วยอย่างสมบูรณ์และจริงใจจากพระเจ้ากรุงกัมพูชา การบริหารประเทศชาติและการดำรงความสัมพันธ์อันดีงามกับกัมพูชาจึงเป็นประวัติศาสตร์ที่ดีงามระหว่างลาวกับชาวกัมพูชามาโดยตลอด

พระบางประทับอยู่ที่เวียงคำและหลวงพระบาง–และเวียงจันทน์และบางกอก

เมื่อคราวที่พระบางได้ถูกอาราธนามาถึงเมืองเวียงคำ (บัจจุบันเมืองทุรคมหรือเวียงจันทน์) ไม่ได้ไปถึงเชียงทองพร้อมกับพระเจ้าฟ้างุ่มด้วย เพราะทราบว่าเจ้าเมืองเวียงคำและประชาชนเลื่อมใสศรัทธามาก ก็ขอพระบางให้ประทับเป็นที่เคารพสักการะที่นั้นก่อน (คงเป็นเมืองสำคัญที่พระเจ้าฟ้างุ่ม จะได้ขยายอาณาเขตในกาลต่อมาและก็เป็นความจริงแท้ในกาลต่อมา เมืองต่าง ๆ เหล่านี้ได้รวมเข้าเป็นขอบขัณฑสีมาอันเดียวกันโดยไม่ยากนัก) แต่ตำนานกล่าวว่าพระบางสำแดงปาฏิหาริย์หนักจนคนหามถึง ๘–๑๐ คนก็ไม่ขึ้น (ปกติ ๒ คนหาม) บรรดาพระเถระเจ้าผู้แห่พระบางมา ก็ให้เสี่ยงทายดูทราบว่า พระบางอยากประทับที่เมืองเวียงคำให้เป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่คนและเทวดาทั้งหลายไปก่อน..... ..... พระเจ้าฟ้างุ่มจึงทรงเห็นดี

แต่เมื่อถึงรัชกาลพระเจ้าไชยจักรพรรดิ์แผ่นแผ้ว พระองค์ใคร่ที่จะได้พระบางไปสักการะบูชา จึงได้ให้คณะราชทูตมาอัญเชิญ แต่เมื่อเดินทางขึ้นเรือตามแม่น้ำของไปถึงแก้งจันทร์ก็เกิดเรือล่ม จากการเสี่ยงทายทราบว่าพระบางยังประสงค์จะประทับที่เมืองเวียงคำต่อไป เมื่อกู้เรือและพระบางได้แล้วก็ได้อัญเชิญไป ณ ที่เดิม แต่มีกล่าวเป็นตำนานไว้ว่า เมื่อเรือล่มนั้นพระบางได้เสด็จกลับไปปรากฏที่เมืองเวียงคำเอง จนทำให้ผู้คนทั้งหลายเกิดอัศจรรย์และเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าหล้าสามแสนไท (พ.ศ. ๒๐๒๘) ขึ้นครองราชย์ ได้ส่งราชทูต มาอัญเชิญพระบางอีกเป็นครั้งที่สอง แต่คราวนี้ได้อัญเชิญไปทางบกฝั่งขวาแม่น้ำโขง (ด้านศรีเชียงใหม่) ทุกวันนี้ยังมีทางเก่าแต่เวียงจันทน์เถิงหลวงพระบางนามว่าทางพระบาง และได้อาราธนาให้ไปประดิษฐานอยู่ที่วัดมโนรมย์ (วัดมโนเชียงกาง)

ในรัชกาลพระเจ้าวิชุลราช (บี พ.ศ. ๒๐๔๓) พระบางได้รับการเทิดทูนและเสริมพระบารมีเดชานุภาพให้เป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจของประชาชนพลเมืองอย่างสูงส่งคือ

ได้ทรงสร้างวัดวิชุลมหาวิหารขึ้นเป็นที่ประทับของพระบางโดยเฉพาะ พร้อมกับมีพระราชโองการไว้เป็นกฎหมาย (ยกให้เป็นเขตอภัยทานชั้นสูง) ดังนี้

....พระยาวิชุลราชเจ้า ประกอบกุศลเจตนา ฮักษาศาสนาพระพุทธเจ้า จึงได้สร้างที่นี้ขึ้น เพื่อให้เป็นที่เพิ่งแก่พุทธบริษัททั้งหลาย ผิว่า ผู้ใด ผิดอาชญาควรฆ่า ก็ดี ควรใส่คาวาแขนก็ดี ควรเสียหนี้สินเงินพันคำฮ้อยก็ดี พ่ายเข้ามาเพิ่งวิชุลมหาวิหาร นี้แล้ว มาตราว่าได้ย่างเข้ามาฮ่วมในเขตนี้ก้าวหนึ่งก็ดี หรือ ยังขาดก้าวหนึ่ง จึงจะเข้ามาฮ่วมในเขตนี้ก็ดี ใผอย่าได้กระทำตามโทษอันนั้น แก่มันผู้นั้นเทอญ ท่อให้แต่งสมมาคารวะแก่พระรัตนไตรเจ้าแล้ว ก็ให้เอาออกมาหาเวียกหาการ ลางเป็นข้อยก็ให้เป็นข้อย ลางเป็นไพ่ ก็ให้เป็นไพ่ ดังกล่าวแล้วเทอญ อานิสงสะ ฝูงนี้ จงให้ไปฮอดไปเถิงพ่อแม่ปู่ย่า ตายาย ผู้เถ้าผู้แก่ พ่อบ้านแม่เมืองพุ้น ตราบต่อเท้าเถิงตนผู้ข้า ผู้สร้างมหาวิหารหลังนี้และลูกเต้า หลานเหลนของผู้ข้าฝูงจะสืบประเพณีเมือหน้า ตราบต่อเท่า ๕,๐๐๐ พระวัสสาและตราบใดตนผู้ข้า ยังบ่อได้เกิง

นีระพาน ได้ทัวระเทียวไปมา ในวัฏฏะสงสาร นี้อยู่ ขอให้ผู้ข้าได้ปราศจากกรรมเวรทั้งมวล เมื่อใดพระเมตตรัยโพธิสัตว์เจ้า ลงมาตรัสเป็นพระสัพพัญญู ขอให้ผู้ข้าได้มาเกิดฮ่วมวันพระเจ้าองค์นั้น ขอให้ได้เถิง อรหันตมรรคญาณ ในสำนักของพระเมตตรัยเจ้าองค์นั้น เท้าวันเทอญฯ

คันว่าพระเจ้าวิชุลราชโอกาสหยาดน้ำหมายทานดังนี้แล้ว ก็กำหนดกฎหมายลานสีมาคามเขตและอารามมิกวัดทั้งหลาย ไว้ดังนี้ คือ

เขตวัดนับแต่แจกำแพงสิมเบื้องตะวันออก ลงไปฮอดสบห้วยช้าง ย้อนขึ้นเมือหาฮิมห้วยคานฮอดผาบังท่าควายเกี้ยวขึ้นเมือฮอดดอนหลวง ฮอดฮ่องหนอง ลงเมือหาวัดอุโบสถน้อย ฮอดแจกำแพงต้ายวัดเบื้องตะวันตกนั้นไว้ เป็นเขตวัดวิชุลมหาวิหาร แต่แจกำแพงต้ายวัดเบื้องตะวันตก เกี้ยวเมือทางอะไภย (ทุกวันนี้วัดอภัย) แล้วโงขึ้นเมือฮอดสบห้วยช้าง ย่านนั้นไว้เป็นเขตมหาเจดีย์หั้นแล ฯ

ตนผู้ข้า ได้ยกข้อย (ทาส) ไว้กับวิชุลราชนี้ ๒๐ ครัว ให้นาพันหนึ่ง ยกไว้ให้ไทวัดเก็บเอาเป็นเครื่องอุปการะแก่พระพุทธเจ้าทั้งมวล (ครัว ๒๐ ครัว อยู่ตีนภูซวง) ให้เฮ็ดกินเมืองผาน้อยเข้างวด ๕๐ เพื่อเป็นเข้าบูชาพระรัตนตรัย เมืองหาดคาน เข้างวด ๑๐๐ เดิง เพื่อเป็นเข้าอุปการบ้านนวดเข้า งวด ๕๐ เดิง เบี้ยหมื่น ๕๐๐ เพื่อมาเป็นเครื่องอุปการ บ้านเงินคำแดง มีงวดหมาก ๑ มัด เพื่อบูชาพระรัตนะไตรบ้านปูนผ้าขาว ส่งปูน ๓๐ เดิงทุกปี เพื่อไว้หยุดยาวัด บ่ให้โปดเพ บ้านโพนทองมีงวดสาดหลวง มาปูพื้นวัดวิชุล ซู่บี

ให้ท่านกวานวัดจัดแจ่งข้อยวัด มาอยู่เผ้าฮักษาเยียเข้า นั้นแท้ดีหลี ใผอย่าได้ม้างเพสิทธิฮอยมือผู้ข้าเสียวัดยังแตกแหงที่ใด พอให้หยุดยาเอา ท้าวมาลุนขุนมาใหม่ผู้ใดก็ดี อย่าได้เอาข้อยวัดฝูงนี้หนีไปที่ใด อย่าได้เอาไปลากไม้และขนดิน อย่าได้เอาไปปุกสนามผามไชย บุคคลผู้ใดหากมาม้างเพยังพระราชอาชญาศรัทธา แห่งผู้ข้าเยืองนี้เสีย ขอให้มันผู้นั้น ไปไหม้ในอบายภูมิทั้ง ๔ เสวยทุกขเวทนาเป็นดังพระเทวทัตนั้นเทอญ ฯ

พระราชโองการประกาศให้พระมหาวิหารที่พระบางประทับอยู่ เป็นเขต “อภัยทาน” นี้เป็นพระราชศรัทธาปสาทะอันสูงส่งที่พระเจ้ามหาชีวิตลาว ได้ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาและ

เป็นพระบรมราโชบายที่ฉลาดสามารถของผู้นำสาวในยุคนั้น ๆ ที่ทรงแปลพระพุทธปฏิปทา (แนวนโยบายของพระพุทธเจ้า) ที่ทรงให้วัดป่าอิสิปตนมิคทายวัน เป็นแดนอภัยทานของสัตว์ป่านานาชนิด หรือวัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ เป็นเขตอภัยทานให้อาหารแก่กระแต ฯลฯ มาเป็นเขตอภัยทานแม้แก่คนที่ต้องหาโทษถึงประหาร ก็ให้เป็นอันพ้นโทษ เป็นหนี้สินก็พ้นหนี้สิน ฯลฯ ที่ทรงกล้าหาญประกาศพระราชโองการสูงสุดเช่นนั้นได้ก็เพราะทรงทราบชัดถึง พระพุทธาธิบายของพระพุทธเจ้าว่าพุทธอาณาจักรนั้น ธรรมสามารถแก้ไขคนได้ ทำคนที่ผิดพลาดให้เป็นคนดีถูกต้องจริง อย่างเช่นพระองคุลิมาลที่ฆ่าคนเป็นพัน พอบวช (เข้าสู่อาณาจักรพุทธ) ก็เป็นอันพ้นโทษทันที และไม่ใช่พ้นเพียงภายนอกหรือคำสั่ง แต่เป็นการพ้นภายในกระบวนความคิดที่ลุถึงความเป็นผู้ปราศจากกิเลส ไม่เห็นแก่ตัวแล้วด้วยประการทั้งปวง คือ เป็นพระอรหันต์แล้วนั่นเอง

ในพระนครหลวงพระบางหรือในพระราชอาณาจักรล้านช้างของพระองค์ (พระเจ้าวิชุลราช) นั้น พระองค์นอกจากทรงเข้าใจอย่างลึกซึ้งในพระพุทธประสงค์แล้ว ยังเห็นชัดว่าอาณาจักรของพระองค์มีความสงบสันติ มีความเป็นอยู่ดี ประชาชนได้รับความอุดมสมบูรณ์ทุกด้าน ไม่มีโจรผู้ร้าย คนที่เอาเปรียบกัน หักหลังกัน ไม่มีในสังคมของพระองค์ หากจะเกิดมีคนเช่นนั้นขึ้น ก็เกือบว่าเป็นเหตุเหลือวิสัยหรือบังเอิญ พระองค์จึงทรงกล้าหาญที่ประกาศเอา "พระมหาวิหารพระบาง" เป็น "แดนมหาอภัยทาน" ซึ่งไม่เคยมีราชอาณาจักรใดสามารถทำได้มาก่อน นี่เป็นการชี้ให้เห็นถึง พระปรีชาสามารถในการปกครองที่ทรงสามารถเอาธรรมใช้ในชีวิตประจำวันของคนได้อย่างแท้จริง ไม่เพียงทฤษฎี หรือนั่งสอน นั่งอ่านกันเป็น "ธุรกิจการค้า" เช่นที่เป็น ๆ ในยุคหลังนี้ อย่างไรก็ตามในทุกวันนี้บางประเทศโจรผู้ร้ายเต็มบ้านเต็มเมือง ถ้าเกิดมีพระราชโองการดังกล่าวก็คงเป็นแดนมหาอภัยทาน ที่คนเหล่านั้น (โจรทั้งหลาย) จะชื่นชมยินดีและเข้าไปอยู่อาศัยกันอย่างสุโขโลกันต์ทีเดียว....

๓.๑.๓ พระบางได้ถูกนำไปประดิษฐานที่เวียงจันทน์และหลวงพระบางจนถึงทุกวันนี้ เมื่อคราวที่พระเจ้าไชยเชฏฐาธิราชย้ายราชธานีไปอยู่ที่นครเวียงจันทน์แล้ว พระบาง

ก็ยังคงอยู่ที่นครเชียงทอง (หลวงพระบาง) จนถึงรัชสมัยพระเจ้าไชยองค์เว้ (พ.ศ. ๒๒๕๗-๒๓๒๔) ก็ได้ถูกอัญเชิญลงไปประทับที่นครเวียงจันทน์ มาอยู่กับพระแก้วมรกตและพระแซกคำ (คงเป็นเพราะกลัวการบุกของพม่าหรือเพราะถูกแผนยุยงแบ่งแยกให้กลัวจากฝ่ายศัตรู) แต่รัชกาลนี้ครองราชย์นานถึง ๖๗ ปี นับว่านานพอสมควร ขณะที่กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลายอย่างย่อยยับ และเป็นเมืองขึ้นของพม่า เมื่อพระเจ้าตากสินกู้ชาติคืนได้แล้ว อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ก็ถูกกองทัพพระเจ้าตากสิน ไปยึดเผาทำลายและกวาดเอาทรัพย์สินมีค่า โดยเฉพาะพระบาง พระแก้วมรกตพระแซกคำและพระพุทธรูปอื่น ๆ รวมทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎก ฯลฯ และบรรดานักปราชญ์อาจารย์ ช่างศิลปต่าง ๆ รวมทั้งแรงงานประชาชนนับหมื่น ๆ จากนครเวียงจันทน์มาอยู่ในอาณาเขตของพระองค์ อาณาจักรของพระเจ้าตากสินคือกรุงธนบุรี ก็ได้รับการก่อตั้งขึ้นอย่างรวดเร็วด้วยทรัพยากรและแรงงานของผู้อยู่ภายใต้ภาวะสงครามเหล่านั้นเป็นอย่างมากทีเดียว นี้เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ที่ลาวและไทยได้บันทึกไว้แล้ว

พระบางถูกอัญเชิญมาประทับอยู่ที่บางกอกไม่นานนัก ก็ถูกเชิญกลับไปที่นครเวียงจันทน์อีกในรัชกาลพระเจ้านันทะเสน และในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อกองทัพกู้ชาติแย่งชิงประชาชน ฯลฯ ของพระเจ้าอนุวงศ์ได้เสียชัยให้แก่กองทัพบางกอก พระบางก็ได้ถูกยึดกวาดกลับลงไปบางกอกอีกเป็นคำรบสอง แต่มาถึงรัชสมัยพระเจ้าอุ่นคำ พ.ศ. ๒๔๓๑ พระบางก็ได้ถูกอัญเชิญไปประทับที่เวียงจันทน์อีก ด้านหนึ่งที่สำคัญเราก็กล่าวได้ว่าเพราะความฉลาดสามารถของเจ้านายฝ่ายลาวที่เคารพรักและหวงแหนมรดกอันล้ำค่าของตน ได้ดำเนินการทางการทูตอย่างไม่ลดละให้ฝ่ายไทยเห็นว่า พระบางอยู่ร่วมกับพระแก้วมรกตจะพาให้เกิดจลาจล เสียบ้านเสียเมือง.... พระบางจึงได้กลับไปประทับเป็นมิ่งขวัญของประชาชาติลาว สืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

จึงกล่าวได้อย่างภาคภูมิใจว่า พระบาง เป็นตัวแทนแห่งความเป็นประชาชาติลาว ให้ยังคงเป็นลาวเป็นตัวของตัวเองในสังคมประชาชาติแห่งโลก ตาม "วิญญาณ" แห่งการสร้างอาณาจักรลาว ของบรรพบุรุษลาวทุกชนชั้นสืบต่อมาอย่างไม่ขาดสาย แม้บางครั้งต้องประสบความยากลำบาก ตกเป็นเมืองขึ้น ถูกย่ำยีบีฑาและเผาทำลายอย่างโหดเหี้ยม แต่ก็สามารถผ่าน

เอาตัวรอดมาได้ มีชื่อเป็นลาวไว้ในโลกอย่างสมศักดิ์ศรี นั่นคือ ประวัติศาสตร์อันมีเกียรติและรุ่งโรจน์ของชนชาติอ้ายลาว

๓.๑.๕ *พระบางพระมหากษัตริย์และพระประมุขสงฆ์ลาวในระบบสังคมนิยมปัจจุบัน*

แม้ในคราวที่ประเทศชาติถูกพวกล่าอาณานิคมเช่น ฝรั่งเศสและญี่ปุ่นยึดครองลาว พระบางก็ได้รับการพิทักษ์รักษาและเคารพสักการะบูชา เป็นจุดรวมแห่งความสำนึกของประชาชาติลาวได้เป็นอย่างดี และยังได้ประดิษฐานอยู่ที่พระนครหลวงพระบาง (ในพระบรมมหาราชวัง) เป็นพระศักดิ์สิทธิ์ยึดเหนี่ยวทางจิตใจประชาชนลาวเคียงคู่กับพระมหากษัตริย์ และพระประมุขสงฆ์ตลอดมาอย่างยาวนานได้ ๖๒๐ ปี (ค.ศ. ๑๓๕๙–๑๙๗๙) จนถึงวาระดิถีการฉลองอายุพระพุทธศาสนาสองพันห้าร้อยปี (ค.ศ. ๑๙๕๗) ในชาวพุทธทั่วโลกนั้น นอกจากเป็นส่วนของรัฐบาลที่จะสร้างศาสนะวัตถุเป็นอนุสรณ์ที่นครหลวงเวียงจันทน์ มีการสร้างศาลาพันห้อง (ขณะนี้ได้ข่าวว่ารัฐบาลไกรสอนพรหมวิหาร ได้รื้อถอนทิ้งหมดแล้ว) มหากุฏิและซ่อมแซมพระธาตุหลวงเป็นต้น และตามแขวงต่าง ๆ (จังหวัด) ด้วย สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์องค์พระราชบิดา ของสมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวัฒนา พระเจ้าแผ่นดินลาวก็ทรงพระปรารภและปรึกษากับสมเด็จพระสังฆราชและเถระผู้ใหญ่ จะสร้างหอพระบางขึ้นเป็นอนุสรณ์เป็นส่วนพิเศษที่พระนครหลวงพระบาง ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์และจากศรัทธาของประชาชนลาวทั่วประเทศ แต่พระองค์ทรงพระประชวรด้วยโรคลูมาติสซั่มอย่างหนัก และทรงชราภาพด้วย พระองค์มาสิ้นพระชนม์ พ.ศ. ๒๕๐๓ (ค.ศ. ๑๙๖๐) รวมพระชนม์ ๗๕ พรรษา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวัฒนา (พระราชโอรส) ขึ้นครองราชย์ ค.ศ. ๑๙๖๐ จึงได้สืบต่อ (พระเจ้าศรีสว่างวัฒนาเป็นพระเจ้าแผ่นดินลาวองค์สุดท้าย นับแต่ขุนลอพระราชโอรสองค์ที่หนึ่งของขุนบรม) ส่งมาสร้างเมืองชวาหรือเมืองเชียงดง–เชียงทอง (คือหลวงพระบางปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๑๒๐๐–๒๕๑๙ เป็นเวลานาน ๑๓๑๙ ปี) มีพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ต่อเนื่องกันมา ๗๔ พระองค์ นับว่ายาวนานที่สุดในโลก) พระองค์ได้นำพาคณะรัฐบาลและประชาชนดำเนินการก่อสร้างหอพระบางขึ้นในบริเวณพระบรมมหาราช-

วังหลวงพระบาง (ทิศตะวันออก) แต่ไม่ทันสำเร็จเพียงแต่วางรากยกโครงขึ้นเท่านั้น ก็มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ โดยมีไกรสอน พรหมวิหารเป็นนายกรัฐมนตรี สุภานุวงศ์ เป็นประธานประเทศ เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๕ พ.ศ. ๒๕๑๘ พระเจ้าศรีสว่างวัฒนา ก็ถูกบังคับให้ลาราชสมบัติลงเป็นสามัญชนและทับม้าง (ยกเลิกทุกองค์การ) การจัดตั้งเก่าแต่ชั้นสูงถึงชั้นต่ำ ตั้งศาลประชาชนขึ้นให้มีอำนาจด้วยเสียงประชาชนเป็นใหญ่ ต่อมาอำนาจใหม่ใช้นโยบายปลุกระดมนิสิต นักศึกษาและประชาชนชาวนครหลวงพระบาง เดินขบวนโห่ร้องอ้อมพระราชวังเพื่อทับม้างอำนาจศักดินาสูงสุด (มหากษัตริย์) ลงอย่างถึงกกถึงรากโดยสิ้นเชิง ชาวประชาที่ถูกให้ไปเดินขบวนก็สุดแสนเศร้าสลดและน้ำตารินไหลตกใน แต่จำเป็นต้องได้ไป

วันต่อมาเจ้าหน้าที่ไปกล่าวบอกด้วยปากว่า ขอนิมนต์พระหนุ่มเณรน้อย นิสิตนักศึกษาและประชาชนให้ไปรวมตัวกันอยู่สำนักวัดใหม่สุวรรณภูมาราม ที่ประทับสมเด็จพระสังฆราช หลังจากการฉันเพลเสร็จแล้ว ทุกขบวนการจัดตั้งก็ทยอยกันมารวมตัวอยู่วัดใหม่ ฯ ตามนัดหมาย เมื่อเจ้าหน้าที่เห็นว่าทุกชนชั้นมากพอสมควรก็ประกาศให้เดินขบวนลบล้างศักดินาสูงสุดทางศาสนา (พระสังฆราช) ลงมาอีก เมื่อทุกคนทราบเช่นนั้นก็ทยอยหาทางหลบหนีออกจากวัดไปหมด ไม่ได้เดินขบวน นับเป็นบุญญาภินิหารและบารมีธรรมขององค์สมเด็จ ฯ โดยแท้เพราะทุกคนเคารพเลื่อมใสต่อพระจริยาวัตรของพระองค์อย่างท่วมท้นอยู่แล้ว

ต่อมาประมาณวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เจ้าหน้าที่ระบอบใหม่ก็เริ่มแสดงละครอีกฉากหนึ่ง เพื่อให้ประชาชนเข้าใจว่ามีเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นจริง ๆ คือตั้งแต่ ๐๔.๐๐ น. เจ้าหน้าที่จะเริ่มยิงปืนเล็กใหญ่ขึ้นเป็นจุด ๆ รอบนครหลวงพระบาง ยิงไปเรื่อย ๆ จนใกล้สว่างจึงหยุดกระทำเช่นนี้เป็นเวลาหลายวันและทหารบางกลุ่มก็มาไล่ต้อนยิงกันอยู่ในกลางตัวเมืองทั้งเอาเลือดวัวควาย ราดตามท้องถนนในเมืองว่า คืนนี้ยิงกันตายเท่านั้น จับเป็นได้เท่านี้คน ประกาศออกวิทยุกระจายเสียงให้ประชาชนทราบ แต่ประชาชนสมัยนั้นก็เชื่อ ๙๐ เปอร์เซ็นต์ว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นเช่นนั้นจริง ๆ แต่ต่อมาก็ทราบว่าเป็นกลหลอกของเขาโดยสิ้นเชิง

ผลที่สุดอดีตเจ้ามหาชีวิตเอาไว้อยู่หลวงพระบางไม่ปลอดภัย เพราะคณะปฏิบัติการกู้ชาติจะมาแย่งเอาไปเมืองไทยต้องทูลเชิญพระองค์ไปประทับที่ปลอดภัย เพื่อความปลอดภัยแด่พระองค์ วันที่ ๑๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ค.ศ. ๑๙๗๖ เจ้าหน้าที่มาทูลเชิญพระองค์อย่างใช้ราชาศัพท์ว่าขออัญเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เสด็จขึ้นไปประทับอยู่แขวงหัวพัน (ซำเหนือ) เพื่อความผาสุกและความปลอดภัยแด่พระองค์ พร้อมกันเดียวนี้ เจ้าหน้าที่ทหารหลายนายถือปืนจังก้า แบบอารักขาแกมขู่บังคับให้เสด็จขึ้นรถ ทั้งพระอัครมเหสี พร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ ๗ พระองค์ ขึ้นเครื่องบินไปไว้ซำเหนือติดกับชายแดนเวียดนามกระทั่งทุกวันนี้ ไม่ทราบชะตากรรมของพระองค์

ต่อจากนั้นเจ้าหน้าที่ค้นคว้าวิจัยว่าใครเป็นมิตร ใครเป็นศัตรู ก็ลงมือจับกุมกลุ่มบุคคลในระบบเก่า ตามคำขวัญว่า โค่นล้มการปกครองเก่าอย่างถึงกกถึงรากและข้าแนวคิดเก่าให้หมดจากผืนแผ่นดินลาว เจ้าหน้าที่เก่าที่หลงตัวด้วยศักดินานายทุนขุนศึก จึงถูกจับตัวและเชิญไปสัมมนาออกแรงงานอย่างหนักอยู่สวรรค์ในป่าเป็นนักโทษการเมือง เป็นเชลยศึกโดยไม่รู้สึกอยู่ติดกับชายแดนเวียดนามจนกระทั่งทุกวันนี้และหายสาบสูญไปเป็นจำนวนมาก ส่วนที่ยังเหลืออยู่ก็กลายเป็นคนพิการและเสื่อมสภาพ

บัดนี้พระบางซึ่งเป็นพระที่มีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง เป็นที่เคารพสักการะของปวงชนชาวลาวมาแต่ช้านานดังกล่าวแล้ว ถึงแม้ว่าประเทศจะประสบวิกฤตการณ์ผ่านการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจหลายครั้งต่อหลายหนก็ตาม แต่พระบางก็ยังอยู่คู่เคียงพระมหากษัตริย์ลาว เป็นมูลมรดกตกทอดมาอย่างยาวนานแก่ประวัติศาสตร์ของประชาชาติลาวตลอดมา มาบัดนี้ได้ข่าวว่ารัฐบาลไกรสอน พรหมวิหาร ได้อัญเชิญเอาพระบางเจ้าออกจากพระบรมมหาราชวังไปอย่างลึกลับเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ไม่ทราบว่าไปไว้แห่งหนตำบลใด ถึงทุกวันนี้ แล้วเอาพงะบางองค์จำลองที่อยู่วัดใหม่สุวรรณภูมารามไปประดิษฐานไว้แทน เพื่อให้ประชาชนลาวและชาวต่างประเทศเข้าใจว่าเป็นพระบางองค์จริง การที่อัญเชิญไปอย่างลึกลับเช่นนี้ อาจจะเพื่อความปลอดภัยของมูลมรดกอันเป็นประวัติศาสตร์ของประชาชาติลาวก็ได้ หรือบางทีก็อาจจะหาย

สาบสูญไปเสียก็ได้ แล้วแต่บุญวาสนาและชะตากรรมของประเทศชาติ ศาสนาและสัจธรรม ยังคงมีอยู่ พระบางเจ้าก็คงได้รับการคุ้มครองป้องกันไว้อย่างดีและจะได้กลับมาเป็นที่เคารพสักการะคู่เคียงกับพระมหากษัตริย์ของปวงประชาชาติลาวอีกต่อไป สมตามพระบรมปณิธานของบรรพบุรุษ และเจตนาอันเป็นมหากุศลของประชาชนลาวทั้งมวลทุกถ้วนหน้า ที่สืบทอดปกป้กรักษาประเทศชาติ ศาสนามาด้วยตลอดไป

องค์สมเด็จพระสังฆราชพระประมุขสงฆ์ทางศาสนา ถึงแม้ว่าพระองค์ท่านจะมีพระชนมายุ ๘๙ พรรษาแล้วก็ยังได้เสด็จหลบหนีออกนอกประเทศคืนวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ (พ.ศ. ๑๙๗๙) ละทิ้งความเป็นพระประมุขสงฆ์ มาสิ้นพระชนม์อยู่ประเทศไทย ดังที่ทราบอยู่แล้วนั้น

นี่แล พี่น้องชาวไทยผู้ร่วมสายเลือดในทางประวัติศาสตร์เป็นญาติธรรมกับพี่น้องชาวลาว ขอให้พากันดูตัวอย่าง ประเทศลาว เขมร เวียดนาม ที่สูญเสียประเทศชาติเพราะข้าราชการ ทหาร ตำรวจ พ่อค้าประชาชนส่วนมากหลงตัวอยู่ด้วยศักดินานายทุน ขูดรีดโดยไม่รู้จักพอซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บ้านแตกสาแหรกขาด ดังที่เห็นอยู่แล้วนี้

“อันว่าศาสตร์ศิลป์นี้พาตัวตกต่ำก็มี ลางเทื่อได้ข้า (ฆ่า) เจ้า (เอาของ) บุญกว้างบาปเต็งเจ้าเอย

บ่อได้หลิงเบิ่งก้ำผู้ที่เพิ่นมีคุณ เปรียบบิดามารดาบาปกรรมสิตามก้น
เนรคุณตนเจ้าอาจารย์สอนสั่ง บาปแล่นต้องเวรเกี่ยวจุ่มจม
เห็นว่าตนจบเพทด้วยอาคมแข็งขนาด ตั้งว่างึดงากแง้นฟันข้า (ฆ่า) ไขว่ขวิน
ชาติที่คนชายนี้ลางมีจบเพทจิงแล้ว แม่นว่าฮู้ยิงล้ำอำไว้ก็จิงดี เจ้าเอย”

(จากวรรณคดี พญาคันคากสอนพญาแถน)

เอกสารใช้ในการค้นคว้า

– พงศาวดารลาว ฉบับกระทรวงศึกษาธิการแห่งพระราชอาณาจักรลาว โดยมหาศิลา วีรวงศ์

– ตำนานพระบาง ฉบับพิมพ์ปี ๑๙๕๒ โดยกระทรวงธรรมการลาวและพิมพ์อีกปี ๑๙๖๙ โดยพระหลักคำสุวรรณบุรีศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสสะวังโส) เจ้าคณะจังหวัดหลวงพระบาง

– พงศาวดารลาว โดยทรงสืบ ศุภมารค พิมพ์ที่กรุงเทพมหานคร โดยองค์การค้าของคุรุสภา บี พ.ศ. ๒๕๒๗

– พงศาวดารชนชาติไทย ฉบับหอพระสมุด

– หนังสือนิตยสารรายสองเดือน ชื่อแม่โขง ออกที่หนองคายและเวียงจันทน์ เป็นสองภาษา (ลาว–ไทย) ฉบับที่ ๒ ปีที่ ๑ พิมพ์ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ (บทปาฐกถาของ ส. ศิวลักษณ์)

– หนังสือความเป็นมาและเป็นอยู่ของสังคมสยาม โดยสุพจน์ ด่านตระกูล

– หนังสือความเป็นมาของคำว่า สยาม ไท ไทย ลาว ขอม ข่า โดย จิตร ภูมิศักดิ์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ดวงกมล บี พ.ศ. ๒๕๑๙

– หนังสือ สารคดี เรื่อง เหนือแควันแดนสยาม โดย ปราณี ศศิธร สจ. จังหวัดเชียงใหม่ สำนักพิมพ์ลานนาสาร เป็นผู้จัดพิมพ์

– หนังสือเถรประวัติ ๑๒–๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๓ ของพระเทพรัตนโมลี จังหวัดนครพนม

– หนังสือภาษาอังกฤษ ชื่อ The historical records of the Siamese Chinese relations by Likhit Hoontrakul, printed and published in Thailand(1967)

– หนังสือภาษาอังกฤษ ชื่อ Social sciences in China Vol II No. 2 1981

– หนังสือภาษาอังกฤษ ชื่อ The Glimpses of World History by Jawa Harlal Nehru

– หนังสือปทานุกรมภาษาฝรั่งเศส–จีน Dictionaire Francais–Chinois พิมพ์ที่ปักกิ่ง ปี ค.ศ. ๑๙๗๘

– หนังสือ Xishuang Banna (สิบสองพันนา) โดย Zhengluu พิมพ์ที่ปักกิ่ง ๑๙๘๑

– หนังสือรัตนโกสินทร์ลีลา สองภาษา ไทยและอังกฤษ จัดพิมพ์โดยกองทุนมูลนิธิสมเด็จเจ้าฟ้าจุฑามณี (พระปิ่นเกล้า ฯ) โดยสำนักพิมพ์อโณทัย ปี พ.ศ. ๒๕๒๕

– คัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์

– มูลมรดกชนชาติอ้ายลาว ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระสังฆราช แห่งพระราชอาณาจักรลาว ณ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพ ฯ ปี พ.ศ. ๒๕๒๘

– ประวัติความเป็นมาของชนชาติอ้ายลาว โดย อู่คำ พรหมวงศา

– หนังสือพุทธศิลปลาว ของ ผศ. สงวน รอดบุญ ๒๕๒๖

– หนังสือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา จุลยุทธการวงศ์ สหภูมิอยุธยา พิมพ์ถวายงานออกเมรุสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เสงี่ยม จันทสิริมหาเถระ) พ.ศ. ๒๕๒๖

– ตำนานพระแก้วมรกต จัดพิมพ์โดย มูลนิธินวมราชานุสรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพ ฯ (หน้า ๕๘, ๕๙, ๖๐)

วิธีนับวันเดือนปีของชนชาติอ้ายลาว

โดย

พระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.)

△ △ △

เรื่องนี้ได้เขียนไว้นานแต่ พ.ศ. ๒๔๗๙ คราวไปเป็นครูสอนบาลีอยู่สำนักวัดพระบาทมิ่งเมือง จังหวัดแพร่ ข้าพเจ้าถูกส่งไปอยู่กับพี่น้องชาวพายัพเป็นเวลา ๓ พรรษา ได้ศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีและภาษาซึ่งมีรากฐานใกล้กันกับทางภาคอิสานมากที่สุด ทำให้เกิดความรู้ความสว่างในรากฐานวัฒนธรรมชาวอิสานดีขึ้น จนรู้สึกภูมิใจในโอกาสและเหตุการณ์ที่หมุนเอาชีวิตของตนเข้าไปคลุกเคล้ากับชาวพายัพ เพราะชาวพายัพ ยังมีของดี ๆ ที่น่าสนใจอีกมาก ถ้าเราอ่านหนังสือตามตู้คัมภีร์โบราณอักษรธรรม จะเห็นคำเป็นจำนวนมากซึ่งตนเองคิดไม่ออก เมื่อเราผ่านพายัพมาแล้วจะรู้สึกโล่งใจในคำนั้น ๆ ถ้าเราอ่านศิลาจารึกและหนังสือเก่า ๆ เห็นคำว่า ใจ เบ้า, ซึ่งเป็นชื่อบี จะงงไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร ยิ่งบางแห่งว่า "เม็งวันอาทิตย์ ลาววันกดยี" ดังนี้จะไม่ทราบว่าเป็นอะไร แต่คำเหล่านี้พี่น้องภาคพายัพยังคงรักษาไว้ให้เราได้ศึกษาอยู่ถ้าสนใจ แต่ก่อนนึกว่าการใช้วัน บีไทย ชนชาติอ้ายลาวจะยังมีแต่ทางภาคพายัพ พอกลับมาอยู่บ้านได้ศึกษาค้นคว้า ก็ได้พบความสว่างขึ้นอีก ที่แท้ทางอาณาจักรลาวล้านช้าง (หลวงพระบางและเวียงจันทน์ตลอดไปถึงเชียงขวาง) ก็ยังใช้อยู่เช่นเดียวกับทางภาคพายัพ จึงได้ลงสันนิษฐานว่า "แต่เดิมมาไทยลาวล้านช้างและล้านนา คงใช้บีชนชาติอ้ายลาวมาด้วยกันแต่ดึกดำบรรพ์ ชาวอิสานซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลาวอาณาจักรล้านช้าง คงมาเปลี่ยนใช้วันเม็งคือ อาทิตย์, จันทร์, เป็นต้น และบีเขมร คือ ชวด, ฉลู เป็นต้น เมื่อ ๑๐๐ กว่าบีมานี้" ดังนี้ความเห็นข้อนี้ มีหลักฐานทางศิลาจารึกและจดหมายเหตุเป็นเครื่องอ้างศิลาจารึกในสมัยรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ ยังใช้บีชนชาติอ้ายลาวอยู่ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ แห่งจักรีวงศ์ชาวอิสานเปลี่ยนมาใช้บีเขมรและวันเม็งตามอย่างทางกรุงเทพ ฯ คำว่าบี ใจ, เบ้า, จึงเป็นเสมือนหนึ่ง คำนิยายปรัมปราหรือวัตถุโบราณที่เราเห็นในพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ หาทราบไม่ว่า

หมายเหตุ : เรื่องเดิมบทเขียนนี้หลวงพ่อพระเทพรัตนโมลี (แก้ว อุทุมมาลา ป.) เขียนลงในหนังสือพนมสาสน์ปีที่ ๑ เล่มที่ ๔ และปีที่ ๒ เล่ม ๑ เมื่อปี พ.ศ..... แต่ไม่ได้เรียบเรียงใหม่ ในชื่อว่า "สิ่งนับวันเดือนปีของชนชาติอ้ายลาว" คณะ บก.)

คำเหล่านี้ ยังมีชีวิตอยู่ในประเทศต่าง ๆ ด้านเหนือแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้ายังเสียดายไม่มีโอกาสได้ไปแคว้นสหรัฐชนชาติไต๋ คือ แคว้นเชียงตุง (ที่ขึ้นอยู่กับพม่า) และเชียงรุ้ง (ในประเทศจีน) จึงไม่ทราบว่าชนชาติอ้ายลาวเหล่านั้นจะใช้บีชนชาติอ้ายลาวเดิมอยู่หรือไม่ แต่เข้าใจว่าคงใช้อยู่อันภาคพายัพหรือไทยโยนกนั้น ใช้อักษรซึ่งชาวอิสานเราเรียก "อักษรธรรม" ที่มีอยู่ดาษดื่นในเมืองเรานี้เอง และเชียงตุงก็ใช้เช่นเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาอักษรธรรมทางภาคเราได้ดีจึงสามารถอ่านหนังสือทางภาคนั้นได้ดี

ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ นั้น ข้าพเจ้าใกล้จะกลับมาตุภูมิ ได้สนใจค้นหาตำราบีชนชาติอ้ายลาวมานาน โชคดีคงเป็นของข้าพเจ้า ที่จะมีโอกาสนำวิชานี้มาเผยแพร่แด่นักศึกษาผู้สนใจ คือต้นบีนั้น ได้มีโอกาสไปเข้าครองวัตรคืออยู่ปริวาสตามประเพณีของพระภาคพายัพ ที่วัดพระหลวงอำเภอสูงเม่นกับท่านเจ้าคุณพระมหาเมธังกร เจ้าคณะจังหวัดกิตติมศักดิ์ ในวัดนั้นมีสมุดพับบรรจุตำราหลายอย่างเช่น ตำราทำปฏิทิน ฤกษ์ยามเป็นต้น ข้าพเจ้าได้ค้นคว้าหาตำรา "สังกมคหะ" ที่ต้องการเพื่อมาประกอบการเขียนเรื่องบีลาวเดิม ซึ่งมีทนอยู่แล้วจากหนังสือ "พงศาวดารโยนก" งานซึ่งได้ฝันมาแต่นานจึงสำเร็จรูปขึ้นเป็นความรู้แขนงหนึ่ง ที่จะช่วยเบิกทางให้ท่านผู้สนใจโบราณคดีของภาคเรา ได้ทราบวันเดือนบีที่บรรพบุรุษท่านใช้กันว่าเป็นมาอย่างไร ?

ที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอน้อมอุทิศน้ำพักน้ำแรงในการเรียบเรียงค้นคว้าเรื่องนี้ บูชาแด่ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต กิตติโสภณเถร วัดเบญจมบพิตร อดีตเจ้าคณะมณฑลพายัพที่ได้กรุณาให้ข้าพเจ้าได้ไปเป็นชาวพายัพ ๓ พรรษา และท่านเจ้าคุณมหาเมธังกรวัดน้ำคือจังหวัดแพร่ ผู้อุปถัมภ์ในขณะที่อยู่ดุจหนึ่งบิดาและท่านเจ้าคุณพระปริยัติวงศาจารย์ วัดพระบาทมิ่งเมือง เจ้าคณะจังหวัดแพร่ และเจ้าคณะตรวจการภาค ๔ ผู้อุปการะดุจอาจารย์กับศิษย์ที่ดี ท่านผู้มีพหุปการคุณเหล่านี้ เป็นพลวเหตุให้ข้าพเจ้าได้ความรู้รอบตัวนอกตำราเป็นอันมาก ซึ่งเป็นความอิ่มใจอยู่มิรู้หาย อนึ่งข้าพเจ้าจะเขียนเรื่องประเพณีทางศาสนาในภาคพายัพที่น่ารู้มาเสนอท่านอีกในโอกาสหน้า.

พระพนมเจติยานุรักษ์

๑๒ กันยายน ๒๔๒๙

๑ บทนำ

คำว่าไทย–ไท คืออะไร ท่านนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ ได้ให้ความแปลและความหมายไว้แล้วเป็นอันมาก แต่ข้อควรสนใจก็คือ แต่ก่อนพุทธกาลนั้น ชนชาติอ้ายลาวหรือที่เป็นไทยเราทุกวันนี้มีภูมิลำเนาอยู่ประเทศจีนแถบมณฑลเสฉวนของจีนเดี๋ยวนี้ มีนครลุง นครปาเป็นราชธานี มีนามว่า "อ้ายลาว" บางทีจีนเรียกว่า "ไต๋หรือไท" แปลว่า "เป็นใหญ่" ครั้งต่อมาเรา**ถูกภัยธรรมชาติ** บ้าง **ภัยสงคราม**บ้างบีบบังคับ จึงได้เลื่อนหนีลงมาภาคใต้ของจีนโดยลำดับจึงมายึดภูมิลำเนาอยู่ทางสิบสองจุไทย สิบสองพันนา ไหลบ่าลงมาทางล้านช้างล้านนา แยกเป็นไทยสยามเป็นลาวล้านนาหรือโยนก ยวนก็เรียก ลาวล้านช้างและยังมีสาขาต่าง ๆ อยู่ทั่วไปทั้งในและนอกประเทศไทย อยู่กับจีนตอนใต้บ้าง อยู่กับญวนบ้าง อยู่กับพม่าบ้าง อยู่มณฑลอัสสัมในอินเดียบ้าง แยกชื่อเป็นกึงออกไปตามพื้นภูมิที่ตนอาศัยบ้าง ตามชื่อภูเขาแม่น้ำและสำเนียงที่พูดแปร่งไปบ้าง เช่น ไทโส้งดำ เพราะชอบนุ่งห่มเครื่องดำ เหมือนเรียกแม้วเป็นแม้วขาวแม้วลายฉะนั้น ไทเม้ย, ไทมุง, ไทโทหรือไท้ ไทภูหรือภูไท ไทอัสสัม ไทขัมตี, ไทเขิน, ไทลื้อ, ไทพวน, ไทยใหญ่ ฯลฯ

คำว่าชนชาติอ้ายลาวที่หมายในหนังสือนี้ หมายถึงไทยเหนือ คือ ล้านช้างล้านนาขึ้นไป เพราะพวกอื่นนอกนี้เป็นพวกน้อยคล้อยตามพวกมากคือไทยทั้ง ๒ พวกที่กล่าวแล้วนั้นเมื่อฝ่ายเหนือเรียกไทยเดิม พวกไทยปัจจุบันนี้ก็เป็นไทยใหม่หรือไทยสมัยโดยปริยาย อันชนชาติลาวนั้นใช้การนับวันเดือนปีของดั้งเดิมของลาว หาได้ใช้อย่างเราใช้อยู่ทุกวันนี้ไม่ ถ้าจะใช้ก็ต้องบอกเจ้าของปีนั้นไว้เสมอว่าเป็นปีของพวกใดวันของใคร? เช่นวันลาววันเม็งเป็นต้น คำว่าเม็งนั้น คือ มอญหรือรามัญ แต่สมัยก่อนชาวล้านช้างและล้านนาเรียกมอญว่า "เม็ง" เรียกพม่าว่า "ม่านหรือหม่าน" เรียกเวียดนามว่า "แกว" เรียกจีนยูนนานว่า "ฮ่อ"

ต่อไปท่านจะพบคำว่า วันลาว, วันเม็ง, ในเรื่องนี้ วันเม็งหรือวันของมอญนั้นได้แก่วันทั้ง ๗ คือ อาทิตย์, จันทร์, อังคาร, พุธ, พฤหัส, ศุกร์, เสาร์ ที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้เอง ส่วนวันลาว ต้องศึกษาด้วยความสนใจจึงจะเข้าใจเพราะเอาชื่อปีมาเรียก แม่วันมีอยู่ ๑๐ วันเหมือนปีที่เราจะกล่าวข้างหน้า ลูกวันก็มีอยู่ ๑๒ เช่นเดียวกับปี เราเรียกกันว่าวันลาว, ปีลาว ปีที่เราใช้นับ คือ ชวด, ฉลู....กันอยู่ทุกวันนี้ เขาเรียกปีเขมร เช่นตัวอย่างต่อไปนี้.

วันเขียนเรื่องนี้ “อาทิตย์ที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๙ จ.ศ. ๑๑๙๘ ปีชวด” ต้องเขียนบอกศักราชดังนี้ “จุลศักราชล่วงไปแล้ว ๑๒๙๘ ปี พระพุทธศาสนาล่วงแล้ว ๒๔๗๙ พรรษา ชวดฉนำกัมโพชขอมวิสัย ลาวภาษาว่าบีฮวายใจ้เม็งวันอาทิตย์ ลาววันกดยี่ เดือน ๒ (ยี่) แรม ๖ ค่ำ” ดังนี้ ต่อนั้นไปจะปรารภเรื่องอะไรก็บรรจุใส่ได้ตามต้องการ คำว่า “ชวดฉนำกัมโพชขอมวิสัย” นั้น แปลว่า “ปีของขอมชาวประเทศกัมพุชหรือกัมพูชาเป็นปีชวด” คำว่า “เม็งวันอาทิตย์” ก็คือ มอญเป็นวันอาทิตย์ ถ้าเราถือตามนี้ก็เป็นอันได้ความว่า ชาวเหนือใช้วัน, ปีของลาวดั้งเดิม เราปัจจุบันใช้วันมอญ ปีเขมร

เดิมข้าพเจ้าให้ชื่อเรื่องนี้ว่า “การนับวันเดือนปีในภาคพายัพ” ครั้นได้สอบสวนภายหลังได้ทราบความจริงว่า มิใช่แต่ชาวพายัพที่ใช้อย่างนี้ **ลาวเหนือก๊ก**ใหญ่ ๆ เช่น ในล้านช้างก็ใช้มานานและยังใช้อยู่เช่นเดียวกับทางพายัพ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “การนับวันเดือนปีของชนชาติอ้ายลาว” แต่การนับเดือนนั้น มีแปลกกว่าเพื่อนมากก็คือ ภาคพายัพนอกนั้นก็เหมือนอย่างที่เราใช้อยู่ทุกวันนี้ แปลกแต่ชื่อเดือนบางเดือนนั้น จะได้กล่าวในตอนว่าด้วยเดือนข้างหน้า.

๒. การนับวัน

ได้กล่าวแล้วในบทนำว่า ชนชาติอ้ายลาวใช้วันลาวขนานกันไปกับวันเม็ง ส่วนชื่อวันนั้นใช้ร่วมกันกับปี และวิธีนับก็วนเวียนไปเช่นเดียวกัน จะกล่าวละเอียดในปีข้างหน้า แต่ธรรมดาปีหนึ่งมี ๓๖๕ วัน ถึง ๓๖๖ วันแล้วแต่เหตุการณ์ การนับวันก็ต้องนับเป็นรอบ ๆ กำหนด ๖๐ วัน เป็น ๑ รอบ ในปีหนึ่งมี ๖ รอบกว่าอีก ๕–๖ วัน เศษของรอบต้องทดไปรวมกับปีข้างหน้า มื้อลาวนั้นมีแม่ปีวัน ๑๐ วัน สำหรับวางข้างหน้าลูกมื้ออีก ๑๒ วัน สำหรับวางท้ายแม่วัน เช่น “กาบ” เป็นแม่มื้อ “ใจ้” เป็นลูกมื้อ เวลาใช้ต้องควบกันว่า “มื้อกาบใจ้” ดังนี้ ต้องนับเป็นคู่ ๆ กันไปจนกว่าแม่วันที่ ๑๐ คือ “ก่า” จะตรงกันกับลูกวันที่ ๑๒ คือ “ได้” จึงเป็นรอบหนึ่งมีกำหนด ๖๐ วัน แล้วตั้งต้นกาบใจ้ไปอีก วนกันไปมาอยู่เช่นนี้เรื่อยไป รอบน้อยเมื่อครบ ๑๒ วันจะให้ชื่อว่า “อนุปริวัตน์” รอบใหญ่ ๖๐ วันจะให้ชื่อว่า “มหาปริวัตน์” เพื่อจำง่ายจะได้แสดงตารางและบอกชื่อวันพร้อมทั้งแม่และลูกวันในบทที่กล่าวถึงปีข้างหน้า

การจะทราบว่าวันนี้ตรงกับวันลาวว่าอย่างไรถ้าเราไม่เคยนับมาแต่ต้น ๆ ติดต่อกันมาก็เป็นการยากที่จะรู้ได้ เพราะเป็นระยะ ๒ เดือน คือ ๖๐ วัน จึงตั้งต้นใหม่ แต่เราก็ต้องอาศัยสอบกับหลักฐานที่เคยปรากฏในอดีตหรือปัจจุบันจึงได้ในปัจจุบัน เช่น ประกาศสงกรานต์ในภาคพายัพ พ.ศ. ๒๔๗๙ ว่า "จุลศักราช ๑๒๙๗ ตัวบีชัยได้เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ (เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ) เม็งวันจันทร์ ลาวฮับเบ้า สงกรานต์ล่อง (มหาสงกรานต์) แรม ๘ ค่ำ เม็งวันอังคาร ลาวฮวายยี่ (เป็นวันเนา) แรม ๙ ค่ำ เม็งวันพุธลาวเม็งเหม้าเป็นวันพญาวัน (วันเถลิงศก) ขึ้นจุลศักราช ๑๒๙๘ บีฮวาย–ใจ้"

เมื่อจับเงื่อนได้เช่นนี้ ก็ทราบได้ว่า "วันที่ ๑๒ เมษายน ๒๔๗๙ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๖ ค่ำเดือน ๕ ก่อนวันมหาสงกรานต์ ๑ วันนั้น วันลาวเป็นวันกาบใจ้ คือพอดีขึ้นต้นอนุปริยัตน์ที่ ๑ ทีเดียว เพราะแม่วันเลขที่ ๑ กับลูกวันเลขที่ ๑ ตรงกันในวันนั้น (๑=๑= กาบ –ใจ้) นับจากวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙ ตรงกับแรม ๖ ค่ำ เดือน ๕ นั้นไปอีก ๖๐ วัน พอดีเป็นวัน "ก่า–ใค้" เลข ๑๐ กับ ๑๒ ตรงกัน เป็นอันว่าหมดมหาปริวัตน์หนึ่งเพียงเท่านั้น ต่อจากนั้นก็ขึ้นวัน "กาบใจ้" ต่อไปใหม่จนกว่าจะครบ ๖๐ วันข้างหน้าแล้วก็ตั้งใหม่ไปเรื่อย ๆ วนกลับไปกลับมาเช่นนี้ วิธีนับก็เป็นเช่นเดียวกับนับปี แต่ปีนั้นต้องถึง ๖๐ ปี จึงขึ้นต้นใหม่ครั้งหนึ่ง การจะค้นหาวันลาวในอดีตอนาคตก็ใช้หลักปัจจุบันที่กล่าวนี้ค้นหาก็คงพบได้โดยไม่ยาก ต่อไปจะเขียนตารางไว้ในตอนกล่าวถึงการนับปีข้างหน้า

ในคราวต่อไปจะนำการนับเดือน และปีมาเสนอท่านอีก

๓. การนับเดือน

การนับเดือนไทยเดิมแบบลาวหรือที่มักเรียกว่าไทยบางกอก เท่าที่ได้พบมา ไม่เห็นแปลกกันกับภาคกลาง แปลกแต่ชื่อเดือนบางเดือนบ้างเท่านั้น คือเดือนจันทรคติ ที่ ๑ ภาคกลางเรียกว่า "เดือนอ้าย" อิสานเรียก "เดือนเจียง" ทางล้านนาว่า "เดือนเกี๋ยง" แต่คำเพียงเท่านี้ไม่เห็นเป็นของแปลกเลย เพราะคำว่า "อ้าย" ก็เป็นภาษาลาวล้านช้าง ลาวล้านนานั้นเอง

เขาแปลว่า “พี่ชาย” ถ้าพี่หญิงเขาเรียก “เอ้อย” สำเนียงลาวล้านนาหรือภาคพายัพว่า “เย้อย” หมายถึงผู้เกิดก่อน หรือผู้มีอายุสูงกว่าทั้ง ๒ คำ แต่มิใช่สูงจนชั้นปู่ชั้นตา หมายถึงสูงกว่าเพียงชั้นพี่ร่วมท้องน้องร่วมไส้เท่านั้น คำว่า “เจียง” ก็คือต้นเค้า, แรก, ก่อน, เริ่มแรกนั้นเอง เช่น กกเค้าเหง้าเจียง ซึ่งเป็นไวพจน์ของกันและกัน

เดือนอ้ายก็คือเดือน “พี่” เดือน “เจียง” ก็คือเดือน “เริ่มแรก” หรือเดือน “ต้น” ของเดือนทั้งหลาย ใจความก็คือเดือนเกิดก่อน เดือนอื่น ๆ ก็รวมลงในคำหมายว่า “พี่” หรือ “อ้าย” อันเดียวกัน ส่วนต่อ ๆ ไป คือ ยี่, สาม, สี่, จนเดือนสิบสองนั้นเรียกชื่อตามปุรณสังขยาเช่นเดียวกัน, ไม่มีอะไรแปลก ถ้ามีแปลกสืบได้ภายหลังในเหล่าในชนชาติอ้ายลาวสาขาอื่น ๆ จะนำมาเขียนเผยแผ่อีก แต่การวางตำแหน่งเดือนนี้ ภาคพายัพหรือลาวล้านนาผิดกับพวกอื่นมาก ภาคอิสานกับภาคกลาง วางตำแหน่งเดือนตรงกัน ภาคพายัพนับเคลื่อนกันถึง ๒ เดือน คือขึ้นต้นเดือน เจียงหรืออ้าย ที่เดือน ๑๑ ที่เดียว เดือน ๑๒ ตรงกับเดือนญี่ เดือนสามตรงกับเดือนอ้ายของเรา, ผิดกันไปจนถึงเดือน ๑๐ ของเราตรงกับเดือน ๑๒ ของเขาเป็นกันอย่างนี้ตลอดภาค การเขียนหมายกำหนดการในงานต่าง ๆ ต้องมีคำว่า “เดือน ๖ เหนือหรือเจ็ดเหนือเดือน ๔ หรือ ๕ ใต้เสมอ” เผื่อผู้รับอ่านจะได้เข้าใจว่าเป็นเดือน ๔, ๕ ของทางใต้ เพื่อสะดวกในการจดจำ จะเทียบให้ดูดังนี้.

ภาคกลาง, อ้าย, ยี่, สาม สี่ ห้า หก จ็ด แปด เก้า สิบ สิบเอ็ด สิบสอง
ภาคอีสาน. เจียง, ยี่, สาม สี่ ห้า หก เจ็ด แปด เก้า สิบ สิบเอ็ด สิบสอง
ภาคพายัพ. สาม, สี่, ห้า, หก, เจ็ด, แปด, เก้า, สิบ, สิบเอ็ด, สิบสอง, เจียง, ยี่,

ภาคกลางตั้งต้นเดือนอ้ายที่ ๑ ที่เดือนต้นฤดูหนาว ตรงกับคำภาคอิสานว่าเดือนเจียง แต่ภาคพายัพขึ้นต้นที่เดือนที่ ๑๑ ของภาคกลาง ซึ่งเป็นเดือนท้ายฤดูฝน เป็นอันว่าทางไทยพายัพหรือล้านนาโยนก นับเดือนเร็วกว่าภาคกลางภาคอิสานไปตั้ง ๒ เดือน เป็นวิธีที่ใช้กันอยู่จนถึงทุกวันนี้

มูลเหตุการนับเดือนเคลื่อนกันถึง ๒ เดือนนี้ ยังไม่ทราบว่ามีมูลเหตุมาจากอะไร ยังไม่ได้หลักฐานที่พอใจ แต่ได้รับบอกเล่าเป็นคำปรัมปราจากผู้เฒ่าผู้แก่ทางภาคพายัพว่า

"เหตุที่ไทยโยนกในภาคพายัพนับเดือนเร็วกว่าไทยพวกอื่นไปถึง ๒ เดือนนั้น มีมูลเหตุมาแต่ครั้งอดีตคือในสมัยล้านนายังเป็นอิสระปกครองตนเองโดยลำพัง มีกษัตริย์ล้านนาพระองค์หนึ่ง (แต่ไม่ปรากฏพระนามและศักราชที่แน่นอน) ได้ให้เสนาอำมาตย์ไปหมั้นกับธิดาพระเจ้าเชียงตุง นัดอภิเษกกันในเดือนอ้าย หรือเดือนเจียงทำนองนั้น พระเจ้าล้านนามีพระทัยร้อนเกินควร พอถึงเดือน ๑๑ เท่านั้นก็ออกประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกาไปทั่วแคว้นของพระองค์บังคับให้อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายเรียกเดือน ๑๑ เป็นเดือนเกียง หรือเจียง เดือน ๑๒ เป็นเดือนยี่ ในปีหลังก็เลยมีเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้น (ทำนองในประเทศไทยเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ เอาเดือนมกราคมเป็นเดือนที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงมีเพียง ๙ เดือน) ชาวล้านนาทั้งแคว้นจึงได้เลื่อนเดือนเกียงหรือเดือนเจียงมาไว้เดือน ๑๑ เป็นต้นปีตามพระราชนิยมแต่นั้นมา แล้วพระองค์ได้ทรงส่งทูตเฒ่าแก่ไปรับธิดาพระเจ้าเชียงตุง ผู้จะเป็นเจ้าสาวลงมาอภิเษก ทางฝ่ายเชียงตุงค้านว่า เวลานี้ยังเป็นเดือน ๑๒ อยู่ยังไม่ถึงเดือนยี่ตามที่ตกลงกันไว้ แต่ทางล้านนาแย้งว่าจริงอยู่ทางเหนือยังเป็นเดือน ๑๒ แต่ทางใต้เป็นเดือนยี่แล้ว เพื่อเห็นแก่สัมพันธไมตรีอันดีต่อกัน ทั้งสองพระนครจะได้เป็นแผ่นทองปฐพีอันเดียวกัน พระเจ้าเชียงตุงจึงได้อนุโลมตามทางเชียงใหม่หรือล้านนา ยกพระราชธิดาให้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าเชียงใหม่โดยเต็มพระทัย" ดังนี้

เรื่องที่เล่ามานี้ ผิดถูกขอยกประโยชน์แก่ผู้บอกเล่า ผู้เขียนก็ยังไม่แน่ใจ น่าจะมีเหตุอื่นดีกว่านี้อยู่ แต่ยังไม่พบหลักฐานดีกว่าที่เล่ามานี้ จึงจำต้องรับไว้พึงไปพลางก่อน ขอผู้รู้จงพิจารณาและใคร่ครวญตามอัธยาศัยเถิด.

๔. การนับปี

การนับปีหรือใช้ปีของชนชาติอ้ายลาว ใช้ปีลาวแท้ ๆ ตามข้อยืนยันของเขา แต่ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะชื่อปีสำเนียงใกล้กับจีนมาก เมื่อประวัติศาสตร์เรารับรองโดยร้อยเปอร์เซ็นต์แล้วว่าชนชาติอ้ายลาว โดยมีดินแดนอยู่ที่จีน ก็เป็นพยานอันดีว่าชนชาติลาวล้านช้างและล้านนาซึ่งอยู่แคว้นเหนือแห่งประเทศไทย ซึ่งอยู่ใกล้จีนมากกว่าทางใต้ จะต้องใช้ปีชนชาติอ้ายลาวซึ่งใช้

กันมาแต่ครั้งอยู่เมืองจีน แต่เวลานี้กำลังค้นว่าชนชาติไตสิบสองพันนา ซึ่งอยู่มณฑลยูนานในประเทศจีนตอนใต้เวลานี้เขานับปีกันอย่างไร ถ้าได้หลักฐานแน่นอน จะเขียนมาเผยแพร่ให้ทราบภายหลังตามหนังสือเก่า ๆ ที่เป็นตำนานโบราณวัตถุของภาคพายัพและอิสานบอกปีไว้ ๒ อย่างคือ ปีลาวและเขมรเป็นคู่กัน ดังได้ยกตัวอย่างมาอ้างในข้อ ๑ บทนำแห่งหนังสือนี้แล้ว ปีลาวมีชื่อและวิธีนับเช่นเดียวกับวันลาวที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีลูกปี ๑๒ แม่ปี ๑๐ ปี แม่วางไว้หน้าลูกปีวางไว้หลังเป็นคู่กันไป จะเขียนชื่อทั้งแม่และลูกปีไว้ให้ทราบดังนี้

แม่ปีมี ๑๐ คือ กาบ, ฮับ, ฮวาย, เมิง, เบีก, กัด, กด, ฮ้วง, เต่า, ก่า

ลูกปีมี ๑๒ คือ ใจ้, เบ้า, ยี่, เหม้า, สี, ใส้, สง้า, เม็ดหรือมด, สัน, เฮ้า, เส็ด, ใค้

เทียบปีขอมคือ ชวด, ฉลู, ขาล, เถาะ, มะโรง, มะเส็ง, มะเมีย, มะแม, วอก, ระกา, จอ, กุน

นักษัตรนามปี หนู, วัว, เสือ, กระต่าย, นาค, งู, ม้า, แพะ, ลิง, ไก่, สุนัข, สุกร

ผู้สนใจต้องท่องนามแม่ปี และลูกปีให้จำได้ติดปากมิฉะนั้นจะลืมชื่อจำไม่ได้ เมื่อจำไม่ได้ก็นับไม่ได้ และให้จำนามปีชนชาติอ้ายลาวกับปีเขมรหรือขอมที่เราใช้กันอยู่ทุกวันนี้ให้ทราบว่าปีลาวตรงกับปีอะไร เช่น ใจ้=ชวด เบ้า=ฉลู เป็นต้น แต่มีข้อที่น่าสังเกตอยู่ข้อหนึ่ง คือปีใค้ ซึ่งตรงกับปีกุนของเรานั้น ภาคพายัพเรียกนามปีว่า “ช้าง” เขาไม่เรียกว่า “หมู” เหมือนพวกอื่น นอกนั้นเหมือนกันหมด

ชาวชนชาติอ้ายลาวไม่นับปีอย่างเดียว ยังมีแม่ปีเพิ่มเข้าข้างหน้าเสมอเป็นคู่ควบกันไป เช่นเดียวกับการนับวันที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนปีทั้ง ๑๒ นั้นวางเป็นคู่ข้างหลังแม่ปีนั้นเรียก “ลูกปี” เพื่อสะดวกในการค้นชื่อวันและปีพร้อมทั้งการนับและเทียบเคียงกัน จะได้นำตารางมาลงไว้ให้ดูดังต่อไปนี้

ตารางค้นเทียบวัน–ปีชนชาติอ้ายลาว

ที่	มหาปริวัตร ๖๐ ปี										เทียบจีน–ขอม				หมายเหตุ
	อนุปริวัตร ๑		อนุ.....๒		อนุ ๓		อนุ.....๔		อนุ.....๕		จีน		ขอม	นามปี	
	แม่ปี	ลูกปี	แม่....	ลูก ...	แม่...	ลูก....	แม่....	ลูก...	แม่....	ลูก....	แม่....	ลูก			
๑	กาบ	ใจ้	ฮฺวาย	ใจ้	เบิก	ใจ้	กด	ใจ้	เต่า	ใจ้	กะ	จือ	ชวด	หนู	มหาปริวัตรหนึ่งมี ๖๐ ปี ถ้าเป็นวันมี ๖๐ วัน ต้นอนุปริวัตรที่ ๑ และต้นมหาปริวัตรที่ ๑ คือ "กาบใจ้" ได้ลบต่อขึ้นไปตรงกับ พ.ศ. ๗ ล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้มหาปริวัตร ๔ ครั้ง ต้นมหาปริวัตรที่ ๔๒ "กาบใจ้" ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๖๗ ล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๘๖ จ.ศ. ๑๓๐๐ เอกศก ตกอยู่ในอนุปริวัตรที่ ๓ อันดับ ๒ คือ "กัดเบิ้"
๒	ฮับ	เบ้า	เมิง	เบ้า	กัด	เบ้า	ฮ้วง	เบ้า	ก่า	เบ้า	อิด	ทิว	ฉลู	วัว	
๓	ฮฺวาย	ยี่	เบิก	ยี่	กด	ยี่	เต่า	ยี่	กาบ	ยี่	เมีย	เอง	ขาน	เสือ	
๔	เมิง	เหม้า	กัด	เหม้า	ฮ้วง	เหม้า	ก่า	เหม้า	ฮับ	เหม้า	เต็ง	เหมา	เถาะ	กระต่าย	
๕	เบิก	สี	กด	สี	เต่า	สี่	กาบ	สี	ฮฺวาย	สี	โป่	เสง	มะโรง	นาค	
๖	กัด	ใส้	ฮ้วง	ใส้	ก่า	ใส้	ฮับ	ใส้	เมิง	ใส้	กี	จี	มะเส็ง	งู	
๗	กด	สง้า	เต่า	สง้า	กาบ	สง้า	ฮฺวาย	สง้า	เบิก	สง้า	แก	โหงว	มะเมีย	ม้า	
๘	ฮ้วง	มด	ก่า	มด	ฮับ	มด	เมิง	มด	กัด	มด	เซง	ปี่	มะแม	แพะ	
๙	เต่า	สัน	กาบ	สัน	ฮฺวาย	สัน	เบิก	สัน	กด	สัน	หยิม	เซง	วอก	ลิง	
๑๐	ก่า	เฮ้า	ฮับ	เฮ้า	เมิง	เฮ้า	กัด	เฮ้า	ฮ้วง	เฮ้า	กุ่ย	อ้ว	ระกา	ไก่	
๑๑	กาบ	เส็ด	ฮฺวาย	เส็ด	เบิก	เส็ด	กด	เส็ด	เต่า	เส็ด	กะ	สุด	จอ	สุนัข	
๑๒	ฮับ	ใค้	เมิง	ใค้	กัด	ใค้	ฮ้วง	ใค้	ก่า	ใค้	อด	หาย	กุน	หมู	

อาณาจักรลาว

(ถอดจากต้นฉบับเดิมภาษาลาว)

หนังสือ "ประวัติศาสตร์การทูตลาว"

โดย คำจัน ประดิด

– ลาว เป็นประเทศที่สีวิไลมาแต่ก่อน และเคยเป็นคู่แข่งดีแข่งเด่นกับจีนและอินเดีย
– ประวัติศาสตร์การทูตลาว มีมาได้ ๔๐๐๐ ปีแล้ว ข้าพเจ้าอยากให้น้องฮุ่นใหม่ได้รู้จักความยิ่งใหญ่ของชาติลาว ในอาชี จึงสืบเล่าต่อ ฯ กันไป.–

ค.จ.ป.

ในสมัย ๕,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา ชาติลาวได้ตั้งถิ่นฐานภูมิลำเนาอยู่แถบภูเขาอาลไต ซึ่งติดกับดินจีน ดินโซเวียต และดินมงโกเลีย ในเดี๋ยวนี้ ในสมัยนั้น ชาติจีนยังเลี้ยงสัตว์ และปลูกผักอยู่อ้อมแอ้มทะเลสาบแคสเบียน ต่อมาในสมัย ๔,๙๗๐ ปีมา ชาติลาวได้มาตั้งดินแดนของตน อยู่ในแถบแม่น้ำเหลือง หรือ ฮวางโห และสงวนนามของตนเองว่า "อ้ายลาว" ซึ่งภาษาจีนเอ้นว่า "ลาวเกีย" ชาวจีนได้หนีจากทะเลสาบแคสเบียน มาแซกแซงลาว จนเถิงสมัย ๔,๑๗๐ ปี ที่ผ่านมา ลาวกับจีนมีเขตน้ำแดนดินติดกัน เพราะจีนได้มาครอบครองดินภาคเหนือของลาวและก็พบพ้อ บ้านหิน เมืองหินของลาว ซึ่งก่อสร้างไว้เพื่อต้านกับหิมะอันหนาว เพาะเพียงแต่ ๕,๐๐๐ ปีก่อนนั้น แถบนั้นปกหุ้มไปด้วยแผ่นน้ำก้อนหมด ลาวเฮา ได้ตั้งอาณาจักรอ้ายลาว ขึ้นอยู่แถบแม่น้ำไหว ลงมาทางใต้ และมีผืนแผ่นดิน ซึ่งควบคุมเอาแคว้นเสฉวน แคว้นฮูป แคว้นฮูนาน และแคว้นอันหุย ในประเทศจีนเดี๋ยวนี้ การกินอยู่อย่างสันติวิธีระหว่างลาวและจีนก็เกิดขึ้น และการแต่งดองระหว่างสองชาติก็สับปนกันขึ้นมา จึงเป็นเหตุให้จีนแลกเปลี่ยนการทูตกับลาว ในปี ๓,๙๔๐ ปีที่ผ่านมาแล้ว โดยส่งเอกอัครผู้ตำอิดมาเมืองปา (จุงกิง ปัจจุบัน) ทูตจีนนั้น ชื่อว่า มงตี เมื่อมีการทูตแล้ว จีนก็มีสิทธิแผ่ผายอิทธิพลการเมืองของตนออกไปเสมอ จนกว่าจีนเอง ได้ยึดเอาดินลาวไปเทื่อละเล็กละน้อย บ้านเมืองบ่อนสวยงาม

ก็ถึกจีนอยู่หมด แล้วลาวก็ถอยไปอยู่บ่าอยู่ภู อยู่เขตบ้านนอกขอกคาเม คือเดี๋ยวนี้ ผลสุดท้าย เมืองลุง (ลุงจ้า) ก็ถึกจีนยึดเอาอีก ในสมัย ๒,๘๔๐—๒,๘๑๒ ที่ผ่านมา

ในปี ๒,๑๘๔ ที่ผ่านมาพระเจ้าฮ่องเต้ของจีนยึดเอาเมืองจุงกิงไปแล้ว ๙๓ ปีต่อมา พระมหากษัตริย์ลาว ชื่อว่า พระเจ้าขุนเมือง ก็มาตั้งอาณาจักรอ้ายลาว ในแคว้น ฮูนาน โดยเอานครหลวงใส่ชื่อตนเองว่า นครขุนเมือง(ภาษาสิบสองพันนาว่า ขุนเม็ง และภาษาจีน—ขุนมิ่ง) ในปี ๒,๐๗๙ ที่ผ่านมาจีนขอผ่านดินอ้ายลาวไปอินเดีย เพื่อเผยแผ่ศาสนาขงฟูจื้ แต่ลาวบ่อยอมให้จีนผ่านไป เพาะจะมาแซกแชงลาวอีก การปฏิเสธของอ้ายลาวนี้ พาให้จีนยกทัพมาตี การสู้รบกันกินเวลาสามปี แต่ปี ๒,๐๕๙—๒,๐๕๖ ที่ผ่านมา คือแต่ พ.ศ. ๔๕๓— พ.ศ. ๔๕๖ ระหว่างพระมหากษัตริย์ลาว พระเจ้าขุนเมืองและกษัตริย์จีน พระเจ้าอู่ตี้ ผลสุดท้ายลาวก็เสียดินแดนภาคเหนือให้จีน คือ อาณาจักรเพหงาย ส่วนอาณาจักรอ้ายลาวก็ยังเหลืออยู่แต่ตอนใต้ (หมายเหตุ— ต่อไป เพื่อสะดวกในการไล่ปี ไล่เดือน ข้าพเจ้าจะได้ใช้ปีสากล คือ คริสตศักราช ค.ศ.)

เมื่อเสียดินแดนภาคเหนือแล้ว กษัตริย์ลาวองค์ต่อมา คือพระเจ้าขุนวังเมืองแห่งอาณาจักรเพหงายจิงฮิบโฮมลี้พล ต่อต้านปดแอกจีน ออกจากคอ โดยตั้งแนวปดบ่อยชาดลาวขึ้น ใน ค.ศ. ๗๘ หลานชายของขุนวังเมือง คือว่า ขุนไล่ลาว จึงก่อสงครามด้านศาสนาขึ้นกับจีน เพราะอยากแผ่ผายศาสนากงฟูจื (ขงจื้) มาดินแดนอ้ายลาว ซึ่งถือศาสนาพุทธ (มหายานแบนมองโกเลียและธิเบต)

เมื่อมีการวุ่นวายอยู่ดินจีน สมัยสามก๊ก (ค.ศ. ๒๒๑—๒๖๕) ลาวทั้งหลายจึงฉวยโอกาศ ท้อนโฮมกันเป็นสหรัฐ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๖ รัฐ คือ ๑. เมืองควาย ๒. ยิดซิก ๓. ยัม ๔. สีหลวง ๕. หลวงกุง ๖. หนองแส

การโฮมลาวครั้งนี้ พาให้ลาวอยู่มั่นคง นำกันได้เถิง ๔๐๐ ปี แล้วลาวจึงถอยลงมาอาณาจักรน่านเจ้า (หรือเจ้าทางใต้) โดยยึดเอาหนองแส หรือ เมืองตาลี อยู่ภาคตาเวนตกของขุนเมือง เป็นนครหลวงได้ ๖๑๔ ปี คือ แต่ ค.ศ. ๖๔๙— ค.ศ. ๑๒๖๓ อาณาจักรน่านเจ้าของลาวโฮมกันมีหลายรัฐ คือ ๑. รัฐนามเมือง ซึ่งมีดินแดนแต่แคว้นฮูนาน (จีน) เถิงแคว้นภูคาม หรือ ปากัน (พะม่า) ๒. รัฐยวน เชียงแสน ๓. รัฐล้านช้างเกียง (แม่นล้านช้างคือแม่น้ำของนั้นเอง) ซึ่งแบ่งออกเป็นสองภาค คือ ภาคนาน้อยอ้อยหนู (เมืองแถง หรือเดียนเบียนฟู

เดียวนี้) และภาคเมืองชวา ล้านช้าง (หลวงพระบางเดียวนี้) ๔. รัฐอัสสัม หรือไทใหญ่ (ไทอาหม) ซึ่งแบ่งออกเป็นสองภาค อัสสัมอยู่ภาคเหนือ และภาคมณีบูร หรือ มณีปุระ อยู่ภาคใต้

อาณาจักรน่านเจ้าของลาว ได้ถูกเจ้าแม่ทัพของชาติมงโกล (หรือมงคล) มาตีแตก ค.ศ. ๑๒๕๓ และแม่ทัพนั้นชื่อว่า ขุบไลข่าน (ขุบไบลขาน) นับแต่นั้นมาอาณาจักรอ้ายลาวก็ถูกแบ่งแยกกระจัดกระจาย ไปตามตายตามเกิดเผ่าลาวที่ลงมาทางแม่น้ำดำ ก็เฮียกตนเองว่าไทดำ เผ่าลาวที่ลงมาทางแม่น้ำของ ก็เฮียกตนเองว่า ไทลาว เผ่าลาวที่ลงมาทางแม่น้ำเจ้าพระยาก็เฮียกตนเองว่า ไทสยาม ส่วนลาวที่ลงมาทางแม่น้ำสาละวิน ก็เฮียกตนเองว่า ไทยวน และสำหรับผู้ที่ยังค้างอยู่ที่ดินน่านเจ้า สิบสองพันนา ก็เฮียกตนเองว่า ไทลื้อ และพวกที่ยังคงค้างอยู่รัฐนามเมือง เขตพะม่า ก็เรียกตนเองว่า ไทเงี้ยว (ซาน–ฉาน แม่นภาษาจีน แปลว่า ภูเขา ไทฉาน คือพวกภูเขา) ส่วนอีกที่เหลือคือ อัสสัมและมณีปุระ ก็เฮียกตนเองว่า ไทอาหม หรือไทใหญ่ (เดียวนี้อินเดียควบคุมแล้ว)

แต่ในเผ่าลาวต่าง ๆ ที่มาจากอ้ายลาวนี้ ยังแต่สามรัฐ ที่ประกาศตนเป็นเอกราช คือ ล้านนา (เชียงแสน เชียงใหม่ เชียงราย) ล้านช้าง เมืองชวา ไผ่หนาม เมืองไล่ เมืองแถง และ ล้านเพีย–(สุโขทัย–พิษณุโลก อยุทธิยา) สำหรับเผ่าอื่นนั้น ได้แตกกระจัดกระจายไปดั่ง เมืองพวน เชียงขวาง สิบสองพันนาและเงี้ยวเชียงตุง ฯลฯ....

สมัย ค.ศ. ๑๒๕๓ ซึ่งขุบไบลขานมาฮุกฮานน่านเจ้านั้น สุโขทัย (สยาม) แม่นพระเจ้าขุนรามคำแหงปกครองอยู่เมืองซัว แม่นพระเจ้าพญาลังทิราช (ปู่ม่อนของพระเจ้าฟ้างุ่ม) ปกครอง และส่วนอยู่ล้านนา นั้น แม่นพระเจ้าเม็งราย ปกครอง

ส่วนพระเจ้าบูรมราชาธิราช นั้น เป็นกษัตริย์ลาว ที่มาตั้งอาณาจักรน่านเจ้า ในศตวรรษที่ ๗ นั้นเอง โดยแบ่งเขตน้ำดินแดนให้ลูกชายทั้ง ๗ มานั่งเมือง ผู้มานั่งเมืองชวาก็แม่นขุนลอ ลูกชายกก ซึ่งบรมวงสานุวง **ได้สืบมาเถิงมื้อนี้** ประวัติศาสตร์ลาว จึงได้บันทึกไว้ว่า "ข้าพะเจ้าขุนบรมราชาธิราช ปกครองลาวน่านเจ้า หรืออาณาจักรหนองแส และพงสาวดารล้านช้างหลวงพระบาง ได้กล่าวว่า พะเจ้าขุนบรม ได้จากหนองแสมาทางแม่น้ำดำ และมาฮอดเมืองแถง (เดียนเบียนฟู) เดินทางมาทางช้าง เพื่อแบ่งบันดินแดนให้ลูกชายทั้งเจ็ด ด้วยเหตุนึงมีนิทานสืบต่อกันมาว่า ลาวเกิดมาจากน้ำเต้าปุง เมืองแกง แต่ความจริงแม่น เมืองแถน เมืองฟ้า ซึ่งแม่นประเทศจีนนั้นเอง (ภาษาฝรั่งเศสว่า Empire Celeste – – หรืออาณาจักรฟ้า) เพราะดินแดนลาว แต่ก่อน อยู่ดินจีนเดียวนี้

หมายเหตุ ปี ค.ศ. ที่ว่า ขุบไบลข่านมายึดอาณาจักรน่านเจ้า ต้นฉบับอันเป็น ค.ศ. ๑๒๕๓

เจ้าฟ้างุ่ม แม่นเป็นกษัตริย์ลาวองค์แรก ที่ท้อนโฮมอาณาจักรล้านช้าง แต่สุโขทัย จำแม่น้ำดำ และ แต่ผาได จำหลี่ผี พระองค์ยังผูกสัมพันธ์การทูตกับอยุทธิยาและอันนามอีก และก็ยังเป็นเขยประเทศขมร ทั้งได้นำเอาพระพุทธศาสนา (หินยาน) แบบลังกามาเผยแผ่ผาย พร้อมกับนำเอาองค์พระบางมาแต่นครธม (นครหลวง) อีกด้วย

ใน ค.ศ. ๑๓๔๙ ล้านช้างเป็นรัฐหนึ่ง ล้านช้าง เชียงใหม่ เป็นรัฐหนึ่ง และล้านเพีย (หรืออยุทธิยา) เป็นอีกรัฐหนึ่ง หลังจากเจ้าฟ้างุ่ม ถึกเนรเทสไปเมืองน่านแล้ว ลูกชายคือ สามแสนไท ก็ปกครองแทน พระองค์ได้จัดตั้งกองทัพขึ้นใหม่ เป็นกองทัพช้าง กองทัพม้า กองสะเบียงและกองรบ และก็ดัดแปลงการปกครองอีก

ในสมัยล้านคำแดง ได้มีเหตุฮ้ายเกิดขึ้นกับเลเยแห่งอันนาม ย้อนช้างเผือกเป็นเหตุ การปะทะกันด้านทหาร ก็มีเล็กน้อยบ่อสำคัญ ตอนนี้เสิกระหว่างลาวและแกวแท้เกิดขึ้นในรัชกาลพระเจ้าไชยจักรพรรดิผ่านแผ้ว เพราะนายพลแกว ดึกองและบุยกวงซวน (ลาวเฮาเอ้นว่า บัวขวางซุน) ได้มาฮุกฮานเมืองพวน เชียงขวาง และหลวงพระบาง นายพลนรสิงห์ นรสาร นรนารายน์ นรคุณ ได้คุมลี้พลไปต่อสู้แกวจนว่า เจ้าอปราชตายในสนามรบ กองทัพลาวได้ข้ามน้ำของไปเชียงคาน แล้วก็โฮมทัพสามจุ้นมาต์แกว ขนะ ที่ปากน้ำพูน เหนือปากลาย แกวได้ถอยขึ้นเมืองทางปากคาน ปากเซือง (กินหมาอยู่บ้านหนึ่งหมดบ้าน จนชื่อว่า บ้านดอนจ้อ ซึ่งมาจากคำว่า กอนจ้อ และภูที่เขาเต้าโฮมกันก็เอ้นว่า ภูแกว ซึ่งเลยมาเป็น ภูเกียว)

เมื่อดึกองและบุยกวงซวน ไปฮอดเชียงขวาง กองทัพพวนก็ข้าเขาตายทั้งสอง ประเทศล้านช้างขับไล่แกวออกเมืองไปอย่างมีไชยชนะ พระเจ้าไชยจักรพรรดิสิ้นพระชนม์ลง ลูกชายผู้ขับไล่แกว จึงก่อธาตุ ชื่อว่าธาตุ “ชนะสงคราม” (เดียวนี้ หย้อว่า “เมืองสนะคาม” ต่อหน้า เชียงคาน)

ในรัชกาลพระเจ้าโพธิสะราช (โพธิสารราช) พระองค์ได้พระราชินีเชียงใหม่มา ฉนั้น เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ลง และพระเจ้าแห่งล้านนา บ่อมีผู้สืบบรรลังก์ จึงได้ไปเชิญเอาหลานชาย คือพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช มาเป็นกษัตริย์ล้านนา ด้วยเหตุนี้ล้านนาเชียงใหม่ จึงโฮมเข้าล้านช้างภายใต้การปกครองของพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช

ที่อยุทธิยา พระเจ้าช้างเผือก และมหินทรา ได้สู้รบกับพะม่า เถิงสามเที่อ แต่ย้านสู้พะม่าบ่อได้ จึงฮ้องให้ขอกองทัพลาวไปช่วย ฉะนั้น จึงมีการเซ็นสัญญาผูกสัมพันธมิตรกันระหว่างพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราชและพระมหินทรา ในปี ค.ศ. ๑๕๖๐ เพื่อต่อสู้พะม่า

ในปี ค.ศ. ๑๕๖๓ เชฏฐาธิราช ย้ายนครหลวงจากเมืองซวามาไว้เวียงจันทน์ และเปลี่ยนชื่อเมืองซวาเป็นหลวงพระบาง พระองค์ได้สร้างวัดพระแก้ว พระธาตุหลวง ธาตุสีสอง ฮัก ธาตุพนม วัดองค์ตื้อ ฯลฯ ขึ้นหลายแห่งทั้งสองฝั่งของ

พะม่า ได้มาฮุกฮานล้านช้างเที่อตำอิด ในปี ๑๕๖๓–๑๕๖๕ เจ้าไชยเชฏฐาถอยทัพไปไว้หนองหาน แคมสกลนคร ตั้งกองโจรขึ้นแล้วก็มาไล่พะม่าหนี พระธาตุหลวงสร้างแล้วในปี ๑๕๖๖ ในปีต่อมา พะม่ามาตีเวียงจันทน์อีกเป็นเที่อที่สอง แต่เชฏฐาธิราชต่อสู้อีก จนพม่าถอยหนี ในปี ๑๕๖๘–๖๙ อยุทธิยาถูกพะม่าตีหนัก พระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ก็ส่งกองทัพลาว ไปช่วยกองทัพไทย แต่บ่อเป็นแต่โชค อยุทธิยา ถูกพม่ายึดเอาในปี ๑๕๖๙ พะม่าก็มาตีล้านช้างเป็นเที่อที่สาม พระเจ้าไชยเชฏฐาได้ถอยทัพไปตั้งกองโจรอีก เที่อนี้อยู่ปากงึม แล้วก็มาโจมตีพะม่า อ้อมพะม่าสามเดือนจนถอยหนีไป พะม่าเหลือใจก็เอาขวานพื้นบ่าพระองค์ตื้อ ที่หนองคาย

ในปี ๑๕๗๑ พระเจ้าไชยเชฏฐา ไปปราบกบฏเผ่าข้าที่แขวงใต้แล้วก็หายตัวเลย บ่อได้คาบ(ไม่ได้ศพ)สามปีต่อมา พะม่าก็มาตีล้านช้างและเข้าเวียงจันทน์ได้ง่ายดาย ลูกชายของพระเจ้าไชยเชฏฐา คือเจ้าหน่อแก้วกุมาร ก็ถูกพะม่าจับไปเป็นเชลย จนอายุได้ ๒๐ ปี ใน พ.ศ. ๑๗๙๑ จึงคืนมาเวียงจันทน์ พอมาฮอดเวียงจันทน์เจ้าหน่อแก้วกุมารก็โฮมกองทัพเวียงจันทน์ใส่กองทัพเชียงขวาง และหลวงพระบางต่อสู้กับพะม่า

พระเจ้าสุริยวงสา (๑๖๓๗–๑๖๙๔) เป็นองค์กษัตริย์ที่ปกครองล้านช้างเหิงกว่าหมู่ พระองค์ได้แผ่ผายความสิวิไลของลาวไปทั่วทุกแห่ง จนเป็นที่ต่างประเทศบ่อว่าผิวเหลืองหรือผิวขาว สนใจกับความเจริญของลาว

ในปี ค.ศ. ๑๖๔๑ เพิ่นได้ส่งทูตการค้าและวัฒนธรรมชื่อว่ากวานมนทิพไปอินดูเนเซีย นำกำบั้นของท่านอาแบลศัสมาน เพื่อขายงาช้าง ครั่ง และยานกับเครื่องไหมเงินไหมคำ ในปี ๑๖๔๑–๑๖๔๒ ท่านวุลสตอฟ (Vanwusthoff) แห่งโฮลันดามายามเวียงจันทน์ ในปีเดียวกันคุณพ่อซังมาริเอเลีย (J.M.Leria) แห่งปอกตุยกาล (ปอรตุเกส) มาอยู่เวียงจันทน์และหลวงพระบาง เป็นเวลา ๖ ปี และปีต่อมาท่านเดมารินี (De marini) แห่งอิตาลีก็มายามล้านช้างเป็นเวลา ๕ ปี การก้าวหน้าด้านศิลปกรรมและวรรณคดีก็ฤๅชาปากฏ ย้อนเจ้าปางคำ นักกวีเอก

ซึ่งเป็นเจ้าครองนครหนองบัวลุ่มภู ผู้ซึ่งแต่งกลอนเรื่องสังข์ศิลปไชย(ลาวเรียกศิลป์ไชย)และก็ได้นครจำปาศักดิ์จากเขมรมาขึ้นกับล้านช้างอีกด้วย

เกี่ยวกับการต่างประเทศ พระเจ้าสุริยวงสา ได้ผูกสัมพันธไมตรีกับอยุทธิยา (สยาม) ในปี ค.ศ. ๑๖๗๐ นอกนั้นพระเจ้าสุริยวงสา ยังได้เซ็นสัญญาแบ่งปันดินแดนล้านช้างกับอันนาม โดยยึดเอาแม่น้ำดำ เป็นเส้นพรมแดนธรรมชาติ กับสายภูแดนแกว ในตอนหนึ่งพงสาวดารลาวยังได้กล่าวไว้ว่า "ดินตอนใดเฮือนมีเสา เบ่าแคนแห้นเข้าเหนียว เคี้ยวปาแดก แม่นของลาว ส่วนดินตอนใด เฮือนซูดิน กินไม้ทู่ โส้งล้ว หัวขอดแม่นของแกว...."

ต่อมาหลังจากพระองค์สวรรคตแล้ว ล้านช้างก็เริ่มแตกพรรคพวกเป็นหลายกลุ่มหลายก้อน ไชยองเว้ซึ่งเคยใหญ่อยู่ดินแกว (นครเว้) ก็นำกองทัพแกวของจักรพรรดิเหงียนผี่กจีมาตีเชียงขวางและเวียงจันทน์ในปี ๑๗๐๐ ในปี ๑๗๐๗ ล้านช้างแบ่งออกเป็นสองตอน คือหลวงพระบางทางเหนือและเวียงจันทน์ทางใต้โดยเอาแม่น้ำเหลือง และแม่น้ำมีเป็นเขตแดน การจะแบ่งปันนี้ก็ย้อนการยุแหย่ของพระเจ้าเพทราชาแห่งสยาม เจ้ากิงกิสราช ปกครองหลวงพระบางโดยเอาเจ้าองค์นก คือ องค์คำแห่งสิบสองพันนา เป็นอุปราชในปี ค.ศ. ๑๗๑๓ เวียงจันทน์ก็แบ่งออกเป็นสองอาณาจักร คือ เวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ โดยแม่นเจ้าหน่อกษัตริย์หรือสร้อยสีสมุทรปกครอง ส่วนที่หลวงพระบางเจ้าองค์นกปกครอง ฮอดปี ค.ศ. ๑๗๒๒ ก็ถูกเจ้าอินทะโสม (น้องชายของกิงกิสราช) เฮ็ดรัฐประหารใส่ อาณาจักรจำปาศักดิ์สมัยนั้นประกอบด้วยสิบหัวเมือง (เมืองโขง เชียงแตง ซึ่งเขมรเอาในขณะนี้ สุวรรณภูมิ สารวัน สีสะเกษ ซึ่งไทเอาขณะนี้ คำตอง ตะปน หรือเซโปน อัตะบี เชียงจาง สีจำบาง(จำปาสัก) ต่อมาอาณาจักรเวียงจันทน์ ในรัชกาลเจ้าองค์บุญ หรือสิริบุนยสาร นครพนมได้แยกออกจากเวียงจันทน์ เพื่อเป็นพันธมิตรกับอันนาม

ในปี ค.ศ. ๑๗๖๙ เวียงจันทน์ ได้ประกาศเป็นกลางระหว่างไทยกับพะม่า คือ ได้เซ็นสัญญาเป็นมิตรกับไทย ในปี ๑๗๖๙ และในปี ๑๗๗๑ ก็ได้เซ็นสัญญาเป็นมิตรกับพะม่าอีก จึงเกิดมีการถอนการทูตไทยออกจากเวียงจันทน์ ฉนั้น ในปี ๑๗๗๔ พะม่าจึงส่งจดหมายมาเวียงจันทน์ เพื่อชักชวนให้เวียงจันทน์ ตีกรุงเทพ สองปีต่อมาคือ ๑๗๗๖ สงครามลาว–ไทยก็เกิดขึ้นในปี ๑๗๗๗ ไทยและเขมรเข้ากัน ยกทัพมาลัดทางไว้โคราช เพื่อตีจำปาศักดิ์และเวียงจันทน์พร้อมกัน ไทยและเขมรได้ยึดเอาจำปาศักดิ์ก่อนแล้วก็ยึดเอานครพนม เอาหนองคาย

แล้วบุกเข้าเวียงจันทน์ ฉนั้นไทยจึงจับเอาเจ้าไชยกุมาร แห่งจำปาศักดิ์ไปกรุงเทพ อยู่หลวงพระบาง เมื่อเมืองเวียงจันทน์และหลวงพระบางหยุ่งยากแล้ว แกวอานนามก็มาบุกรุก ในปี ๑๗๕๐ แต่ถึงเจ้าอินทะวงศ์ตีแตกไป เมื่อแกวแตกไปแล้ว พม่าก็มาตีหลวงพระบาง โดยจับเอาเจ้าวงสาไปขังไว้เชียงใหม่ แต่เจ้าวงสาโตนหนี ไปอาศัยอยู่เมืองแถง (เดียนเบียนฟู) ในเขตสิบสองจไท

ในรัชกาลเจ้าวงสา แห่งหลวงพระบาง (๑๗๗๑–๙๑) พม่าได้ช่วยเวียงจันทน์สู้กับหลวงพระบาง เจ้าวงสาจึงเซ็นสัญญาสงบเสิกกับพะม่า ซึ่งกำลังเฮ็ดเสิกกับนายพลตากสินแห่งสยาม ในปี ๑๗๗๔ หลวงพระบางได้เซ็นสัญญาสัมพันธมิตรกับสยาม ด้วยเหตุนี้ในปี ๑๗๗๘ เมื่อสยามยึดเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นมิตรกับพะม่า พระแก้วมรกต และพระบาง จึงถูกไทยเอาหนีไปไว้กรุงธนบุรีหมด

ย้อนการแบ่งแยกดินแดน เป็นสามเบื้องสามฝ่าย อาณาจักรล้านช้างจึงอ่อนเพลียลง แล้วก็กลายเป็นหัวเมืองขึ้นของไทยทั้งสามตอน ซึ่งแสดงเถิงความโง่ง่าวและเอาเบียบเอาลัดของลาว (เอาเบียบระหว่างลาวโตเอง แต่เมื่อไปเป็นหัวเมืองขึ้นต่างประเทศแล้ว เบียบเหล่านั้นก็ยังบ่อมีเลย)

ไทยได้กักตัวกษัตริย์หลวงพระบาง (เจ้าวงสา) และเจ้าจำปาศักดิ์ (เจ้าไชยกุมาร) ไว้ ๔ ปี แล้วก็ปล่อยเอามาปกครองเขตดินของตน ในปี ๑๗๘๒ เพาะแม่เจ้ารามา ที่หนึ่งในวงตระกูลจักรี (สมัยรัตนโกสินทร์เริ่มตั้งนครหลวงของไทยใส่กรุงเทพ ฯ)

ในปี ๑๗๘๗ เจ้านันทะเสนแห่งเวียงจันทน์ ได้ยกทัพไปตีเชียงขวาง ซึ่งถูกอันนามควบคุมอยู่แล้วก็จับเอาเจ้าชมพูมาไว้เวียงจันทน์ อันนามก็ได้ยกทัพมาตีเวียงจันทน์อีกเพื่อปดป่อยเจ้าชมพู

ในปี ๑๗๘๙ ชาวลาวทั้งสองฝั่งของ (แม่น้ำโขง) ได้ถูกนายไทย เกณฑ์ไปเป็นกลีขดน้ำคองอ้อมกรุงเทพ ฯ ให้ไทยเป็นหมื่น ๆ คน เพื่อป้องกันการโจมตีของพะม่า หลังจากเสียอยุทธิยาให้เขาในปี ๑๗๖๗ นครย่างกุ้งของพะม่าสร้างขึ้นในปี ๑๗๕๘

ตลอดสมัยล้านช้างแตกทัพ พวกอาณาจักรต่าง ๆ ก็ยุแหย่ต่างประเทศ เพื่อแข่งขันกันดีกันเด่น ให้ได้รับความนิยมชมชอบจากประเทศนอก ในรัชกาลของพระเจ้าอนุรุทธ ซึ่งสร้างวัดใหม่และวัดโพนไชย์ (๑๗๙๐–๑๘๑๗) ที่หลวงพระบาง เจ้านันทะเสนแห่งเวียงจันทน์

ได้โจมตีหลวงพระบาง บี (๑๗๙๑–๑๗๙๒) ฉนั้น เพื่อให้ฝ่ายไทได้จัดการเจ้านันทะเสน เจ้าอนุรุทธ ก็ได้ร้องต่อไทยว่า เจ้านันทะเสนสมฮู้ฮ่วมคิดกับอันนามในบี ๑๗๙๕ จึงเป็นเหตุให้ไทยเรียกร้องเอานันทะเสนไปกรุงเทพ ฯ ในบีต่อมาจนว่าตายอยู่แห่งนั้น

ไทยจึงแต่งตั้งให้เจ้าอินทะวงศ์ เป็นเจ้าแผ่นดินเวียงจันทน์โดยเอาเจ้าอะนุ เป็นอุปราช ในบี ๑๗๙๘ เวียงจันทน์ได้ยกทัพไปปราบเมืองแถง (เดียนเบียนฟู) ซึ่งกบถจากบรรลังก์ ในบี ๑๗๙๙ เจ้าอุปราชอนุได้ช่วยไทยต่อสู้กับพะม่า จนถึงบี ๑๘๐๐ เจ้าอะนุจึงแสดงความสามารถเพื่อให้ไทยไว้ใจคือว่าชนะกองทัพพะม่า ที่เมืองเชียงแสน

ในบี ๑๘๐๔ หลังจากเจ้าอินทะวงศ์สิ้นพระชนม์ เจ้าอนุผู้เป็นน้องก็ถูกไทยแต่งตั้งให้เป็นเจ้าชีวิตเวียงจันทน์และสงวนนามว่า พระเจ้าอนุวงศ์ หรือเสฏฐาธิราชที่ ๓ ฉนั้น พระองค์จึงก่อสร้างวัดวาอารามหลายแห่งคือ ธาตุพนม (๑๘๐๗) พระราชวังบัจจุบันที่เวียงจันทน์ (๑๘๐๘) วัดศรีบุญเรือง ที่หนองคาย (๑๘๐๘) หอไตรที่วัดศรีสะเกษ และวัดพระแก้ว

แต่ในทำนองเดียวกัน เจ้าอนุก็ได้เตรียมก่อสงคราม ปลดปล่อยชาติออกจากแอกของไทย ฉนั้น ในบี ๑๘๑๒ เจ้าอะนุก็ได้สร้างขัว (สะพาน) ข้ามน้ำของ (แม่น้ำโขง) เพื่อเคลื่อนกองทัพไปสู่โคราช ในบี ๑๘๑๘

เจ้าอนุ ได้ส่งเจ้าโย้ลูกชายไปเป็นเจ้าชีวิตจำปาศักดิ์ เพื่อสมทบกองทัพ ผ่านอุบลไปสู่โคราช และในบี ๑๘๑๙ ก็ได้ก่อต้าย (กำแพง) อ้อมจำปาศักดิ์

ในสมัยนั้น เจ้าอนุก็ได้ผูกสัมพันธ์การทูตกับอันนาม ของเจ้ามีงม่าง ถึงบี ๑๘๒๖ เจ้าอนุก็ส่งกองทัพลาวเป็นสามจุ (กอง) บุกเข้ากรุงเทพ ฯ โดยเล่งหน้า (มุ่งหน้า) เข้าใส่โคราช เจ้าอนุคุมทัพมาจากเวียงจันทน์โดยผ่านอุดร เจ้าโย้คุมทัพจำปาศักดิ์โดยผ่านอุบลและชนะกองทัพไทยอยู่หลายแห่ง เป็นต้นที่สังคะ (สังขะ) สุรินทร์ คูคาน (ขุขันธ์) แต่พอไปถึงโคราช เจ้าโย้ก็ถูกจับ ทัพที่สามก็ออกจากหนองบัวลุ่มภู (หนองบัวลำภู) เล่งหน้าใส่ฮ้อยเอ็ดประตู ในเมื่อเจ้าอนุถูกไทยตี โต้ตอบคืนที่โคราชและถอยมาเสมอ เจ้าอะนุก็ขอกองทัพแกวมาช่วย ๑๐,๐๐๐ คน และกองทัพจากหลวงพระบาง ๕,๐๐๐ คน แต่ก็บ่อไหว (สู้ไม่ได้) กับไทย เพราะทัพแกวมาฮอดล้านช้าง แต่สองพันคน ส่วนทัพหลวงพระบางนั้นบ่อยอมลงมาช่วย เจ้าอนุจึงหนีไปเชียงขวาง เพื่อจะไปสิบสองพันนา แต่เจ้าน้อยเชียงขวางก็จับส่งไทย เหตุนี้เวียงจันทน์จึงถูกกองทัพไทยของเจ้าบดินทร์ (Bodin) ซึ่งแมนคนชาติอังกฤษ จูดเผา คงเหลือแต่เถ่าแล้วก็กวาด

ประชาชนพลเมืองไปไว้ฝั่งขวาแม่น้ำของหมด ในโอกาสนี้ พระแก้วและพระบางก็ถูกไทยเอาไปไว้บางกอกคืนคือเก่าแต่นั้นมา เจ้ามังม่าง แห่งอันนามเคียดให้เจ้าน้อย จึงจับเจ้าน้อยไปเว้ และยึดเอาเชียงขวางให้ขึ้นกับอันนามและเปลี่ยนชื่อเป็นชื่อแกวว่า ตรันนิน (ทานิน) ระหว่างปี ๑๘๒๘–๑๘๔๐ เจ้าฮุยลูกชายเจ้าหนูปกครองจำปาศักดิ์และไฟก็ไหม้เมืองในปี ๑๘๓๗ ส่วนทางหลวงพระบาง เจ้ามังธาตุราช ได้เปลี่ยนการทูตกับอันนาม และส่งทูตลาวไปเมืองเว้ แล้วก็ขอแขวงหัวพันมาขึ้นกับหลวงพระบาง ในปี ๑๘๓๑

ในรัชกาลเจ้าสุขเกษม โอรสคนแรกของมังธาตุราช (๑๘๓๘–๑๘๕๐) ได้มีการตั้งหอสนามหลวงขึ้น และได้ช่วยเจ้าเชียงขวางปราบกบถ ในปี ๑๘๔๘ เผ่าแม้วและเย้าก็เริ่มลงมาอยู่ดินลาว ในปี ๑๘๔๐ มาจากแผ่นดินจีนภาคใต้

สมัยเจ้าจันทะราชครองหลวงพระบาง พระองค์ได้ช่วยสยาม ต่อสู้กับเมืองเชียงฮุ่งสิบสองพันนาและก็ได้แขวงเชียงขวางมาขึ้นกับหลวงพระบาง จักรพรรดิตีดกแห่งอันนาม ได้มาตั้งผู้ตางหน้าแบบกงสุลใส่เมืองพวนในสมัยนี้ (๑๘๕๑–๑๘๗๐) นายเฮ็นรี่ มูฮอด (Henri Mouhot) ได้ขึ้นมาเยี่ยมยามหลวงพระบาง (๑๘๖๑–๑๘๗๐) และฝรั่งเศสผู้นี้ได้ตายอย่างปริศนาใกล้หลวงพระบาง

ส่วนทางจำปาศักดิ์แม่เจ้าคำสุก (ยุติธรรมธร) ปกครอง ในปี ๑๘๙๗ ได้ส่งลูกชายทั้งสามไปเฮียนเมืองไทย คือเจ้าหยุย (พ่อของเสด็จเจ้าบุญอุ้ม) เจ้าเบงหรือศักดิ์ประสิทธิ์ เป็นข้าหลวงลำปางกับเจ้าอุ้ย หรือศักดิ์ประเสริฐ อดีตที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ (พ่อของเจ้าอนุศักดิ์) ในปี ๑๘๖๓ ฝรั่งเศสแผ่ผายอำนาจมาเขมรแล้วก็ส่งคณะผู้สำรวจมาเมืองลาวสองคน ในปี ๑๘๖๖–๑๘๖๘ คือ ดูดาร์ เดอรลาเกร (Doudart De lagrée) และฟรั่งซิส กานิเอ (Francis Garnier) ซึ่งอยู่กรุงเทพ ฯ ก็แม่นเจ้าจุฬาลงกรณ์ (สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ปกครอง

ที่หลวงพระบางเจ้าอุ่นคำ หรือ มหินทร ขึ้นเป็นกษัตริย์โดยเอาเจ้าคำบัว น้องชายเป็นอุปราช ในรัชกาลนี้มีห้อ ธงดำ (ธุงดำ) ธุงแดง (จีน) มาเป็น เชียงขวาง หัวพันและเวียงจันทน์ (๑๘๗๒) และก็ม้างเพธาตุหลวงธาตุดำในปี ๑๘๗๔ ฮ้อได้มาบุ่นหนองคายและหลวงพระบาง และม้างเพหอคำ (โฮงเฮียนหมวด บัจจุบัน) และธาตุหมากโม ที่วัดวิชุลหลวงพระบาง ในปี ๑๘๗๕ พวกข้าเมืองงอยก็เกิดกบถขึ้น และพวกอยู่ล้องน้ำอูน้ำเชือง น้ำแซงก็กบถขึ้นพร้อมกัน พวกฮ้อยังตั้งค้ายใส่ท่งเชียงคำ ในปี ๑๘๘๔

ในปี ๑๘๘๕ สมัยตงแกง และอันนาม เป็นเมืองขึ้นฝรั่งเศสแล้วฝรั่งเศสก็สนใจนำเมืองลาว ฉนั้น ท่านโอกุสเตอร ปาวี (Auguste Pavie) จึงมาเป็นฮองกงสุลที่หลวงพระบาง ในปี ๑๘๘๗ เพื่ออยากให้เมืองไล่ (Laichau) เมืองแถง (Dien Bien Phu) เมืองซ่อน (Sonla) เป็นของตงแกง ฝรั่งเศสก็ยุแหย่ ยั่วยงให้นายแดว วันตรี (Deo Vantri) ผู้นำไทไล่ พร้อมด้วยโจร ๖๐๐ คน มาตีหลวงพระบาง เพราะดินสิบสองจุไทขึ้นกับหลวงพระบาง

ฉนั้น ฝรั่งจึงตลก ส่งคณะสันถวะไมตรี คณะหนึ่งไปตงแกง เพื่อเจรจากับไทไล่ ซึ่งประกอบด้วยนายพันตรีแปนเนอรกิน (Penneguin) ร้อยเอกกุยเป (Cupet) และนิโกลง (Nicolon) นายการังเช (Garanger) วากเก้น (Vacle) และท่านหมอมาเช (Macey) ฉนั้น การเจรจาก็สำเร็จผลแล้ว ฝรั่งเศสก็ยกดินแดน สิบสองจุไท ทั้งหมดฮอดแม่น้ำดำให้ตงแกงหมดในปี ๑๘๘๘ เป็นอันว่าบ่ได้รับอนุญาตจากพระเจ้าอุ่นคำเลย ในปี ๑๘๘๙ พระองค์ก็ทรงลาออกจากพระราชบัลลังก์ โดยเอาเจ้าคำสุก โอรส ขึ้นแทน สงวนนามว่า พระเจ้าสักกริน แต่นั้นมาพระองค์ก็ประชวรหนัก และสวรรคตในปี ๑๘๙๕ หลังจากดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำของ เป็นของฝรั่งเศสเพียงสองปี

ในรัชกาลพระเจ้าสักกริน (๑๘๙๐–๑๙๐๔) มีหลายอย่างเกิดขึ้น มหาอุปราชบุญคง บิดาของเสด็จเจ้าสุวรรณภูมา ช่วยสร้างสาหลวงพระบางเดียวนี้ให้สวยงาม เมื่อเห็นปาวี ผู้รองกงสุลฝรั่งเศสมาอยู่หลวงพระบาง พวกไทกรุงเทพ ก็ส่งพระสิทธิประสงค์ น้องชาย ของพระเจ้าจุฬาลงกรณ์มาเป็นข้าหลวงใหญ่ ฉนั้นในปี ๑๘๙๑ ฝรั่งเศสและไทย จึงเริ่มแย่งอิทธิพลทางทหารกันขึ้น ที่ท่งเชียงคำ ในปี ๑๘๙๒ ฝรั่งเศสส่งคณะสำรวจเลอแฟปงตาลี (Lefevre–Pontalis) มาแต่บางกอกเพื่อขึ้นไปทางน้ำอูและน้ำทา

เมื่อเห็นท่าดีแล้ว ในเดือนพฤษภาคม ๑๘๙๓ ฝรั่งเศสก็ยกกองทัพสามกอง โจมตีกองทัพไทย อยู่เมืองลาวทางภาคใต้ กองหนึ่งฝรั่งประสมเขมร ขึ้นทางหลี่ผี และสองกองคือฝรั่งประสมแกว ตีมาทางเมืองพิณใส่สวรรณเขตและเล่งใส่ท่าแขก เมื่อเป็นดังนั้น กองทัพไทยก็ต่อสู้ฝรั่งเศสอันเป็นเหตุให้สารวัตรทหารฝรั่งชื่อโกรดุแรง (Grosgurin) ถูกฆ่าตายแล้วพาให้ฝรั่งเศสเจ็บแสบใจและแก้แค้นคืน วันที่ ๑๒ กรกฎาคม (๑๒ ชุยเย) ๑๘๙๓ เรือรบฝรั่งก็

แสดงการนาบขู่อยู่ปากน้ำเจ้าพระยาเพื่อจะยิงกรุงเทพฯและปล่อยให้ไทยตกลงยกฝั่งซ้ายแม่น้ำของให้ฝรั่งเศส จนเถิงวันที่ ๒๐ กายนั้นแล้ว ฝรั่งเศสจะโจมตีกรุงเทพให้มุ่น ไทยจำยอมฝรั่งเศส

ฉนั้น ในวันที่ ๓ ตุลาคม (เอกโตบ) ๑๘๙๓ ดินแดนล้านช้างทั้งสองฝั่งของ จึงแบ่งเป็นสองตอน คือดินลาวที่ขึ้นกับฝรั่ง อยู่ฝั่งซ้าย (Laos Français) และดินลาวที่ขึ้นกับไทยอยู่ฝั่งขวา (Laos Siamois) เมื่อสำเร็จการยึดเมืองลาวฝั่งซ้ายแล้ว นายปาวี ในปี ๑๘๙๔ ก็ได้ขึ้นเป็นข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศส อยู่หลวงพระบางในวันที่ ๕ มิถุนา ในปีต่อมา ฝรั่งก็ได้ตั้งผู้สำเร็จราชการขึ้นที่เวียงจันทน์ ผู้ตำอิด ชื่อว่า บุลโลเช่ (Bullonche) ในวันที่ ๒๘ ธันวา (เดชาม)

พระเจ้าอุ่นคำ สิ้นพระชนม์ ในวันที่ ๑๕ ธันวาคม และระหว่าง ปี ๑๘๙๕–๑๙๐๐ เมื่อท่านปาวี กลับเมืองฝรั่งเศส ไปเมืองดินัง (Dinan) ท่านปาวีได้เอาเจ้าผาสุกไปเฮียนอยู่เมืองฝรั่งเศสด้วย

ในปี ๑๘๙๖ ฝรั่งเศสได้จัดตั้งการปกครองฝั่งขวาขึ้นภายใต้การนำของเจ้ามหาอุปราชบุญคง ท่านคำจันพยาเมืองซ้าย (ซึ่งเป็นพ่อเถ้าของผู้แต่ง) เป็นข้าหลวงประจำเมืองไชยบุรีและจังหวัดเลย และตั้งเมืองหลวงใส่ปากกลาย ส่วนเจ้าก่ำเป็นเจ้าแขวงหัวพัน ซำเหนือ ฝรั่งเศสได้จัดตั้งการปกครองขึ้น คือว่า อยู่หลวงพระบางเป็นกอมมิแซร์รัฐบาล และแห่งอื่นเป็นเรสิดัง (Commissaire du Gouvernement Français และ Resident) ในปี ๑๘๙๗ นายอารมีกรัง (Aime Grand) เป็นกอมมิแซร์และนายวาเตย (Waetelle) เป็นเรสิดัง อยู่ซำเหนือ นายสิริเซียน (Sirizien) อยู่บ่อแก้วห้วยชาย นายบาเทเลมี (Barthelemy) อยู่เชียงขวาง ในปี ๑๘๙๙ เจ้ามหาชีวิต สักกริน และเจ้าอุปราชบุญคง ไปคำนับข้าหลวงใหญ่ (Gouverneur General) ท่านปวลดูแม (Paul Doumer) ที่ไซง่อน พร้อมกันนั้น เจ้าศรีสว่างวงษ์ และอ้ายคือเจ้าศรีเสริมศักดิ์ ก็ไปเฮียนหนังสือ ฝรั่งเศสอยู่ที่ลีเซ ชาเสลุบโลบ้า (Lycéechasseloup Laubat) ที่ไซง่อน ในปีต่อมาเจ้าคำสุกยุติธรรมธร แห่งจำปาศักดิ์ ซึ่งขึ้นกับไทย ได้สิ้นพระชนม์ ฝรั่งเศสก็ยกเอาแขวงจำปาศักดิ์ขึ้นกับไทยนั้นมาขึ้นกับเป็นของฝรั่งเศส ในวันที่ ๗ ตุลาคม ๑๙๐๑ แล้วก็ยกโฮงการแขวง ๆ ไชยบุรี มาไว้หลวงพระบาง เจ้าหยุย (ราชดานัย) บิดาของเสด็จเจ้าบุญอุ้มครองนครจำปาศักดิ์ ในตำแหน่ง กูแวกเนอร (Gouverneur) ในปี ๑๙๐๔ มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น ในดินลาวฝั่งซ้าย ฝรั่งเศสและไทย ตกลงกันใหม่เกี่ยวกับพรมแดน (เมื่อ

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๑๙๐๔) พระเจ้าสักกริน สวรรคต (วันที่ ๒๕ มีนาคม), และวันที่ ๘ เมษายน ฝรั่งและอังกฤษ เซ็ญสัญญาบันดินแดนพม่าและลาว วันที่ ๒๘ เมษายน เจ้าศรีสว่างวงศ์ ซึ่งย้ายไปเฮียนอยู่ชาโนย ได้คืนมาหลวงพระบาง

วันที่ ๒๒ โนวาม (พ.ย.) ๑๙๐๔ ฝรั่งเศสยกแขวงดากลัก (กงตูม บ้านแม่ทวด) ให้อานามปกครองโดยแยกออกนครจำปาสัก

วันที่ ๖ เดชาม ๑๙๐๔ ฝรั่งเศสยกแขวงเชียงแตง (เวินไช แสนปาง ลมพัด) ให้เขมรปกครอง โดยแยกออกจากนครจำปาสัก ข้าหลวงใหญ่ เยเนราลงโบ (Gouverneur Genéral Beau) เป็นผู้เซ็นบัญญัติ

ในเดือนมีนาคม ๑๙๐๕ พระเจ้าศรีสว่างวงศ์ ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินหลวงพระบาง

ในปี ๑๙๐๖ เจ้ามหาอุปราชบุญคง ได้ฟื้นฟูการเกษตร ศิลปะ โฮงเฮียนและการสร้างสา โดยการตัดทางเสด็จตันทางแคมน้ำของและทางอื่นประมาณ ๑๐ เส้น แต่แม่ของเถิงแม่คาน

วันที่ ๒๓ มีนาคม ๑๙๐๗ ฝรั่งเศสและไทย เซ็นสัญญากันตื่ม แยกเมืองด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งเป็นที่ก่อธาตุศรีสองฮัก ของพระเจ้าไชยเชฏฐาธิราช ให้ขึ้นอยู่กับไทย เพื่อแลกเปลี่ยนเอาพระตำบองและสีโสภณและสยามราบ ซึ่งไทยได้จากเขมรนั้น ส่งคืนเขมร ลาวก็เสียดินแดนให้ไทย ตื่มหลังจากเสียให้เวียดนาม เวียดนามกลางและเขมรแล้ว การเซ็นสัญญาเฮ็ดขึ้นที่เมืองน่าน โดยฝ่ายไทยมี เจ้าสิทธิเดชอุดมยศและฝรั่งเศสมีพันตรี แบกนารด (Bernard) เป็นผู้ตางหน้า ลาวบ่มีสิทธิร่วมนำ

เหตุการณ์ในลาวแต่บี ๑๙๐๗ มา ก็มีหลายอันพาให้สังเกตในการเปลี่ยนกอมมิแซร์และเรสิดังสุเปริเยอร (Commissaires et Residents Supérieurs)

บี ๑๙๑๑ ท่านแซกวัวเซอ (Servoise) ได้สร้างพระราชวังหลวงพระบาง เดียวนี้ขึ้น

บี ๑๙๑๐ นายแอเนต อูเตร (Ernest Dutrey) ซึ่งเอาชื่อใส่ถนนสามแสนไท สมัยฝรั่งปกครองไปยามเมืองหลวงพระบาง

– มีการจัดระเบียบหอสนามหลวงขึ้น โดยมีห้องการสี่ห้อง

– มีการสร้างทางหลวง แต่หลวงพระบางไปเชียงเงิน โดยพระยาคำจัน เมืองซ้าย (พ่อเถ้าของผู้แต่ง)

– สร้างโฮงหมอหลวงพระบางขึ้นปราบขบถข้าทางแขวงหลวงน้ำทา ฯลฯ

ปี ๑๙๑๒ นายซังเจเฟร (Saint Chaffray) เป็นเรสิดังอยู่เวียงจันทน์ นายไมแย (Meiller) เป็นกอมมิแซร์อยู่หลวงพระบาง เจ้าจักรวุธ เป็นหัวหน้าฝ่ายตำรวจ กรมภาษีอากร ที่ปากคาน ถืกตั้งขึ้น

ปี ๑๙๑๓ (นายเจเฟร Chaffray) แสดงอาการบีบบังคับประชาชนลาวกายขอบเขต ฉนั้นเจ้าอุปราชบุญคง จึงเสนอให้รัฐบาลฝรั่งเศส ยกย้ายออกจากเมืองลาวโดยด่วน นายเจเฟร จึงถืกย้ายไปไว้ที่ฮาโนยตามคำขอ

– เจ้ามหาอุปราชบุญคง วางโครงการสร้างทางหลวง ๑๓๕ กิโลเมตร แต่หลวง-พระบางไปเถิง เชียงขวาง

– ปี ๑๙๑๔ (๒๖ กุมภาพันธ์) ฝรั่งเศสได้เซ็นสัญญากับลาว ร้องขอให้แกวตง แกงมาอย่แดนลาวได้

– ปี ๑๙๑๕ เจ้าสุวรรณราชและพันเอก ฟริเกยง (Friquenon) กำกับกองทัพลาว ภาคใต้ ส่วนพระยาหลวงเมืองจันทร์และพันตรี ดูสอลต์ (Dusault) กำกับกองทัพลาวทางภาคเหนือ

– ปี ๑๙๑๖–๑๗ เมืองขวา ซึ่งเดียวนี้อยู่ในแขวงพงสาลี ถืกตั้งเป็นเขตทหารที่ ๕ ของฝรั่งเศส ในวันที่ ๒๑ มีนาคม ๑๙๑๖

– ปี ๑๙๑๗ วันที่ ๒๐ มกราคม เจ้ามหาอุปราชเพชรราช ลงมาประจำอยู่ห้องการ เรสิดังที่เวียงจันทน์

– วันที่ ๒๕ เมษายน ฝรั่งเศสประกาศยุบพระคลังมหาสมบัติ และตำแหน่งมหา-อุปราชกับเชื้อพระวงศ์อื่น ๆ พวกลาวพากันคัดค้าน

เมืองฮุน เชียงหุ่ง เป็นเขตทหารที่ ๕ แทนเมืองขวา

ปี ๑๙๑๘ พระราชโองการแต่งตั้งเจ้าเพชรราช เป็นเจ้าราชภาคิไนย์ นายจูนโบส (Jules Bosc) มาเป็นเรสิดังอยู่ที่เวียงจันทน์

ปี ๑๙๑๙ แม้วทางเมืองงอยกบถ (น้ำอู) นำโดยบาใจ เจ้าสุวรรณราช, พันเอก อังเกลี (Angéli) พันตรี โดเร (Dorey) ไปปราบ

ปี ๑๙๒๐ (วันที ๒๖ ชุยเย.) มหาอุปราชบุญคง สินพระชนม์

ปี ๑๙๒๑ นายเบซง (Besson) กอมมิแซร์ถึกย้าย เอาเตียบานมาแทน (Thiébant) ปีนี้คือกัน แขวงพงสาลีถึกเปลี่ยนเป็นเขตทหารภาค ๕

ปี ๑๙๒๒ เฮือบินน้ำลำแรก พร้อมด้วยรถยนต์ฟอรด มาหลวงพระบางแล้วก็มีการสร้างท่งเฮือบินขึ้น

ปี ๑๙๒๓ กองประชุมคนพื้นเมืองลาวเบิดขึ้นที่นครเวียงจันทน์ โดยสมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ และบีต่อมาก็ไปยามนายอาลเบ มูแลง (Alber Moulin) ข้าหลวงใหญ่ฝรั่งเศสที่ฮาโนย และในปี ๑๙๒๗ พระองค์มายามนาย อาเลกซันเดร วาเลนเน (Alexandre Varenne) ที่ผ่านมาเวียงจันทน์

ปี ๑๙๒๖ จีนเริ่มเฮ็ดเสิกกลางเมืองขึ้น ระหว่างเจียงไคเช็กแสะเหมาเจอตุง

ปี ๑๙๒๗ (๑๙ ตุลาคม) ได้มีการปรับปรุงหอสนามหลวงขึ้นที่พระราชวัง โดยมีกฎกระทรวง ๗ แห่งคือ–มหาดไท ยุติธรรม ธรรมการ ศึกษาธิการ พาณิชย์การ โยธาธิการและเกษตรกรรม

ที่ประเทศเขมร เจ้าชีวิตนโรดมสีหนุ เถิงแก่สวรรคตที่อินดูเนเซีย ซูกาโนประกอบพรรคชาตินิยมขึ้นแลอยู่จีน นายพลเจียงไคเช็ก ชนะคอมมูนิสต์ที่เมืองเชียงไฮ้

ปี ๑๙๒๘ กองประชุมชั้นสูงแห่งอินโดจีน ขนาบให้พระราชอาณาจักรหลวงพระบางเป็นหัวเมืองขึ้น (Colonie) แทนที่จะเป็นทีอารักขา (Protectorat) เสด็จเจ้าเพชรราชได้ต่อว่าต่อขานอย่างแฮง การตกลงจึงล้มเหลวไป.

ปี ๑๙๓๐ พรรคคอมมูนิสต์อินดูจีน (Công San Dang) ถึกตั้งขึ้น โดยท่านเหงียนอายก๊วก (Hochimin)

ปี ๑๙๓๑ เมาเซตุงเป็นประธานสาธารณรัฐโซเวียตแห่งจีน– พระบรมวงศานุวงศ์ตายดีกน้ำ ๑๒ องค์ ที่น้ำของ ไหลเฮือไฟ (พิธีลอยกระทง)

ปี ๑๙๓๒ กองประชุมใหญ่ด้านเศรษฐกิจ และการเงินแห่งอินดูจีน ประเทศลาวส่งเจ้าเพชรราชและศรีธรรมราชไปฮ่วม

– รัฐประหารอยู่ที่บางกอก นำโดย จอมพลพิบูลสงคราม ดร. ปรีดี พนมยงค์ เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเป็นประชาธิปไตย

ปี ๑๙๓๓– เสด็จเจ้าฟ้าสว่างวัฒนา กลับคืนมาแต่ฝรั่งเศส แล้วถูกแต่งตั้งเป็นเลขาธิการพระราชวัง (วันที่ ๑๐ มกราคม)

– การแต่งตัวแบบตะวันตก เริ่มเปลี่ยนแปลงที่หลวงพระบาง – องค์รัชทายาทแห่งเบลยิก (Belgique) มายามเมืองลาว

ปี ๑๙๓๗ กูแวกเนอร จูน เบรเวย์ มายามหลวงพระบาง, อินเดียและพม่าแบ่งออกจากกัน (แต่ก่อนอังกฤษปกครองร่วมกัน)

– สงครามระว่างจีนกับญี่ปุ่นเกิดขึ้นก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง

ปี ๑๙๓๙ สยามเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทย (Thailande) ไทยแลนด์

-- น้ำถ้วมเมืองจีนคนตายหนึ่งล้านคน

ปี ๑๙๔๐ เจ้าฟ้านโรดมสีหนุ เป็นพระเจ้าแผ่นดินเขมร พระเจ้าศรีสว่างวงศ์และเจ้าเพชรราชเสด็จไปร่วมพิธีราชาภิเศก ในปีนี้ญี่ปุ่นได้ร่วมสัมพันธมิตรกับเยอรมันของฮิตแล (Hitler) และอิตาลีของมุสโสลินี (Mussolini) เพื่อต่อสู้กับคนอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส โซเวียต และจีนคณะชาติ ท่านนายพลเรือเอก เดกู (Decoux) มาเป็นข้าหล่วงใหญ่ฝรั่งเศสประจำอินโดจีน และเสกไทยก็เกิดขึ้นในเดือนธันวาคม

วันที่ ๕ มกราคม เฮือบินไทยถิ้มระเบิดใส่หลวงพระบาง วันที่ ๙ พฤษภา การเซ็นสัญญาที่โตเกียว ได้แยกเอาแขวงไชยบุรี และจำปาสักไปขึ้นกับไทยอีก ฉะนั้น สัญญาฝรั่งลาว ๑๙๔๑ (๒๔ เมษา) จึงถูกฝรั่งเศสยกเลิก เพื่อจัดตั้งพระราชอาณาจักรหลวงพระบาง คืนใหม่ ซึ่งรวมเอาแขวงหลวงพระบาง แขวงเวียงจันทน์ และเชียงขวาง แขวงหัวของและแขวงพงสาลี

เสด็จเจ้าเพชรราช ได้ถูกแต่งตั้ง จากพระราชโองการให้เป็นเจ้ามหาอุปราช (พระราชโองการเลขที่ ๑๐๑ ลงวันที่ ๒๐ ตุลา ๑๙๔๑) และก่อตั้งหอสนามหลวงขึ้นตื่ม (พระราช-โองการเลขที่ ๑๐๒ ลงวันที่ ๒๐ ตุลา ๑๙๔๐ คือกัน) และเจ้าเพชรราชก็ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีด้วย (พระราชโองการเลขที่ ๑๐๓)

ฉะนั้น เจ้าเพชรราชจึงทวงเอาแขวงภาคใต้ทั้ง ๔ แขวงคือ คำม่วน สวรรณเขต สารวันและจำปาสักให้ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระราชอาณาจักรหลวงพระบาง ฝรั่งเศส

ได้ปฏิเสธสองเที่อ โดยให้ภาคเหนือเป็นอารักขา และภาคใต้เป็นหัวเมืองขึ้น มีเรสิดัง (Resident de France) อยู่คือเก่า

ส่วนเจ้าสุวรรณภูมา ก็ได้สร้างทางแต่เวียงจันทน์ไปหาสาลาภูคูน

ปี ๑๙๔๒ แขวงเชียงขวางและหัวของก็ได้ถูกส่งคืนเข้าพระราชอาณาจักรหลวง-พระบาง เป็นทางการ

– ที่เวียงจันทน์ได้มีการฉลองหอพระแก้ว ที่ถูกกองทัพไทยเผา แต่สมัยเจ้าตากสินและอนุ (๑๘๒๗–) นั้นอีก เพราะเจ้าเพชรราชได้ลงมือก่อสร้างมาแต่ปี ๑๙๓๕

– เจ้าชีวิตเขมร สีหนุ มายามเมืองลาวในปี ๑๙๔๓

– ที่เวียงจันทน์ ได้มีการริเริ่ม. การศิลปะ การกีฬา ยุวชน และวรรณคดีขึ้นภายใต้การนำของท่านครูใหญ่ ชาลส์ โรเช่ (Charles Rochet)

แต่เสิกโลกครั้งที่สอง ได้ปกคุมมาฮอดอินดูจีน และฮอดประเทศลาวในวันที่ ๙ มีนา ๑๙๔๕ เวียงจันทน์ถูกญี่ปุ่นยึดเอาแล้ว จับเอาข้าหลวงฝรั่งเศส (Brazey) และลูกน้องกักขังไว้ในวันที่ ๕ เมษา หลวงพระบางก็ตกไป และพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ ก็ทรงประกาศเอกราชจากฝรั่ง

หลังจากญี่ปุ่นพ่ายแพ้ไปแล้ว ในวันที่ ๒ กันยา แกวเวียงจันทน์บ่อยากอ่อนข้อหาลาว ก่อการข้าพื้นกันขึ้นที่นครเวียงจันทน์เอง สภาผู้แทนราษฎรตกลงเป็นเอกฉันท์ให้แขวงภาคใต้ทั้งสี่เข้าร่วมกับของหลวงพระบาง แต่ฝรั่งเศสได้นาบขู่พระราชวังบ่ให้ยอม ในเมื่อเจ้าเพชรราชคัดค้านฝรั่ง สมเด็จก็ถูกปดออกจากตำแหน่งอุปราช ในวันที่ ๑๐ ตุลา สองมื้อต่อมาคือวันที่ ๑๒ ตุลาคม ก็เป็นการประกาศเอกภาพ และเอกราชของประเทศลาว เป็นทางการแล้วก็มีการจัดตั้งรัฐบาลลาวอิสระขึ้น นำโดยพระยาคำม้าว วิไล สมเด็จพระเจ้าสีสว่างวงศ์ ถูกคณะอิสระปดออกจากราชบัลลังก์ ราชวงส์ ก็ถูกควบคุมไว้ในพระราชวังหมด

จีนคณะชาติ กองพลที่ ๙๓ เข้ามาเมืองลาว ในวันที่ ๑๗ ตุลา ๑๙๔๕ จึงทรงฮับฮู้รัฐบาลลาวอิสระในปี ๑๙๔๖ น้ำถ้วมนครเวียงจันทน์ และก็เป็นปีที่มีการตีกันระหว่างกองทัพฝรั่งเศสและลาวอิสระ แฮงที่สุด ในคณะลาวอิสระก็มี พระยาคำม้าว วิไล เป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี ก็มี เจ้าสุวรรณภูมา เจ้าสุภานุวงศ์ ท่านเจ้าสมสนิท ท่านกระต่ายโดนสะ

โสฤทธิ์ ท่านหยุยอะไพย์ ท่านอุ่น ชนะนิกร ท่านอุ่นเฮือน นรสิงห์ ท่านสีงห์ รัตนะสมัย ท่านเกรื่อง ประทุมชาติ ท่านธรรม ไชยสิทธิเสนา

ส่วนผู้นำติดตามฝรั่งเศสก็มี เสด็จเจ้าบุญอุ้ม เสด็จเจ้าจินดาวงส์ ท่านผุย ชนะนิกร ท่านเพ้าปัญญา ท่านกุ อภัย ท่านกุ วรวงส์ ท่านเหลื่อมอินสีเชียงใหม่ ท่านโง่น ชนะนิกร

ในเดือนเมษา เกิดตีกันหนักที่บ้านเกิน ที่ท่าแขก และเชียงเงิน ในวันที่ ๑๕ พฤษภา พระเจ้าแผ่นดินได้ส่งจดหมาย หาท่านเรอมอง (De Raymond) เดอเรมอง และในเดือนกรกฎา ได้ส่งหาท่านอามิราล ตีเร ดากยัง (Amiral Thierry D' argen Lieu) ซึ่งเป็น กอมมิแซรใหญ่ประจำอีนดูจีน การเซ็นสัญญาระหว่างสมเด็จเจ้าฟ้าสว่างวัฒนาองค์รัชทายาท และท่านเดอเรมอง (De Raymond) ประกอบขึ้นในวันที่ ๒๗ สิงหา เพื่อเฮ็ดให้ลาวเป็นอิสระ อยู่ในความอารักขาของฝรั่งเศส

–วันที่ ๑๑ ตุลา ได้มีพระราชโองการตั้งสภาฮ่างรัฐธรรมนูญขึ้น โดยแม่นพระยาบงสุวรรณวงศ์ เป็นประธาน

แขวงไชยบุรีและจำปาสัก ซึ่งไทยยาดเอาไปในปี ๑๙๔๑ ก็คืนมาเป็นของลาว ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกาตามสัญญากรุงวอชิงตัน ในปี ๑๙๔๖

เป็นครั้งแรกหลังจากได้ถูกปลดปล่อย ที่ลาวมีรัฐธรรมนูญอันถาวร ในวันที่ ๑๑ พฤษภา ๑๙๔๗ แล้วพระมหากษัตริย์ก็แต่งตั้งให้เจ้าสุวรรณราช เป็นนายก และเจ้าบุญอุ้มเป็นประธานที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ ส่วนประธานสภาแห่งชาติ ได้แก่ท่านผุย ชนะนิกร

ในปี ๑๙๔๙ เจ้าบุญอุ้ม ประกอบรัฐบาล พระยากุ อภัย แทนตำแหน่งประธานราชมุนตรี คณะรัฐบาลมีหน้าที่ไปเซ็นสัญญาเอาเอกราช จากฝรั่งเศส ในวันที่ ๑๙ กรกฎา ๑๙๔๙ ระหว่างพระเจ้าศรีสว่างวงศ์และประธานาธิบดี วิซัง ออริออน (Vincent Aurion) แต่เอกราชภายในเครือสหพันธ์ฝรั่งเศสพระองค์ก็ทวงถามเอาแขวงเชียงแตง และดาลัก ซึ่งฝรั่งเศสได้แยกเอาให้เขมรและอานาม ในปี ๑๙๐๔ นั้นคืน แต่ได้ถูกปฏิเสธ ในปีนั้นเอง คณะลาวอิสระที่อยู่กรุงเทพ ก็ได้ยุบตนเอง แล้วกลับคืนมาร่วมวงสาคณาญาติ

คณะประเทศลาว ซึ่งบ่มาฮ่วมฝ่ายเวียงจันทน์ ก็แตกออกไป อยู่นำแกวเวียตมินห์ในปี ๑๙๕๐ ภายใต้การนำของเจ้าสุภานุวงศ์ ภูมี วงษ์วิจิตร หนูฮัก ไกรสร ฯลฯ รัฐบาลเจ้าบุญอุ้มลาออก แล้วท่านผุย ชนะนิกร ก็ประกอบรัฐบาลใหม่ ส่วนท่านผุย ปัญญา เป็น

ประธานสภาผู้แทนสืบไป วันที่ ๒๓ มีนา ๑๙๕๐ กองทัพแห่งชาติลาวกำเนิดขึ้น โดยแม่นท่านเจ้าแขวง สุนทร ประถัมวงศ์ เป็นพันเอก ผู้บังคับบัญชามีประเทศฝ่ายโลกเสรี ๑๕ ประเทศรับรู้เอกราชและอธิปไตยลาว

ในปี ๑๙๕๑ ลาวไปร่วมเซ็นสัญญาสงบเสิกกับญี่ปุ่น อยู่เมืองซังฟรานซิสโก (เดือนมิถุนา) และในเดือนสิงหา มีการเลือกตั้งผู้แทนใหม่ คณะลาวอิสระเก่า ซึ่งตั้งพรรคการเมือง ชาติก้าวหน้า ชนะเจ้าสุวรรณภูมาก็ประกอบรัฐบาลขึ้น ประธานสภาได้แก่ ท่านกุวรวงส์ ในปี ๑๙๕๒ ลาวส่งเสด็จเจ้าคำม้าว ไปเป็นทูตอยู่ปารีส และเจ้าหญิงคำหล้า ก็เป็นหัวหน้าคณะผู้แทนลาว อยู่สภาเครือสหพันธ์ฝรั่งเศส

ปี ๑๙๕๓ สงครามอินดูจีน ยิ่งร้ายแรงขึ้น แกวเวียตมินต์ได้รุกรานประเทศลาวและเขมร ในวันที่ ๒๓ ตุลา ได้มีการเซ็นสัญญากับฝรั่งเศส เพื่อผูกสัมพันธไมตรีแล้วลาวก็ส่งทูตของตนไปอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศสและไทย ในปี ๑๙๕๔ เวียตมินห์จูดบ้านที่เขตน้ำบาก ๑๒ แห่ง แล้วฝรั่งเศสและเวียตมินห์ปะทะกันแรงที่สุด อยู่เมืองแถง (เดียนเบียนฟู) พาให้มีสัญญาเชอแนวเกิดขึ้น หลังจากฝรั่งเศสเสียเสิกให้แก่เวียตมินห์ ประเทศเวียดนามแบ่งออกเป็นสองตอน ตามเส้นขนานที่ ๑๗ ส่วนดินลาวมีแต่สองแขวง พงสาลีและซำเหนือ ใช้เป็นบ่อนโฮมกำลังประกอบอาวุธประเทศลาว (ลาวแดง)

รัฐบาลเจ้าสุวรรณภูมา ดัดแปลงตนเอง โดยเอาประธานสภากุวรวงส์ มาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงป้องกันประเทศ ที่ถึกฆาตกรรมสองเดือนต่อมา อันเป็นเหตุให้รัฐบาลเจ้าสุวรรณภูมาลาออก แล้วท่านกระต่ายเข้ามาเป็นนายกแทน

ในปี ๑๙๕๕ ท่านกระต่ายไปพบ เจ้าสุภานุวงศ์ที่พม่า และไปร่วมประชุมนโยบายปัญจสีลา (สีลห้า) ที่บันดุง (อินดูเนเซีย)

ที่เวียดนาม โงดินเดียม เป็นประธานาธิบดี และที่ประเทศไทย นายพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เช็ดรัฐประหารใส่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาวได้ผูกทางการทูตกับญี่ปุ่น อินเดีย เวียดนามใต้ เขมร พม่าและก็ได้เข้ามาเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ในวันที่ ๑๔ ธันวา ๑๙๕๕ การเลือกผู้แทนก็แม่น พรรคชาติก้าวหน้า เป็นผู้ชนะตื่มอันพาให้ เสด็จเจ้าสุวรรณภูมา คืนมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก ในปี ๑๙๕๖ โดยพระยาเพ็ง พงสวรรณเป็นประธานสภา นโยบายใหม่ของรัฐบาลก็คือ เจรจาคณะประเทศลาว (ลาวแดง) เพื่อประกอบรัฐบาลประสมขึ้น และพากันไปยามจีนแดง และเวียดนามเหนือ คณะรัฐบาลและสภาได้พากันไปบางกอก เพื่อ

เชื้อเชิญเอาเสด็จเจ้าเพชรราชคืนมา ในเดือนมีนา ๑๙๕๗ สมเด็จฯ ก็คืนมาแล้ว พระมหากษัตริย์ ก็ประทานนามยศ เป็นเจ้ามหาอุปราช คืนให้

ที่เวียงจันทน์มีการฉลองปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ขึ้น คือว่า เดิงพุทธกาล และก็มีการเลือกตั้งตื่มเพิ่มเติมอีก โดยการฮ่วมมือของคณะประเทศลาว และคณะสันติภาพ เป็นกลาง บง สุวรรณวงศ์ กินิม พลเสนา ได้มีการเอารัฐมนตรีประเทศลาว (ลาวแดง) สองคนเข้าร่วมรัฐบาล คือ เจ้าสุภานุวงศ์และภูมี วงส์วิจิต

บ่เหิงพอปานใด รัฐบาลเจ้าสุวรรณภูมา โดยการหนีบเต็งของรัฐบาลไอเซ็นฮาวก็ลาออก แล้วท่านผุย ชนะนิกร ก็ประกอบรัฐบาลขึ้น อย่างบ่ยอมให้แนวลาวฮักชาติเข้าฮ่วม นำเงินกีบตกราคาจาก ๓๕ กีบต่อโดล่า ไปเป็น ๘๐ กีบต่อโดล่า

อเมริกายังบ่อพอใจ เถิงว่าจะมีคณะหนุ่มเข้ารัฐบาลก็ดี ท่านผุย ชนะนิกร ก็ดัดแปลงรัฐบาลใหม่โดยเอานายทหารสามคนเข้านำการทหารและการเมือง แข็งกระด้างขึ้น กองพันประเทศลาว (ลาวแดง) ที่ทุ่งไหหิน ได้แหกค่ายหนีไปเข้าป่าคืน ผู้นำแนวลาวอยู่เวียงจันทน์ถูกจับกุมแล้วแกวเวียตมิน ก็หาเรื่องยึดเอาบ้านหลายบ้าน ตามชายแดนเมืองเชโปน ในปี ๑๙๕๙ อันเป็นเหตุให้สหประชาชาติยื่นมือเข้ามาช่วย

ในปี ๑๙๕๙ คือกันนี้ โชคชะตาลาวกำลังลง สมเด็จมหาอุปราชเพชรราช สิ้นพระชนม์ลง พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงส์ก็สวรรคต และท่านกระต่าย อดีตนายก ฯ ก็อสัญกรรมอีก นายทหารทั้งห้า (อ้วนราทิอุล ภูมี หน่อสวัน อำคา สุขวงส์ สุนทอน ประถัมวงศ์ สิงห์ รัตนสมัย) เตรียมรัฐประหารใส่รัฐบาลผุย ชนะนิกร เพราะว่า จะแบ่งคณะผู้เถ้า และหนุ่ม (กรรมการป้องกันผลประโยชน์ของชาติ หรือ ซีดิน–Cedin) นั้นแล

หลังจากการนาบขู่ของนายพลทั้งห้า เพื่อจะเฮ็ดรัฐประหารใส่รัฐบาล ผุย ชนะนิกร อลเวง พระเจ้ามหาชีวิต ก็เชิญให้พระยากุ อะไพ ประธานสภาราชมุนตรี มาประกอบรัฐบาลชั่วคราวขึ้น เพื่อเตรียมการเลือกตั้งทั่วไป

ในเดือนเมษา ๑๙๖๐ การเลือกตั้งได้นำเอาชัยชนะมาสู่พรรคประชาสังคม ของนายพล ภูมี หน่อสวัน ซึ่งกำลังเป็น "บั้งไฟ ดวงใหม่" ท่านเจ้าสมสนิท ได้ประกอบรัฐบาลขึ้น และปราบปรามพวกคอมมูนิสต์ คือตัดสินคณะผู้นำแนวลาวและสันติภาพเป็นกลาง

แต่พวกนี้ได้แหกคุกออกค่าย โพนเค็ง ไปหมด พร้อมด้วยผู้เผ้ายามอีก ร้อยเอกกองแล ในกองพันฮาบอากาศที่ ๒ ได้ก่อรัฐประหารขึ้นอีก ในคืนวันที่ ๙ สิงหา ๑๙๖๐ พร้อมด้วยฮ้อยโทเดือนและคณะอื่นประมาณ ๘๐๐ คน

เสด็จเจ้าสุวรรณภูมา อดีตเอกอัครราชทูตประจำปารีส และประธานสภาแห่งชาติ ได้ถูกคณะรัฐประหารชี้เอาเป็นนายกรัฐมนตรี ทางฝ่ายนายพลภูมี หน่อสวรรณ ซึ่งถูกอเมริกาและไทยสนับสนุนก็แข็งข้อต่อรัฐบาล "ประสม" แล้วประกอบคณะต่อต้านคณะรัฐประหารขึ้น หรือคณะปฏิวัติ อยู่สวันเขต ขึ้น

ในเดือนธันวา สงครามกลางเมืองเวียงจันทน์ได้เกิดขึ้นอย่างดุเดือด ระหว่าง "ผ้ามัดแขนขาว" และ "แดง" ผลสุดท้าย คณะนายพลภูมีและกุ ประสิทธิ์ ชนะ และขับไล่คณะร้อยเอกกองแล ซึ่งมีโซเวียตและค่ายสังคมนิยมสนับสนุนไปอยู่ทุ่งไหหิน เสด็จสุวรรณภูมาและผู้ติดตามก็อพยพไปพนมเปญ

ที่เวียงจันทน์เจ้าบุญอุ้ม ได้ประกอบรัฐบาลฝ่ายขวาขึ้น ในต้นเดือนมกรา ทางเจ้าสุวรรณภูมาก็ได้พาคณะไปรอบโลก เพื่อประกาศนโยบายเป็นกลางขึ้น

การเจรจาสามฝ่ายที่บ้านนามอน บ่ปรากฏเห็นผล ที่ขังไขเอ็ง เจ้าสุวรรณภูมาก็ดัดแปลงรัฐบาลฝ่ายกลางขึ้น โดยการสนับสนุนของคณะประเทศลาว (ลาวแดง) ต่อมาก็มีการเจรจา และเซ็นสัญญากันที่เมืองซูริก (Zuric) ในเดือนมิถุนา ๑๙๖๑

ในเดือนตุลา ก็มีการเจรจาอยู่หินเหิบ และเวียงจันทน์เอง กองประชุม ๑๔ ประเทศที่เซอแนว (Génève) ก็ดำเนินไปอย่างลัมลุกคุกคาน จนเถิงการเสียหลวงน้ำทา และเมืองสิงให้คณะประเทศลาว (ลาวฝ่ายซ้าย) ผสมแกวเหนือ

การเจรจาเกี่ยวกับการตั้งรัฐบาลประสม นำโดยเสด็จเจ้าสุวรรณภูมา ก็ขยันขึ้นตลอดเวลา สุดท้ายในเดือนมิถุนา ๑๙๖๒ การตกลงที่ทุ่งไหหินได้เป็นผลสำเร็จ หลังจากประกอบรัฐบาลสามฝ่ายแล้ว คณะผู้ตางหน้าลาวก็ไปเซ็นสัญญา เซอแนว (Genéve) ในนามของรัฐบาลสามฝ่าย

ในต้นปี ๑๙๖๓ การตึงเคียดระหว่างกลางกองแลและคณะประเทศลาวก็ฮุนแฮงขึ้นเสมอ ผลที่สุดเกสนาแขนขวาของกองแลก็ถูกฆาตกรรม โดยฝ่ายกางท้าวเดือน ซึ่งถูกแกวเหนือยุแหย่

ที่เวียงจันทน์เอง นายตำรวจและนายทหารฝ่ายกลางถึกฆาตกรรม หลังจากคณะสันถวะไมตรีกับมาเถิงเวียงจันทน์ แล้วท่านกินิม พลเสนา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศก็ถึกฆาตกรรม ในวันที่ ๑ เมษา ๑๙๖๓ หลังกลับจากงานกินเลี้ยงที่พระราชวัง

เสกระหว่างฝ่ายกองแลกับคณะประเทศลาว (ลาวแดง) ที่ท่งไหหินก็ยิงทวีความฮ้าย-แฮงขึ้น และฝ่ายกองแล ก็ได้เสียที่มั่นเกือบหมดนอกจากเมืองสุ้ย และวังเวียง ในปี ๑๙๖๔ คณะประเทศลาว (ลาวแดง) และฝ่ายกลาง ได้พยายามตกลงกันที่ เซลซังกูล (Celle ST. Cloud) ประเทศฝรั่งเสส แต่บ่ได้ผล เพราะเบ็นการโฆษณาเท่านั้น ให้แกวเหนือส่งอาวุธไปเวียดนามใต้โดยผ่านเส้นทางโฮจิมิน ทางภาคใต้ของลาว เงินกีบตกราคาตื่มจาก ๘๐ กีบต่อโดล่า เบ็น ๒๔๐ กีบต่อโดล่า แต่ในท้องตลาดมืดแล้ว เบ็นกายเดิง ๕๐๐ กีบ นอกจากนี้การตึงเครียดระหว่างฝ่ายขวาของนายพล สีโห "ลานพุทธกูล" ของกรมประสานงานหรือตำรวจแบบแกสตาโป (Gestapo) ของฮิตแล (Hitler) ได้แสดงความฮุนแฮงบ่าเถื่อนขึ้นใส่ประชาชนโดยบ่เลือกหน้า สุดท้ายนายพลสีโห และกุ ประสิทธิ์ก็ฮ่วมมือกันจับกุมนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีฝ่ายกลางทุกท่านไปขังไว้ค่ายโพนเด็ง แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต บ่ทรงเห็นพร้อม ฉนั้นการปล่อยตัวจึงฮีบเฮ่งขึ้น โดยมีการขอโทษจากนั้นการจับกุม ซึ่งเบ็นรัฐประหารกระเทิน ขาดการพินิจพิจารณาและระเบียบ

ในต้นปี ๑๙๖๕ นายพลภูมี หน่อสวัน และนายพลสีโห ลานพุทธกุล ได้เริ่มก่อการกบถขึ้น บ่สำเร็จถึกกำลัง จินายโม้ (ค่ายจินายโม้ของกุประสิทธิ์อะภัย) ของกุประสิทธิ์ปราบเอาจนคณะพรรคพวกข้ามฟากของไป ในปีเดียวกันมีการสมัครผู้แทนตื่ม ในฐานพิเศษที่สุดพร้อม ๆ กันก็มีการดัดแปลงรัฐบาล โดยมีคนทดแทนนายพลภูมี และผู้อื่น ๆ ในปี ๑๙๖๖ หลังจากคณะหนุ่มในสภาและบางหัวที่รุนแรง ก่อกวนรัฐบาลในบัญหางบประมาณ และอื่น ๆ สภาแห่งชาติ โดยการนำของ ดร. อุดม สุวรรณวงส์ จึงถึกยุบเบ็นประวัติการณ์

นายพลท้าวมา ซึ่งร่วมในกองทัพอากาศ สมัยนายพลภูมีทำการถิ้มระเบิดใส่ค่ายโพนเด็ง และจินายโม้ และก็ขอลี้ภัยการเมืองไปอยู่ประเทศไทย ฝ่ายนายพลกองแลเอง ก็ไปลี้ภัย

อยู่ประเทศฝรั่งเสส เนื่องจากนายพันเอก ลูกน้องคัดค้านภาคปฏิบัติของท่าน ในเวลาเวียงจันทน์และเมืองหลายแห่ง ถึกน้ำถ้วมนั้น นายพลสีโหก็เข้ามาสวามิภักดิ์ และถึกกักขังไว้ภูเขาควายแล้วก็ตายที่นั้น

สงครามในเวียดนามยิ่งร้ายแรงขึ้น อเมริกาได้มาตั้งฐานทัพอากาศใส่ประเทศไทยเป็นทางการและจุดสำคัญของเวียดนามเหนือก็ถึกระเบิดหนัก จนยอดอบขึ้น

ในปี ๑๙๖๗ ทางฝ่ายแผ่นดินใหญ่ มีการปฏิวัติด้านวัฒนธรรมขึ้นภายใต้การนำของประธานาธิบดีเมาเซตุง และจอมพลลินเบียว ในปีนี้คอมมูนิสต์แกวเหนือ โดยความสมฮู้ฮ่วมคิดกับคณะแนวลาว (ลาวแดง) ก็เพิ่มการโจมตีรัฐบาลทุก ๆ จุด ทางฝ่ายเวียงจันทน์ก็มีการผัดเปลี่ยนคณะรัฐบาลตื่ม โดยเอารัฐมนตรีหนุ่มน้อยเข้ามา และที่องค์การสหประชาชาติ พระราชอาณาจักรลาว ก็สามารถสมัครเป็นรองประธานสมัชชาใหญ่ ได้เป็นครั้งที่สอง (ได้ ๑๓๐ คะแนนเสียง ในปี ๑๙๖๕ ลาวเฮาได้เป็นฮองประธานเที่อหนึ่งแล้วปีนั้น ได้ ๙๕ คะแนนเสียง)

ในต้นปี ๑๙๖๘ น้ำบาก ถึกคอมมูนิสต์ตีแตกเป็นประวัติการอันเจ็บแสบที่สุดครั้งใหญ่ในโอกาสต่อมา กองทัพลาวก็ได้ยิงเฮือบินแกวเหนืออยู่เมืองหยุด แขวงซำเหนือ และเอามาแสดงที่เด็นธาตุหลวง ชะเลยเสิกแกวเหนือก็เพิ่มจำนวนขึ้น ฝ่ายรัฐบาลได้ทุ่มเทกำลังเงินและสมองสร้างสาทัฒนาทุก ๆ ด้าน พาให้แนวลาวโตนเข้ามาสวามิภักดิ์หลายขึ้น ส่วนอพยพมาทุกเขตก็ฮอดหกแสนคน ทางท่าแตง สาระวัน อัตบือ สุวันนคีรี กองทัพลาวได้ต่อต้านแกวเหนือผู้รุกรานซึ่งใช้อาวุธโซเวียต (ประทานคู่สัญญาเชอแนว อันทันสมัยอย่างองอาจกล้าหาญ)

ในต้นปี ๑๙๖๙ เมืองเชียงขวาง ถึกกองทัพแห่งชาติยึดเอาคืนได้ เป็นการแสดงเถิงชัยชนะอันหน้าสรรเสริญของรัฐบาล และประชาชนทั้งชาติ ซึ่งเบื่อหน่ายต่อสิทธิป่าเถื่อนของผู้ลุกลานแกวเหนือ นายทหารแกว ชั้นนายร้อยและเสนาธิการ โตนเข้ามาขอเพึงโพธิสมภารของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต กองทัพแห่งชาติลาวดำเนินการกวาดล้างต่อไป

อนาคตลาวจะแจ่มใสต่อไปหลังจากโครงการน้ำงึ่มเสร็จสิ้นลง และการขนส่งสินค้าผ่านไทย โดยข้ามขัวน้ำของ และทางรถไฟ หากกลายเป็นความจริง ทางด้านอบรมกิพายุวชน

ก้าวหน้า ด้านโฆษณา ด้านจิตวิทยา ของกระทรวงแถลงข่าวและกองทัพ ยิ่งได้ผล และพาให้ศัตรูต้องได้แก้ตัวอยู่ตลอดมา

หมายเหตุ

ข้อมูลและทัศนะต่าง ๆ ในหนังสือประวัติศาสตร์การทูต ที่ท้าวคำจัน ประดิด รวบรวมบันทึกไว้เป็นความรับผิดชอบของผู้รวบรวมเอง และบันทึกนี้ ก็ทำขึ้นในช่วงหนึ่งของประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ที่จะถูกอคติทางชนชั้นกำหนดให้พูดหรือการแสดงออกที่สะท้อนจินตภาพของเขา แต่เราจะไม่เข้าไปผูกพันติดอยู่แค่ถ้อยคำสำนวน หรือทัศนะส่วนตัวของเขา หากแต่จะมองลึกเข้าไปถึงความจริงที่เกิดขึ้นมาแล้ว ในประวัติการต่อสู้ และมองให้เห็นบทเรียนและทางออกของปัญหาที่ยุติธรรม และเป็นประโยชน์แท้จริงแก้บ้านเมืองของเรา ในฐานะที่เป็นผู้มีเลือดเนื้อเชื้อไขชนชาติลาวผู้หนึ่ง

ข้อเขียนนี้ เขียนขึ้น เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๖๙ หรือตรงกับ พ.ศ. ๒๕๑๒ ขณะที่ผู้เขียนเองดำรงตำแหน่งรองอธิบดีกระทรวงแถลงข่าวโฆษณาและท่องเที่ยว ในรัฐบาลสมเด็จเจ้าสุวรรณภูมา เป็นนายกรัฐมนตรี

คำสุภาษิตลาวบูฮาณ

– เด็กน้อยมีความฮู้ สองสามความมันก็อ่อง ผู้ใหญ่ฮู้ตั้งล้าน อำไว้บ่ค่อยไข
– แนวเสือเถ้าจำศีลอย่าพ้าวเชื่อ บาดว่าเห็นหม่เนื้อ ศีลสิม้างขาดสะเด็น
– แนวก่ำพร้ามหาชนเขาดูหมิ่น เป็นก่ำพร้าพ่อแม่นี้ เขาย้านแต่แก่มกิน
ย้านแต่แก่มกินชั้นปูปลาแปนเปล่า เป็นก่ำพร้าพ่อแม่นี้ ชาวบ้านหน่ายสะอาง.
บุญบ่ได้เป็นนายไซ้เพิ่น คันว่าบุญบ่ให้เขาสิไซ้ตั้งแต่เฮา
บุญมีได้เป็นนายให้เขาเพิ่ง คันแม่นบุญบ่พร้อมแสนสิดิ้นก็เปล่าดาย
คันคอยแต่บุญมาค้ำบ่ทำการก็บ่แม่น คอยแต่บุญส่งให้มันสิได้ฮ่อมใด
คือดั่งเฮามีเข้าบ่เอากินมันบ่อิ่ม มีลาบคันบ่เอาเข้าคุ้ยทางท้องบ่ห่อนเต็ม

พระหลักคำสุวรรณศรีคณาจารย์ (ผั้น ติสฺสวำโส)
โครงการ การเมือง ๑๙ ข้อ

เปรียบเสมือนว่าเป็นทิพโอสถขนานเอก และเป็นน้ำตาลที่คลุกด้วยยาพิษ ซึ่งคณะแนวลาวฮักชาติ (ลาวแดง) นำมาปลุกระดมมวลชน มอมเมาข้าราชการทหาร ตำรวจ พ่อค้าประชาชนลาวฝ่ายเวียงจันทน์ให้หลงเชื่อ จนชาติประเทศล่มจม เปลี่ยนระบอบการปกครอง จากระบอบเสรีประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขมาหลายพันปี มาเป็นระบอบสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ แตกบ้านหนีเมืองไปอยู่ทุกมุมโลก ดังที่ทุก ๆ ท่านเห็นและทราบดีอยู่แล้ว

นอกจากนี้คณะแนวลาวฮักชาติ (ลาวแดง) ยังนำเอาการเมือง ๑๙ ข้อ ไปหลอกขอความช่วยเหลือจากมิตรประเทศ หลงเชื่อให้ความช่วยเหลือ เพื่อมาเยียวยาบาดแผลสงครามในลาว และหลอกนิสิตนักศึกษาลาวที่กำลังศึกษาอยู่ในต่างประเทศ ให้กลับมาร่วมรัฐบาลใหม่ไกรสอน เพื่อนำเอาหลักวิชาการทุกแขนงที่ได้ศึกษามาหมุนใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติ แก่สังคมในระบอบใหม่

เมื่อนักศึกษาเหล่านั้นกลับไปลาว พบของจริงเข้าก็หงายหลังลอยน้ำว่ายน้ำของมาเมืองไทยขอไปอยู่ประเทศที่สามอย่างมากมายและถูกจับก็มีไม่น้อย เพราะหลงเชื่อรัฐบาลไกรสอนว่าจะปกครองลาวในระบอบเป็นกลาง มีพระมหากษัตริเป็นประมุข ภายใต้การเมือง ๑๙ ข้อนี้เป็นหลัก แต่เมื่อไกรสอนจัดตั้งรัฐบาลขึ้นอย่างมั่นคงแล้ว การเมือง ๑๙ ข้อ ก็ถูกสั่งเก็บเผาไฟให้หมด

คนลาวส่วนใหญ่ขาดความรู้ ขาดความตื่นตัว คือไม่สนใจเรื่องบ้านเมืองเท่าที่ควร จะเห็นได้ว่าขณะที่รัฐบาลกำลังรบกับฝ่ายแนวลาวรักชาติ (ลาวแดง) อยู่นั้น คนลาวก็คิดว่าเป็นเรื่องของรัฐบาลและทหารเท่านั้น และว่าใครจะมาปกครองก็ได้ ประชาชนไม่เดือดร้อนอะไร

คนลาวบางส่วนก็เชื่อว่าเจ้าสุภานุวงศ์ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์อยู่แล้วคงไม่นำพาชาติบ้านเมืองไปเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่นำพาไปในทางไม่ดีเสื่อมเสียเชื้อพระวงศ์ และว่าเจ้าสุภานุวงศ์ก็ทำงานเพื่อชาติบ้านเมืองเหมือนกัน

ข้าราชการส่วนใหญ่ทั้งทหารและพลเรือนไม่ตระหนักถึงภัยอันตรายร้ายแรงของลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงไม่ค่อยตื่นตัว ไม่ทำความเข้าใจกับประชาชน และบางส่วนก็เห็นแก่ตัวทุจริตคอรัปชั่น ส่งเสริมให้เป็นคอมมูนิสต์โดยไม่รู้ตัวไปในตัวอีกด้วย

ข้อสำคัญข้าพเจ้าว่าไม่มีผู้นำคือนำให้ประชาชนตื่นขึ้นมา นำให้ประชาชนเห็นว่านั่นเป็นวิธีการของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ทำให้ประชาชนตื่นตัวขึ้นมาต่อสู้ เมื่อขาดผู้นำในลักษณะนี้ก็ทำให้ขาดจุดรวมคือความสามัคคี เมื่อไม่มีผู้นำดังกล่าว การรวมตัวมันก็เลยไม่มีหรือไม่เกิดขึ้น

นอกจากนั้นแล้วข้าพเจ้าว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์เขาสามารถมากในการโฆษณาชวนเชื่อต่าง ๆ ทั้งเรื่องจริงและเรื่องไม่จริง เขาสามารถโฆษณาให้ประชาชนศรัทธาเขาได้ และอย่างที่ว่ามาแล้วนั่นแหละคือไม่มีฝ่ายต่อต้าน เมื่อฝ่ายเขาโจมตีมาอย่างไร ประชาชนก็มักเชื่อว่าเป็นจริงอย่างนั้น แถมยังตำณิโจมตีความชั่วร้ายของรัฐบาลฝ่ายเวียงจันทน์ให้หนักเข้าอีกด้วย เพราะประชาชนไม่มีโอกาสรู้เรื่องจริงจากรัฐบาลหรือหน่วยงานของรัฐบาลเลย อย่างนี้เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นขอให้พิจารณาดูสักเรื่องหนึ่งคือ โครงการการเมือง ๑๘ ข้อ ที่เขาเสนอแนะและโฆษณาไว้นั้น ว่ามันน่าศรัทธาและให้ความเชื่อถือขนาดไหน เพราะแต่ละข้อ ล้วนแต่ดี ๆ ทั้งนั้น ใครได้ยินได้ฟังก็ต้องหลงคารมเขาไปทั้งนั้นแหละ

โครงการการเมือง ๑๘ ข้อ

๑. บรรดานโยบายภายในประเทศ

๑.๑ สามัคคีปวงชนทั้งชาติ สามัคคีบรรดาชนชาติชนเผ่า บรรดาศาสนาและทุกชั้นชนทุกชนชั้น ต่อสู้ให้ปฏิบัติตามสัญญาและอนุสัญญาอย่างครบถ้วน และสร้างพระราชอาณาจักรลาวให้มีสันติภาพ เอกราช ความเป็นกลาง ประชาธิปไตย เอกภาพ และความวัฒนาถาวร

๑.๒ ปฏิบัติความเสมอภาคในทุกด้าน การเมือง การเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมระหว่างบรรดาชนชาติชนเผ่า ตัวแทนของบรรดาชนชาติชนเผ่าต้องมีฐานะเหมาะสมในบรรดาองค์การปกครองทุกชั้น ต้องช่วยเหลือบรรดาชนชาติส่วนน้อยในการปรับปรุงให้ดีขึ้นชีวิตการเป็นอยู่และในการเชิดชูความรู้ของเขาให้สูงขึ้นทุกด้าน

๑.๓ ปฏิบัติบรรดาสิทธิเสรีภาพประชาธิปไตยของประชาชนอย่างครบถ้วน เช่น สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล สิทธิเสรีภาพในการเชื่อถือ สิทธิเสรีภาพในการพูด สิทธิเสรีภาพในการขีดเขียน สิทธิเสรีภาพในการร่วมชุมนุม สิทธิเสรีภาพในการสร้างตั้งพรรคและองค์การการเมือง สิทธิเสรีภาพในการออกสมัครรับเลือกตั้งและลงบัตรเลือกตั้ง สิทธิเสรีภาพในการไปมาและในการตั้งภูมิลำเนา สิทธิเสรีภาพในการประกอบวิสาหกิจและสิทธิเสรีภาพในการเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนตัวต้องลบล้างกลอุบาย ต้องลบล้างระเบียบกฎหมายทุกข้อ กำหนดและทำการจัดตั้ง ทั้งห้ามทุกการกระทำที่ผืนต่อบรรดาสิทธิเสรีภาพประชาธิปไตยของประชาชน

๑.๔ เลือกตั้งแบบประชาธิปไตยเพื่อปรับปรุงบรรดาองค์การปกครองของรัฐในขั้นบ้าน และขั้นตาแสง (ตำบล) ให้เข้มแข็งและครบถ้วน ส่วนขั้นเมืองและขั้นแขวงนั้น (อำเภอและจังหวัด) ในเมื่อรอท่ากฎหมายเลือกตั้งทั่วไป ฉบับคณะมนตรีจะเสนอในข้างหน้านั้นให้ปฏิบัติตามที่เคยทำมา ส่วนคณะมนตรีนั้นให้มีอยู่ในทุกขั้น แต่ขั้นบ้านถึงขั้นแขวง (จังหวัด) ด้วย การเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยด้วยการดัดแปลง และแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายเลือกตั้งและจัดตั้งทั่วไปอย่างมีเสรีภาพ และประชาธิปไตยอันแท้จริงเพื่อเลือกตั้งเอาสภาผู้แทนราษฎรและสร้างตั้งรัฐบาลผสมแห่งชาติอุดมสมบูรณ์ ปรับปรุงอำนาจตุลาการให้มีความยุติธรรมอย่างแท้จริง ค้นคว้าดัดแปลงและแก้ไขเพิ่มเติมรัฐธรรมนูญบนพื้นฐานแห่งการเคารพนับถือและส่งเสริมพระราชบัลลังก์พระมหากษัตริย์ ให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และการรับประกันสิทธิเสรีภาพประชาธิปไตยของประชาชนถึงที่สุดเพื่อสร้างพระราชอาณาจักรลาวให้มีสันติภาพ เอกราช ความเป็นกลางประชาธิปไตย เอกภาพและความวัฒนาถาวรของชาติ

๑.๕ เคารพนับถือพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ปกปักรักษาวัดวาอารามและโบสถ์สีมาวิหารและปูชนียวัตถุอื่น ๆ ปกปักรักษาสิทธิสวดมนต์และเทศนาของพระสงฆ์และนักบวชศาสนาอื่น ๆ และปกปักรักษาศาสนิกชนของทุกศาสนา

๑.๖ ปฏิบัติเสรีภาพระหว่างเพศหญิงกับเพศชายในทุกด้าน การเมือง การเศรษฐกิจและวัฒนธรรมและสังคม ช่วยเหลือผู้หญิงให้มีระดับความรู้สูงขึ้นในทุกด้าน และเสริมขยายความสามารถของแม่หญิงเข้าในวงงาน และปกปักรักษาประเทศชาติ ปรับปรุงชีวิตการเป็นอยู่ของ

แม่หญิงพวกออกแรงงานในบรรดาชนชาติชนเผ่า พิเศษแม่นเอาใจใส่ปกบ้ำรักษาผู้เป็นแม่และเด็กน้อย

๑.๗ ก่อสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจการเงินแห่งชาติที่เป็นเจ้าตนเอง และมั่งคั่งสมบูรณ์ไปทีละก้าว ด้วยวิธีอิงใส่ทรัพยากรธรรมชาติภายในประเทศและกำลังเรี่ยวแรงของประชาชนเราเป็นต้นตอ พร้อมกันนั้นก็ตั้งหน้าแสวงหาการช่วยเหลือจากต่างประเทศไม่มีเงื่อนไขทางการเมืองผูกมัด เพื่อทำให้ประชาชนมีความสุขและบ้านเมืองได้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ขยายเวียกงานกสิกรรม ป่าไม้ อุตสาหกรรมและหัตถกรรม การค้าขาย คมนาคมและการขนส่งโดยที่เอาการกสิกรรมและการป่าไม้เป็นพื้นฐานให้แก่การก่อสร้าง และขยายอุตสาหกรรมแห่งชาติให้ก้าวขึ้นถึงขั้นขยายตัวรอบด้าน พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่เป็นของตนเองและให้เข้มแข็ง ส่งเสริมการผลิตของปวงประชาชนทั้งชาติอย่างแข็งแฮง พร้อมกันนั้นก็เพิ่มทวีของเขตเศรษฐกิจซึ่งรัฐเป็นผู้ครอบครอง ส่งเสริมให้เอกชนประกอบวิสาหกิจอย่างอิสระหรือร่วมลงทุนกับรัฐ ตามหลักการที่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและรับประกันสิทธิประโยชน์ของรัฐและของเอกชนปฏิบัติระบอบภาษีอากรที่มียุติธรรม และสมเหตุสมผล และระบอบคุ้มครองการเงินอันที่ซับซ้อนอย่างเคร่งครัด

๑.๘ ปกบ้ำรักษาประเพณีอันดีงามของชนชาติชนเผ่า ขยายวัฒนธรรมและการศึกษาแห่งชาติและก้าวหน้าเชิดชูจิตใจรักชาติและสามัคคีมิตรภาพระหว่างชนชาติชนเผ่าและระดับวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวิทยาการของประชาชนบรรดาชนชาติชนเผ่าให้สูงขึ้นทีละก้าว และปฏิบัติการผึกสอนและการเรียนเป็นภาษาลาวและด้วยอักษรลาวในทุกโฮงเฮียน ทุกชั้นทุกประเภท ขยายการศึกษาประเภทต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ เช่นระหว่างชั้นการศึกษาสามัญ ชั้นมัธยม ชั้นอาชีวศึกษาและชั้นมหาวิทยาลัย ก่อสร้างและบำรุงลำดับอาวุโสพนักงานข้าราชการและพลากรผู้ชำนิชำนาญ ผู้รับใช้ภารกิจก่อสร้างและปกบ้ำรักษาประเทศชาติ

๑.๙ ขยายการงานสาธารณสุขให้ลงถึงตาแสง (ตำบล) และหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล ตรวจสอบเพื่อบ้องกันรักษาสุขภาพของประชาชนบรรดาชนชาติชนเผ่า กำจัดบัดเบ่าพยาธิและเชื้อโรคต่าง ๆ ก่อนอื่นแม่นพยาธิไข้บ่า ขี้ทูต กามโรค พยาธิลำไส้และอื่น ๆ และต้านการตายหนุ่มน้อยตายกุ่มตายพาย (ตายแต่เด็ก ๆ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บ) เพื่อเพิ่มพลเมืองชนชาติชนเผ่า

๑.๑๐ รับประกันการทำงาน และปรับปรุงในด้านชีวิตความเป็นอยู่ด้านวัตถุและจิตใจให้แก่พลเมืองทุกคนอยู่ในหัวเมืองและชนบท ลบล้างการอดเข้า ลบล้างการยึดเอาดินดอนไฮ่นา ฮ้วสวน การใช้แฮงงานและการประกอบวัตถุอันหนักหนาของชาวกรรมกรและชาวไฮ่นา ช่วยเหลือผู้ประสบภัยสงคราม ผู้เฒ่าแก่ชราและเด็กกำพร้าพ่อหรือแม่หรือทั้งพ่อแม่ที่ไม่มีบ่อนอาศัยและผู้ที่พิการเสียอวัยวะ ช่วยเหลืออาหารช่วยเหลือทหารที่ออกการเป็นต้นถึกบาดเจ็บเสียองคะ ครอบครัวของนายและพลทหารของนายและพลตำรวจ เพื่อให้เขาได้ทำมาหาเลี้ยงชีพและสามารถประกอบส่วนเข้าในการก่อสร้างประเทศชาติบ้านเมือง ปกปักรักษาสิทธิประโยชน์ของพี่น้องร่วมชาติที่อยู่ต่างประเทศและสิทธิประโยชน์อันชอบธรรมของชาวต่างด้าว ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยดีและที่เคารพนับถือกฎหมายของบ้านเมืองลาว

๑.๑๑ ลบล้างร่องรอยของวัฒนธรรมอันเสื่อมทรามของชาวต่างประเทศและบรรดาภัยอันตรายทางด้านสังคมเป็นต้น และการลักขโมยเขา การโสเภณี การพนัน แม้แต่รับประกันความเป็นระเบียบเรียบร้อยความสงบของสังคม ปกปักรักษาจารีตประเพณีอันดีงามของชาติ ปกปักรักษาคุณสมบัติ เกียรติและศักดิ์ศรีของคนลาว และรุ่นหนุ่มของเยาวชนหญิงชายอันสดชื่นของชาติ

๑.๑๒ ก่อสร้างกองทัพและกำลังป้องกันความสงบอันเป็นเอกภาพของชาติให้มีน้ำใจรักชาติรักประชาชนเกี่ยวกับที่จะปกปักรักษาประเทศชาติ ปกปักรักษาสันติภาพ ความสงบสุข ชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน ทหารต้องทำการงานของตนเองส่วนใดส่วนหนึ่งทางด้านเสบียงอาหาร เพื่อจะลดผ่อนภาระของประชาชน กองทหารต้องเข้าร่วมในการก่อสร้างเศรษฐกิจและวัฒนธรรมและปรับปรุงให้ดีขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนภายในกองทัพและในกำลังป้องกันความสงบของชาติ ต้องมีประชาธิปไตยและเทิดทูนระเบียบวินัยและเอาใจใส่ซึ่งชีวิตความเป็นอยู่ของนาย พลทหาร ของนายและพลตำรวจ

๒. บรรดานโยบายต่างประเทศ

๒.๑ ทางให้บรรดาประเทศที่กล่าวในภาคหน้าที่ร่วมข้างบนนี้ต้องเคารพนับถือบรรดาสิทธิพื้นฐานของชาติถึงอธิปไตย เอกราช เอกภาพและบูรณภาพแห่งดินแดนของลาว

ต้องปฏิบัติตามสัญญาและอนุสัญญาเวียงจันทน์ ปี ค.ศ. ๑๙๗๓ อย่างเข้มงวดและถึงที่สุด ทวงให้สหรัฐอเมริกาต้องประกอบส่วนเข้าในการบิ่วแปลงเยายาบาดแผลสงครามอยู่ในลาว

๒.๒ เพื่อทวีสัมพันธไมตรีกับบรรดาประเทศชาติระหว่างซ้ายขวาทางการทูตกับทุกประเทศที่เคารพนับถือเอกราชและอธิปไตยของลาว ปฏิบัติตามหลัก ๕ ประการแห่งการอยู่ร่วมกันโดยสันติ ขยายการพัวพันอันเป็นปกติกับทุกประเทศโดยไม่จำแนกระบอบการเมืองและสังคม ก่อนอื่นแม่นกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง ไม่อนุญาตให้ประเทศใดเข้าแทรกแซงในกิจการภายในของลาว ไม่ว่าอยู่ภายใต้รูปการใด ๆ ทั้งสิ้น ลาวไม่เข้าร่วมกลุ่มสัมพันธ์หรือกลุ่มทหารใด ๆ หรือที่มีลักษณะใด ๆ ก็ตามที่ไม่สอดคล้องกับแนวทางสันติภาพ เอกราชและความเป็นกลางของพระราชอาณาจักรลาว ลาวไม่รับรู้การค้าของเถื่อนของกลุ่มสัมพันธ์ หรือกลุ่มทหารใด ๆ ทั้งสิ้น

๒.๓ รับเอาการช่วยเหลือโดยตรงและไม่มีเงื่อนไขการเมืองผูกมัดของบรรดาประเทศที่มีเจตนาคือยากช่วยเหลือลาวในการฟื้นฟูและการก่อสร้างเศรษฐกิจและขยายวัฒนธรรมบนพื้นฐานแห่งการเคารพนับถือเอกราช และอธิปไตยของลาว ขยายการค้า และการร่วมมือทางเศรษฐกิจกับทุกประเทศตามหลักการเสมอภาค ต่างฝ่ายต่างมีผลประโยชน์และรับประกันอธิปไตยและเอกราชของลาว

๒.๔ เคารพนับถือสัญญาต่าง ๆ ที่ลาวได้เซ็นกันกับต่างประเทศซึ่งสอดคล้องกับผลประโยชน์ของประชาชนลาว ลบล้างสัญญาใดที่ขัดและผืนต่อหลักการต่าง ๆ ดังกล่าว

๒.๕ แสวงหาความเต็มใจสนับสนุนของรัฐบาลและประชาชนของบรรดาประเทศและบรรดาองค์การจัดตั้งสากลที่มีต่อภารกิจอันเป็นธรรมแห่งการต่อสู้เพื่อปรับปรุงสันติภาพให้มั่นคง และเพื่อสำเร็จและปรับปรุงเอกราชและความเป็นกลางของพระราชอาณาจักรลาว

๒.๖ สนับสนุนทุกขบวนการต่อสู้ของประชาชนประเทศต่าง ๆ ในภาคพื้นอินโดจีนอาเซียอาคเณย์และในทั่วโลกเพื่อสันติภาพ เอกราชแห่งชาติประชาธิปไตยและความก้าวหน้า ในเวลานี้ประเทศเรายังอยู่ในสภาพที่แบ่งออกเป็นสองเขตโดยแต่ละฝ่ายต่างอวดดีในลัทธิการเมือง แต่ว่าความมุ่งมาตรปรารถนาทั่วไปของพี่น้องร่วมชาติในทั่วประเทศต้องการให้บ้านเมืองมีสันติภาพ เอกราช ความเป็นกลาง ประชาธิปไตย เอกภาพ และความวัฒนาถาวร โดยทำนองนี้ ทั้งสองฝ่ายต้องปฏิบัติแนวทางและนโยบายต่าง ๆ ที่วางออกอยู่นั้นอย่างเคร่งครัดครบถ้วน และ

ถึงที่สุดอยู่ในทุกท้องถิ่นที่ลึกที่ชิ้นอยู่กับเขตตรวจตราของคนลาว โดยมีการแนะนำเป็นเอกภาพกัน ของสถาบันสูงสุดของรัฐ ซึ่งสองฝ่ายเป็นเอกฉันท์กันสร้างทำขึ้น คือคณะมนตรีผสมการเมืองแห่งชาติและรัฐบาลผสมชั่วคราวแห่งชาติ พร้อมกันนั้นทั้งสองฝ่ายยังต้องสืบต่อเจรจาปรึกษาหารือกันเพื่อเสาะหาวิธีการแก้ไขบรรดาปัญหาที่พัวพันระหว่างสองฝ่าย และระหว่างสองเขตอย่างถูกต้องเหมาะสมบนจิตใจ เสมอภาค เคารพนับถือและเข้าใจซึ่งกันและกัน ผ่อนผันสั้นยาวให้แก่กันและกัน ไม่ให้ฝ่ายใดรีบเร่งล่วงล้ำกันเพื่อสร้างเงื่อนไขสะดวกแก่การไกล่เกลี่ยกันไปจนถึงความถูกต้องปรองดองและเอกภาพของชาติ ทุกชนชาติชนเผ่าในทั่วประเทศทุกท่านที่อยู่ในบรรดาองค์การปกครองรัฐทุกกำลังการเมือง ผู้ทรงคุณวุฒิ นักเรียนรู้ ปัญญาชน พระสงฆ์องค์เจ้า ข้าราชการ ทหารและตำรวจที่รักชาติ รักสันติภาพเอกราช ความเป็นกลางและประชาธิปไตย ทุกท่านจงออกแรงเพื่อต่อสู้เพื่อปฏิบัติโครงการการเมืองนี้จนครบถ้วน เพื่อก่อสร้างพระราช-อาณาจักรให้มีเอกราช สันติภาพความเป็นกลาง ประชาธิปไตย เอาภาพและความวัฒนาถาวร คณะมนตรีผสมการเมืองแห่งชาติและรัฐบาลผสมการเมืองชั่วคราวแห่งชาติขอเรียกร้องด้วยความนับถืออย่างสูงมายังรัฐบาลทุกประเทศและประชาชนผู้เรียกร้องประชาธิปไตย และความเป็นธรรมในทั่วโลกจงสืบต่อสนับสนุนการต่อสู้อันเป็นธรรมของประชาชนลาวที่แน่ใจปรับปรุงให้ดีขึ้น สันติภาพและเอกราชแห่งชาติและก่อสร้างบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้า

ที่นครหลวงพระบาง วันที่ ๒๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๗๔

นายกรัฐมนตรี

ประธานคณะมนตรีผสมการเมืองแห่งชาติ

เพียงโครงการการเมืองที่ว่ามานี้ก็จะเห็นว่าเขาสามารถสร้างศรัทธาให้กับประชาชนลาวได้อย่างมากมายทีเดียว คือว่าคนลาวเชื่อสนิทว่าเขาจะต้องปฏิบัติตามนั้นซึ่งมีแต่เรื่องดี ๆ ทั้งนั้น ใช่ไหม เรื่องการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อสร้างศรัทธานี่เขาเก่งทีเดียว เขาโฆษณาชวนเชื่อเก่งมาก วิธีการของเขาเป็นอย่างนี้ ข้าพเจ้าอยากจะเรียกเขาว่าสามารถวางยา “นอนหลับ” ได้ดีคือเมื่อเขาโฆษณาอะไรมาแล้วก็มีคนเชื่อและไม่คิดสงสัยอะไรอีก ก็เท่ากับว่าทำให้ประชาชนนอนหลับนั่นเอง

ประวัติไทพวน

ไทพวน เดิมมีภูมิลำเนาอยู่ทางเมืองพวนเชียงขวาง ซำเหนือ ซำใต้ สิบสองปันนา สิบสองจุไทย

เมืองพวน มีเมืองเชียงขวางเป็นที่ตั้งที่ทำการแขวง มีเมืองแปลก เมืองคำ เมืองหมอก เมืองสุยและเมืองหนองแฮด

ไทพวน คือชาวลาว (จุ้มพวน) แต่มีสำเนียง เว้า และประเพณีเป็นของตนเองต่างหาก สำเนียงพูดต่างกับชาวหลวงพระบางเพียงเล็กน้อย คือถ้าสำเนียงลาวเป็นสระใอ ภาษาไทพวนจะเป็นสระเออ สำเนียงลาวเป็นสระเอีย ไทพวนจะเป็นสระเอือเป็นต้น พวกชาวเวียงจันทน์ปัจจุบัน ก็อพยพมาจากถิ่นเหล่านี้ ภูมิประเทศของแขวงเมืองเชียงขวาง เป็นภูเขาในตอนกลาง มีที่ราบทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงใต้

ไทพวนฮักเชื้อ คือคนจีนฮักแซ่ไทพวนฮักพวกพ้อง คือสายไส้แห่เดียว แต่ทั้งนี้ต้องหมายความว่ามีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีน้ำใสใจจริงด้วย ดังภาษิตที่ว่า ถ้าเป็นชาติเป็นเชื้อแต่ไม่มีความเอื้อเฟื้อก็เหมือนเนื้อในบ่า ถึงไม่ใช่ชาติใช่เชื้อ แต่มีความเอื้อเฟื้อก็เหมือนเนื้ออาตมา

พวกหรือเหล่าของไทพวนเรียกว่าเชื้อ เช่นเชื้อนาอ่าง เชื้อนานิว เชื้อนาฮัง เชื้อนาทาว เชื้อนาหนอง เชื้อนาห้วย เชื้อนาเท เชื้อนาเมาะน้อย เชื้อนาเมาะใหญ่ เชื้อนาฟูก เชื้อนาโง่น เชื้อบ้านเฮ็ด เชื้อบ้านปะลัน ถ้าเป็นเหล่าหรือพวกก็เรียก เหล่าแม่เฒ่าแดง เหล่าแม่เฒ่าอ้วน ฯลฯ

หนังสือประชุมพงศาวดาร ฉบับขององค์การค้าคุรุสภา เล่ม ๔๔ ภาคที่ ๗๐–๗๑ ได้กล่าวถึงตำนานเมืองพวนไว้ดังนี้

ขุนบัลลินนัว ซึ่งเป็นกษัตริย์แผ่นดินลาวองค์แรกมีพระโอรส ๕ องค์ คือ

องค์ที่ ๑ ได้เป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง
„ ๒ „ เวียงจันทน์
„ ๓ „ พวน
„ ๔ „ เชียงใหม่
„ ๕ „ เขมร

พึงเข้าใจว่าแต่ละเมืองต่างก็มีเจ้าปกครอง และไม่ขึ้นต่อกัน และเจ้าเหล่านี้ต่างก็รบกันเอง เป็นการผึกซ้อมมือยู่เนือง ๆ ถ้าไม่รบกันเองก็มีฝ่ายอื่นมารุกรานไม่ค่อยอยู่เป็นปกติสุข เช่น ญวน จีนฮ่อและไทยเป็นต้น ทำให้เกิดความเข้มแข็งขึ้น

ทางเวียงจันทน์กษัตริย์องค์แรกชื่อ **เจ้าอินทร์** ต่อมา **เจ้านันท์** ผู้น้องนั่งเมืองแทน ส่วนทางเมืองพวนก็มีเจ้าหลวงเป็นกษัตริย์องค์แรก เมื่อสิ้นแล้ว **เจ้าชมภู** ผู้บุตรขึ้นเสวยราชย์สมัยนี้เมืองพวนได้ขึ้นกับหลวงพระบาง และได้ส่งบรรณาการดอกไม้เงินทองบีละสองตำลึงทุกปี

ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินสยามได้มีโองการไปถึงเจ้าชมภู เมืองพวนให้ยกทัพไปตีเมืองหลวงพระบาง และก็ตีได้สำเร็จ

ฝ่ายเจ้านันท์เวียงจันทน์ได้ให้แม่ทัพชื่อเขียวไปรบกับเจ้าชมภูเมืองพวน เจ้าชมภูแพ้ถูกจับได้เอาตัวส่งมาเวียงจันทน์ ให้เอาตัวไปแทงเสียบด้วยหอก ครั้นเพชฌฆาตได้พาตัวเจ้าชมภูเดินทางมาถึงตำบลที่จะฆ่า แล้วก็เผอิญฟ้าผ่าถูกหอกซึ่งเพชฌฆาตถือนั้นหักสะบั้นไป ครั้นเจ้านันท์เห็นเหตุอัศจรรย์ดังนั้น จึงสั่งให้ปล่อยเจ้าชมภูไปครองเมืองพวนตามเดิม และให้ส่งเครื่องบรรณาการแก่เมืองเวียงจันทน์ด้วย เมื่อเจ้านันท์ล่วงไปแล้ว **เจ้าอนุ**ได้ครองเวียงจันทน์แทน เจ้าอนุนี้เป็นพ่อตา **เจ้าน้อย** เมืองพวน และเป็นสมัยบ้านแตกสาแหรกขาดทำให้เมืองพวนถึงกาลอวสานด้วย ซึ่งจะได้เล่าในตอนต่อไป

ทางเมืองพวนเมื่อเจ้าชมภูล่วงแล้ว **เจ้าเสียง** ผู้บุตรขึ้นครองแทน เจ้าเสียงสิ้นแล้วเจ้าน้อยครองเมืองแทน เจ้าน้อยมีบุตร ๕ องค์ ชื่อเจ้าโพ เจ้าทัพ เจ้าพรหมา เจ้าอุง เจ้าก่ำ

เมื่อเจ้าน้อยสิ้นแล้ว เจ้าเมืองญวนได้ตั้งให้ **เจ้าสาน** ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าน้อยขึ้นครองเมืองพวนแทน และได้ให้ทหารไว้ ๓,๐๐๐ คน สำหรับจะได้ป้องกันอาณาเขต

แต่เจ้าสานได้ตีตนออกห่างจากญวน จึงได้มีหนังสือถึง **พระพิเรนทรเทพ** ให้ยกกองทัพไทยมาช่วยกันขับไล่ญวนออกไปจากเมืองสุย พระพิเรนทรเทพจึงยกกองทัพมาบรรจบกับเจ้าสานล้อมพวกญวนไว้ และไล่ฆ่าทหารญวนตายลงมาก ที่เหลือตายเล็กน้อยก็หนีไปเมืองญวน

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดรับสั่งให้กองทัพไทยอพยพครอบครัวชาวเมืองพวนหรือแขวงเชียงขวางเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักร

ส่วนเจ้าสานได้อพยพครอบครัว และชาวเมืองพวนบางส่วนมาตั้งบ้านเรือนอยู่หนองคายแล้วให้เจ้าสานกับเจ้าสาลี ซึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องแบ่งคุมชาวเมืองพวนไปครองอยู่เมืองพวนเสียบ้าง อยู่มาหน่อยหนึ่งพระพิเรนทรเทพได้พาเจ้าสานลงมาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินไทย พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงได้ทรงตั้งให้เป็นขุนนาง

ครั้นเจ้าสานลงมาจากเมืองพวนแล้ว พวกชาวเมืองได้จับเจ้าสานกับเจ้าสาลีฆ่าเสีย แล้วยกผู้อื่นขึ้นว่าการแทนได้ประมาณ ๑๕ ปี ครั้งนั้นเตดุยได้เป็นเจ้าเมืองญวน เจ้าเมืองญวนจึงสั่งให้ปล่อยบุตรเจ้าน้อย ซึ่งเจ้าเมืองคนก่อนได้จำคุกไว้นั้นกลับไปเมืองพวน ตั้งให้เจ้าโพครองเมือง

ฝ่ายเมืองหลวงพระบางได้ทราบข่าวว่า เจ้าโพขึ้นครองเมืองพวนจึงมีหนังสือไปถามว่า เจ้าโพจะยอมส่งเครื่องบรรณาการแก่หลวงพระบางอย่างแต่ก่อนหรือไม่ ถ้าไม่ส่งแล้วจะยกกองทัพไปรบ เจ้าโพตอบว่าจะยอมส่งให้ เจ้าเมืองหลวงพระบางจึงได้แจ้งมาทางกรุงเทพ ฯ พระเจ้าแผ่นดินไทยจึงทรงอนุมัติให้เจ้าโพครองเมืองพวนต่อไป

และในขณะนั้นเจ้าเมืองญวนได้ยกมาเบียดเบียนเมืองพวนอยู่เนือง ๆ เจ้าโพจึงได้สู้ยอมเสียส่วยให้ญวนอีกทุก ๆ ปี ทั้งนี้เพราะไทพวนมีนิสัยรักสงบ และไม่อยากให้ราษฎรได้รับความลำบากเดือดร้อน

ครั้นเจ้าโพล่วงแล้วเจ้าอุงผู้น้องได้ว่าการแทน ในขณะนั้นพวกฮ่อได้มาย่ำยีชิงเอาหัวเมืองขึ้น ซึ่งอยู่ปลายแดนข้างเหนือเมืองพวน คือเมืองลาใหญ่ เมืองลาน้อย เมืองห้อ เมืองคิว เมืองลา เมืองมัว เมืองทัก เมืองทาอวย เมืองเมือก เมืองดอย เมืองพวน ชาวเมือง

เหล่านั้นเรียกว่าม้อยแลภูไท (แปลว่าไท) แต่ว่าอยู่ในปกครองแห่งญวน แล้วพวกฮ่อได้มาตีเอาเมืองกัน เมืองโสบัด เมืองคำเหนือ เมืองคำใหญ่ เมืองฮ่อ เมืองลาน เมืองออ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์แล้ว พวกฮ่อได้ยกไปตีเอาเมืองเชียงคำ ครั้นเจ้าเมืองญวนรู้ความว่าพวกฮ่อมาย่ำยีเบียดเบียนเมืองขึ้น จึงได้จัดกองทัพยกไปรบฮ่อที่ตำบลบ้านบัวแขวงเมืองเชียงคำ พวกฮ่อแตกแล้ว แม่ทัพญวนจึงได้มีหนังสือถึงเจ้าอุงเมืองพวนให้ยกทัพมาช่วย เจ้าอุงเสียทีฮ่อตายที่บ้านบัว ทัพญวนก็แตกยับเยินไป ไม่ได้มารบฮ่ออีก

อยู่มาไม่ช้านักพวกฮ่อมีใจกำเริบยกมาตีเอาเมืองพวนได้ในปี ค.ศ. ๑๘๗๓ ก่อนฝรั่งเศสทำหนังสือสัญญากับญวนปีหนึ่ง ครั้นเมืองพวนเสียแก่ฮ่อ พระพนมสารนรินทรซึ่งเป็นหลานของเจ้าอุงได้อพยพครอบครัวเจ้าอุงลงมาหนองคาย และพวกฮ่อก็ได้ตามตีลงมาจนถึงเวียงจันทน์

ครั้งนั้นพระยามหาอำมาตย์ได้ออกไปเป็นข้าหลวงว่าการเมืองอุบล เมื่อทราบว่าพวกฮ่อกำเริบ ก็ยกกองทัพขึ้นไปเวียงจันทน์ตีทัพฮ่อแตกพ่ายไป หนีไปได้หกคนเท่านั้น และพระยาราชวรานุกูลก็ได้ยกกองทัพออกจากหลวงพระบางตามพวกฮ่อขึ้นไปตีทัพฮ่อที่นาบัว และทุ่งเชียงคำแตกพ่ายไป ครั้นแล้วพระยามหาอำมาตย์จึงได้ให้พระพนมสารนรินทรไปเป็นเจ้าเมืองพวนพลาง ๆ ครั้นอยู่มาภายหลัง เจ้าขันทีซึ่งเป็นบุตรของเจ้าอุงได้ขึ้นว่าการเมืองพวน พอพวกฮ่อรู้ข่าวว่าทัพไทยกลับจึงได้ยกมาตีเอาเมือง ซึ่งตีได้แต่ก่อนนั้นกลับคืนได้สิ้น ตั้งแต่นั้นฐานทัพศึกฝ่ายไทยจึงได้มีอยู่กับพวกฮ่อเนือง ๆ จนทุกวันนี้ พวกฮ่อนั้นก็คือพวกจีน ซึ่งตั้งซ่องสุมอยู่ในป่าเที่ยวเป็นโจรตีปล้นบ้านเมืองเล็กเมืองน้อย พวกหนึ่งมีธงดำเป็นสำคัญ อีกพวกหนึ่งมีธงเหลือง ส่วนพวกที่ตีเมืองพวนได้นั้นมีธงแดงเป็นสำคัญ เมืองพวนก็ถึงกาลอวสานแต่ครั้งนั้น แสดงว่า ได้มีการต่อสู้ปกป้องมาอย่างโชกโชนจนสุดกำลัง

สาเหตุที่เมืองพวนล่มจมสมัยเจ้าน้อยนั้น ก็คือ

พอถึงปีกุน เจ้าอนุเวียงจันทน์ซึ่งเป็นพ่อตาเจ้าน้อย เมืองพวนได้ยกกองทัพทำศึกกับไทย (คุณหญิงโม จังหวัดนครราชสีมา) กองทัพไทยตีกองทัพเจ้าอนุแตก (ดังเป็นที่ทราบกันอยู่แล้ว) เจ้าอนุจึงหนีไปอาศัยเมืองญวน เมื่อวันเสาร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๒๓ ๗๑

แล้วยกเมือง ๗ เมือง ให้เป็นเมืองขึ้น เจ้าเมืองญวน มี เมืองพวน เมืองเชียงกัน เมืองสุย เมืองจันทน์ใหญ่ เมืองจันทน์น้อย เมืองสอน เมืองสาม

เจ้าเมืองญวนให้เจ้าอนุไปครองเมืองพวน ซึ่งเวลานั้นเจ้าน้อยเป็นเจ้าเมืองอยู่ ทางไทยเมื่อทราบว่า เจ้าอนุจะมาอยู่อาศัยกับเจ้าน้อยซึ่งเป็นบุตรเขย จึงให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นแม่ทัพยกไปตีเมืองพวนให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) ยกไปทางหัวพันทั้งหก

เจ้าพระยาบดินทรเดชาให้พระพิเรนทรเทพเป็นทัพหน้ายกไปเมืองพวน เจ้าน้อยเกรงว่าประชาชนพลเมืองจะแตกตื่นเดือดร้อนและรักสงบไม่อยากให้รบราฆ่าฟันกัน จึงรับอาสาจะจับเจ้าอนุส่งให้เอง จึงได้ส่งพลลาดตระเวนไปพบเจ้าอนุกำลังพักอยู่ริมแม่น้ำแห่งหนึ่ง จึงร่วมกับกองทัพไทยจับเจ้าอนุลงมากรุงเทพ ฯ ทางญวนทราบข่าวว่าเจ้าน้อยจับเจ้าอนุส่งให้กองทัพไทย จึงส่งกองทัพมาจับเจ้าน้อยฆ่าเสียแล้ว กวาดเอาบุตรภรรยาของเจ้าน้อยไปจำจองไว้ที่เมืองล่าน้ำ (หากท่านอยากอ่านเกี่ยวกับเรื่องนี้ โปรดซื้อดูหนังสือประชุมพงศาวดารเล่ม ๔๔ ซึ่งมีจำหน่ายที่องค์การค้าคุรุสภา ศึกษาภัณฑ์พานิช ถนนราชดำเนินเล่มละ ๑๐ บาท หน้า ๑๑๔ ว่าด้วยตำนานเมืองพวน)

หนังสือเรื่องบ้านเชียง เขียนโดยคุณพิสิฐ เจริญวงศ์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย-ศิลปากร มีกล่าวถึงไทยพวน ดังนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้มีพวกลาวกลุ่มหนึ่งอพยพจากเมืองพวนแขวงเมืองเชียงขวางในประเทศลาว ขณะที่มีจลาจลวุ่นวายอยู่ในเมืองนั้น มาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ที่ดงแพง ซึ่งก็อยู่ในบริเวณบ้านเชียงทุกวันนี้นั่นเอง

ลาวอพยพพวกนี้เรียกตัวเองว่า ไทพวน (ลาวจุ้มพวน) และตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันชื่อบ้านเชียง

ในหนังสืออดีตรวบรวมเรื่องราวก่อนประวัติศาสตร์ของ **ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี** และ **ศาสตราจารย์สุด แสงวิเชียร** จัดพิมพ์จำหน่ายโดยฝ่ายวิชาการนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้กล่าวถึงชาวบ้านเชียงปัจจุบันในหน้า ๓๘๒ ว่า

"นอนสาหล้า นอนสาแม่ซิกล่อม นอนอู่แก้ว นอนแล้วแม่ซิไกว แม่ไปไซ่ซิจี่ไก่มาหา แม่ไปนาซิจี่ปลามาต้อน แม่เลี้ยงม้อนอยู่บ่าสวนมอน"

เพลงกล่อมลูกข้างบน เป็นบทกล่อมลูกของชาวบ้านเชียง เป็นการแสดงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านเชียง ตั้งแต่แรกจนกระทั่งถึงปัจจุบัน คือชีวิตของการเป็นชาวไร่และชาวนา ปลูกฝ้ายเลี้ยงไหม ทอผ้าไหมใช้เองเป็นการพึ่งตนเองของชาวบ้านเชียงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ตามหนังสือ "เล่าเรื่องบ้านเชียง" ได้ให้ประวัติชาวบ้านเชียงของสมัยปัจจุบันเป็น "ไทพวน" ที่อพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีกรุงศรีสัตนาคนหุตเป็นราชธานี ชาวล้านช้างประกอบไปด้วยคนหลายเหล่า เช่น ผู้ไท กระเสิง ย้อ แสก โย้ย กะตาก กะโซ่ พวน แตกต่างกันไปตามสำเนียงที่พูดส่วนรวมแล้วเรียกตนเองว่าลาว แต่พวกที่อพยพมาเป็นชาวบ้านเชียง คงเรียกตนเองว่า "ไทพวน" อยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองหลวงพระบาง ไปจนถึงเมืองเชียงขวาง

สาเหตุที่ทำให้ ไทพวน เหล่านี้หนีจากล้านช้างมาตั้งบ้านเรือนใหม่ที่บ้านเชียงนี้ **ครูจำนวน พันธุมะโน** สันนิษฐานว่าเกิดเดือดร้อนบ้านแตกเพราะสงคราม คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๒ พระตากับพระวอราชภักดี เสนาบดีผู้ใหญ่ของเจ้ามหาชีวิต สิริบุญสาร ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตได้ทะเลาะกับเจ้ามหาชีวิต พระตาและพระวอจึงกวาดต้อนผู้คนใต้บังคับบัญชาประมาณ ๕ หมื่นคน หนีออกจากราชอาณาจักร ข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งอยู่ที่เมืองหนองบัวลุ่มภู เจ้ามหาชีวิตตั้งกองทัพไปปราบปรามถึง ๒ ครั้ง ก็พ่ายแพ้ยับเยินกลับไป เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้พลเมืองของราชอาณาจักรล้านช้างลดน้อยลง และเกิดเดือดร้อนกันทั่วไปครั้งที่ ๓ อีก ๗–๘ ปีต่อมาก็ยกไปอีก ก็ปราบปรามไม่สำเร็จ ทำให้อุปราชแสนจันทระแม่ทัพตายในที่รบ ในสมัยกรุงธนบุรีเจ้าสิริบุญสารเกณฑ์พลเมืองเป็นกองทัพติดตามจับพระตาและพระวออีก พระวอถูกฆ่าที่บ้านดอนมดแดง (ปัจจุบันเป็นจังหวัดอุบลราชธานี) พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงรับสั่งให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพยกไปปราบปราม ตีเวียงจันทน์แตกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๖ กวาดต้อนครอบครัวลาวลงมากรุงเทพฯ ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวจังหวัดลพบุรี สระบุรี จึงสันนิษฐานว่าการอพยพของ "ไทพวน" มาตั้งที่ทำมาหากินใหม่คงตกในเวลาเดียวกัน

การอพยพไม่ได้มาครั้งเดียว แต่มากันหลายครั้งเป็นพวก ๆ คือที่แรกก็มากัน ๔–๕ ครอบครัวก่อน เมื่อเห็นว่าที่ใดมีทำเลหากินดีพอจะตั้งบ้านเรือนให้เหมาะสม คือให้ได้ "นาดีนบ้าน" แล้วก็ไปชักชวนพี่น้องให้ลงมาอยู่ด้วยกัน การอพยพของไทพวนเป็นตัวอย่างอันดีในการอพยพพลเมืองจำนวนมากไปตั้งหลักแหล่งใหม่ เพราะการเคลื่อนย้ายคนจำนวนมากจะหา

เสบียงเพิ่มเติมเป็นเรื่องลำบาก เมื่อได้รับทราบการอพยพของชาวไทพวนมาเป็นชาวบ้านเชียง ทำให้ผมมีความเห็นว่า ชาวไทยเคลื่อนย้ายจากตอนใต้ของประเทศจีนเป็นความจริง เป็นการเคลื่อนย้ายโดยอาศัยคนจำนวนน้อยลงมาสมทบกับคนที่มาตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนหน้าแล้ว

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณราชรัตนเมธี วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นไทยพวนบ้านหมี่ลพบุรี ได้พูดถึงการสังสรรค์ไทพวนเมื่อ ๑๑ มกราคม ๒๕๑๘ โดยผ่านทาง**คุณทรงบันฑิต สูงตรง** ว่า

การชุมนุมสังสรรค์ของไทพวนครั้งนี้ นับเป็นนิมิตมงคลอันดี ที่ว่าเป็นมงคลนั้นก็คือ คณะผู้ริเริ่มดำเนินการให้มีการชุมนุมครั้งนี้เป็นบุคคลระดับหัวหน้าหน่วยงานของรัฐ มีแนวที่จะร่วมกันสร้างชาติให้เจริญก้าวหน้า และเป็นการแสดงออกซึ่งธาตุแท้ของไทพวนให้ประจักษ์แก่ตาโลก เพราะตามประวัติของไทพวน นับตั้งแต่ยังมีภูมิลำเนาอยู่ในตอนใต้ของประเทศจีนเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ ไม่เคยปรากฏว่าไทพวนเป็นศัตรูของผู้ใด ไม่เคยรุกรานใคร คงใฝ่อยู่แต่ความสงบยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม วัฒนธรรมอันดี แม้ในยุคที่ประเทศจีนกำลังตั้งก๊กตั้งเหล่า แผ่อำนาจแย่งความเป็นใหญ่กันอยู่นั้น ไทพวนก็ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเหล่าใด คงอยู่อย่างสงบสุข เมื่อถูกรุกรานก็ร่วมกันต่อสู้อย่างกล้าหาญชาญชัย ทั้งให้ผู้รุกรานครั่นคร้ามไป **จนได้รับยกย่องจากนักยุทธศาศตร์ในสมัยนั้นว่า ไทพวนเป็นนักรบที่แกล้วกล้าไม่อาจรุกรานได้ง่าย ๆ**

แม้ได้อพยพมาเป็นชาติเดียวกันกับราชอาณาจักรไทยแล้ว ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามอันมีประจำดั้งเดิมของไทพวนอย่างไรก็ยังคงยึดมั่นอยู่อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือมีความรักพวกรักพ้องเหมือนพี่น้องท้องเดียวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันร่วมสร้างสรรค์ถิ่นที่ตนอยู่อาศัยให้เจริญ ไม่ก่อความวุ่นวายเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น และรักความสงบเป็นชีวิตจิตใจ นี้แลคือนิสัยของไทพวน

ดังนั้นการชุมนุมสังสรรค์ของไทพวนครั้งนี้ จึงถือว่าเป็นนิมิตมงคลอันประเสริฐ ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ใด ทั้งจะเป็นประโยชน์อันไพศาลแก่ประเทศชาติด้วย และความสามัคคีพร้อมเพรียงกันของหมู่คนดีมีอยู่ ณ ที่ใด ในที่นั้นย่อมจะมีแต่ความเจริญและความสงบสุขโดยแท้

หวังว่าไทพวนเราคงจะรักษาขนบธรรมเนียม และวัฒนธรรมอันดีงามของบรรพบุรุษไว้ได้ดุจเกลือที่รักษาความเค็มของมันไว้ได้ฉันนั้น

พระมหาอำนวย ป.ธ. ๗ เจ้าอาวาสวัดเชียงงา รองเจ้าคณะอำเภอบ้านหมี่ลพบุรี ได้กล่าวฝากมากับคณะทรงบัณฑิตว่า

รู้สึกดีใจว่าไทพวนเราจะได้พบปะสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน มีความสมัครสมานสามัคคีถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันเท่าที่สามารถจะทำได้ ขอให้ช่วยกันรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของเราให้ยืนนานสืบต่อไป

ไทพวนตามหนังสือต่าง ๆ

หนังสือไทพวน เรียบเรียงโดย **พ.อ. วิเชียร วงศ์วิเศษ** พิมพ์แจกโดย **พลโท ปุ่น วงศ์วิเศษ** ในงานทอดกฐินวัดหาดเสี้ยวมีคำนำเขียนโดย **พณฯ ดร. บุณย์ เจริญไชย** บางตอนมีดังนี้

"อีกอย่างหนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า สำเนียงผู้ไทยและไทพวนนั้นถ้าเทียบกับสำเนียงลาวจะเห็นแตกต่างกันได้ชัดตรงที่ว่าสำเนียงผู้ไทย ไทพวนจะสูงกว่าสำเนียงลาว ถ้าสำเนียงลาวจะออกเป็นไม้เอก สำเนียงผู้ไทย–ไทพวน จะออกเป็นไม้โท เช่นลาวพูดว่า ผ้าซีน ลีน (เล่น) แข่ว (พ้น) ไข้ ได้ ผู้ไทยและไทพวนจะออกเสียงเป็น ผ้าซั้น ลั้น แค่ว ไค้ ได๊ เป็นต้น เพราะฉะนั้นเพียงฟังสำเนียงหนักเบาก็จะรู้ได้ทันทีว่าเป็นลาวหรือผู้ไทย–ไทพวน"

"ฯลฯ ตามตำนานเมืองพวนเมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้วอาณาเขตเมืองพวนจึงกว้างใหญ่ขยายลงมาจดเขตเวียงจันทน์ตอนใต้ โดยมีราษฎรในเมืองคำเกิด คำมวน (ซึ่งรวมถึงเมืองวังเมืองมหาชัย) เป็นชาวผู้ไทย คนเมืองพวนซึ่งเดิมก็เป็นผู้ไทยอยู่แล้วย่อมมีความใกล้ชิดสนิทสนมกันฉันพี่น้องร่วมตระกูลเดียวกัน"

"ปัญหามีว่าเหตุใดผู้ไทยที่อพยพมาอยู่เมืองพวนกับขุนเจ็ดเจืองนี้ จึงมาได้ชื่อว่า ไทพวน ท่านผู้เขียนประภัติชาวไทพวนสันนิษฐานว่า เป็นชื่อที่เอามาจากภูเขาลูกหนึ่งในแคนพวน ข้าพเจ้าพยายามดูแผนที่ละเอียดของแคว้นพวนทำโดยนักสำรวจฝรั่งเศส ผู้ซึ่งเรียกแคว้นพวนตามภาษาญวนว่า **"ตรันนิน"** ไม่พบภูเขาลูกใดลูกหนึ่งที่มีชื่อว่า ภูพวนเห็นมีแต่สายน้ำสายหนึ่งเรียกน้ำพวน (ฝรั่งเศสเขียนว่า.....อ่านเป็นภูเอินหรือผู้เอิ้น) เป็นที่น่าสังเกตว่า ตามแผนที่ที่

ฝรั่งเศสทำขึ้นนั้นจะเห็นว่าแคว้นพวนตั้งอยู่บนที่ราบสูง มีภูเขาสลับซับซ้อนที่ดินอุดมสมบูรณ์ อากาศเยือกเย็น เป็นต้นน้ำงึม น้ำเนียหรือน้ำเงียบ และน้ำซันที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงระหว่างฝั่งตรงข้ามกับอำเภอโพนพิสัย และบึงกาฬ มีเมืองเชียงขวางเป็นเมืองเอกอยู่ใต้เมืองเชียงคำหรือทุ่งเชียงคำลงมาเล็กน้อย ใต้สุดลงมาได้แก่เมืองบริคันธ์ ซึ่งก็เป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของไทยพวน (ดูแผนที่ของ มองซิเออร์ ปาวี ฯลฯ)"

"ต่อมาเมื่อเมืองพวนได้กลับขึ้นกับกรุงสยามหลังจากปราบปรามซ่อเสร็จสิ้นแล้ว **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕** ได้ทรงแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ ออกไปปกครองหัวเมืองที่ติดต่อกับดินแดนต่างประเทศโดยแบ่งเป็นหัวเมืองลาว พุงขาว (หลวงพระบาง) ลาวเฉียง (เชียงใหม่) ลาวกาว (อุบล ร้อยเอ็ด ฯลฯ) และลาวพวน สำหรับหัวเมืองลาวพวนนั้น นอกจากเมืองทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงอันได้แก่ หนองคาย นครพนม สกลนคร ขอนแก่น แล้วยังรวมไปถึงเมืองเชียงขวาง เมืองบริคัณหนิคม (เมืองบริขันธ์) ทางฝั่งซ้ายอีกด้วยรวมเมือง ๑๐ เมือง เมืองน้อยอีก ๓๖ ฉะนั้นเมืองน้อยต่าง ๆ ในแคว้นพวนระหว่างเมืองบริคันธ์ขึ้นไป จนถึงเมืองเชียงขวาง ถือว่าอยู่ในดินแดนของหัวเมืองลาวพวนซึ่งมีพระเจ้าน้องยาเธอ **กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม** เป็นข้าหลวงใหญ่ตั้งที่ทำการอยู่ ณ เมืองหนองคาย (ดูเรื่องกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เสด็จไปจัดราชการ ณ เมืองลาวพวน ประชุมพงศาวดารฉบับคุรุสภาเล่ม ๔๖ หน้า ๔๗ เป็นต้นไป) ด้วยเหตุนี้กระมัง หัวเมืองไทยแถบตะวันออกเฉียงเหนือจึงได้ชื่อว่าอยู่ในมณฑลลาวพวน แต่ถ้าถือว่าผู้ไทยที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ เคยอยู่ในแว่นแคว้นแดนพวน ซึ่งรวมทั้งเมืองคำเกิดคำมวนมาก่อน เป็นไทพวนด้วยแล้ว ก็นับว่ามีเหตุผลน่าฟังอยู่"

นี่คือคำนำซึ่ง **พณฯ ดร. บุณย์ เจริญไชย** เขียนไว้ซึ่งผมคัดมาลงเป็นบางตอนและบางแห่งมีภาษาฝรั่งเศสกำกับไว้ ผมไม่ถนัดในภาษาเหล่านั้นจึงไม่ได้เขียนไว้

ส่วนข้อความต่อไปนี้อยู่ในหนังสือไทพวนซึ่ง **พ.อ. วิเชียร วงศ์วิเศษ** เรียบเรียง ผมขอน้อมคารวะต่อท่านผู้เรียบเรียงเดิมเพื่อจะได้อ่านกันกว้างขวางดังนี้

"สรุปแล้ว"

พวน เป็นชื่อเรียกคนไทยสาขาหนึ่งซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เมืองพวน แขวงเมืองเชียงขวางในประเทศลาว

ที่เรียกชื่อว่าเมืองพวนเพราะตั้งอยู่ใกล้ภูเขาชื่อว่าภูพวน จึงได้ตั้งชื่อเมืองว่า เมืองพวน

ถิ่นฐานเดิมของไทพวนปัจจุบันนี้คือเมืองพวนแขวงเมืองเชียงขวางในประเทศลาว ขุนเจ็ดเจืองเป็นผู้สร้าง สร้างมาแล้วเป็นเวลาประมาณ ๑๒๓๔ ปี หากผิดพลาดก็ขออภัยท่านผู้อ่านด้วย ถ้าจะกรุณาแจ้งชื่อเมืองและชื่อผู้สร้างที่ถูกต้องให้ทราบก็จะเป็นพระคุณอย่างยิ่ง ถิ่นที่อยู่เดิมของไทยพวนนอกจากที่เชียงขวางแล้ว ยังกระจัดกระจายไปอยู่ที่อื่นอีก ทั่วบริเวณลุ่มแม่น้ำงึมในเขตประเทศลาว เช่นบ้านหาดสวน พันทอง ตาลเบี้ยว หาดเสี้ยว บุ่งพร้าว ตลิ่งชัน บ้านเกิน (ต่อมาเป็นเมืองตุลาคม)

มีสิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง คือคนเหล่านี้เมื่อถูกกวาดต้อนมาจากบ้านเมืองใด มักจะตั้งชื่อบ้านเมืองที่ตั้งขึ้นใหม่ตามชื่อเดิม เหมือนกับคนไทยสาขาอื่น ๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาพร้อมกันเช่นเมืองเรณูนครเป็นต้น"

"กรุงเทพ ฯ ปัจจุบันนี้ไม่มีทางที่จะสืบทราบได้ว่ามีชาวไทพวนอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานแล้ว นับเป็นเวลาตั้งร้อยกว่าปี ภาษาพูดก็ถูกกลืนไป เป็นภาษากลางหมดแล้ว และชาวไทพวนที่อพยพมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ก็มีไม่มากนัก ตามที่ข้าพเจ้าได้ยินจากผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังก็มีอยู่เพียง ๒ แห่งเท่านั้น คือที่บางไส้ไก่แห่งหนึ่ง ที่ข้างวัดคอกหมูใกล้สี่แยกหลานหลวงแห่งหนึ่ง"

"ข้างวัดคอกหมูผู้บอกเล่ายังมีชีวิตอยู่ ท่านเล่าว่า เมื่อประมาณ ๕๐ ปีมาแล้ว ท่านได้ไปสนทนาปราศรัยกับชาวบ้านข้างวัดคอกหมู เป็นชาวไทพวน พูดภาษาไทพวนและมีการทอหูก ทอผ้า เหมือนชาวไทพวนบางท้องถิ่นด้วย หากเราจะไม่เชื่อว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้ก็มีเหตุผลที่น่าจะพิจารณาอยู่อย่างหนึ่ง คือคำว่า "วัดคอกหมู" เหตุผลเดิมของท่านเป็นมาอย่างไร ข้าพเจ้าไม่เคยได้อ่านประวัติของวัด แต่พิจารณาถึงเรื่องของคำเท่านั้น คำว่า "คอกหมู" ถ้าหมายถึงที่สำหรับเลี้ยงหมู น่าจะเป็นคำเพี้ยนมาจากภาษาของชาวไทพวน เพราะภาษาไทพวน

เรียกว่า "เคาะหมู" ส่วนภาษาภาคกลางดูเหมือนจะเรียกว่าเล้าหมู เหมือนอย่างเล้าเป็ดเล้าไก่ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าที่ข้างวัดคอกหมูนี้น่าจะเป็นที่ชาวไทพวนตั้งถิ่นฐานอยู่บ้าง ตามที่ท่านผู้บอกเล่าได้ไปสนทนาปราศรัยมาแล้วก็อาจเป็นได้"

ในขณะที่ข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ได้ไปเรียนถาม บางสิ่งบางอย่างกับท่านเจ้าคุณ**สวิมล-ธรรมาจารย์** คณะสลัก วัดมหาธาตุ ซึ่งท่านเป็นนักค้นคว้าองค์หนึ่ง ท่านได้พูดกับข้าพเจ้าว่า คำว่า นางเล้ง นี้เดิมทีเดียวเรียกว่า นาเล้ง เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังแล้วก็ไม่ได้มีความสนใจอะไร และไม่ได้ถามอะไรต่อไปอีกด้วย เพราะเห็นว่าไม่เกี่ยวอะไรกับเรื่องที่ข้าพเจ้าเขียน

ต่อมาเมื่อมีผู้มาพูดเรื่องชาวไทพวนข้างวัดคอกหมูให้ข้าพเจ้าฟัง จึงได้เกิดความสนใจเรื่องนางเล้งขึ้นมาทันทีเพราะอยู่ไม่ห่างไกลจากวัดคอกหมูเท่าไรนัก จะเรียกว่าอยู่ในบริเวณที่มีอาณาเขตติดต่อกันก็ได้ ที่มาเกิดความสนใจขึ้นก็เพราะเป็นเรื่องที่จะทำให้ชาวไทพวนซึ่งตั้งอยู่ข้างวัดคอกหมูปรากฏเป็นความจริงขึ้น และโดยนัยตรงกันข้ามก็จะทำให้คำว่า นางเล้ง มีหลักฐานมั่นคงเป็นที่น่าเชื่อถือได้อีกด้วย ถ้าคำว่า นางเล้ง เป็น นาเล้ง จริงตามที่กล่าวมาแล้วก็ต้องเป็นชื่อบ้านของไทพวนว่าบ้านนาเล้ง เป็นแน่ เพราะการเอาชื่อนามาตั้งเป็นชื่อบ้านนี้ ชาวไทพวนได้นิยมตั้งกันมาตั้งแต่ยังอยู่ในเมืองพวน แขวงเมืองเชียงขวาง ในประเทศลาวแล้ว คือเมื่อพยพไปตั้งบ้านเรือนทำไร่ทำนาอยู่ ณ ที่ไหนก็มักจะตั้งชื่อนาเป็นชื่อบ้าน เช่นอย่างผู้เฒ่าผู้แก่ที่อพยพมาอยู่ที่บ้านหาดเสี้ยวบางท่าน เล่าให้ลูกหลานฟังว่าท่านอพยพมาจากบ้านนาบงบ้าง บ้านนาบอนบ้าง บ้านนาบึงบ้างเป็นต้น มีผู้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ปัจจุบันนี้ในกรุงเทพ ฯ มีชาวไทยพวนตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่แห่งหนึ่ง คืออำเภอมีนบุรี เรียกว่าบ้านวัดบำเพ็ญ ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบทั้งสองฝั่งคลองล้อมรอบด้วยชาวไทยอิสลาม เนื่องจากได้อพยพมาเป็นเวลานานแล้ว และมีจำนวนไม่มากนัก ภาษาจึงถูกกลืนไปเป็นภาษากลางไปหมด แต่ก็ยังพอจำกันได้ว่าพวกตนเองมีเชื้อสายสืบเนื่องมาจากไทพวน ฯ

เมื่อนานไปก็แยกย้ายกันไปทำมาหากินอยู่ตามอำเภอต่าง ๆ ขณะนี้มีไทพวนอยู่เท่าที่รู้คือ :–

จังหวัดหนองคาย อ. ศรีเชียงใหม่ อ. โพนพิไส อ. บึงกาฬ บ้านงิ้วพันลำ
(**คุณศรัทธา อินทรพานิช** เป็นผู้บอกไม่ทราบว่ามีบ้านอะไรบ้าง)

จังหวัดอุดรธานี มีที่ อ. บ้านผือ และบ้านเชียง อ. หนองหาน

จังหวัดสุโขทัย อ. ศรีสัชนาลัย มีหาดสูง หาดเสี้ยว บ้านใหม่ แม่ราก
อ. สวรรคโลก มีบ้านคลองมะพลับ
อ. ลานหอย มีบ้านวังหาด

จังหวัดแพร่ อ. เมือง มีบ้านทุ่งโห้งเหนือ–ใต้

จังหวัดพิจิตร อ. ตะพานหิน มีทุ่งโพธิ์ วังทับค้อ วังลุ่ม บ่าแดง

จังหวัดพิษณุโลก อ. วังทอง มีบ้านเข็ก

จังหวัดอุตรดิตถ์ อ. เมือง มีบ้านปากฝาง ผาจุก

จังหวัดสุพรรณบุรี อ. บางปลาม้า มีลานคา กกม่วง บ้านด่าน บ้านสูตร อุทุมพร บ้านหมี่ บ้านเก่า ดอกบัว ไผ่เดี่ยว เก้าห้อง มะขามล้ม

จังหวัดสิงห์บุรี อ. พรหมบุรี มีเสาธงทอง กุฎีทอง โพธิ์เอน อุตมะพิชัย บางน้ำเชี่ยว โภคาภิวัฒน์

จังหวัดสระบุรี อ. หนองโดน มีบ้านกลับ บ้านครัว บ้านคลอง คลองบุญ คลองโดน บ้านสร้าง

จังหวัดลพบุรี อ. เมือง มีบ้านถนนใหญ่–แค โคกกระเทียม
อ. บ้านหมี่ มีบ้านกลาง สว่างอารมณ์ ราษฎร์ธานี โบสถ์ โพนทอง เชียงงา บ้านกล้วย บ้านหมี่ใหญ่–น้อย บางกะพี้ใหญ่–น้อย สะเตยใหญ่–น้อย สำโรงใหญ่–น้อย หินปักใหญ่–เหนือ–ทุ่ง มะขามเอน–เฒ่า ทุ่งทะเลหญ้า เขาวงกต บ้านทราย วังวัดเหนือ–ใต้ คลองไม้เสียบ หัวเขา เนินยาว ดงพลับ ห้วยแก้ว หนองทรายขาว หลุมข้าว สระใหญ่ ไผ่ใหญ่

จังหวัดนครนายก อ. ปากพลี มีบ้านใหม่ ผึ้งคลอง ท่าแดง หนองแสง หนองหูลิง คลองตะเคียน คลองคล้า เกาะกา แขมโค้ง สะแกซึง ขุมข้าว โพธิศรี กลางโสภา โพธิ์ทอง เกาะหวาย หนองหินแฮ่

จังหวัดปราจีนบุรี อ. โคกบีบ และ อ. ศรีมหาโพธิ มีหัวชา หัวหว้า หัวนา หัวสระข่อย หายโศก โคกบีบ โคกวัด โคกพนมดี หนองเสือ หนองสะแก หนองเกด หนองนก หนองบ้าหมู หนองปรือ หนองเฮือ โพนไทร โพนกระเบา ดอนสับฟาก ดงกะทงยาม บ้านแล้ง คู้ลำพัน ไผ่ขาด ละเบาะไผ่ ปรือวาย ส้มแสง แปรงไผ่ เกาะกะตาย มวงขาว ชาหวา

อ. อรัญประเทศ มีบ้านระหัดตึก

จังหวัดฉะเชิงเทรา อ. พนมสารคาม อ. สนามชัย มีเมืองกลาง เมืองกลาย เมืองแมด หนองปรือน้อย หนองเค็ด หนองลี หนองยาว หนองเต่าชน หนองปลาตอง หนองน้ำดำ หนองเสือ หนองโพรง หนองแหน นาเหล่าน้ำ นาเหล่าบก จอมศรี จอมมะณี เชียงใต้ เตาเหล็ก เตาอิฐ มหาเจดีย์ ราชฮ้วง หัวกะสัง บ้านซ่อง บางพะเนียง ขุมข้าว โพธิ์ใหญ่ บ้านค้อ บ้านแล้ง ลาดกะทิง ดอนทะนา

คำเตือนสต แด่พ่อง ลาวพวน

คัดมาจากตอนหนึ่งของคำเก่าโบราณลาวพวน

"....ควายหากเห็นแก่หญ้า เขียวกางนาแล่นเข้าใส่
ปาเห็นเบ็ดหุ้มเหยื่อไว้ คองจ้องสิสวบกิน
บาดติดคอดั่นดิ้น สิเจ็บปวดทีหลัง
ก่อนสิเอาของเขา ให้ฮ่ำฮอนจนแจ้ง
เห็นแก่กินเพียงเล็กน้อย สิเจ็บใจบ่ออู้สว่าง
คิดให้ไกและกว้าง ทางหน้าให้ยืดยาว เด้อพี่น้องเอ๊ย

จาก ไพบูลย์ นพคุณ
๕/๒๘ แซบอีหลี ตลาดเอเซีย หน้าวัดเสาหิน
สะพานพระราม ๖ กทม.

หมายเหตุ

คำว่า ขุนบัลลินัว ในประวัติศาสตร์พวกเราไทพวนนี้ อันที่จริงเป็นคน ๆ เดียวกันกับที่พงศาวดารเมืองล้านช้างและหนังสือประชุมพงศาวดารไทยเรียกชื่อว่าขุนบูฮมหรือขุนบอลมขุนบรม ซึ่งได้กล่าวว่าเป็นต้นตระกูลชนชาติอ้ายลาว และได้ส่งลูกไปครองเมืองต่าง ๆ และเมืองที่ไปครองก็ตรงกันกับที่ประวัติไทพวนอ้างถึง มีแต่เพิ่มอีกสองคน เป็น ๗ คน แทนที่จะเป็น ๕ คน เหมือนที่ประวัติไทพวนอ้างถึง และเมืองที่พงศาวดารล้านช้างอ้างว่าส่งลูกไปปกครองนั้น ก็คือเมืองหอแต (หนองแส) ซึ่งทุกวันนี้อยู่ในเขตประเทศจีน และเมืองแกวช่องบัว (หัวพันทั้งห้าทั้งหก) ซึ่งทุกวันนี้อยู่ในเขตประเทศเวียดนาม ฉะนั้น การระบุจำนวนลูกต่างกัน คงเป็นเพราะการไม่ต้องการให้ความยาวไปในแง่ของการเมืองในอนาคตของผู้เขียนประวัติศาสตร์ยุคนั้นก็เป็นได้ แต่ความจริงย่อมประกาศตัวของมันเองอยู่ตลอดไปว่า “ชนชาติอ้ายลาว เป็นต้นกำเนิดแก่ทั้งเผ่า ไทอาหม ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทดำ ไทล้านนา ไทล้านช้าง ไทสยาม (อยุธยา) ดังปรากฏอยู่ในพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระบิยมหาราชรัชกาลที่ ๕ เรื่องพระราชพงศาวดาร ซึ่งในหลวงรัชกาลที่ ๗ ทรงโปรดให้จัดพิมพ์ ซึ่งหน้า ๒๒ ได้ระบุว่า “ตระกูลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) *นั้นเป็นเชื้อลาว มาตั้งพระราชธานี ในประเทศสยาม ธรรมเนียมต่าง ๆ คงยังเจือลาว* อยู่มาก....”

ไพบูลย์ นพคุณ

๒๙ ธ.ค. ๒๕๒๖

ภาษิต “ลาวโบราณ”

พี้น้ อยากกินตับฟ้า แขนบ่ยาวเด่บ่ฮอด อยากกินปอดฟ้า แขนสั้นเด่บ่เถิง สานอพี้น้เป็นดัง แนวเสียมเหี้ยน ผสงหาดินแก่น เสียมบ้องต้น ผสงทั้นใส่โพน หั้นแหล้ว สัจจะผู้หญิงนี้ คือหางหมาแม่ ลอดฮั้วแล้ว งอขึ้นดั่งเดิม

เจ้าแม่น ชายอีหยัง บ่แม่น ทรายแกมตม สนมแกมหญ้าตี ชายบ่กล้า ชายสิเกิด มาหยัง สังบ่ แทงคอลัดตัดคอตาย แต่ขี้เทาคากั้น พุ้น เอย

ประวัติความเป็นมาของบั้งไฟและบุญบั้งไฟ

(ถอดจากภาษาลาวต้นฉบับพิมพ์ที่นครเวียงจันทน์)

โดย มหาสิลา วีรวงศ์

บุญบั้งไฟ นับเป็นประเพณีเก่าแก่ของลาวปางหนึ่ง และบุญบั้งไฟนี้ มักนิยมเฮ็ดกันหลาย ในระหว่างเดือน ๖ จึงเฮียกว่าบุญเดือนหกก็มี แต่ก็เป็นการประหลาดอยู่ว่า ประเพณีเฮ็ดบุญเดือนหก หรือบุญบั้งไฟนี้ บ่อเห็นมีก่าวไว้ในฮีตสิบสองคองสิบสี่ของลาวชาวหลวงพระบาง และประเพณีบุญบั้งไฟ ก็ผากดว่าชาวนครหลวงพระบางบางบ่อนนิยมเฮ็ดคือกัน

ตามที่ได้สืบค้นเบิ่งในคนหมู่ชนที่นิยมเฮ็ดบุญบั้งไฟนั้น เห็นมีอยู่แต่ในหมู่คนลาว จำพวกลาวล้อ แขวงสิบสองบั่นนา ลาวเชียงใหม่ ลาวเชียงขวาง ลาวเวียงจันทน์ และลาวอิสานทั่ว ๆ ไป ทั้งหมดเว้นแต่ลาวโคราช ส่วนพวกไทย หรือลาวสยามนั้นบ่อเคยเฮ็ดบุญบั้งไฟเลย

คำว่า "บั้งไฟ" ลาวล้อสิบสองบั่นนา เฮียกว่า "จิหลอด" และคำว่า จิหลอดนี้เองกายมาเป็น "จรวด" ในภาษาไทยเดียวนี้

ลาวเชียงใหม่ เฮียกบั้งไฟว่า "จิบอกไฟ" และชาวไทยกรุงเทพเฮียกว่า "บ้องไฟ"

บุญบั้งไฟ เกิดมาแต่ครั้งใด ใผหรือชนชาติใดภาษาใด เฮ็ดมาก่อนและเฮ็ดเพื่อประโยชน์อันใด คำถามทั้งนี้ยังบ่อมีผู้ใดตอบยืนยันได้คักแน่ จักคน ข้าพเจ้าผู้เขียนก็ยืนยันบ่ได้เทือ

นิทานที่เห็นเกี่ยวกับบุญบั้งไฟนี้ ก็เห็นมีเรื่องเดียว คือนิทานเรื่องผาแดง–นางไอ่ หรือนิทานพะยาขอมเมืองหนองหานท่อนั้น จะนำมาเล่าแต่เพียงเท่านี้

ปางก่อน (พ.ศ. ใดบ่ฮู้) มีพญาขอม (เขมร) เป็นใหญ่เป็นเจ้าอยู่เมืองหนองหาน (แต่ก่อนบ่ทันเป็นหนอง) ได้เฮ็ดบุญบั้งไฟใหญ่เส็งกัน บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่ออกชื่อถูกเชิญให้เฮ็ดบุญบั้งไฟมาเส็งกันที่ฉือได้ก็มี

– ท้าวแดง (เมืองผาแดงอยู่ทางทิศตวันตก ก้ำใต้เมืองจังหวัดอุดรเดียวนี้)

– เมืองสีแก้ว (คือบ้านสีแก้วผักแว่นอยู่ในเขตจังหวัดร้อยเอ็ด เดียวนี้เป็นบ้านเก่าแก่)

– เมืองพ้าแดด (เดียวนี้เป็นเมืองฮ้าง) อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นเมืองเก่าแก่ มีศิลปวัตถุโบราณสมัยขอมเหลืออย่ และเป็นเมืองใหญ่เมืองหนึ่ง

– เมืองเชียงเหียน อยู่ในเขตจังหวัดมหาสารคาม

ในปางบุญมโหฬารนี้ ลูกชายพญานาคชื่อท้าวพังคีที่อยู่ในแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง) ก็ได้ปอมเพศเป็นชายหนุ่มขึ้นมาเบิงบุญ ท้าวพังคีได้มาเห็นนางไอ่ลูกสาวพญาขอม ผู้งามหลาย ก็มีความกะสันต์มักอยู่ในใจ

บุญบั้งไฟคาวนี้ ผากดว่า เพ็นจูดบั้งไฟเสี่ยงบุญเส็งกัน บั้งไฟของท้าวพญาแดง แตกบั้งไฟพญาขอมซุ ส่วนบั้งไฟเมืองอื่น ๆ ขึ้นหมด

คันบุญเลิกแล้ว วันลุนมาท้าวพังคี ลูกชายพญานาค คึดฮอดนางไอ่หลาย และอยากเบิงนางให้เต็มตาจึงพาบริวารมาแล้วแปงตัวเองเป็นกะฮอกก่อน แขวนเขาคำขึ้นไปกินหมากง้ำอ่อน ต้นอยู่ปลายซานผาสาทของนาง นางไอ่ได้ยินเสียงเขาะก็ออกมาเบิง ทางอ้ายกะฮอกปากก็กัดหมากง้ำ ตาส่งเบิงผู้สาว....

นางไอ่ เห็นกะฮอกประหลาด ก็สั่งให้นายพานมายิงกะฮอกก่อน พังคีถูกยิงตกจากต้นง้ำ ก่อนจะใจขาดได้อธิษฐานว่า ขอให้มีซิ้นหลายและแซบนัวดี คนหมดเมืองมากินอย่าให้หมด แล้วนางไอ่ก็ให้คนคัวกะฮอกนั้นแจกยายกินกันทั่วเมือง เว้นแต่พวกแม่ฮ้างแม่หม้ายเพ็นบ่ยากให้กิน

ฝ่ายนาคบริวารของท้าวพังคีเห็นดังนั้น ก็พ้าวลงไปบอกพญานาค ผู้บิดาของท้าวพังคี พญานาคโกรธหลายจึงพาบริวารขึ้นมาทำลายเมือง

ในคืนนั้นท้าวผาแดง ผู้เป็นชู้นางไอ่ ก็ขี่ม้ามากับท้าวสาม มาหานางไอ่ และนางก็หาลาบกะฮอกมาสู่ท้าวกิน ท้าวผาแดงเห็นประหลาด จึงก่าวว่า เป็นสังเจ้ามากินกะฮอกก่อน เจ้าบ่ย้านเมืองบ้านหล้มจมบ่น้อ ดังนี้แล้วก็เอานางขึ้นซ้อนท้ายม้า พาออกหนีจากเมือง โดยมีท้าวสาม บ่าวผู้จงฮักภักดี ติดตามก้นม้าไปนำ

ส่วนพวกนาคบุ่นทำลายเมือง ให้หล้มจนหมด (เว้นแต่เฮือนแม่หม้าย แม่ฮ้าง) ซอกหานางไอ่ บ่เห็นก็คิดติดตาม นำไปจนเห็นท้าวผาแดงนางไอ่ เวลาจะลงจากผาสาทนั้น พ้าวหลายบ่ทันได้หยัง ทันคว้าได้แต่ค้องมุงคุลหน่วยเดียว เอาให้ท้าวสามพายแล่นนำก้นม้า นาคควัดนำทันก็เอาหางสอด ดึงเอาค้องหลุดจากบ่าท้าวสามไป บ่อนหั้นจึงเรียกว่า หนองค้องหรือ เว้นค้องเท่าทุกวันนี้

จากนั้นนาคก็ควัดนำอีก แล้วเอาหางสอดเกี้ยวได้แหวนของนางตกลง ที่นั้นจึงเรียกว่า หนองแหวนเท่ากาละบัดนี้ จากนั้นนาคก็ควัดนำก้นม้า บ่ได้หยุดหย่อน ท้าวสามแล่นนำก้นม้าพลาดล้มมาสุดทาง (สามพะลาดล้ม ก้นขี่ทั่งทั้งยืน บักสามก้นขีศักดิ์ทั่งขี้ดินเป็นห้วย) ผลสุดท้ายนาคก็เอาหางเกี้ยวเอานางไอ่ได้ ส่วนอ้ายสามกับท้าวผาแดง นาคบ่เอาเพราะบ่ได้กินกะฮอกก่อน และคองนาคขุดนำอ้ายสามนั้น จึงเกิดเป็นห้วย เรียกว่า ห้วยสามพะลาด แต่เดียวนี้เฮียกว่า ห้วยสามพาด ซึ่งทุกท่านที่เคยขึ้นรถไฟจากอุดรไปกรุงเทพ ฯ ต้องผ่านสถานีห้วยสามพาด (อยู่ระหว่างอุดรกับกุมภวาปี)

เรื่องบุญบั้งไฟครั้งยิ่งใหญ่ ผากดมีเทื่อเดียวเท่านี้ ส่วนเมืองพญาขอมนั้นหล้ม (ล่ม) ลงบริเวณนั้น เลยเกิดเป็นหนอง คือหนองหาน อำเภอกุมภวาปีเดียวนี้ (กุมภวาปี แปลว่า บั้งหม้อ หรือ หนองหม้อ)

ในเรื่องก่าวถึงเมืองพญาขอมหล้ม จม เกิดเป็นหนองนี้ก็เป็นการประหลาดอยู่ เพาะว่าตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๖๖ มาจนถึง ค.ศ. ๑๙๗๒ ล่วงมาแล้วนี้ กรมศิลปากร ประเทศไทยได้ทำการขุดค้นหาของบูฮาน ในบริเวณบ้านเชียงที่อยู่ในอาณาเขตของหนองหาน ซึ่งก่าวว่าเป็นเมืองพญาขอมมาแต่ก่อนนั้น ได้พบพ้อเคื่องปั้นดินเผา เป็นหม้อไห จนตลอดฮ่างกระดูกคน กรมศิลปากรได้ส่งเครื่องเหล่านี้ไปให้กองพิพิธภัณฑ์ มหาวิทยาลัยเพ็นซินวาเนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา พิสูจน์เบิ่ง ผากดว่า วัตถุบูฮานเหล่านั้นมีอายุมาแล้ว บ่ต่ำกว่า ๕๕๑๕ ปี เถิง ๖๐๕๔ ปี หรือจะมีอายุแต่ ๕,๐๐๐ ปี เถิง ๖,๐๐๐ ปีก็ได้

ตามที่กล่าวมานี้ แม่นเรื่องบุญบั้งไฟ ปางหนึ่งหรือครั้งหนึ่งตามนิทานก่าวไว้ *บ่แบ่นเรื่องต้นกำเนิดของบุญบั้งไฟ ต้นกำเนิดของบุญบั้งไฟ* ยังค้นหาบ่พ้อ (หรือถ้าแม่น

บั้งไฟทำกันในยุคที่ เรื่องผาแดงนางไอ่ ก่าวเถิง และถ้าหลักฐานพบที่บ้านเชียงเมื่อไว ๆ นี้ เป็นเมืองก่อนที่จะกินกะฮอกด่อน และหล้มจมแล้ว *บั้งไฟก็ต้องมีอายุถึง ๕,๐๐๐ ปี ๖,๐๐๐ ปี มาแล้ว* ซึ่งคงนานกว่าที่ประวัติศาสตร์ฝรั่งคิดค้นพบหม้อ และก็คงแม่นคนลาวนี้ที่ค้นพ้อหม้อ (ดินบืน) ก่อนผู้อื่นไม่นาน บัดนี้มาเถิงบัญหาที่ว่า เฮ็ดบุญบั้งไฟ เพื่อประโยชน์อันใด บัญหานี้ก็หยุ้งยากบ่อหน้อยกว่าต้นกำเนิดของบุญเลยทีเดียว เพราะบ่มีตำนานหรือนิทานหรือหนังสือเรื่องใดกล่าวไว้เลย มีแต่ความเว้าของคนบูฮานเว้าสืบต่อกันมา ดังจะนำมาก่าวสู่กันฟังต่อไปนี้.–

บางพวกว่า เฮ็ดบุญบั้งไฟ จูดบูชาแถน บูชาเทวดา เพื่อให้ฟ้าฝนตกดี ลัทธินี้เป็นลัทธิที่เชื่อว่า เทิงฟ้านั้นมีเป็นชั้น ๆ คือกันกับฮังต่อ แต่ละชั้นเป็นเมืองหนึ่ง ๆ หรือประเทศหนึ่ง ๆ ผู้เป็นเจ้าของแต่ละเมืองฟ้านั้น ลาวเฮาเอ้นว่า พญาแถน ภาษาบาลีว่า เทพเจ้า หรือ พระอินทร์ พระพรหม พญาแถนหรือเทพเจ้าเหล่านั้น เป็นผู้แต่งฝนแต่งลม แต่งแดด แต่งน้ำแต่งไฟ การจูดบั้งไฟให้ขึ้นไปเทิงอากาศ ก็เพื่อบูชาเทพเจ้า หรือพญาแถน เหล่านั้นให้เพิ่นดีใจได้แต่งฟ้าแต่งฝนมาให้ เพื่อจะได้เฮ็ดไฮ่เฮ็ดนาตามละดูกาล

พวกหนึ่งก่าวว่า จูดบั้งไฟเพื่อเป็นพุทธบูชา คือบูชาพระพุทธเจ้า ดังมีคำกอนเป็นพุทธบูชาของลาวเชียงใหม่เป็นตัวอย่าง ซึ่งลาวเฮาเฮียกว่า "เซิ้งบั้งไฟ" ชาวเชียงใหม่เฮียกว่า "ฮ่ำบั้งไฟ" ดังนี้.–

สาธุการ ยกมือวอนไหว้ เทพไทตนสัพพัญญู
ชุมหมู่ตู ข้าตกแต่งสร้าง บั้งไฟขึ้นค้างจูดเป็นบูชา
ห้อหันทันตา ขึ้นปอมเมฆพ้า บ่าวสาวแหงนหน้า ตาผ่อมืดมัว
เสียงโหวดดังลั่ว ปานดอยจะปิ้น ฮ้าวสาวท่าวดิ้น สลบไสล
ยอดสุดสายใจ บ่ตวยเนอเจ้า ฯลฯ

โฮมความแล้ว การเฮ็ดบุญบั้งไฟ จูดนี้ แต่ดั้งเดิมแม่นเฮ็ดจูดบูชาพญาแถน หรือเทพเจ้าเทิงเมืองฟ้า ภายลุนมา เมื่อพวกเฮาได้นับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็เลยจูดบูชาพระพุทธเจ้านำอีก ดั่งเดียวกับประเพณีอื่น ๆ ซึ่งแต่เดิมก็แม่น ประเพณีพราหมณ์ ดังประเพณีตรุษสงกรานต์

เป็นต้นเมื่อได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็เอาพระพุทธศาสนาเข้าไปแซกจนทุกวันนี้ ประเพณีตรุษสงกรานต์ อันเป็นประเพณีพราหมณ์แท้ ๆ ก็มีพระพุทธศาสนาเข้ามาแซกกายกว่าเดิงแล้ว

อีกประการหนึ่ง ได้สังเกตเห็นว่า การเฮ็ดบุญบั้งไฟในเดือนหกนี้ พิธีสำคัญอีกอย่างหนึ่งในปางบุญนี้มีบ่เคยขาดนั้น แม่นการบวชและเถราภิเศก คือหดสรงพระภิกษุขึ้นให้มียศศักดิ์ตามฐานะ

ฉนั้น จึงพอมีทางจะสันนิษฐานได้ว่า การบวชและการหดที่เฮ็ดในวันบุญบั้งไฟ มื้อเดือนหกเพ็งนี้ ก็เนื่องในวันเกิดวันตรัสรู้ และวันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า แต่ที่เพ็นเอ้นวันเดือนหกเพ็งนี้ว่า บุญวิสาขบูชา นั้น เอ้นตามชื่อดาวฤกษ์ วิสาขะ (ดาวแขนนาง) ที่พระจันทร์ต้องเดินผ่าน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ทุก ๆ ปี นั้นเอง และการบูชาระลึกหาคุณของพระพุทธเจ้าในวันนั้น จึงเอ้นว่า วันวิสาขะบูชา (การบูชาในวันวิสาขะ)

ดังนั้นการเฮ็ดบุญบั้งไฟ ก็แม่นเฮ็ดจุดบูชาในวันวิสาขะคือกัน เพราะว่าคำเซิ้งบั้งไฟแต่บูฮาน เพ็นก็แต่งเอาเรื่องพระพุทธเจ้ามาเซิ้ง และคำเซิงนั้นเพ็นเอ้นว่า "กาพย์พระมุนี" มีคำขึ้นต้นว่าดังนี้.–

อมพุทโธ นโมเป็นเค้า ข้าสิเว้ากาพย์พระมุนี
พระมุนีอยู่หัวเป็นเจ้า เว้าเมือหน้ายังกว้างกว่าหลัง
อนิจจังลูกหลานเต็มบ้าน อย่าขี้ค้านประฮีตคองธรรม
ให้พ่ำเพ็งภาวนาอย่าขาด ให้ตักบาตรอย่าขาดวันศีล
ให้กินทาน จังหันแม่ออก เพ็นสอนบอกอย่าเกิดโมโห
โตสอนโต ฟังเอาจั่งได้. ฯลฯ

นี้แสดงให้เห็นว่า คำเซิ้งบั้งไฟแต่บูฮานก็มีลักษณะเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาโดยตรง และอาจารย์ที่หัวหน้าพาเซิ้งก็คือกันกับหัวหน้าหรืออาจารย์ผู้พาว่า อิติปิโส ฯลฯ ในเวลาแห่บั้งไฟ แห่เทียนอ้อมสิม ในมื้อบุญวิสาขะนั้นคือกัน ทั้งการแห่บั้งไฟ อ้อมสาลาและสิมในเวลากลางคืน แต่ก่อนเพ็นก็เอ้นว่า บูชาไฟดังเดียวกัน

การเฮ็ดบุญบั้งไฟ ตลอดจนการเซิ้งบั้งไฟในทุกวันนี้ ได้ออกนอกขอบเขตของบุญวิสาขะบูชาไปหลายแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะความเจริญด้านวัตถุ และความบ่วงบ้าของมนุษย์ นั้นเอง

(จากหนังสือเรื่องฮีตสิบสอง– ฉบับวิจารณ์ของ มหาสิลา วีรวงศ์ ซึ่งพิมพ์ที่นครเวียงจันทน์ ปี ค.ศ. ๑๙๗๔)

เสี่ยว

โดย พณ ฯ จารุบุตร เรืองสุวรรณ

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการสำรวจประชาชนไทยที่มีวันเกิด เดือนเกิด ปีเกิด ตรงกับวันพระราชสมภพของพระมหากษัตริย์ เพื่อขึ้นบัญชีไว้เป็น "สหชาติ" โดยเฉพาะรัชกาลที่ ๗ บรรดาผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นสหชาติทั้งหลาย รวมทั้งที่มีอายุต่างกันคนละรอบ จะได้รับเหรียญมงคลเป็นที่ระลึกด้วย

ในพงศาวดารล้านนาไทยมีข้อความสำคัญปรากฏว่า พ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนมังราย พ่อขนงำเมือง ได้จัดให้มีพิธีกรรมปฏิญาณ เป็นสหาย หรือ "เสี่ยว" กัน โดยการกรีดเลือดลงในจอกสุราแล้วคลุกเคล้า ทั้ง ๓ พระองค์ทรงดื่มเลือดของกันและกัน พร้อมกับกราบไหว้เทพารักษ์ให้เป็นสักขีพยานว่าจะรักสมัครสมานน้ำใจกัน ไม่ทำร้ายเบียดเบียนกัน สถานที่กษัตริย์ทั้ง ๓ นั่งสาบาน เป็นเสี่ยวเป็นเพื่อนน้ำมิตร เอาหลังพิงกันจึงเรียกชื่อต่อมาว่า "แม่น้ำอิง" จนตราบเท่าทุกวันนี้

"เพื่อนกินหาง่าย เพื่อนตายหายาก" หรือ "มิตรเทียม มิตรแท้" เป็นคำคมซึ่งเข้าใจรู้จักกันแพร่หลายในสังคมไทยลาวมาตั้งแต่โบราณกาล ดังนั้นคนไทยลาวไม่ว่าจะอยู่ภูมิภาคใดต่างก็มีมาตรการหรือขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะสรรหาเพื่อนตายหรือมิตรแท้

คำว่า "เสี่ยว" มีที่มาจาก "สหาย" ในภาษาบาลี ทำนองเดียวกับคำว่า "เพีย" หรือพญามาจากคำว่าพีระ ซึ่งทางภาคกลางกลายเป็นพระยา (ผู้เขียนประวัติศาสตร์ไทยมักจะไม่เข้าใจความหมายจึงใช้คำว่า เพี้ย ซึ่งแปลว่าขี้อ่อนของสัตว์)

เสี่ยว ก็หมายความถึงสหาย, มิตร, เกลอ, เพื่อน, แต่มีน้ำหนักเพิ่มขึ้นถึงขนาดเป็นเพื่อนรักอันสนิท เพื่อนน้ำมิตร มิตรแท้ที่ให้ความเชื่อถือไว้วางใจกันได้มากที่สุด เพื่อนร่วมชีวิตซึ่งอาจตายแทนกันได้ เพื่อนร่วมเป็นร่วมตาย หรือ เพื่อนตาย

ประเพณีทางภาคเหนือ

ชาวไทยทางภาคเหนือ รวมทั้งบางท้องถิ่นในภาคกลางตอนบน มีประเพณีเกี่ยวกับความสัมพันธ์หรือผูกพันกันระหว่างบุคคลทางชีวิตจิตใจโดยเรียกว่า "เสี่ยว" ภาษาหนังสือทางล้านนามักจะใช้คำว่า "มิตรแก้ว สหายคำ" ชาวบ้านธรรมดาเรียกกันว่า "เสี่ยวคืน เสี่ยวฮัก เสี่ยวแพง" หากสนิทสนมกันมาก มักร้องทักว่า ไอ้เสี่ยว (ชาย) อี่เสี่ยว (หญิง) สำหรับชาวเขาโดยเฉพาะเผ่ายางหรือกะเหรี่ยงก็ใช้คำว่าเสี่ยวเหมือนกัน ซึ่งอาจจะได้คำนี้ไปจากคนเมืองตอนมาติดต่อซื้อขายก็เป็นได้

การผูกมิตรทางภาคเหนือที่เรียกว่าเสี่ยวนั้นมักจะนับเอาคนที่มีอายุรุ่นเดียวกัน โดยเกิดปีเดียวกันเท่านั้น ถ้าเกิดปี เดือน วัน และเวลาเดียวกันได้ยิ่งดี แก่กว่าหรืออ่อนกว่าไม่นิยมใช้คำนี้

พิธีการหรือพิธีกรรมในการปฏิญาณเป็นเสี่ยวสำหรับชาวบ้านทั่วไปในภาคเหนือปัจจุบันนี้ไม่ค่อยปรากฏ เมื่อเป็นสหชาติ (เกิดร่วมปีเดียวกัน) ได้มีโอกาสคบหาสมาคมโดยอยู่ใกล้ชิดสนิทสนม ทำงานร่วมกันหรือเดินทางไปประกอบอาชีพด้วยกัน มีความรักใคร่ชอบพอกันเป็นพิเศษถึงขั้นไว้เนื้อเชื่อใจกันแล้วก็อาจพูดตกลงกันปากเปล่า ไม่มีพิธีกรรมใด ๆ ประกอบก็ได้

เสี่ยว ทางภาคเหนือ อาจจะเป็นบุคคลต่างเพศกัน ก็ได้ ถ้าหากเกิดปีเดียวกันและมีความประสงค์จะเป็นเสี่ยวกัน แต่ในขณะที่ทั้งสองฝ่ายยังไม่มีครอบครัวจะยังไม่ประกาศการเป็นเสี่ยวกัน จนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายมีลูก จึงจะประกาศให้ลูกรู้จัก "พ่อเสี่ยว" หรือ "แม่เสี่ยว" รวมทั้งสามีหรือภรรยาของพ่อเสี่ยวก็ต้องเรียกว่า พ่อเสี่ยวหรือแม่เสี่ยวด้วย

เหตุที่ต้องประกาศให้ลูกรู้จัก "เสี่ยว" ต่างเพศหลังการแต่งงานก็เพราะว่าบุคคลทั้งสองอาจเกิดความรักกันฉันชู้สาวขึ้นได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ถือว่าการเป็นเสี่ยวกันนั้นเลิกไปโดยปริยาย หลังจากต่างฝ่ายได้แต่งงานมีลูก มีฐานะเป็นพ่อเสี่ยว แม่เสี่ยวและยังคงรักใคร่นับถือกันอยู่ ลูกหลานของอีกฝ่ายหนึ่งก็จะต้องให้ความเคารพนับถือเหมือนกับพ่อแม่บังเกิดเกล้าจริง ๆ

หลังจากตกลงปลงใจมีฐานะเป็นเสี่ยวกันแล้ว เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยาก จะต้องช่วยเหลือกันดุจญาติสนิทมักจะไว้วางใจเสียสละให้แก่กันและกันมากกว่าบุคคลที่รู้จักชอบพอกันตามธรรมดา ฝ่ายใดจัดงานมงคล เช่น การอุปสมบท หรือ แต่งงาน พ่อแม่อีกฝ่ายหนึ่งมักจะให้เงินทองของขวัญเหมือนเป็นงานของลูกหลานในไส้ ทั้งสองฝ่ายสามารถถือวิสาสะใช้เครื่องน่งห่มของกันและกันได้โดยไม่ถือว่าเป็นการละลาบละล้วง ถ้ามีลูกสาว ลูกชายก็มักจะให้แต่งงานกัน เพราะพ่อแม่ทั้งสองฝ่ายมีความผูกพันกันอยู่มาก

การเอาลูกคนอื่นมาเลี้ยงมีฐานะเป็นแม่เลี้ยง–แม่ยัก ถ้าเป็นพระสงฆ์ก็เรียกว่า แม่ออก พ่อออก หรือลูกเลี้ยงแล้วแต่กรณี

ประเพณีภาคกลาง

ชาวไทยทางภาคกลางโดยทั่วไปมักจะใช้คำว่า “เพื่อน” แต่บางท้องที่ทางภาคเหนือตอนบน เช่น จังหวัดตาก เพชรบูรณ์ พิษณุโลก ก็มีการใช้คำว่าเสี่ยว หรือ เกลอปะปนกันอยู่บ้าง แต่ถ้าจะให้มีน้ำหนักมีความหมายเสมอกับคำว่าเสี่ยวแล้ว ก็คงใช้คำว่า เพื่อนร่วมน้ำสาบาน เพื่อนร่วมชีวิตมิตรร่วมตาย

เพื่อนร่วมชีวิตทางภาคกลางก็คงจะมีหลักปฏิบัติต่อกันเหมือนกันหรือใกล้เคียงกันกับเสี่ยวทางภาคเหนือและภาคอีสาน

ประเพณีทางภาคใต้

ชาวไทยที่อยู่ทางภาคใต้นั้นหากครอบครัวใดมีความสนิทสนมรักใคร่กันและภรรยากำลังตั้งครรภ์ เคยมีประเพณีให้ทารกในครรภ์เป็น “เกลอ” กันตั้งแต่อยู่ในท้องแม่ ถ้าคลอดออกมามีเพศต่างกันก็มักจะได้แต่งงานกัน ถ้าเป็นเพศเดียวกันก็มีฐานะเป็นเกลอกัน นอกจากนั้นผู้ที่เกิดปีเดียวกันมีจิตใจต้องกันก็มักจะทำความตกลงเป็นเกลอกันอีกด้วย

พิธีกรรมในการเป็นเกลอนั้นบางท้องถิ่นเรียกว่า “มัดเกลอ” ซึ่งอาจจะมีพิธีดื่มน้ำสาบานและบางรายอาจจะมีพิธีใช้เข็มเจาะเลือดทั้งสองฝ่ายผสมสุราดื่ม (บางท่านเล่าว่ามาจากธรรมเนียมจีน)

ประเพณีทางภาคอีสาน
"การจองเกลอ" ในภาคอีสานใต้

ชาวไทยทางภาคอีสานตอนใต้ เช่นในจังหวัดศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์ รวมทั้งนครราชสีมาบางท้องที่มีประเพณีความผูกพันระหว่างบุคคลซึ่งอยู่ในวัยเดียวกัน โดยเพศชายเรียกว่า "เกลอ" เพศหญิงเรียกว่า "มิเรียะ" (มิตร)

มูลเหตุแห่งการจองเกลอ เมื่อคนเราเข้าสังคมแล้วก็ย่อมรู้จักกันเป็นของธรรมดา แต่เมื่อมีกรณีพิเศษที่ถูกอกถูกใจกันมาก ก็อยากจะมีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ฉะนั้นจึงมีการจองเกลอกันขึ้น

ผู้ประกอบพิธีจองเกลอ เป็นคนแก่ผู้อาวุโสที่มีคนเคารพนับถือประมาณ ๒–๓ คน เพื่อมาประกอบเป็นสักขีพยานในการจองเกลอ

อุปกรณ์การประกอบพิธี (๑) ขัน ๑ ใบพร้อมด้วยน้ำเต็มขัน (๒) มีดปลายแหลม (๓) พริกแห้ง (๔) เกลือ (๕) ด้าย ๒ เส้น (๖) เทียน ๒ เล่ม

การประกอบพิธีทำน้ำสาบาน ผู้อาวุโสที่เป็นสักขีพยานจะนำขันพร้อมด้วยน้ำมาแล้วเอาพริกแห้งและเกลือใส่ในขันน้ำ เอาด้ายวางพาดที่ปากขัน โดยให้มีลักษณะเป็นเครื่องหมายกากบาท แล้วเอามีดปลายแหลมตั้งลงกลางขันน้ำด้วยมือซ้าย และจูดเทียนทั้งสองเล่มถือด้วยมือขวา หยดเทียนลงในขันน้ำพร้อมกับกล่าว "สัคเค".....พอกล่าวจบก็เอามีดออกจากขันน้ำ แล้วให้คู่ที่จองเกลอนั้นยกขันน้ำเหนือศีรษะแล้วกล่าวคำสาบานโดยมีความหมายว่า เราทั้งสองมาสาบานต่อกันว่าจะซื่อสัตย์ต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ถ้าใครคิดคดทรยศต่อกันก็ขอให้คนนั้นต้องมีอันเป็นไปหรืออาจตายไปข้างใดข้างหนึ่ง ด้วยคมหอกคมดาบที่วางอยู่ ณ ที่นี้

เมื่อสาบานเสร็จแล้วก็ยกขันน้ำขึ้นดื่มน้ำสาบานต่อหน้าผู้ใหญ่ผู้อาวุโส ผู้ประกอบพิธีก็จะผูกแขน (ข้อมือ) ให้แก่คู่จองเกลอทั้งสองคน เป็นอันเสร็จพิธี

การผูกเสียวในภาคอีสาน

ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีโบราณทางภาคอีสานนั้น บางครั้งก็ใช้ควบกันทั้งเสี่ยวทั้งสหาย เช่นในเรื่องพระลัก–พระลาม (รามเกียรติ์) มีบั้น (บท) หนึ่งชื่อ "พญาครุฑคืดฮอดเสี่ยว" เป็นกลอน ๗ ว่า

อันว่า บีตาพระ พ่อพญาภายพ้น
ธ้อยว่า จักไปหาเจ้า **สหายแพงเป็นเสี่ยว**

ในเรื่องกาพะเกษมีบั้นพญาครุฑซ่อยกุมภัณฑ์ เป็นกลอน ๗ ว่า

สังเล่า มาล่วงม้าง พญากล้าพ่อพระองค์
กุมพลเจ้า **สุริวงส์เป็นเสี่ยว**

การตกลงจะเป็นเสี่ยวกันนั้นภาษาบางถิ่น เช่นทางจังหวัดอุบลราชธานี อาจใช้คำว่า "แฮกเสี่ยว" แต่โดยทั่วไปใช้คำว่า "ผูกเสี่ยว" บางท้องถิ่นทางภาคอีสานเคยมีการผูกเสี่ยวให้แก่กันตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา โดยพ่อ–แม่ตกลงกันไว้ก่อน เหมือนประเพณีการเป็นเกลอกันทางภาคใต้

หลักหรือเงื่อนไขของการผูกเสี่ยว อาจจะขยายวงกว้างไปจากภาคอื่น นอกจากถือความเป็นสหชาติหรือการเกิดปีเดียวกันแล้ว บุคคลเกิดต่างปีที่มีอายุไล่เลี่ยกันมีรูปร่างหน้าตากิริยาท่าทางอุปนิสัยใจคอคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกันก็ผูกเสี่ยวกันได้ ถ้าหากเป็นบุคคลต่างวัยโดยมีอายุต่ำกว่ามาก จะไปเรียกผู้ที่มีอายุแก่กว่าว่า เสี่ยว ก็ถือว่าเป็นการดูหมิ่น ส่วนมากจะมีการผูกเสี่ยวในระหว่างบุคคลเพศเดียวกัน

พิธีการผูกเสี่ยวทางภาคอีสานไม่มีแบบตายตัว อาจจะเริ่มต้นจากวิธีง่ายที่สุดคือเมื่อมีความตั้งใจจริงจังต่อกัน มีความถูกอกถูกใจซึ่งกันและกันหรือจิตใจตรงกัน ทั้งสองฝ่ายก็ทำความตกลงลั่นวาจาหรือแสดงออกถึงเจตนาที่จะเป็นเสี่ยวกันได้เลย พิธีกรรมในการผูกเสี่ยวอาจจะจัดให้มีขึ้นก็ได้ เช่นให้มีการใช้ด้ายผ้ายผูกแขน โดยมือถือข้าวปั้นและไข่หน่วยแล้วแบ่งกันกิน หรืออาจจะมีการรับประทานอาหารร่วมกัน มีการทำพิธีสู่ขวัญก็ทำได้ แต่การสาบานไม่ค่อยนิยม นอกจากจะไปทำงานเสี่ยงภัย หรือแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันเป็นครั้งคราว

ผู้ที่อยู่ในวัยเด็กหรือหนุ่มสาวที่มีความประสงค์เป็นเสี่ยวกัน ถ้าหากจะกระทำกันเองเมื่อเห็นว่าไม่มีความแน่นแฟ้นพอ ก็อาจจะไปหาพ่อแม่ หรือญาติผู้ใหญ่มาผูกเสี่ยวให้ก็ได้

พ่อ–แม่ หรือญาติผู้ใหญ่ ไปพบเห็นเด็กหรือบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งมีรูปร่างหน้าตากิริยาท่าทางอุปนิสัยใจคอเป็นที่สะดุดตาสะดุดใจว่ามีลักษณะคล้ายคลึงหรือเหมือนกับคนของตน มีวัยใกล้เคียงหรือเกิดปีเดียวกันก็มีสิทธิผูกเสี่ยวให้แทนได้ โดยเสี่ยวทั้งสองไม่เคยพบกันมาก่อนก็มี

เสี่ยวต่อเสี่ยว สมมุติว่านางสาว ก. เป็นเสี่ยวกับนางสาว ข. ต่อมานางสาว ข. ไปเป็นเสี่ยวกับนางสาว ค. ดังนั้นนางสาว ค. ก็มีฐานะเป็นเสี่ยวกับนางสาว ก. ได้ อย่างนี้เรียกว่าเสี่ยวต่อเสี่ยว นางสาว ก. จะต้องมีความผูกมัดผูกพันตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่จะต้องปฏิบัติต่อนางสาว ค. เช่นเดียวกัน

เสี่ยวในเครือญาติวงศ์สกุล มีประเพณีที่ยึดถือเป็นหลักมาแต่โบราณว่าเมื่อเป็นเสี่ยวกันแล้วจะต้องมีสิทธิและรับภาระหน้าที่แทนกันได้ทุกกรณี *เว้นแต่เป็นผัวเป็นเมียซึ่งถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละบุคคลโดยแท้จริง* จะต้องยอมรับนับถือให้อยู่ในเครือญาติวงศ์สกุลโดยมีฐานะเดียวกันกับเสี่ยวอีกฝ่ายหนึ่ง ดังนั้นจึงมีคำเรียกชื่อว่า พ่อเสี่ยว แม่เสี่ยว น้าเสี่ยว พี่เสี่ยว น้องเสี่ยว เป็นต้น ถ้าเป็นคนต่างวัยอาจจะผูกกันเป็น พ่อฮัก แม่ฮัก พี่ฮัก น้องฮัก อีกก็ได้

การถือวิสาสะ เมื่อถือว่าเสี่ยวต่อเสี่ยวมีฐานะคล้ายกับเป็นบุคคลเดียวกัน จึงมีความสนิทสนมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่สุด การหยอกล้อหรือล้อเลียนกันย่อมไม่มีการถือโกรธ ถ้าหากมิได้เป็นเสี่ยวกันแล้วไปเย้าแหย่บุคคลอื่นจนเขาโกรธ เขาอาจจะพูดจาประท้วงเอาว่า “ข่อยบ่แม่นเสี่ยวเจ้าอย่ามาล้อข่อยเล่น”

ฮ่วมเป็นฮ่วมตาย ถ้าเสี่ยวฝ่ายหนึ่งตกทุกข์ได้ยาก หรือมีความเดือดร้อน เช่นการเกิด (มีบุตร) การเจ็บป่วยไข้ การตาย หรือประสบภัยอันตราย เมื่อเสี่ยวอีกฝ่ายหนึ่งได้ทราบข่าวแล้วจะต้องเสียสละอุทิศตนเข้าช่วยเหลือจนเต็มความสามารถ จนถึงขั้นที่เรียกว่าอาจตายแทนกันได้

ไปหามาต้อน เสี่ยวต่อเสี่ยวจะต้องมีการติดต่อกันอยู่เสมอมิให้ขาดได้ โดยการไปมาหาสู่กัน ซึ่งตามธรรมเนียมที่ถือกันมามักจะมีของฝาก “ของต้อน” ติดไปด้วย เพื่อแสดงออกซึ่งน้ำใจไมตรี แม้แต่เพียงเล็กน้อยก็ยังดี

ไปหามาแวะ หากมีกิจธุระจำเป็นจะต้องเดินทางผ่านที่อยู่ของเสี่ยวอีกฝ่ายหนึ่ง จะต้องแวะเสี่ยวของตนเสียก่อน หากผ่านไปโดยไม่แวะเยี่ยม หรือไม่บอกกล่าวกันแล้ว จะทำให้มิตร ไมตรีที่มีต่อกันไม่ค่อยมั่นคง ถ้าหากได้รับการบอกกล่าวขอร้องให้เดินทางร่วมกัน เช่น

การติดตามโจรผู้ร้ายหรือไปในที่เสี่ยงอันตรายแล้ว จะต้องเสียสละหยุดงานส่วนตัวอุทิศตนเดินทางไปกับเสี่ยวให้จงได้ มิฉะนั้นความเป็นเสี่ยวจะมีความหมายน้อยลง

เสี่ยวก็เช่นเดียวกับเกลอหรือเพื่อนร่วมตายเพื่อนร่วมชีวิต เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันสงส่งซึ่งควรจะสงวนรักษาไว้ เพราะมีหลักการที่จะระดมพลังความซื่อสัตย์ความเสียสละ ความสามัคคี ความเชื่อถือจริงใจต่อกันให้เกิดขึ้นในสังคม สถานการณ์ของสังคมปัจจุบันนี้มักจะมีความสับสนสลับซับซ้อน ความเห็นแก่ตัว ความเอารัดเอาเปรียบ ความหน้าไหว้หลังหลอก ทรยศหักหลัง ความไม่มีศีลธรรมได้พัฒนาไปมาก ดังนั้นจึงไม่ค่อยมีผู้สนใจในหลักการของ “เสี่ยว”

มีบุคคลบางจำพวกซึ่งไม่มีโอกาสทราบว่าเสี่ยวมีความหมายอย่างไร ประกอบกับอาจจะมีนิสัยสันดานเป็นอันธพาลสามหาวยกตนข่มท่าน และมีเจตนาจะดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลอื่น จึงใช้คำว่า “บักเสี่ยว” หรือ “อีเสี่ยว” แก่บุคคลที่มาจากบางภาคบางถิ่น จนกระทั่งเกิดคดีฆ่ากันตายไปหลายราย

รักมากอาฆาตเคียดแค้นมาก

เหตุผลที่คู่เสี่ยวจะต้องมีวัน เดือน ปีเกิด หรือวัยใกล้เคียงกัน มีรูปร่างหน้าตากิริยาท่าทางบุคลิกลักษณะคล้ายคลึงกัน มีความประพฤติอุปนิสัยใจคอรสนิยมไปในทางเดียวกัน ก็โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อมิให้เกิดความขัดใจแตกแยกกันได้โดยง่าย กว่าจะเป็นเสี่ยวกันได้บางคู่จะต้องดูใจกันเป็นเวลานานพอสมควร เพราะถ้าถลำเป็นเสี่ยวกันแล้วมีความรักกันมากหากมีความร้าวฉานในความเป็นเสี่ยวขึ้นภายหลังแล้วจะบังเกิดพลังความอาฆาตเคียดแค้นกันมาก ซึ่งถือว่า “ขะลำ” มากที่สุด ดังมีนิทานต่อไปนี้

วรรณคดีอีสานที่มีเรื่องของเสี่ยว

วรรณคดีสำคัญในภาษาอีสานจะต้องมีท้องเรื่องเกี่ยวกับเสี่ยวแทบทั้งสิ้น ดังตัวอย่างตอนหนึ่งต่อไปนี้

จากเรื่องผาแดงนางไอ่

บัดนี้จักกล่าวก้ำนาคใหญ่สองพระยา พากันครองหนองแสนั้งปองเป็นเจ้า ชื่อว่าสุทโธเฆ่า พระยาหลวงนาคะราช อำนาจกว้างถนอมตุ้มไพร่พล ตนหนึ่งเฮียกชื่อชั้นสุวรรณนาค นามกษัตริย์ สองก็*เป็นสหายฮักขอดกันพันชั้น* สองก็พากันสร้างหนองแสแสนย่าน ปันเคิงให้เสมอเท่าท่อกัน ก้ำฝ่ายซ้ายสุวรรณนาคอยู่แปง พาพลแพนอยู่เสมอสมสร้าง ทางขวาไว้สุทโธ-เป็นใหญ่ พร้อมไพร่พ้าพลสร้างปลูกแปง สองก็ฮักขอดมั่นเหมือนฮ่วมเคหัง *การครองคุณเสี่ยวสหายหลายชั้น จึงได้ขอขอดมันหมายฮ่วมพระไมตรี เพื่อจักเป็นใจเดียวบ่ลอนมายม้าง ตางให้เป็นสหายแก้วยืนยาวติดต่อ จึงได้ขอขอดมั่นสัญญาไว้ต่อกัน* ไผผู้เทียวซอกค้นหาเหยื่อปูปลา เป็นอาหารสู่แนวมาได้ เฮาต้องบันกันให้สหายกินครบคู่ อย่าสิหวงห่อไว้ไผได้ให้แบ่งกัน อันหนึ่งยามยากแค้นเขินขาดมาเถิง อนตายเต็งซ่อยกันเทม้าง สองพากันสร้างหนองแสแสนย่านตุ้มไพร่น้อยเมืองบ้านสำราญ ก็บ่ดนนานแท้สุวรรณพระยานาค ก็จิงได้แม่ช้างเป็นเหยื่ออาหารพระก็ปุนบันเหมิดสู่คนยายให้ หลายเฮือนได้กินกันถ้วนคู่ *สุวรรณนาคท้าวบั่นให้เสี่ยวแพง* สุทโธท้าวยินดีชมชื่น เพราะเพิ่นเห็นต่อนชั้นสหายให้สู่กิน พระก็ยินดีแท้เห็นสหายสัตย์ซื่อ บ่มีใจโลภเลี่ยวหาได้สู่กิน หลายวันได้สุวรรณพระยานาค พระก็ไปคว่าด้าวดงกว้างดั่งหลัง คราวก่อนได้แม่ช้างใหญ่มาบัน ตั้งหากกินมันเหลือแซบดีแกงขั้ว บาดว่าคราวหลังได้สัตว์ฮูดูต่างขนใหญ่แท้นามเม่นซื่อมัน พระก็ปุนบันให้วงศาคณาญาติ คุ้มค่วงได้ยายให้คู่คน ก็บ่ครบทั่วถ้วนทุกแห่งเหลือหลาย ยายพากันไปพอควรส่งสหายพายพี่ สุทโธท้าวแลเห็นดูหลาก สหายฝากต่อนชั้นมาให้ต่างหลัง ตั้งหากดูพอกพันผิดเก่าคราวหลัง หรือหากซิงซังเฮาฮ่อมใดบันหน้อยอวดว่าโตหาได้หลายทีบันหมู่ กูก็หาบ่ได้ไปให้ตอบเขา พระจึงเอาห่อชั้นคืนเสี่ยวเฮวพลัน ใจหุนหันโกรธเคืองขมค้อย สุวรรณได้เห็นคืนชั้นส่ง *คิดบ่แล้วกลัวย่านเสี่ยวซัง* สุทโธท้าวสันใดดูหลาก เฮาก็ฝากห่อชั้นไปให้ส่งคืนนั้นอ หรือหากขมเคียดค้อยด้วยเหตุสันใด จึงได้เอามังสังส่งคืนสันนี้ ควรที่ไปจาเว้า*สหายเกลอ*ดูก่อน หลอนว่าเจ็บบ่วยไข้คืนชั้นส่งมา *พร้อมพาบเมี่ยนเถิงเสี่ยวเฮาพลัน* จาเสียงหวานต่อสหายมีซ้าเป็นไดแท้มังสังของฝาก เฮาหากบันแจกให้สังเจ้าบ่เอานี้เด หรือหากขมะเคียดแค้นค้อย ซังฮ่อมคำพระไมย จึงได้เอามังสังส่งคืนสันนี้

เมื่อนั้นสุทโธท้าวไขคำฮับพาก ผิดถูกแท้สังเจ้าจิงถาม อันว่าซั้นต่อนน้อยของฝาก สหายฮัก ดูดั่งจนใจเหลือส่งคืนเมือให้ สุวรรณได้คนหมานมีลาภ ก็จิงได้ส่งซั้นเฮาพี่สู่วัน คราวก่อนได้ซ้างใหญ่บั่นมา ก็หากพอกันกินสู่คนมวนพร้อม บาดว่าภายหลังได้ดูเหมือนบั่นหลาก ซั้นท่อก้อยกูท้าวบ่เคย เฮาก็กินบ่ได้ขอส่งคืนเมือ ก็หากเหลือใจเฮาบ่มีแนวต้อน มีแต่สุวรรณได้เทียวนำมาฝาก ก็หากหลายเทื่อแล้วนำซั้นส่งกัน *เฮาก็คิดบ่แล้วกลัวเสี่ยวหนักอก* ขาดว่าคราวลุนหลังส่งมาดูหน้อย ตัวมันนั้นคงโตขนใหญ่ แต่สหายแบ่งให้ดูหน้อยกว่าหลัง สุวรรณฟังพากย์พันกอนกล่าวคำแถลง ก็จิงไขคำจิงต่อสหายฟังแจ้ง เฮาหากบั่นหาให้สหายแพงพอเคิง ซั้นหากมีเล็กน้อยตัวข้อยส่งมา หาบ่ได้คือเก่าคราวหลัง ดูดังขนมันหลายใหญ่ยาวโตน้อย *จึงได้บั่นมาหน้อยนำมาถวายเถิงเสี่ยว* เม่นโตเดียวน้อย ๆ ขนนั้นใหญ่แข็งแท้แล้ว

เมื่อนั้นสุทโธท้าวฟังคำขมเคียด ใจโกรธกล้าแข็งเข้มเค่งเค็ม ท่านอย่าหาเลศข้อตั๋วะล่ายมายา เฮาหากเห็นภายในแห่งสหายเหมิดแล้ว ท่านอย่าได้กล่าวถ้อยตั๋วะล่ายลวงกัน ไผหากเป็นคนโตคู่คนจนเฒ่า ต่างก็เป็นแนวเจ้ากระษัตรายศใหญ่ ไผอยากลองเดชกล้าเสิงสู้ต่อซน อย่าได้วนเวียนเว้าตั๋วะเฮาหลายวาท ความสัตย์ตั้งไว้แล้วไลถืมบ่ลำ ตั้งหากใจดำแท้แปไปเป็นอื่น โอดว่าดีขนาดกล้ามาสู้ต่อเลวเบิงท่อน สุทโธท้าวใจดำเคียดง่าย สหายเว้าท่อนั้นพนันสู้ต่อกัน ไผผู้มีฤทธิ์กล้าลองมารบต่อ *หากจักเห็นเล็กตื่นเกลอแก้วเสี่ยวแพง*

เมื่อนั้น สุวรรณได้ฟังคดีดูหลาก หากสหายโกรธแค้นตามหล่างแต่ใจ เฮาหากได้ดั่งนั้นก็บั่นเสี่ยวตามมี คันบ่ยินดีดอมสิว่าลือลอนแก้ มันก็จนใจแท้เฮานำน้อมเหนี่ยว *เสี่ยวก็ขมเคียดค้อยขังข่อยบ่หาย* สิเอาเป็นตายสู้เสิงกันลองเบิง เฮาก็เชื้อหน่อพ้าฤทธิกล้าเกิงกัน

นับแต่มื้อนี้อย่าได้อยู่ในหนอง จงให้ไปปองหาใหม่เฮานาซ้น จงให้ไลเสียถ้ำหนองแสแสนย่าน อย่าได้มาอยู่ค้างให้ไปสร้างใหม่เอา เฮาจักซี้บอกให้ทางห่างไกลกัน สุวรรณไปทางขวาฝ่ายทักษิณแขวงใต้ สุทโธไปหนก้ำบูระพาทะวันออก พากันบุบุ่นพื้นเป็นน้ำแม่หลวงให้ได้ถึงแม่กว้างสมุทรใหญ่กระแสสินธุ์ จงให้พาพลหลวงก่นไปเป็นห้วย คันแม่นทำเสร็จแล้ว

ให้หาปลามาปล่อย บึกปากพร้อมเคิงค้าวแม่สะโด ค้อมว่าพระสั่งแล้วเสด็จล่วงเวหา แยงวิมาน ทองข่วงสุวรรณเมืองพ้า

เมื่อนั้นราชาท้าวทั้งสองพระยานาค ก็จึงพากที่นั้นเถิงห้องแห่งตน พาเอาพลไพร่น้อยหนีจากหนองกระแส ตามบัญชาเทพแมนเมืองพ้า *อันราชาท้าวสุทโธนาคราช* พรากถีนตั้งเดิมผ่ายเผ่นหนี พากันซีดินหญ้าภูผาขุดก่น ขบคาบไม้ไปถีมผีกทาง หางกว่ายเบื้องฟาดผ่าภูผา ก็จึงเป็นคุงคาแม่ของเขาเอ้น (ล)

ฯ ล ฯ

**หมายเหตุ* ขอกราบนมัสการ ขอขอบพระคุณบรรดาท่านที่ได้ให้ความกรุณาให้คำอธิบายและข้อมูลในการรวบรวมบทความนี้ คือ พระเดชพระคุณ พระพรหมมุนี ดร. พระอริยานุวัตร นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ นายเทียม ไชยนันท์ อาจารย์มณี พยอมยงค์ น.ส.สุรีย์รัตน์ หาญคำ นายประเสริฐ บุญสม นายชื่น ระวิวรรณ นายญาติ ไหวดี อาจารย์โสภา ติสองเมือง นายสวัสดิ์ พึ่งตน นายเฉลิม สนิทวงศ์ชัย อาจารย์ศิริวัฒน์ คำวันสา อาจารย์ไสว สุทธิพิทักษ์ นายประมวล กุลมาตย์ นายแนบ ผ่องแผ้ว

คำกลอนสุภาษิต

กุญชโรช้างพลายสารเกิดอยู่ป่า ยังได้มาอยู่บ้านเมืองกว้างกล่อมขุน
กุญชรช้างอัศดรคุณมาก ตั้งหากหายากแท้ทังค้ายบ่ค่อยมี
ส่วนว่ายูงยองฮี้นฝูงไฮเฮือดไต่ ตั้งว่ามีบ่ไฮ้หาได้อยู่ซู่เฮือน
กุญชโรช้างแนวสูงสัตว์ใหญ่ ตายย้อนมดแดงน้อย ๆ แนวนั้นก็หากมี
ครันได้ขี่ช้างแล้วอย่าดังเบิดดังเหิน อย่าได้เสิน ๆ หัวแย่งสิพานพาฮ้าย
ครันว่า ได้ขี่ช้างให้หาแอย่งอยองหลัง ครันบ่ยองแย่งลงสิบ่สมทรงช้าง
ชื่อว่า แนวนามช้างพลายสารเผือกผ่อง มันหากเกิดอยู่ห้องดงกว้างด่านไพร
อัศจรรย์ตั้งแต่ หมาขบช้างสารแฮงล้มท่าว มาอิดู บาดช้างลุกขึนได้หมาสิไห้ต่อสาร
ครันว่า ได้ขี่ช้างอย่าลืมหมู่หมูหมา ห่าขะโมยมาลักสิเห่าหอนให้มันอย้าน
ลางเทือกวางฟานเต้นในดงสิได้ไล่ ครันหากได้ต่อนชั้นยังสิโอ้อ่าวคุณ ฯ.

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก

ประวัติ

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก *(ท่านเจ้าราชครูขี้หอม)*

พระเทพรัตนโมลี เรียบเรียง

ก่อนจะถึงเรื่องเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก จะขอเล่าปฐมกำเนิดของไทยลาวเสียก่อน เพื่อท่านผู้มิได้ทราบประวัติศาสตร์ไทยล้านช้าง จะได้มองเห็นความเป็นมาได้โดยย่อ

๑. วงศ์กษัตริย์ล้านช้าง

๑. แควันน่านเจ้า ไทยอยู่มณฑลยูนานสิบสองพันนา

๑. เจ้าสีหนระ (สีนุโล) ครองเมืองหนองแส

๒. พระเจ้าแสหลวง (โลเชัง)

๓. ขุนบรมมหาราช (พิลาโต๊ะ) ลงมาสร้างเมืองแถนอยู่ ๑๒ จุไทย

ส่งขุนลอลงมาครองแควันชวา (หลวงพระบาง) เป็นปฐมกษัตริย์ล้านช้างสืบวงศ์ลงมา ดังนี้

๑. ขุนลอ ฯลฯ ๑๕ ขุนฮุ่ง เรียก ๑๕ ชั่วขุน ๑๖ ชั่วท้าว แท่นโม ฯลฯ ๒๑ ท้าวหว่าง รวม ๖ ชั่ว เรียก ๖ เซ่นท้าว เป็นกษัตริย์ ๒๑ องค์ แล้วแปลงท้าวเป็นพระยา ดังนี้ ๒๒ พระยาลังธิราช (ท้าวลัง โอรสท้าวหว่าง) ครองราชสมบัติ พ.ศ. ๑๔๑๔ สมัยเดียวกับกรุงสุโขทัย จากพระยาลังธิราชมาถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โอรสพระเจ้าโพธิสาร นับเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๔๒ ประเทศลาว ชั้นแรกเรียก เมืองชวา เมืองเซ่า ล้านช้าง แล้วเรียกหลวงพระบาง ตามนามพระบางที่ได้มาจากเขมรสมัยพระยาฟ้างุ้ม

พ.ศ. ๒๑๐๓ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ลงไปสร้างเวียงจันทน์เป็นนครหลวงของไทยล้านช้าง เรียกว่า กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ แล้วมีผู้ครองเมืองสืบมา ดังนี้

๑. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๐๓

๒. พระยาแสนสุรินทร์ขว้างพ้ำ } ตระกูลพลเมืองแซกเข้ามา

๓. พระยานครน้อย (บุตรแสนสุรินทร์ขว้างพ้ำ) } ชั่วคราวขึ้นพม่า

๔. พระหน่อแก้ว (โอรสพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช)

๕. พระธรรมมิกราช (โอรสเจ้านางคำใบ ขนิษฐาพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช)

๖. พระอุปยุวราช (โอรสธรรมิกราช)

๗. พระเจ้าบิณฑิตโพธิสาร (พระยามหานาม จากศรีโคตรบูร นครพนมเก่า) แซกเข้าชั่วคราว

๘. พระหม่อมแก้ว (โอรสธรรมิกราช)

๙. พระอุปยุวราช (โอรสหม่อมแก้ว) จ.ศ. ๙๙๑–๑๐๐๒ พ.ศ. ๒๑๗๒–๒๑๘๓

๑๐. พระเจ้าต่อนคำ (โอรสอุปยุวราช) ร.ศ. ๑๐๐๒–๑๐๑๖ พ.ศ. ๒๑๘๓–๒๑๙๗

๑๑. พระเจ้าสุริยวงศา (โอรสเจ้าต่อนคำ) ครองราชสมบัติจุลศักราช ๑๐๑๖ ถึงจุลศักราช ๑๐๗๔ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๙๗–๒๒๕๕ อยู่ในราชสมบัติ ๔๘ ปี พระชนม์ ๘๓ ปี ต่อจากแผ่นดินนี้ไป ไทยล้านช้างมีการแตกแยกและเปลี่ยนแปลงมาก ดังท่านจะได้ทราบต่อไป

๑๒. พระยาเมืองจันทร์ เสนาบดียึดครองเวียงจันทน์อยู่ ๑ ปี ถูกเจ้านันทราชปราบได้

๑๓. เจ้านันทราช โอรสเจ้าปุ ซึ่งหลบไปอยู่นครพนม ยึดครองได้ ๑ ปี ถูกเจ้าองค์หล่อปราบได้

๑๔. เจ้าองค์หล่อโอรสเจ้าชมพู นับเป็นกษัตริย์ล้านช้างองค์ ๕๕ จากขุนลอลงมา ครองราชจุลศักราช ๑๐๗๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๕๗ ล้านช้างแยกเป็น ๓ กษัตริย์ในรัชกาลนี้ คือเจ้ากิงกิสราช เจ้าอินทโสม ราชนัดดาพระเจ้าสุริยวงศา หลบไปอยู่ลาวเหนือยึดนครหลวงพระบาง เป็นราชธานี แยกเป็นอาณาจักรหนึ่ง เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กพาครัวเวียงจันทน์อพยพไปอยู่ลาวใต้ อภิเษกเจ้าหน่อกษัตริย์อนุชาเจ้าองค์หล่อ ครองนครจำปาศักดิ์ เป็นอีก

อาณาจักรหนึ่ง รวมอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์จึงเป็น ๓ เกิดเป็นลาวเหนือ ลาวกลางและลาวใต้สืบมา

เจ้าองค์หล่อได้รับพระนามยกขึ้นเป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ ครองราชย์ถึง จ.ศ. ๑๑๒๙ (พ.ศ. ๒๓๑๐) รวมเวลา ๔๗ ปี มีโอรส คือเจ้าองค์รอง มิได้ครองเมือง โอรสเจ้าองค์รองคือ เจ้าองค์บุญ ได้เป็นพระเจ้าศิริบุญสาร ครองนครเวียงจันทน์ถึง พ.ศ. ๒๓๒๔ เสียอิสรภาพแก่กรุงธนบุรี และโอรสได้ครองเมืองเป็นประเทศราช ๓ องค์ คือ เจ้านันทเสน เจ้าอินทรวงศ์ และเจ้าอนุรุทธราชหรือเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. ๒๓๖๙ กู้อิสรภาพเสียชัยพ่ายแพ้ถูกจับได้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ วงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์ถูกยุบ เหลือแต่วงศ์หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์สืบมาถึงบัดนี้ แต่ในปัจจุบัน ประเทศลาวยกให้วงศ์หลวงพระบางเป็นกษัตริย์สูงสุดของลาว

๒. เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก

การเล่าประวัติเจ้าราชครู จะขอเริ่มแต่แผ่นดินพระอุปยุวราช ซึ่งครองราชย์ ณ กรุงศรีสัตนาคนหุต เมื่อจุลศักราช ๙๙๑ ปีมะเส็ง ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๗๒ นับเป็นกษัตริย์ล้านช้างองค์ที่ ๕๐ นับจากขุนลอลงมา และเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์รัชกาลที่ ๙ นับจากพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชลงมา ครองราชย์อยู่ ๑๑ ปี ทิวงคต พ.ศ. ๒๑๘๓ มีพระโอรส ๒ องค์ คือ เจ้าต่อนคำและเจ้าศรีวิชัย

พ.ศ. ๒๑๘๓ เจ้าต่อนคำครองกรุงศรีสัตนาคนหุตแทนพระราชบิดาอยู่ ๑๔ ปี ถึง พ.ศ. ๒๑๙๗ ก็ทิวงคต มีโอรส ๓ องค์ คือ ๑ ชมพู ๒ เจ้าบุญชู ๓ เจ้าสุริยวงศาราชกุมาร

พ.ศ. ๒๑๙๗ เจ้าสุริยวงศาราชกุมาร ได้รับอภิเษกเป็น พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกบรมบพิตร ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ อยู่ในราชสมบัติ ๕๘ ปี ทิวงคต พ.ศ. ๒๒๕๕

ในคราวพระเจ้าสุริยวงศา ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์เล็กของพระเจ้าต่อนคำขึ้นครองราชย์นั้นเอง พระเชษฐาทั้ง ๒ และพระประยูรญาติได้พากันแตกกระจัดกระจายหนีภัยไปอยู่ยังที่ต่าง ๆ ดังนี้

เจ้าชมพูและเจ้าชายาพร้อมด้วยเจ้าองค์หล่อโอรส หนีไปอยู่เมืองเว้พึ่งพระเจ้ากรุงเวียดนาม ส่วนเจ้าหน่อกษัตริย์อนุชาเจ้าองค์หล่อ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้ให้ศิษย์นำไปไว้ที่ภูสะง้อหอคำ และบ้านงิ้วพันลำ น้ำสมสนุก (เขตอำเภอบึงกาฬ จังหวัดหนองคาย) ต่อมาได้อภิเษกเป็นเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ครองนครจำปาศักดิ์ลาวใต้ จ.ศ. ๑๐๗๔ ตรง พ.ศ. ๒๒๕๖ และเป็นต้นตระกูล "ณ จำปาศักดิ์" สืบมา

๓. เจ้าราชครูหลวงกำเนิด

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เป็นพระมหาเถระมีบทบาทสำคัญในประวัติศาสตร์พระธาตุพนม และจำปาศักดิ์ และประวัติศาสตร์ลาว เท่าที่ตรวจค้นแล้วได้ความดังนี้

เจ้าราชครูหลวง ฯ ชาตะเมื่อจุลศักราช ๙๙๓ ปีมะแม ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๗๔ ณ บ้านกะลึมเมืองพาน อยู่เชิงเขาภูพานสถานที่ประดิษฐานพระบาทบัวบก เดี๋ยวนี้อยู่ในเขตอำเภอผือ จังหวัดอุดร บ้านกะลึมเมืองพาน ทราบว่ายังมีอยู่ เป็นบุตรท้าวอุทรและนางผุสดี มีอาชีพทำนาทำสวนและค้าขาย ในแผ่นดินพระอุปยุวราช ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างเวียงจันทน์ ตรงกับแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ครองกรุงศรีอยุธยา ภายหลังเจ้านครหลวงพิชิตราชธานี ศรีโคตรบูรหลวง (นครเก่าอยู่ใต้ท่าแขก) มาสร้างกำแพงธาตุพนมชั้น ๒ และบูรณะพระธาตุพนม ๑๗ ปี (ศิลาจารึกสังกาส ๙๗๖ ตัว ปีกาบยี่ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๕๗ ปีขาล)

๔. การศึกษาอบรม

เจ้าราชครู ฯ ได้เข้าอยู่วัดเป็นศิษย์พระครูกะลึมบองแต่อายุ ๗ ขวบ เพื่อศึกษาเล่าเรียนอบรมความรู้อยู่ในวัด ๗ ปี อายุ ๑๕ ได้บรรพชาเป็นสามเณร ในระยะนี้ก็คงจะเรียนหนังสือธรรมและลาวสวดมนต์ต่าง ๆ แล้วก็เริ่มเรียนบาลีตามความนิยมในสมัยโน้น

ต่อมาอาจารย์ได้นำเข้าฝากเป็นศิษย์พระครูยอดแก้ว (สังฆนายกหรือสังฆราช) ในพงศาวดารจำปาศักดิ์แสดงอภินิหารตอนนี้ว่า พระครูยอดแก้วฝันว่า มีพญาช้างเผือกเข้ามาอาละวาดตู้พระไตรปิฎกกระจุยกระจายในตอนกลางคืน พอรุ่งเช้าเห็นมีผู้นำสามเณรเข้ามาฝาก แสดงว่าจะมีนักปราชญ์เข้ามาอาศัยศึกษาเล่าเรียนด้วย สามเณรได้เข้าศึกษาอยู่ในวัด

ของพระครูยอดแก้ว ปรากฏว่าศึกษาได้รวดเร็ววองไว เป็นผู้มีเชาวน์สติปัญญารวดเร็ว จนพระราชธิบดีรับเป็นอุปัฏฐากและสถาปนาเป็นซาจัว (ราชาเณร) เมื่ออายุครบอุปสมบทได้อุปสมบทที่อุทกุกเขปสีมา คือบวชในแพน้ำท่าเวียงจันทน์ มีพระราชาเป็นองค์อุปถัมภ์ เป็นปีที่ ๑๑ รัชกาลเจ้าต่อนคำ ตอนนี้พงศาวดารจำปาศักดิ์ได้กล่าวอภินิหารว่า การอุปสมบทมีภิกษุ ๕๐๐ ประชุมนั่งปรก พออุปสมบทเสร็จเกิดแพล่ม พระภิกษุอื่นเบียกหมด ส่วนเจ้าราชครูไม่เป็นอะไรเลย

เจ้าราชครู ฯ ปรากฏว่าได้รับการศึกษาจบหลักสูตรของคณะสงฆ์ในสมัยนั้น คือคัมภีร์พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมแตกฉาน แล้วออกศึกษาทางปฏิบัติกรรมฐาน ปรากฏตามหลักฐานว่าท่านผึกทางกสิณ อยู่ ๘ ปี ได้ครองอยู่วัดโพนสะเม็ก ชานเมืองเวียงจันทน์ อันเป็นอรัญวาสีในสมัยนั้น

ท่านเจ้าราชครู ฯ เป็นผู้อบรมสั่งสอนภิกษุสามเณรและประชาชนทั้งคันถธุระและวิปัสสนาธุระ มีศิษย์โยมเคารพนับถือมาก เจ้าในราชตระกูลฝากตัวเป็นศิษย์โยมมาก มีชื่อเสียงโด่งดัง ครั้น พ.ศ. ๒๑๙๗ พระเจ้าต่อนคำ ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตทิวงคต เปลี่ยนรัชกาล พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช โอรสองค์เล็กได้ขึ้นครองเมืองแทนสืบต่อแต่บิดานั้นมา เจ้าชมพูและเจ้าบุญชูได้หลบภัยการเมือง ไปอยู่เมืองเว้ พร้อมด้วยเจ้าองค์หล่อโอรสและชายา เจ้าหน่อกษัตริย์น้องเจ้าชายองค์หล่อโอรสเจ้าชมพู เข้าพึ่งพระครูโพนสะเม็ก ท่านได้ให้ศิษย์โยมเอาไปเลี้ยงไว้หลบอยู่ภูสะง้อหอคำ และบ้านงิ้วพันลำ สมสนุก เจ้าปุ โอรสเจ้าศรีวิชัย ฯ อนุชาเจ้าต่อนคำได้หลบไปอยู่เมืองนครพนม สิ้นพระชนม์ที่นั่น เหลือบุตร คือเจ้านันทราช เจ้าบุญชูเชษฐาพระเจ้าสุริยวงศาอีกองค์หนีไปบวชอยู่ภูหอภูโฮง เจ้าสร้อยน้องเจ้าปุหนีไปอยู่บ้านสะพือหลวง (อยู่เขตอำเภอตระการ จังหวัดอุบล ฯ) สิ้นพระชนม์ที่นั้น

ในระหว่างวุ่นว่ายอยู่ด้วยการบ้านการเมืองนี้ เจ้าราชครูเห็นจะอยู่ลำบาก เพราะศิษย์โยมมาก คงเป็นห่วงศิษย์โยมทั้งหลาย ที่หวั่นไหวกับราชภัย เพราะเจ้านายมิถูกใจกัน ต้องมีการหาพรรคพวกสับส่อยุยง ถ้าขืนอยู่ในเวียงจันทน์ต่อไปคงจะได้รับความลำคาญเป็นแน่

พ.ศ. ๒๒๓๒ ตรงกับจุลศักราช ๑๐๕๑ เจ้าราชครูชักชวนศิษย์โยมได้ ๓๐๐๐ คน เศษอพยพครัวชาวเวียงจันทน์ลงมาปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมแต่ พ.ศ. ๒๒๓๓–๒๒๓๕ จึงเสร็จ

รวม ๑ ปี ในการล่องเรือจากเวียงจันทน์มาธาตุพนม ในตำนานบอกว่า ไปถึงไหนมีคนสมัครติดตามทุกหนทุกแห่งน่าอัศจรรย์ ก่อนลงมาเมื่อเกิดเหตุวุ่นวายไม่ไว้ใจกันในบ้านเมือง พงศาวดารจำปาศักดิ์ว่า ชายาเจ้าชมพู ซึ่งมีเจ้าองค์หล่อพระชนม์เพียง ๓ ขวบ และเจ้าหน่อกษัตริย์อยู่ในครรภ์ ได้ไปขอพึ่งบารมีอาศัยท่าน ท่านเมตตาสงสารมาก ได้ให้ศิษย์โยมนำชายาเจ้าชมพูซึ่งมีครรภ์อยู่นั้นหลบไปซ่อนอยู่ที่บ้านภูสะง้อหอคำ ครั้นคลอดบุตรให้ชื่อว่า "เจ้าหน่อกษัตริย์" ให้ศิษย์โยมผู้ฉลาดกำกับและผึกสอนอยู่ที่บ้านงิ้วพันลำน้ำสมสนุกนั้นแล

ส่วนเจ้าองค์หล่อผู้พี่นั้น อำมาตย์คนสนิทและศิษย์โยมเจ้าราชครู ฯ นำไปฝากไว้กับพระเจ้ากรุงเว้ เมืองญวน พงศาวดารล้านช้างว่า แสนทิพย์นาบัวได้นำไปไว้เมืองญวนพร้อมด้วยเจ้าชมพูและชายา จดหมายเหตุเถียงกันอยู่อย่างนี้ ถ้าถือตามพงศาวดารล้านช้าง ชายาผู้เข้าไปพึ่งเจ้าราชครู ฯ ก็คงเป็นอีกผู้หนึ่งต่างหากกระมัง? ขอนักตำนานจงพิจารณาเหตุผลเอาเถิด อย่างไรก็ตาม พระเจ้ากรุงญวนเมืองเว้ได้อุปการะเจ้าชมพูและเจ้าองค์หล่ออย่างดียิ่ง รับไว้ในฐานะบุตรบุญธรรม ให้ศึกษาศิลปทุกอย่างที่ควรแก่ขัตติยะตระกูล แต่เจ้าชมพูสิ้นพระชนม์เสียก่อนแล้วที่เมืองเว้ เจ้าองค์หล่อถูกเรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า "เจ้าชายองค์เว้" หรือ "เจ้าชายองค์เวียด" ภายหลังพระเจ้าสุริยาวงศาทิวงคตแล้ว ได้มายึดครองเวียงจันทน์ จะกล่าวภายหลัง

ในการปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมคราวนั้น ตามบันทึกว่า ท่านได้บูรณะแต่ภูมิถ้วน ๒ ขึ้นไป คือปฏิสังขรณ์ตัวภูมิที่ ๓ ได้แก่ตัวระฆังและยอดสุด ยอดที่ตั้งอยู่บนหัวระฆังก่อเป็นฐานมีเอวดังหีบหนังสือหรือหีบศพโบราณ บนหีบเป็นรูประฆังคว่ำลงใส่หลังหีบ ขึ้นไปเป็นดวงปลี จากยอดปลีก็เป็นโคนฉัตรแล้วบึกฉัตรต่อขึ้นไป

บนหลังหีบหรือปลีนี้เป็นโลหะหล่อเป็นโบกสวมลงในปูน เล่ากันว่าเจ้าราชครู ฯ ได้ให้คนไปขุดเอาโลหะชนิดหนึ่งคล้ายตะกั่วหรือเงิน ซึ่งไทยล้านช้างเรียกว่า เหล็กเบียก ซึ่งไทยใต้เรียก เหล็กไหล ที่ขุดเหล็กเบียกนั้นอยู่ภูเหล็กเบียกใกล้บ้านดอนข้าวหลาม ตำบลน้ำก่ำ อำเภอธาตุพนม อยู่ทางทิศใต้พระธาตุลาว ๘ ก.ม. เดี๋ยวนี้ยังมีหลุมและรอยอยู่ ภูนั้นเป็นภูเขาศิลาแลง เตี้ยเป็นโนนสูงจากท้องนา

ผู้เขียนได้ขึ้นพิสูจน์ดูแล้วที่ยอดพระธาตุพนม ตอนที่ทำด้วยเหล็กเบียกได้เอามีดขูดดูได้เห็นเนื้อโลหะขาวดังเราขูดตะกั่วหรือเงิน สีข้างนอกเป็นสีเหมือนเปลือกตะกั่ว ส่วนยอด

ปลีขึ้นไปถึงโคนฉัตรเป็นทองแดงหล่อจนถึงที่ปักฉัตร เมื่อเสร็จแล้วได้ยกฉัตร แต่ฉัตรนั้นคงจะไม่ใช่ฉัตรที่นำลงมาเก็บไว้ปัจจุบัน คงเป็นฉัตรทองแดงบีดทองคำเปลว ซึ่งเคยได้รับบอกเล่าว่า แต่ก่อนเคยเห็นอยู่ลานพระธาตุหรือโรงธรรมเก่า ฉัตรนั้นมีลายวิจิตรตลอดรูปกบเขียดประดับ ภายหลังมามิรู้ว่าเก็บไว้ที่ไหนจนกระทั่งบัดนี้ บางคนสงสัยผังลงใต้ฐานพระประธานหอพระแก้ว คราวซ่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ไม่ได้ความแน่นอน

ในการซ่อมยอดพระธาตุคราวนี้ ท่านได้หล่อพระพุทธรูปใหญ่ปางมารวิชัย หน้าตัก ๑.๘๐ เมตร เป็นพระประธานอยู่พระวิหารหอพระแก้วปัจจุบันนี้ และต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๙๗ พระเทพรัตนโมลี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนมปัจจุบันได้ซ่อมแซมพระวิหารหอพระแก้ว ก่อนปูกระเบื้องลายซิเมนต์ ได้สั่งให้ขุดพื้นวิหารตรงหน้าพระประธาน ได้พบกรุพระมีพระทองคำบุ ๒๕๐ องค์ พระเงินและพระเล็ก ๆ เป็นจำนวนมาก แต่มิได้เอาขึ้นมา เอาขึ้นแต่พระทองคำ ๑ องค์ หนักประมาณ ๕ กิโลกรัมครึ่ง พระนาก ๑ องค์ พระทองคำบุ ๓ องค์ พระหินดำ ๑ องค์ และพระทองสัมฤทธิ์สีสุก ๑ องค์ นอกนั้นอยู่ในกรุหมด

พระทองคำองค์ใหญ่มีสังวาลย์พลอยนิลทาบสังฆาฏิและที่ฐานโดยรอบ จารึกที่ฐานว่า "พระเจ้าสุวรรณาวรวิสุทธิ์ อุตตมวิโรจน์ โชติรัตนาลังการ สร้างสังกราช ๔๒ ตัว บีฮวงเฮ้า" คือ จุลศักราช ๑๐๔๒ ปีระกา ตรงกับปีที่ ๓๒ แห่งแผ่นดินพระเจ้าสุริยวงศาครองกรุงศรีสัตนาคนหุต

พระพุทธรูปทองคำที่มีชื่อ พระเจ้าสุวรรณาวรวิสุทธิ์นี้ เป็นพระซึ่งผู้ดีมีทรัพย์สร้าง เพราะมีเนื้อทองคำมาก มีค่าสูง เพชรนิลพลอยที่ประดับก็มีค่ามาก ที่พระเมาลียังมีพระสารีริกธาตุ ๓ องค์ด้วย เข้าใจว่าเมื่อเจ้าราชครู ฯ พาครัวเวียงจันทน์อพยพ คงจะมีลูกศิษย์ชั้นผู้ใหญ่เจ้าของพระนี้มาด้วย พระทองคำก็คงอัญเชิญมาพร้อมกับขบวน เมื่อซ่อมพระธาตุแล้ว ท่านราชครูก็เห็นว่าจะต้องอพยพต่อไปอีก จึงได้รวบรวมของมีค่าบรรจุไว้ ณ ท่ามกลางวิหาร เป็นแน่

ราว จ.ศ. ๑๐๕๕ ตรงกับ พ.ศ. ๒๒๓๖ คือรุ่งขึ้นจากบีซ่อมพระธาตุพนมเสร็จแล้วได้ล่องเรือแพลงไปเรื่อย ๆ เลยเขตไทยล้านช้างจนถึงเขตบันทายเพชร เมืองหลวงของประเทศกัมพูชา (เขมร) ในเวลานั้น ตั้งใจว่าจะพาญาติโยมตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ ที่นั้น แต่ถูกเจ้าหน้าที่บ้านเมืองของเขมรรบกวนมาก คือเรียกเก็บส่วยค่าเข้าเมืองครัวละ ๘ บาท ศิษย์โยมได้

รับความเดือดร้อนมาก คิดว่าแผ่นดินไทยลาวเฮายังมิทันแคบ จึงอพยพกลับคืนมาตั้งอยู่ตำบลเชียงแตง (ฝรั่งเศสตัดให้ขึ้นกับเขมร)

ขณะอยู่ที่เชียงแตง ท่านได้เรี่ยไรโลหะมีทองเหลืองทองแดงเป็นต้น จากพวกครัวทั้งหลายได้ ๑๖๐ ชั่ง คือแสนกับ ๖ หมื่น (๑๐ ชั่งเท่ากับ ๑ หมื่น ๑๐ หมื่นเท่ากับ ๑ แสน) หล่อพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่ง ขัดสีให้ดีเป็นเงางามเนื้อหนาดี และถวายพระนามว่า "พระองค์แสน" เพราะคิดน้ำหนักทองได้แสนเศษตามมาตราชั่งตวงของชาวล้านช้าง ได้ประดิษฐานไว้ในวัดที่เจ้าราชครูได้พักอาศัยอยู่ ณ ตำบลเชียงแตงนั้น พระแสนองค์นี้อยู่ที่เชียงแตงมาช้านาน เมื่อเจ้าราชครู ฯ ย้อนกลับมาพักอยู่ดอนโขง และนครจำปาศักดิ์ก็มิได้เชิญมาด้วย

จ.ศ. ๑๒๒๑ ปีมะแม เอกศก พ.ศ. ๒๔๐๒ เป็นรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คือสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปิ่นเกล้า พระอนุชา ได้ทรงทราบถึงลักษณะและเกียรติคุณของพระองค์แสนก็ต้องพระราชประสงค์ จึงกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนั้นขอให้มีท้องตราใช้ข้าหลวงไปอาราธนาเชิญมาไว้ที่วัดหงษ์รัตนาราม พระอารามหลวงในกรุงธนบุรี (เดี๋ยวนี้ก็ยังอยู่)

เจ้าราชครู ฯ และครัวทั้งหลายเมื่อพักอยู่เมืองเชียงแตงไม่เป็นที่สบาย จึงได้เลื่อนกลับข้ามแก่งหลี่ผีขึ้นมาอยู่เมืองโขง ตั้งอยู่กลางดอนโขง (ราชการเรียกสีทันดอน) เหนือแก่งหลี่ผีขึ้นมา ในตำนานพระแก้วผลึกว่า ท่านเจ้าราชครูย้ายไปอยู่เมืองอัตบือ คำทองน้อย คำทองใหญ่ ตำบลมั่นและเจียมโดยลำดับ ผู้เขียนเห็นว่าท่านคงไปเที่ยวเยี่ยมราษฎรเฉย ๆ ภายหลังได้มาพักอยู่ที่จำปะ หรือนครกาลจำบากนาคบุรีศรี (จำปาศักดิ์)

ได้กล่าวในเบื้องต้นว่า เมื่อเจ้าราชครูไปถึงแห่งหนตำบลใด ก็มีผู้คนเลื่อมใสแตกตื่นติดตามไปด้วยเป็นอันมาก ท่านมีพรสวรรค์พิเศษ คือ คนรักนับถือและติดใจ ฉะนั้นคราวกลับจากเมืองบันทายเพชร ประเทศเขมร ก็มีครัวชาวเขมรติดตามมาเป็นอันมาก เป็นเครื่องส่อแสดงให้เห็นว่า เจ้าราชครู ฯ เป็นผู้มีบุคลิกลักษณะพิเศษ น่าอัศจรรย์อยู่มาก แม้แต่ชาวเขมรซึ่งเป็นคนต่างชาติต่างเผ่า ก็ยังยอมสละถิ่นฐานภูมิลำเนาติดตามท่านมา เพราะมีความเคารพรักในท่าน แม้พวกข่า กวย ส่วย โซ่ ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าเดิมและมีมากในเขตลาวใต้ก็ยอมเคารพเชื่อถือและเข้ามาเป็นศิษย์โยมมากหลาย

ในพงศาวดารจำปาศักดิ์เล่าไว้ว่า เมื่อท่านพักอยู่เขมร มียายแก่คนหนึ่งชื่อ ยายเต็ม ได้พระสารีริกธาตุ ซึ่งไหลลอยมาทั้งผอบที่แม่น้ำโขง นำมามอบถวายให้ท่าน ท่านได้สร้างธาตุบรรจุไว้ที่ภูเขาลูกหนึ่ง ให้ชื่อว่า "ธาตุยายเต็ม" ต่อมาภูเขาลูกนั้นก็มีนามว่าภูเขายายเต็ม แต่เขมรเรียกว่า "พนมเพ็ญ" (เพ็ญแปลว่าเต็ม) ต่อมาเขมรย้ายเมืองหลวงมาตั้งใกล้ภูเขาลูกนั้น จึงได้นามตามเขาว่า "พนมเพ็ญ" แต่เสียงเขมรอ่าน พ เป็น ป จึงเรียก พนมเปญ พนมแปลว่าภูเขา ต่อมาเขมรคงจะเสริมพระธาตุนี้ให้ใหญ่สูงขึ้นเดี๋ยวนี้ก็ยังมีปรากฏอยู่

๕. ตั้งหลักแหล่ง

ครั้นมาพักอยู่จำบากนาคบุรีแล้ว เจ้าราชครูตั้งใจพาญาติโยมและศิษย์ทั้งหลาย ตั้งหลักอยู่ที่นั่นมั่นคง ศิษย์ทั้งหลายที่เป็นไทยล้านช้างและเขมร ก็แยกย้ายกันตั้งหลักแหล่งทำมาหากินตามอัธยาศัยของตน ๆ ในตำบลต่าง ๆ แขวงเขตจำปาศักดิ์นั้น นับว่าไทยล้านช้างที่มีรกรากดั้งเดิมอยู่ประเทศจีนทางเหนือได้อพยพใหญ่ ไหลสู่ภาคใต้เป็นหมู่ใหญ่คราวนี้เป็นประวัติการณ์

ดังได้ยินมาว่า สมัยนั้นนครจำปาศักดิ์มีผู้หญิงครองเมืองชื่อ นางแพง ซึ่งเป็นบุตรีของนางเพา และนางเพาเป็นบุตรีของท่านขุนนางผู้มีตระกูลคนหนึ่ง ซึ่งท่านขุนนางผู้นั้นได้ครองเมืองสืบต่อมาจากพระเจ้าสุทัศนราชา พระองค์ครองแคว้นจำบ่าศักดิ์มานาน ทิวงคตเมื่อ จ.ศ. ๑๐๐๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๘๑ นางทั้งสองได้ปกครองเมืองสืบต่อมา จากบรรพบุรุษของตน แต่ จ.ศ. ๑๐๐๔ พ.ศ. ๒๑๘๖ ปีวอก เวลานั้นอายุของเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กได้ ๑๒ ปีเท่านั้น นักประวัติศาสตร์ลาวบางท่าน ได้กล่าวไว้ว่านางแพงเป็นบุตรีเจ้าปางคำ เมืองหนองบัวลำภู ซึ่งไปคล้องช้างที่ลาวใต้ ไปสมัครรักใคร่กับนางเพา และมีบุตรีด้วยกันคือนางแพง เจ้าปางคำนี้ได้แต่งวรรณคดีลาว คือ "ศิลป์ชัย" โดยจับเอาตอนหนึ่งในเรื่องว่า "ยามนั้น ปางคำแค้น คณิงนำน้องอุ่น" เป็นหลักอ้าง ในเวลาที่เจ้าราชครูมาพักอยู่ที่จำปาศักดิ์นั้น อายุนางเพานางแพงชราภาพมากแล้ว เห็นเจ้าราชครู ฯ มีจริยาวัตรน่าเลื่อมใส และมีศิษย์โยมนับถือเคารพและติดตามมาเป็นเรือนหมื่น ก็ชื่นชมยินดีเลื่อมใสศรัทธาในท่านเป็นอันมาก จึงพร้อมด้วยแสนท้าวพญาอำมาตย์มนตรีอาราธนาให้ท่านเป็นผู้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในแคว้นจำปาศักดิ์ และมอบการปกครองอาณาจักรให้ท่านเป็นผู้อำนวยการสิทธิ์ขาดทั้งหมด พงศาวดารมิได้บอกวันเดือนปี พ.ศ. ไว้เลย

นับแต่บัดนั้นมา นครกาลจำบากนาคบุรีศรี ก็ถูกเปลี่ยนมือจากผู้หญิงครองเมืองมา เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาครองเมือง เจ้าราชครู ฯ เป็นพระเถระที่เป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุโดยแท้ เมื่อความประสงค์ของมหาชนหมู่มากต้องการให้เป็นเช่นนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่าไม่ผิดครองสมณเพศ ก็รับภาระนั้นโดยดีมิได้หลีกเลี่ยง มีคุณสมบัติต้องตามลักษณะบัณฑิตที่ว่าเมื่อประโยชน์ยังไม่มีมาถึง ก็ไม่ใฝ่ค้นคว้า เมื่อประโยชน์นั้นเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็ไม่หลีกหนี

เมื่อเราได้ศึกษามาถึงตอนนี้ จะเห็นได้ว่าเจ้าราชครู ฯ เป็นผู้มีอำนาจจิตสูงในทางเรียกร้องให้คนอื่นเมตตารักใคร่นับถือสักเพียงใด

เมื่อท่านถูกมติมหาชนตั้งแต่ชั้นสูงลงมาถึงชั้นธรรมดา พากันอุปโลกน์ให้เป็นพ่อเมือง มีหน้าที่อำนวยการปกครองดูแลสุขทุกข์ของเขา ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร นับว่าท่านเป็นผู้มีอิสรภาพสูงสุดในแคว้นจำปาศักดิ์ จะว่าเป็นเจ้ายั้งขม่อมเหนือหัวทุกคน หรือเจ้าชีวิตของปวงชนก็ได้ เหมือนองค์ดาไลลามะแห่งธิเบต ถ้าท่านมีกิเลสหนาก็สละผ้ากาสาวพัสตร์ ประกาศตนเป็นกษัตริย์ออกครองราชย์อย่างสบาย ใครจะว่าอะไร

แต่ก็น่าอัศจรรย์อีกที่ท่านรับไว้ในเมื่อจำเป็น เมื่อไม่เห็นใครที่สมควรรับภาระนี้ชั่วระยะหนึ่งเท่านั้น ไม่หลงใหลในลาภยศ สะกดใจนิ่งสบาย ตั้งให้ศิษย์โยมผู้ฉลาดสามารถเป็นบัณฑิต รู้จารีตประเพณีการปกครองให้ปฏิบัติงานสนองให้เป็นศีลเป็นธรรม ท่านอยู่ในฐานะปุโรหิตาจารย์ ประธานใหญ่แห่งอาณาจักร พยายามวางตัวให้เป็นที่เคารพรักเพื่อกำหัวใจของประชาชนให้เข้ามารวมจุดเป็นสามัคคีอันหนึ่งอันเดียวกัน

ระเบียบการปกครอง ท่านวางระเบียบการปกครองอย่างอาจารย์ปกครองศิษย์ หรือบิดาปกครองบุตรธิดา โดยแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ

๑. ฝ่ายอาณาจักร ตั้งศิษย์ผู้มีคุณวุฒิสมควรให้ดูแลต่างหูต่างตา และมีการรับช่วงกันเป็นทอด ๆ เป็นหมวดเป็นหมู่ จนถึงสกุลหนึ่งเป็นที่สุด ถือจารีตประเพณีเป็นเครื่องบังคับ ตามแบบอย่างของกรุงศรีสัตนาคนหุต ส่วนท่านเองตั้งตนในฐานะพ่อเมือง เมื่อใคร

เดือดร้อนก็เข้าร้องทุกข์ได้ และให้โอวาทตักเตือนเป็นครั้งคราวเพื่อให้การครองชีพเป็นไปโดยสุจริตธรรม และเป็นไปตามแนวทางพระพุทธศาสนา เมื่อมีเรื่องขัดกันเกิดขึ้นก็ใช้วิธีชี้ถูกผิดและไกล่เกลี่ยประนีประนอม สั่งสอนตักเตือนทางธรรมเป็นพื้น หากยังดื้อด้านก็ต้องใช้ทัณฑกรรมซึ่งไม่ผิดต่อธรรมวินัย

การปกครองแบบธรรมานุภาพ พ่อปกครองลูก ย่อมเหมาะเมื่อพลเมืองยังไม่มาก คนต่างชาติบ้านเมืองยังไม่เข้าไปปะปนมาก พลเมืองก็มีศีลธรรมดี ย่อมเคารพยำเกรงเชื่อฟังเจ้าราชครู ฯ ปกครองแคว้นจำปาศักดิ์ด้วยธรรมานุภาพ บ้านเมืองสงบเรียบร้อยเป็นปกติสุขมาหลายปี

๒. ฝ่ายพุทธจักร ท่านเจ้าราชครู ฯ ใช้แบบวิธีตามอย่างกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้างเวียงจันทน์) คือฝ่ายพระปริยัติธรรม ได้แก่การศึกษาเล่าเรียนก็ใช้หลักสูตรตามแบบเวียงจันทน์ ยกพระภิกษุสามเณรผู้ทรงคุณความรู้ความสามารถในพระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา โยชนา ฯ เสกสรรหรือเถราภิเศกยกขึ้นเป็นสมเด็จ ซา, ครู อาชญาท่าน ฯ ในฝ่ายบริหารก็ตั้งเจ้านาย เจ้าด้าน หลักคำ ลูกแก้ว ยอดแก้ว เป็นที่สุด (ดูทำเนียบสมณศักดิ์ชาวเวียงจันทน์โบราณ ของท่านเจ้าคุณพรหมมุนี (อ้วน) วัดบรมนิวาส กรุงเทพ ฯ) ที่ว่านี้เป็นการสันนิษฐานตามรูปเรื่อง ความจริงจะเป็นอย่างไร ขอนักโบราณคดีจงพิจารณาดูตามเหมาะสมเถิด

การศึกษาและการปกครอง ทางฝ่ายพุทธจักรท่านก็ได้วางระเบียบแบบแผนไว้เป็นแนวปฏิบัติให้เหมาะสมแก่กาลเทศะเป็นอันมาก การปกครองของเจ้าราชครูเรียบร้อยปกติเรื่อยมาช้านาน

ครั้นถึง จ.ศ. ๑๐๗๑ พ.ศ. ๒๒๕๒ ปีฉลู เอกศก อายุเจ้าราชครูได้ ๗๙ ปี มีความชรามากแล้ว เกิดความไม่เรียบร้อยขึ้นในอาณาจักร มีคนใจพาลทุจริตคิดมิชอบธรรม คุมกันเป็นโจรผู้ร้ายเที่ยวปล้นสะดม ประชาชนพลเมืองรู้รักษาความสงบพากันเดือดร้อนเป็นอันมาก จนจะเกิดเป็นเหตุใหญ่โตลุกลามไป เจ้าราชครู ฯ ได้ให้โอวาทตักเตือนสั่งสอนโดยทางธรรม ก็มิสู้จะได้ผลเท่าใดนัก ครั้นจะใช้อาชญากรรมปราบปรามตามอย่างอาชญาจักรรุนแรง ก็เกรงจะหม่นหมองถึงครองสมณเพศ จึงเป็นเหตุให้ท่านคิดหาตัวบุรุษที่สามารถ ที่จะรับช่วงภาระจากท่านไป

ท่านเจ้าราชครู ฯ พิจารณาเห็นว่า เจ้าหน่อกษัตริย์ลูกศิษย์ ที่ให้พักอยู่ตำบลง้ิวพันลำน้ำสมสนุกนั้น บัดนี้เจริญวัยเป็นผู้ใหญ่แล้ว และเป็นผู้ประกอบด้วยเกียรติคุณสมควรเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ จึงแต่งให้แสนท้าวพระยาลาวผู้ใหญ่ ที่เฉลียวฉลาดในราชการงานเมือง คุมกำลังกันขึ้นไปอัญเชิญเอาพร้อมด้วยพระชนนี ให้ลงมายังนครกาลจำบากนาคบุรีศรี

ครั้น จ.ศ. ๑๐๗๕ พ.ศ. ๒๒๕๖ ภายหลังพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิราช ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตสิ้นสุดลง ๑ ปี (สวรรคต จ.ศ. ๑๐๗๔ พ.ศ. ๒๒๕๕) ตรงกับปีมะเส็งเบญจศก อายุเจ้าราชครูได้ ๘๓ ปี ท่านเจ้าราชครู ฯ พร้อมแสนท้าวพระยาลาว ได้ทำพิธีอภิเษกเจ้าหน่อกษัตริย์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ ถวายพระนามว่า "เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร" ครองราชสมบัติมีอำนาจสมบูรณ์ ตามพระราชประเพณี ได้เปลี่ยนนามเมืองใหม่ จากกาลจำบากนาคบุรีศรี เป็น "นครจำปาศักดิ์นัครบุรีศรี" แต่นั้นมา

เจ้าสร้อยศรีสมุทร ฯ เมื่อได้รับอภิเษกเป็นกษัตริย์แล้ว ก็ระลึกถึงอุปการคุณของพระครูโพนสะเม็กที่ได้มีแก่ชาติศาสนาบ้านเมืองและพระองค์เอง เปรียบเสมือนพ่อเลี้ยงผู้มีคุณสูง และเป็นผู้ทรงคุณธรรมสูง ภูมิธรรมสูง เป็นที่เคารพของมหาชนอย่างยิ่ง สมควรที่พระองค์จะยกย่องให้เป็นมหาพฤฒาจารย์ ให้ปรากฏแก่แผ่นดินสิ้นกาลนาน จึงได้ทำพิธีเถราภิเษกถวายนามยกขึ้นเป็น พระมหาราชครูว่า "ท่านเจ้าราชครูหลวง" ดำรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะอันสูงสุด ทั้งฤหัสถ์และบรรพชิตแห่งแคว้นจำปาศักดิ์ และสร้างวัดถวายวัดหนึ่งขนานนามว่า "วัดหลวงใหม่" แล้วอาราธนาเจ้าราชครูไปอยู่ครองวัดนั้นพร้อมด้วยพระภิกษุอันดับฐานานุกรมเป็นอันมาก

เจ้าสร้อยศรีสมุทร ฯ ได้อุปัฏฐากด้วยจตุปัจจัยตามสมควรแก่สมณวิสัย ให้มีกำลังปฏิบัติศาสนกิจตามเยี่ยงอย่างกษัตริย์ผู้เป็นศาสนูปถัมภ์ทั้งหลาย

จะขอกล่าวถึงเหตุการณ์ทางกรุงศรีสัตนาคนหุต ในสมัยเดียวกันนี้สักเล็กน้อย เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้ทราบคือ เมื่อพระเจ้าสุริยวงศาสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๒๕๕ นั้น เหตุการณ์ก็วุ่นวาย คือ พระยาเมืองแสนยึดราชสมบัติได้ ขึ้นครองเมืองได้ ๑ ปี เพราะพระราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวงศายังเยาว์ คือ เจ้ากิงกิสราชและเจ้าอินทโสม ในปีพระยาเมืองแสน

ครองเมืองเวียงจันทน์นี้แล เจ้าราชครู ฯ ได้ยกเจ้าหน่อกษัตริย์ขึ้นครองนครจำปาศักดิ์ ลาวใต้แยกเป็นเมืองอิสระต่างหาก

เจ้านันทราช โอรสเจ้าปุ นัดดาเจ้าต่อนคำ ซึ่งอยู่นครพนมได้ขึ้นไปปราบพระยาเมืองแสนได้ครองเวียงจันทน์อยู่ไม่ถึงปี เจ้าองค์หล่อซึ่งเรียกอีกนามหนึ่ง พระชัยองค์เว้ หรือพระชัยองค์เวียต โอรสเจ้าชมพู (เจ้าชมพูเป็นพระเชษฐาพระเจ้าสุริยวงศา) หลบภัยไปอยู่กับพระเจ้าเวียดนามเมืองเว้ เจ้าองค์หล่อนี้เป็นพระเชษฐาเจ้าหน่อกษัตริย์จำปาศักดิ์

เมื่อบ้านเมืองชุลมุนวุ่นวายอยู่กับการแย่งราชสมบัตินั้นเอง เจ้าองค์หล่อรวบรวมสมัครพรรคพวกได้ ยกจากเมืองเว้มาปราบเจ้านันทราชชนะ แล้วตั้งตัวเป็นกษัตริย์ ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต เป็นกษัตริย์ล้านช้างองค์ที่ ๕๕ นับจากขุนลอ โอรสขุนบรมลงมา เมื่อจุลศักราช ๑๐๗๖ พ.ศ. ๒๒๕๗ หลังจากเจ้าหน่อกษัตริย์ครองจำปาศักดิ์ ๑ ปี เจ้ากิงกิสราช และเจ้าอินทโสม หลานปู่ของพระเจ้าสุริยวงศา หนีขึ้นไปลาวเหนือ อยู่เมืองล่าเมืองพงติดเขตสิบสองพันนา และยกมายึดหลวงพระบางแล้วประกาศตัวเป็นกษัตริย์ครองหลวงพระบางล้านช้างจึงแยกเป็น ๓ กษัตริย์ ๓ ก๊ก หรือ ๓ รัฐแต่นั้นมา

๖. ชีวิตสุดท้ายของเจ้าราชครู

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เมื่อได้อภิเษกเจ้าหน่อกษัตริย์ครองแคว้นจำปาศักดิ์เรียบร้อยแล้ว ท่านก็ดำรงอยู่ในฐานะพระสังฆราชา เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เป็นราชครูปุโรหิต ให้โอวาทแนะนำทางศีลธรรมแก่พระราชาเสนาอำมาตย์ และประชาชนพลเมืองทั้งหลาย ตั้งอยู่ในฐานะปูชนียครุฏฐานียบุคคล มีประชาชนทั้งแคว้นเคารพบูชา ฉะนั้นเจ้าราชครู ฯ จึงมีโอกาสปรับปรุงและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้เต็มที่ และแสวงหาความสงบใส่ตน อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระศาสนาแท้จริง

ตามหลักฐานตำนานพระธาตุพนม แสดงว่าท่านไป ๆ มา ๆ อยู่เสมอที่พระธาตุพนม มาไหว้บูชาเป็นประจำปี และให้ศิษย์ผู้ใหญ่คอยควบคุมดูแลข้าโอกาสทั้งหลาย ตั้งพระเถระผู้สมควรเป็นเจ้าด้านทั้ง ๔ รักษาพระธาตุ และปกครองข้าโอกาสพระธาตุพนม เช่น ตอนหนึ่งว่า "เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก แต่งให้เจ้าด้านทั้ง ๔ รักษาข้าโอกาส" อีกตอนหนึ่งว่า

"พนมและผ้าขาวพันนาแตกทีซ้ำ เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก จึงเอาครัวชาวโอกาสทั้งหลาย ลงจำปาศักดิ์ประมาณ ๒ ส่วน ยังค้างอยู่บ้านแดนดินส่วนหนึ่ง" ดังนี้

พ.ศ. ๒๒๖๓ จุลศักราช ๑๐๘๓ ปีชวดโทศก เจ้าราชครูได้มรณภาพด้วยโรคชรา อายุท่านได้ ๙๐ ปี เจ้าสร้อยศรีสมุทรผู้ครองเมืองศิษย์ผู้ใหญ่ และแสนท้าวพระยามหาอำมาตย์ ประชาราษฎร์ทั้งหลายได้พร้อมกันทำฌาปนกิจ ถวายเพลิง บำเพ็ญกุศลมโหฬารสมกับเกียรติยศ ตามประเพณีนิยม แล้วได้สร้างเจดีย์ไว้ตรงที่เก็บศพ ๓ องค์ (ทราบว่าพังลงแม่น้ำโขงแล้ว) แล้วสร้างเจดีย์ไว้ที่ถวายเพลิงท่าน ๑ องค์ เรียกว่า "ธาตุฝุ่น" ภายหลังสร้างวัดขึ้นในที่ปลงศพ เรียกวัดธาตุฝุ่นสืบมา

ส่วนอัฐิของท่านอีกส่วนหนึ่ง ได้แบ่งขึ้นมาก่อเจดีย์ไว้ที่วัดพระธาตุพนมอีก ๑ องค์ เรียกว่า "ธาตุเจ้าราชครูขี้หอม" สืบมาจนบัดนี้ เจดีย์นี้เป็นทรงแปลกจากเจดีย์อัฐิทั้งหลาย มีทรวดทรงน่าดู พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านพระครูศิลาภิรัต (หมี) เจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม ได้ให้ช่างญวนซ่อม ทำให้ดูหยาบ (ดูไม่งาม) ลงกว่าเดิม บัดนี้ทางวัดกำลังพิจารณาจะซ่อมให้ดี แต่ลำบากเพราะอยู่ชิดกำแพงธาตุชั้นสองเกินไป เสียสง่า อีกอย่างฐานทรุดต่ำเกินควร แต่จะพิจารณาทำเท่าที่จะทำได้ ถ้าย้ายจำลองไปตั้งที่อื่นได้จะดีมาก เจดีย์ท่านราชครูขี้หอมนี้ อยู่มุมกำแพงชั้น ๒ ในลานพระธาตุชั้นนอก ทางทิศพายัพพระบรมธาตุ พระเถระสำคัญเช่น ท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันทะเถระ) วัดบรมนิวาส กรุงเทพ ฯ เมื่อมาพระธาตุพนมได้สืบถามหาว่า "ธาตุครูบาใหญ่เฮาอยู่ที่ไหน" เมื่อทราบแล้วก็บ่กกลด นั่งสมาธิอยู่นั้นตลอดคืน ท่านเจ้าคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน ติสสเถระ) วัดบรมนิวาส ซึ่งเป็นปฐมสังฆนายก เมื่อมาถึงพระธาตุพนม ไหว้พระธาตุแล้ว ก็ไปสักการะเจดีย์อนุสาวรีย์ท่านเจ้าราชครูขี้หอมเกือบทุกครั้ง พระครูวิโรจน์รัตโนบล วัดทุ่งศรีเมือง อุบล ฯ ผู้มาซ่อมพระธาตุ เมื่อมาพระธาตุพนมไหว้พระธาตุแล้วก็ไปสักการะพระเจดีย์ของท่านทุกครั้ง เพราะท่านที่กล่าวนามมาแล้วนั้นเป็นชาวอุบล เคยติดต่อกับจำปาศักดิ์ และรู้ประวัติศาสตร์เกียรติคุณของเจ้าราชครู ฯ ดี จึงซาบซึ้งในคุณความดี มีความเคารพนับถือคุณธรรมของท่าน จึงเคารพนักปราชญ์ย่อมรู้ใจและเกียรติของนักปราชญ์ดี

คำว่า "ขี้หอม" เป็นเนมิตตกนาม มีปราชญ์และประชาชนในแคว้นจำปาศักดิ์ถวายให้ท่าน เป็นนามราษฎร์ตั้ง เพราะอาศัยความดีความนิยมนับถือ ที่ประชาชนมีต่อท่าน ชื่อเสียงท่านหอมซึ้งใจ ท่านเป็นปูชนียบุคคลของยุค จะไปไหนมาไหนมีคนไหว้บูชาทั่วสารทิศ

มีคนติดอกติดใจ ในโอวาทคำสั่งสอน เห็นแต่รอยเท้าเงาเหยียบก็ไหว้ ผม ขน เล็บ ตกออกจากกาย แม้แต่น้ำลาย เขาทั้งหลายก็เก็บเอาไปไหว้นบเคารพบูชา ฉะนั้น จึงได้นามอันตื่นเต้นว่า "ขี้หอม" ดังนี้แล

๗. อภินิหาร

(๑) พอซ่อมพระธาตุพนมเสร็จแล้ว ใน พ.ศ. ๒๒๓๕ เล่ากันว่าฝั่งโขงตอนเหนือธาตุราว ๒ กิโลเมตร ตั้งแต่ท่าบ้านหัวบึงวัดราชกิจขึ้นไป ถึงท่าบ้านหลักศิลา เป็นระยะราว ๖ กิโลเมตร ถูกน้ำโขงเซาะพังเข้ามาอยู่ริมบ้านเมืองสมัยนี้ เล่ากันสืบ ๆ มาว่า ท่านเกรงว่าต่อไปภายหน้า น้ำจะเดินใกล้พระธาตุเข้ามา จะเป็นอันตรายง่าย ท่านจึงตั้งจิตอธิษฐานให้ดินที่หาดดอนจันทน์ ท่าเวียงจันทน์ ไหลมาปะเข้า ๆ จนเป็นหาดดอนสูงและกว้างยาวออกไปเกือบครึ่งกิโลเมตร เป็นดินงอกสูงเสมอฝั่งเดิม แต่ใกล้ฝั่งเดิมเป็นร่องลึกพอควร ชาวบ้านเรียกบุ่ง แต่เวลานี้ฝั่งนั้นพังหายไป น้ำโขงเข้ามาชิดฝั่งเดิมอีกแล้ว แต่เชื่อว่าเดชอำนาจพระรัตนตรัย และพระบรมธาตุอันศักดิ์และเทวฤทธิ์ทั้งหลาย ที่ปกปักรักษาพระธาตุคงให้ธรรมชาติช่วยรักษาตามเดิม คือเวลานี้เกิดหาดระหว่างดอนปลาแดกกลางโขงกับฝั่งขวาของไทยกำลังตื้นถึงเวลาเดือน ๔ เดือน ๕ น้ำขาดเดินถึงดอนได้มาสองสามปีแล้วเข้าใจว่าอีกไม่นานจะติดเป็นดินพื้นเดียวกับฝั่งไทย และพอดีกั้นน้ำโขงให้เปลี่ยนกระแสไปทางใหม่ ใต้ดอนลงมาจะเกิดหาดทางฝั่งขวาลงมาถึงท่าธาตุเป็นแน่ จะทำให้องค์พระธาตุปลอดภัยยิ่งขึ้น

(๒) เล่าลือกันว่าไต่หลังน้ำได้ หรือใช้ผ้าจีวรเป็นแพขี่ข้ามโขงได้ ได้พูดแต่แรกแล้วว่า เจ้าราชครู ฯ ได้ศึกษาสำเร็จทางกสิณ ๑๐ ความเล่าลือนี้ก็อาจเป็นจริงได้ เพราะในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็ได้พรรณนาคุณแห่งกสิณว่า ผู้ทำสำเร็จสามารถอธิษฐานอะไรต่าง ๆ ได้อย่างเหลือวิสัยที่มนุษย์ธรรมดาสามัญจะทำได้ เดี๋ยวนี้ตามที่ได้สอบค้นหาวิญญาณของท่านจะมาบันรูปเหมือน ก็ปรากฏตัวในญาณ ได้ถ่ายเทรูปร่างลักษณะท่านออกมาให้บันทึก และให้ช่างเขียนได้วาดให้ผู้นั่งทางในคอยตรวจตแต่ง จึงได้ส่งให้ช่างบั้น ได้เรียนถามท่านว่าอยู่ภพไหน ท่านบอกว่าอยู่ชั้นอาภัสสรพรหม ถามว่า ท่านปฏิบัติทางไหน ท่านตอบว่า ทางกสิณ

(๓) มีเสน่ห์เมตตามหานิยม ข้อนี้ก็แปลกมาก ท่านไปที่ไหน พูดกับใคร ไม่ว่าชาติภาษาอะไร เกิดรักและนิยมท่านหมด จนมีผู้ติดตามไปมาอยู่เป็นเรือนหมื่น ทั้งไทย ล้านช้าง เขมร ข่า โซ่ ฯ ดังปรากฏแล้วในประวัติเบื้องต้น การรักนับถือตั้งแต่พระราชาลงมาจนถึงคนสามัญ จนได้นามว่า "ขี้หอม" หมายความว่ามิได้หอมแต่ชื่อ แม้ขี้ก็หอม คือมีคนต้องการเอาไปไหว้บูชา ท่านจะขี้นกคงเป็นนกขี้กาเป็นกาแน่

(๔) พ.ศ. ๒๔๗๗ ท่านพระครูศิลาภิรัต ให้ช่างญวนชื่อองบาเป็นช่างซ่อมอนุสาวรีย์ของท่านราชครู ฯ เวลาเปิดกรุท่านสั่งปิดประตูกำแพงทั้ง ๔ ด้าน มีพระเณรเฝ้าดูอย่างใกล้ชิด รวมทั้งท่านพระครูด้วย ถึงเวลาเพลช่างทำงานยังไม่เสร็จและปิดยังไม่ได้ พระเณรหนีไปฉันเพลหมด องบาช่างเฝ้าอยู่คนเดียว และได้ส่องเข้าไปในโพรงเจดีย์ เห็นงูมีสีเหมือนทองคำเลื่อยให้เห็น ช่างเข้าใจว่าสร้อยทองคำเส้นใหญ่ จึงเอามือจับถูกข้างงูสีเหลืองเลื่อมนั้น จึงโผล่คอขึ้นมามีหงอนงามมาก ช่างตกใจรีบวิ่งไปรายงานท่านพระครูซึ่งกำลังฉันข้าว พอเณรแตกมาดูไม่เห็นอะไรเลยนอกจากของ มีพระพุทธรูปเป็นต้น และเจดีย์นี้อาจารย์ที่มาซ่อมวัดบริเวณด้านในแต่ก่อน ๆ เคยเสี่ยงว่าจะรื้อ ก็รื้อมิได้ คือแต่ก่อนกำแพงชั้นสองแถวอนุสาวรีย์เจ้าราชครู ฯ อยู่มีแต่เจดีย์อิฐ (ธาตุกระดูก) คนทั้งนั้น ท่านได้รื้อออกจนหมดสิ้น คงเว้นแต่เจดีย์เจ้าราชครูองค์เดียว

๘. ศิษยานุศิษย์

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เป็นผู้นำที่สำคัญในยุค เป็นนักปกครองที่รู้จักประเพณีทางราชการ และพระศาสนาดี มีน้ำใจเยือกเย็นและเข้มแข็ง ใจใหญ่และกว้างขวาง สามารถทำของใหญ่ของยากได้สำเร็จ เจ้าสร้อยศรีสมุทรพอได้ขึ้นปกครองจำปาศักดิ์แล้วก็ส่งลูกศิษย์เจ้าราชครู ฯ ที่ท่านอบรมแล้วทั้งนั้นไปตั้งเมืองและปกครองเมืองนั้น ๆ เช่น ส่งจารย์หวดไปเป็นเจ้าเมืองโขง ส่งจารย์แก้วไปตั้งเมืองท่ง (ทุ่ง) คือสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดเดี๋ยวนี้ ท้าวมืดน้องจารย์แก้วไปตั้งเมืองร้อยเอ็ดประตู คือเมืองร้อยเอ็ดปัจจุบัน กรมการเมืองร้อยเอ็ดไปตั้งเมืองมหาสารคาม เพียจันบุฮม (จันบรม) จากบ้านชีโลน แขวงสุวรรณภูมิไปตั้งเมืองขอนแก่น ก็ล้วนเป็นศิษานุศิษย์ของท่านเจ้าราชครู ฯ จากจำปาศักดิ์ทั้งนั้น

ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ตั้งเมืองอัตตบือ เมืองมั่นคำทองน้อย คำทองใหญ่ ล้วนแต่ศิษย์เจ้าราชครู ฯ ไปตั้งขึ้น พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรได้อาศัยศิษย์เจ้าราชครูช่วยบริหารกิจการบ้านเมือง เป็นปกติสุขสืบมาโดยความเรียบร้อย

เจ้าราชครู ฯ เชี่ยวชาญทางวิชานวกรรม เช่นต่อยอดพระธาตุก็มีศิลปะ ควรเอาเป็นครู แม้อนุสาวรีย์ของท่านก็มีแบบคล้ายอนุสาวรีทหารอาสาสมัยสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ซึ่งอยู่มุมสนามหลวง ตะวันตกเฉียงเหนือ กรุงเทพ ฯ แต่หยาบกว่าเพราะสร้างมานาน ดูทรวดทรงแล้วเห็นว่าไม่ค่อยมีที่อื่นเหมือน ศิษย์ของท่านผู้มีชื่อที่ควรอ้างถึง ก็คือพระครูทิเป็นช่างไว้ลวดลายปรากฏอยู่ทุกวันนี้ เพราะท่านได้ติดตามอาจารย์มาซ่อมพระธาตุด้วย พอซ่อมเสร็จได้ลาอาจารย์แยกทางไปพักอยู่บ้านหม้อ (บ้านอำนาจเก่า อยู่ใกล้เซบก อุบล) ต่อมาท่านองค์นี้ได้สร้างโบสถ์และพระพุทธรูปใหญ่องค์หนึ่งไว้ที่บ้านพนา อำเภอพนา จังหวัดอุบล ฯ โดยร่วมมือกับศิษย์เจ้าราชครู ฯ ที่เป็นคฤหัสถ์อีก ๓ คน คือ ท้าวสีหนาม ท้าวคำอาษา และท้าวแก้วดวงตา

คนทั้ง ๓ มีสีหนามเป็นต้นนี้ เป็นศิษย์เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก คราวอยู่เวียงจันทน์ เป็นข้าราชการในพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต มีบรรดาศักดิ์ขั้นเพีย (พระ) ครั้นบ้านเมืองเกิดจลาจล ได้อพยพติดตามเจ้าราชครูมาแต่แรก เมื่อเจ้าราชครู ฯ มาถึงจำปาศักดิ์และตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นั้นแล้ว ท่านเพียทั้ง ๓ จึงได้ลาอาจารย์พาครอบครัวและพรรคพวกไปตั้งอยู่บ้านมะขามเน้ง ในแถบภูมะโรง (ภูโฮง) ใกล้กับนครจำปาศักดิ์นั่นเอง ต่อมาจึงได้พาพรรคพวกประมาณ ๓๐ ครัวเศษ ร่วมใจกันไปตั้งบ้านพระเหลาขึ้น และได้สร้างวัดขึ้นที่นั้นเรียก วัดศรีโพธยาราม แล้วไปอาราธนาพระครูทิจากวัดบ้านหม้อมาครองวัด พระครูทิจึงได้มาสร้างโบสถ์และพระพุทธรูปใหญ่ขึ้น ขนาดหน้าตักกว้าง ๓ เมตร สูง ๓.๕๐ เมตรเศษ พระพุทธรูปองค์นี้มีลักษณะงามมากในจังหวัดอุบล ฯ จึงได้นามว่าพระเหลา จากนั้นมาชื่อบ้านและวัดก็ได้นามตามพระพุทธรูป ภายหลัง พ.ศ. ๒๔๔๐ เจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์) ได้เห็นพระพุทธรูปองค์นี้ลักษณะงดงาม จึงได้เสริมนามว่า “พระเหลาเทพนิมิต” สืบมา

ผีมือการสร้างพระพุทธรูปและโบสถ์เป็นแบบโบราณ ซึ่งคนภายหลังจะทำตามได้ยาก เหล่านี้ก็เนื่องจากอาจารย์ คือ เจ้าราชครู ฯ เป็นผู้ประสิทธิ์ประสาท ให้หัวคิดและสายตาสูงละเอียด ส่วนผู้ชื่อแก้วดวงตานั้น ถ้ามีคนเดียวก็คงเป็นนักประพันธ์มีความรู้กว้างผู้หนึ่ง ดังบอกฝอยไว้ในกาพย์ปู่สอนหลาน หลานสอนปู่ว่า "กาพย์อันนี้แม่นนักปราชญ์หาแก้วดวงตาอยู่เมืองล้านช้าง หากาพย์ไว้สอนน้อยลูกหลาน เอ้นคำขานว่าหลานสอนปู่ ไผ่หากฮู้เมือหน้า ซ่าลือ" ดังนี้ ถ้าใช่คนนี้ก็คงแต่งแต่คราวอยู่เวียงจันทน์ ก่อนเกิดจลาจลเป็นแน่

ตามคำให้การของชาวบ้านดงนาคำ อยู่ในประเทศลาว ตรงข้ามกับธาตุพนม ซึ่งได้บอกกันสืบต่อ ๆ มาจากบรรพบุรุษว่า เมื่อสร้างยอดพระธาตุเสร็จแล้ว เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก ได้สั่งให้หัวหน้าข้าโอกาสทั้ง ๓ คน คือแสนกลางน้อย–ศรีมงคล แสนพนมและแสนนาม พาครัวลูกหลานบ่าวไพร่อพยพจากบ้านธาตุพนมไปตั้งภูมิลำเนาอยู่แถวดงนาคำ ลึกจากฝั่งโขงเข้าไปในฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เขตประเทศลาว ก่อนไปเจ้าราชครู ฯ ให้โอวาทว่า "สูเจ้าจุ่งลูกหลานญาติพี่น้อง จุ้มเจื้อเชื้อแนว ไปสร้างบ้าน แปงเฮือน เฮ็ดไฮ่ใส่นา อยู่แถวดงนาคำ บ่อนดินดำน้ำซุ่มพุ้น ที่นั้นมีผลหมากไม้ บ่ไฮ้บ่อืด มียอดบุ่นยอดหวาย เผิ้งม้ม ของบ่าของดงก็มาก ที่สร้างแปงไฮ่นาก็กว้างขวาง บ่อืดบ่หยาก ให้เคารพยำแยงคุณแก้ว ๓ ประการ อย่าได้ประมาท ให้เอาบั้งจุ้มพระธาตุพนม (ตำนาน) เป็นที่ไหว้สักการะบูชาพิทักษ์รักษาอย่าขาด เพื่อให้เป็นเนื้อหนังอุปกรณ์แก่พระชินธาตุเจ้า ตามเฒ่าแก่บูฮานมา ก็หากจักวุฒิศรีสวัสดิ์ แก่สูเจ้าทั้งหลาย ทุกเมื่อ หั้นแล ฯ" ดังนี้

ส่วนแสนกลางน้อยศรีมุงคุล ได้อพยพพวกพ้องไปตั้งอยู่บ้านมะนาว แสนพนมไปตั้งอยู่บ้านดงใน แสนนามพาครอบครัวไปตั้งอยู่บ้านดงนอก ทั้ง ๓ บ้านถือพระบรมธาตุและตำนานพระธาตุเป็นสรณะอันศักดิ์สิทธิ์สืบมาจนบัดนี้

ตำนานพระธาตุพนม ที่ชาวดงนาคำได้ไว้นั้น เล่ากันว่าเป็นฉบับดั้งเดิม และละเอียดถูกต้องกว่าฉบับอื่น ๆ จารึกลงในลานทอง บรรจุหีบศิลาอย่างดี ต้องเปลี่ยนวาระกันสักการะบูชาบ้านเรือนละ ๓ วัน เวียนกันไป ถือขลังและศักดิ์สิทธิ์จนเข้ากระดูกดำ ใครไปขอดูก็มิได้ เขาว่า เจ้าเก่านายหลังเขามา พวกเขาจึงจะเอาตำนานนั้นให้ พวกเราก็จะได้ดีบได้ดี เพราะได้สั่งความกันไว้แต่สมัยก่อนโน้น และบอกลักษณะเจ้าเก่าที่จะมานั้น

ว่า ต้องพิสูจน์โดยการเอาน้ำใส่โอ (ขัน) ใหญ่และให้เหยียบดู ถ้าน้ำไม่ล้นโอ ก็ใช่ มันเป็นแบบหาหนวดกับเต่า หาเขากับกระต่าย ตายแล้วตายอีกก็คงไม่พบ จึงเป็นการยากที่คนภายนอกจะรู้เคล็ดคลับกับเขา

บ้านเหล่านี้สันนิษฐานว่า เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กจะสั่งย้ายภายหลัง เมื่อบ้านธาตุพนมแตกครั้งที่สองที่ได้นำเอาข้าโอกาสชาวธาตุลงไปจำปาศักดิ์ตามตำนานพระธาตุพนม

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก เป็นนักบุญที่มีบุญบารมีมาก เป็นที่พึ่งของมวลชนได้ทุกชั้น มีปัญญาฉลาดปราชญ์เปรื่องหนักแน่นมั่นคง มีสติรอบคอบถี่ถ้วน มีเมตตากรุณาโอบอ้อมอารี มีกตัญญูต่อผู้มีคุณทั้งหลาย มีสังคหวัตถุธรรม คือธรรมะสำหรับยึดใจคนได้แก่ทาน การเสียสละปัจจัยสี่ที่เกื้อกูลจุนเจือคนผู้ควรได้รับ บียะวาจา*พูดเพราะ*น่ารักถูกใจคนทุกชั้น อัตถจริตเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ให้ประชาชนหมู่มากให้อยู่เป็นสุข สมานัตตตา *วางตนพอดี*ให้คนทุกชั้นเข้าถึง *โดยทำตัวเป็นกันเอง* ฉะนั้น *ท่านจึงได้รับ*นามอันผู้อื่นได้ยาก คือ *"อาชญาท่านพ่อครูขี้หอม" โดยมติชนเป็นเนรมิตตกนาม* นามที่เกิดขึ้นเองจากดวงใจอันบริสุทธิ์งดงามของมหาชน ความเป็นผู้มีบริษัทบริวารมากนี้ พระศาสดาทรงยกย่องพระอุรุเวรากัสสปะว่าเป็นผู้เลิศ เพราะอำนาจธรรมะคือสังคหวัตถุดังกล่าวแล้ว

เจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กเป็นผู้เกิดมาดีแล้ว ดำรงตนอยู่ก็ดี เป็นอัตตสมมาปณิธิ คือตั้งตนไว้ชอบ ดวงธรรมที่มีอยู่ในส่วนลึกแห่งหัวใจ ดลบันดาลให้เกิดจริยธรรมอันงดงามเป็นประโยชน์แก่ตนเอง และแก่ชาติศาสนาเป็นที่น่านิยมชมชื่นของปวงปราชญ์ ได้ทิ้งรอยอันงดงามไว้ให้ปราชญ์ผู้มีความคิดได้ศึกษาติดตามดู เพื่อเป็นครูและแบบแผน เป็นชีวิตอมตฝากไว้ในโลก เมื่อแก่เฒ่าชราร่างสลาย วิญญาณอันบริสุทธิ์สวยงามได้ออกไปสู่สุคติภพ คือภูมิอันเป็นสุข

ข้าพเจ้า พระเทพรัตนโมลี เจ้าวัดพระธาตุพนม ซึ่งถือว่าเป็นศิษย์ชั้นเหลนสืบสายมาหลายชั้น ได้เขียนประวัตินี้ขึ้นสองครั้งแล้ว แต่พลความคนละอย่าง ใจความผิดกันบ้างถูกกันบ้าง เพราะอาศัยตำราที่ค้นหลายฉบับ และความเข้าใจในตำนานประวัติศาสตร์ผิดจากแต่แรก หวังจะเทิดทูนบุรพาจารย์ผู้มีคุณแก่ชาติศาสนาอันล้ำลึก ถ้าผิดพลาดบกพร่องขออย่าเป็นบาปกรรม ถ้าเกิดประโยชน์โดยประการใด ขอถวายสมมาบูชาแด่พระคุณท่านโดยเคารพ

แล

การเรียบเรียงครั้งนี้ ก็เพื่อพิมพ์แจกจ่ายในการฉลองรูปหล่อ ภาพเหมือนของเจ้าราชครู ฯ พร้อมเหรียญ พระพุทธรูปบูชา และพระผงพระธาตุ ที่จะพุทธาภิเษก ปลุกเสก โดยคณาจารย์ผู้ทรงคุณ พร้อมรูปหล่ออีก ๓ ท่านผู้มีคุณแก่วัดและพระบรมธาตุ คือ พระครูวิโรจน์รัตโนบล ได้ถ่ายรูปตัวจริง ส่วนรูปเจ้าราชครูโพนสะเม็ก ได้ติดต่อทางญาณสมาธิ โดยปริญญา อุติรา ธิดาองค์สัตตนาคและพระบรมธาตุ ได้อาราธนาวิญญาณมาปรากฏรูปร่าง เมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๑๒ โดยผู้เรียบเรียง เป็นผู้บันทึก เจ้าคุณเวทีวุฒิกร (ชัชวาลย์) วัดโพธิ์ชัยหนองคาย ลูกพระธาตุอีกท่านหนึ่งเป็นพยาน ท่านได้มาปรากฏตัวเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง โดยองค์สัตตนาคร่วมอาราธนา ได้บันทึกรายการรูปร่างลักษณะถี่ถ้วน ให้ช่างเขียนส่งช่างหล่อที่กรุงเทพฯ ช่างวาด คือ กองคำ ถาวร และ สุวรรณ เกษทอง เป็นผู้ตรวจแก้ มีผู้นั่งทางในคอยติชม จึงได้รูปดังที่พิมพ์ไว้ต้นเรื่องนี้แล ได้เรียนถามวิญญาณท่านว่า อยู่ภูมิไหน ท่านบอกว่า อยู่ชั้นอภัสสรพรหม คือรูปพรหมชั้นที่ ๖ ถามว่า ท่านปฏิบัติดำเนินอารมณ์กรรมฐานห้องไหน ท่านบอกว่า ได้อบรมทางกสิณ ๑๐ ผิดถูกขอปทานอภัยแต่พระรัตนตรัย และปวงชนทั้งหลายทุกท่านเทอญ ฯ

ลักษณะผู้เถ้าที่บ่ดี ต่อ.....

แนวคนเถ้า ใจเบาเคียดง่าย
ใจดีท่อหมากผ้าย ใจฮ้ายท่อหมากตูม

ล่างเถ้า พุม ๆ บ้อยกลางคืนแต่ก่อนไก่
เอาแต่ความขี้ฮ้ายมาให้ลูกหลาน

ลางเถ้า พางานล้นโลภาเว้าง่าย
กินหลายก็ด่าบ้อยกินหน้อยก็ใส่เวร

ลางคน เป็นคนเถ้าหัวขาวเฮ็ดจ่อนพ่อน
ยังเล่าเหาะฮ่อนเหล้นเลิงชู้สวากเสนห์

ลางเถ้า เฮฮนดื้นคือกระบวนสาวบ่าว
กระดูกสิเข้าหม้อบ่ทันฮู้เมื่อคึง

ลางเถ้า พอแต่ตึงโตได้ไปมาดื้นด่าว ๆ
ตาขุ่นปานน้ำเข้ากุมเว้าดั่งบ่าวสาว

ลางเถ้า หัวขาวแล้วแอวแงนดากแอ่น
ยังเล่าแหะแห่นเหล้นหลงเต้นบ่เบิ่งโต

ลางเถ้า โสดาดื้นหลงหลายเป็นตาหน่าย
ลูกหลานห้าฮ่มไม้ใจเจ้าเถ้าบ่เป็น

ลางคน เป็นคนเถ้าเอาแต่หลานไล่แต่ไก่
วัดวาบ่เข้าใกล้หันหน้าเข้าแต่ดง

ลางคน หลงลืมเถ้ามัวเมาว่ายังหนุ่ม
แยงแว่นหัวยุ้ม ๆ กุมเอ้ตั้งแต่โต

ประวัติวงศ์กษัตริย์ล้านช้างสังเขป

(เพื่อให้อ่านประวัติเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็กเข้าใจ)

โดย พระเทพรัตนโมลี

นักประวัติศาลตร์ซึ่งค้นคว้าสอบสวนเรื่องความเป็นมาของมนุษย์ชาติต่าง ๆ เขาได้ค้นพบและบันทึกไว้ว่า "ชนชาติไทยลาวและเผ่าต่าง ๆ แต่เดิมมา อยู่แถบภูเขาอัลไต ภูเขาลูกนี้เป็นเทือกใหญ่ยาว ทอดจากตะวันออกไปตะวันตก เดี่ยวนี้อยู่ในประเทศมองโกเลีย เหนือสุดของประเทศจีน สมัยก่อนมองโกเลียเป็นส่วนหนึ่งของประเทศจีน เดี๋ยวนี้เป็นเอกราชอยู่ภายใต้อิทธิพลของรัสเซีย ในสมัยที่ว่านี้เขาคำนวณไว้ว่าประมาณ ๔๕๐๐ ปี ก่อนพุทธกาล ต่อมาไทยลาวก็เลื่อนไหลลงมาทางใต้ และตะวันออกเฉียงใต้โดยลำดับ นับเป็นพัน ๆ ปี อพยพมาอยู่ตามลุ่มแม่น้ำเหลือง ฮวงโห แยงซีเกียงโดยลำดับ มีการตั้งบ้านเมืองเป็นศูนย์การปกครอง คือ นครลุง นครปา โดยลำดับ สุดท้ายในต้นพุทธกาลได้มายึดอยู่ทางภาคใต้ของจีนคือ โฮเป ฮูนาน และมณฑลฮุนหนำ หรือยูนานเป็นที่สุด ชื่อของไทยลาวเรียกกันหลายอย่างว่า ไท หรือ ไต บ้างเงี้ยวบ้าง อ้ายลาวบ้าง

ในเวลานมนานเช่นนั้น ไทยลาวและเผ่าสาขาต่าง ๆ ของไทยลาว ถือธรรมชาติ หรือ ผี วิญญาณบรรพบุรุษเป็นสรณะ บางคราวก็เป็นอิสระปกครองกันเอง บางครั้งก็เสียอิสระแก่จีนเรื่อยมา จนได้มาอยู่ยูนาน เรียกชื่อประเทศว่า น่านเจ้า ได้กู้อิสรภาพขึ้น เมืองหนองแสเป็นศูนย์กลางการปกครอง ต่อมาสุดท้ายก๊กเมืองแสทางใต้มีคนเข้มแข็งขึ้นเรียก สีหนระ จีนเรียก สีนุโล ได้เป็นผู้นำไทยลาวนครต่าง ๆ ตั้งตัวเป็นกษัตริย์ เรียกเผ่าว่า ไทยเมือง เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วก็มีทายาทคือ เจ้าแสหลวง จึงเรียก โลเชง ปกครองสืบมาเป็นที่ ๒ ในวงศ์เมืองแสน่านเจ้า พอหมดเจ้าแสหลวงแล้วมีผู้สืบต่อมาอีก ๑ ท่าน แต่ไม่มีชื่อปรากฏ เป็นรัชกาลที่ ๓ ลำดับที่ ๔ เจ้าพิลอโก๊ะ ผู้นี้เองที่นักประวัติศาสตร์บางกลุ่มยืนยันว่า คือ ขุนบรมมหาราช

ราว พ.ศ. ๑๒๗๔ ขุนบรมมหาราช ได้ย้ายจากเมืองแสลงมาสร้างเมืองแถนขึ้นเป็นราชธานี เมืองแถน (แถนแปลว่า ฟ้า เมืองแถน ก็คือเมืองฟ้า เมืองเทวดา) เวลานั้นอยู่ใน

อาณาจักรน่านเจ้า ตำนานบอกว่าพวกม่านสี ทางเมืองหนองแสกระด้างกระเดื่องขุนบรมขึ้นไปปราบปรามสงบแล้ว ก็สร้างเมืองขึ้นอยู่ปกครองเรียกเมือง ต้าหอ หรือ หอแตก และสวรรคตที่นั้น

ในพงศาวดารล้านช้าง จับต้นที่ขุนบรมอยู่เมืองแถน มาอยู่ปกครองพวกไทยลาวและคนป่าข้าโซ้ เจริญรุ่งเรืองขึ้นมีการผึกให้ทำนาสวนและศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ และว่าขุนบรมก็ถูกพญาแถน (พระอินทร์หรือพระพรหม) ส่งลงมาปกครองพวกคนป่า ขุนบรมผึกสอนพลเมืองให้มีศีลธรรมวัฒนธรรมดีขึ้นมา

ขุนบรมมีโอรส ๗ องค์ คือ ขุนลอ ๑ ขุนยี่ผาล้าน ๑ ขุนสามจุสง ๑ ขุนไสผง ๑ ขุนงั่วอินทร์ ๑ ขุนลกกลม ๑ ขุนเจ็ดเจือง ๑ เกิดจากชายา ๒ นาง คือ นางยมพาลากับนางเจ็ดแดง แล้วแต่งให้โอรสทั้ง ๗ ไปครองเมืองขยายไทยลาวให้กว้างขวางออก ดังนี้

๑. ขุนลอ โอรสที่ ๑ ให้ไปครองเมืองชวา (ข้า) อยู่หลวงพระบางเดิม ต่อมาเรียกล้านช้าง

๒. ขุนยี่ผาล้าน ไปครองเมืองประดิง หรือ หนองแส

๓. ขุนสามจุสง ไปครองเมืองประกัน แกวช่องบัว (แคว้นตังเกี่ย)

๔. ขุนไสผง ไปครองเมืองสุวรรณโคมคำ (ใกล้เชียงแสน) ต่อมาเรียกลานนา

๕. ขุนงั่วอินทร์ไปครองเมืองอโยทธยา (ฝั่งตะวันออกกรุงศรีอยุธยา) เรียกล้านเยียหรือล้านเพีย

๖. ขุนลกกลม บางตำนานบอกว่าไปครองเมืองคำเกิด หรือ อินทบัตถ์ พงศาวดารล้านช้างและโยนก เรียกเชียงคามอยู่ลาวใต้

๗. ขุนเจ็ดเจือง ไปครองเชียงขวางไทยลาวพวน

พระนามโอรสขุนบรม มีชื่อลำดับเป็นภาษาใกล้จีน เว้นขุนลอคนเดียว เทียบกับจีนได้ดังนี้ ยี่ = ยี่ สาม = ซา สี่ = ไส เหงาะ = งั่ว ลัก = ลก ชิด = เจ็ด (ในกรุงศรีอยุธยาเคยมี ขุนหลวงพะงั่ว (สงสัยเป็นคนที่ ๕ เจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยา เจ้าสามพระยา)

ขุนลอโอรสองค์ต้นขุนบรม ได้มาขับไล่พวกข้า คือขุนกันฮาง เจ้าของถิ่นเดิม ให้ถอยหนีไปแล้วครองเมืองชวา ต่อมาเรียกล้านช้าง หลวงพระบาง เป็นปฐมกษัตริย์แห่งไทยล้านช้าง ต่อมาเรียก ลาว ได้สืบสันตติวงศ์ต่อมาโดยลำดับ แต่มิได้บอกศักราชไว้ ดังนี้

ราชวงศ์ล้านช้าง

๑. ขุนลอ โอรสของขุนบรมเมืองแถน ยึดเมืองชวาได้จากขุนกันฮาง หัวหน้าพวกเจ้าของถิ่น (ข้า) แล้วตั้งตัวเป็นปฐมกษัตริย์ล้านช้าง ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ (พ.ศ. ๑๒๐๐–๑๓๐๐) และสืบต่อโดยลำดับ ดังนี้

๒. ขุนชวา ๓. ขุนชวาเลา ๔. ขุนสูง

๕. ขุนเด็ด ๖. ขุนคุม ๗. ขุนคีบ

๘. ขุนคบ ๙. ขุนคอ ๑๐. ขุนคาน

๑๑. ขุนแพง ๑๒. ขุนเพ็ง ๑๓. ขุนเพิง

๑๔. ขุนพี ๑๕. ขุนคำ

๑๖. ขุนฮุ่ง ครองราชย์ พ.ศ. ๑๔๐๖ เรียก ๑๖ เช่นขุน แล้วแปลงขุนเป็นท้าวดังนี้ (ทำสงครามกับลาวกวด หิรัญนครเงินยาง)

๑๗. (๑) ท้าวแท่นโม (โอรสขุนฮุ่ง)

๑๘. (๒) ท้าวยุง (โอรสแท่นโม)

๑๙. (๓) ท้าวเยิก (โอรสท้าวยุง)

๒๐. (๔) ท้าวพิน (โอรสท้าวเยิก)

๒๑. (๕) ท้าวพาด (โอรสท้าวพิน)

๒๒. (๖) ท้าวหว่าง (โอรสท้าวพาด)

๒๓. พระยาลังธิราช (โอรสท้าวหว่าง) ครองราชย์ จ.ศ. ๖๓๓ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๑๔ สมัยสโขทัย ถึง พ.ศ. ๑๘๕๙

๒๔. พระยาสุวรรณคำผง พ.ศ. ๑๘๕๙ ถึง ๑๘๙๖ (โอรสพระยาลัง)

๒๕. พระยาพ้างุ้มแถล่งหล้าธรณี ครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๖–๑๙๑๕ ได้รวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยล้านช้างให้เข้าเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวกันครั้งแรก มีรายการดังนี้ เกิด พ.ศ. ๑๘๕๙ สมัยทรงพระเยาว์ได้ติดตามพระบิดาผู้ถูกเนรเทศไปอยู่เมืองกัมพูชา (เขมร)

ได้เป็นศิษย์พระมหาเถระปาสมันต์ท่านได้ฝากไว้กับพระเจ้าศิริจุนทะ เมืองอินทบัตถ์ กรุงกัมพูชา ได้ศึกษาอบรมจนเจริญวัย มีความรู้ความสามารถ ได้นางแก้วกัญญา ราชธิดาเป็นชายา

พ.ศ. ๑๘๙๔ พระชนม์ ๓๕ พรรษา ได้ยกกำลังจากกัมพูชาขึ้นมารวบรวมเมืองลาว เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พ.ศ. ๑๘๙๖ มีชัยชนะได้ครองเมืองแทนพระเจ้าปู่ คือ พระยาสุวรรณคำผง

พ.ศ. ๑๘๙๗ ยกไปลาวเหนือได้จรดเขตสิบสองพันนา (ยูนาน–จีน)

พ.ศ ๑๘๙๙ ได้เมืองเวียงจันทน์ เชียงคำ ปากห้วยหลวง (โพนพิสัย) ตะบอง และศรีโคตบอง ทางใต้

พ.ศ. ๑๙๐๑ พระเจ้ากัมพูชาเชิญลงไปให้รับศีล ๕ ต่อพระมหาเถระปาสมันต์ แล้วมอบพระบางให้นำขึ้นมาล้านช้าง และให้พระมหาเถระปาสมันต์ พระเถระ ๔ รูป สามเณร ๑ รูป บัณฑิตเรียนจบไตรปิฎก ๓ คน คือ นรสิงห์ นรเดช และนรศาสตร์และอาจารย์ธรรมคารกหัวหน้าช่างอีกหนึ่ง และต้นพระศรีมหาโพธิซึ่งนำมาจากลังกา ๑ ต้น ให้นำพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ขึ้นมาประดิษฐ์ไว้ล้านช้างเป็นครั้งแรก และแบ่งเขตแดนให้แต่แก่งหลีผีขึ้นมาให้เป็นเขตดินล้านช้าง

พ.ศ. ๑๙๐๒ เสด็จยกขบวนธรรมขึ้นมาล้านช้าง ถึงเวียงคำพระยาเอกพระสหายขอพระบางไว้บูชาและได้มอบให้ไว้ เสด็จถึงล้านช้าง (หลวงพระบาง) สร้างวัดถวายพระอาจารย์พระมหาปาสมันต์ เรียกวัดปาสมันต์ (ผู้รู้บอกว่าร้าง และญวนได้ปลูกวัดใส่ในปัจจุบัน) ต้นพระศรีมหาโพธิปลูกเหนือวัดปาสมันต์ขึ้นมา อยู่ริมหนองปราสาท ลมพัดล้ม พ.ศ. ๒๔๔๒ อายุได้ ๕๔๒ ปี

หมายเหตุ....ขุนผีฟ้า เป็นโอรสพระยาสุวรรณคำผง เป็นบิดาพระยาฟ้างุ้ม แต่ไม่ได้ขึ้นครองราชย์

พ.ศ. ๑๙๐๓ เสด็จไปปราบพระยาคำยอ เมืองเชียงขวาง ที่กระด้างกระเดื่องในเขตจรดแดนญวนทางตะวันออก

พ.ศ. ๑๙๐๔ ปราบเมืองผาน้ำทา ซึ่งเป็นพวกข้าทำการกระด้างกระเดื่อง ได้เสริมนามเมืองเป็น “กรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างฮ่มขาว” ใช้ภาษาเจ้ากู เจ้าข้อย เฮา ฮา

เฮียม อวน เรียกผู้บวชแล้วเป็นเชียง (สามเณร) ฑิต (พระ) จารย์ (พระอาจารย์) และเรืมมีทาส คือ ข้อยใช้ ประจำ

พ.ศ. ๑๙๑๕ ประพฤติผิดราชธรรม ถูกออกไปอยู่เมืองน่าน อำมาตย์ยกโอรสพระนามว่า พระยาสามแสนไทย ไตรภูวนาธิบัตย์ (ท้าวอุ่นเรือน) แทนสืบไป

๒๖. พระยาสามแสนไทย ไตรภูวนาธิบัตย์ (โอรสพ้ำงุ้ม) พ.ศ. ๑๙๑๗ ถึง พ.ศ. ๑๙๕๙ (พ.ศ. ๑๙๒๐ สำรวจสำมะโนครัวชายฉกรรจ์ได้ ๓ แสน)

๒๗. พระยาล้านคำแดง (โอรสพระยาสามแสนไทย)

๒๘. ท้าวพรหมหัต (โอรสพระยาล้านคำแดง ครองเมือง ๑๐ เดือน)

๒๙. ท้าวคำเต็ม (โอรสพระยาสามแสนไทย ครอง ๕ เดือน)

๓๐. ท้าวหมื่นชัย (โอรสพระยาสามแสนไทย ครอง ๖ เดือนกับ ๑๒ วัน)

๓๑. ท้าวพ้ำไค (โอรสท้าวพ้ำขื่น หลานท้าวสามแสนไทย ครองราชย์ ๓ ปี)

๓๒. ท้าวก้อนคำ (โอรสพระยาสามแสนไทย ครอง ๗ เดือน)

๓๓. ท้าวยุคล (โอรสท้าวล้านคำแดง ครอง ๘ เดือน)

๓๔. พระเจ้าคำเกิด (โอรสท้าวคำเต็ม หลานสามแสนไทย)

๓๕. นางแก้วพิมพา (ธิดาพระยาสามแสนไทย ถูกกำจัดเมื่อพระชนม์ได้ ๙๐ เจ้านางองค์นี้กำจัดกษัตริย์พระญาติ ๕ องค์ ตั้งแต่ท้าวคำเต็มถึงท้าวยุคล)

๓๖. พระเจ้าชัยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว

๓๗. พระเจ้าสุวรรณบัลลังก์ จักรพรรดิภูมินทร์

๓๘. พระเจ้าหล้าน้ำแสนไทยไตรภูวนาถ

๓๙. ท้าวชมพู

๔๐. พระเจ้าวิชุณหราชาธิบัตย์

๔๑. พระเจ้าโพธิสารราชาธิบัตย์

๔๒. เจ้าท่าเรือ (รั้งเมืองชั่วคราว)

๔๓. พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช จักรพรรดิภูมินทร์ นรินทราธิราช ท่านผู้นี้ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่เวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๓

๔๔. พระยาแสนสุรินทร์ขว้างพ้า (เสนาบดีแม่ทัพ)

๔๕. พระยานครน้อย (ลูกแสนสุรินทร์)

๔๖. พระหน่อแก้ว (โอรสพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช)

๔๗. พระธรรมิกราช (ลูกเจ้านางคำใบ ขนิษฐาเจ้าไชยเชษฐาธิราช)

๔๘. พระอุปยุวราช

๔๙. พระเจ้าบัณฑิตโพธิสาร (เจ้าพระยาเมืองศรีโคตบูรหลวง คือนครพนมในปัจจุบัน)

๕๐. พระหม่อมแก้ว (โอรสพระธรรมิกราช ครองอยู่ ๑ ปี)

๕๑. พระอุปยุวราช (โอรสพระหม่อมแก้ว พ.ศ. ๒๑๒๒–๒๑๘๓)

๕๒. พระเจ้าต่อนคำ (โอรสพระอุปยุวราช พ.ศ. ๒๑๘๓–๒๑๙๗)

๕๓. พระเจ้าสุริยวงศา (โอรสองค์เล็กพระเจ้าต่อนคำ พ.ศ. ๒๑๙๗–๒๒๕๕)

๕๔. พระยาเมืองจันทร์
๕๕. เจ้านันทราช (โอรสเจ้าปุ) } แย่งกันวุ่นวายในปี พ.ศ. ๒๒๕๖

๕๖. เจ้าองค์หล่อ (พระไชยเชษฐาธิราชที่ ๒) โอรสเจ้าชมพู พระเชษฐาพระเจ้าสุริยวงศา ครอง พ.ศ. ๒๒๕๗–๒๓๒๔

๕๗. พระเจ้าศิริบุญสาร (โอรสเจ้าองค์รอง ๆ เจ้าองค์หล่อ) เข้าร่วมกับไทย พ.ศ. ๒๓๒๔

๕๘. เจ้านันทเสน (โอรสศิริบุญสาร ต้นสกุล "ชาลีจันทร์")

๕๙. เจ้าอินทรวงศ์ (อนุชาเจ้านันทเสน)

๖๐. เจ้าอนุวงศ์ หรืออนุรุทธราช (อนุชาเจ้าอินทรวงศ์) กู้อิสรภาพ พ.ศ. ๒๓๖๙ เสียชัย พ.ศ. ๒๓๗๑ ถูกยุบ

๒. ราชวงศ์ล้านช้างหลวงพระบาง

(๕๒. พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ครองเวียงจันทน์)

(เจ้าราชบุตร โอรส มิได้ครอง มีโอรส คือ เจ้ากิงกิสสราช ๑ เจ้าอินทโสม ๑)

๑. เจ้ากิงกิสสราช (ไม่มีโอรส) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๕๘–๒๒๖๕

๒. เจ้าองค์นก (โอรสเจ้าอินทกุมาร วงศ์แสนหวี) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๖๕–๒๒๗๔

๓. เจ้าอินทโสม (อนุชาเจ้ากิงกิสสราช) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๗๔–๒๒๙๙

๔. เจ้าอินทรวงศ์ (โอรสเจ้าอินทโสม) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๙๙–(๘ เดือน ยกถวายเจ้าโชติกะ)

๕. เจ้าโชติกะ (พี่เจ้าอินทวงศ์) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๒๙๙–๒๓๑๔

๖. เจ้าสุริยวงศา (อนุชาเจ้าโชติกะ) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๑๔–๒๓๓๔

๗. พระเจ้าอนุรุทธ (โอรสเจ้าอินทโสม) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๓๔–๒๓๕๘

๘. พระเจ้ามันธาตุราช (โอรสเจ้าอนุรุทธ) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๕๐–๒๓๗๙

๙. เจ้าสุกเสริม (โอรสเจ้ามันธาตุราช) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๘๙–๒๓๙๓

๑๐. พระเจ้าจันทรเทพประภาคุณ (เจ้าจันทราช โอรสเจ้ามันธาตุราช) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๙๓–๒๓๙๔

๑๑. พระเจ้ามหินทรเทพนิภาธร (เจ้าอุ่นคำ โอรสเจ้ามันธาตุราช) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๓๙๔–๒๔๑๓

๑๒. เจ้าสักรินทรฤทธิ์ (คำสุก โอรสมหินทร) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๓๓–๒๔๔๗

๑๓. พระเจ้าศรีสว่างวงศ์ (โอรสเจ้าสักรินทร) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๔๘–๒๕๐๑

๑๔. พระเจ้าศรีสว่างวัฒนา (โอรสพระเจ้าศรีสว่างวงศ์) ครองราชย์ พ.ศ. ๒๕๐๑ (เจ้าฟ้าวงศ์สว่าง รัชทายาท โอรสพระเจ้าศรีสว่างวัฒนา)

๓. ราชวงศ์จำปาศักดิ์

๑. เจ้าสร้อยศรีสมุทร (โอรสเจ้าชมพู ซึ่งเป็นเชษฐาเจ้าสุริยวงศา) พ.ศ. ๒๒๕๖–๒๒๘๐

๒. เจ้าไชยกุมาร (โอรสเจ้าสร้อยศรีสมุทร) พ.ศ. ๒๒๘๐–๒๓๓๔

๓. เจ้าพระยาวิชัยราชขัติยวงศา (บุตรพระตา หนองบัวลุ่มภู จากอุบล ฯ) พ.ศ. ๒๓๓๔–๒๓๕๔

๔. เจ้าหมาน้อย (บุตรเจ้าสุริโย ฯ บุตรเจ้าสร้อยศรีสมุทร) พ.ศ. ๒๓๕๖–๒๓๖๐

๕. เจ้าราชบุตรโย้ (โอรสเจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์) พ.ส. ๒๓๖๔–๒๓๖๙

๖. เจ้าฮุย (บุตรเจ้าโอ ๆ บุตรเจ้าอุปราชธรรมเทโว ๆ โอรสเจ้าสร้อยศรีสมุทร) พ.ศ. ๒๓๗๑–๒๓๘๔

๗. เจ้าอุปราชนาก (บุตรเจ้าอุปราชธรรมเทโว พี่เจ้าฮุย) พ.ศ. ๒๓๘๔–๒๓๙๓

๘. เจ้าบัว (บุตรเจ้านู ๆ บุตรเจ้าหน่อเมือง ๆ บุตรเจ้าไชยกุมาร ยังมิได้รับสัญญาบัตร มรณะ) พ.ศ. ๒๓๙๕

๙. เจ้าคำใหญ่ เป็นเจ้ายุติธรรมธร (บุตรเจ้าฮุย) พ.ศ. ๒๓๙๔–๒๔๐๑

๑๐. เจ้าคำสุก เป็นเจ้ายุติธรรมธร (บุตรเจ้าฮุย) พ.ศ. ๒๔๐๖ พิราลัยแล้ว จำปาศักดิ์จึงตกเป็นของฝรั่งเศส

๑๑. เจ้าราชดานัย (เจ้าหยุย บุตรเจ้ายุติธรรมธรคำสุก ตกอยู่ภายใต้ปกครองฝรั่งเศส)

เจ้าบุญอุ้ม (บุตรเจ้าราชดนัย) เมื่อลาวเป็นเอกราชตั้งให้เป็นผู้ตรวจราชการแทนพระองค์

ภาษิต “ลาวโบราณ”

คันเจ้า ขี้นขี่ช้าง กั้งห่มเป็นพระยา เจ้าอย่า ลืมคนพลอย ขี่ควายคอนกล้า
คันอ้าย คือฮอดน้อง ให้เหลียวเบิ่งเดือนดาว สายตาเฮา สิพาดกันเทิงฟ้า
ทุกข์บ่ มีสื้อผ้า ฝ่าเฮือนดีพอสื้อยู่ ทุกข์บ่ มีเข้าใส่ท้อง นอนสื้อยู่บ่เป็น
เงินเต็มภาช์ บ่ท่อผะหญาเต็มปู่ม
พี่น้ำ ทุกข์ยากฮ้าย หากอยากอยู่เผือแฝง ให้ พือแพรแดง อ่วยเชิงมาตุ้ม

ทำเนียบสมณศักดิ์

พระนครเวียงจันทน์ ประเทศลาว

เค้าศาสนา

ธรรมดาบุคคลทุกหมู่เหล่าในโลก ย่อมมีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้เป็นที่พักของจิต ซึ่งจะปล่อยให้จิตอยู่ว่างเปล่านั้นไม่มี เบื้องต้นได้ยึดสิ่งหรือสภาพที่ตนเห็นว่าศักดิ์สิทธิ์ อันเลือกแล้วว่าเป็นที่สุดใจ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งมวลเหล่านี้ อาจป้องกันหรือขับไล่สรรพสิ่งที่ตนไม่พึงปรารถนาให้เหือดหายไป และอาจคุ้มครองหรือบันดาลสรรพสิ่งที่ตนปรารถนาให้สมหวังได้ ครั้นปลงใจเห็นลงอย่างนั้นแล้ว ก็พากันเคารพนับถือสักการบูชายกย่องสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นด้วยผู้เป็นต้นคิดตั้งลัทธิธรรมเนียมอันนั้นด้วย และผู้รับมรดกคือเป็นลัทธิทายาทที่นำสืบต่อมาโดยลำดับนั้นด้วย.

เมื่อแรกโลกที่ยังตั้งอยู่ในวัยหนุ่มน่าจะเป็นอย่างที่ว่านี้ ภายหลังโลกเจริญวัยใหญ่สูงมีท่านผู้รู้หลักนักปราชญ์ทั้งหลายเกิดขึ้น จึงต่างบัญญัติแต่งตั้งสมัยลัทธิขึ้นตามมติของตน ๆ ต่อมาลัทธิธรรมเนียมนั้นก็กลายเป็นศาสนาไป เหตุดังนี้ ศาสนาในโลกจึงมากหลายเหลือที่จะพึงนับ แม้ถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้โคดม ก็นับว่าเป็นบรมศาสดาพระองค์หนึ่งที่ได้ทรงแสดงพระธรรมไว้ ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ ธรรมวินัยทั้งสองนี้จึงเป็นพระพุทธศาสนา พระศาสดานี้ผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา เมื่อได้วิจารณ์เห็นเหตุผลแล้ว ยอมยกให้ว่าเป็นศาสนาที่ดีเลิศ ดังนั้น พุทธมามกบริษัททั้งปวงจึงพากันเคารพนับถือยกย่องสรรเสริญสักการบูชา และยึดเหนี่ยวพระพุทธศาสนาคือพระธรรมวินัยนั้นด้วย พระบรมศาสดาผู้ทรงเป็นเจ้าของพระศาสนานั้นด้วย และพระสงฆ์สาวกของพระองค์ผู้รับมรดก คือเป็นศาสนทายาทนั้นด้วยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกของตน ๆ อยู่ทุกเมื่อนั้นเทียว.

แต่ลักษณะเครื่องหมายของผู้นับถือพระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ๆ หรือในแคว้นนั้น ๆ ส่วนอามิสบูชาเมื่อรวมลงน่าจะมีลักษณะอยู่ ๓ อย่างคือ **ที่ก่อสร้างพระสถูปพระเจดีย์ พระปฏิมากรเป็นอาทิเหล่านี้ เป็นเครื่องหมายส่อให้เห็นว่า นับถืออุทิศในพระ-พุทธเจ้า, สร้างหนังสือพระไตรปิฎก สร้างตู้พระคัมภีร์เป็นอาทิเหล่านี้ เป็นเครื่องหมายส่อให้เห็นว่านับถืออุทิศในพระธรรม, และที่อุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย ๔ ตลอดยกย่องให้มีฐานันดรศักดิ์เป็นอาทิเหล่านี้เป็นเครื่องหมายส่อให้เห็นว่านับถืออุทิศในพระสงฆ์, เครื่องหมายของผู้นับถือพระไตรรัตน์มีนัยดังบรรยายนี้.**

การที่พุทธมามกชนนับถือพระพุทธศาสนา บำรุงด้วยปัจจัยที่ควรแก่สมณะบริโภค และยกย่องพระสงฆ์ผู้เป็นศาสนทายาทให้มีฐานันดรศักดิ์อันเป็นที่เฉลิมพระศาสนานั้นก็แล้วแต่กาลนิยมแห่งประเทศนั้น ๆ และไม่ขัดต่อระเบียบธรรมวินัย ส่วนอื่น ๆ จักไม่กล่าว เพราะไม่ได้ตั้งใจจะแต่งตำนานพระศาสนาทั่วไป แต่มุ่งจะแต่งระเบียบที่บำรุงพระศาสนาและการยกย่องสงฆ์สาวกผู้ศาสนทายาท ของชาวเมืองเวียงจันทน์แต่โบราณกาล โดยพระกระแสรับสั่งของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่าเกรงตำนานพระศาสนาของเมืองเวียงจันทน์ที่ได้มีขึ้นแล้วแต่โบราณกาลจะสูญเสีย ควรเรียบเรียงขึ้นแล้วนำมาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณจักเป็นโบราณคดีได้เรื่องหนึ่งฉะนี้ จึงได้อุตสาหะฉลองพระเดชพระคุณ **แต่งขึ้นโดยอาศัยที่หลัก ๗ อย่าง คือที่ได้แลเห็นภาพอันเหลืออยู่ ๑ ที่ได้ยินได้ฟังจากผู้หลักผู้ใหญ่ ๑ ที่สันนิษฐานโดยเหตุผล ๑** ถึงกระนั้นก็ไม่กล้ารับรองการแต่งนี้ว่าถูกต้องทั้งหมด และไม่ปฏิเสธว่าผิดทั้งหมดเพราะเหตุการณ์ทั้งมวลนั้นได้มีอยู่จริง.

ประวัติพุทธศาสนามานครเวียงจันทน์

ความจริง เมืองเวียงจันทน์แต่ยังปกครองตนอยู่ โดยเอกเทศ ได้รับรองพระพุทธ-ศาสนาไปทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองตลอดแคว้นของตน โดยอนุรูปในครั้งกระโน้นคราวหนึ่ง ที่รู้ได้ดังนี้ ก็เพราะภาพที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนายังปรากฏอยู่มาก คือ **พระพุทธบาท พระธาตุเจดีย์พระปฏิมากร อาวาส โบสถ์ วิหาร หนังสือพระคัมภีร์ต่างๆ ตู้หีบ**

สำหรับใส่หนังสือต่าง ๆ ตลอดถึงเกียรติศักดิ์ชื่อเสียงสำหรับยกย่องภิกษุสามเณรให้ดำรงฐานันดรโดยลำดับชั้น เป็นต้นเหล่านี้ยังเป็นพยานปรากฏอยู่ จึงส่อให้เห็นว่าชาวเวียงจันทน์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกส่วนหนึ่งโดยแท้ ๆ พระพุทธรูปมีหลายขนาด หลายปูนที่ยังซุกซ่อนตามถ้ำตามเขาก็ยังมี ส่วนที่ได้เห็นเอง ที่นับว่าใหญ่หน้าตักกว้างราว ๕ หรือ ๖ ศอกมี ๒ องค์ อยู่ที่วัดในเวียง ๑ อยู่ที่วัดน้ำโมง แขวงท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ๑ เรียกพระองค์ตือ คำที่ว่า ตือ นี้ เป็นชื่อมาตราสำหรับนับหรือชั่งตวงมีจำนวนที่นับคือ หน่วย สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน โกฏิ กือ ตือ ติว ตัง (อนันตัง) ดังนี้ ที่ว่า พระองค์ตือคือ หมายโลหะธาตุที่หล่อนั้น มีน้ำหนักตือ ๑ ถ้าองค์แสนก็หนักแสน ๑

พระพุทธรูปเหล่านั้นเป็นปูชนียวัตถุ แพร่หลายไปทุกทิศ แม้ถึงบางเหล่าไม่นิยมว่างาม ก็ยังเป็นเครื่องจูงใจของผู้นับถือให้เลื่อมใสในพระศาสนาได้กว้างขวางส่วนหนึ่งสำหรับหนังสือธรรมวินัยที่เป็นพุทธวจนะตลอดอรรถกถาโยชนา, ฎีกาเป็นอาทิมีครบ และเรื่องที่แต่งเป็นคำสอนก็หลายเรื่อง เช่น กาพย์บ่สอนหลาน กาพย์หลานสอนบ่ ธรรมดาสอนโลก มัททุอนุโลม สมาสสงสาร เสี่ยวสวาสดิ์ เป็นอาทิ ส่วนประโลมโลกก็มีมาก เช่น สังข์ศิลป-ชัย กาพเกษ ลิ้นทอง สมทิดึด สุทธิอ่าว ลิปสูรย์ เป็นต้นเหล่านี้ก็แพร่หลายไปทั่วแคว้นดุจกัน นับว่าเป็นเครื่องเรืองปัญญา จูงใจให้เลื่อมใสในพระศาสนา และให้ร่าเริงได้ตามอนุรูปโดยโลกิยวิสัยอีกส่วนหนึ่ง.

โบราณคดีเหล่านี้ ส่วนที่สำเร็จด้วยฝีมือช่าง สังเกตเห็นว่าชาวเวียงจันทน์รับตัวอย่างมาทำหลายทาง เช่นพระพุทธรูปเหมือนเขมรบ้าง เหมือนของเชียงแสนเชียงใหม่บ้าง สิ่งของก่อสร้างบางอย่างเหมือนของพม่าก็มี ที่รับพระศาสนามาสู่บ้านเมือง ชื่อว่ารับเอาศิลปหัตถกรรมมาด้วยเหมือนกัน การที่รับพระศาสนามาสู่บ้านเมืองน่าจะได้มาทั้ง ๒ ทาง คือ ทางเขมรและทางลานนาไทยหรือพม่า หนังสือที่ชาวเวียงจันทน์ใช้กันอยู่ ๒ อย่าง คือ ตัวธรรมและตัวลาว ตัวธรรมเป็นตัวกลม ๆ เหมือนหนังสือพม่าหรือมอญ เหตุที่เรียกว่าตัวธรรม น่าจะหมายความว่า จารึกเอาพระธรรมมานั่นเอง ส่วนตัวลาวนั้น เป็นหนังสือของตนเองมาแต่เดิม หนังสือทั้ง ๒ อย่างนี้สำหรับใช้ประจำบ้านเมือง คือตัวธรรมสำหรับใช้ในฝ่ายพุทธจักร

ตัวลาวสำหรับใช้ในฝ่ายอาณาจักร เป็นอย่างนั้นตลอดเขตล้านช้างทั้งส่วนหลวงพระบางทั้งส่วนเวียงจันทน์ ข้อที่ว่าตัวลาวเป็นหนังสือของตนเองมาแต่เดิม และตัวธรรมใช้จารึกเอาพระธรรมมาจากพม่าหรือมอญนั้น ย่อมเป็นสักขีพยานส่อให้เห็นว่าชาวล้านช้างทั้งหมด ทั้งส่วนหลวงพระบางทั้งส่วนเวียงจันทน์เป็นคนลาวมาแต่ปางสมัยดึกดำบรรพ์ หลาย ๆ พันปีแล้ว

อย่างไรก็ดี ชาวเวียงจันทน์ได้เป็นศาสนูปถัมภก ได้ก่อสร้างปูชนียวัตถุไว้เป็นประโยชน์แก่โลกตามสติกำลังดังกล่าวแล้วนั้น และได้ยกย่องสงฆ์สาวกผู้เป็นศาสนทายาทให้ดำรงฐานันดรศักดิ์ตามชั้นตามภูมิ ดังจักได้บรรยายต่อไปนี้

ชื่อที่ร้องเรียกภิกษุสามเณร

เมื่อกุลบุตรบรรพชาแล้วเรียกว่า **จัว** คำที่ว่า **จัว** คำนี้เจ้าอธิการ**ม้าว เทวธัมมี** ผู้เป็นพระอุปัชฌายะของข้าพเจ้า บอกว่า คือ**เจ้า** นั่นเอง แม้ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ได้ทรงแสดงไว้ในคำนำประชุมพงศาวดารภาค ๙ หรืออื่นอีกว่า **จุ** ก็คือ **เจ้า** เช่น ๑๒ **จุไท** ก็คือ ๑๒ **เจ้าไท** จึงเป็นอันยุติว่า **จัว จุ เจ้า** ๓ คำนี้เป็นอันเดียวกัน ก็และ **จัว** นั้นเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุภาวะแล้วเรียกว่า **เจ้าหัว** หรือ **เจ้าหม่อม** ประหนึ่งว่า **เป็นเจ้าอยู่เหนือหัว** หรือ **อยู่บนกระหม่อม** การที่ยกย่องสามเณรขึ้นเป็น **จัว** คือ **เป็นเจ้า** ก็ดี ยกย่องภิกษุขึ้นเป็น **เจ้าหัวหรือเจ้าหม่อม** ก็ดี นำให้สันนิษฐานเห็นว่า ยกย่องโดยฐานเป็นผู้ทรงเพศทรงคุณอันอุดม ที่เนื่องมาแต่พระบรมศาสดาผู้ทรงเป็นเจ้าแห่งโลกแห่งธรรมนั้นเอง และการที่ยกย่องนี้ คงอาศัยหลักอันใดอันหนึ่งแน่นอน คงไม่ทำไปโดยปราศจากเหตุผล วิจารณ์ดูน่าจะอาศัยคำว่า **สากฺยปุตฺติโย** เป็นหลัก ซึ่งแปลว่า พระสงฆ์สาวกผู้เหล่ากอโดยศาสนวงศ์หรือธรรมวงศ์อันเนื่องมาแต่พระพุทธเจ้า ผู้เป็นพระราชบุตรแห่งกษัตริย์ศากย หากอาศัยหลักอันนี้เป็นเหตุแล้วยกย่องภิกษุสามเณรให้เป็น **จัว** เป็น **เจ้าหัว** ก็นับว่าเป็นกลเม็ดดีอยู่ แม้ที่ร้องเรียกภิกษุว่า **พระ** ก็ชื่อว่า ยกย่องให้เป็น **เจ้า** ดุจกัน เพราะว่า **พระ** คำนี้แปลว่าประเสริฐ คือเป็น **จอม** ก็อยู่ในวงแห่งความหมายว่าเป็น **เจ้า** เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ยกย่องภิกษุเป็น **"พระ"** ชื่อว่ายกให้เป็น **เจ้า** แท้จริง ส่วนชาวพายัพเรียก **สามเณร** ว่า **พระ**

น่าจะมีความหมายอย่างเดียวกัน แต่เรียก **ภิกษุ** ว่า **ตุ๊** จะมีอธิบายอย่างไรไม่แจ้ง[๑] ข้อความที่บรรยายมาทั้งนี้เป็นแต่สันนิษฐาน ขอท่านผู้มีปรีชาจงวิจารณ์ดูเถิด

ลำดับสมณศักดิ์

เมือ จัว หรือ เจ้าหัว ผู้ประกอบด้วยองคคุณอันสมควรที่จะมีฐานันดรศักดิ์ได้ ก็ยกย่องขึ้นตามอนุรูปแห่งคุณวุฒิ มีศักดิ์เป็นขั้น ๆ ดังนี้ คือ ๑. สำเร็จ, ๒. ซา, ๓. กู, ๔. ฝ่าย, ๕. ด้าน, ๖. หลักคำ, ๗. ลูกแก้ว, ๘ ยอดแก้ว

๑. คำ **สำเร็จ** นี้บางเหล่าเรียกว่า **สมเดจ** ทีจริง สำเร็จนี้เองกลายเป็น **สมเดจ** ที่กลายเป็นเช่นนั้นน่าจะเมื่อรวมการปกครองเป็นอันเดียวกันแล้วนี่เอง คือจำเดิมแต่นั้นมาการติดต่อกับกรุงเทพ ฯ ก็มากขึ้น ครั้นไปได้พึงที่ท่านร้องเรียกพระราชาคณะผู้ใหญ่ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็น **สมเดจ** ก็จดจำได้ เมื่อกลับถึงบ้านถึงช่อง ก็เอามาร้องเรียกสำเร็จของตนว่า **สมเดจ** โดยสำคัญว่าเหมือนกัน เพราะ ๒ คำนี้มีสำเนียงใกล้กัน ความจริงเรื่องนี้ได้พยายามสังเกตสำเนียงของชาวชนบทผู้อยู่ห่างไกลชุมนุมที่ยังหนักอยู่ในลัทธิธรรมเนียมเก่า ๆ สำเนียงมักเป็น **สำเร็จ** ทั้งนั้น จึงเป็นอันยุติว่า ท่านที่บัญญัติแรกคงเป็น **สำเร็จ** แน่และมีข้อที่จะพึงอ้างได้ คือท่านผู้เฒ่าผู้แก่ที่ควรจะเชื่อฟังได้เล่าให้ฟังจำได้เป็นราง ๆ ว่า ธรรมเนียมของพระสงฆ์ชาวเมืองเวียงจันทน์แต่โบราณกาลโน้นตั้งหลักสูตรไว้ให้กุลบุตรเล่าเรียนมีลำดับดังนี้ ๑. สวดมนต์ ๒. มูลกัจจายนะ ๓. พระวินัยทั้ง ๕ คัมภีร์ ๔. ธรรมบท ๕. ทศชาติ ๖. มงคลทีปนี ๗. วิสุทธิมรรค ๘. อภิธัมมัตถสังคหะ

นอกจากนี้แล้วแต่จะเรียกอะไรต่อไป แต่สวดมนต์นั้นแบ่งเป็น ๓ หมวด เรียกว่าสวดมนต์น้อย คือมุงคุลน้อย ได้แก่ ๗ ตำนาน มุงคุลหลวงได้แก่ ๑๒ ตำนาน นี้หมวดหนึ่ง สวดมนต์กลาง คือ **ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสูตร มหาสมยสูตร อนตฺตลกฺขณสูตร อาทิตฺตปริยายสูตร** แลมาติกานี้หมวดหนึ่ง สวดมนต์ปลาย คือ **สัททา** (สูตรมูลกัจจายนะที่ยังไม่ได้แปล) อภิธมฺมตฺถสงฺคหแลปาติโมกข์ นี้หมวดหนึ่งนอกจาก ๑ หมวดนี้ ก็มีเบ็ดเตล็ด

---

๑. คำว่า ตุ๊ คงจะมาจากคำว่า สาธุ เพราะทางหลวงพระบางก็เรียกพระที่เถราภิเษกแล้วว่าสาธุ ถ้าบวชนานไปจนถึง ๑๐ หรือ ๒๐ พรรษา ก็เรียกว่าสาธุใหญ่ และคำว่าสาธุนี้เป็นพระราชทินนามที่เจ้ามหาชีวิตถวายแด่คณะสงฆ์ที่ได้รับเถราภิเษก แล้วจึงเรียกว่า สาธุ

ตามควร แต่นัยว่าวิธีที่สวดเหมือนกันทุกบ้านทุกเมือง ไปไหน ๆ เข้าสวดด้วยกันได้ทั้งนั้น ไม่ขัดข้อง และมีกลเม็ดอยู่หน่อยน่านึก คือเมื่อทำวัตรเสร็จก็ตั้งนโม ๓ จบ แล้วก็เริ่มสวดพระพุทธ อุทานว่า *อเนกชาติสังสารัง* ฯลฯ *ตณฺหานัง ขยมชฺฌคาติ ปฐมพุทฺธวจนัง นิฏฐิตัง* แล้วสวดไปตามเกณฑ์ เมื่อจะจบต้องสวดปัจฉิมพุทธวจนะว่า *หนฺททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิโว วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาติ ปจฺฉิมพุทฺธวจนัง นิฏฐิตัง* แล้วก็เลิกกัน ดังนี้แทบทุกแห่งหน

ตามที่บรรยายมานี้ เพื่อจะให้ส่องเห็นรูปโครงของหลักสูตร ด้วยว่าผู้ที่จะได้รับสถาปนาในฐานันดรศักดิ์เป็น **สำเร็จ** เป็น **ซา** เป็น **คู** ทั้ง ๓ นี้ น่าจะเป็นผู้ได้เรียนจบหลักสูตรโดยอนุรูปของตน ๆ ทั้งนั้น สำหรับผู้ที่ได้รับฐานันดรศักดิ์เป็น **สำเร็จ** น่าจะหมายเพียงเรียนจบหลักสูตรอันเป็นบุพพภาคเบื้องต้นคือเรียนสวดมนต์จบ และเรียนมูลกัจจายนะจบทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นเกณฑ์ จะเป็น จัว หรือเป็นเจ้าหัวก็ตาม เมื่อเรียนจบตามเกณฑ์แล้วก็สถาปนาขึ้นเป็น **สำเร็จ** ได้ทั้งนั้น คือแปลว่า เป็นผู้เรียนสำเร็จตามหลักสูตรเบื้องต้นนั้นเอง **จัว** กับ **เจ้าหัว** เมื่อได้เป็น **สำเร็จ** แล้ว สำเนียงที่ร้องเรียกสับเปลี่ยนกัน คือ ถ้าเป็น **จัว** ใช้คำ **สำเร็จ** นำหน้า **ถ้าเป็นเจ้าหัว** ใช้คำว่า **สำเร็จ** ไว้หลัง ตัวอย่าง **สำเร็จจัว เจ้าหัวสำเร็จ** ส่วนนามเดิมใส่ต่อท้ายเพิ่มอีกเช่นว่า **สำเร็จจัวทอง เจ้าหัวสำเร็จแก้ว** ดังนี้

อนึ่ง ได้ยินว่าชาวเมืองนครหลวงพระบาง มีการสถาปนาพระสงฆ์ให้ดำรงฐานันดรศักดิ์เป็น **สาธุ** และชาวเมืองเชียงตุงมีการยกย่องพระสงฆ์ให้มีตำแหน่งเป็น **สิทธิ** ก็สาธุของหลวงพระบาง และสิทธิของเชียงตุง ก็แปลว่า **สำเร็จ** เหมือนกันกับของเวียงจันทน์ แต่น่าจะหมายความว่าสำเร็จต่างกัน คือทางหลวงพระบางกับเชียงตุง น่าจะหมายสำเร็จศาสนกิจทั้งปกครองหมู่คณะ ทั้งสั่งสอนประชาชนพลเมือง จึงเลือกยกย่องแต่ผู้ที่ตั้งอยู่ในเถรภูมิทั้ง ๒ เมือง ส่วนทางเวียงจันทน์น่าจะหมายเพียงจบหลักสูตรดังกล่าวแล้วข้างบนนั้น

๑. คำที่ว่า **ซา** นี้ บางมติเห็นว่ามาจากภาษาจีนซึ่งแปลว่าสาม แต่จะหมายอะไรมองยังไม่เห็น หรือจะหมายกิจที่ได้บรรพชาอุปสมบทแล้วนี้ ส่วน ๑ ได้รับศักดิ์เป็นสำเร็จนี้ ส่วน ๑ และได้รับศักดิ์เป็นซานี้ส่วน ๑ รวมเป็น ๓ ฉะนี้ แต่เหตุผลไม่สนิท และบางมติ

เห็นว่า **ซา** คำนี้มาจากอุบัชฌายะ เว้นแต่พูดทิ้งคำต้นคำปลายเสียเหลือแต่ **ฌา** ซ้ำพูด ฌา ไม่ชัดก็กลายเป็น **ซา** ไป นี้ดูเหตุผลสนิทดี แต่มีทางที่จะพึงคำนึง เพราะผู้ที่จะเป็นอุบัชฌายะต้องตั้งอยู่ในเถรภูมิ แต่ส่วนนี้ผู้นวกภูมิก็เป็นได้ แม้ที่สุด **จัว** ก็เป็น **ซา** ได้ ความจริงจะเป็นอย่างไร ขอนักโบราณคดีจงวิจารณ์ดูเถิด

อันที่แท้น่าจะเป็นอย่างนี้ คือผู้ที่ได้เล่าเรียนหลักสูตรบุพพภาคต้นเสร็จจนได้เป็นสำเร็จแล้ว ยังมีความพยายามเล่าเรียนขึ้นไปในเบื้องบน จนมีปรีชาสามารถรอบรู้แตกฉานในห้องปิฎกธรรมโดยอนุรูป มีคุณควรเป็นที่เฉลิมพระศาสนาได้ จึงยกย่องให้ดำรงในฐานันดรศักดิ์เป็น **ซา** ผู้ที่จะได้รับตำแหน่งนี้ต้องเป็น **สำเร็จ** มาก่อนทั้งนั้น ถ้าเป็น จัว ก็เรียก **ซาจัว** ถ้าเป็น เจ้าหัว ก็เรียกว่า **เจ้าหัวซา** เมื่อหมายคุณเช่นนี้ คำที่ว่าซาน่าจะมาจาก คำว่า **ปรีชา** ซึ่งแปลว่ารอบรู้ เว้นแต่พูดทิ้งคำต้นเสีย เหลือแต่ **ซา** ซ้ำพูด ชา กลายเป็น **ซา** ไป ดังกล่าวแล้วนั้นก่อน

๓. คำที่ว่า **คู** ก็คือ ครู นั่นเอง ผู้ที่จะได้รับตำแหน่งนี้ น่าจะเลือกผู้ที่ประกอบด้วยสมบัติ ๒ อย่าง คือเป็นผู้พ้นจากนวกภูมิและมัชฌิมภูมิ ตั้งอยู่ในเถรภูมิแล้ว เรียกว่ามีวัยสมบัติ และเป็นพหูสูตได้เล่าเรียนมาก ควรเป็นครูอาจารย์สั่งสอนอรรถธรรมแก่กุลบุตรได้ ทั้งได้รับศักดิ์เป็น **สำเร็จ** เป็น **ซา** มาแล้ว เรียกว่าคุณสมบัติที่ประกอบด้วยวุฒิทั้งสองนี้ จึงได้รับการยกย่องเป็น **เจ้าหัวคู** ก็คือควรเป็นครูผู้สั่งสอนนั่นเอง ความจริงผู้ที่จะได้รับตำแหน่ง **สำเร็จ ซา คู** ทั้ง ๓ นี้ เมื่อเจ้าภูมิปาละยังดำรงเป็นเจ้าของอยู่นั้น น่าจะต้องเล่าเรียนจบหลักสูตรตามหลักเกณฑ์ หรืออาจจะมีการสอบเสงเสียก่อนแล้วจึงได้ ครั้นมาภายสร้อยราษฎรเป็นเจ้าของการยกย่องให้เป็น **สำเร็จ ซา คู** ก็แล้วแต่มติของราษฎรในถิ่นนั้น ๆ จัดไปโดยความเห็นของตน ๆ ที่เห็นว่าสมควร ไม่มีเกณฑ์ที่จะเลือกหาผู้ประกอบด้วยวุฒิธรรมมาตั้งแต่ง เมื่อเป็นเช่นนั้นวิธีการก็เรียวลง การตั้งแต่งก็กลายเป็นวิธีทำบุญไป ความจริงที่รักษาภาพมาได้ก็ก็น่าจะเป็นเพราะกลายมาเป็นพิธีทำบุญนั้นเอง ฯ

๔. คำที่ว่า **ฝ่าย** นี้เป็นตำแหน่งสำหรับผู้ปกครองหมู่ส่วนหนึ่ง ผู้ที่จะรับตำแหน่งนี้ได้ย่อมเป็นเจ้าหัวคูมาก่อน คือเป็นผู้สามารถในอันสั่งสอนและคุ้มครองสงฆ์ตลอดประชาชน

พลเมือง ให้ดำเนินไปสู่สัมมาจารีอันดีงาม จึงได้รับยกย่องให้เป็น **เจ้าหัวคูฝ่าย** ตำแหน่งนี้น่าจะอนุโลมตาม ที่ฝ่ายบ้านเมืองจัดการปกครองชนบท คือจัดให้มีเจ้าหน้าที่เรียกว่าท้าวฝ่าย และตาแสงปกครองราษฎรเป็นส่วน ๆ เทียบเหมือนกำนันหรือนายตำบลทุกวันนี้ เจ้าหัวคูฝ่ายน่าจะเทียบเท่าตำแหน่งท้าวฝ่าย ต่างแต่ว่า ส่วนหนึ่งคุ้มครองสงฆ์ ส่วนหนึ่งคุ้มครองราษฎร น่าจะเหมือนเจ้าคณะหมวดกับนายตำบลในบัดนี้

๕. คำที่ว่า **ด้าน** นี้ก็เป็นตำแหน่งสำหรับผู้ปกครองหมู่ส่วนหนึ่งดุจกันกับตำแหน่งฝ่าย. แต่จะมีอำนาจหน้าที่ต่างกันอย่างไรนั้นไม่ทราบแน่ สังเกตรูปโครงเกือบเป็นอันเดียวกัน เมื่อยังไม่ได้คิดว่าจะแต่งเรื่องนี้ ที่จังหวัดอุบลราชธานียังมีภาพปรากฏอยู่ เสียดายที่ไม่ได้สนใจในเรื่องนี้ให้รู้จักเหตุผลไว้ แต่เมื่อมามองคืนไปดูภาพที่เป็นอยู่ในเวลานั้น คือเจ้าหัวคูด้านอยู่ที่วัดทุ่ง เบื้องบัจฉิมทางตำบลชีทวน เจ้าหัวคูฝ่าย อยู่ที่วัดพระแก้วเบื้องบูรพาทางตำบลดอนมดแดง เมื่อเช่นนี้ ด้าน กับฝ่าย นำให้เห็นเป็นอย่างเดียวกัน ได้สืบดูบางเมืองก็มีแต่เจ้าหัวคูด้าน นี้ก็ส่อให้เห็นว่าถ้ามีตำแหน่งหนึ่งแล้ว อีกตำแหน่งหนึ่งไม่ต้องมีก็ได้ หรือจะว่า **ด้าน** เทียบกับ **แขวง ฝ่าย** เทียบกับ **หมวด** ดูก็เข้าท่าเข้าที แต่เห็นว่าอาจเหลือวิสัย เพราะรูปโครงการปกครองทุกส่วนในครั้งกระโน้น ยังไม่แสดงรูปว่าจะเป็นอย่างนั้น อย่างไรก็ดีขอท่านผู้นักโบราณคดีจงวิจารณ์ดูเถิด.

๖. คำที่ว่า **หลักคำ** นี้ น่าจะหมายความว่าเป็นตำแหน่งสำคัญ เปรียบด้วยหลักที่หล่อด้วยทองคำเป็นของที่มั่นคงแน่นหนา ไม่คลอนแคลน ผู้ที่จะได้ดำรงตำแหน่งนี้ต้องเป็นผู้มีธรรมเป็นหลัก หวังจักมั่นคงในอันประกอบศาสนกิจ จึงจะได้รับการยกย่องเป็น **เจ้าหัวคูหลักคำ** ตำแหน่งนี้เทียบกับเจ้าคณะจังหวัดในบัดนี้ไม่มีผิด เพราะเมืองหนึ่งย่อมมีได้แต่รูปเดียวดุจกัน แม้ถึงราษฎรบางเหล่าร้องเรียกเจ้าคณะจังหวัดว่า เจ้าหัวคูหลักคำก็มี บางเหล่าเรียกว่า เจ้าหัวคูหลวงก็มี ที่ร้องเรียกคำหลังนี้น่าจะมีความหมายว่า ได้รับตั้งแต่งมาจากในหลวงนั่นเอง.

๗. คำที่ว่า **ลูกแก้ว** นี้ก็เป็นตำแหน่งส่วนหนึ่งไม่แน่ว่าจะมีชั้นภูมิเพียงไร เรื่องนี้ได้วิจารณ์มานาน เห็นว่าเป็นตำแหน่งรอง ที่ควรรับมรดกจากท่านที่เป็นสังฆบิดรเหมือนลูกอันควรรับมรดกจากบิดาฉะนั้น เดิมตำแหน่งนี้น่าจะมีแต่ในเมืองเวียงจันทน์แห่งเดียว ผู้ที่จะได้

ดำรงตำแหน่งนี้ ก็น่าจะเลือกผู้สามารถในศาสนกิจ มีคุณควรเป็นศาสนทายาทของท่านที่เป็นสังฆนายกได้ จึงได้รับยกย่องเป็น **เจ้าหัวคูลูกแก้ว** ครั้นมาภายหลังได้เห็นบางเมืองนำมายกย่องกันขึ้นก็มี

๖. คำที่ว่า **ยอดแก้ว** นี้เป็นตำแหน่งที่สูงสุด คือเป็นสังฆนายกประกอบด้วยคุณสมบัติและวัยสมบัติ ทั้งเป็นครุฐานียบุคคลผู้ควรเคารพยำเกรงของสังฆมณฑลและเจ้าภูมิปาละพสกนิกรตลอดแคว้น จึงสถาปนาขึ้นให้เป็น **เจ้าหัวคูยอดแก้ว** เพื่อเป็นยอดเป็นที่เฉลิมพระศาสนา เฉพาะมีอยู่แต่เมืองเวียงจันทน์แห่งเดียว.

ก็แหละ รูปที่ปรากฏชื่อในพงศาวดารภาคอีสานว่าพระครูโพนสเม็ดนั้น นัยว่าท่านเป็นเจ้าหัวคูยอดแก้วองค์หนึ่ง ท่านอยู่ที่วัดโพนสเม็ด ประชุมชนจึงร้องเรียกท่านตามนามวัดว่าเจ้าหัวคูโพนสเม็ด ดังได้ยินว่าปางหนึ่ง ในเมืองเวียงจันทน์เกิดยุคเข็ญไม่มีสำราญ ท่านจึงพาญาติโยมผู้ที่ร่วมฉันทะหนีไปอาศัยอยู่ในเขตกรุงกัมพูชา ต่อมามีเหตุให้ไม่เป็นที่พึงใจในที่นั้นอีก จึงได้พาญาติโยมถอยกลับคืนมาสู่ที่นครจำปาศักดิ์ ประชุมชนในที่นั้นก็นับถือเป็นอย่างยิ่งจนถึงร้องเรียกท่านโดยฐานเป็นที่นับถือว่า เจ้าหัวคูขี้หอม ในอวสานท่านก็มรณภาพในครจำปาศักดิ์นั้นเอง ประชุมชนมีเจ้าผู้ครองนครเป็นประธาน ได้พร้อมกันทำฌาปนกิจเป็นการใหญ่ตามประเพณีนิยม แล้วจึงก่อธาตุครอบกวมลงในที่ทำฌาปนกิจนั้น แล้วก็ตั้งให้เป็นวัดธาตุเจ้าคูขี้หอมมาจนทุกวันนี้ ส่วนอัฐิของท่านนั้น เจ้าผู้ครองเมืองให้นำขึ้นไปก่อธาตุบรรจุไว้ในบริเวณแห่งธาตุพนม แขวงจังหวัดนครพนมยังปรากฏอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้

ก็แหละฐานันดรศักดิ์ที่บรรยายมานี้ เห็นว่าเป็น ๒ อย่าง คือฝ่ายปริยัติ ๑ ฝ่ายบริหาร ๑ ตำแหน่งสำเร็จ ชา, คู เป็นพวกปริยัติ เหลือนอกนั้นเป็นพวกบริหาร.

พิธีสถาปนา

การยกย่องให้ดำรงในตำแหน่ง ย่อมมีพิธีสรงทุกชั้นเรียกว่าชดหรือหด คือรดน้ำ สถานที่ทำพิธีและสรงนั้นเดิมแต่เจ้าภูมิปาละยังเป็นเจ้าของนั้น จะอย่างไรหาทราบไม่ ครั้นมาปูนหลังราษฎรเป็นเจ้าของทำพิธีกันที่วัด ตั้งพิธีสวดมงคลกันในโบสถ์หรือศาลา ตั้งที่สรงให้ห่างออกไป

พอสมควร ทางที่จะเดินออกไปหาที่สรงปลูกต้นกล้วยต้นอ้อยทั้งสองข้าง กั้นเพดานในเบื้องบนที่สรงนั้นก็ปลูกต้นกล้วยต้นอ้อยโดยรอบเว้นทางเข้าไว้ ในห้องสรงนั้นมีก้อนหินวางทับใบคูนใบยอ เรียกว่าหินมงคลสำหรับนั่งสรงและมีฮางทำด้วยไม้ลงรักปิดทอง รูปเหมือนเรือหัวนาค เศียร ๑ บ้าง ๓ เศียรบ้าง ๗ เศียรบ้าง มีราวเทียนอยู่กลาง ยาวไปแต่หัวตลอดท้าย เมื่อตั้งฮางนั้นส่วนตัวให้อยู่ภายนอก ส่งแต่หัวนาคให้เข้าไปในห้องสรงให้ท่อน้ำที่จะไหลออกจากฮางนั้นตกลงพอดีตรงกับก้อนหินมงคลนั้น มีผ้าขาวห่อปากท่อสำหรับกรองน้ำ ในห่อนั้นก็มีเครื่องที่ว่าศักดิ์สิทธิ์ใส่ไว้หลายอย่าง คือเครื่องฮางนั้นเองหรือบางทีก็ใส่ไว้ในฮางทีเดียว ที่ได้นามว่าเครื่องรางก็น่าจะไปจากนี้ และมีผู้นุ่งห่มผ้าขาว ๔ คน สมมติว่า เป็นพราหมณ์ถือไม้หลาบคือไม้แบน ๆ ยาวขนาด ๑ วา ยืนรักษาทิศทั้ง ๔ อยู่ล้อมที่สรงนั้น ครั้นสวดทำพิธีเสร็จแล้วได้ศุภฤกษ์ พระสังฆเถระก็ส่งไม้เท้าให้ผู้ที่จะได้รับสรงนั้นจับ แล้วท่านก็จูงออกจากโรงพิธีเข้าสู่ห้องสรง ในขณะที่ประโคมดนตรีมโหรี ปี่พาทย์ ตีกลอง ตีระฆัง และเป่าหอยสังข์ พระสงฆ์ทั้งหลายต่างจุดเทียนถือแล้วก็เดินตามออกไป ที่สรงนั้นติดเทียนไว้ราวกลางฮางนั้น เมื่อพระสังฆเถระสรงแล้วต่างก็พากันเทน้ำพุทธมนต์นั้นลงในฮาง ครั้นเสร็จแล้วทายกทายิกาก็เทน้ำลงในฮางโดยลำดับ เมื่อการสรงเสร็จแล้วยังไม่ทันลุกจากที่ให้ตีฆ้องชัยด้วยกำบั้น ๓ วาระ ขณะตีนั้นให้เสกในใจว่า *สีหนาทำ นทนฺเต เต ปาริสาสุ วิสารทา* ๓ เที่อ แล้วจึงลุกไปครองผ้า เมื่อเสร็จแล้วก็เข้าไปในโรงพิธีเพื่อรับเครื่องไทยธรรม คือพิธีอันนี้ เมื่อราษฎรเป็นเจ้าของแล้วก็กลายเป็นการบำเพ็ญบุญไป ผู้ที่เป็นเจ้าศรัทธา ย่อมแสวงหาเครื่องบริขารที่ควรแก่สมณะบริโภคเหมือนจะบวชนาค มีพิเศษกว่าบวชนาคก็คือ มีหิรัญบัฏสุวรรณบัฏที่เรียกว่าหลาบเงินหลาบคำ คือแผ่เงินแผ่คำให้เป็นแผ่น รวงกว้างขนาด ๒ นิ้ว หรือ ๓ นิ้ว ไม่กำหนด แต่รวงยาวนั้นมีกำหนดดังนี้ ถ้าเป็นสำเร็จยาวเพียงตา คือวัดแต่หางตาข้างขวามาจรดหางตาข้างซ้าย ถ้าเป็นซายาวเพียงหู คือวัดแต่หูข้างขวามาจรดหูข้างซ้าย เป็นคูฮอบง่อน คือวัดรอบศีรษะไปจรดกันที่ท้ายทอย เรียกคำสั้นว่า สำเร็จเพียงตา ซาเพียงหู คูฮอบง่อน ดังนี้ และมีเทียนเหล้มบาทคู่ ๑ เทียนเหล้มเบี่ยคู่ ๑ ที่ว่าเหล้มบาทนั้นก็คือทำด้วยขี้ผึ้งหนัก ๑ บาท ที่ว่าเหล้มเบี่ยนั้นก็คือผันด้วยขี้ผึ้งหนัก ๒ บาท ส่วนเหล้มเบี่ยนั้นเอามะพร้าวอ่อนมาส้อมทำเป็นเชิงตั้งได้ และมีเทียนกิ่งอีกมาก

สำหรับถวายพระจูดออกไปติดที่ฮาวฮางสรง เทียนกึงนั้นเหล้มเล็ก ๆ ทำเป็น ๑ กึง คือเอาเทียนเหล้ม ๑ มาหักกลางกะส่วนยาวออกไปเท่ากัน แล้วเอาไปติดพันเข้าที่ตรงกลางกับเทียนอีกเหล้ม ๑ รูดขึ้นเบื้องบนก็เป็น ๓ กึง พิธีกองฮดนี้ต้องมีเครื่องเหล่านี้ แต่จะหมายว่าทำเพื่ออะไรก็เหลือวิสัยนอกจากตอบว่า เพื่อบูชาพระไตรรัตน์ เมื่อท่านผู้ที่จะรับฮดเข้าไปในโรงพิธีนั่งที่สมควรดังที่กล่าวนั้นแล้ว มีผู้ยกเอาเทียนเหล้มเบี้ยไปตั้งไว้ที่ตรงหน้าทั้งคู่ แล้วจูดเทียนเล่มบาททั้งคู่นั้นส่งครั้นรับแล้วก็เอาเทียนเหล้มบาทนั้นจูดเทียนเหล้มเบี้ย แต่พิธีจูดนั้นเอาเล่มที่มือข้างขวาถือจูดเหล้มที่ตั้งอยู่ข้างซ้าย เอาเล่มที่มือข้างซ้ายถือจุดเล่มที่ตั้งอยู่ข้างขวา ไขว้มือกัน ทีแรกใช้มือขวาทับมือซ้ายแล้วกลับซ้ายทับขวา กลับขวาทับซ้าย ๓ หนจบกัน นี้ทำเพื่ออะไรก็ยังไม่มีทางตอบ แล้วก็ให้ศีล ครั้นเสร็จตอนนี้ต่อไปราษฎรบัณฑิตก็อ่านหิรัญบัฏสุวรรณบัฏ เมื่ออ่านจบวาระแรกก็ตีฆ้องชัย ๑ ที ให้เสียงสาธุการ ๑ ครั้ง เมื่อจบวาระที่ ๒ ก็ตีฆ้องชัย ๓ ที ให้เสียงสาธุการ ๓ ครั้ง เมื่อจบส่วนนี้ ผู้เป็นเจ้าศรัทธาก็ถวายบริขารทั้งปวงเป็นเสร็จพิธีสรงเท่านี้

ก็และข้อความที่อ่านประกาศนั้นว่า ศรี ศรี ศุภมังคลุตตมทีฆายุวัฒนพุทธ-ศักราช....[๑] ภิราชเฮืองฮม....[๒] เหมันตกาลนิยมพรหมทินโนตม์ พระจันทร์แจ้งโชติใสแสง แฝงกับนักขัตตยุตตมราชฤกษ์ ถึกหน่วยชื่อว่า....[๓] ภรณีลูกใสสนิทอันสถิตออยู่ใน....[๔] เมษาราศีสุกใสดีบ่เศร้า ภายในมีสังฆราชครูเจ้าเป็นเค้า ภายนอกมีเจ้าภูมิปาละเป็นประธานกับทั้งบุตรหลานกรรมการใหญ่น้อย สิบฮ้อยท้าวพญา พร้อมกันน้อมนำมาซึ่งปริขาราและน้ำมุทธาภิเษก อดิเรกพระพรแถมนามกรตื่มยศ ฮด....[๕] ขึ้นสู่พื้นสุวรรณรัชฎะบัตตา ให้ชื่อว่า....[๖] คัมภีร์ปัญญาหรือสุขุมปัญญา ศาสนูปถัมภ์สัมปันนะวิโรจน์ โชติปาละเจ้าแลดังนี้ ฯ

เมื่อผู้ได้รับยกย่องถึงตำแหน่งเป็นเจ้าหัวครูแล้ว แม้ถึงเลื่อนขึ้นไปอีก เป็นเจ้าหัวครู ๒ หลาบหรือ ๓ หลาบก็ดี ก็คงเรียกว่า เจ้าหัวคูอยู่อย่างเดิม เป็นแต่เพิ่มชื่อตำแหน่งเข้าข้างท้าย เช่นเป็นตำแหน่ง ฝ่าย ก็เรียกว่าเจ้าคูฝ่าย ดังนี้เป็นตัวอย่าง อนึ่ง ได้ยินว่าผู้ที่ได้รับฐานันดรศักดิ์แล้วทุกชั้น เจ้าภูมิปาละยกชายฉกรรจ์ให้เป็นอุปัฏฐากทั้งนั้น แต่จะมากหรือน้อยกว่ากันไม่แจ้ง ชายผู้นั้นย่อมขาดจากการบ้านเมืองทุกอย่าง

---

๑. เปลี่ยนศักราช ฯ ๒. เปลี่ยนฤดู ๓. เปลี่ยนฤกษ์ ฯ ๔. เปลี่ยนราศี ฯ ๕. ออกชื่อเดิมของผู้ได้รับยกย่อง ฯ
๖. ออกชื่อตำแหน่ง สำเร็จ ซากู เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง ระเบียบที่เรียกผู้ที่ลาสิกขาแล้วนั้น ดังนี้ คือถ้าเป็นจัว สามัญเรียกว่าเซียง คือ เชียงนั่นเอง ถ้าเป็น สำเร็จจัว หรือซาจัว ก็เรียกว่า **จารย์จัว** หรือ **จารย์ซาจัว** ถ้าเป็นเจ้าหัวสามัญ ก็เรียกว่า **ฑิต** ถ้าเป็นเจ้าหัวสำเร็จ เจ้าหัวซา เจ้าหัวครูเรียกว่า **จารย์ จารย์ซา จารย์คู** ส่วนนามเดิมก็เติมเข้าข้างท้ายทุกชั้น

คำสูตรขวัญ

คำบ่าวเทวดา

อายันตุ โภนโต เทวะ ดูราเทวดาถ้วนทุกหมู่ ที่สถิตอยู่ในแห่งห้องจักรวาล ที่เนาว์ในสถานทุกเทศ น่านน้ำเขตไพรพนอม ทั่วทั้งจอมดอยดงห้วยหาด ทั่วทั้งอากาศเวหน ภายควงบนฝูงมวลแมนทุกสำ ถ้วนหน้าพ่ำอินทร์พรหม ทั้งพระยายมคะนองอาจ ทั้งท้าวราชจตุโลกบาลผู้บริหารทวยโลกให้หายโศกอยู่สวัสดี ทั้งธรณีอีสูรครุฑนาค ทุกภาคน้ำนางน้อย เมฆขลา ทั้งมเหศักขามวลหมู่ เชิญมาสู่เขตพิธีอันฝูข้าดาดีตกแต่งไว้ เชิญเทพไท้สรวงสวรรค์มาเฮ็วพลันห่อนให้ช้า ฮีบอว่ายหน้าเสด็จด่วนลงมาเทียวเทอญ.

คำเชิญขวัญ

ตั้งนโม ๓ จบ : ศรี ๆ สิทธิพระพร บวรดิเรก อเนกเตโช ชัยมงคลมหาสิริมงคเลส ศาสตรเพทพร้อมอาคม ขุนบุรมปุนแปงแล้ว ให้ลูกแก้วออกกินเมือง ฤทธีเฮืองทรงแท่น มื้อนี่แม่นมหาคุณ ขุนแถนดาแต่งแล้ว ให้ลูกแก้วกึงลงมา เป็นราชาสืบสร้าง เมืองมิ่งกว้างมาครอง วันนี้ปองเป็นโชค ไตรโลกย่อมลือชา ทรงอานุภาพยิ่ง เป็นเจ้าจอมมิ่งเมืองแมน ทรงแท่นแถนถนัดล้ำ มื้อนี่ซ้ำคุณคง พระยาจักร์ทรงทศราช พรหมนาถเล่าแถมพร พระอิศวรหลอนแถมโชค พระนารายณ์โยคสิทธิชัย ท้าวสหัสนัยประสาธน์ฝนห่าแก้ว ใจผ่องแผ้วบริสุทธิ์ **อุตตะมะโชค อุตตะมะโยค อุตตะมะดิถี อุตตะมะนาที อุตตะมะศีพิลาส** อินทร์พาทพร้อมไตรยางค์ ทั้งนาวางค์คาดคู่ พร้อมกันอยู่สอนลอน อาทิตย์จรจันทรฤกษ์ อังคารถึกมหาชัย พุธพฤหัสบดีไปเป็นโชค ศุกร์เสาร์โยคเดชมงคล อันเป็นผลหลายประโยค **อุตตะมะโชค**แท้ดีหลีมเหศักขีหลีงหล่ำโลก ให้หายทุกข์โศกนานา อภัยราชาขึ้นทรงแท่น หายโภยแม่นวันดี กัณหาชาลีเมือฮอดปู่ สถิตอยู่เย็นใจ ท้าวศรีสญไชยภูวนารถ นิมนต์ราชปุตตา ให้เป็น

ราชาดังเก่า เป็นเจ้าเล่าสองที วันนี้เป็นดิถีทั้งห้า เจ้าฟ้าเล่าแถมคุณ พราหมณาปุนปองราช พรแก้วอาจสิบประการ วรสารตัวองอาจ ขึ้นสู่ราชเรงโย วันนี้โพธิญาณตนหน่อฟ้า เดช แก่กล้าเสวยเมืองพระบุญเฮืองคุ้มครองไพร่ ทศราชไต่ตามธรรม จำนำสัตว์ให้พ้น วันนี้ลื่นล้นประมาณหณุมานใจผ่องแผ้ว นิรมิตปราสาทแก้วก่อแปงเมือง มาครองเฮืองทศราช เชียงเครืออาจขนเม็งเงินยวงเซ็งเนาว์เนืองคับคั่ง พรั่งพร้อมฝูงหมู่เสนา เดาดามาเป็นบริวารแวดล้อม มาอยู่อ้อมทุกหมู่โยธาทั้งนาคานาคีครุฑนาค ทุกภาคพร้อมธรณีเมฆขลาศรีสาวถ่าวเชื้อท่อนท้าว บรเมศวรบรบวรณ์ฤทธิกล้า เอาแผ่นฟ้าขี่ตางยาน กุมภกันดารยมราช จตุโลกอาจองค์หลวง ทั้งควงบนบุรมเจ้าฟ้าเดชะกล้ากว่าสิงทั้งหลาย จึงยังยายพระพรและควงจุ้ม ลงมาคุ้มฝูงคน ให้หายกังวลแลเดือดฮ้อนโภยพยาธิ์ข้อนพ่ายไป ทั้งภายในภายนอก แดนด้าวขอกคีรี พระฤาษีสิทธิเดชจบเพทพร้อมอาคมนิยมประสิทธิประสาท พรแก้วอาจดวงดี มีอันแม่นมือสรรพ์ วันนี้แม่นวันชอบทั้งประกอบด้วยฤกษ์งามยามดี เป็นศรีสิทธิชัยมงคลาดิเรกอเนกสวัสดี แท้ดีหลีแลนา.

บัดนี้ ฝูงข้าน้อยใจชื่นช้อยยินสะออน ขอโอมอ่านอวยพรแก่....[๑] ผู้ทรงคุณคามมาก ข้าน้อยหากขอวอนคุณอนุสรณ์สามสิง คือรัตนไตรแก้วกึงดวงนี้ กับทั้งคุณประเสริฐศรีทุกแห่ง จบแหล่งหล้าสรวงสวรรค์มาเสกสรรเป็นพระพร คือ **อายุ วรรณะ สุขะ พละ อาโรคยะ ปฏิภาณะ อะธิปติ** คุณสารสมบัติทุกเหยื่อง ขอเดชานุภาพ กระเดื่องทั่วธรณี ดังแสงสุรีย์ส่องสว่างโลก หายทุกข์โศกสวัสดี **ชัยยะตุภะวัง ชัยยะตุภะวัง ชัยยะมังคะลัง** จงเป็นชัยมงคลอันแวนยิง ถ้วนทุกสิงสมบูรณ์นั้นเทอญ

---

๑. ถ้าบรรพชิตว่าเจ้ากู ถ้าคฤหัสถ์ว่าขานชื่อตามฐานะ มียศสูงต่ำอย่างไร ถึงเปลี่ยนไปให้ถูกต้องตามยศนามของท่านผู้นั้นเทอญ

บทความสารคดี :

เรื่อง แคน

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ธีร ปุณณโก ป.ธ. ๙)

แคน* เป็นชื่อของเครื่องดนตรีชนิดหนึ่ง ใช้เป่าเป็นเพลง ทำด้วยไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่าไม้กู่แคน เป็นตระกูลไม้ไผ่ เข้าใจว่าเป็นไม้ชนิดเดียวกับที่ภาคกลาง เรียกว่า *"ไม้ซาง"*

ประวัติแคน

ต้นเหตุที่จะมีแคนขึ้นนั้น มีประวัติเล่ากันมาปรัมปราต่อ ๆ กันมาว่า หญิงหม้าย เป็นคนแรกที่ได้ทำแคนขึ้น กล่าวคือ ครั้งหนึ่งมีพรานคนหนึ่งได้ไปเที่ยวล่าเนื้อในป่า ได้ยินเสียงนกกรวีก (นกการเวก) ร้องไพเราะจับใจ เมื่อกลับเข้าบ้านจึงได้เล่าเรื่องที่ตัวไปล่าเนื้อและได้ยินเสียงนกกรวีกด้วยเสียงอันไพเราะเป็นที่จับใจให้ชาวบ้านฟัง ในชาวบ้านกลุ่มนั้นมีสตรีหม้ายคนหนึ่งมีความกระหายใคร่จะฟังเสียงนกกรวีกยิ่งนัก จึงขออนุญาตติดตามนายพรานไปในป่าด้วย เพื่อจะได้ฟังเสียงนกกรวีก ครั้นนายพรานพาดั้นดั้นบุกป่าไปถึงถิ่นที่ฝูงนกกรวีกอยู่ และฝูงนกเหล่านั้นกำลังร้องเพลงตามปกตินิสัยของมัน พรานก็เตือนสตรีหม้ายให้ฟังว่า *"นกกรวีกกำลังร้องเพลงนั่น ฟังซิไพเราะน่าฟังจริงไหม"* หญิงหม้ายผู้นั้นก็ฟังด้วยความเพลิดเพลินและติดอกติดใจในเสียงอันไพเราะของนกนั้นยิ่งนัก ถึงกับคลั่งไคล้ใหลหลงว่า *"ทำอย่างไรจึงจักได้ฟังเสียงอันไพเราะจับใจอยู่อย่างนี้เสมอไป ครั้นจะไปเฝ้าคอยฟังนกในถิ่นของมันก็เป็นดงแดนแสนกันดาร อาหารก็หายาก หมากไม้และหัวมันก็บ่มีทับเถียงกระท่อมที่จะซ้นและซ่อนกายอาศัยนอนก็หาบ่ได้ ทั้งสัตว์ร้ายกลางดงก็ชุกชุม*

---

*(คัดจากสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๗)

ครั้นจะหมั่นเดินจากบ้านเข้ามาพึ่งในราวไพรทางก็ไกลแสนทุรกันดาร" จึงคิดว่า *"อย่าเลย เราจะต้องคิดทำเครื่องบังเกิดเสียงดีดสีเป่าให้มีเสียงเสนาะเพราะจับใจ ดุจดังเสียงของนกกรวีกนี้ให้จงได้"*

เมื่อหญิงหม้ายกลับมาถึงบ้าน จึงคิดอ่านทำเครื่องดนตรีต่าง ๆ ทั้งเครื่องดีด เครื่องสี เครื่องตี เครื่องเป่า เป็นหลายอย่าง ก็ยังบ่มีอันใดให้เสียงม่วนเสียงหวานปานเสียงนกกรวีก อันเป็นที่พออกพอใจของตน ในที่สุดนางจึงไปตัดไม้ไผ่น้อยชนิดหนึ่งเอามาดัดแปลงแต่งเป็นเครื่องเป่าชนิดหนึ่ง แล้วลองเป่าดูก็รู้สึกว่าไพเราะ จึงมาดัดแปลงแก้ไขอยู่หลายเที่อหลายที ก็เกิดมีเสียงไพเราะเหมือนหนึ่งว่า *"เสียงกรวีกร้องแท้ดีหลีเทียวแล"* เมื่อนางได้แก้ไขและทดลองเป่าฟังเสียงดูเป็นครั้งสุดท้าย ก็รู้สึกออนซอนปลื้มอกปลื้มใจและดีอกดีใจสุดที่จะประมาณในความสำเร็จของตน จึงใคร่จะได้นำเครื่องดนตรีอันนี้ที่ตนคิดประดิษฐ์ขึ้นได้เป็นคนแรกไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระเจ้าปเสนทิโกศลพระเป็นเจ้า จึงเที่ยวหาคนที่สามารถจะพาเข้าเฝ้าแหนและกราบทูลเจ้ามหาชีวิต ให้เป็นผู้พาไป ครั้นหาฉนพาได้ นางก็พยายามทำแคนขึ้นใหม่อีกหลายดวง (หลายเต้า) ดัดแปลงแก้ไขทั้งรูปร่างและเสียงของแคนให้ดีขึ้นยิ่งกว่าเก่าจนชำนาญในการทำและหัดเป่าเป็นเพลงต่าง ๆ จนชำนาญเป็นอันดี เมื่อเตรียมพร้อมสรรพเสร็จแล้ว นางก็ได้ออกเดินทางไปกับผู้พา ครั้นถึงคุ้มวังพระเป็นเจ้าก็เข้าหาขุนหมื่นผู้ใหญ่ ให้นำความเข้าขาบทูลพระกรุณาขอพระบรมราชานุญาตเข้าเฝ้า เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว ทั้งสองก็เข้าไปในข่วงหอคำ ครั้นถึงสนามเฝ้าก็พากันคลานเข้าไปในซ้องพระพักตร์พระเป็นเจ้า และหยุดอยู่ในระยะอันสมควร แล้วทั้งสองก็ก้มขาบถวายบังคมตามธรรมเนียม แล้วนิ่งอยู่ด้วยอาการอันเคารพเป็นอันดี ขณะนั้นพระเป็นเจ้าจึงมีพระราชดำรัสถามว่า *"สองเขือมาหาเฮานี้ เพื่อความประสงค์อันใด"* ผู้นำจึงขาบทูลว่า *"ขอพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ผู้ข้าได้พาหญิงผู้นี้มาเฝ้า เพื่อว่าจักทูลถวายเครื่องดนตรีอันเพิ่นหากแต่งหากแปลงได้เป็นหัวแรกหัวที ยังบ่เคยมีไผในโลกนี้ได้คิดทำได้มาก่อนมาทูลเกล้าทูลขม่อมถวายด้วยความภักดีโครพกตัญญูในพระเจ้าเหนือหัว ผู้ข้าแล"*

เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศล ได้ทรงฟังมูลคดีที่ชายผู้นำได้ขาบทูลดั่งนั้นก็ทรงพระโสมนัสยิ่งนัก จึงทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้หญิงช่างดนตรีนั้นทดลองเป่าถวาย นางก้มขาบลงแล้วก็นั่งด้วยอาการอันโสภาพ แล้วก็เป่าดนตรีนั้นถวายหลายเพลง เมื่อจบเพลงลงก็ขาบทูลว่า *"เป็นจั่งใด๋ ม่วนผ้าข้าบ๊อ"* มีรับสั่งตอบว่า *"เออ พอพั่ง"* และมีพระประสงค์ใคร่จะฟังหลาย ๆ เพลง จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้เป่าถวายอีก นางก็เป่าถวายอีกหลายเพลง เมื่อจบเพลงสุดท้ายจึงขาบทูลว่า *"เป็นจั่งใด๋ ม่วนพระทัยบ๊อ"* มีรับสั่งว่า *"เหื่อนี้แคนแด่"*

นางผู้ว่าเป็นช่างจึงขาบทูลว่า เครื่องดนตรีอันนี้ *"ควรซิเอิ้นชื่อว่าจั่งใด๋ ผู้ข้านอ"* พระเป็นเจ้ามีพระกระแสรับสั่งว่า *"สูจงเอิ้นเครื่องดนตรีอันนี้ว่า "แคน" ตามคำเว้าคำจาของเฮาอันท้ายนี้ สืบไปเมื่อหน้าเทอญ"*

ดังนั้น คำว่า *"แคน"* จึงได้เกิดเป็นชื่อของเครื่องดนตรีชนิดนี้สืบต่อมาตราบต่อเท่ากาละบัดนี้

เมื่อนางได้เป่าแคนถวายพระเจ้าแล้ว ก็ได้ทูลเกล้าทูลขม่อมถวายแคนแด่พระเป็นเจ้าหลายดวง พระเป็นเจ้าพอพระราชหฤทัย จึงพระราชทานรางวัลแก่นางและผู้นำเผ้าตามสมควร และนางช่างแคนและผู้นำเผ้าก็ขาบถวายบังคมลากลับเมืองยังสถานบ้านของตนก็มีแล

และภายลุนจากนั้น นางก็ได้ทำเอง และได้สั่งให้ลูกหลานทำตามแบบอย่างสืบ ๆ มาและแผ่ผายไปหลายบ้านหลายเมืองแล

วัสดุสำหรับทำแคน

วัสดุสำหรับทำแคน มี ๔ อย่าง ดังต่อไปนี้

๑. ไม้กู่แคน
๒. ไม้เต้าแคน
๓. หลาบโลหะ
๔. ขี้สูด (ชันนะรง)

๑. **ไม้กู่แคน** คือไม้ที่ใช้สำหรับทำลูกแคน มีจำนวนมากน้อยตามขนาดของแคน ดังจะกล่าวข้างหน้า ไม้กู่แคนนี้เป็นไม้ชนิดหนึ่ง นับเนื่องในตระกูลไม้ไผ่ และคำนี้เป็นชื่อ

ที่พวกช่างทำแคนเรียก แต่พวกที่อยู่ใกล้แดนที่ไม้ชนิดนี้เกิด เขาเรียกกันว่า "ไม้เฮี้ย" เข้าใจว่าเป็นไม้อย่างเดียวกันกับที่ทางภาคกลางเรียกว่า "ไม้ซาง" มีเกิดที่ภูเขาแล่นช้าง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ นอกจากที่ภูเขาแล่นช้างแล้ว ก็มีทางในภูเขาอื่นบ้างในท้องถิ่นแถบเดียวกัน ไม้กู่แคนนี้ พวกช่างนิยมใช้ไม้ที่มีอายุประมาณหนึ่งปี ไม้แก่กว่านั้นทำยากเพราะแข็ง ข้อก็แข็ง ทะลุข้อลำบาก ตัดยาก เสียงก็ดูจะไม่สู้เพราะ จึงนิยมใช้ไม้ที่มีอายุเพียงหนึ่งปี และโดยมากก็ไม่ใคร่มีไม้ที่มีอายุเกินหนึ่งปี เพราะถูกตัดมาใช้ทุกปีเป็นประจำ ไม้พวกนี้ช่างทำแคนที่จังหวัดร้อยเอ็ดไม่ใคร่ได้ไปตัดเอง โดยมากคอยซื้อจากพวกอำเภอกุฉินารายณ์ ซึ่งเมื่อถึงหน้าเดือน ๓ เดือน ๔ ชาวบ้านในอำเภอกุฉินารายณ์นั้นย่อมตัดไม้กู่แคนนี้ซึ่งลำตัวโตวัดโดยรอบประมาณ ๕ ซ.ม. และยาวประมาณ ๒$\frac{๑}{๒}$ ม. มัดเป็นมัด ๆ มัดละ ๑๖ ลำเรียกว่าหลาบหนึ่ง บรรทุกเกวียนมาขายตามหมู่บ้านที่ทำแคนในจังหวัดร้อยเอ็ดเป็นประจำทุกปี พวกเกวียนมากันเป็นหมู่ ๆ หมู่ละหลายเล่มเกวียน เล่มหนึ่งบรรทุกได้หลายหลาบ พวกช่างทำแคนแต่ละครัวเรือนย่อมพากันซื้อตุนไว้เพียงพอที่จะใช้ทำแคนได้ตลอดปี

๒. ไม้เต้าแคน คำว่า *"เต้า"* หมายถึงไม้ที่มีลักษณะสัณฐานกลมป่องตอนกลาง หัวท้ายสุ้ม เจาะผ่านกลางทะลุเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเสียบลูกแคน และเจาะรูทางด้านยาวเป็นรูกลมทะลุถึงรูใหญ่ เป็นรูสำหรับเป่า และควักนตรงปากเต้าที่จดริมผีปาก เวลาเป่าเป็นกลมบุ๋มเข้าไปเพื่อให้ริมผีปากจดจ่อพอดี

ไม้เต้าแคนนี้ เป็นที่รวมลูกแคน คือเอาลูกแคนที่เตรียมเจาะรูแพ รูนับและเจาะรูสำหรับตรึงลิ้นแคน และเอาลิ้นแคนติดตรึงที่รูลิ้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็เอาลูกแคนเข้าเสียบเป็นคู่ ๆ ในรูใหญ่กลางเต้า ให้ลิ้นแคนอยู่ภายในเต้า เอาไม้ขั้นกลางระหว่างลูกแคนทั้งสองแถวทั้งข้างล่างและข้างบนภายในเต้า แล้วเอาขี้สูดบีด กันไม่ให้ลมที่เป่าเข้าไปนั้นรั่วออก

เต้าแคนนี้ ทำด้วยไม้ประดู่ไหม, ไม้ขะยุง (ไม้พะยุง) ไม้แคน (ไม้ตะเคียน) ไม้หนามแท่ง (ชาวไทยพายัพเรียกไม้หนามแต้ง, ชาวนครราชสีมาเรียกไม้ระเวียง) ไม้ตะแบกหรือไม้สะแบง (ชาวนครราชสีมาเรียกไม้กราด, เขมรเรียกไม้ตร๊าจ) ไม้กระท่ม

(ไม้กระทุ่ม) อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ส่วนมากใช้ไม้ประดู่ และนิยมใช้ราก เพราะเนื้ออ่อนสะดวกแก่การเจาะ แม้ไม้อื่น ๆ นอกจากที่กล่าวมาแล้วนี้โดยมากก็นิยมใช้เฉพาะรากเหมือนกัน เว้นแต่ไม้หนามแท่ง และไม้กระท่ม ใช้ต้น

๓. **หลาบโหละ** คือแผ่นโลหะสำหรับสกัดแบ่งออกมาทำลิ้นแคน ใช้แผ่นเงินล้วนก็ได้ แผ่นทองแดงล้วนก็ได้ หรือแผ่นทองแดงผสมเงินก็ได้ แต่โดยมากนิยมใช้โลหะผสม คือทองแดงผสมเงิน เพราะเงินล้วนก็อ่อนไป ทองแดงล้วนก็แข็งไป ดังนั้นจึงนิยมใช้อย่างผสมแผ่นโลหะนี้ แต่ก่อนช่างทำแคนแต่ละคนต้องหลอมตีรีดเอง แต่เวลานี้ช่างทำแคนบ้านสีแก้วซื้อจากบ้านปอพราน ซึ่งอยู่ในจังหวัดเดียวกัน และเป็นตำบลใกล้เคียงกัน โลหะหลาบหนึ่งหรือแผ่นหนึ่ง ยาวประมาณหลาบละ ๓๐ ซ.ม. กว้างประมาณ ๔ ซ.ม. หนาประมาณ ๑ มม. ราคาซื้อขายกันประมาณหลาบละ ๑๕ บาท

๔. **ขี้สูด** คือชันนะรง สำหรับติดเต้าแคน เพื่อให้เต้าแคนติดกัน และเพื่อกันมิให้ลมออกทางเต้าเมื่อขณะเป่าแคน ขี้สูดนี้เป็นมูลของแมลงชนิดหนึ่ง เรียกว่าตัวขี้สูดหรือแมงขี้สูด ขี้สูดมีลักษณะคล้ายกันกับขี้ผึ้งหรือรวงขี้ผึ้งฉันใด ขี้สูดก็ได้จากรังขี้สูดเหมือนกันฉันนั้น ความจริงขี้ผึ้งหรือขี้สูดไม่ใช่มูลของตัวผึ้งและตัวขี้สูดถ่ายออกจากทวารหนักของมันอันที่แท้เป็นยางที่มีตัวผึ้งและตัวขี้สูดไปเที่ยวเสาะหาจากดอกไม้ จากกิ่งไม้ จากต้นไม้และสิ่งอื่น ๆ เอามาผสมกับน้ำลายของมัน คุณภาพของขี้ผึ้งกับขี้สูดไม่เหมือนกันจะใช้แทนกันไม่ได้ ขี้ผึ้งเวลาถูกความร้อนย่อมเละเหนียว ถ้าถูกความเย็นจะแข็งและไม่เหนียว ส่วนขี้สูดมีลักษณะเหนียวอยู่ตลอดกาลไม่ว่าจะอยู่ในอากาศชนิดไหน เพราะฉะนั้นช่างทำแคนจึงใช้ขี้สูดติดแคนจะใช้สิ่งอื่นไม่ได้

ตัวขี้สูดหรือแมงขี้สูด มีลักษณะเป็นตัวแมลง มีปีกสองปีก มีขาหกขา มีลักษณะคล้ายตัวผึ้งมิ้ม (ผึ้งเล็ก) แต่ไม่มีไล (เหล็กไน) เป็นอาวุธสำหรับต่อสู้คือตอด (ต่อย) ตัวขี้สูดนี้รังหนึ่งมีจำนวนมากนับพันนับหมื่น มันทำรังตามโพรงต้นไม้บ้าง ตามโพน (หัวปลวก) บ้าง ที่แผ่นดินที่ราบ ๆ มีน้อย ที่ทำอยู่ในที่แผ่นราบ เรียกว่าขี้สูดดินเพียง (ชันนะรงดินราบ) ชนิดหลังนี้มีคนต้องการกันนัก เพราะใช้เกี่ยวกับเครื่องรางของขลังต่าง ๆ ขี้สูดที่พวกช่างทำ

แคนใช้นั้น ได้จากรังขี้สูดที่อยู่ตามหัวปลวก ต้องขุดหัวปลวกเจาะเข้าไปถึงโพรง รังของมันรังหนึ่งก็ได้ขี้สูดมาก รวมกันเป็นก้อนใหญ่ประมาณเท่าศีรษะคนหรือโตกว่า หนักประมาณสิบชั่ง เท่านี้ก็ใช้ทำแคนได้มากมาย ในรังขี้สูดนี้มีลูกอ่อน มีน้ำหวานมีงวนเหมือนในรังผึ้ง แต่น้ำของมันไม่หวานสนิทเหมือนน้ำผึ้ง มีรสค่อนข้างเปรี้ยว แต่ลักษณะสีสันและข้นเหมือนกันกับน้ำผึ้ง

ขี้สูด เมื่อได้มาแล้ว ต้องเอามาทุบ ผสมกันกับถ่านให้เข้ากันให้ดี ถ่านใช้ผสมกับขี้สูดต้องใช้ถ่านที่เผาจากไม้เนื้ออ่อน ไม่มีแก่น เช่น ไม้สาบเสือ (ไม้เมืองวาย ฯลฯ) หรือถ่านใบกล้วยแห้ง เพื่อให้ม่อน (ลื่น) ไม่ติดมือเมื่อหยิบจับ ถ้าไม่ผสมถ่าน ขี้สูดจะเหนียวมาก ถ้าเอามือจับจะติดมือ และถ้าเอาริมผีปากไปแตะเข้าก็จะติดริมผีปากถึงกับหนังลอก

อุปกรณ์สำหรับใช้ในการทำแคน

อุปกรณ์หรือเครื่องมือสำหรับใช้ในการทำแคน มีสิบเอ็ดอย่าง คือ

๑. สิ่วเล็ก
๒. สิ่วใหญ่
๓. มีดตอก ปลายแหลมและคม
๔. ค้อนเล็ก อย่างเดียวกับค้อนตอกตะปู
๕. ทั่ง
๖. กระดูกช้าง
๗. ไม้แซ้น
๘. เหล็กซี (เหล็กไช)
๙. ไม้มือลิง
๑๐. ปนขาว หรือปนแดง
๑๑. ไม้ซา (ผิวไม้ซาง)

เครื่องมืออย่างนี้มีหน้าที่อย่างไร ใช้อย่างไร เมื่อไร จะได้บรรยายทีละอย่างต่อไป

สิ่วเล็ก สำหรับสับลิ้น คือตอกสกัดแผ่นโลหะที่กล่าวมาในหมวดวัสดุสำหรับทำแคนให้ขาดออกจากแผ่นใหญ่เป็นชิ้นพอเหมาะกับที่จะทำลิ้นแคน แล้วสกัดชิ้นโลหะนี้ให้เป็นลิ้น

คือสกัดตรงกลางชิ้นโลหะสามด้าน คือด้านยาวสอง และด้านสกัดคือด้านกว้างหนึ่ง ให้ขาดเหลือด้านสกัดข้างหนึ่งไว้ มีรูปดังนี้ 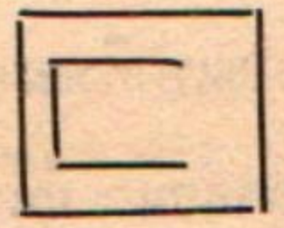

สิ่วใหญ่ สำหรับเจาะเต้าแคนที่ได้กลึงหรือเหลาให้กลมได้รูปดีแล้ว มีรูปร่างบ่องตรงกลาง หัวท้ายสุ้ม การเจาะกลางเต้าเป็นรูทะลุ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างไม่เท่ากันทางหัวของเต้า ได้แก่ทางด้านที่เจาะรูเบ่า กว้างกว่าทางปลาย เป็นรูปสอบ เช่นด้านหัวกว้าง ๓ ซม. ด้านปลายกว้างประมาณ ๒ ซม. เป็นตัวอย่าง ที่กล่าวเช่นนี้เพราะเต้าแคนไม่เท่ากัน เต้าแคนหก เต้าแคนเจ็ด เต้าแคนแปด เต้าแคนเก้า ย่อมมีขนาดเต้าใหญ่และยาวกว่ากันเป็นธรรมดา รูนี้สำหรับเสียบลูกแคนที่ได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้วลงไป เพราะเจาะรูทางด้านหัวเต้าเป็นรูกลมให้ทะลุร่วมกับรูใหญ่เพื่อใช้ปากพ่นลมเข้าไปเมื่อเบ่าแคน

มีดตอก ต้องให้คมและปลายต้องแหลมและคมด้วย สำหรับใช้เหลาและเจาะรูเต้าแคน และใช้ตัดไม้กู่แคน

ค้อนเล็ก อย่างเดียวกับค้อนตอกตะปู แต่เป็นค้อนขนาดเล็กสำหรับใช้ตีแผ่นโลหะที่สกัดออกมาแล้วจากแผ่นใหญ่ เพื่อรีดออกให้บางพอดีและให้เรียบ แล้วจึงสกัดแผ่นเล็กนี้ทำให้เป็นลิ้น

ทั่ง อย่างเดียวกันกับทั่งที่รองตีเหล็กทั่วไป แต่เป็นทั่งขนาดเล็ก สำหรับรองตีแผ่นโลหะหรือชิ้นโลหะที่สกัดออกทำลิ้นแคน

กระดูกช้าง โดยมากใช้กระดูกขา ใช้รองสับหรือสกัดแผ่นโลหะออกเป็นชิ้นเพื่อทำลิ้นแคน เหตุใดจึงใช้กระดูกช้าง จะใช้สิ่งอื่นไม่ได้หรือ ทั้งนี้พวกช่างแคนกล่าวว่า ที่ใช้กระดูกช้างรองสกัดแผ่นโลหะก็เพื่อไม่ให้เสียคมสิ่ว คือเมื่อตอกสกัดลิ้นแคนทะลุลงไปกระทบกับกระดูกช้างคมสิ่วไม่เสีย ถ้าหากระดูกช้างไม่ได้จะใช้เขาควายแทนก็ได้ แต่จะใช้กระดูกสัตว์ชนิดอื่น หรือวัสดุสิ่งอื่นนอกสองสิ่งที่กล่าวมานี้ไม่ได้ จะทำให้คมสิ่วเสีย

กระดูกช้าง โดยมากซื้อจากชาวจังหวัดสุรินทร์

ไม้แซ้น (ออกเสียงเบ็น ไม้แซ่น หรือไม้แส้น) มีรูปสัณฐานแบน ๆ เล็ก ๆ คล้ายไม้ควักปูน ทำด้วยทองเหลือง สำหรับใช้งัดให้ลิ้นแคนกระดกขึ้นและรองลิ้นแคนไว้เพื่อขูดแต่งเสียง และทำให้เรียบร้อย

เหล็กซี หรือเหล็กชี (คือเหล็กไช) มีสองขนาด คือ เล็กและใหญ่ อันเล็กสำหรับเจาะรูนับ คือรูลูกแคนที่อยู่เหนือเต้า เวลาเป่าใช้นิ้วมือทั้งสิบกดบีดที่รู เพื่อให้เกิดเสียงเป็นเพลง เรียกว่า *"นับ"*

อันใหญ่สำหรับใช้ไชทะลุข้อไม้กู่แคน คือไม้ที่เอามาทำลูกแคนก่อนที่ลนไฟดัดทั้งนี้เพื่อไม่ให้ไม้ระเบิด ถ้าไม่ทะลุข้อก่อน ลนไฟเข้า ไม้ร้อนอากาศภายในขยายตัว ไม้ก็ระเบิดและเสีย ใช้ทำลูกแคนไม่ได้

ไม้มือลิง ทำด้วยไม้จริง มีรูปแอ่นงอน มีตาไม้ไผ่เป็นข้อตรึงติดไว้ ณ ที่สุด ข้างหนึ่งสำหรับใช้ดัดลูกแคน เมื่อลนไฟร้อนแล้วก็สอดเข้าใต้ข้อ ดัดแต่งให้ตรง

ปูนขาว–ปูนแดง เป็นปูนที่ทำด้วยเปลือกหอย จะใช้อย่างแดงก็ได้ ที่เป็นปูนขาวนั้นเมื่อเขาเผาเปลือกหอยเป็นเท่า (เถ้า) แล้วเอามาใส่ภาชนะแล้วเอาน้ำท่าใส่ ส่วนปูนแดงก็คือปูนขาวนั่นเอง คือเมื่อทำเป็นปูนขาวแล้ว เขาเอาขมิ้นผงมาผสมลงทีหลัง ปูนนั้นก็กลายเป็นปูนแดงไป

ปูนนี้ ใช้ทาลิ้นแคน เมื่อนำลิ้นแคนไปเสียบติดตรึงกับลูกแคน เพื่อบังคับลมให้ผ่านเฉพาะที่ลิ้นแคน ไม่ให้ผ่านตามรอยที่ประสานระหว่างลิ้นแคนกับร่องลูกแคนได้ ขณะเป่าแคนถ้าลมผ่านเข้าไปตามรอยที่ประสานระหว่างลิ้นแคนแล้ว เสียงแคนจะผ่าวคือเสียงไม่แน่น ไม่กระชับ เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ปูนขาวทาหรือยาร่องให้สนิท ปูนที่ทาหรือยาร่องนี้ จะยึดเกาะอยู่นาน ไม่หลุด ด้วยเหตุนี้ช่างทำแคนจึงนิยมใช้

ไม้ชา *"ชา"* แปลว่า *"คาย"* เพราะฉะนั้นคำว่า *"ไม้ชา"* ก็คือไม้คาย ได้แก่ผิวไม้ซางนั่นเอง ช่างแคนเขาเอาลำไม้ซามาผ่าเกรียกออก เป็นแผ่นกว้างประมาณ ๑ ซม. ยาวประมาณ ๓๐ ซม. เหลาให้สันคมทั้งสองข้าง เขาใช้ผิวขัดถูลิ้นแคนให้เกลี้ยงเกลาและใช้คมตัดเฉือนข้างหรือริมลิ้นแคน ที่สับออกมาจากหลาบใหญ่ ซึ่งยังขรุขระหรือมีคมอยู่นั้นให้เรียบร้อยหายคม

ประเภทของแคน

แคนนี้ เมื่อจะจัดเป็นประเภทตามจำนวนของไม้กู่แคนที่ประกอบขึ้นเป็นแคนก็มีอยู่ ๔ ชนิด เรียกตามจำนวนลูกแคน ดังนี้

๑. **แคนหก** ทำด้วยไม้ลูกแคน ๖ ลำ ข้างละ ๓ ลำ น่าจะเรียกว่าแคนสามเพราะมีไม้ลูกแคน ๓ คู่ จะได้ลงกันกับแคนอื่น ๆ ที่จะกล่าวในลำดับต่อไป แต่ภาษาพวกช่างแคนเรียก *"แคนหก"* และมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *"แคนโก่"* แคนชนิดนี้สำหรับเด็ก ๆ เป่าเล่น และใช้เป่าเพลงง่าย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลง *"แมงตับเต่า"*

๒. **แคนเจ็ด** ทำด้วยไม้ลูกแคน ๗ คู่ คือ ๑๔ ลำ ข้างละ ๗ ลำ ใช้ได้ทั้งเป็นแคนเดี่ยวและแคนวง สำหรับแคนวง ใช้แต่แคนเจ็ดอย่างเดียวและใช้เป่าบรรเลงดนตรีเพลงสากลต่าง ๆ

๓. **แคนแปด** ทำด้วยไม้ลูกแคน ๘ คู่ คือ ๑๖ ลำ ข้างละ ๘ ลำ

๔. **แคนเก้า** ทำด้วยไม้ลูกแคน ๙ คู่ คือ ๑๘ ลำ ข้างละ ๙ ลำ

แคนแปดและแคนเก้านี้ ใช้เป็นแคนเดี่ยว สำหรับเป่าประสานเสียงกับการขับร้องที่เรียกว่า *"ลำ"* เท่านั้น จะใช้เป็นแคนวงไม่ได้ แคนวงใช้เฉพาะแต่แคนเจ็ดอย่างเดียว

อนึ่ง แคนเก้า เป็นแคนขนาดใหญ่และยาว มีการใช้น้อย ไม่ใคร่มีคนนิยมใช้เนื่องจากหนัก เพราะใหญ่และยาว และเวลาเป่าก็ต้องใช้ลมมาก

และแคนนี้ เมื่อจัดประเภทตามการใช้ ก็เป็น ๒ ชนิด คือ *"แคนเดี่ยว"* และ *"แคนวง"*

แคนเดี่ยว คือแคนที่ใช้เป่าแต่ลำพังเต้าเดียว สำหรับเป่าประสานเสียงกับการขับร้องที่เรียกว่า *"ลำ"* ซึ่งเราย่อมจะได้ยินกันเสมอในวิทยุและในที่เขามีงานต่าง ๆ ทางภาคอีสาน และใช้เป่าเพลงพื้นเมืองเท่านั้น

แคนวง คือแคนที่จัดเป็นชุดหรือสำรับ เรียกว่า *"วง"* และเป่ากันเป็นคณะหรือเป็นวง วงหนึ่งใช้แคนตั้งแต่หกดวง เรียกว่า *"แคนวงเล็ก"* ที่ใช้แคนแปดหรือสิบดวง เรียกว่า *"แคนวงใหญ่"*

๑. แคนวงเล็ก มีแคนหกดวง ใช้แคนขนาดใหญ่สองดวง ขนาดกลางสองดวง ขนาดเล็กสองดวง

๒. แคนวงกลางมีแคนแปดดวง ก็ใช้แคนขนาดใหญ่สองดวง ขนาดเล็กสามดวง อย่างมีแคนสิบดวง ก็ใช้แคนขนาดใหญ่สองหรือสี่ดวง ขนาดกลางสี่ดวงขนาดเล็กสี่หรือสองดวง

๓. แคนวงใหญ่ มีแคนสิบสองดวง ใช้แคนขนาดใหญ่สี่ดวง ขนาดเล็กสี่ดวง

แคนวงนี้ ใช้แคนเจ็ดทั้งหมด มีระดับเสียงเช่นเดียวกับระดับเสียงของโน้ตเพลงสากล ใช้เป่าเพลงทางภาคอีสานไม่ใคร่จะเข้ากัน จะเล่นได้ก็แต่เพลงไทยเดิมหรือเพลงไทยสากล สำหรับแคนวงนี้ มักจะใช้ดนตรีอื่น ๆ เช่น ขลุ่ย (หรือปี่), ซอ, ฉิ่ง และกลอง คลอเสียงประกอบไปด้วย ทำให้ไพเราะยิ่งขึ้น แคนวงนี้ต้องทำพิเศษ เพราะต้องทำให้มีเสียงเข้ากันจะใช้แคนที่ทำแคนเดี่ยวนั้นมาเป่าเข้ากันไม่ได้ เพราะระดับเสียงไม่เข้ากัน เพราะฉะนั้นการจะทำแคนวง จึงต้องว่าให้ช่างคนเดียวทำตลอดทั้งวงหรือชุด เพื่อช่างจะได้เทียบเสียงปรับให้เข้ากัน

ราคาแคนวง ย่อมถูกแพงต่างกันตามจำนวนของแคน ถ้าเป็นวงใหญ่จำนวนแคนหลายดวงก็แพงขึ้นกว่าวงเล็กเป็นธรรมดา ประมาณว่าวงหนึ่ง ๕๐๐ หรือ ๖๐๐ บาท

ขนาดความยาวของลูกแคน

โดยปกติ ลูกยืนสี่ลำ คือคู่ที่ ๑ คู่ที่ ๒ เป็นยาวที่สุด ในจำนวนลูกแคนเต้าหนึ่งนิยมใช้กันขนาด ๑ ม., ๑.๒๕ ม.. หรือ ๑.๕๐ ม.

สำหรับแคนเก้า ลูกยืนสี่ลำอย่างต่ำใช้ยาว ๒ ม. และอาจใช้ยาวกว่านั้นได้ แต่อย่างสูงที่สุดก็ยาวเพียง ๓ ม. คู่ที่ ๑ คู่ที่ ๒ รวม ๒ คู่ (สี่ลูก) ยาวกว่าเพื่อน นิยมใช้ยาวเท่ากัน นอกนั้นตัดให้สั้นลดหลั่นลงมาเป็นคู่ ๆ ตามลำดับ

ชื่อลูกแคน

ไม้กู่แคนแต่ละลำที่ใช้ เป็นลูกแคนนั้น ต่างมีชื่อเรียกกันทุกลูกดังต่อไปนี้

๑. สำหรับแคนหก

ก. คู่ที่ ๑

๑. ลูกที่ ๑ ด้านขวามือเรียกว่า *"แม่เซ"* หรือ *"โบ๊ขวา"*

๒. ลูกที่ ๒ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"โบ๊ซ้าย"*

ข. คู่ที่ ๒

๑. ลูกที่ ๒ ด้านขวามือเรียกว่า *"สะแนน"*

๒. ลูกที่ ๒ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"แม่แก่"*

ค. คู่ที่ ๓

๑. ลูกที่ ๓ ด้านขวามือเรียกว่า *"ฮับทุ้ง"* หรือ *"รับทุ้ง"*

๒. ลูกที่ ๓ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"แก่ก้อยซ้าย"*

๒. สำหรับแคนเจ็ด

ก. คู่ที่ ๑

๑. ลูกที่ ๑ ด้านขวามือเรียก *"ทุ้ง"*

๒. ลูกที่ ๑ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"โบ๊ซ้าย"*

ข. คู่ที่ ๒

๑. ลูกที่ ๒ ด้านขวามือเรียกว่า *"แม่เซ"*

๒. ลูกที่ ๒ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"แม่เวียง"*

ค. คู่ที่ ๓

๑. ลูกที่ ๓ ด้านขวามือเรียกว่า *"สะแนน"*

๒. ลูกที่ ๓ ด้านขวามือเรียกว่า *"แม่แก่"*

ง. คู่ที่ ๔

๑. ลูกที่ ๔ ด้านขวามือเรียกว่า *"ฮับทุ้ง"*

๒. ลูกที่ ๔ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"แม่ก้อยขวา"*

247 ฝ ฝ ฝ

จ. คู่ที่ ๕

๑. ลูกที่ ๕ ด้านขวามือเรียกว่า *"ลูกเวียง"*

๒. ลูกที่ ๕ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"แม่ก้อยซ้าย"*

ฉ. คู่ที่ ๖

๑. ลูกที่ ๖ ด้านขวามือเรียกว่า *"แก่น้อย"*

๒. ลูกที่ ๖ ด้านขวามือเรียกว่า *"สะแนน"*

ช. คู่ที่ ๗

๑. ลูกที่ ๗ ด้านขวามือเรียกว่า *"ก้อยขวา"*

๒. ลูกที่ ๗ ด้านซ้ายมือเรียกว่า *"ก้อยซ้าย"*

๓. สำหรับแคนแปดและแคนเก้า

สำหรับแคนแปดและแคนเก้านั้น ลูกแคนที่เหลืออีก ๑ คู่ หรือ ๒ คู่นั้น ลูกที่อยู่ทางด้านขวามือเรียกว่า *"เสพขวา"* ลูกที่อยู่ทางด้านซ้ายเรียกว่า *"เสพซ้าย"* เหมือนกันทั้งแคนแปดและแคนเก้า

หมายเหตุ ชื่อลูกแคนมีชื่อว่า *"แม่"* อยู่หลายลูก เช่นแม่เซ, แม่เวียง, แม่แก่, แม่ก้อยขวา, แม่ก้อยซ้าย, ทั้งนี้ ช่างแคนว่า เพราะผู้หญิงเป็นช่างผู้ริเริ่มเป็นคนแรกจึงมีชื่อเช่นนั้น ดังปรากฏในประวัติแคนนั้นแล้ว

วิธีทำแคน

ก่อนที่จะประกอบวัสดุทุกส่วนเข้าเป็นแคนนั้น เบื้องต้นจะต้องเตรียมทำลูกแคน ลิ้นแคนและเต้าแคนให้เรียบร้อยทุกส่วนก่อน แล้วจึงจะประกอบเข้าเป็นแคนได้ ดังจะอธิบายเป็นส่วน ๆ ต่อไป

วิธีเตรียมลูกแคน ขั้นแรกทีเดียว เขาเอาไม้กู่แคนมาตัดตามที่ต้องการ แล้วเอาเหล็กซี (เหล็กไช) เผาไฟให้ร้อนจัดจนเหล็กแดง แล้วเจาะข้อไม้กู่แคนทะลุตลอดทั้งลำทุกลำ แล้วเอาไม้กู่แคนเหล่านั้นไปลนไฟดัดในไม้มือลิง ดังที่กล่าวไว้ในตอนที่ว่าอุปกรณ์

เครื่องมือทำแคนนั้นแล้ว ขั้นต่อมาก็เจาะที่ไม้กู่แคนหรือไม้ลูกแคนนั้นทุกลำ ลำละสี่รู คือ รูแพสองรู, รูลิ้นหนึ่งรู, รูนับหนึ่งรู

รูแพสองรูนั้น อยู่ตอนบนของเต้าหนึ่งรู ตอนล่างของเต้าหนึ่งรูอยู่ด้านในด้วยกัน รูแพนี้เจาะบากเพื่อเบ่าหาเสียง คือเทียบเสียงให้สูงต่ำกว่ากัน โดยเจาะรูให้รูยาวสั้นกว่ากัน

รูลิ้นนั้น คือรูที่เจาะเพื่อจะติดตรึงลิ้นแคนที่ได้เตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว รูนี้เจาะบากทำเป็นรูปสันฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า ให้พอเหมาะกับลิ้นแคนที่จะนำมาติด และรูลิ้นนี้อยู่ในระหว่างกลางของรูแพทั้งสอง แต่อยู่คนละด้าน คือรูแพอยู่ด้านใน แต่รูลิ้นอยู่ด้านนอก กะว่าเมื่อสอดเรียงไม้กู่แคนเข้าไปในเต้าแคนนั้น ให้รูลิ้นของไม้กู่แคนทุกอันอยู่ภายในเต้าแคนด้วยกัน เพราะฉะนั้น รูลิ้นแคนจึงต้องเจาะให้มีระดับตรงกันหมดทุกลูก

รูนับ คือรูที่ใช้นิ้วมือทั้งสิบนิ้วกดบีดและเบีด เมื่อเบ่าลมเข้าไปในเต้าแคนเพื่อให้เกิดเป็นเสียงเพลง มีอาการเหมือนคนใช้นิ้วมือนับสิ่งของ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า “รูนับ” รูนับนี้ต้องเจาะเป็นรูกลม ๆ เล็ก ๆ ประมาณวัดผ่าศูนย์กลาง ๑ มม. ทุก ๆ ลูกแคน คล้ายกันกับคี (key) ของดนตรีฝรั่งบางชนิด เพราะฉะนั้น จึงต้องเจาะด้วยเหล็กซี (เหล็กไช) ขนาดเล็กซึ่งมีสัณฐานยาวกลม ไม่ใช่แบนหรือเป็นเหลี่ยม จึงจะได้รูที่มีลักษณะตามต้องการ และมีด้ามข้างหนึ่งสำหรับถือ เวลาเจาะต้องเอาปลายเหล็กซีเผาไฟให้ร้อนจัดจนแดง แล้วนำไปจี้ไช่ลูกแคนให้ทะลุทุกลูก

รูนับ ของลูกแคนคู่แรก ที่อยู่ทางปากเต้า ที่ใช้ปากเบ่านั้น เจาะรูทางด้านปากเต้าสูงจากปากเต้าไปประมาณ ๑$\frac{๑}{๒}$ ซม. สำหรับนิ้วโป้ (นิ้วหัวแม่มือ) ทั้งสองนับ

รูนับของลูกแคนคู่สุดท้ายที่อยู่ปลายเต้า เจาะรูทางด้านเต้า สูงจากเต้าประมาณ ๑$\frac{๑}{๒}$ ซม. เหมือนกัน สำหรับนิ้วก้อยทั้งสองนับ

ส่วนรูนับของลูกแคนในระหว่างกลางทั้งหมด เจาะรูทางด้านข้าง สูงจากเต้าประมาณ ๕ ซม. เสมอกันทุกลูก สำหรับใช้นิ้วที่เหลือทั้งสองมือนับ

วิธีทำลิ้นแคน ใช้สิ่วสกัดหลาบโลหะ ดังที่กล่าวไว้แล้วในตอนว่าด้วยวัสดุทำแคน ให้มีขนาดกว้างยาวเท่าที่ต้องการ ออกมาจากหลาบหรือแผ่นโลหะก่อน แล้วเอาชิ้นโลหะที่สกัด

ออกมานั้น มาสับ หรือสกัดให้เป็นลิ้นคือสกัดตรงกลางชิ้น ในสามด้าน ให้ขาด ให้เหลือติดชิ้นโลหะอยู่ด้านหนึ่งมีรูปนี้ แล้วเอาไม้แซ้นสอดงัดให้กระดกออกมาขูดแต่งให้เรียบร้อย ถ้าจะให้เสียงต่ำให้คงปลายลิ้นให้หนา ทางโคนลิ้นขูดให้บาง ถ้าจะให้เสียงสูงให้ขูดแต่งปลายลิ้นให้บาง ทางโคนคงไว้ให้หนา

เมื่อทำลิ้นเรียบร้อยครบถ้วนทุกลิ้นตามจำนวนลูกแคนแล้ว เขาก็เอาลิ้นเสียบตรึงติดกับลูกแคนที่ได้เจาะเตรียมไว้แล้วนั้น แล้วใช้ปูนขาวหรือปูนแดงทายาร่องระหว่างลูกแคนกับลิ้นให้สนิท ไม่ให้ลมรั่วเข้าไปตามร่องได้ ให้ลมเดินได้เฉพาะตามลิ้นแคนช่องเดียว

วิธีทำเต้าแคน เขาตัดเอารากประดู่มาให้มีขนาดใหญ่และยาวเท่าที่ต้องการแล้วเอามาถากและเหลา ขูดแต่งให้เกลี้ยงเกลา ทำให้มีรูปป่องกลาง ที่สุดทั้งสองข้างสุ้ม มีสัณฐานคล้ายรูปตะโพน และเขามักทำปลายเต้าเป็นยอดมีเม็ด เพื่อให้สวยงาม แล้วเจาะเต้าแคนตรงกลางเต้าทะลุเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูสอบคือ ใหญ่หรือกว้างทางโคนเต้า แล้วรูค่อย ๆ เล็กสอบไปทางด้านปลาย เช่นบางเต้าทางโคนกว้าง ๓ ซม. ปลายสุดกว้าง ๑$\frac{๑}{๓}$ ซม. เป็นตัวอย่าง รูนี้ทำเพื่อสอดลูกแคนเข้าไป และลูกแคนนั้นเขาเลือกให้ลำใหญ่เล็กเป็นลดหลั่นกันลงไป ลูกแคนที่สอดเรียงไว้ต้นหรือข้างหน้าทางโคนเต้าเป็นลูกใหญ่และยาว คู่ที่สองก็ยาวเท่ากัน คู่ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ที่ ๗ ขนาดเล็กลงไป เพราะฉะนั้น ช่างแคนจึงเจาะรูสำหรับสอดลูกแคนให้สอบ คือใหญ่ทางโคนแล้วค่อยเล็กลงโดยลำดับ

ครั้นเจาะรูกลางเต้าสำหรับสอดลูกแคนแล้ว ก็เจาะทางหัวเต้าเป็นรูกลม วัดผ่าศูนย์กลางกว้างประมาณ ๑ ซม. ทะลุถึงรูใหญ่ที่เจาะไว้สำหรับสอดลูกแคนนั้น แล้วคว้านปากเต้าที่เจาะรูเพื่อให้เบ้าลิ้นบุมลึกพอเหมาะกับริมผีปากจ่อจดเวลาเป่า

เมื่อได้เตรียมลูกแคนและเต้าแคนเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็นำลูกแคนทั้งหมดสอดเข้าไปในเต้าแคนตามลำดับเป็นคู่ ๆ ดังที่มีชื่อเรียกอยู่ในหมวดชื่อลูกแคนนั้นแล้ว สำหรับคู่แรกหันรูนับมาทางปากเต้า คู่ท้าย หันรูนับไปทางปลายเต้า ลูกนอกนั้นหันให้รูนับอยู่ทางด้านข้าง และใช้ไม้สอดคั่นไว้ในระหว่างลูกแคนทั้งสองแถว เพื่อไม่ให้ลูกแคนเบียดขบกัน

เมื่อสอดเรียงลูกแคนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ใช้ขี้สูดปิดเต้าแคนทั้งข้างบนเต้าและล่างใต้เต้า เพื่อเป็นเครื่องจับยึดลูกแคนให้แน่นให้คงอยู่ตามที่ของมันไม่ให้รวนและเพื่อป้องกันมิให้ลมที่เป่ารั่วออกมา

ลูกแคนทางโคนหรือทางล่าง เขาตัดให้เสมอกัน ส่วนทางปลายยาวสั้นไม่เท่ากัน เมื่อได้สอดเรียงลูกแคนและติดขี้สูดแล้ว เขาใช้เครื่องย่านาง (หรือตอกที่ทำจากผิวคร้า) มัดลูกแคนเป็นเปลาะ ๆ ตอนใต้เต้าลงไปประมาณสองเปลาะ ตอนเหนือเต้า ประมาณสามเปลาะ เพื่อช่วยตรึงลูกแคนไม่ให้รวนอีกส่วนหนึ่งด้วย เพียงเท่านี้ก็เป็นอันสำเร็จในการทำแคน

การเรียนเป็นช่างทำแคน

ดังปรากฏอยู่ในประวัติแคนแล้วว่า ผู้หญิงเป็นช่างแคนคนแรกที่ได้ริเริ่มทำแคนขึ้น แต่ช่างทำแคนทุกวันนี้มีแต่ผู้ชาย ผู้ที่จะเรียนและหัดเป็นช่างทำแคน จะต้องเริ่มเรียนตั้งแต่เป็นเด็กหนุ่ม อายุประมาณ ๑๗–๑๘ ปี และกว่าจะผึกหัดทำได้ชำนิชำนาญก็กินเวลาราว ๕ ปี ๖ ปี และจะเป็นช่างทำแคนไปได้เพียงอายุประมาณ ๔๕ ปี หรือ ๕๐ ปี เป็นอย่างสูง เกินกว่านั้นสายตาไม่ดี กำลังและสุขภาพเสื่อม ไม่สามารถจะเป็นช่างทำแคนด้วยตนเองได้ จึงจำต้องแนะนำสั่งสอนและควบคุมให้บุตรหลานทำต่อไป

การที่จะเรียนทำแคนนั้น เบื้องต้นจะต้องมีการยกครูไหว้ครูกันก่อน เงินค่ายกครูประมาณสี่บาท ผ้าซิ่น (พื้นเมือง) หนึ่งผืน, ผ้าขาวหนึ่งวา, เหล้าหนึ่งขวด ไข่ไก่หนึ่งฟอง, ขันห้า (คือเทียนห้าคู่ ดอกไม้ห้าคู่) กรวยใบกล้วยสี่กรวย เทียนและดอกไม้ใส่ในกรวยกรวยละคู่ เหลืออีกอย่างละหนึ่งละคู่ไม่ต้องใส่ ใส่ในขันเฉย ๆ ภาชนะที่จัดขันห้านี้จะใช้ขันก็ได้ พานก็ได้ และนอกจากนี้ ยังมีหวีหนึ่งอัน กระจกเล็ก ๆ หนึ่งบาน ช้องผมหนึ่งมัด (ผมของใครก็ได้ มัดขนาดเท่าหัวแม่มือ)

คาถายกครูหรือไหว้ครู

อม (โอม) สิทธิ์ อมสับ อมจับ อมถือ (ทรง) บ่ได้ทงอาจ บ่อได้ประมาท ครูไฮ่ปั๊ก ๆ ให้เสียงออก ไฮ่ปอก ๆ ให้เสียงมา ผู้ข้าสับลิ้นปี่ อย่าให้ลิ้นปี่แหง สับลิ้นแคน อย่าให้ลิ้นแคนแท้ง ก้ำซ้ายให้ซ่า ฮอดศรีอยุธยา ก้ำขวาแถวแกวเป็นเขต อมสะหับ

อ้อยกครูทำแคน

คายห้าบาท ดอกไม้ห้าคู่ เทียนห้าคู่ ซวยสี่อัน เหล้าหนึ่งขวด ไข่หนึ่งฟอง สิ้นหนึ่งผืน แพรขาวหนึ่งวา หวีหนึ่งอัน แหวนหนึ่งวง ผมหนึ่งมัดเท่าหัวแม่มือ

อมสิทธิ์อมทงบ่ทงอาจ บ่ประมาทครู เห็นฮอยพ่อก้มดู เห็นฮอยครูก้มกราบ ครูอาบใต้บ่ได้อาบเหนือ อมสะหมติด

สาธุเด๊อ ครูหลวงให้มาเต้า สาธุเด๊อ ครูเค้าให้มาโฮม ผู้ข้าตีป๊กป๊กให้เสียงออก ผู้ข้าตีป๊อกป๊อกให้เสียงมา สับลิ้นปี่อย่าให้ลิ้นปี่แหง สับลิ้นแคนอย่าให้ลิ้นแคนแท้ง อมสะหมติด

เชิญลงเยอ เชิญเจ้าลงเยอ เชิญเจ้ามามัดจิตเข้าใส่คลองใน เชิญเจ้ามามัดใจเข้าใส่คลองนอก เชิญเจ้ามานั่งบอกอย่าให้ปวดเอว ขอให้เสียงแคนไหล ดังไปจี๊จ้าด เสียงดังจาดเหมือนดังตาลไซ เสียงดังใสไหลไปฮ้อยแห่ง เชิญนางแต่งฮูปี่ฮูแคน ลูกสะแนนให้ดังถูกต้องอย่าให้ข้องลิ้นปี่ลิ้นแคน อมสะหมติด

เชิญลงเยอ เชิญเจ้าลงเยอ กับทั้งนางอ้อน้อยนุ่งสิ้นสีเงิน เชิญลงมาขุนนางมวลพร้อม มานั่งล้อมข้างซ้ายข้างขวา อย่ามืดมัวหูตาให้แจ้ง อย่าให้แท้งซี่กู่ลนไฟ เสียงแคนใสดังไปฮ้อยแห่ง เชิญนางแต่งตั้งทุ้งแม่แซ อย่าให้แพแม่เวียงโบ๊ซ้าย อย่าหยับย้ายหนีออกแวนไกล ให้เสียงไหลหลั่งมาปานน้ำ อย่าสะท้านเสพปี่สับซอ เสียงบ่พอเชิญนางเอาใส่ เสียบ่ใหญ่เชิญเจ้าเอาแถม ให้ดังแหมก้อยขวาก้อยซ้าย อย่าหยับย้ายเสพขลุ่ยสับซอ อมสะหมติด

ตอนเรียนครั้งแรกยกครู ครูบอกคาถาดังข้างต้นนี้ว่าตามสามคาบ (สามจบ) ต่อไปก็จดท่องขึ้นใจ และเมื่อเริ่มจะจัดทำแคนแต่ฤดู ก็ทำพิธีไหว้ครูหรือบูชาครูอีกทุกครั้ง โดยทำนองเดียวกัน แต่ทำเอาเอง

โดยปกติยกครู ครูเอาเงินเพียงสองบาท คืนให้สองบาท ตอนทำครั้งหลัง ๆ ทำพิธีเช่นเดียวกันกับยกครู เงินยกครูนั้น เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็เก็บไว้คืน

ฤดูทำแคน

พวกช่างทำแคนขายทั้งหลาย แม้จะได้ชื่อว่าทำแคนขายเป็นอาชีพก็จริง แต่เขาหาได้ทำแคนแต่อย่างเดียวไม่ เขาเป็นชาวนา และต้องทำนาตามฤดูกาลเหมือนชาวนาทั่วไปด้วย

เขาจะทำแคนก็เฉพาะในฤดูที่ว่างจากทำนาเท่านั้น เพราะฉะนั้นฤดูทำแคนจึงมีอยู่สองระยะคือฤดูทำนาแล้ว (หมายถึงปักดำแล้ว) ไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวเอาข้าวขึ้นยุ้งขึ้นฉางแล้วไปจนถึงฤดูลงนาคือฤดูฝนในปีต่อไปซึ่งจะต้องไถนาและตกกล้า ฯลฯ อีกระยะหนึ่ง ระยะแรกเป็นระยะสั้น จะมีเวลาว่างอยู่เพียงสองเดือน แต่ระยะหลังเป็นระยะที่ยาว มีเวลาหลายเดือนเพราะนาทางภาคอีสานข้าวจะออกรวงก่อน แก่ก่อนภาคกลาง จึงเก็บเกี่ยวเอาขึ้นยุ้งขึ้นฉางเสร็จก่อนภาคกลาง บางแห่งบางรายก็เสร็จในเดือนยี่ บางแห่งบางรายก็เสร็จในเดือนสาม มีล้ำถึงเดือนสี่เป็นอย่างน้อยและลงนาอีกก็ราวเดือนเจ็ดเดือนแปด จึงเก็บเกี่ยวเอาขึ้นยุ้งขึ้นฉางเสร็จก่อนภาคปีใหม่ (นับอย่างแบบเก่า) เพราะฉะนั้นระหว่างว่างจากการทำนาตอนนี้จึงยาว ช่างทำแคนมีเวลามากที่จะใช้ทำแคน จึงทำแคนได้มากกว่าฤดูอื่น

ในฤดูนี้ ช่างทำแคนบางคนก็ตั้งตาแต่ทำแคนขายอยู่กับบ้าน แต่บางคนก็เที่ยวซื้อรวบรวมแคนชวนพวกนำไปขายต่างจังหวัดต่างภาค ซึ่งเราจะได้เคยผ่านพบอยู่บ่อย ๆ

อาชีพทำแคนขายนี้ เป็นอาชีพที่มีเกียรติ เพราะแคนเป็นดนตรีของคนลาวโดยแท้ ไม่เคยได้ยินว่าชาติไหนทำแคนขึ้นใช้หรือขายเลย แคนนี้เข้าใจว่าเป็นของมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ตั้งแต่ลาวยังตั้งอยู่เสฉวน ฮุนหนำ (ยูนนาน) หรือเหนือนั้นขึ้นไป เพราะปรากฏในหนังสือของหมอด๊อดซึ่งชักเอาคำของ มร. เบิน มากล่าวไว้อีกทีหนึ่ง หน้า ๑๒ (ฉบับพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๔) ว่า มร. เบิน กงสุลอังกฤษ ยังได้เขียนรายงานของเขาถึงเรื่องที่เขาได้เคยเห็นการรื่นเริงของชนพวกนี้ ซึ่งน่าจะเอามาเป็นหลักยืนยันได้อีกอย่างหนึ่ง เช่นเขาได้เคยเห็นเครื่องดนตรีของชนพวกนี้ว่า ทำด้วยไม้ไผ่ เป็นรูปเหมือนลำกล้องและเป่าด้วยปากอย่างเดียวกับเครื่องดนตรี ที่ชนชาติลาวในแคว้นลาวของฝรั่งเศสใช้กันอยู่ ใจความดังนี้ว่า

"ที่เมืองพิงไม ซึ่งอยู่ห่างจากมณฑลไกวเจาและชายแดนมณฑลกวางซี ราว ๓–๕ กม. ขณะที่พวกเราได้เดินทางด้วยเรือไปตามแม่น้ำ พอตกเวลาเย็นก็จอดเรือนอน ขณะนั้นได้ยินเสียงและเห็นหมู่คนเดินมาเหมือนกระบวนแห่ตามทางอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ มีผู้หญิงประมาณ ๓๐ คน แต่งตัวสวมเสื้อสั้น ๆ เดินเป็นแถวเรียงหนึ่งมาข้างหน้า ถัดไปก็ถึงพวกผู้ชายเป็นอันมากเดินเป็นแถวตามหลังพวกผู้หญิง ทั้งสองพวกนี้มีดนตรีด้วยรูปเหมือนกระบอก

ไม้ไผ่ เวลาเป่าปลายยื่นศีรษะขึ้นไปสัก ๖๐-๕๐ ซม. และใช้เป่าด้วยปาก เสียงที่เป่านั้นไพเราะน่าฟัง แล้วกระบวนแห่นั้นก็ข้ามแม่น้ำไป ข้าพเจ้ามาทราบภายหลังว่า พวกที่เดินเป็นกระบวนแห่พร้อมด้วยดนตรีนั้นเป็นชาวตุงเจีย (ชาน) ซึ่งอยู่ตามตำบลใกล้ ๆ นี้เอง เขาได้เดินทางไปในระหว่างภูเขาตั้งแต่เช้า เพื่อไปดูการเล่นชนควายกันและเพิ่งกลับมา พวกนี้ชอบเลี้ยงควายไว้สำหรับชนกันเป็นการรื่นเริงของเขาส่วนหนึ่ง ฯลฯ เป็นธรรมเนียมเลี้ยงทายโชค"

ตามข้อความที่ชักมาอ้างนี้ แสดงว่าคนไทยลาวทางเหนือซึ่งอยู่ในประเทศไทยลาวเดิม (ซึ่งเวลานี้ตกอยู่ในอำนาจจีน) นั้น ยังทำแคนเป็นและนิยมใช้แคนเป็นดนตรีเป่ากันอยู่ จึงน่าจะสันนิษฐานได้แล้วว่า แคนนี้มิใช่ของใหม่ ซึ่งมาคิดทำได้เมื่อคนไทยเลื่อนลงมาอยู่ลุ่มแม่น้ำโขงแล้ว แต่คงจักได้ทำกันมานานแล้ว และเป็นสมบัติมรดกตกทอดมาจนถึงอนุชนผู้สืบสายจนถึงทุกวันนี้

บ้านที่ทำแคนจำหน่ายเป็นอาชีพ

ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดทั้งตำบลมี ๑๗ หมู่บ้าน เฉพาะบ้านสีแก้วมี ๔ หมู่คือ หมู่ที่ ๑,๒,๓,๔ ทั้ง ๔ หมู่นี้ มีประมาณ ๒๔๐ หลังคาเรือน และประมาณ ๘๐ % ของครัวเรือนทำแคนขาย ผู้ชายเป็นช่างทำถึงฤดูทำนา ราวเดือน ๖ หรือเดือน ๗ งดการทำแคน พอปักดำเสร็จแล้วก็เริ่มทำแคนต่อไปอีก ถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็หยุดพักการทำแคนไว้ ไปทำการเก็บเกี่ยวข้าว เมื่อเอาข้าวขึ้นยุ้งฉางเสร็จแล้วก็เริ่มทำแคนอีกตลอดปี คนหนึ่ง ๆ ทำแคนได้ปีละประมาณ ๑๕๐ เต้า ราคาขายกันอยู่กับที่ประมาณเต้าละ ๑๐-๑๕ บาท ราคาแคนเจ็ด, แปด, แคนเก้า เท่า ๆ กัน ถ้านำไปขายต่างถิ่น ราคาประมาณเต้าละ ๒๑-๒๕ บาทขึ้นไป หากสั่งทำประณีต ก็ต้องคิดราคาเป็นพิเศษ ประมาณเต้าละ ๓๐ บาท

หมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านสีแก้ว (นอกจากบ้านสีแก้วที่กล่าวมาแล้ว) ที่ทำแคนขาย คือ บ้านเหล่าตำแย, บ้านสัง, บ้านโนน, บ้านคานหัก. บ้านเบือย, บ้านดงคุย, บ้านดง

สวอง, บ้านเหล่าขาม, บ้านหนองตาโก้, บ้านหนองตุ, บ้านหัวหนอง, บ้านเหล่านี้ทำแคนขายกันทั้งนั้นเว้นแต่หมู่ที่ ๒ (บ้านดงยาง) หมู่เดียว

ตำบลอื่น ๆ ที่ทำแคนขาย คือตำบลม่วงลาด มีบ้านคางฮุง, บ้านหนองตอ, บ้านบาก, บ้านหาด

ตำบลปอพราน มีบ้านหว้านไพร, บ้านเอียดเหลือง, บ้านโนนสะอาด, บ้านโคกสง่า, บ้านโสกเซือก, บ้านโคกก่อง

นอกจากที่จังหวัดร้อยเอ็ดแล้ว ได้ทราบว่า มีทำกันที่อำเภอนาแก จังหวัดนครพนมบ้าง ทางจังหวัดสุพรรณบุรีบ้าง

ที่ทำกันที่จังหวัดนครพนม ทำรูปร่างอย่างเดียวกันกับที่ร้อยเอ็ด ใช้ไม้ชนิดเดียวกัน แต่เสียงไม่ใคร่จะไพเราะเหมือนที่ทำที่ร้อยเอ็ด

ที่ทำที่จังหวัดสุพรรณบุรี ทำกันสวยงามไม้เต้าใช้กลึง ไม้กู่แคนเป็นคนละชนิดกับที่ใช้กันที่ร้อยเอ็ด มีปล้องยาว ๆ

แคนที่ทำทางจังหวัดนครพนม ส่วนมากนำไปจำหน่ายทางประเทศลาว กับนำมาขายทางนครปฐมบ้าง ในระหว่างเทศกาลมีงานนมัสการพระปฐมเจดีย์

นอกจากที่กล่าวแล้ว ยังมีทำกันที่อื่น ๆ กระจัดกระจายอยู่ตามจังหวัดต่าง ๆ บ้างแต่ไม่สู้จะได้ทำกันเป็นล่ำเป็นสันนัก เช่นที่จังหวัดปราจีนบุรีก็มีทำกันบ้างเหมือนกัน

วิธีเป่าแคนและชื่อเพลงแคน

วิธีเป่าแคน ใช้ริมผีปากจดกับปากเต้าแคน เพื่อให้เกิดเสียงตามที่ต้องการและเป่าให้เป็นเพลงต่าง ๆ ชื่อเพลงแคนมีมาก แต่เป็นชื่อเพลงที่เป็นหลักของเพลงแคนก็มี

๑. สุดสะแนน ๒. โป้ซ้าย

๓. ส้อยใหญ่ ๔. ส้อยน้อย ๕. ส้อยยาว

วิธีรักษาแคน

ผู้ที่มีแคนไว้ในครอบครอง ต้องการจะให้แคนมีอายุยืนยาวคงทนใช้ได้นานต้องรู้จักรักษา ดังนี้

๑. อย่าให้ถูกแดด เพราะจะทำให้ขี้สูดละลาย และไหลไปบีดลิ้นแคน

๒. ระวังการแตก เพราะลูกคู่แคนนั้นเปราะ และแตกง่าย

๓. ควรเก็บรักษาไว้ในตู้ หรือในถุงผ้าเพื่อป้องกันแมลงเข้าไปทำรังในกู่ (ลูกแคน) และกัดแทะขี้สูด

๔. ถ้าปรากฏว่าลิ้นแคนขัด ให้แคะขี้สูดแล้วถอดกู่ (ลูกแคน) ออกดูลิ้น ใช้ปากดูดที่ลิ้นลูกแคนทดลองดู เมื่อเห็นว่าเรียบร้อยแล้วก็สอดใส่ลูกแคนเข้าในเต้าตามเดิม

๕. กู่ (ลูกแคน) แตกเล็กน้อย ใช้ขี้สูดบีดยาก็พอจะใช้ได้

โคลงเซียงเหมี้ยง

พระราชอาณาจักรลาว แต่สมัยโบราณซึ่งเคยได้ปฏิบัติและถือกันสืบต่อมาตราบเท่าทุกวันนี้คือ ก่อนจะทำให้สิ่งที่เป็นสิริมงคลเป็นต้น จะปลุกเฮือน ขึ้นเฮือนใหม่ แต่งดอง แฮกไฮ่นา และพระสงฆ์จะสึกจากพระ ผู้เฒ่าผู้แก่ภายในบ้านนั้นมักจะเอาโคลงเซียงเหมี้ยง มาไล่เอาวันใดดีก็ตกลงเอาวันนั้นทำสิ่งที่เป็นสิริมงคลนั้น ๆ ส่วนหลายมักนิยมกันเอาเดือนข้างขึ้น หรือหากจำเป็นเอาข้างแฮมก็มี

ค่ำ 1 ช้างแก้วขึ้นสู่โฮงคำ
2 ค่ำ ผีฟังธรรมบ่าช้า
3 ค่ำ ล้างมือถ้าคอยกิน
4 ค่ำ นอนปลายตีนส่องแดด
5 ค่ำ ผีแวดล้อมปองเอา
6 ค่ำ ลงสำเภาไปค้า
7 ค่ำ เคราะห์อยู่ข้างหน้าคอยซน
8 ค่ำ สนระวนบ่แล้ว
9 ค่ำ ถีกเสียนพระราม
10 ค่ำ หาความงามบ่ได้
11 ค่ำ ขี้ไฮ้เกิดเป็นดี
12 ค่ำ บ่มีดีสักหยาด
13 ค่ำ เสวยราชย์ชมพู
14 ค่ำ มีศัตรูปองฆ่า
15 ค่ำ ต้องแม่ผีหลวง

ประเพณีเถราภิเษกอีสาน

พระอริยานุวัตร เขมจารี ป.ธ. ๕

ศิลปศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต (กิตติมศักดิ์)

ธรรมเนียมดั้งเดิม

ลัทธิประเพณีในภาคอีสานนั้น จารีตที่เก่าแก่ที่เป็นมามักนิยมบวชเรียนในพระพุทธศาสนาประชาชนยึดถือพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ คนใดไม่ได้บวชเรียนประกอบมีครอบครัวก่อน ชาวบ้านเรียกคนนั้นว่า "คนดิบ–คนดาย" คือเป็นคนไม่ได้รับการอบรมทางศาสนาจึงเรียกว่าดิบ ที่ว่าคนดายนั้น ถือกันว่าเกิดมาเป็นคนกับเขาเปล่า ๆ ไม่ได้บวช เรียกว่าเกิดเสียดายตายเสียเปล่า ดังนี้ผู้ได้เคยบวชเรียนมาแล้ว ภายหลังมีครอบครัวชาวบ้านเรียกว่า "คนสุก" ถือว่าได้รับการอบรมทางพระพุทธศาสนามาแล้วอย่างสุกใสงดงามประชาชนเคารพนับถือมาก เฉพาะพวกเป็นเด็กหนุ่มบวชเป็นเณรน้อย นิยมเรียกว่า "จัว" ถ้ามีครอบครัวแล้วไปบวชเป็นเณรแก่ ๆ นิยมเรียกว่า "ตาเถร" ส่วนบวชเป็นเณรเรื่อยไปอายุ ๒๐–๓๐ ก็ไม่ยอมอุปสมบทเช่นนี้เรียกว่า "เณรโค่ง" คนทั่วไปมักเรียกรวมกันว่า ตาเถร–เณรโค่ง ดังนี้เมื่อลาสิกขาบทจากเป็นเณรน้อยเป็นคฤหัสถ์เรียกว่า "เชียง" หรือ "เชียงน้อย" ส่วนตาเถร–เณรโค่งนั้นไม่เห็นลาสิกขาบทสักที

เมื่อผู้มีศรัทธาอุปสมบทเป็นภิกษุ ถ้าเป็นภิกษุหนุ่มเรียก "เจ้าหัว" ถึงแก่ ๆ ก็นิยมเรียก "เจ้าหัว" เช่นเดียวกับภิกษุบวชใหม่หรือเพียง ๑–๒ พรรษา พวกญาติ ๆ ของภิกษุก็ดี คนที่สนิทสนมกันก็ดี คุ้นเคยรู้จักนับถือก็ดี นิยมเรียกกันใกล้ชิดว่า "หม่อม" เช่น หม่อมดี หม่อมมี คือภิกษุดี ภิกษุมี นั้นเอง บ้านหนึ่งหมู่บ้านหรือ ๒–๓ หมู่บ้าน ซึ่งรวมกันนิยมตั้งวัด มีวัดประจำหมู่บ้านทั้งนั้นบางแห่งเป็นหมู่บ้านใหญ่ ๆ ในบ้านนั้นมี ๒ วัด แต่เป็นวัด

น้อยวัดใหญ่ ญาติพี่น้องต่างบ้านทางไกลกัน เมื่อมาเยี่ยมยามถามถึงพบปะสนทนากันมักถามว่า "วัดพวกเจ้ามี เจ้าหัว จัว หม่อม จำพรรษาหลายปานใด" ดังนี้

ผู้ใดเคยมีครอบครัวมาแล้ว ภายหลังมีศรัทธาออกบวชเป็นภิกษุ จะแก่หรือหนุ่มก็ตามเพราะผู้นั้นเคยมีครอบครัวคราวเป็นฆราวาสนิยมเรียกว่า "เจ้าหัวพ่อ" คือเคยเป็นพ่อคนมาแล้วได้ลูกมาแล้ว จึงมาอุปสมบทได้แก่หลวงตานั้นเอง เจ้าหัวพ่อมีนิสัยต่างจากเจ้าหัวหนุ่มเหตุนั้นนิทานเจ้าหัวพ่อของภาคอีสานมีมากเหลือเกิน มักพูดกันเล่น ๆ ว่า "หม่อมบวชแล้วอย่าเฮ็ดคือเจ้าหัวพ่อหลาย" ดังนี้สำหรับภิกษุลาสิกขาบทไปเป็นฆราวาสเรียกตามยศคราวเป็นภิกษุ ถ้าไม่เคยได้รับสมณศักดิ์อะไรเรียก ฑิต ถ้าเป็นภิกษุเคยมีสมณศักดิ์ลาสิกขาบทเรียก จารย์สำเร็จบ้าง จารย์ซาบ้าง จารย์คูบ้าง จารย์คูหลักคำบ้าง จารย์คูลูกแก้ว จารย์คูยอดแก้วบ้าง ตามฐานะนั้นเองเจ้าหัวพ่อลาสิกขาบท นิยมเรียกตามฐานะดังกล่าวเช่นเดียวกัน ดังนี้

หลักสูตรเรียนสมัยเก่า

ภิกษุหนุ่มสามเณรน้อย ซึ่งมีศรัทธาได้บวชในพระพุทธศาสนา ทุกรูปมุ่งศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ส่วนหลักสูตรเรียนนั้นนิยมเรียนตามที่ครูบาอาจารย์ได้จัดให้เรียนตั้งใจเรียนกันจริงจะเกียจคร้านไม่ได้ หลักสูตรนั้นได้ถามท่านเก่าแก่เล่าให้ฟังตรงกันบ้างไม่ตรงกันบ้างแต่ส่วนมากได้ความดังนี้

บั้นต้น

๑. สูตรมนต์น้อย คือตั้งมุงคุลน้อย ได้แก่ ๗ ตำนานสูตรมนต์หลวง คือตั้งมุงคุลหลวงได้แก่ ๑๒ ตำนานไชย์น้อย–ไชย์ใหญ่ จบบริบูรณ์

๒. สูตรมนต์กลาง คือ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสูตร มหาสมยสูตร อนตฺตลกฺขณสูตร อาทิตฺตปริยายสูตร มาติกา แจง อภิธรรม ๗ คัมภีร์ พระวินัย พระสูตร

๓. สูตรมนต์ปลาย คือ สัททา (บาลีมูลกัจจายนสูตร) อภิธมฺมสงฺคหบาลี ปาฏิโมกขบาลีท่องให้ได้

บั้นกลาง

๔. เรียนสูตรมูลกัจจายนะ เริ่ม สามัญญาภิธาน–สนธิ เป็นต้นไปดุจเรียนบาลีไวยากรณ์ในสมัยนี้

๕. แปลคัมภีร์บาลีอัฏฐกถาทั้ง ๕ คือวินัย อัฏฐากถาอาทิกรรม อัฏฐกถาปาจิตตีย์ อัฏฐกถาจุลวรรค อัฏฐกฐามหาวรรค อัฏฐกถาปริวารวรรค

๖. อัฏฐกถาธรรมบทบาลี ๘ ภาค

บั้นปลาย

๗. คัมภีร์ ทศชาติบาลี

๘. มังคลัตถทีปนีบาลี

๙. อัฏฐกถาวิสุทธิมรรคบาลี

๑๐. อัฏฐกถาอภธรรมสังคหะบาล

หนังสือดังกล่าวนี้ นิยมเรียกกันโดยเฉพาะ คือเป็นหลักสูตรเรียนยังมีปกิณกะเบ็ดเตล็ดย่อย ๆ ซึ่งจะต้องเรียนกันอีกมากจะนำมากล่าวให้ละเอียด เกรงจะเผือไป

นอกจากนิยมเรียนทางธรรมวินัยแล้ว บางรูปสมัครใจเรียนทางโลกเช่น เรียนเลขหางหมา โดยมากเรียนไม่ค่อยจะจบ เพราะเรียนยากมักท้อถอย สมัยนั้นถามกันและกันว่า ได้เรียนเลขฮอดใสตอบว่า เถิงศาลานกเอี้ยงบ้าง เถิงนาเด็ด นาดาด นาน้อยขี้ควายบ้างการเรียนเลขเท็จจริงเพียงใดนั้น ยังค้นไม่พบหลักฐาน คนเถ้าแก่สมัยก่อนเล่าให้ฟังว่าถึงเทศกาลเดือนห้าฟ้าใหม่ มีพระเถระผู้ใหญ่ซึ่งเชี่ยวชาญในทางเลขหางหมา ได้ออกปฏิทินปีใหม่ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า “ปักกทีน” ใช้บอกศักราชปีใหม่ เกณฑ์ธาราธิคุณ น้ำน้อยน้ำมาก ประกาศให้ประชาชนใกล้เคียงรู้ทั่วถึง เรียกว่า “เกณฑ์สังกาศล่วง” ดังนี้ อย่างไรจึงนิยมให้ชื่อว่าเลขทางหมา ยังสืบหาหลักฐานไม่ได้เห็นจะหมายความเมื่อเขียนแล้วมีรูปคล้ายคลึงหางหมากระมัง หน้าหัวเราะจริง ๆ

การเล่าการเรียน

สมัยก่อนใช้หนังสือใบลาน จารหนังสือด้วยเล็กจาร ผู้เรียนต้องผึกหัดจารหนังสือให้เป็น แสวงหาใบลานได้แล้ว ต้องเริมจานคัมภีร์ที่ตนจะต้องเรียนต่อไป ไม่ทำอย่างนั้นก็ไม่ได้เรียนจริง ๆ หาหนังสือเรียนยาก ผู้เรียนจนแล้วมีหนังสือไม่ยอมซื้อขาย ภิกษุสามเณรบวชใหม่ ๆ เช้า–เย็น เข้าเรียนต่อปากกับอาจารย์ เข้าเรียนทีละรูปนั่งประนมมือกราบแล้ว อาจารย์บอกไป เช่นเรียน ๗ ตำนานบอกสูตรบอกแต่ต้น ผู้เรียนว่าไปตามว่าไปจนติดปากคล่องแคล่วช่ำชอง สูตรหนึ่ง ๆ เรียนหลายวันจึงจบ ผู้เรียนง่ายจดจำง่ายความจำไม่ลืม จบสูตรนี้แล้วเรียนสูตรอื่นอีกต่อไป

ประเพณีเถราภิเษก

ก่อนจะเรียนต่อไปต้องเล่าปากเปล่าที่เรียนต่อปากมานั้นให้อาจารย์ฟังก่อน เรียกว่า "เล่าเข้า" จำเล่าเข้าไม่ได้ก็ให้ว่าอยู่นั้นแหละ เมื่อจำได้จึงให้เรียนต่อไปบอกต่อไป จะหาตำราท่องบ่นด้วยตนเองเหมือนอย่างสมัยนี้ไม่มี ทุกวันนี้สบายนัก เพราะตำรามีมากดาษดื่นเต็มท้องตลาด

การท่องบ่นใช้ความอุตสาหะวิริยะเป็นพิเศษ จบสูตรมนต์ทั้งหมดบั้นต้น เข้าเรียนสูตรมูลกัจจายน์ต่อปาก จำสูตรได้แต่ต้นจนจบ เหมือนเราจำนะโมได้คล่องนั้นแหละจึงจะเข้าเรียนการตั้งศัพท์ บางรูปท่องสูตรไปด้วยเรียนตั้งศัพท์ไปด้วยแต่ช้านานจบ

เมื่อช่ำชองในหลักบาลีมูลกัจจายน์ดีแล้ว อาจารย์จึงยอมให้ขึ้นแปลในคัมภีร์ทั้ง ๕ คือ บาลีอัฏฐกถา อาทิกรรม ปาจิตตีย์ จุลลวรรค มหาวรรค ปริวารวรรคก่อนจะเรียนคัมภีร์ดังกล่าวต้องแสวงหาใบลาน จารเองเรียบร้อยแล้วจึงได้เรียนจบนั้นในหลักสูตรชั้นหนึ่ง ๆ ช้ามาก คือช้าตรงหาใบลานตรงจารคัมภีร์ รูปที่สุขภาพไม่สมบูรณ์ อนามัยไม่ดีเกิดโรคเหน็บชา ตาเหลืองตายไปก็มี ท้อถอยเพราะความเหน็ดเหนื่อยลำบาก ไม่สามารถจะเล่าเรียนต่อไปได้ก็มี

อักษรที่ใช้จารในใบลานนั้น ปรากฏตามตู้หนังสือวัดต่าง ๆ ทั่วไปจานด้วยอักษรขอมบ้าง จารด้วยอักษรไทยโบราณ ชาวบ้านทั่วไป เรียกว่า "ตัวธรรม" หรืออักษรตัวธรรม ที่เรียกอย่างนี้ เพราะใช้เป็นอักษรจารึก พระธรรมวินัยนั่นเอง ทุกคนเคารพอักษรขอมและอักษรตัวธรรมนี้มาก เหยียบย่ำไม่ได้ถือว่าบาปหนัก

ภิกษุสามเณรคงแก่การเล่าเรียนในสมัยนั้น ส่วนมากเก่งในการจารหนังสือใบลานนัก บางรูปเก็บผงเหล็กจาน (ขี้เหล็กจาร) ไว้เต็มบาตร ทำพิธีปั้าเป็นพระพุทธรูปเล็ก ๆ นิยมเป็นเครื่องรางของขลัง ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ดีนัก หนังสือดังกล่าวนิยมสร้างหอไว้กลางน้ำเพื่อป้องกันปลวกเรียกว่า "หอไตร" คือหอบรรจุหนังสือพระไตรปิฎกนั่นเอง ปัจจุบันนี้ได้สาบสูญไปมากแล้ว จึงเป็นที่น่าเสียดาย

สมณศักดิ์ผู้เรียนจบ

เมื่อท่องบ่นจบหลักสูตรชั้นนั้น ๆ ก็ดี เล่าเรียนหลักสูตรที่ท่องบ่นได้กับอาจารย์ชั้นนั้น ๆ ก็ดี เรียกว่า ท่านผู้ทรงคุณวุฒิ เฉียบแหลมทางพระปริยัติธรรมมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป ถือว่ามีบุญวาสนาดี ต่างได้เกียรติยกย่องส่งเสริมสมควรได้รับสมณศักดิ์ สันนิษฐานสมณศักดิ์ในสมัยนี้ ดังนี้

๑. สำเร็จ
๒. ซา
๓. คู
๔. ราชคู
๕. คู ฝ่าย
๖. คู ด้าน
๗. คู หลักคำ
๘. คูลูกแก้ว
๙. คูยอดแก้ว

} สมณศักดิ์ตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๔ นี้เป็นฝ่ายปริยัติ

ประเพณีเถราภิเษก

๑๐. ราชคูหลวง สมณศักดิ์ตั้งแต่ข้อ ๕ ถึง ๙ เป็นฝ่ายบริหาร

พรรณนาสมณศักดิ์ฝ่ายยกย่องทางปริยัติก่อน คือเมื่อภิกษุสามเณรเรียนจบหลักสูตร สวดมนต์น้อย สวดมนต์กลาง สวดมนต์ปลาย คือ อาจารย์ได้สอบความรู้ในทางบ่นจดจำได้ดีเล่าได้ชำชองด้วยปากชำนิชำนาญพอไปได้ จึงสถาปนาแต่งตั้งให้เป็น สำเร็จ เพราะท่องบ่นจำได้สำเร็จในสวดมนต์ดังกล่าว จึงใช้ชื่อ "สำเร็จ" มิใช่สมเด็จดังบางคนเข้าใจผิด

ภิกษุ เป็น เจ้าหัวสำเร็จ

สามเณร เป็น สำเร็จจัว

ชั้นต้นของการได้รับสถาปนานี้ย่อมทำพิธีกันตามสมควร จึงมีทางสันนิษฐานคงได้รับแต่งตั้งมาก สมัยเมื่อ ๔๐ ปี ล่วงมาแล้ว คนเก่าที่เป็นฆราวาสยังเรียกกันว่า "สำเร็จมีสำเร็จดี" ดังนี้

เมื่อรูปใดเรียนจบหลักสูตรมูลกัจจายน์ แปลบาลีอัฏฐกถาคัมภีร์ทั้ง ๕ จบ พอสมควรเห็นใช้ได้ก็สถาปนาแต่งตั้งให้เป็น "ซา" จะหมายอย่างใดนั้นยากที่จะสันนิษฐาน เห็นจะได้แก่ "มีปรีชา" คือเป็นผู้รู้ คงอยู่ในชั้น "ปริญญา" กระมัง

ภิกษุ เป็น เจ้าหัวซา

สามเณร เป็น ซาจัว

การได้รับแต่งตั้งให้เป็นซา มีอยู่ในอันดับที่สอง มีความรู้ดังกล่าวพอสมควร เช่น เจ้าหัว ซาวัน เจ้าหัวซาแก้ว เป็นต้น ส่วนสามเณรเป็น ซา เช่น ซาจัวขาว ซาจัวอ่อน เป็นต้น ชั้นซาคงจะเป็นชั้นกลางของนักศึกษาปริยัติกระมัง

ชั้นที่เรียนแปลคัมภีร์พระธรรมบาลี และคัมภีร์มังคลัตถทีปนีบาลี ต่อเมื่ออาจารย์ผู้สอนเห็นสมควรพอไปได้ ก็สถาปนาแต่งตั้งให้เป็น "คู" ชั้นนี้พอเป็นครูบาอาจารย์ได้แล้ว เป็นชั้นของฝ่ายปริยัติเหมือนกัน คงเป็นชั้นปลายทางการศึกษาปริยัติ กระมัง

ภิกษุ เป็น เจ้าหัวคู

สามเณร เป็น คูจัว

ตามที่กล่าวมานี้ การเล่าเรียนมาถึงขั้นเป็นครูบาอาจารย์ ทำการสอนแทนอาจารย์ได้แล้วจึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นครู เช่น เจ้าหัวคูสี เจ้าหัวคูมี เป็นต้น คูจัวทอง คูจัวแดง เป็นต้น

อนึ่ง พวกที่เคยบวชเรียนเก่าแก่สมัยก่อน ได้เล่าให้ฟังว่า ทางเวียงจันทน์ได้นิมนต์ภิกษุ สามเณร เป็นครูบาอาจารย์สอนลูกเจ้าชาย ท้าวเพีย อยู่ในความอุปถัมภ์ของกษัตริย์โดยใกล้ชิด เพื่อทรงประสงค์ให้บรรดาราชโอรส มีความสำคัญเลื่อมใสวัด ถึงจะมีปุโรหิตาจารย์สอนประจำอยู่ ก็เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว

ภิกษุ	เป็น	เจ้าหัวราชคู
สามเณร	เป็น	ราชคูจัว

ในสมณศักดิ์ดังกล่าว เจ้าหัวใช้สมณศักดิ์นำหลัง ศัพท์ เจ้าหัว นำหน้าเสมอไป แปลกจากสมณศักดิ์ของจัว คือจัวใช้สมณศักดิ์นำหน้า จัวนำหลังสมณศักดิ์เหมือนกันทุก ๆ ชั้น จึงเป็นที่ยากสันนิษฐาน จะมีความหมายแปลกอย่างไรนึกเดาไม่ออก

ในชนบทภิกษุที่ได้รับสถาปนาแต่งตั้งเป็นคูนี้ คงมีกันดาษดื่นทั่วไป ส่วนตำแหน่งราชคคงมีแต่เวียงจันทน์ หรือทางเมืองหลวงพระบางเท่านั้น ไม่ทราบเค้าเงื่อนอย่างไร จะแน่นอนประการใดจึงขอฝากไว้กับท่านผู้รู้ได้พิจารณาด้วย เพราะจะเดาไปคงผิดมาก ที่ปรากฏในพงศาวดารภาคที่ ๗๐ หอพระสมุดแห่งชาติ มีข้อความกล่าวถึงราชคูจัว ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินในเวียงจันทน์ ทรงสถาปนาสามเณรสีดา เป็น “ราชคูจัวสีดา” ภายหลังท่านอุปสมบทเป็นภิกษุแล้วจำพรรษาอยู่เกาะโพนเสม็ด ประชาชนเรียกท่านว่า “หลวงพ่อโพนเสม็ด” ดังที่อ้างนี้พลาดประการใดขออภัยด้วย

บริขารเครื่องยศ

ธรรมเนียมในการสถาปนาแต่งตั้งให้พระสงฆ์สามเณร ผู้ทรงคุณวุฒิเฉียบแหลม รู้พระธรรมวินัย ได้รับสมณศักดิ์ตามชั้นนั้น จึงมีนิยมจัดหาบริขารเครื่องยศ เพื่อถวายบูชาคุณความรู้ ความอุตสาหะ อดทนดีเป็นต้น

ซึ่งสมนาคุณยกย่อง ดุจให้รางวัลมีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใด ๆ ทั้งสิ้น คล้ายเป็นของขวัญโดยเฉพาะดังนี้

๑. บริขาร ๘ คือสมณบริขาร มีของอื่นควรแก่สมณะใช้สอยดุจเครื่องบวชนั่นเอง

๒. ตาลปัตร รูปใบโพธิ์ ใช้ปักด้วยเส้นไหม สมัยนั้นหาดิ้นยากจริง ๆ

๓. หลาบเงิน ไม้เท้าเหล็ก เมือง (เตียงนอน)

เหตุที่ให้ชื่อว่า บริขารเครื่องยศ เพราะจัดหามอบถวายให้ในขณะที่ได้รับสถาปนาแต่งตั้งคือได้รับยศแต่งตั้ง เป็นต้องมีบริขารดังกล่าวถวายทีเดียวจึงได้ให้ชื่อว่าบริขารเครื่องยศ

หลาบเงิน

หลาบเป็นศัพท์เก่าของอีสาน หมายถึงความสวยงาม เช่นมักพูดกันว่า “คนนี้ได้หลาบ ได้ลายดี มีหลาบลาย” ดังนี้ ได้แก่เป็นคนเหมาะสมมีทรวดทรงสวยงาม มีสัณฐานดีนั่นเอง หลาบเงินคือทำด้วยเงินตีเป็นแผ่น จะได้กล่าวความต่างไว้ดังนี้

๑. หลาบชั้นสำเร็จ กว้าง ๑ นิ้วเป็นแผ่นเงิน หนาประมาณครึ่งเซ็นต์หรือเซ็นต์ ยาววัดจากคางถึงลูกตา ใช้หลาบเดียว ฮดครั้งเดียว นิยมเรียกว่าสำเร็จเพียงตา ดังนี้

๒. หลาบเงินชั้น ซา กว้าง ๑ นิ้วเป็นแผ่นเงิน หนาประมาณครึ่งเซ็นต์หรือเซ็นต์ ยาววัดจากหูซ้ายถึงหูขวา ตำแหน่งซาฮดถึง ๓ ครั้ง เรียกว่าซา ๑ หลาบ ซา ๒ หลาบ ซา ๓ หลาบ ซา นิยมเรียกว่า ซาเพียงหู ดังนี้

๓. หลาบเงินชั้นคู กว้าง ๑ นิ้ว หนาประมาณครึ่งเซ็นต์หรือเซ็นต์ เป็นแผ่นเงิน ยาววัดจากง่อนทางด้านซ้าย ถึงด้านขวา (ท้ายทอย) ตำแหน่งคูฮดถึง ๓ เรียกว่า คู ๑ หลาบ คู ๒ หลาบ คู ๓ หลาบ นิยมเรียกว่า คูฮอบง่อนดังนี้

การทำหลาบเงินนั้น ส่วนมากจำได้กันทั่วไป เพราะคำพูดกันทั่วไปว่า “สำเร็จเพียงตา ซาเพียงหู คูฮอบง่อน” นั้น เลยเป็นคำติดปากพูดเสมอ ๆ ฮดเมื่อใด ครั้งใดจัดแจงตีหลาบเงิน ฮด ๓ ครั้ง จึงได้หลาบเงิน ๓ หลาบถึงชั้นคู ได้หลาบเงิน ๗ หลาบ

(วิจารณ์วรรณคดีลาวและอีสาน)

เรื่อง ฮีตสิบสอง-คองสิบสี่

ระบอบการปกครองของชาวลาวและอีสานสมัยเก่า

โดย จารุบุตร เรืองสุวรรณ

ได้เคยกล่าวไว้แต่บทต้น ๆ แล้วว่า การศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีนั้น นอกจากจะได้รับประโยชน์ในทางอักษรศาสตร์ และเป็นอาหารทางจิตใจแล้ว ยังสามารถตักตวงเอาประโยชน์ในทางด้านอื่นได้อีกมาก เช่น ด้านที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือค่านิยมของสังคมในแต่ละยุคสมัย ทางด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ ตลอดจนทางด้านการทหาร การเมือง หรือการปกครอง เพราะภาษาอันสูงส่งจะถูกร้อยกรองประดุจพวงมาลา แล้วเก็บสะสมไว้ในคลังหรือธนาคารแห่งภาษา ในรูปบทกวี หรือวรรณคดีต่าง ๆ นอกจากนั้น สังคมสมัยเก่ายังไม่ค่อยมีผู้รู้หนังสืออย่างแพร่หลาย เมื่อนำเอาหลักการที่สังคมทั่วไป ควรจะประพฤติปฏิบัติอย่างทั่วถึง มาแต่งเป็นภาษาวรรณคดี ที่สละสลวยไพเราะ เพื่อให้จำได้ง่าย และซึมซาบเข้าไปถึงจิตใจของแต่ละบุคคลแล้ว ก็นับว่าเป็นนโยบายทางการศึกษาและประชาสัมพันธ์ที่ดีเยี่ยม

ระบอบการปกครองบ้านเมือง อันเป็นกติกาควบคุมสังคมสมัยเก่านั้น คนไทยทางภาคกลางหรือทางใต้ ได้รับอิทธิพลจากทางตะวันตกมาก เพราะยึดถือหลักจากคัมภีร์พระมนูพระธรรมศาสตร์ของสังคมชาวอินเดีย โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มาจากทางด้านนี้ มักจะโน้มไปในทางจิตนิยมหรือเชื่อในสิ่งที่สมมติกันขึ้น เช่น นรก–สวรรค์–สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่คนไม่เคยเห็น

ส่วนระบอบการปกครอง ของชาวลาวและชาวอีสานสมัยเก่านั้น ยังมีอิทธิพลของความเชื่อดั้งเดิม ตกทอดมาจากทางเหนืออยู่มาก โดยเฉพาะอิทธิพลแบบจีน ซึ่งมักจะโน้มไปในทางวัตถุนิยม หรือเชื่อในสิ่งที่เคยเห็นคุณเห็นโทษมาแล้ว เช่น บิดามารดาบรรพบุรุษ

วีรบุรุษ ผู้ที่ล่วงลับตายเป็นผีไปแล้ว (ต่างกับผีหลอก) ได้รับการยกย่องเชิดชูมากจนมีการเซ่นไหว้บวงสรวงกันหลายระดับ

ถึงแม้คนไทย ทางใต้กับทางอีสาน จะเป็นศิษย์ของชาวชมพูทวีปด้วยกัน แต่ลักษณะการปกครองคนไทยใต้นั้น ค่อนไปในแบบที่ใช้ประมวลกฎหมายคล้ายฝรั่งเศส เช่น การใช้กฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีลักษณะเป็นประมวลกฎหมายเป็นหลัก ส่วนชาวอีสานนั้นไม่ปรากฏว่ามีการใช้กฎหมายประมวล ข้อบังคับหรือกติกาของสังคมส่วนใหญ่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีคล้ายแบบของอังกฤษ เผ่าชน ซึ่งอาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำโขงสมัยเก่า ใช้ศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นเครื่องมือ หรือวิธีการปกครองบ้านเมือง มากกว่าเผ่าชนทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผู้อ่านวรรณคดีอีสานหลายท่านเคยซักถามถึงตำแหน่งต่าง ๆ ของฝ่ายปกครอง ซึ่งปรากฏอยู่ในหนังสือผูก จึงขอถือโอกาสเล่าถึงองค์การหรือโครงสร้างของฝ่ายปกครองให้ทราบโดยย่อ ทั้งนี้ พึงเข้าใจเสียก่อนว่า ทุกประเทศในสมัยเก่านั้น ปกครองแบบราชาธิปไตย

ก. ตำแหน่งในเมืองหลวง ซึ่งเป็นเอกราชหรือเป็นประเทศราช

๑. ประมุขของรัฐมีฐานะเป็นกษัตริย์ ดังนั้น จึงใช้คำนำหน้าว่า "พระเจ้า"

๒. อุปหลาด (อุปราช) เป็นตำแหน่งรองของกษัตริย์

๓. ราชวงศ์ เป็นตำแหน่งอันดับสาม

๔. ราชบุตร เป็นตำแหน่งอันดับสี่

ตำแหน่งในอันดับ ๒–๓–๔ นี้เป็นเชื้อพระวงศ์มีคำนำหน้าว่า "เจ้า"

๕. เมืองแสน

๖. เมืองจันทน์ สองตำแหน่งนี้ส่วนมากทำหน้าที่เกี่ยวกับต่างประเทศหรือต่างเมือง และกิจการสำคัญเช่นการรักษาความสงบตลอดจนงานตุลาการ

๗. เมืองขวา

๘. เมืองกลาง

๙. เมืองซ้าย สามตำแหน่งนี้ รักษาบัญชีกำกับการสักเลข–ดูแลวัดวาอาราม ออกคำสั่งให้กักขัง–ปล่อย–นักโทษ

๑๐. เมืองคุก

๑๑. เมืองฮาม สองตำแหน่งนี้ ทำหน้าที่พัสดีเรือนจำ

๑๒. นาเหนือ

๑๓. นาใต้ สองตำแหน่งนี้ ทำหน้าที่ฝ่ายพลาธิการ เก็บส่วยภาษีอากร

๑๔. ซาเนตร

๑๕. ซานนท์ สองตำแหน่งนี้ ทำหน้าที่เลขานุการของเมืองแสน เมืองจันทน์

๑๖. ซาบัณฑิต ทำหน้าที่อ่านโองการ ท้องตรา และประกาศต่าง ๆ รวบรวมบัญชีรายงาน–คำนวณศักราชปีเดือน

ตำแหน่งในอันดับ ๕ ถึง ๑๖ นี้ ถือว่าเป็นขุนนางชั้นเสนาบดีหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ มีคำนำหน้าว่า "พญา" (พระยา)

ข. ตำแหน่งในหัวเมืองต่าง ๆ

มีโครงสร้างหรือองค์การแบบเดียวกันในเมืองหลวง แต่อาจจะเรียกชื่อต่างกันไปบ้าง คือ ๑. ประมุขหรือหัวหน้า เรียกว่าเจ้าเมือง ๒. อุปหลาด เรียกว่า อุปฮาด ตำแหน่งในอันดับ ๑ ถึง ๔ ดังกล่าวข้างต้นมักจะเป็นเชื้อสายหรือวงศ์ญาติของเจ้าเมือง ตำแหน่งในอันดับ ๕ ถึง ๑๖ เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเมืองเป็นคณะกรรมการเมืองหรือตำแหน่งประจำ มีคำนำหน้าว่า "เพีย" (ไม่ใช่เพี้ย) คำว่า พญา หรือ เพีย นี้ก็คงมีที่มาจากคำว่า **เพียร** และ **พีระ** ตรงกับคำว่า พระยาของคนทางใต้

ถ้าหากเมืองใดมีงานมากอาจจะแต่งตั้งตำแหน่งพิเศษเพิ่มขึ้นได้อีกซึ่งมีคำนำหน้าชื่อว่าเพียทั้งนั้น เช่น เพียนามเสนา เพียมหาเสนา เพียจันทรฮส เพียซามาตย์ เพียซานุชิต เพียแก้วดวงดี เพียสุวรรณไมตรี เพียอรรควงศ์ เพียเนตรวงษ์ เพียวุฒิวงษ์ เป็นต้น

ค. ตำแหน่งในชุมชนเล็ก

๑. ท้าวฝ่าย หรือ นายเส้น เทียบกับตำแหน่งนายอำเภอ

๒. ตาแสง หรือ นายแขวง เทียบกับตำแหน่งกำนัน

๓. นายบ้าน หรือ กวานบ้าน เทียบกับตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน

๔. จ่าบ้าน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน อาจจะมีหลายคนก็ได้

คำนำหน้าชื่อ

๑. ถ้ามีเชื้อสายเจ้าราชวงศ์ ก็ใช้คำนำหน้าว่า "เจ้า" หรือ "เจ้านาง"

๒. ถ้ามีเชื้อสายขุนนางข้าราชการ ฝ่ายชายใช้คำว่า "ท้าว" ฝ่ายหญิงใช้ "นาง"

การปกครองบ้านเมืองแต่ละยุคสมัยนั้นจะต้องวางวิธีการให้เหมาะสมกับสังคม แม้แต่การอบรมเผยแพร่พุทธศาสนาเช่นเดียวกัน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้ "กุศโลบาย" ซึ่งเป็นอุบายในที่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การลักขโมย การผิดลูกผิดเมียผู้อื่น ก็ว่าเป็นบาปจะต้องตกนรกหมกไหม้ ทำให้คนมีส่วนมากกลัวไม่กล้าประพฤติ การทำความดีเช่นการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม การบริจาคทาน หรือช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรมจะได้บุญ หรือไปขึ้นสวรรค์เหล่านี้ เป็นต้น

ตามสภาพของสังคมสมัยเก่าเราไม่อาจจะทำให้สมาชิกแต่ละคนซาบซึ้งถึงเหตุผลอย่างในปัจจุบันนี้ได้ ดังนั้น จึงจำเป็นต้องใช้ "กุศโลบาย" เข้าช่วย เช่น ถ้าจะรักษาพันธ์สัตว์น้ำ สัตว์บำ หรือป่าไม้ รักษาแหล่งน้ำไว้ก็จะต้องสร้างศาลเทพารักษ์ขึ้นเพื่อให้ผู้ผ่าผีนเกิดความยำเกรง นอกจากนั้นยังมีการสร้างกติกาหรือกรอบควบคุมความประพฤติปฏิบัติ ของสมาชิกในสังคมขึ้นอีกมากมายในรูปต่าง ๆ กัน อันได้แก่ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือข้อเว้นข้อห้ามนานาชนิด

ภายหลังต่อมาเมื่อสังคมมนุษย์เปลี่ยนแปลง ข้อสมมุติหรือ "กุศโลบาย" ต่าง ๆ เหล่านั้นไร้สมรรถภาพลง แต่ผู้ปกครองไม่ได้หาวิธีการใหม่เข้ามาแทนหรือชี้แจงแสดงเหตุผลให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจจึงก่อให้เกิดช่องว่างได้มาก เพราะของเดิมของเก่าเขาก็ไม่เชื่อแล้ว แต่เหตุผลทางด้านคุณและโทษตามหลักวิทยาศาสตร์ก็ยังเข้าไม่ถึง จึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านกันมาก เพราะไม่เคยทราบถึงความเป็นมาหรือ "เบื้องหลัง" ของกุศโลบายทั้งหลายเหล่านั้นเลย

ขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีหรือแนวทางประพฤติปฏิบัติของคนทางภาคอีสานมีอยู่มาก มีทั้งในระดับชาติ ระดับชุมชนตลอดจนระดับบุคคล เช่น เรื่อง "ขะลำ" ซึ่งจะหาโอกาสเล่ารายละเอียดให้ทราบในตอนต่อไป

วันนี้จะขอพูดถึงเรื่อง "ฮีตคอง" เสียก่อน คำว่าฮีตก็คือจารีต คองก็คือคลองหรือครรลองซึ่งเป็นแนวทาง

ฮีตสิบสอง

ฮีตสิบสอง พอจะไขความได้ว่าเป็นจารีตสิบสองรายการคือประเพณีประจำสิบสองเดือนนั่นเอง เป็นจารีตประเพณีที่จะให้สมาชิกในสังคมได้มีโอกาสร่วมชุมนุมกันทำบุญเป็นประจำเดือนทุก ๆ เดือนของรอบปี ผลที่ได้รับก็คือทุกคนจะได้มีเวลาเข้าวัดใกล้ชิดกับหลักการของธรรมทางพุทธศาสนายิ่งขึ้น ทำให้ประชาชนในย่านใกล้เคียงรู้จักมักคุ้นสามัคคีกันเป็นอย่างดี และมีผลทางอ้อมคือเมื่อว่างจากการงานอาชีพแล้วก็มีจารีตบังคับให้ทุก ๆ คนเสียสละทำงานร่วมกันเพื่อสังคมส่วนรวมไม่ให้คนอยู่ว่าง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษตั้งข้อรังเกียจอย่างจริงจัง

● ฮีตสิบสองหรือประเพณีสิบสองเดือนของชาวอีสานมีรายการและคำกลอนดังนี้

๑. เดือนเจียง (เดือนอ้าย) นิมนต์สังฆเจ้าเข้ากรรม ฯ ชาวบ้านเลี้ยงผีแถนและผีต่าง ๆ (บรรพบุรุษ หรือวีรบุรุษผู้ล่วงลับ) การนิมนต์พระสงฆ์มาเข้าปริวาสกรรมหรือเข้ากรรมนั้นเป็นพิธีกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดได้สารภาพต่อหน้าคณะสงฆ์ (มิใช่การล้างบาป) เป็นการผึกความรู้สึกสำนึกวิจัยความผิดบกพร่องของตัว ซึ่งตรงกันข้ามกับสังคมสมัยนี้มีแต่โพนทนาถึงความชั่วความผิดของผู้อื่นข้างเดียว

● ฮีตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนเจียงเข้ากลายมาแถมถ่าย
ฝูงหมู่สังฆเจ้าก็เตรียมเข้าอยู่กรรม
มันหากธรรมเนียมนี้ถือมาตั้งแต่ก่อน
อย่าได้ละห่างเว้นเข็ญสิข้องแล่นนำ แท้แหล่ว

๒. เดือนยี่ ทำบุญ "คูณข้าว" มีพระสวดมนต์เย็นฉันเช้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญ (ทำขวัญหรือสูตรข้าว) ข้าว นอกจากนั้นในเดือนนี้ชาวบ้านจะต้องตระเตรียมสะสมเชื้อเพลิงหาฟืนและถ่านมาไว้ในบ้าน

● ฮีตหนึ่งนั้น พอแต่เดือนยี่ได้ล้ำล่วงมาเถิง
ให้พากันหาฟืนสู่คนโฮมไว้
อย่าได้ไลคองนี้มันสิสูญเสียเปล่า

ข้าวและของหมู่นั้นสิหายเสี่ยงบ่ยัง
จงให้พึ่งคองนี้แนวกลอนเฮาบอก
อย่าเอาใดออกแท้เข็นฮ้ายสิแล่นถึงเจ้าเอย

๓. เดือนสาม ในมื้อเพ็ง (วันเพ็ญ) ให้ทำบุญข้าวจี่ และบุญมาฆบูชา เริ่มพิธีทำบุญข้าวจี่ในตอนเช้า โดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำอ้อยนำไปปิ้งหรือจี่พอเกรียมแล้วชุบด้วยไข่ลนไฟจนสุกแล้วใส่ภาชนะไปตั้งไว้ในหอแจก (ศาลาวัด) นิมนต์พระรับศีลแล้วเอาข้าวจี่ใส่บาตรนำถวายแด่พระสงฆ์พร้อมด้วยอาหารอื่น เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนา ข้าวจี่ที่เหลือจากพระฉันก็แบ่งกันรับประทานถือว่าจะมีโชคดี

- ฮีตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนสามได้จงพากันจี่ข้าวจี่ ไปถวายสังฆเจ้าเอาแท้หมู่บุญกุศลยังสินำค้ำตามเฮามื้อละคาบ หากธรรมเนียมจั่งซี้มีแท้แต่นาน
ให้ทำไปทุกบ้านทุกที่เอาบุญพ่อเอย คองหากเคยมีมาแต่ปางปฐมพุ้น
อย่าพากันไลถิ้มประเพณีตั้งแต่เก่า บ้านเมืองเฮาสิเศร้าภัยฮ้ายสิแล่นตาม

๔. เดือนสี่ ทำบุญพระเวสพึ่งเทศน์มหาชาติ มูลเหตุเนื่องมาจากพระคัมภีร์มาลัยหมื่นและมาลัยแสนว่าถ้าผู้ใดปรารถนาที่จะได้พบพระศรีอริยเมตไตย์หรือเข้าถึงศาสนาของพระพุทธองค์แล้วจงอย่าฆ่าตีบิดามารดาสมณพราหมณาจารย์ อย่ายุยงให้พระสงฆ์แตกสามัคคีกัน กับให้อุตส่าห์พึ่งพระธรรมเทศนาเรื่องพระมหาเวสสันดรชาดกให้จบสิ้นภายในวันเดียว เป็นต้น ในงานบุญนี้มักจะมีผู้นำของมาถวายพระซึ่งเรียกว่า “กัณฑ์หลอน” หรือถ้าเจาะจงจะถวายเฉพาะพระนักเทศน์ที่ตนนิมนต์มาก็เรียกว่า “กัณฑ์จอบ” เพราะต้องแอบซุ่มดูให้แน่เสียก่อน

นอกจากนั้นในเดือนนี้ก็ยังมีการทำบุญโดยหาดอกไม้มาตากไว้ด้วย

- ฮีตหนึ่ง พอเถิงเดือนสี่ได้ให้เก็บดอกบุปผา หามาลาดวงหอมสู่คนเก็บไว้
อย่าได้ไลคองนี้เสียศรีสูญเปล่า หาเอาตากแดดไว้ให้ทำแท้สู่คน แท้ดาย
อย่าได้ไลหนีเว้นแนวคองตั้งแต่เก่า ไฟทั้งหลายสิแล่นเข้าเผาบ้านสิเสื่อมสูญ
ให้ฝูงซาวเฮาแท้อย่าไลคองตั้งแต่ก่อน มันสิหมองหม่นเศร้าเมืองบ้านสิทุกข์จนแท้แหล่ว

๕. เดือนห้า ทำบุญขึ้นปีใหม่หรือตรุษสงกรานต์ สรงน้ำพระพุทธรูป ไปเก็บดอกไม้บ่ามาบูชาพระ ในระหว่างบุญนี้ทุกคนจะหยุดงานธุรกิจประจำวัน โดยเฉพาะมีวันสำคัญดังนี้ คือ

ก. วันสังขารล่วง เป็นวันแรกของงานจะนำพระพุทธรูปลงมาทำความสะอาดและตั้งไว้ ณ สถานที่อันควร แล้วพากันสรงพระด้วยน้ำหอม

ข. วันสังขารเนา เป็นวันที่สองของงาน พากันทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดามารดาและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว

ค. วันสังขารขึ้น เป็นวันที่สามของงาน ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระ–เณร แล้วทำการคารวะแก่บิดามารดาและคนแก่ ส่งท้ายด้วยมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ แล้วใช้น้ำที่เหลือจากการรดน้ำให้ผู้ใหญ่นำมารดน้ำให้แก่ผู้มาร่วมงาน ภายหลังจึงแผลงมาเป็นการวิ่งไล่สาดน้ำกลั้นแกล้งกัน

● ฮีตหนึ่งนั้น พอเถิงเดือนห้าได้พวกไพร่ชาวเมือง จงพากันสรงน้ำขัดสีพุทธรูป
ให้ทำทุกวัดแท้อย่าไลม้างห่างเสีย ให้พากันทำแท้ ๆ ไผ ๆ บ่ได้ว่า
ทุกทั่วทีปแผ่นหล้าให้ทำแท้สู่คน จังสิสุขยืงล้นทำถืกคำสอน
ถือฮีตคองควรถือแต่ปฐมพุ้น

๖. เดือนหก ทำบุญวันวิสาขบูชา มีการเทศน์ตลอดวัน ตอนกลางคืนมีการเวียนเทียน ในเดือนนี้มีงานบุญสำคัญอีกคือบุญสัจจะ หรือบุญบั้งไฟเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและขอฝน มีผลทางอ้อมเพื่อผึกฝนให้รู้จักผสมดินปืนและให้ประชาชนร่วมสนุกกันได้อย่างสุดเหวี่ยงก่อนจะลงมือทำนาซึ่งเป็นงานหนักประจำปี นอกจากนี้ก็มักจะมีการบวชนาคพร้อมกันไปด้วย ตอนกลางคืนมักจะมีการตีกลองเอาเสียงดังแข่งกันเรียกว่า "กลองเส็ง" บางตำราก็ว่าต้องมีพิธีสรงน้ำพระ-พุทธรูปฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ตลอดจนมีการถือน้ำพระพิพัฒน์ต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า และต่อแผ่นดิน

● ฮีตหนึ่งนั้น พอเถิงเดือนหกแล้ว ให้นำเอาน้ำวารีสรงโสด ฮดพระพุทธรูป
เหนือใต้สู่ภาย

อย่าได้ละเบี่ยงบ้ายบัดเบ่าหายหยุด มันสิสูญเสียศรีต่ำไปเมื่อหน้า
จงพากันทำแท้แนวคองฮีตเก่า เอาบุญไปเล้อย ๆ อย่าถอยหน้าอย่าเสีย

๗. เดือนเจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอาฮักษ์หลักเมือง (วีรบุรุษ) ทำการเซ่นสรวงหลักเมือง หลักบ้าน ผีพ่อผีแม่ ผีปู่ตา ผีเมือง (บรรพบุรุษ) ผีตาแฮก (เทวดารักษาไร่นา) ทำนองเดียวกับแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนจะมีกิจกรรมทำนา สรุปแล้วคือให้รู้จักคุณของผู้มีคุณและสิ่งที่มีคุณจึงจะเจริญ

- ฮีตหนึ่งนั้นพอเดือนเจ็ดแล้วจงพากันบูชาราช ฝูงหมู่เทพเหล่านั้นบูชาแท้สู่ภาย
ตลอดไปฮอดอ้ายอาฮักษ์ใหญ่มเหสัก ทั้งหลักเมืองสู่หนบูชาเจ้า
พากันเอาใจตั้งทำตามฮีตเก่า นิมนต์สังฆเจ้าชำระแท้สวดมนต์
ให้ฝูงคนเมืองนั้นทำกันอย่าได้ห่าง สูตรชำระเมืองอย่าค้างสิเสียเศร้าต่ำศูนย์
ทุกข์สิแล่นวุ้น ๆ มาโฮมใส่เต็มเมือง มันสิเคืองคำขัดต่ำลงศูนย์เศร้า
ให้เจ้าทำตามนี้แนวเฮาสิกล่าว จึงสิสุขอยู่สร้างสวรรค์พ้ำเกิงกัน
แม่น ทุกข์ฮ้อยหมื่นซั้นบ่มีว่ามาพาน ปานกับเมืองสวรรค์สุขเกิงกันเทียมได้

๘. เดือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา ทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเช้าและเพลแก่พระสงฆ์ บ่ายมีการฟังพระธรรมเทศนา กับมีการบ่าวร้องให้ชาวบ้านนำขี้ผึ้งมาหล่อเทียนใหญ่น้อยสำหรับจุดไว้ในโบสถ์เป็นพุทธบูชาตลอดฤดูกาลเข้าพรรษา ในเมืองหลวงมีการถวาย "เทียนจำ" แก่อารามสำคัญ

- ฮีตหนึ่งนั้นพอเถิงเดือนแปดได้ล้ำล่วงมาเถิง ฝูงหมู่สังโฆคุณ เข้าวัสสาจำจ้อย
ทำตามฮอยของเจ้าพระโคดมทำก่อน บ่ทะลอนเลิกม้างทำแท้สู่ภาย
แล้วจงพากันผ้ายหาของไปเททอด ทำทานไปอย่าได้คร้านเอาไว้หมู่บุญ
สิเป็นของหนุนเจ้าไปเทิงอากาศ สู่สวรรค์บ่ฮ้อนด้วยบุญนี้ส่งไป
เพิ่นจึงตรัสบอกไว้ฮีตเก่าคองหลัง ฟังให้ดีมันคักอย่าไลเดอเจ้า
จงให้พากันเข้าทำทานตักบาตร อย่าขาดได้ไปแท้สู่คน
โอกาสนี้ เพิ่นให้เที่ยวซอกค้น ขุดก่นขุมบุญ เอาทุนไปภายหน้าเมื่อตายไปแล้ว

เป็นแนวนำเฮาขึ้นขั้นไดทองเที่ยวท่อง ขึ้นสู่ห้องชั้นฟ้าสวรรค์พุ้นอยู่เย็น

ฝูงหมู่วิบากเว้นบ่มีว่าสิมาพาน เนาว์วิมานแสนสุขทุกข์หายบ่มาใกล้

๙. **เดือนเก้า** ทำบุญข้าวประดับดิน โดยนำข้าวและอาหารคาวหวานพร้อมทั้งหมาก พลู บุหรี่ห่อด้วยใบตองกล้วย แล้วนำไปไว้ตามต้นไม้และพื้นหญ้า เพื่ออุทิศให้แก่บรรดาญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยกำหนดทำในวันแรมสิบสี่คำเดือนเก้า ต่อมาภายหลังนิยมทำภัตตาหารถวายแก่พระสงฆ์สามเณรแล้วอุทิศให้แก่ผู้ตายด้วยการหยาดน้ำ (ตรวจน้ำ) ทั้งนี้เกิดจากความเชื่อตามนิทานชาดก และเป็นที่มาของการทำบุญ "แจกข้าว" ด้วย

- ฮีตหนึ่งนั้นพอเถิงเดือนเก้าแล้วเป็นกลางแห่งวัสสกาล ฝูงประชาชนชาวเมืองก็เล่าเตรียมตัวพร้อม
  พากันทานยังข้าวประดับดินกินก่อน ทายกทานให้เจ้าพระสงฆ์พร้อมอยู่ภาย
  ทำจั่งซี้บ่ย้ายเถิงขวบปีมา พระราชาในเมืองก็จงทำแนวนี้
  ฮีตหากมีมาแล้ววางลงให้ถือต่อ จำไว้เด้อพ่อเถ้าหลานเว้ากล่าวจา

๑๐. **เดือนสิบ** ทำบุญข้าวสากหรือข้าวสลาก (สลากภัตร) ในวันเพ็ญ เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน โดยมีเวลาห่างกัน ๑๕ วัน เป็นระยะเวลาที่พวกเปรตจะต้องกลับไปเมืองนรก (ตามนิทานชาดก) โดยผู้ที่จะถวายทานเขียนชื่อของตนเองไว้ในภาชนะที่ใส่ของทานไว้ แล้วเขียนชื่อของตนใส่กระดาษอีกนำไปใส่ลงในบาตร เมื่อภิกษุสามเณรรูปใดจับได้สลากของผู้ใดก็จะเรียกให้เจ้าของสลากนำเอาของถวาย ครั้นพระเณรฉันแล้วก็ประชุมกันฟังเทศน์ บรรยายนิทานวัตถุและภาษิตต่าง ๆ ทั้งอานิสงส์สลากภัตรด้วย ชั่ววันกับคืนหนึ่งจึงเลิก

- ฮีตหนึ่งนั้นพอเมื่อเถิงเดือนสิบแล้วทายกทอดบวยบาน เบิกพลีทำทานต่อมาสองซ้ำ
  ข้าวสลากนำไปให้สังโฆทานทอด พากันหวังยอดแก้วนิพพานพุ้นที่สูง
  ฝูงหมู่ลุงอาว์บ้าคณาเนืองน้อมส่ง ศรัทธาลงทอดไว้ทานให้แผ่ไป
  อุทิศให้ฝูงเปรตเปโต พากันโมทนานำสู่คนจนเกลี้ยง

๑๑. เดือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา หรือสังฆเจ้าออกวัสสาปวารณา ฯ มีการตามประทีปโคมไฟเรียกว่าทำบุญจุดประทีป ถ้าไม่ใช่โคมแก้วโคมกระดาษก็มักขูดเปลือกลูกตูมกาให้ใสหรือขูดเปลือกลูกฟักทองให้ใสบางทำเป็นโคม ใช้น้ำมันมะเยาหรือมะพร้าวมีไส้ลอยอยู่มีหูหิ้วแล้วนำไปแขวนไว้ตามต้นไม้เต็มวัด

นอกจากนั้นบางหมู่บ้านก็ทำรั้วลดเลี้ยวไปเรียกว่าคีรีวงกฏ และมีการทำปราสาทผึ้งถวายพระด้วย

- ฮีตหนึ่งนั้นเถิงเดือนสิบเอ็ดแล้วก็เป็นแนวทางป่อง เป็นช่องของพระเจ้าเคยเข้าแล้วออกมา เถิงวัสสามาแล้วสามเดือนก็เลยออก เฮียกว่าออกพรรษาปวารณากล่าวไว้เฮาได้เล่ามา

๑๒. เดือนสิบสอง เป็นเดือนส่งท้ายบีเก่าตามคติเดิม มีการทำบุญกองกฐิน ซึ่งเริ่มตั้งแต่วันแรมหนึ่งค่ำเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือนสิบสอง แต่ชาวอีสานครั้งก่อนนิยมเริ่มทำตั้งแต่ข้างขึ้นเดือนสิบสองจึงมักจะเรียกบุญกฐินว่าเป็นบุญเดือนสิบสอง มีทั้งมหากฐิน (กองใหญ่) และบุญจุลกฐิน (กองเล็ก) ซึ่งทำกันโดยรีบด่วน อัฏฐบริขารที่จำเป็นต้องทอดเป็นองค์กฐินจะขาดมิได้คือบาตร สังฆาฏิ จีวร สบง มีดโกนหรือมีดตัดเล็บ สายรัดประคด ผ้ากรองน้ำและเข็ม นอกจากนั้นเพียงเป็นองค์ประกอบ

หลังจากวันเพ็งเดือนสิบสองแล้วจะทอดกฐินอีกไม่ได้ จึงต้องทำบุญกองบัง (บังสุกุลหรือทอดผ้าป่า) และทำบุญกองอัฏฐะ คือการถวายอัฏฐะบริขารแปดอย่างแก่พระสงฆ์

บุญเดือนสิบสองที่สำคัญสำหรับชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำก็คือการ "ซ่วงเฮือ" (แข่งเรือ) เพื่อบูชาอุสุพญานาค ๑๕ ตระกูล รำลึกถึงพระยาพ้ำงุ่มที่นำพระไตรปิฎกขึ้นมาแต่เมืองอินท-ปัตถะนคร (เขมร)

- ฮีตหนึ่งนั้น เดือนสิบสองมาแล้วลมวอยหนาวสั่น เดือนนี้หนาวสะบั้นบ่คือแท้แต่หลัง
  ในเดือนนี้เพ็นว่าให้ลงทอดพายเฮือ ซ่วงกันบูชาฝูงนาโค นาคเนาว์ในพื้น

ชื่อว่าอุชุพะนาโคเนาว์ในพื้นแผ่น สิบห้าสกุลบอกไว้บูชาให้ส่งสะการ
จงให้ทำทุกบ้านบูชาท่านนาโค แล้วลงโมทนาดอมชื่นชมกันเหล้น
กลางเว็นกลางคืนให้ระงมกันขับเสพ จึงสิสุขอยู่สร้างสบายเน้ออยู่เย็น
ทุกข์ทั้งหลายหลีกเว้นหนีห่างบ่มีพาน ของสามานย์ทั้งปวงบ่ได้มีมาใกล้
ใผผู้ทำตามนี้เจริญขึ้นยิง ๆ ทุกสิงมี บ่ไช้ทั้งเข้าหมู่ของ
กรรมบ่ได้ถูกต้องลำบากในตัว โลดบ่มีมัวหมองอย่างใดพอดี้
มีแต่สุขีล้นครองคนสนุกยิง อดให้หลิงบ่องนี้เด้อเจ้าแก่ชรา

ความรู้สึกของคนลาว

ก่อนและหลังเปลี่ยนการปกครองเป็นคอมมูนิสต์

ข้าพเจ้าขอนำเอาความคับอกแค้นใจของคนลาวผู้หนึ่ง ซึ่งในชีวิตของเขาได้ประสบผ่านมาทั้งสองระบอบการปกครองในประเทศลาว เขาผู้นั้นชื่อ ทิตปาน สุขสวัสดิ์ เคยเป็นนายบ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) อยู่บ้านม่วงหลายบี เขตเมือง (อำเภอ) ปากน้ำคู แขวง (จังหวัด หลวงพระบาง) ในสมัยรัฐบาลเก่า เพื่อให้ทุกท่านได้ทราบและไตร่ตรองด้วยเหตุผลว่า ระบอบเสรีนิยม และ สังคมนิยมคอมมูนิสม์นั้น ระบอบใดให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ประชาชนมากน้อยกว่ากัน มีลักษณะเผด็จการและเผด็ร้อนเป็นประการใด ฯลฯ

ทิตปาน สุขสวัสดิ์ เมื่อสมัยเป็นนายบ้านในระบอบเก่า ทั้งตัวเขาและคนอื่น ๆ ได้ประสบความไม่ยุติธรรมหลายครั้งต่อหลายหน จากเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนรับผิดชอบบริการธุระกิจแก่ประชาชนในลักษณะเช้าชามเย็นชาม และ การรีดไถใต้โต๊ะ จนเอือมระอาต่อการกระทำของเจ้าหน้าที่ จึงเป็นเหตุให้คิดปรารถนาและรอคอย อยากจะให้ระบบคอมมูนิสม์เข้ามาปกครองลาวให้เร็วที่สุด ด้วยหวังว่าเพื่อจะได้กำจัดสิ่งสกปรกทั้งหลายแหล่เหล่านี้ ให้หมดสิ้นไปจากวงราชการในผืนแผ่นดินลาว แต่ความปรารถนาที่เขาตั้งหน้าตั้งตารอคอยก็มาถึง กล่าวคือ ไกรสร พรหมวิหาร ได้นำเอาระบอบคอมมูนิสม์เข้ามาปกครองประเทศลาว เมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๘

เจ้าหน้าที่ในระบอบใหม่เขาได้วางตาน่างในการจัดตั้งอย่างรัดกุม ทั้งได้สำรวจทรัพย์สินและยึดของประชาชนเข้าเป็นของรัฐ จำกัดตัดสิทธิเสรีภาพ บีดหูบังตา ข้า (ฆ่า) มูลเชื้อแนวความคิดเก่าของประชาชนให้หมดไป และสั่งเปลี่ยนเงินรัฐบาลเก่าอย่างกระทันหัน โดยไม่รู้ล่วงหน้ามาก่อนเลย คือ ๑,๐๐๐ กีบต่อ ๕๐ กีบเงินรัฐบาลใหม่ ตลอดผลเก็บเกี่ยวของประชาชน เจ้าหน้าที่ทุกพื้นฐานได้ใช้อำนาจบังคับแบ่งปันเอาโดยพละการ มีส่วนที่เหลือให้เจ้าของนาคนละ ๑๐๐ กก. เข้าเปลือกกินตลอด ๑ ปี พอหรือไม่พอให้หาช่วยตัวเอง กุ้มตนเอง มิหนำซ้ายังถูกเกณฑ์แรงทำงานเข้ารัฐอีก ทุกคนต้องเอาเข้าของตัวเองไปกินด้วย และนอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังถูกจ้องมองจับผิดจากเจ้าหน้าที่สายลับตลอด ๒๔ ชั่วโมง เพื่อเขาจะได้รู้ว่าผู้ใดเป็นมิตรเป็นศัตรู โดยประชาชนผู้ถูกปกครองไม่มีสิทธิ์ออกความเห็นวิจารณ์ความถูกผิดใด ๆ ทั้งสิ้น ให้ประชาชนทำตามคำสั่งของพรรคและรัฐบาลเท่านั้น

หลังจากคอมมูนิสต์เข้าครอบครองประเทศลาวมาพอสมควร ฑิตปาน สุขสวัสดิ์ ก็ตกอยู่ในฐานะประชาชนผู้ใช้แรงงานเหมือนชาวบ้านทุก ๆ คน จึงได้แอบมากระซิบถึงความชั่วร้ายที่ตนได้ถูกบีบบังคับด้วยอำนาจป่าเถื่อนทารุณ ซึ่งเขาไม่เคยได้ประสบมาก่อนในระบอบเก่าหรือในชั่วชีวิตของเขา ให้ผู้เขียนฟังทั้งน้ำตาซึมออกมาเต็มเบ้า ทั้งเล่าทั้งใช้ผ้าซับน้ำตา เล่าต่อไปว่า “สมมติว่า ข้าน้อย (กระผม) ตายไปตกนรก แล้วนายยมพบาลบอกว่า ปานเอย.... กรรมเวรของเจ้าได้สิ้นสุดแล้ว ให้เจ้าไปเกิดเป็นคนในมนุสโลกเสีย.... ข้าน้อยก็คงจะตอบจ่ายมพบาลไปว่า ....หากลัทธิอุบาทว์หรือระบอบคอมมูนิสม์ยังครอบครองประเทศชาติที่ตนจะมาเกิดนั้นอยู่ จะ บ่ ยอมมาเกิดเลย จะขออยู่อาศัยในนรกอเวจีต่อไป จนกว่าว่าลัทธินั้นจะหมดสิ้นไปจากผืนแผ่นดินนั้น ๆ จึงจะยอมมาเกิดเป็นมนุษย์ในระบอบการปกครองเสรีประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุขแห่งชาติ ต่อไป....”

ที่เล่ามาทั้งหมดนี้ เป็นความรู้สึกของฑิตปาน สุขสวัสดิ์ ผู้ซึ่งเคยมีชีวิตผ่านการปกครองมาทั้ง ๒ ระบอบ ในประเทศลาว ขอให้นิสิต นักศึกษา ปัญญาชนทั้งหลาย ได้ใช้ดุลยพินิจของตน ๆ พิจารณาเองเถิด ว่ามันเผ็ดร้อนเพียงใดในสังคมนิยมคอมมูนิสต์นั้น

พระเถระในประเทศลาวผูกคอตาย หนีระบบคอมมูนิสต์

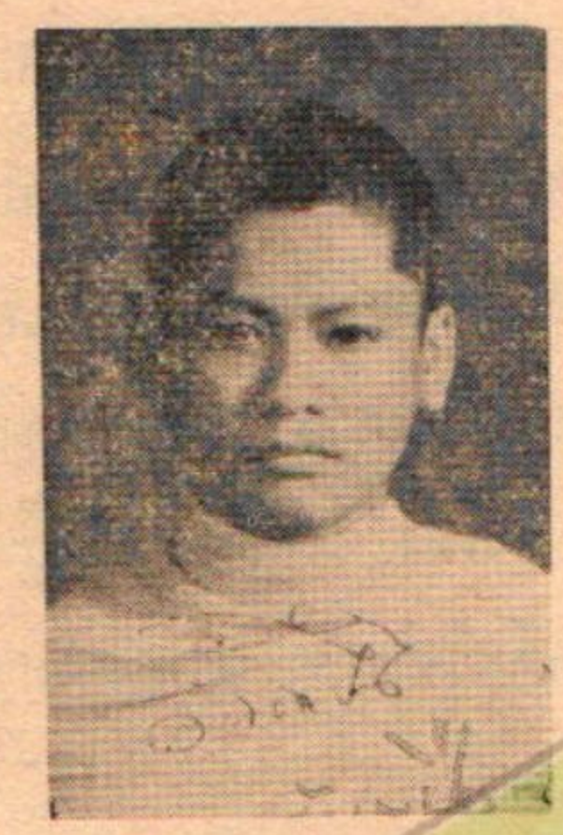

พระอาชญาครู
บุญเพ็ง ปภากโร

ในขณะที่ไกรสอน พรหมวิหาร ตั้งรัฐบาลคอมขึ้นใหม่ในลาว ข้าราชการทหารตำรวจพ่อค้าประชาชน ทุกชนชั้นชนเผ่าตั้งแต่เหนือตลอดใต้ ต่างก็ชื่นชมยินดีโดยทั่วกัน เพราะประเทศลาวถูกภัยสงครามเข้าปกคลุม ยืดเยื้อยาวนานกว่า ๓๐ ปี ชาวชนบทถูกไฟเผาเป็นเถ้าถ่าน ประชาชนถูกอพยพไร้ที่อยู่อาศัย ๒๕ เปอร์เซ็นต์ของพลเมือง ทรัพย์สินสมบัติมรดกตกทอดมาแต่บู่ย่าตายายเสียหายด้วยภัยสงครามอย่างนับไม่ถ้วน

แต่ในขณะเดียวกันสงครามก็บันดาลฐานันดรศักดิ์ และความร่ำรวยให้แก่บรรดาศักดินานายทุน ขุนศึก มีอำนาจล้นฟ้าเหนือแผ่นดินในประเทศลาว ร่ำรวยกลายเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐีว่ามีตัวเลขเท่าไหร่ แต่ส่วนประชาชนก็คือประชาชนเต็มขั้น เป็นทรัพยากรหรือวัตถุดิบผู้ถูกใช้แรงงานยิ่งหนักกว่าระบอบเก่าร้อยเท่าแสนทวี แก่เจ้าของนายทุนนิยมและสังคมนิยมใช้ประชาชนเป็นตัวแปรต่อรองทางการเมืองกับฝ่ายตรงข้ามตามเคย

ความหวังและความชื่นชม ชมเชยของประชาชนลาวในยุคต้นรัฐบาลคอมไกรสอนก็กลายเป็นความฝันที่ไร้สาระเหมือนกับปลาหลงน้ำ (สมมุติ) เมื่อฝนตกต้นฤดูเดือนห้าฟ้าใหม่ทุกห้วยห่องคลองน้ำ ๆ ไหลลงสู่บึงสู่หนองปลาที่อยู่ในหนองน้ำเก่าเข้าใจว่าต้นห้วยที่น้ำไหลลงมานั้น จะต้องกว้างใหญ่สะดวกสบายและอุดมสมบูรณ์มากยิ่งกว่าหนองน้ำเก่าที่ตนอาศัยอยู่ ปลาเหล่านั้นก็บึ่นขึ้นไปตามลำห้วยที่ไหลมา ในที่สุดเมื่อฝนหยุด น้ำก็แห้งเขิน ปลาเหล่านั้นก็ตายกลายเป็นเหยื่ออาหารแก่มดและสัตว์อื่น ๆ ฉันใดก็ฉันนั้น *เหมือนภาษิตลาวโบราณว่า "ฝนตกรินยามเดือนห้า ปลาขมน้ำใหม่ น้ำเก่านั้นเหม็นส้มบ่อยากชม"* ในทางพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ในลาว ที่เป็นจุด ๆ หนึ่งที่รัฐบาลคอมไกรสอนมีแผนจะต้องโค่นล้มทำลายให้ดับสูญ

แต่ก่อนจะทำอะไรลงไปจะต้องหมุนใช้สีงนั้นให้เป็นประโยชน์แก่สังคมของพรรคและรัฐบาลเสียก่อน คือเขาจะยั้วยุส่งเสริมด้วยนโยบายที่แนบเนียน ให้พระสงฆ์สามเณร กระทำในสิงที่ตรงข้ามกับพระพุทธบัญญัติ ให้ได้รับความมัวหมองเพื่อให้ผู้เคารพนับถือ เสื่อมคลายความเลื่อมใส แล้วฝ่ายคอมเขาก็ฉวยโอกาสเอานาทีทองนั้น เข้าทำลายศาสนาไปโดยไม่รู้ตัว นานปีไปพระพุทธศาสนาก็สิ้นสุดถึงจุดอวสาน ถ้าพระเถระรูปใดองค์ใดไม่กระทำตาม เพราะเห็นว่าขัดต่อหลักพระธรรมวินัยจะต้องถูกข้อหาและโดนจับในที่สุด

ตัวอย่างพระอาชญาครูบุญเพ็ง ปภากาโร ผู้รักษาตำแหน่งเจ้าคณะแขวง (จังหวัด) อัตตบือเป็นเจ้าอาวาสวัดใหญ่เมืองใหม่ และเป็นหัวหน้าโรงเรียนพระปริยัติธรรม แขวงอัตตบือเป็นพระเถระผู้มีอาจาระควรแก่การกราบไหว้บูชา เพราะท่านเคร่งครัดต่อธรรมวินัยและระเบียบประเพณีอันดีงามของชาติ เป็นที่เคารพยำเกรงแก่พระสงฆ์สามเณร และเลื่อมใสศรัทธาแก่ทายกทายิกาในแขวงนี้ และที่อื่น ๆ เป็นอย่างมาก

เพราะพระอาชญาครูบุญเพ็ง เป็นผู้เกิดมาดีแล้วดำรงตนอยู่ก็ดี เป็นอัตตสัมมาปณิธิตั้งตนไว้ชอบประกอบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระพุทธศาสนา มีเมตตาโอบอ้อมอารี มีกตัญญูต่อผู้มีพระคุณทั้งหลาย มีสังคหวัตถุธรรมช่วยเหลือเจือจุนแก่บุคคลทั่วไป อุทิศร่างกายและชีวิตตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ถวายเป็นพุทธธรรม สังฆบูชาโดยแท้จริง นอกจากที่กล่าวมาแล้วท่านยังเห็นการณ์ไกลด้วยสายตาอันยาว ขยายการศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้นในแขวงอัตตบือ

เมื่อรัฐบาลคอมไกรสอนเจ้าหน้าที่ใหม่ในท้องถิ่น ขอร้องให้พระอาชญาครูบุญเพ็งเป็นหัวหน้านำพาพระจัว (สามเณร) ไปชุมนุมมิทติง (เดินขบวน) สนับสนุนรัฐบาลใหม่ไกรสอนร้องตะโกนด่ารัฐบาลเก่าว่าเน่าเหม็น และให้ไปหย่อนบัตรเอาผู้แทนราษฎร แต่กล่าวข่มขู่ไว้ก่อนว่า ให้เอาแต่เฉพาะคนฝ่ายลาวแดงและให้ประกาศบอกพระสงฆ์ทุก ๆ วัดทั่วแขวง ทำสวนครัวเลี้ยงเป็ดไก่หมูและขุดหนองเลี้ยงปลาทำครัวฉันด้วยตนเอง ทุกอย่างที่กล่าวมาท่านเห็นว่าเป็นสิงที่ขัดต่อหลักธรรมวินัยทั้งสิ้น ท่านจึงไม่ยอมทำตาม ที่สุดท่านก็ถูกจับสึกดึงเอาผ้าเหลืองที่ท่านครองอยู่ออกไป แต่คณะศิษย์ก็เอาผ้าขาวให้ท่านใส่แทน ตั้งข้อหาใส่นานาประการอย่างอุกฉกรรจ์ทั้งนั้น หาว่าเป็นสายลับให้จักรพรรดิอเมริกา ฯลฯ แต่ท่านก็ไม่หวั่นไหวต่อข้อกล่าวหาใด ๆ

ท้งสิ้น ตั้งใจปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาสำรวมกายวาจาจิต อุทิศตนถวายแด่พระรัตนตรัยปฏิบัติตน เหมือนเป็นพระอย่างเดิม คือฉันข้าวแต่เที่ยงลงมาและโกนผมทุกวันโกนเป็นเวลาหลายปี เจ้าหน้าที่จะข่มขู่บังคับอย่างไร ท่านก็ใจแข็งพอ ไม่ยอมทำตามในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เจ้าหน้าที่บังคับให้ออกแรงงานขุดสวนผักปลูกผักและตักน้ำรดสวนผักกว้างหลายไร่ แถมยังให้รับผิดชอบเลี้ยงหมูเป็ดไก่อีกเป็นจำนวนมาก ท่านก็ทรมานตนทำตามคำสั่งทุกอย่าง แต่ให้ฆ่าสัตว์ไม่ยอมทำอย่างเด็ดขาด ถึงแม้ตนจะตายก็จำยอมถวายชีวิตของตน เพื่อแลกเอาชีวิตของสัตว์อื่นไว้ ท่านได้รับทนทุกข์ทรมานหลายปี ที่สุดแห่งชีวิตเพราะโรคขาดอาหารโรคกระเพาะและโรคลำไส้กำเริบ ท่านก็ถึงการสิ้นชีวิตไปอย่างแสนทุกข์ทรมานตายอยู่ในที่คุมขังอย่างน่าเวทนา เพราะกรรมเก่าของท่านแต่ชาติปางก่อนก็เหลือวิสัยที่จะกล่าวได้ แต่ด้านจิตใจของท่านยังทรงเพศเป็นพระสงฆ์อยู่อย่างสมบูรณ์ ไม่บกพร่องด้วยศีลวิบัติใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ท่านสิ้นชีวิตด้วยกองกิเลสของผู้มีอำนาจเห็นกงจักรเป็นดอกบัวโดยแท้

เมื่อท่านอาชญาครูบุญเพ็งยังถูกคุมขังอยู่และได้สิ้นชีวิตไปแล้วไม่นานเท่าไหร่ บรรดาท่านผู้มีอำนาจเหนือฟ้าเหล่านั้นมี ๓ ท่านด้วยกัน ก็มีอันเป็นไปด้วยเหตุการณ์ต่างกรรมต่างวาระกัน ด้วยกรรมสนองกรรมหรือกฎแห่งกรรมของวัฏจักร ก็เหลือวิสัยที่จะพรรณนาเป็นถ้อยคำภาษาออกมาได้ แต่มันก็เป็นไปแล้วจริง ๆ บุคคลผู้สำคัญทั้ง ๓ ท่านนั้นคือ

๑. ประธานแขวง สหายแผ้ว (ผู้ว่าราชการจังหวัด) อัตตบือ ผู้ออกคำสั่งให้ตำรวจจับพระอาชญาครูบุญเพ็ง และบังคับให้สึกดึงเอาผ้าเหลืองออกจากตัวของท่าน ต่อมาก็มีอันเป็นไปคือเป็นอัมพาตตายทั้งเป็น พูดไม่ได้กระดิกตัวไม่ได้นานกว่า ๒ ปี แล้วก็ตายไป

๒. สหายหัวหน้าตำรวจ ผู้ลงมือจับกุมด้วยตนเอง ต่อมาทั้งครอบครัวลูกเมียรวม ๕ คนด้วยกัน นั่งรถ ๖๖ ไปตกเหวตายทั้งครอบครัวที่เขตเซน้ำน้อย แขวงอัตตบือนั้นเอง

๓. ลุงประธานศาลประชาชนสูงสุด ประจำแขวง (จังหวัด) อัตตบือ ผู้มีส่วนสำคัญสั่งจำคุกตลอดชีวิต ของพระอาชญาครูบุญเพ็งนั้น ต่อมาไม่นานเท่าไหร่นั่งเครื่องบินไปราชการที่นครเวียงจันทน์ เครื่องบินเกิดอุบัติเหตุตกตายไม่มีเหลือ

เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้เล่ามานี้ ขอท่านผู้มีบัญญาทั้งหลายจงพิจารณาดูเถิดว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้นจริงหรือไม่ ผลกรรมที่ทำไปเห็นทันตาไหม แต่มันก็เห็นประจักษ์แจ้งอยู่แล้ว

ขอดวงวิญญาณของ "พระอาชญาครูบุญเพ็ง" ผู้ประกอบแต่กรรมดี จงไปสู่ภพที่เป็นสุขด้วยเถิด.

มีพระเถระอีกรูปหนึ่งที่ควรกล่าวถึงคือ ญาท่านสีผา (หลวงพ่อ) สุมโน ท่านเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีครองวัตรปฏิบัติเคร่งครัดต่อศีลธรรมกรรมฐานทุกเช้า–เย็น ท่านนำพระจัว (พระเณร) ไหว้พระสวดมนต์และนั่งกรรมฐานทุกวัน นอกจากนี้เมื่อถึงฤดูออกพรรษาแล้วท่านก็ได้นำพระจัวญาติโยม เดินธุดงค์ไปจำรุกขมูลอยู่ในป่า ดังนั้นทายกทายิกาในท้องถิ่นนี้จึงเคารพเลื่อมใสต่อปฏิปทาของท่านเป็นอย่างมาก เพราะท่านบวชตั้งแต่เป็นจัว (เณร) อายุ ๑๓ ปีจนถึงอายุ ๗๐ ปี

ในระบอบเก่า ท่านได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอธิการวัดบ้านโพนทอง ตาแสงโพนหมี (ตำบล) เมืองโพนโฮง (อำเภอ) แขวงนครเวียงจันทน์ (จังหวัด) แต่สมัยเป็นพระหนุ่มจนถึงอายุ ๗๐ ปี ตามปกตินอกจากการปฏิบัติกรรมฐานแล้ว ท่านยังมีนิสัยชอบก่อสร้างถาวรวัตถุไว้ในพระพุทธศาสนา มีกุฏิวิหารและโรงเรียนพระปริยัติธรรม เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษาพระธรรมวินัย เพื่อให้มีกุลบุตรสืบต่อพระพุทธศาสนาและเมื่อมีโอกาสท่านก็ออกเผยแพร่ธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ตามโรงเรียนและหมู่บ้านต่าง ๆ และท่านยังมีพรพิเศษอีกอย่างหนึ่งคือ มีตำรายาแผนโบราณดี ๆ หลายขนาน และประกอบกับไสยศาสตร์อีกส่วนหนึ่งด้วย เมื่อประชาชนเจ็บไข้ได้ป่วยเข้าไปหาท่าน ท่านจะสงเคราะห์ด้วยน้ำมนต์และเป่าทั้งให้ยาพื้นเมืองรับประทาน ส่วนมากได้ผลเป็นที่พอใจแก่ผู้ป่วย

ต่อมารัฐบาลคอมไกรสอนเปลี่ยนการปกครอง ทางศูนย์กลางคณะสงฆ์ได้นิมนต์พระสังฆาธิการทั่วแขวงมาประชุมสงฆ์ อยู่ที่หอธรรมสภาหลวง (ศาลาพันห้อง) วัดพระธาตุหลวงเหนือ นคร.วียงจันทน์ เมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน ๒๕๑๙ เพื่อพิจารณามติคณะสงฆ์ใหม่ก่อนอื่นปรับปรุงแก้ไขชีวิตการเป็นอยู่ของคณะสงฆ์ทั่วประเทศ ให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างชาติบ้านเมืองลงพื้นฐานทำสวนครัว เลี้ยงหมูเป็ดไก่ ขุดหนองเลี้ยงปลาทำครัวฉันเอง ขอประกาศให้คณะสงฆ์ที่อยู่ใต้ปกครองของตนให้ทราบทั่วกันด้วย เพราะประชาชนจะได้เร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทุกรอบด้านของชาติ อาจจะไม่มีเวลานำอาหารมาถวายพระสงฆ์เหมือนแต่เก่าก่อน

เมื่อญาท่านสีผาได้ฟังมติคำสั่งที่ประชุมสงฆ์นั้น ก็เกิดความกลุ้มอกกลุ้มใจฉันเข้าไม่ได้นอนไม่หลับทั้งเศร้าสังเวชสลดใจ และเป็นห่วงเวทนาต่อความสูญเสื่อมของพระพุทธศาสนาเหนือชีวิตจิตใจ เมื่อกองประชุมบีดท่านก็รีบเดินทางกลับวัดของท่าน ยิ่งกลัดกลุ้มใจมากยิ่งขึ้นต่อมติคำสั่งดังกล่าว คิดแล้วคิดอีกเมื่อไม่ปฏิบัติตามก็จะต้องถูกข้อกล่าวหาขัดคำสั่งกองประชุมถ้าทำตามก็หมายความว่าเป็นผู้ออกคำสั่งให้พระสงฆ์ฆ่าสัตว์มีชีวิตให้ตาย ที่สุดท่านก็ตัดสินใจด้วยตนเองโดยเอาเชือกผูกคอแขวนขื่อกุฏีตายอย่างน่าเวทนา เมื่อพระจัวตื่นขึ้นลุกสวดมนต์เช้าตามที่เคยทำมา ก็มาเห็นร่างอันไร้วิญญาณของญาท่านสีผา จึงพากันตกตะลึง *แล้วค้นดูในตัวของท่านพบจดหมายน้อย ๆ ฉบับหนึ่งใจความว่า "ผู้ข้าไม่สามารถทำตามมติคำสั่ง ของคณะสงฆ์ลาวแดงใหม่นี้ เพราะขัดต่อหลักคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ผู้ข้าจึงขอลาตายจากลัทธิมหา-อุบาทว์ชาติชั่วไปอยู่โลกหน้าดีกว่าอยู่กับพวกมารศาสนา" (ล)*

เมื่อพระสงฆ์ สามเณร และ ทายกทายิกา ในท้องถิ่นแถวนี้ ได้ทราบข่าวการสิ้นชีวิตด้วยการกระทำ "อัตวินิบาตกรรม" ด้วยตนเองของ "ญาท่านสีผา" ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือซึ่งเหตุการณ์นี้ไม่เคยมีมาก่อน ต่างก็หลั่งไหลเข้าสู่วัดโพนฆ้องด้วยสีหน้าอันเศร้าหมอง และบางคนก็มีน้ำตาไหลอาบหน้า. แล้วก็พากันปลงตกด้วยธรรมในมโนสำนึกเป็นอันเดียวกันว่าญาท่านสิ้นชีวิตไปแล้วก็ดีไปอย่างหนึ่ง เพื่อจะไม่ได้สร้างกรรมกระทำบาปอันหนัก รับใช้ลัทธิมหาอุบาทว์ ในยุคนี้ต่อไป.

พวกเราทั้งหลายยังมีกรรมหนัก ยังจะได้ทนทุกข์ทรมาน เป็นข้าทาส กรรมกรออกแรงงานรับใช้ลัทธิมหาอุบาทว์นี้ต่อไปอีก ต่อจากนั้น พระสงฆ์ สามเณร และญาติโยมก็ช่วยกันจัดแจงงาน "ฌาปนกิจศพ" ของท่านต่อไป

อันนี้ก็เป็นโศกนาฏกรรมอันหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นกับคณะสงฆ์ลาวแดง ในประเทศสาธารณะรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งไม่เคยเกิดมีมาก่อน และยังมีอีกหลาย ๆ เรื่องซึ่งไม่สามารถจะนำมาตีพิมพ์ลงในหนังสือนี้ให้สิ้นสุดได้.

ขอดวงวิญญาณอันเข้มแข็งของ "ญาท่านสีผา" ผู้เคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย เห็นแก่ชีวิตสัตว์อื่นยิ่งกว่าชีวิตของตน จงไปสู่สุคติภพที่ปราศจากกิเลสมลทินใด ๆ ทั้งสิ้นเถิด.

คองสิบสี่

ครองสิบสี่ข้อ–กฎหมายสำหรับพระราชาผู้ปกครองบ้านเมือง ถอดออกมา โดยไม่เปลี่ยนแปลงสำนวนเดิม

(หลวงพระบาง)

ข้อหนึ่ง – เป็นท้าวพระยาจัดแต่งตั้ง ซื่อซามนามกร เสนาอามาตย์ ราชมุนตรีพิจารณา สืบหา ผู้ซื่อ ผู้คด ผู้ฮ้าย ผู้ดี ผู้ซ่างแถลงแปงลั้น มักสับส่อถ้อยคำ อันหนัก อันเบา อันน้อยอันใหญ่ ให้ไว้ในใจ นั้นก่อน สมที่จะฟังจึงฟัง บ่สมที่ฟังอย่าฟัง สมตั้งใจซื่อให้เพียงใด จึงตั้งใจเพียงนั้น ให้แต่งตั้งผู้ซื่อสัตย์สุจริตให้หมั้นเที่ยง ผู้ฮู้จักราชการบ้านเมือง แต่ก่อนมา บ่ข่มเห็งไพ่พ้าข้าแผ่นดิน ให้หายใจเข้าออกได้ จึงตั้งให้เป็น เสนาอามาตย์

ข้อสอง – เป็นท้าวพระยา ให้เสนามุนตรี เป็นสามัคคีพร้อมเพียงกัน ให้หมั่นประชุมกันอย่าให้ขาด อันใดอันหนึ่งจักให้อาณาติข้าเสิกเก็งขาม และให้เขาอยู่ในเงื้อมมือเจ้าตน ด้วยยุทธกรรมบัญญา ให้บ้านเมืองก้านกุ่งฮุ่งเฮือง เป็นที่กว้างขวางให้ไพ่พ้าข้าแผ่นดิน อยู่เย็นเป็นสุข อย่ากดขี่ข่มเห็ง เทอญ

ข้อสาม – เป็นท้าวพระยา เถิงวันขึ้นสังขารบีใหม่ ถ่ายสังกาสมาสเกณฑ์ ให้เชิญพระแก้วพระบาง พระพุทธฮูป สรงน้ำอบน้ำหอมไว้ในสระพัง สักการะด้วยดอกไม้ฮูปเทียน พึ่งธรรมจำศีล ครบงัน ๗ วัน ทุก ๆ วัด ให้เป็นการซมซื่น ยินดี แก่พระศาสนา ตบพระเจดีย์ทราย บูชาเทวดาทั้งหลาย ทางน้ำทางบก บ้านเมืองจึงวุฒิ ซุ่มเย็น น้ำพ้าสายฝน เข้าไฮ่ เข้านาบริบูรณ์

ข้อสี่ – เป็นท้าวพระยา วันสังขารขึ้น ให้นิมนต์พระภิกขุแห่น้ำฝ่ายใต้ เมื่อฝ่ายเหนือวันสังขารพัก ให้วัดฝ่ายเหนือมาวัดฝ่ายใต้ เพื่อบูชาเทวดาหลวง ไปยามหัวเมืองท้ายเมือง ของทุก ๆ ฤดูบีบ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ ให้ราษฎรอาบน้ำอบน้ำหอม

หดสรงพระภิกขุสงฆ์ บ้านเมืองจึงอยู่เย็นเป็นสุข ให้ราษฎรแต่งหม้ออุบัง เพื่อกั้งบังโพยภัย อันตรายแก่ราษฎร ทั่วไป เทอญ

ข้อห้า – เป็นท้าวพระยา วันสังขารบีใหม่ ให้เสนาอามาตย์ราชมุนตรี พญาเพียแสนหมื่นท้าวขุนหัวบ้านหัวเมือง ตำหรวดอาสามหาดเล็ก สีพายไทแจก มีเทียนคู่ขี้นทูลเกล้าทูนกระหม่อมถวายราชบาสี เพียกะซักมุงคุล ถวายพานหมากมั้นหมากยืนปุโรหิตถวายพร ให้มีอายุ วัณโณ สุขัง พลัง แก่องค์พระเจ้ามหาชีวิต แล้วเอาน้ำมหาพุทธาภิเษก อันพระรัสสิไปสถาปนาไว้ ถ้ำนกแอ่นถ้ำนางอั้น อันชื่อว่าน้ำเที่ยงนั้น แห่มาสรงพระพุทธฮูปวัดหลวง ในเมืองทุกวัด แล้วไปสรงพระพุทธฮูปวัดศรีสวรรค์เทวโลก แล้วเมือสรงพระพุทธรูป ในถ้ำตึงทวารทวารา ที่ปากน้ำอูประตูเมืองฝ่ายเหนือ แล้วจึงนิมนต์พระภิกขุสงฆ์นำบาศรีพระพุทธฮูป ในพระราชวัง ตามธรรมเนียม จึงเป็นอันโครพย่ำแยง แด่พระสังฆเจ้าถือต้องตามพระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้หั้นแล

ข้อหก – เป็นท้าวพระยาในวันสังขาร เป็นวันเสี้ยงฤดูเก่า บีใหม่จักมาเถิง ให้เจ้านายเสนาข้าราชการมุนตรีผู้มีนามยศและเพียหัวหมื่นหัวพัน หัวบ้าน หัวเมือง สิบเอ็ดฮ้อยน้อยใหญ่ ซึ่งเป็นข้าข้อยขัณฑสีมา ตำบลเข้ามาถือน้ำพิพัฒน์สัตยานุสัตย์ต่อพระพักตร์ พระพุทธเจ้า พระสังฆเจ้า ให้เป็นการซื่อสัตย์ต่อแผ่นดินบ่องกันบ่ให้ขบถคิดฮ้ายต่อแผ่นดิน

ข้อเจ็ด – ท้าวพระยา คันเถิงฤดูเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงเทพยดาอาฮักษ์ มเหศักดิ์หลักเมืองตาเมืองเสื้อเมือง ทรงเมือง ตามคองสิบสี่ แล้วให้เชิญเทพยดาอารักษ์มเหศักดิ์ให้เข้ามาซำฮะบ้านเมืองบ่องกันอันตรายตามบูฮานราชประเพณีสั่งไว้ว่า เมืองชวามีธรรมเป็นเครื่องคุ้มครอง ได้เอาไสยศาสตร์คือ ผีเมืองคุ้มครอง จึงมีจาฮีดอันนี้สืบต่อมา เพื่อบ่ให้เกิดอันตรายโพยภัยด้วยผีสางคางแดง

ข้อแปด – เป็นท้าวพระยา คันเถิงเดือนแปด ให้สูตรซำฮะบ้านเมือง สืบซะตาเมือง บูชาเทวดาอาฮักษ์ทั้งแปดทิศ บูชาพระรัสสี ทั้งแปด รัสสี สองพี่น้อง และพระยานาค ๑๕ ตระกูล สูตรเถิงสามวันเจ็ดวัน แล้วให้ราษฎรแห่ฮอบเมืองยิงบีน

หว่านหินแฮ่และทราย เพื่อให้หายพะยาธิโรคา โพยภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็นสุข แก่บ้านเมืองทุกประการ

ข้อเก้า – เป็นท้าวพระยาคันเถิงเดือนเก้า จำเริญ (ดับ) ให้ป่าวเตือนราษฎร บ้านเมือง ท่าน ห่อเข้าประดับดินไปหาปู่ย่าตายาย ลูกเต้าหลานเหลน อันเถิงแก่อนิจกรรม ไปสู่ปรโลก ทั่วทุกแห่งแล้ว ให้เจ้านายเสนาข้าราชการ ทั่วบ้านเมืองสิบฮ้อย น้อยใหญ่ ลงมาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยานุสัตย์ อีกเทื่อหนึ่ง แล้วช่วงเฮือฉลอง อุสุภนาคราช ปากดงและปากคาน กับพระยานาคสิบห้าตระกูล อันฮักษาบ้านเมืองจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข เข้าก้าไฮ่นาบริบูรณ์

ข้อสิบ – เป็นท้าวพระยาคันเถิงเดือนสิบเพ็ง ให้ป่าวราษฎร ให้ทานสลากภัตร หยาดน้ำอุทิศไปหา เทพยดาอาฮักษ์หลักเมือง อันฮักษาพระพุทธศาสนา กับทั้งพ่อแม่เผ่าพงษ์ วงศาแห่งตนเทอญ

ข้อสิบเอ็ด – เป็นท้าวพระยา เถิงฤดูเดือนสิบเอ็ดเพ็ง ให้ฉลองพุทธาภิเษก พระธาตุจอมศรีทุก ๆ ปีอย่าขาดด้วยเป็นศรีบ้านศรีเมือง แล้วให้ไปไหว้พระภิกขุสังฆะเจ้ามาขอดสิม (ผูกพัทธสีมา) ในสนาม บริเวณพระราชวังแล้วให้สังฆเจ้าปวารณาในที่นั้น คันแล้วกิจสงฆ์ ให้สูตรถอนสิมนั้นเสีย บ้านเมืองจึงวุฒิจำเริญ เสนาอามาตย์ จึงจักเป็นสามัคคี พร้อมเพรียงกันจัดราชการบ้านเมือง จึงบ่ขัดข้องแก่กันและกัน คันเถิงแฮมค่ำหนึ่ง ให้ป่าวเตินราษฎร ไหลเฮือไฟ บูชาพระยานาค ๑๕ ตระกูล บ้านเมืองจึงจักอยู่สุขเกษมเติมครองแล

ข้อสิบสอง – เป็นท้าวพระยาคันเถิงเดือนสิบสอง ขึ้นค่ำหนึ่ง ให้เตินหัวบ้านหัวเมือง สิบฮ้อยน้อยใหญ่ในขอบขัณฑะสีมา เข้ามาโฮมพระนครหลวง พระบาง เป็นต้นว่า ข้าลาว ชาวดงดอย เพื่อแห่พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต ไปลงพ่วง (ค่วง) ช่วงเฮือ และนมัสการพระธาตุศรีธรรมาโสกราช คือ เดือนสิบสองขึ้นสามค่ำถือน้ำ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ช่วงเฮือ ฉลองอุสุภนาคราช วัดหลวง ให้เพียวัด มีเฮือวัดละลำ อัครมหาเสนาบดี ตั้งแต่เมืองแสนเมืองจันทน์ ลงไปเถิง ศรีสะคุต เมืองแกนาใต้นาเหนือ ให้ตั้งเป็นผาม ทุกตำแหน่ง เป็นเทศกาลบุญช่วงเฮือ

ฉลองพระยานาค ๑๕ ตระกูล และพระเสื้อเมืองทรงเมือง อาฮักษ์หลักเมือง และมีเครื่องกิยาบูชา เป็นต้นว่า โภชนะอาหาร ดอกไม้ธูปเทียน สว่ายไปหา เทพยดา ทั้งทางน้ำและทางบก จึงจักอวยพรแก่บ้านเมือง อยู่เย็นเป็นสุข เดือน ๑๒ ขึ้น ๘–๑๐ ค่ำ ช้างเฮียงเกย ที่วัดวิชุลราช วัดใหม่สุวรรณภูมาราม และวัดเชียงทอง และเดือนสิบสองเพ็ง เสนาอามาตย์ และเจ้าราชคณะสงฆ์ ราษฎร พร้อมกันแห่พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตและเจ้ย่ำขม่อม ทั้งห้าพระองค์ ไปนมัสการพระธาตุศรีธรรมาโศกราช พร้อมทั้งเครื่องบูชา มีต้นเทียนและดอกไม้ บั้งไฟดอก ไฟหาง กะทูบยว่าย กองบีด กองยาว ฮูปหุ่นละคอน ลิงโขนและเครื่องหลิ้นมหรสพต่าง ๆ ไปหลิ้นอยู่ที่เดินหน้าพระลาน พระธาตุถ้วนสามวันสามคืนแล้ว จึงเสด็จคืนมาเทอญ เพื่อให้เป็นที่ชื่นชมยินดีซึ่งกันและกัน ข้าลาวชาวดอยทั้งหลาย ก็จักได้เห็นกันและกัน และจักได้เว้าลมกัน เป็นมิตรสหายแก่กันและกัน จึงจักเป็นเกียรติยศฤชา ผากดแก่หัวบ้านหัวเมือง น้อยใหญ่อันอยู่ใกล้เคียงนั้นซะแล

ข้อสิบสาม – เป็นท้าวพระยา ให้แต่งแปงทานทุกอย่าง เป็นต้นว่า ถวายผ้ากฐิน และบวชพระหดเจ้า ตั้งมะไลไขมหาชาติ ฮักษาศีลห้า ศีลแปด และศีลอุโบสถ เป็นนิจกาลทุกวัน และมีหัวใจอันเต็มไปด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔ ประการ คือเมตตากรุณามุทิตาอุเบกขา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แก่เสนาอามาตย์ ราษฎรข้าน้อยใหญ่ในขอบเขตขัณฑะสีมา อย่ามีใจอันกระด้างกระเดื่อง เคืองไปด้วยพาล เป็นต้นว่าไปหลิ้นป่าล่าเนื้อจ่งเลี้ยงนักปราชญ์ผู้อาจให้แล้วยังกิจการเอาไว้ และให้มีเสนาอามาตย์ผู้ฉลาดกล้าหาญ กับทั้งสมณะชีพราหมณ์ ผู้ดีมีศีลบริสุทธิ์ และความฮู้สั่งสอนทายกอบาสกอบาสิกา ทั้งหลายเทอญ และให้ประกอบด้วยทศพิธราชธรรม สิบประการ บ้านเมืองจึงจะวุฒิจำเริญ แล

ข้อสิบสี่ – เป็นท้าวพระยาให้มีสมบัติ อันประเสริฐ ๑๔ ประการคือ *หูเมือง ตาเมือง แก่นเมือง ประตูเมือง ฮากเมือง เหง้าเมือง ขื่อเมือง ฝาเมือง แปเมือง เขตเมือง สติเมือง ใจเมือง ค่าเมือง* และ*เมฆเมือง* (ดังมีความหมายดังนี้–

หูเมือง – ได้แก่ราชทูต ผู้ฉลาดอาจนำเข้าออกต่างประเทศ
ตาเมือง – ได้แก่ทางหนังสือ ผู้ฉลาดอาจสอนอักขระบาลี
แก่นเมือง – ได้แก่พระสังฆะเจ้า ฉลาดทรงธรรมทรงวินัย
ประตูเมือง – ได้แก่ เครื่องศาสตราอาวุธทั้งหลายต่าง ๆ สั่งสมไว้
ฮากเมือง – ได้แก่โหราศาสตร์ อาจฮู้เหตุฮ้ายและดี
เหง้าเมือง – ได้แก่ เสนาผู้เฒ่าแก่ กล้าหาญมั่นคง
ชื่อเมือง – ได้แก่กวานบ้านและตาแสงราษฎรผู้ซื่อสัตย์
ฝาเมือง – ได้แก่ทแกล้วทหาร ผู้สามารถอาจทำยุทธกรรม กับข้าศึกชนะได้
แปเมือง – ได้แก่ ท้าวพระยาองค์ประกอบด้วยศีลธรรมอันดีล้วน
เขตเมือง – ได้แก่ เสนาอามาตย์ ผู้ฉลาดฮู้เขตบ้านดินเมือง ว่าที่นั่นดีหรือบ่ดีมีคุณหรือโทษ ฯลฯ
สติเมือง – ได้แก่ เศรษฐีและพ่อค้าผู้มั่งมีเป็นดี ฯลฯ
ใจเมือง – ได้แก่หมอยาผู้วิเศษ ฮู้พยาธิใช้ยาถึก ฯลฯ
ค่าเมือง – ได้แก่ ภาคพื้นภูมิประเทศและพลเมือง ฯลฯ
เมฆเมือง – ได้แก่ เทพยดาอารักษ์ทั้งหลายเขตบ้านเมือง

ดั่งมีคำบรรยายไว้เป็นกลอนดั่งนี้–

หูเมืองนั้น ได้แก่ทูตาผู้คนดีผู้ฉลาด อาจนำความนอกพุ้นมาเข้าสู่เมือง *ตาเมืองนั้น* ได้แก่นายหนังสือเว้าคนดีผู้ฉลาด สามารถสอนสั่งให้บาลีก้อมคู่ซู่แนว สอนหมู่แถวพันธุ์เชื้อวงศวานน้อยใหญ่ *อันแก่นเมือง* ได้แก่สังฆะเจ้าผู้ทรงธรรมวินัยสูตร นี้ละเป็นแก่นแท้เมืองบ้านแห่งเฮา *ประตูเมือง* ได้แก่ บีนหรือหน้าลาหลางง้าวหอก เครื่องอาวุธทุกชั้น ในหั้นแม่นประตู ที่พวกเสนาข้ามนตรีฮักษาอยู่ *ฮากเมืองนั้น* ได้แก่โหราเจ้าหมอโหรผู้ฉลาด ฮู้เหตุดีและฮ้ายสิมาเข้าสู่เมือง *เหง้าเมืองนั้น* ได้แก่เสนาผู้คนหาญเฒ่าแก่ เป็นผู้คงเฮียงหมั้นบ่ผันปลิ้นเปลี่ยนแปร *อันชื่อเมือง* ได้แก่ตากวานบ้าน ตาแสงผู้สัตย์ซื่อ ราษฎรก็หากสุขอยู่ด้วยดอมเจ้าคู่ซู่อัน *ฝาเมืองนั้น* ได้พลาหาญกล้า โยธาแกล้วเก่ง กับทหารผู้กล้าอาจพื่นข้าหมู่เขา

กับข้าเสิกสิเข้ามายาดชิงเมือง *แปเมืองนั้น* ได้คุณพระยาเจ้า ผู้ทรงธรรมทศราช เป็นผู้อาจเก่งกล้าผญาล้ำลึ่นคน ผู้ตั้งในธรรมพร้อมและศีลธรรมสัตย์ซื่อ เป็นผู้ดียิ่งล้ำ พลข้าอยู่เกษม *เขตเมืองนั้น* ได้เสนาข้ามนตรีผู้อามาตย์ ผู้ฉลาดอาจรู้เขตบ้านและเขตเมือง บ่อนนั้นดีหรือฮ้าย มีคณหรือบ่ นี้ละเป็นเขตบ้านเมืองแท้อย่างดี *สติเมือง* ได้แก่ เศรษฐีเจ้า ผู้เป็นดีมีมั่งและผู้ตั้งตลาดซื้อค้า หาซื้อจ่ายของ ผู้ที่ทำถืกต้องคองธรรมเนียมแต่ปางก่อน บ่แมนแนวโจโรหลอกหลอนลวงต้ม นี้ละเจ้าสติเมืองเกินมันแม่น *อันใจเมือง* ได้แก่แพทย์ผู้ฮู้ยาแก้ใส่คนอันไทเฮาเรียกว่าหมอกล้า ผู้หายามาบัวปืน ฮู้จักพยาธิฮ้ายยาแก้ถืกกัน นี้ละเป็นใจแท้เมืองคนเจริญยิ่ง *อีกค่าเมือง* ได้แก่ภูมิภาคพื้น ดินฟ้าค่าแพงภูมิประเทศบ่อนแล้ง หรือชุ่มดินงามอีกทั้งชาวพลเมืองก็ดั่งเดียวกันแท้ ผู้สิทำคุณให้เมืองตนเจริญเด่น และดินฟ้าหมู่นั้นสำคัญแท้กว่าเขา นี้ละสินำผลเข้านา ๆ หลายอย่าง ของต่าง ๆ หมากไม้ ก็มีด้วยแผ่นดิน *เมฆเมือง* นั้นสุขยิ่ง นี้กะเป็นมิ่งบ้านเมืองแท้อย่างดี มันหากเหมิด ท่อนี้ครองราชราชา ฯ/–

บทกลอนนี้ เป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความเฟื่องฟูรุ่งเรือง ทางวรรณคดีของประชาชนชาติอ้ายลาว แต่โบราณว่า มีอัจฉริยะ หรือเป็นเจ้าบทเจ้ากลอนเพียงใด แม้แต่จารีตประเพณีอันเป็นกรอบสำหรับประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคล ตลอดจนกระทั่งกติกา ในการปกครองบ้านเมือง สำหรับชนชั้นปกครอง ประดุจรัฐธรรมนูญจารีตประเพณี ของประเทศอังกฤษก็ยังจารึกไว้เป็นบทกลอนเพื่อที่จะให้เป็นภาษาที่สละสลวย แพร่หลาย จนซึมซาบเข้าถึงจิตใจของสมาชิกในสังคมทุกคนได้ง่าย

คองสิบสี่สำหรับพระสงฆะเจ้า

ข้อหนึ่ง – ให้พระสังฆะเจ้าสูตรเฮียน ธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและฮักษาศีล ๒๒๗ อย่าให้ศีลด่างพล้อย และศีลขาด

ข้อสอง – ให้บัวละบัตรกุฏิวิหาร บ่ตาดกวาดยู อย่าให้วัดเศร้าหมอง

ข้อสาม – ให้ปฏิบัติจัดทำ ไปตามศรัทธา ชาวบ้านนิมนต์มีการทำบุญให้ทาน บวช หด เป็นต้น

ข้อสี่ – เถิงเดือนแปด ให้เข้าวัสสา ตลอดสามเดือน จนเถิงเดือนสิบเอ็ดแฮมค่ำหนึ่ง แต่เดือนสิบเอ็ดแฮมค่ำหนึ่งไปหาเดือนสิบสองเพ็ง ให้ฮับผ้ากฐิน ฮักษาคองผ้าเถิงสี่เดือน

ข้อห้า – ออกวัสสาแล้ว ฤดูเหมันตะ (ฤดูหนาว) ภิกขุสังฆะเจ้าเข้าปริวาสกรรม ฯลฯ

ข้อหก – ให้เที่ยวไปบิณฑบาตร ตามบ้านน้อยบ้านใหญ่ อย่าให้ขาด

ข้อเจ็ด – ให้สูตรมนต์ ภาวนา ทุกคืน วัน อย่าขาด ฯลฯ

ข้อแปด – เถิงวันศีลดับ ศีลเพ็ง ให้ประชุมกันทำอุโบสถ สังฆกรรม อย่าขาด

ข้อเก้า – เถิงเทศกาลบีใหม่ ทายกไหว้ขี่วอ แห่น้ำไปสรงพระพุทธรูป พระธาตุเจดีย์ ฯลฯ

ข้อสิบ – สังกาช บีใหม่ พระเจ้ามหาชีวิต ไหว้พระ ให้สรงน้ำในพระราชวัง และบาสีพระสังฆะเจ้า

ข้อสิบเอ็ด – ศรัทธาชาวบ้านนิมนต์สิ่งใด อันบ่ผิดคองวินัย ก็ให้ปฏิบัติตาม

ข้อสิบสอง – เป็นสมณะให้พร้อมกันสร้างวัดวาอาฮาม พระธาตุเจดีย์

ข้อสิบสาม – ให้ฮับทานของทายก ลือ สังฆะภัตร สลากภัตร เป็นต้น

ข้อสิบสี่ – พระเจ้ามหาชีวิต เสนาข้าราชการ มีศรัทธานิมนต์ มาประชุมกัน ในสิมแห่งใดแห่งหนึ่งในวันเดือนสิบเอ็ดเพ็ง เป็นกาละอันใหญ่ อย่าได้ขัดขืน

หมายเหตุ – ครองสิบสี่ประการ สำหรับพระสงฆ์นี้ เป็นหลักใหญ่ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ และได้สะท้อนให้เห็นท่วงทำนองการดำรงชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เป็นชีวิตที่เสียสละเพื่อประโยชน์คนส่วนมากและเป็นคุณให้แก่ทางฝ่ายบ้านเมือง อย่างไม่มีข้อขัดแย้งที่จะเป็นศัตรูกันได้เลย ถ้าสองฝ่ายยึดมั่นในหลักพระพุทธศาสนาอย่างเข้าร่วมกันจริง ๆ

คองสิบสี่

(ครองสิบสี่ข้อ–กฎหมายสำหรับคนทั่วไป)

ข้อหนึ่ง – เมื่อเข้ากล้าหมากเป็นฮวง เป็นหมากแล้ว อย่าฟ้าวกินก่อน ให้เอาทำบุญให้ทานแก่ผู้มีศีลกินก่อนแล้วจึงกินภายลุน.

ข้อสอง – อย่าโลภล่าย ตาย่อย ถอยตาสั่ง อย่าจ่ายเงินแดง แปงเงินคว้าง และอย่ากล่าวคำหยาบช้ากล้าแข็งต่อกัน

ข้อสาม – ให้พร้อมกันเฮ็ดฮั้วต้าย และกำแพงอ้อมวัดวา อาฮาม และบ้านเฮือนแห่งตนแล้ว ปุกหอบูชาไว้สี่แจบ้านและเฮือน

ข้อสี่ – เมื่อจักขึ้นเฮือนนั้น ให้ส่วยล้างตีนเสียก่อนจึงขึ้น

ข้อห้า – เมื่อเถิงวันศีล ๗–๘–๑๔–๑๕ ค่ำ ให้สมมา(ขอขมา) ก้อนเสา แม่คีไฟ หัวขั้นได และประตู ที่ตนอาศัยซู่ค่ำคืน

ข้อหก – เมื่อจักนอนให้เอาน้ำส่วยล้างตีนก่อนจึงนอน

ข้อเจ็ด – เถิงวันศีล ให้เอาดอกไม้ธูปเทียน สมมา (ขอขมา) ผัวแห่งตน และเถิงวันอุโบสถให้แต่งดอกไม้ ธูปเทียนไปเคน (ถวาย) พระสังฆะเจ้า

ข้อแปด – เถิงวันศีลดับ ศีลเพ็งมานั้น ให้นิมนต์พระสังฆะเจ้ามาสูตรมุงคุลเฮือน และทำบุญใส่บาตรถวายทาน

ข้อเก้า – เมื่อพระภิกขุมาบิณฑบาตนั้น อย่าให้เพ็นคองถ้า และเวลาใส่บาตรก็อย่าซุนบาตร และยามใส่บาตรนั้น อย่าใส่เกิบ กั้งฮ่ม ผ้าปกหัว อุ้มหลาน หรือถือเครื่องศาสตราอาวุธ

ข้อสิบ – เมื่อพระภิกขุเข้าปริวาสกรรม ชำฮะเบื้องต้นแล้วให้แต่งขันดอกไม้ ธูปเทียนและเครื่องอัฏฐบริกขารไปถวายท่าน

ข้อสิบเอ็ด – เมื่อเห็นพระภิกขุสังฆะเจ้ากายมา ให้นั่งลงยอมือไหว้ก่อน แล้วจึงค่อยจาระจา

ข้อสิบสอง – อย่าเหียบย่ำเงา เจ้าพระภิกขุตนมีศีลบริสุทธิ์.

ข้อสิบสาม – อย่าเอาอาหารเงื่อนกินตนแล้ว ไปทานให้แก่พระสังฆะเจ้า และเอาไว้ให้ผัวกิน จะกลายเป็นบาปได้อันใดในชาติหน้า ก็มีแต่แนวบ่ดี

ข้อสิบสี่ – อย่าเสพเมถุน กามคุณ ในวันศีล วันเข้าวัสสา ออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ ถ้าดื้อเฮ็ดได้ลูกได้หลานมา จะบอกยากสอนยาก

วิจารณ์ :

ท้าวผาแดง–นางไอ่

โดย พ.ณ. ฯลฯ จารบตร เรืองสวรรณ

วรรณคดีซึ่งมีอยู่ในหนังสือผูกที่สำคัญเรื่องหนึ่งคือ "ท้าวผาแดง–นางไอ่" หนังสือผูกนี้โดยปกติจารลงในใบลานเป็นตัวหนังสืออักษรลาว โดยทั่วไปตัวหนังสือที่ใช้อยู่ในแต่ก่อนนั้นมีอยู่ ๒ แบบ ตัวหนังสือลาวนั้นส่วนมากใช้ในวงการบ้านเมืองทางคดีโลกและวรรณคดี แบบที่สองคือ ตัวหนังสือธรรม ส่วนมากใช้ทางคดีธรรม คือใช้ในวัด แบบที่สาม คือตัวหนังสือขอม เป็นอักษรสำหรับจารึกพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทั้งสามแบบนี้ใช้เหล็กแหลมจาร (ขีด) จารึกไว้บนใบลานโดยใช้เส้นเชือกร้อยหรือผูกไว้ ถ้าหากมีขนาดยาวก็เรียกว่าหนังสือผูก ซึ่งมักจะเป็นเรื่องวรรณคดี ถ้าหากจารึกลงในใบลานขนาดสั้นก็เรียกว่า "หนังสือก้อม" โดยมักจะเป็นประเภทตำราต่าง ๆ ทางวิชาการ ตัวอักษรดังกล่าวข้างต้นนี้ รวมตลอดทั้งอักษรไทยสมัยพระเจ้าขุนรามกำแหง อักษรพม่า–มอญ มีลักษณะตัวกลม ๆ ก็เพราะใช้เหล็กแหลมจารลงในใบลาน คงจะดัดแปลงมาจากอินเดียโบราณด้วยกันทั้งนั้น

เค้าโครงของวรรณคดีหนังสือผูกเรื่องท้าวผาแดง–นางไอ่ เห็นจะมาจากตำนานในสังคม (ขอม) โบราณ แต่เป็นงานของนักปราชญ์ชาวอีสานที่ได้แปลหรือร้อยกรองไว้เป็นกลอนภาษาทำนองลาว เหมือนกับเรื่องอิเหนาซึ่งเป็นวรรณคดีไทยลาวที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากชวา อาณาจักรของขอมมีอาณาเขตถึงไหนเราจะสังเกตเห็นว่ามีปราสาทหินหรือกู่–เจดีย์อยู่ในบริเวณนั้น โดยเฉพาะทั่วบริเวณภาคอีสานแทบทั้งหมดจะมี "กู่" กระจายอยู่ทั่วไป "กู่" ขนาดใหญ่ก็เป็นที่ตั้งของเมืองใหญ่ตามสัดส่วน มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมืองโบราณทางภาคอีสานของไทยทุกวันนี้มีซากศิลปวัตถุสมัยมอญอยู่มากเหมือนกัน แต่ศิลาจารึกบางแห่งมีอักษรตัวธรรมซึ่งใกล้ไปทางหนังสือไทยอยู่ด้วย

ดังได้กล่าวไว้เมื่อเดือนที่แล้วว่า วรรณคดีอีสานมีจุดมุ่งหมายสำคัญที่จะแทรกคติสอนใจทางศีลธรรมด้วยเสมอ เรื่องท้าวผาแดง–นางไอ่ นี้ก็เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดว่ามีการเน้นหนักให้สำนึกถึงความเลวร้ายของการอาฆาต – พยาบาท – มาดหมาย เรื่องกรรม – เวร ตลอดจนความวินาศซึ่งเป็นผลมาจากการพนัน

ถ้าวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ จากตำนานเรื่องนี้จะมองเห็นภาพที่มีกลุ่มชนหนึ่งครอบครองดินแดนที่เป็นภาคอีสานอยู่เกือบทั้งหมด โดยเฉพาะผู้มีบทบาทสำคัญของเรื่องพญาขอมนั้นครองเมืองหนองหานน้อย มีลูกหลานวงศ์ตระกูลเดียวกันครองอยู่หลายเมือง เช่น มีขบวนแห่บั้งไฟจากเมืองต่าง ๆ มาร่วมงานบุญของพญาเมืองหนองหาน คือ

"อันว่าหลายชายท้าว**เชียงเหียนพ้าแดด** สองก็ตามเผ่าผู้แพงล้านที่ตน" "เมื่อนั้น ผาแดงท้าวถวายคะดีบนบอก เฮาก็หว้ายย่านน้ำไกลกว้างดุ่งเถิง เนาอยู่**ผาโพงพุ้นฮิมของ**นคเรศ" "อันว่าบา**สีแก้วเมืองหงส์**เสมอภาค กันแล้ว ไฟหากขึ้นสู่บั้งบ่อมีค้างแตกโตน" **เมืองเชียงเหียน** ได้แก่บ้านเอียดเชียงเหียน อยู่ในเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม เมือง**พ้าแดด**สูงยาง อยู่บ้านบักก้อมเข้าหลาม ในเขตอำเภอกมลาไสย เมือง**สีแก้ว**ผักแว่น อยู่ในเขตอำเภอเมืองร้อยเอ็ด **เมืองหงส์**เมืองทอง อยู่ในเขตจตุรพักตรพิมาน ส่วนเมือง**ผาโพงฮิม**ของนั้น ยังไม่แน่ว่าอยู่แห่งใด

ซากเมืองขอมโบราณมีอยู่ทั่วไปทุกจังหวัด เช่น เมืองเพ็ง อยู่ในเขตอำเภอเชียงยืน ซากเมืองโบราณใกล้อำเภอชุมแพ ดงเมืองแอม และโนนเมืองเก่าที่ตำบลทรายมูล อำเภอน้ำพอง เป็นต้น

ตำนานผาแดง–นางไอ่ นี้เป็นเรื่องของชาวขอม ในท้องเรื่องเราจะสังเกตเห็นมีคนต่างชาติจากขอมรุกรานเข้ามาในอาณาบริเวณนี้คือ พวกพระยานาค ซึ่งคงจะเป็นพวกไทย–ลาว เพราะมีเค้าเรื่องสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ไทย–ลาว เช่น

"เมื่อนั้น ราชาท้าวทั้งสองพระยานาค ก็จึงพากันนั้นถึงห้องแห่งตน พาเอาพลไพร่น้อยหนีจากหนองกระแส ตามบัญชาเทพพะแมนเมืองพ้า" โดยมีท้าวสุวรรณนาคนาโคบุกลงทางใต้ คือ "ท้าวก็พาพลสร้างถางภูบุก่น คนจึงเอ้นว่า**น้ำน่าน**กว้างคราวนั้นสืบมา" และมีท้าวสุทโธนาคราชบุกลงมาอีกทางหนึ่ง แต่งเป็นกลอนว่า "อันราชาท้าวสุทโธนาคราช พรากถิ่นดั้งเดิม

ผ้ายเผ่นหนี พากันซีดินหญ้าภูผาขุดก่น ขบคาบไม้ไปถีมผีกทาง หางกว่ายเบื้องฟาดผ่าภูผา ก็จึงเป็นคงคาแม่ของเขาเอ้น”....พระยานาคตนนี้มีบุตรชายชื่อภังคี ซึ่งหลงรักนางไอ่จนตัวตาย นางไอ่เป็นนางขอม แต่ท้าวภังคีเป็นคนต่างชาติกัน โดยสมมุติว่าเป็นนาค (ไทย–ลาว) ดังคำสอนของแม่ภังคีแต่งเป็นกลอนไว้ว่า “อันหนึ่งเฮาหากเป็นนาคน้ำถ้ำใหญ่เป็นโฮง เขานั้นเนาปรางค์ทองย่โฮงพันห้อง”

จุดสุดยอดของวรรณคดีเรื่องท้าวผาแดง–นางไอ่ อยู่ที่การเกิดแผ่นดินถล่มจนกลายเป็นหนองหานน้อย มีคำกลอนดังต่อไปนี้ “เมื่อเด็กซักไช้เถิงเที่ยงราตรี กรรมสิมาเวียนถองคอบสนองชาวบ้าน ดูดังบีนตำต้องธรณีน้าวหน่วง คือดังฟ้าแป่ม้างดินสะท้านหวั่นไหว ดินก็หวนหันปีนหลุบหล่มจมลง ปฐพีพอยพัดหลั่งลงทะลังหล้ม ฝูงหมู่รุกขาไม้ทั้งหลายหักโค่น ทั้งหมู่เฮือนและเล้าทะลายหล้มหล่มลง ท้าวก็โจมเอาแก้วกัลยานางไอ่ ฮีบมาไปเถิดน้องเมืองบ้านสิหล่มหลวง”

นิยายเรื่องแผ่นดินถล่มในภาคอีสานนี้ เห็นจะมีเค้าความจริงมาแต่โบราณดึกดำบรรพ์อยู่บ้าง เพราะดินแดนภาคนี้เชื่อว่าเคยเป็นทะเลน้ำเค็มจัดหรือทะเลตายมาก่อน เวลานี้ยังปรากฏซากสิ่งที่มีชีวิตซึ่งเป็นสัตว์น้ำโบราณเหลืออยู่เช่น มีซากหอยจำนวนมาก ชาวบ้านเรียกว่า “ขี้นกอินทรีย์” อยู่ในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด นอกจากนั้นเมื่อมีการสำรวจทางธรณีวิทยาโดยทำการขุดเจาะเปลือกดินในบริเวณแอ่งกลางโคราช มีเนื้อที่แหล่งเกลือหินใต้พื้นดินประมาณ ๒๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ตอนกลางแอ่งสกลนครประมาณ ๑๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร แหล่งเกลือหินสำคัญมีอยู่ในบริเวณที่ตั้งตัวจังหวัดชัยภูมิ เนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ ตารางกิโลเมตร มีชั้นเกลืออยู่ลึกจากผิวดินเฉลี่ยประมาณ ๒๐๐ ฟุต เป็นชั้นเกลือหนาลงไปอีกประมาณ ๓๐๐ ฟุต เท่าที่สำรวจแล้วจะมีเกลือประมาณ ๑,๕๐๐ ล้านตัน นอกจากนั้นยังมีแหล่งสำคัญอีกคือ ที่แหล่งอำเภอบำเหน็จณรงค์ ตลาดแค ทุ่งกุลาร้องไห้ มหาสารคาม อุดรธานี อุบลราชธานี ฯลฯ แหล่งต่าง ๆ เหล่านี้มีชั้นเกลือหนาตั้งแต่ ๕๐๐ ถึง ๑,๐๐๐ ฟุต ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งเกลือมหึมาของโลกแห่งหนึ่งที่จะนำเอามาใช้เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมเคมีเพื่อผลิตสินค้าประเภทเคมีภัณฑ์ได้อีกมากมาย เป็นความหวังที่จะพลิกแผ่นดินพัฒนาภาคอีสานได้มากที่สุด

ตามธรรมชาติของเกลือย่อมจะต้องดึงดูดน้ำเข้าไป ดังนั้น ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาในภาคอีสานจึงถูกแหล่งเกลือมหึมาของโลกดูดลงไปใต้พิภพเป็นส่วนมาก ทั้ง ๆ ที่ปริมาณน้ำฝนที่ตกลงมาในภาคอีสานก็ไม่น้อยกว่าภาคอื่น ๆ

สาเหตุที่อาจจะเกิดแผ่นดินถล่มกลายเป็นห้วงน้ำใหญ่ในภาคอีสานหลายแห่ง คงเป็นเพราะเกิดโพรงในชั้นเกลือที่รองรับอยู่ข้างใต้ กล่าวคือ อาจเกิดจากน้ำใต้ดินที่ระดับหนึ่ง ได้สลายชั้นเกลือที่รองรับพื้นดินอยู่ให้ละลายไป แล้วต่อมาแผ่นดินจึงยุบตัวลงเป็นหนองบึงดังกล่าว

จุดเด่นของนิทานท้าวผาแดง–นางไอ่ อีกข้อหนึ่งก็คือ มีการพรรณนาถึงประเพณีการทำบุญบั้งไฟ ซึ่งปัจจุบันนี้ก็ยังมีอยู่ในภาคอีสาน เพราะก่อนถึงฤดูทำงานหนักในรอบปีได้แก่การทำนา เมื่อยามเดือน ๖ ชาวภาคอีสานจะมีพิธีงานบุญสำคัญประจำปี คือ "บุญบั้งไฟ"

งานบุญนี้มีผู้ให้คำอธิบายถึงวัตถุประสงค์ไว้หลายอย่าง เช่น เพื่อทำการจุดไฟให้ขึ้นสู่เบื้องบนสำหรับไหว้พระยาแถน หรือเพื่อขอพรให้อยู่เย็นเป็นสุข ตลอดจนขอฝนต่อเทพยดาเพื่อการทำนา แต่วัตถุประสงค์ครั้งโบราณซึ่งไม่ค่อยมีผู้เอ่ยถึงและเข้าใจก็ยังมีอีกมาก เป็นต้นว่าเพื่อซักซ้อมการทำดินปืนไว้สำหรับใช้ป้องกันบ้านเมือง และข้อสำคัญที่สุดคือจะให้โอกาสแก่ประชาชนได้มาร่วมชุมนุมกัน เพื่อประสานความสามัคคีกลมเกลียวสนิทสนมกัน เป็นการเปิดโอกาสให้มีงานแสดงการละเล่นจนสุดเหวี่ยง ให้มีความสนุกสนานเบิกบานใจก่อนจะลงมือทำงานหนักประจำปี อันได้แก่การทำนา ซึ่งจะต้องใช้อาการ "หลังสู้ฟ้า–หน้าสู้ดิน" ตลอดระยะเวลาหลายเดือน

คำกลอนเกี่ยวกับบุญบั้งไฟของพระยาขอมมีดังนี้ "เฮาจักตามฮีตเค้าเฒ่าเก่าคองหลังกูจักพาสูทำแต่งบุญแปลงสร้าง เดือนหกขึ้นวันเพ็งสิบห้าค่ำ กับทั้งเบิกแผนกพร้อมวันซ้ำส่งบุญจักได้มีการเล่นไพ่หางบั้งหมื่น กับทั้งมีบวชพร้อมสรงน้ำราชครู"

"เซียงเหียนพร้อมไวเบียงไปไส่ บอกให้ได้ไฟบั้งหมื่นปลาย
กับทั้งไฟตะไลพร้อมไฟพะเนียงเป็นดอก...."

"พากันตกแต่งสร้างผามกว้างซ่วงสูง ฝูงหนึ่งให้ได้ไม้เสาใหญ่ปุกผาม
บ้านน้ำม้องสามพาดพันดอน ให้เขาหาตงกอนก่อผามมุงหญ้า"

“แล้วจึงปุนแปงให้ไผมันฮู้ฮ่อม
บ่ให้เคืองค่าฮ้อนเมืองใดมาสู่
คนหญิงให้หาแพรค้นหูก
บ่ให้เขินขาดแท้สรรพสิ่งแนวใด
ให้สูพากันเข้าดงหนาหาค่วา
ทั้งเข้าปุ้นลอดซ่องยาคู
วัวควายพร้อมกวางฟานสัตว์ป่า
นานาพร้อมสุราหาใส่
“ตั้งหากงามเหลือล้นไฟหางเดียนคาด
มีทั้งสับดอกไม้ติดใส่ตามหาง
เป็นที่ผากฏแท้ไฟหางบั้งใหญ่
เขาหากปุนแต่งเอ้บีดกระดาษลิงลาย
นับแต่ไฟหางได้พันปลายบั้งหมื่น

“เดียรดาษล้นคนเข้าคั่งโฮม
ฝูงหมู่พิณพาทย์ฆ้องดังก้องสนั่นเมือง
ฝูงหมู่ไทกลองเส็งเบ่าชะในไปหน้า
บางพ่องเสพพาทย์ฆ้องดังก้องขื่นระงม
คับคั่งแน่นคนล้นมืดมัว
ฝูงหมู่สาวส่ำน้อยทั้งเฒ่าแก่กะเทิน
พิณพาทย์พร้อมทั้งได้พ่องระบำ
บางพ่องวางมวยตบต่อยตีกันเล่น
....ทางมือพ้อนตาซอนหาคู่
ล่างพ่องปั้นเตี่ยวจ้อนคึงข่อหมอมวย
สาวก็พากันย้อนนำชายพ้อนใส่
ตกแต่งค้ำกันไว้สู่เฮือน
พลูหมากพร้อมเตรียมไว้แต่ไกล
ทุกทั่วหน้ามาพร้อมสู่คน
คนซายไปหากินค่วา แลนเห็นเหม่น
ให้สูไปเที่ยวค้วาหาไว้ใส่บุญ
ปูปลาผักพืกแฟงหาไว้
ให้สูหาแต่งไว้ไหส้มไข่ปลา
ไหใหญ่ต้มดองไว้สูเฮือน....”
เขาก็พันกระดาษเจี๊ยคำหุ้มห่อดี
ตั้งหากงามเอาเหลือดังสิบินเมือฟ้า
มีทั้งไฟลูกท้าวชาวบ้านหมื่นขุน
บ่อาจคันฉานับมากมายเหลือล้น
ไฟดอกไม้สามฮ้อยใส่เกวียน”
มีทั้งสมณาเจ้าไหลมาเดียรดาษ
ฟังยินเสียงคื่นเค้าเขาแห่ไฟหลวง แลเยอ
บางผ่องยอขาพ้อนตามทางแอะแอ่น
ฟังยินทมทมล้นคนหลายเหลือท่ง
พากันสัวสัวเข้าสาวฮามทั้งบ่าว
ฟังเสียงทมทมก้องเสียงกลองซอขลุ่ย
มีทั้งลำและพ้อนย้อนแย่งตามทาง
ลางคนเต้นสักคะโยนเยงบีบ
ตาหากเหลียวเบิ่งชู้มือพ้อนใส่กัน
เขาก็พากันกวยแกว่งแขนแบนพ้อน
ไผกะได้แต่พ้อนคือม้อนซักใย

.....เบิงเขาพากันเอ้ถือแพรดอกผักแว่น นุ่งเสื้อแขนก้อม ๆ ซอมซู้สู่ทาง
บางพ่องถือแพรแห้ลแพรแดงแสงอ่อน ทาสีนวลแต่งเอ้แพรค้องก่องถนน
เขาก็สนลนเข้าหายามเซาตูบ ทุกทั่วบ้านมาพร้อมพร่ำกัน”

บทกลอนที่แสดงความรักความอาลัยในวรรณคดีเรื่องนี้ก็มีอยู่พรั่งพร้อม เช่น เมื่อท้าวผาแดงกล่าวคำสั่งลานางไอ่ มีความดังต่อไปนี้

บัดนี้พี่สิได้พรากน้องเหินห่างกัลยาก่อนแล้ว สิได้ฮามแพงขวัญดุ่งทางเดินผ้าย
สายใจแก้วจอมขวัญอ้ายสิสั่ง บัดนี้สูรย์ส่องแจ้งแสงผ้ายฮุ่งมา แล เด
ปลาสิลาน้ำคำเอยสิเอ็นสั่ง ชั่งสิไกลลูกโต้นคนสิให้แอ่วนำ
คำสิไกลสายสร้อยกลอยมันสิลาบ่า หมาสิลาเข้าบั้นกระสันไห้แอ่วนำ น้องเอย
ปูปลาสิลาน้ำเข้าก่ำสิลาหนอง บัวทองสิลาบึงบ่าวพี่ชายสิลาน้อง
หนองสิลาน้ำนาทามสิลาท่งไปแล้ว ผมบ่งลากะต้นหวีสิซ้นบ่อนใด

นับมื้อไกลกันแล้วนับมื้อหัวมันแกวสิได้เอ็นสั่งไฮ่ นางไอ่น้องอวนอ้ายสิจากไป ก่อนแล้ว

นับมื้อไกลไปแล้วหัวเฮือสิไกลผึ้ง ดอกสะมั่งลาจากก้านฟานเอยสิลาน่าง
หมากข่างสิได้ไกลหมากกิ้งชิงสิไห้ต่อนกทา กาสิไลไก่น้อยอ้อยสิห่างฮามสวน
ลำดวนหอมสิห่างกอไกลต้น ฝนสิลาฟ้าปูปลาสิลาบวก
ฮวกสิลาแม่น้ำนางน้อยค่อยอยู่ดี ปลีสิลากล้วยควายบักเลสิลาท่ง
กระด้งสิลาม้อนสวนมอนสิลาจ่อ ปอสิลาเชือกอ้องควายนั้นค่อยอยู่ดี
ศรีสิลาหน้าปาทาสิลาเกิบไปแล้ว เสบสิลาบีแอ้แคนได้ขุ่ยซอ
นอสิลาช้างสางเสือสิลาบ่าไปแล้ว สระสิลาหญ้าถ้วยยาสิลาข่วน
ทวนสิลาหญ้าฝาเฮือนทั้งทอด ติบนวดลากะซ้าบอกปูนนั้นค่อยอยู่ดี แด่เนอ
พี่สิลาเมือห้องผาโพงเมืองพ่อก่อนแล้ว พี่บ่รออยู่ช้าไปแล้วสิมั้นมา น้องเอย

สำหรับบทโศกก็มีอยู่มากเช่นในตอนที่ท้าวภังคีจวนจะสิ้นชีวิต เป็นต้นว่า

“อันว่าบาบุญท้าวภังคีเป็นกะฮอก มัวแต่กินหมากไม้ตาสีงใส่นาง
ท้าวบ่เหลียวลงใต้ทางดินเขาสิลอบ เขาสิจอบฆ่าท้าวบ่มีฮู้เมือคิง....

.....เป็นน่าสงสารเด่ภังคีสิมุดมอด
พรานก็แนศรขึ้นขะโมงตาเผลียงผ่า
พรานก็ยิงเสียซ้ำศรตำตัวกะฮอก
อันว่าภังคีท้าวโทมนาหนักหน่วง
เป็นที่เวทนาท้าวบาสีสมสะอาด
อันว่าบาคานท้าวคนิงเถิงคุณพ่อ
ลูกหากลาแจ่มเจ้ามาเที่ยวทางไกล
ลูกจักมรณาเม้ยนเป็นผีเสียจาก
ลูกหากดลคำห้ามสองเขือพ่อแม่
ท้าวเกือกกลิ้งดั้นท่าวไปมา
พิษพุ่งฮ้อนเท่าทั่วตัวตน
ท้าวจึงฮอมขันธ์ห้าดาตนเอ้นสั่ง
พี่จักมรณาเม้ยนเป็นผีเสียจากนางแล้ว.....
...ค่อมว่าท้าวสั่งแล้วสิใจขาดเฮฮน
....ข้าก็พลัดพรากบ้านข้ามด่านกันดาน
ข้าบ่ผิดเถียงถ้อยแถลงลมลวงโลก
....บัดนี้ข้าจักมุดมอดเม้ยนชีวาขาดเขินจิต
เขาสิขนไปถิ่มทางใดอย่าให้ขาด
ให้คนกินเสียเสี่ยงทั้งเมืองเกลียงอ่อยฮ่อย
ขอให้มังสังซ้นหอมน้วเท่าทั่ว
สิบได้แจ่มเจ้านางไท้ไอ่สมร
แนใส่ตาผัดไปถึกกะด้นแนก้นผัดถึกหัว
ท้าวก็เจ็บแสบฮ้องศรหน่องผ่าทรวง.....
เพราะเพื่อศรเสียบจ้ำทวงท้าวท่าวตาย
ชาติก่อนเคยก่อไว้กรรมใช้เมื่อลุน
กับทั้งพระแม่เจ้าแพงล้านจากมา
เลยเล่าเวรนำทันหมู่คนปองฆ่า
จักได้พรากแจ่มเจ้าสองเฒ่าค่อยอยู่ ดีถ่อน
จึงได้วิโยคฮ้างฮามแก้วแม่คิง.....
ก็หากเวทนาหนักหน่วงในใจสะบั้น
ก็หากทนทวงอุกบ่ตายทะลอนเย้อน
ศรีสะอาดน้องนางไท้ไอ่สมร
บาก็ตกลงมาแต่เทิงปลายไม้
เพื่อจักดูนงคานไอ่คำจำหน้า
บ่ได้ชิงยาดชู้เมืองบ้านท่านผู้ใด
ขอให้มังสังเหลือหลากตาเต็มพื้น
ขอให้เดียรดาษล้นเต็มพื้นแผ่นดิน
ทั้งหัวเด็กเล็กน้อยกินข้อยสู่คน
เดียรดาษล้นตามพื้นแผ่นดิน....

ในที่สุดบรรดาผู้ที่กินเนื้อกะรอกเผือกของท้าวภังคีรวมทั้งนางไอ่ก็ถูกธรณีสูบ แผ่นดินถล่มโดยผีมือของพวกนาค (ขอมพ่ายหรือเสียบ้านเมืองให้แก่พวกนาคหรือไทย–ลาว) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

หนังสือผูกเรื่องท้าวผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณคดีอมตะและมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับชาวอีสาน และฝั่งซ้ายแม่น้ำของ (โขง) เรื่องหนึ่ง

อรรถาธิบาย เชิงวิเคราะห์

“วรรณคดี เรื่องผาแดง นางไอ่”

(โดยผู้ไม่ประสงค์ออกนาม)

ในเชิงประวัติศาสตร์สังคม วรรณคดี เรื่องผาแดง นางไอ่ ก็คล้ายกับวรรณคดีลาวหลาย ๆ เรื่อง ต่างก็สะท้อนให้เห็นการต่อสู้ทางชนชั้น (Class Struggle) ของสังคมยุคโน้นอย่างชัดเจน

แม้แต่ละคน ในแต่ละยุค จะเรียกอาณาบริเวณที่เป็นภาคอีสานของประเทศไทยทุกวันนี้ ว่าอาณาจักรขอม อาณาจักรศรีโคตบูร หรืออื่นใดก็ตาม แต่ที่แน่และมีหลักฐานที่รับรองกันแล้ว ก็คือ กว่า ๕–๖ พันปีมาแล้ว ดินแดนแผ่นนี้ ก็เคยเป็นแหล่งอยู่อาศัยของชุมชนที่มีความศิวิไลมาแล้ว (หลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านเชียง จ. อุดรธานี) และในประมาณคริสตศตวรรษที่ ๖–๗ ประวัติศาสตร์ก็ได้ให้ข้อมูลว่า “....มีอิทธิพลวัฒนธรรมเขมร มาปรากฏอยู่ตามบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำมูล.....ซึ่งเป็นแม่น้ำเส้นสายโลหิตของชนชาติลาว คู่กับเส้นสายโลหิตที่สำคัญ คือแม่น้ำของ (แม่น้ำโขง)

การมีอิทธิพลของกลุ่มชน ที่เรียกว่า ชนชาติอื่นหรือที่เราพากันเรียกว่า พวกขอม หรือแม้อิทธิพลของชนชาติอื่นจากนั้น มาปรากฏอยู่ก็ตาม มันก็อาจเป็นเพราะอาณาบริเวณนี้ ถูกครอบครองโดยตรง จากชนชาตินั้น ๆ ก็ได้ หรือไม่ก็ เป็นเพียงอิทธิพลที่แพร่มาผ่าน การแลกเปลี่ยนสัมพันธ์กันก็ได้ เช่นการทำมาหากิน การค้าขายไปมาหาสู่กัน การโยกย้ายถิ่นที่อยู่ ฯลฯ

ที่แน่นอน ที่น่าคิดอีกอย่างก็คือ การขุดค้นทางโบราณคดี ของวิลเลี่ยม จี ไซลโฮม เรื่อง.....(นิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๑ เล่ม ๔ พ.ศ. ๒๕๑๐) ที่ท่าน จารุบุตร เรืองสุวรรณ

อดีตประธานรัฐสภา ยกมากล่าวถึง ในบทความของท่านเรื่อง โปงลาง นั้น ซึ่งท่านก็ได้สรุปว่า "....อาณาบริเวณภาคอีสาน เคยเป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรม วัฒนธรรมอันสูงส่งมาแต่บรรพกาล มีอายุยืนนานกว่าจีนและอินเดีย มีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนสมัยพุทธกาลหลายพันปี เพราะเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องประดับบางชิ้น มีผู้เชี่ยวชาญพิสูจน์ว่า มีอายุกว่า ๖,๐๐๐ ปี (พงศาวดารชนชาติอ้ายลาว (ไทย) ว่าชนชาติอ้ายลาว (ไทย) มีประวัติศาสตร์ของตนมากว่า ๙,๐๐๐ ปี) เรื่องที่น่าแปลกก็คือ การพิสูจน์โครงกระดูก กะโหลกศีรษะมนุษย์สมัยสำริดภาคอีสานนั้น ปรากฏว่าเป็นมนุษย์พวกผิวเหลือง มองโกลลอยด์ และมีรูปร่างลักษณะขนาดเดียวกับคนพื้นเมืองภาคอีสานปัจจุบัน ที่อาศัยอยู่ท้องถิ่นนั้นเอง...."

ฉะนั้น จากการพิสูจน์ตามหลักวิชาการโบราณคดี ประกอบกับหลักฐานด้านวัฒนธรรมด้านศิลปวรรณคดีที่ตกทอดมาให้เห็นว่า ชาวอีสานทุกวันนี้ก็คือ ลูกหลานของคนอีสานยุคก่อนโน้นนั่นเอง แม้ว่าพวกเขาแต่ละยุค แต่ละสมัย จะได้รับอิทธิพลวัฒนธรรม ประเพณี (ภาษา ศาสนา ระบอบการดำรงชีวิต เศรษฐกิจและการเมือง) แตกต่างกันไปก็ตาม ซึ่งก็เป็นกฎเกณฑ์การวิวัฒน์ของสังคม ก็มิได้หมายความว่า พวกเราอีสาน เป็นคนอื่นอีกต่างหาก และที่ยิ่งให้เราภาคภูมิใจเป็นพิเศษ ก็คือ พวกเราเป็นผู้สืบทอดเป็นทายาทของบรรพบุรุษ ผู้เคยยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองมาแล้ว และพวกเราก็ได้ทำหน้าที่ ผู้สืบทอดมรดก อันมีค่ามิได้เหล่านี้ ของพ่อแม่เรามาได้อย่างดี กระทั่งทุกวันนี้

เรื่องผาแดงนางไอ่ ในแง่ของอรรถรสวรรณคดี ได้สะท้อนรสแห่งความงามของศิลปะประเภทนี้อย่างล้ำลึก เช่นที่กล่าวถึง ความรักอันยิ่งใหญ่ของบรรดาผู้มีอำนาจ เมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะของท้าวภังคี ลูกชายพญานาค เป็นต้น แต่ในแง่ของการเมือง การปกครองแล้วมันสะท้อนให้เห็นว่า ได้มีการต่อสู้ การทำสงครามกันอย่างเอาชีวิตเป็นเดิมพันทีเดียว จนถึงขนาดเสียบ้านเสียเมือง สูญชาติเสียเผ่าพันธุ์ และในเรื่องที่กล่าวถึง การล่มจม (เมืองล่มเป็นหนองหาน) ของเมืองพวกพญาขอม นั้น เราอาจเป็นได้เป็นสองด้านคือ–

ด้านหนึ่ง สะท้อนให้เห็นการรุกไล่ การครอบคลานเข้ามากลืนกินอิทธิพลของพวกขอม จนกระทั่งทำให้ฐานะทางสังคม หรือความเป็นเจ้าของของพวกขอมที่มีมาก่อนนั้น ต้อง

สั้นสุดลง สองฝ่ายที่รุกไล่กันกลืนกินกันระหว่างสองพวกนี้ ได้แก่ "พวกนาค" (นาค เป็นชื่อสัตว์สมมติที่ชนชาติหนึ่งคือลาว นับถือว่า เป็นสัตว์มีฤทธิ์มีอำนาจบันดาล สามารถแปลงเพศเป็นมนุษย์ได้ ซึ่งคตินิยมเช่นนี้ แม้ในทางพุทธศาสนาก็ตรงกัน เช่นเดียวกับที่ชนชาติจีนนับถือ "มังกร" ว่าเป็นสัตว์มีฤทธิ์บันดาล ฉะนั้นเมื่อพูดถึงนาค จึงหมายถึงชนชาติลาว ถ้าพูดถึง มังกร ก็หมายถึงชนชาติจีน) กับพวก ขอม ซึ่งเป็นพวกที่มีอำนาจครอบครองอยู่ ณ อาณาบริเวณที่วรรณคดีกล่าวถึงคือที่เป็นหนองหาน ในเขตจังหวัดอุดรธานี จังหวัดสกลนครและที่อื่นใกล้เคียง ซึ่งการรุกไล่กลืนกินกัน โดยกระบวนการเช่นนี้ ก็เป็นสงครามชนิดหนึ่งที่ไม่ง่ายนักที่จะป้องกันได้ โดยเฉพาะสำหรับฝ่ายที่อ่อนแอทางด้านเศรษฐกิจ และ ความสำนึกรวมหมู่ เช่นพวกขอม ที่ประสบมาแล้ว

แต่อีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการใช้ยุทธวิธีที่หนึ่งประสานกับการทำสงครามอย่างเปิดเผยรุนแรง เช่น การที่พวกพญานาค ต้องการที่จะให้นางไอ่ (สาวงามลูกเจ้าเมืองขอม) มาเป็นลูกเมีย ก็เข้าร่วมการแข่งขัน จูด (ยิง) บั้งไฟ อันถือเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นในการเข้าแทรกแซง และแล้วก็ใช้การเอาเหยื่ออ่อย คือเอากระฮอกต่อนที่ทุกวันนี้ เราอาจเทียบได้กับการเอา "การช่วยเหลือด้านเศรษฐกิจ" หรือ การให้ฝ่ายตรงข้ามกินสินบน กินข้าวเก๊าเจียะ เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในวงการเมือง การทูต ประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางทุกวันนี้ ซึ่งก็เป็นที่รู้กันดีอยู่แล้วว่า บรรดาผู้นำหรือผู้มีอำนาจ หลาย ๆ ประเทศที่เขลาต่อกระบวนการเช่นนั้น เสียผู้เสียคน ที่สำคัญคือเสียประเทศ สูญชาติกันมามากต่อมากแล้ว ที่วรรณคดีลาวเรื่อง เมืองหนองหานล่มของ อาณาจักรขอมของพ่อนางไอ่นั้น *เป็นบทเรียนที่สะท้อนให้เห็น การเห็นแก่กิน เห็นแก่ได้ที่พาให้บ้านเมืองล่มจม*

เราเห็นมาตลอดประวัติศาสตร์มนุษยชาติว่า กลุ่มชนใด สังคมใด หรือแม้เอกชนคนใด จัดการปัญหาการทำมาหากินไม่ได้ดี ก็ย่อมถูกฝ่ายที่เหนือกว่า ดีกว่า ทำลาย กลืนกินได้อย่างง่ายดายและก็เป็นการตายที่ยากแก่การกู้คืนได้ เพราะการอยู่กิน (เศรษฐกิจ) เป็นพื้นฐานสำคัญของทุกสิ่ง แม้พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า "สัพเพ สัตตา อาหารัฏฐิติกา สัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ได้ด้วยอาหาร"

การที่ชาวเมืองพญาขอม ซึ่งยุคนั้นเรียกชื่อเช่นนั้น เห็นแก่ปากแก่ท้อง "กินกระฮอกก่อน" ของพวกพญานาคเข้าไป ก็พากันตกเป็นเครื่องมือรับใช้กลอุบายของฝ่ายพญานาค พากันทิ้งบ้านทิ้งเมือง หนีไปอย่างไม่รับผิดชอบ และฝ่ายพญานาคก็เข้าทำลายเมือง และเปลี่ยนสภาพจากเมืองขอม เป็น หนองหาน เป็นเมืองที่อยู่ของพวก นาค ที่เป็นพวกอยู่น้ำมาแล้วดังเมือง หรือ "หนองหาน" ที่เราเห็นอยู่ในเขตอำเภอหนองหาน อำเภอกุมภวาปี ฯลฯ ในตราบเท่าทุกวันนี้

ชนชาติลาวที่ส่วนมากได้ครอบครองอยู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล ครั้งกระโน้นแม้จะมีความยิ่งใหญ่ในเชิงการยุทธ และขยายอาณาเขตอิทธิพลทางศาสนาและศิลปวัฒนธรรมจนเอาชนะพวกที่เราเรียกว่า ขอม ดังเรื่องราวในวรรณคดี ผาแดงนางไอ่ นั้นได้ แต่บทเรียนอันนั้น ก็มีคุณูปการให้เรารุ่นหลังสามารถพิทักษ์ประเทศชาติ เผ่าพันธุ์เชื้อไขของตนไว้ได้ ยังมีสติรู้ทันไม่หลงใหลไปกิน กระฮอกก่อน หรือกินก็กินอย่างการจำแนก มีสติรู้ทัน หรือพระเรียกว่า มีโภชเนมัตตัญญุตา

โดยเฉพาะในยุคใหม่นี้ อิทธิพลวัฒนธรรมจากประเทศอื่น ชนชาติอื่น ได้ถูกนำเข้ามาเป็นเงื่อนไขในการครอบงำ อีกฝ่ายหนึ่งนั้น บางทีก็เป็นเรื่องเหลือวิสัยที่จะต่อต้าน หรือที่เราเรียกว่า เป็นการยอมรับ การจำยอมรับเอา ทั้งโดยตรงหรือ โดยอ้อม ถ้าเผลอเพียงนิดเดียวก็พลาดได้อย่างง่ายดาย

การที่ชนชาติ อ้ายลาว (ไทย) หรือที่เรียกว่า ประชาชาติลาว แม้ครั้งหนึ่ง หรือหลาย ๆ ครั้ง (ก่อนนั้น) อาณาจักรที่พวกตนครอบครองอยู่ ได้เกิดการแบ่งแยกแตกออกไปตามกฎเกณฑ์วิวัฒน์แห่งการต่อสู้กันทางชนชั้นของมนุษย์ชาตินั้น มันก็เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ แม้จะเรียกชื่อเป็น รัฐอื่น ประเทศอื่น ไปตามกาลสมมติ การเรียกในยุคนั้น ๆ แต่ที่ชนชาติลาว ยังภาคภูมิใจ และกล่าวได้ว่า พวกตนเป็นชนชาติที่มีความเจริญมาแล้ว นับหลาย ๆ พันปี นั้นก็คือ ภาษาลาว ประเพณีวัฒนธรรมลาวและศิลปวรรณคดีลาว ได้มีอิทธิพลแผ่ซึมลึกเข้าไปอยู่ในทุกเขตประเทศที่ทุกวันนี้อยู่ใกล้เคียงและแม้ห่างไกลนั้น อย่างไม่สามารถปฏิเสธได้ ยิ่งการที่เราสามารถมีความเป็นเอกราช เป็นตัวของตัวเองได้มากและสมบูรณ์เพียงใด ไม่

ว่าในสถานะใด ๆ ย่อมเป็นคุณูปการยิ่งแก่ความเป็นลาว หรือเกียรติอันสูงส่งแห่งชนชาติอ้ายลาวในอดีตอันยาวนานอย่างยิ่งทีเดียว.

ฉะนั้น จากวรรณคดีลาว เรื่อง ผาแดง–นาไอ่ง เราอาจเห็นได้ถึง ทั้งด้านวัตถุและจิตใจที่มีความเจริญของชนชาติที่ลาวมีส่วนอยู่ คือ.–

– การเป็นต้นคิด เป็นผู้สามารถผลิตบั้งไฟ หรือที่ทุกวันนี้ พัฒนามาเป็น จรวด เป็นเทคนิคที่ก้าวหน้าที่สุดในโลก โดยเฉพาะ เรื่อง อุปกรณ์สำคัญในการยิงบั้งไฟ และจรวด ก็คือ ดินปืน (เชื้อเพลิงระดับแรก) ที่ครั้งหนึ่ง เคยมีพวกฝรั่งยอมรับว่า จีน เป็นผู้ให้กำเนิดนั้น ชนชาติลาวเรา ได้สะท้อนให้เห็นว่า เรารู้และผลิตใช้มาก่อนนั้นแล้วมิใช่หรือ หรือเขาเห็นเราเป็นจีนไปหมด ดังที่ฝรั่งทั่ว ๆ ไปมักเรียกคนเอเซีย หรือพวกที่อยู่ใกล้จีนว่า จีนไปหมด เพราะความไม่รู้ไม่สามารถจำแนกได้ ในยุคโน้น กระนั้นหรือ

– ให้เห็นการต่อสู้ที่ใช้กลวิธี ทางเศรษฐกิจ มาครอบ มาทำลายกัน ผสมผสานกับการต่อสู้ด้วยกำลังรุนแรงระหว่างพวกพญานาค กับพวกพญาขอม โดยไม่คำนึงว่า พวกลาวเราจะเป็นฝ่ายไหน ก็เป็นคติเตือนใจให้เห็นได้ดีว่า คนที่สามารถว่า แข็งแรงกว่า รู้ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดีกว่า ตามกาลเทศะที่เปลี่ยนไปนี้ เป็นการพิทักษ์ตัวเองให้สามารถดำรงอยู่ได้ในโลกแห่งการต่อสู้นี้ อันเป็นเรื่องที่ชนชาติลาวเรามีเลือดและวิญญาณอันนั้นมาแล้ว อย่างสมบูรณ์.

ภาษิต “ลาวโบราณ”

ต. เต่าน้อยเดินไต่ตามหนอง ตามกระบวนของมีตีนหากไต่ไปแคมน้ำ
ตอตายตั้งกลางไพรหากฮู้บ่งใบหลื่อ ตายแล้วกลับต่าวปันบีนขึ้นบ่งใบเป็นบ้อ
ตาลลำด้วนข้วนัวต้นตาลเดี่ยว เหลียวเห็นของหมู่นี้เมืองบ้านหากซุ่มเย็น
ตมติดเอาตมล้างแถมกันให้มันค่อง น้ำติดเอาน้ำล้างแถมซ้ำตื่มผู้ดี
ตกต่ำค้อยต่ำนำทุกข์ก็ดีดาย อย่าได้แถมเติมติดต่อตามกรรมซ้ำ

(วิจารณ์ วรรณคดีลาว)

เรื่อง พญาคันคาก

(บทปาฐกถา ของ ศจ. จารุบุตร เรืองสุวรรณ)

มีนักศึกษาชั้นปริญญาโทคนหนึ่ง กำลังทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับ วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มาปรึกษากับกระผม และพูดถึงหนังสือผูก เรื่อง "พญาคางคก" ทำให้เกิดความสงสัย แต่ก็เข้าใจกันได้ว่า คือ "พญาคันคาก" การเรียกชื่อเฉพาะ หรือ วิสามานยนาม ผิดเพี้ยนไป เพื่อให้เข้าใจความหมายในศัพท์อีกอย่างหนึ่งนั้น ชวนให้เกิดความสับสนขึ้นได้เหมือนกัน

กระผมเคยกล่าวไว้แต่ต้นแล้วว่า คำสั่งสอนหรือการเผยแพร่พระพุทธศาสนานั้น เช่น การใช้กุศโลบายหรือกลอุบายในทางที่ดี ไม่เป็นพิษเป็นภัยก็ได้ โดยเฉพาะเรื่อง "นิทานชาดก" ซึ่งบางคนอาจจะไม่เข้าใจความมุ่งหมาย หรือ แม้แต่หลักธรรมบางหัวข้อ ก็อาจจะมีผู้คิดเพียงผิวเผินแปลเจตนาไปในทางที่ผิดได้ เช่นกระผมเองเคยไปร่วมอภิปรายตามสถาบันการศึกษาชั้นสูง ได้รับคำถามจากนักศึกษาว่า การที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่า อัตตา หิอัตตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งของตนนั้น เป็นการสอนให้คนเห็นแก่ตัวใช่หรือไม่ หรือทรงสั่งสอนให้คนถือสันโดษก็เท่ากับสอนให้เป็นคนขี้เกียจ อย่างนี้เป็นต้น กระผมได้ตอบผู้ที่ตั้งคำถามไปว่าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น นับเนื่องได้ว่าเป็นวิชาสังคมศาสตร์สาขาหนึ่ง ซึ่งวิชาประเภทนี้ไม่ว่าจะเป็นรัฐศาสตร์–นิติศาสตร์–เศรษฐศาสตร์–จริยศาสตร์ ย่อมมีตัวแปร หรือมีเงื่อนไขอีกมากมาย เพราะเป็นวิชากว้างขวางเกี่ยวกับสังคมและจิตใจมนุษย์ เราทึกทักแปลเอาตามความเข้าใจตื้น ๆ นั้นไม่ได้ โดยเฉพาะพระธรรมของพระพุทธองค์นั้นมีถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นปรัชญาที่ละเอียดลึกซึ้งมาก

หนังสือผูกหนึ่งคือ เรื่อง พญาคันคากนี้เช่นเดียวกัน เป็นนิทานชาดกที่แฝงคติธรรมไว้อย่างสูงส่ง มีความไพเราะชวนให้คิดไปได้ไกล การศึกษาจากนิทานเรื่องนี้นอกจากจะได้ประโยชน์ในทางอักษรศาสตร์แล้ว ยังมีผลพลอยได้ในทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีและประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเจินตนาการของสังคมชาวอีสานโบราณเป็นอย่างดียิ่ง จึงขอเสนอบทกลอน (เรื่องพญาคันคาก) เป็นตอน ๆ ดังต่อไปนี้–

- บัดนี้จักได้เล่าพากพื้นปางก่อน
  โพธิญาณก่อนแหล้ว ปางเมื่อเทียวสงสารโลกคนในพื้น
  ปางก่อนพุ้นนักปราชญ์
  เจ้าแปลแต่งในธรรม เพียนได้แปลคำสอนบอกเป็นนิทานไว้ ๆ
- ปฐมต้นเค้านิทานแต่เป็นบาลี ตามภาษายากคนสิฟังได้
  เพินจึงแปลไว้ความไทเฮาฟังง่าย ในนิทานพญาคันคากกล่าวไว้เป็นแจ้ง
  ฮอมธรรม
  กาลนั้นยังมีผู้ชื่อท้าวพาญาเอกราชา เสวยเมืองอินทะบัตถะนครปฐมกาลเค้า
  จอมธรรมเจ้าครองเมืองทศพิธราช ใต้ลุ่มพ้าลือท้าวผู้เดียว นั้นแหล้ว
  บ่ห่อนมีเที่ยงแท้เป็นเอกเทียมสอง แปดหมื่นสี่พันพญาส่วยสินถวิลน้อม
  เงินคำแก้วเต็มเยียล้นขื่อ แสนมากล้นอนันต์ล้อวีตอง
  เสนาแก้วหลายเมืองมาสู่ มาณะวะหนุ่มน้อยหลายถ้วนหมื่นแสน
  เสนาเผ้าเคียงบาหกหมื่น นับแต่คนแกว่นกล้าแสนล้อโกฏิกอ
  จบศาสตรศิลป์ไตรเพทพร้อมสัพพสิงอาคม ในชมภูตกต่างเมืองเขาย้าน
  สมภารเพ็งเถิงถ้วนบารมีแข็งข่ม ใต้ลุ่มพ้ ยอย่องทั่วแดน นั้นแหล้ว ๆ
- สน ๆ ม้าอาชาไนย์เก้าโกฏิ เต็มข่วงคุ้มพระเมืองเจ้าไขว่ขืน
  อัสดรม้าภาชีหอระแห่น เดียระดาษช้างตัวห้าวหมื่นกือ
  หลิงดูมาบ ๆ เหล้อมผาสาท
  ทวารทองพุ้นเยอ เสนาเนืองนันแข็ง แต่งแปลงปุนเผ้า

ขุดคูอ้อมระวังเวียงขัวใต่ หินแก่นกล้าเป็นต้ายเขื่อนแข็ง
เป็นกำแพงแก้วลวงสูงเงยผ่อ สีนั้นแดงสอดสีวคือฟ้าก่องแสง นั้นแหล้ว
หลิงดูสอนลอนตั้งปักตูทวารทั้งแปด ผาสาทตั้งกวมไว้เฮื่อเฮือง
ปลายเมฆซ่องแก้วแปงก่อหินแลง เลียนกลมติดต่อหางยาวอ้อม
ยูสนุกลื้นทั้งเมืองเฮืองฮุ่ง เดียระดาษล้นตาลพร้าวหมากพลู
บ่มีอึดยากไฮ้สวนอาดอุทิยาน มีทั้งพูสางพลิตจ่อจีจำก้าน
บุพผาดั้วมาลาบานหอมกลิ่น เต็มด่านด้าวสวนกว้างเอนกนอง ฯ

- พังยินท่วน ๆ ก้องกลอง
เสพสะบัดไซย์พุ้นเยอ คนยามตีสั่นสะเทือนเมืองบ้าน
พังยินว่อน ๆ ก้องเสียงขุ่ยขานเพิ้งแลเยอ ออนซอนเสียงอื่นออยนันก้อง
สังข์ปี่แอ้พิณพาทย์สวนไล ในโฮงหลวงนันเสียงคื่นเค็งคุงฟ้า ฯ
- พอค่ำค้อยสาวบ่าวยินสออน มีแต่ทงภสาม่ายกันแลงเช้า
คือดั่งสาวสวรรค์ฟ้าดาวดิงส์ประสงค์ม่าย ทงเอ้ยองแลงเช้าม่วนสออน
บ่มีได้เดือดฮ้อนฝูงไพร่ชาวเมือง ชลธาฝนหลั่งลงยินย้อย
ยูถ่างแปลงการสร้างนาสวนฮั้วไฮ่ ขายจ่ายซื้อการสร้างฮุ่งเฮือง
บ่มีทุกข์ยากแค้นยาดแย่งขโมยโจร ยูสำบายเกษมสุขทั่วเมืองชาวค้า
ปูปลาน้ำนะทีนองล้นผึ่ง งัวควายและช้างม้าเต็มแหน่นทั่วเมือง ฯ

ตอนพระนางเทวีตั้งครรภ์ประสูติกุมารมีผิวเนื้อและรูปร่างเหมือนคันคาก(คางคก)

- ทานโทษถ้อนพระเพิงชีวิต อันว่านางเทวีประสติกุมารน้อย
ผิวผางเนื้อคือโฉมคันคาก แต่ว่าฮูปแจ่มเจ้าเหลืองเหล้อมดั่งคำ ฯ

ท้าวคันคากจำเริญวัยอยากได้เมียสวย

- ลูกก็คือยากได้แก้วแก่นกุมารี ยังจักมีเมืองใดซ่าลือเขาย้อง
งามสุดเสี้ยงสวรรค์แมนเทวโลก คือดังอัปสรหยาดย้อยปุนเพิ้งเกิ่งเสมอพ่อเอย ฯ

คำเตือนสติของพ่อ

● พ่อก็พิพากย์ต้านปะโลมอ่อนกุมาร สายใจกูลูกอย่าจาคำนั้น
อันว่าโสมเสลาแก้วยังเป็นคันคาก โสมฮูปท้าวยังเพี้ยงไป่คน ลูกเอย
อันนี้อย่าได้กล่าวต้านเป็นยิ่งลือ
สหาวพ่อนา แนมท่ออายชาวเมืองสิเสียดสีหยันหย้อ
แนวโตฮูปช่างฮ้ายเคียดคันคากสันใด สังไปจาเหนี่ยงดาวเดือนไป่ลือเทียมซ้อน
คือดังเกวียนบ่สมล้องัวเทียมมันบ่ค่อง คือดังคนหาบน้ำบ่สมแท้สิเล่าคอนนั้นแล้ว
เบียนบ่สมกะด้งมันสิเคืองเพียดจ่อ ค่าวบ่สมแอกน้อยมันสิหมั้นฮ่อมใด ลูกเลย
คือดั่งขอบ่สมช้างหมากโปงลาง
บ่สมต่างนั้นแล้ว แสนสิเอาเชือกโหย่นโยนได้ก็บ่ดัง ลูกเอย ฯ

● ลูกเอยให้เจ้าค่อยอยู่ตั้งเพียร อย่าไปจาโอหังให้อยู่พอเพียงต้าม
ต่อบุญสมภารพ่อเทอญ
ให้เจ้าแปลงตนไว้ทำเนียม
คือนกเจ่าแท้เนอ ยามเมื่อบินเจิดเจ้ยสิขาวเป็องดังนกยาง
แนวทองคำนี้ตกดินบ่หมองหม่น แสนจักเอาผ้าฮ้ายห่อไว้ก็ยังเหลื่อมดังเดิมหั้นแล้ว
ให้ค่อยเจียมตนไว้เสมอนายเจียมไพร่ คือลูกใภ้เจียมย่าไว้แนวนั้นสิฮุ่งเฮือง
ชาติที่ดวงมะณีโชติแก้วหากมีค่าควรแสน แม่นสิเอาไปหมกไว้ขี้ตมก็ฮุ่งเฮืองดวงแก้ว

● คันว่าศรีสะอาดแก้วเจ้าพ่อเป็นคนเมื่อใด พ่อจักวางเมืองถวายแก่บาบุญกว้าง
ขอให้ศรีสงวนแก้วแพงเอาอันแจบ ลูกอย่าได้กล่าวเว้าคำฮ้ายอ่าวสะหาว
มันสิเป็นไม้ไผ่บ้าน เกิดใหม่หงำกอ สิเป็นช้างลื่นขอ ให้หมั่นเลิงการหน้า
ให้ลูกดอมตนไว้ คือไถนาอย่าฮามฮ่อง ควายสิลื่นแอกน้อยไถสิหล้มบ่เสมอได้แหล่ว
ขอให้ดอมตนไว้แปลงตัว
ให้มันค่องแท้เนอ คือไม้บ่ทันแทกด้ามมันสิสั้นก่อนสีนั่นแล้ว
ให้เจ้าอดสาเยื้อนกินเกลือตางลาบไปก่อน อดสาจ้ำแจ่วด้าน ๆ ซามพ้อป่นปลา ลูกเอย

ให้กลืนกินง้วนขมฮืนไปก่อน ไก่บ่ทันพอฆ่าสิเอาไปแกงอ่อมได้ลือ ให้ลูกอดส้มไว้ซามใหญ่ได้กินหวาน คือดังแหบ่สมข้องสะโนลอยบ่ห่อนค่อง บุญเฮามีสิค่อยพ้อน้ำอ้อยคำเข้าให้ต่งเอานั้นเนอ ม้าบ่สมพอขี่แท้หลังสิแอ่นเมื่อลุน นั้นแล้ว งัวควายบ่สมพอตอนไปตอน บาปเวร สินำต้อง ตาบอดบ่สมแว่นแก้วแยงได้บ่ค่องคือนั้นแล้ว ๆ

บทท้าวคันคากอธิษฐานต่อบุญสร้างปางหลังพระอินทร์เนรมิตปราสาท พร้อมกับอุ้มหอบนางแก้วมาให้เป็นเมีย แล้วแปลงกายให้เป็นหนุ่มรูปงามอีกด้วย

นักปราชญ์ชาวอีสานโบราณมีจินตนาการเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดังบรรยายไว้เป็นคำกลอนตอนพระบิดาขึ้นชมปราสาทที่พระอินทร์เนรมิต ดังต่อไปนี้

- เมื่อนั้นภูธรท้าวเสด็จขั้นไดแก้ว
  หอคำอันประเสริฐ ยาบ ๆ เหล้อมทางกว้างชั่วพัน
  พระขั้นสูงสุดแท้แคนดายอิดอ่อน ปวดเข่าเบื้องทั้งซ้ำเมื่อยแฮง นั้นแล้ว
  เสนาอิดเมื่อยแคนขนังแค้น ๆ
- นับแต่ดินเพียงพื้นเถิงกงผาสาท ท้าวนั้น สี่พันวาซวดแท้ประมาณได้ส่วนสูงเจ้าเอย
  อิดเมื่อยล้าเป็นยิงโฮยแฮง คือดังขึ้นจอมดอยสูงเมฆบังเหนือฟ้า
  สาวสนมน้อยเทวีอิดเหมื่อย ไปบ่ได้กลัวย่านท่าวลง นั้นแล้ว
  พระบาทเจ้าแคนยิ่งคางโอย เซาแฮงพักเมื่อยแคนอิดล้า
  บาทาเจ้าพญาหลวงทอดฮุ่ย หิวหอดน้ำเป็นฮ้ายเมื่อยคิง
  คำปากเว้าเสียงฟ่าวหันใจ เหลียวเบิ่งในปรางค์ทองฮ่งแสงมะณีแก้ว
  ยาบ ๆ เหลื่อมสัพพฮูปลิงลายพุ้นเยอ คือดังมีวิญญาณไล่กันลีล้าย
  ทั้งหลายท้วงเสียงแซวดังสนั่น สัพพฮูปกอดเกี้ยวลายล้วนเฮือคำ
  มีทั้งฮูปนาคเกี้ยวสุบัณแส่วลงหา ฮูปเทวะยักขาอยู่เผือแฝงเผ้า
  มีทั้งกินนรีพ้อนบักตูทวารทั้งสี่ ตาเหลือกแย้ม ๆ คือแท้ดังสิหัว นั้นแหล้ว
  ฮูปนางแก้วยอดฟ้าแย้มยิงพอแสน คือดังมีมายาเหลือบแลหัวแย้ม

มังกรแข้นาคาขึนไขว่ สาวสวรรค์เหลือบแย้มงามย้อยดังเขียน
สัพพฐูปหลากแท้เบ็นยิ่งปางทอง มะณีวัณลายเครือกอดกุมดวงแก้ว
พึงยินว่อน ๆ ก้องเสียงหึงนันเนืองพุ้นเยอ ยามเมื่อวาโยพัดข่ายคำกะดิ่งห้าว
คือดนตรีแท้เสียงเพ็งขานขุ่ย คือดังพิณพาทย์ฆ้องแคนได้ขุ่ยซอ
อัศจรรย์แท้ปักฐูขงกว้างยิ่ง คาวห้าฮ้อยวาด้ามพ่ำเพียง
พระบาทเจ้าเซาหล่ำหลิงดู คือดังวิไชยนต์อยู่ดาวดึงส์ฟ้า
พระก็เหลียวลงพื้นธรณีสุดผ่อ เห็นแต่เหมือยหมอกกั้วปายไม้มืดมัวนั้นแล้ว
ผ่อเห็นหยาบ ๆ น้ำสมุทฟาดตีฟองพุ้นเยอ หลิงเห็นแปวคุงคาชั่วตาเต็มเยี่ยม
มองเห็นน้ำทะเลหลวงสุดชั่ว
หลิงไปก้ำทางอุดรช้างใหญ่ เห็นแต่ดอยหมอกขั้นควันกั้วทั่วไป
หลิงไปก้ำบัจสีเมฟ้าหย่อน ๆ เห็นแต่ก้อนขี้ผ้าเหนือฟ้าเลื่อนไหล
หลิงไปก้ำทักขีณมัวมืด เห็นแต่ฟ้าตั้งก้อนเลียนขั้นก่ายกัน
หลิงไปก้ำบัวระพาตาเว็นออก เห็นแต่น้ำหมอกย้อยควันกั้วมืดมัว
เห็นแต่ขัวนัวไม้เลียนลำต้นต่ำ แสนสำฟ้าตั้งก้อนคือเหม้นมั่งมอมนั้นแหล้ว ฯ

ตอนอภิเษกท้าวคันคากคองเมือง–พญาแถนเคียด

ต่อมาพระเจ้ากรุงอินทะบัตถะนครก็สละราชสมบัติ มอบให้พระราชบุตรครองเมืองได้ชื่อว่า “พญาคันคาก”

พญาคันคากตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมเอาใจใส่ดูแลอยู่ใกล้ชิดกับประชาราษฎรโดยแท้จริง จึงมีผันิยมเลื่อมใส มีอิทธิพลเพิ่มขึ้นมากจนพญาแถนเคียดแค้นมีคำกลอนดังนี้

● เมื่อนั้น พญาแถนอยู่ฟ้าหลิงหล่ำมองเห็น สมภารบาบุญหนักเกิงพระอินทร์เมืองฟ้า
แถนก็ขมแข็งกล้ามีใจฟุนเคียด เพื่อว่าใต้ลุ่มฟ้าจายอ้องยอดพระองค์
พญาเมืองเหนือใต้ชมภูโลกลุ่ม ทูลกล่าวย้องบาท้าวสู่พญา
เถิงแม่นผีสางเชื้อยักโขจตุโลก เบ็นอาฮักษ์ภูมิใหญ่กล้ากลัวย้านหย่อนบุญ

บ่ได้ขึ้นส่วยฟ้าเหมือนดังกาลหลัง ปางปฐมส่วยสินแถนเจ้า
เขาก็ไหลมาเผ้าพญาหลวงคันคาก ในเขตใต้หลุ่มฟ้าหุมเผ้าสู่พญา แท้แหล้ว ๆ
● แถนก็คึดเคียดแค้นคันคากฤทธีเฮือง มันเป็นคนมีบุญหลายซุ่มเมืองแถนฟ้า
แถนก็บันดานให้โบกขรณีพญานาค บ่ให้เล่นในน้ำแม่นะที
บ่ให้นาโคลอยดีดหางลงเหล้น เกิดอนตายฮ้อนชลทานน้ำเขินขาด
ฝนบ่ตกหยาดย้อยฮำพื้นแผ่นดิน เจ้าเอย ๆ
● เลยเล่าบังเกิดแห้งแล้งในทวีปชมพู เถิงเจ็ดปีเจ็ดเดือนฝนบ่ฮมฮำพื้น
พีชะในชุมภูกว้างตายไปแห้งเหี่ยว ทั้งกล้วยอ้อยตายเสี่ยงเกื่อนทะลัง
แม่นว่านะทีน้ำสมุทหลวง
เขินขาดไปแล้ว แม่น้ำน้อยเขินแห้งไง่ผง เจ้าเอย
ยังแต่น้ำทิพย์เจ้าพญาหลวงคันคาก บ่ห่อนบกขาดแห้งเต็มล้นอยู่เลิงนั้นแล้ว ๆ

น้ำมีความสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวลาวที่ดำรงชีพอยู่ด้วยการทำนามาแต่โบราณกาล ดังนั้นนิทานชาดกเรื่องพญาคันคากผู้ทำการต่อสู้ดิ้นรนจนกระทั่งเกิดมหายุทธสงครามเพื่อให้ได้น้ำมาจึงเป็นเรื่องที่เข้าถึงชีวิตจิตใจของชาวอีสานมาก โดยเฉพาะพญาคันคากมีเผ่าพันธุ์ต่ำต้อย แต่กลับกล้าหาญทำการศึกกับพญาแถนหลวงซึ่งมีเผ่าพันธุ์สูงส่ง จึงจูงใจให้สำสัตว์ตระกูลต่ำรวมพลังกันต่อสู้กับสัตว์ตระกูลสูงอย่างถวายชีวิต จะเห็นได้ว่ากวีชาวอีสานโบราณมีจินตนาการเกี่ยวกับการต่อสู้แบบชนชั้นโดยยกเป็นการต่อสู้ของสัตว์เดียรัจฉานไว้ดีมากดังนี้.–

● แต่นั้นพระก็วางความให้ฝูงสัตว์กบเขียด สูอย่าช้าไปพุ้นก่อนพล เทียวเทอญ.
เมื่อนั้นเสิน ๆ เต้นพึงคณากบเขียด คื่น ๆ เค้าทะยานเต้นซู่ตัว
เดียระดาดล้นเต็มท่งนาหลวงพุ้นเยอ อือทือกองท่อภูเขากล้า
โขบโยบเต้นเสียงฮ้องนี่นั้น พุ้นเยอ ฝูงชาวเมืองแถนผ่อเห็นก้วยย้าน ๆ
● เมื่อนั้นภูธรท้าวพญาแถนหลิงเบิ่งดูนั้น มีด้อ้อค้อเป็นก้อนท่อภู
เยียว่าผีสางแท้พึงคณา
กบเขียด ปาดโทเด ตั้งว่าสัตว์อยู่ใต้ลุ่มฟ้ามาแท้ซู่ตัว แท้นอ

เมื่อนั้นแถนก็ฮวายอาคมเบ่าเป็นงูฮ้าย เดียระดาดล้นไปคาบกินกบ
มีทั้งงูเหลือมอ้องูสิงห์สางูเห่า งูเห่าห้อมวนอ้อมแล่นไป
ทำทานฮ้ายจงอางแล่นไล่ ชวงนาคฮ้ายกุมเกี้ยวไล่กิน
กบเขียดฮ้องแตกอยู่แซว ๆ งูเหลือมเหลาหมู่หลามเหลือมไม้
แล่นคาบได้ทะยานกินฟาดแกว่ง กบเขียดย้านงูฮ้ายพ่ายคืน
นับแต่พญาแถนเจ้าฮวายมนต์จบเพท งูจึงได้กินกบเขียดน้อยปางนั้นสืบมานี้แล้ว ๆ
● เมื่อนั้นเถืองกะใจเจ้าพญาหลวงคันคาก จัดหมู่แฮ้งกาฮุ้งครุฑทอง
แต่นั้นทม ๆ ก้องพึงคณาแฮ้งถ่าว มัวมืดกุ้มควงฟ้าเจิดลง
กาคาบได้คองูสับตอดกินแล้ว ครุฑแห่งสับตอดไง้กินไส้หมู่งู
เดียระดาดล้นงูท่อลำตาล ครุฑทองสับตอดแทงกินซ้ำ
ตั้งแต่ครุฑทองได้กินงูอุบาทว์ปางนั้น ฮุ้งจึงได้เงื่อนเค้าปางนั้นสืบมา ๆ
● เมื่อนั้นงูก็ตายเสียเสี้ยงกากินยียาบ คืน ๆ เค้าคณาแฮ้งตอดกิน
แถนก็ฮวายมนต์ให้เป็นหมาเดียระดาด ขบคาบเกี้ยวกินแฮ้งหมู่กา
ทม ๆ เต้นหมาหอนฮ้องเห่า ฝูงหมู่แฮ้งกายานพ่ายคืน
● เมื่อนั้นราชาไท้พญาหลวงคันคาก จัดให้เห็นหางก่านพร้อมคณาเนื้อค่างลิง
วอกตื่นเต้นเป็นยังเห็นหมา มันเอามือจับหางหมู่หมากลัวย้าน
แต่นั้นทม ๆ เต้นคณาเห็นหางก่าน ลิงคื่นเค้าชะนีเต้นโกฏกือ
คืน ๆ เต้าไปฮอดหมาแถน เขาก็กินกันขบคื่นเค็งคุงฟ้า ๆ
แต่นั้นพญาแถนแพ้พญาเห็นหางก่านปางนั้น หมาจึงได้เยี่ยงเค้าคูนั้นสืบมา แท้แหล้ว
● เมื่อนั้นราชาเจ้าพญาหลวงคันคาก พระก็จัดหมู่เสือโค่งเขี้ยวมวลตั้งต่อเลว
เมื่อนั้นคืน ๆ เค้าคณาแฮดหมีเหมือย เสือสางเต้นดงดอนฟ้าวพึ่ง
เห็นหมู่หมาโห่ฮ้องทะยานเต้นแบ่งเสียง ยืด ๆ เต้นไปฮอดหมาแถน
เขาก็กวนกันขบคาบหมากินเสี้ยง เลยเล่าทม ๆ เต้นหาคนขบคาบ
● เมื่อนั้น ราชาเจ้าพญาหลวงคันคาก จัดหมู่มั่มแตนแผ้งต่อบิน

ทม ๆ ก้องบินบนเผ้งต่อแตนนั้น
ขบตอดช้างม้าหมู่ตาคน
มัวมืดฟ้าลงกุ้มทั่วแถน
สน ๆ ช้างเมืองแถนบัดเบ่า

คื่น ๆ ก้องเสียงสนั่นธรณีพุ้นเยอ
เสือตื่นเต้นเห็นแล้วคาบกิน
พลแถนปบเหยียบกันตายแท้ ๆ

เมื่อพญาแถนยอมแพ้โดยปราศจากเงื่อนไขแล้วพญาคันคากจึงให้คำสอนไว้ดังนี้

- พอเถิงขวบพ้าบีใหม่เดือนหก
พอเถิงเดือนห้ากาลฤดูบีใหม่
เดือนหกขึ้นฝนฮวายฮำแผ่น
คันว่าเถิงเดือนแปดแล้วฝนลง
ฮำแผ่นดินนั้น
ท่านจักผายปลูกเข้ากล้าหว่านดำนาแลเด
ยูถ่างทำนาสร้างบูฮานฮีตเก่า
เถิงเดือนสิบมาแล้วฝนรินพื้นแผ่น
ฮอดเดือนสิบเอ็ดมาแล้วเป็นฮวงตกถอก
ฮวงมันยาวค่าสามวาแง้น
ยามเมื่อเข้าแก่แล้วสุกเฮื่อเต็มนาเมื่อใด
เก็บเกี่ยวแล้วแปลงก่อเป็นลอม
ตีฟาดเข้าในลานเข็นแก่
ให้ฝนตกลงมาซู่บีจิงแท้
ฝนจึงฮวายซุ่มหญ้าเขียวอ้วนบ่งใบ
พ้าใหม่ตั้งฤดูถ้วนถ่ายแถม นั้นแล้ว
ดินอ่อนขึ้นเมืองบ้านซุ่มเย็น
พอเดือนเจ็ดไถฮุดแต่งแปลงตากล้า
ฮอดเดือนเก้านั้นแล้วประสงค์ได้แต่งดำเจ้าเอย
สัสสานิเข้ากล้าเขียวอ้วนดังเทา นั้นแล้ว
เม็ดเข้าท่อหมากพร้าวต้นท่อลำตาล
ให้เขาเกี่ยวจากข้วนเมือเล้าซู่ฮวง
นางแม่โภสพฮุ่งเฮืองลามเล้า
เป็นกุ้มเข้าสูงพ้นแต่งดี ๆ
แม่นว่าตัวเก่งกะดัดฮู้ไว้
คนกะด้อหากมีเจ้าเอย
- อันว่าบุญสมภารแพ้อาคมจบเพท จิงดาย
อันว่าศาสตร์ศิลป์นี้พาตัวตกต่ำ ก็มี
บ่ได้หลิงเบิ่งก้าผู้ที่เพ็นมีคุณ
เนรคุณตนเจ้าอาจารย์สอนสั่ง
เห็นว่าตัวจบเพทด้วยอาคมแข็งขนาด
ชาติที่คนชายนี้ลางมีจบเพทจึงแล้ว
แม่นว่าตัวเก่งกะดัดฮู้ไว้
คนกะด้อหากมีเจ้าเอย
ลางเทือได้ข้าเจ้าบุญกว้างบาปเต็งเจ้าเอย
เบียบบิดามารดาบาปกรรมสิตามกั้น
บาปแล่นต้องเวรเกี่ยวจุ่มจม
ตั้งว่างึดงากแง้นฟ้นฆ่าไขว่ขืน
แม่นว่าฮู้ยิงล้นอำไว้ก็จิงดี เจ้าเอย ฯ

ตอนสุดท้ายชาวเมืองแถนเสพงันพญาคันคาก เมื่อพระองค์ยกทัพคืนเมืองก็มีเรื่องสตรีเพศที่ยอมสนใจต่อผู้ชนะ (พญาคันคาก) (บั้ญหาเมียเช่า) ดังมีตอนหนึ่งดังนี้.–

● แต่นั้นแถนก็แซว ๆ
ให้ไกลกันนับมื้อห่างเสียแล้ว อันว่าตนเฮียมน้องเหลียวพุ้นพี้
บ่เห็นที่ทางใดอ้ายเอย
ใผสิมาโจมเอาน้องไปเทียมนอนผ่าง ใผสิมาคั้นเนี่ยงน้องพอให้อุ่นกะใจ
● เมื่อนั้นบ่าวสั่งเอ้นลาหม่อมแพงศรี
ค่อยอยู่ดีเยอสาวแสนส้อย
เสน่หาทิพย์ฮูปเฮียมเอย พี่หากหิวหอดกั้นดอมน้องสิขาดทวงนั้นแล้ว
ค่อยอยู่ดีเยอออดหลอดเน้อเจ้ายอดชาย
เหินอีเฮียมเอย อย่าได้ลืมไลอวนหมั่นคะนิงเถิงอ้าย
ยามแลงเช้าตนเฮียมให้มองผ่อ หลิงสู่พื้นภูกว้างโลกคน แค่ถ้อน
เถิงเมือนอนในส้วมจอมนางคะนิงฮอด อย่าได้ละอ้ายไว้ขวัญอ้ายสิม่ายชม ดอกนา
พึงยินแซว ๆ
ให้สาวแถนล้านโกฏิพุ้นเยอ ฝูงหมู่สาวหนุ่มน้อยสามล้านหอดหิว
โอนอเจ้าผู้ทิพย์ยอดไท้
อันขอดกับอกพี่เอย หมายชมนางให้ห่างไกลไลเว้น ๆ
ลางคนกลิ้งเกลือนไห้ล้มท่าวทั้งยืนก็มี เพื่อว่าได้ยินเสียงสาวแถนสั่งคำคีค้อย
บางผ่องตีอกไห้นำทางดิ้นดั้น ๆ ก็เพื่อพลัดพรากสร้อยสาวพ้ำฮูปงาม
ลางคนลีเลือกลิ้งผงธุลีทะลายโสกไปนั้น ฝูงหมู่บ่าวสำน้อยเมาบ้าซู่คน แท้แหล่ว.

อธิบายเชิงวิเคราะห์

โดย นักวิเคราะห์ยุคใหม่

วิจารณ์วรรณคดีลาว :

เรื่อง ท้าวกำพร้าคำสอน

การพิจารณาดูบุคลิกลักษณะของคนนั้น ต่างชาติต่างภาษาก็มีหลักการของตนเอง เช่น ชาวจีนก็มีการดูแบบโหงวเห้ง นักวิชาการทางอาชญวิทยาของฝรั่ง เช่น ลอมโบรโซ ก็มีหลักในการพิจารณาดูรูปร่างลักษณะของอาชญากร ส่วนไทยชาวอีสานโบราณจะมีวิธีการดูลักษณะหญิงชายแบบไหน ขอได้โปรดพิจารณาดูตามบทกลอนของวรรณคดีเรื่องนี้ดูบ้าง

- ยังมีบ้านหนึ่งนั้นนอกเขตธานี มีประมาณชาวหลังอยู่ยายยังไว้
ที่นั้นยังมีคนพลอยไฮ้ผัวเมียทุกข์ขมอด เข้าขาดหม้อเกลือก้อนก็บ่มี
เขือก็ขวนขวายเลี้ยงชีวังตนทุกเช้าค่ำคืนแล้ว พอสิบวันและมื้อบ่พอให้ท่านตาย
หากดั้งหากอดยากเย็นทุกค่ำวันคืนมากแล้ว เพราะบ่มีทุนหลังก็จึงเป็นคนไฮ้
ผัวก็ไขคำต้านถามเมียทุกสิ่ง พ่อแม่เฮาหากทุกข์ยากเย็นเงินแก้วก็บ่มีแลนอ....
- จนว่าเหิงนานได้หลายบีแถมถ่ายมาแล้ว สองก็ได้ลูกน้อยนงหน้าใหญ่มา
เขือก็ทำเพียรเลี้ยงบุตราลูกอ่อน ทุกค่ำเช้าถนอมไว้อุ่นซวง
แล้วจึงใส่ชื่อท้าวน้อยอ่อนคำสอน พ่อแม่เพิงแพงฮักเกิงตาตนไว้
ยามเมื่อท้าวใหญ่ขึ้นสอนบ่าวพอแวง บิดาทั้งมารดาก็เล่าตายตนเสี่ยง
แต่ชายเดียวน้อยกำพลอยทุกข์ยาก เป็นกำพร้าขอเข้าเพิ่นกิน
- อายุได้สิบสี่บีปลาย บาคานไปขอทานแห่งสังโฆเจ้า
เมื่อนั้นมหาเถรเจ้าอีดูตนบาบ่าว แล้วจึงทานทอดให้บาท้าวสู่ประการ.....
- ปุนประมาณได้หลายบีขึ้นใหม่มาแล้ว ท้าวก็คิดค้อย ๆ หาแก้วมีงเมีย
กูนี้แต่ผัดเป็นชายขึ้นบ่เห็นฮอยหมาแม่ เห็นแต่ฮอยแพ้แว้หมู่ผู้หนวดยาว แท้แหล่ว

ท้าวก็คิดอยากได้เมียมิ่งเทียมอก ก็จึงปุนไปหาแห่งอาจารย์เจ้า
แล้วจึงยอมือขึ้นสามทีกั้มขาบ นบบอกเบื้องไขข้อต่อไป
บัดนี้ข้าน้อยคิดอยากได้เมียมิ่งมาชมพระเอย สิได้เป็นเฮือนชานต่อไปภายหน้า
ขอแก่อาจารย์เจ้าไขคำบนบอกแด่ถ้อน หญิงใดยังถือด้ามขอให้โผดผายแด่ถ้อน
หญิงใดในโลกนี้ผู้ประเสริฐมีบุญพระเอย คันแม่นเอาเป็นเมียฮูบใดสิคูณค้ำ
● เมื่อนั้นเถโรเจ้าไขคำบนบอก หญิงอยู่ในโลกนี้เหลือล้นเอนกนอง ท้าวเอย
อันจักเอาเป็นเหง้าเมียขวัญกับประทีป โศลกถือกต้องนางนั้นก็จึงดี แท้ดาย
ดีท่อคิดอยากได้เห็นฮูบโฉมงามดังนั้น ภายลุนเลยเล่าขวงจริงแท้

● **ข้อ ๑** หญิงใดทำกินพร้อมพอเกลือพอปลาแดก
หญิงนั้นเป็นข้อยท่านฮ้อยชั้นควรให้ไถ่เอาเจ้าเอย

ข้อ ๒ หญิงใดเอเลท้องพุงหลวงอุ้มบาตร์
หญิงนั้นหลอนท่อฮูบฮ่างฮ้ายบุญหากสิมี
ชายใดอยู่ซ้อนนอนฮ่วมเฮียงสองสมบัติมีพร่ำเพ็งเต็มหย้าว

ข้อ ๓ หญิงใดคอกลมบ้องหางตาแดงสักสะหน่อย
หญิงนั้นสุขลื่นล้นคำไฮ้บ่มี ท้าวเอย

ข้อ ๔ นางใดยกยางย้ายเสียงบาดตีนหนัก
หญิงนั้นอย่าได้เอามาเทียมถ่อยคนควรเว้น

ข้อ ๕ หญิงใดหน้าผากต้อมผัวฮักแวนถนัด
อันว่าการหญิงชายก็หากยังเพื่อนพ้าว

ข้อ ๖ หญิงใดปากกล่าวต้านเสมอดั่งเสียงชายนั้นนา
บาคานเอยอย่าเอามาซ้อน

ข้อ ๗ หญิงใดเกษาล้วนดกดำเลิงแลบ มีทั้งผิวบ่เศร้างามแย้มอยู่เลิง
ยามเมื่อยกย่างย้ายไปเคี่ยมมาเสมอ
ตาแลดูแต่พอวาด้าม

ชายใดได้อยู่ซ้อนเฮียงฮ่วมเป็นเมียก๊ดี
ยูถ่างทงความสุขนั่งปองเป็นเจ้า

ข้อ ๙ หญิงใดย่างบาดกว้างตีนข่วงธรณีนั้นนา
ตัณหาในสงสารบ่อาจมีไผเพี้ยง

ข้อ ๙ หญิงใดขนตาเสี่ยมเหี่ยนปลายสักสะหน่อย
หญิงนั้นฮู้ชั่วร้านเข็นฝ่ายมักนอนแท้ดาย

ข้อ ๑๐ หญิงใดผมพันส้อยยอยหูเป็นสีก หญิงนั้นเงินบ่ค้างพอเสี่ยวอยู่ผงแท้นา

ข้อ ๑๑ หญิงใดเป็นปานก้ำกกขาดูหลาก ไผผู้กลอยกล่าวต้านโอมได้โชคมัน แท้แหล่ว

ข้อ ๑๒ หญิงใดจินจิกเกล้าผมแดงทางหน้าผาก
หญิงฮูบนั้นแฮงม้างศาสนา ท้าวเอย

ข้อ ๑๓ หญิงใดโขโมหน้าคือชายสูงสวด หญิงนั้นใจโลดเลี้ยวมีชู้จากผัว แท้แหล่ว

ข้อ ๑๔ หญิงใดปลายมือห่วนบาทาเท้าใหญ่
หญิงนั้นทุกข์บมีวบาทาวอยาเอาแท้เนอ

ข้อ ๑๕ หญิงใดทันตาแข้วขาวเจิงพ้นปาก หญิงนั้นทุกข์แต่น้อยเถิงเฒ่าอยู่เลิง แท้แหล่ว

ข้อ ๑๖ หญิงใดฝ่าตีนกว้างกกขาทึมแข่งใหญ่
หญิงนั้นเป็นมีงเหง่าสอนได้ก็บ่พึง แท้นา
มันก็คิดต่อตั้ง เถิงโลกโลกา ตัณหาในสงสารบ่อาจเทียมมันได้

ข้อ ๑๗ หญิงใดตีนสูงขึ้นคือหลังดองเต่า หญิงนั้นใจซื่อแท้ประสงค์ตั้งต่อผัว
ก็บ่เล่นชู้เสียจากผัวตน ดีท่อมีใจยักต่อผัวดีค้อย
หญิงนั้นทำการสร้างอันใดก็หากฮุ่งเฮืองแล้ว
แม่นว่าจมฮอดพื้นนทีแล้วก็เล่าฟ้ แท้นา

ข้อ ๑๘ หญิงใดทำครัวพร้อมหุงแกงหมกมอก
ก็บ่เค็มบ่จางพอกพ้นแวนซ้อยแซบนัว
หญิงนั้นบุญมากล้นยศทะโยคนามขุนแท้ดาย
แม่นว่าดำปานกาก็หากควรเอาซ้อน

ข้อ ๑๙ หญิงใดขี้แมงวันติดเต้างำมนมตันอยู่
แม่นว่าเบ็นข่อยท่านฮ้อยชั้นก็ควรให้ไถ่เอา ท้าวเอย

ข้อ ๒๐ หญิงใดหางตาก้ำขี้แมงวันจับอยู่ หญิงนั้นทุกข์บ่มั้วเบ็นข้อยเพ็นเลิง แท้แหล้ว

ข้อ ๒๑ หญิงใดบ้งแข่งน้อยคิ้วก่องกวมตา
หัวนมเบ็นปานดำก็หากมีบุญแท้
ไผผู้โอมเอาได้เบ็นเมียโชคขนาด มันหากดูประเสริฐแท้เมือหน้าหากสิเห็นท้าวเอย

ข้อ ๒๒ หญิงใดไปมาก้มคุมมุมลงต่ำ หญิงนั้นแม่นว่าบุญมากล้นมันนั้นก็บ่ยืน แท้แหล้ว

ข้อ ๒๓ หญิงใดผมเขินห้วนแปนหูเผยอยู่ หญิงนั้นโฉมสิงามลื่นล้นมันนั้นก็บ่ดี ท้าวเอย

ข้อ ๒๔ หญิงใดวาจาต้านเสียงแฮงพ้นเพ็น หญิงนั้นทุกข์บ่มั้วคำไฮ้แล่นเถิง แท้แหล้ว

ข้อ ๒๕ หญิงใดปากกล่าวต้านหัวก่อนบุญมี
แม่นสิเบ็นเมียไผก็บ่หลอนพอฮ้าย

ข้อ ๒๖ หญิงใดตีนมือส้วยแดงงามใสผ่อง
หญิงนั้นเบ็นข้อยท่านฮ้อยชั้นก็ควรให้ไถ่เอาท้าวเอย

ข้อ ๒๗ หญิงใดผมถอยขึ้นเมือเทิงล้านแง่ หญิงนั้นตั้งถ่อยแท้ควรเว้นหลีกไกล ท้าวเอย

ข้อ ๒๘ หญิงใดหน้าผากกว้างดังใหญ่โขโม
หญิงนั้นเบ็นคนขวงอย่าเอามาซ้อน

ข้อ ๒๙ หญิงใดนมยานเท้าลงเถิงท้องหย่อน
หญิงนั้นเลี้ยงลูกเต้านมหมั่นแผ่ผาย
ไผผู้โอมเอาได้เบ็นเมียแวนประเสริฐ
แม่นว่าฮูปฮ่างฮ้ายก็ควรให้ไถ่เอา ท้าวเอย

ข้อ ๓๐ หญิงใดนมสีเต้าเชื้อชาตินามหมา มันนั้นใจโลภาถ่อยคนจริงแท้
หญิงนั้นแม่นสิทำการสร้างอันใดบ่ฮุ่งเฮืองแล้ว
แสนสิมีลูกเต้าสอนได้ก็บ่พึงแท้นา

ข้อ ๓๑ หญิงใดแบแยหน้าคือทรงสิไห้ต่อ หญิงนั้นตั้งถ่อยฮ้ายคำส้มบ่เหือดคิงแท้ดาย

ไผผู้โอมเอาได้เบ็นเมียแสนยาก มันท่อเฮ็ดยืดยื้อคำฮู้บ่มี
หญิงนั้นแม่นสิงามยิงย้อยปุนเปรียบสาวสวรรค์ก็ดี
จงให้เอาใจหนีหลีกไกลกลอยเว้น

ข้อ ๓๒ หญิงใดนูนีส่วยเสมอปลีกล้วยตีบ หญิงนั้นสุขลื่นล้นคำไซ้บ่มีเจ้าเอย

ข้อ ๓๓ หญิงใดขี้แมงวันจับผีสบเบื้องซ้ายสมบัติมากบุญมี
ไผผู้เอาเบ็นเมียก็ย่อมยังคูณค้ำ
มันนั้นใจซื่อแท้ตั้งต่อผัวขวัญ เทียระคาคงอยู่ยืนเถิงเฒ่า

ข้อ ๓๔ หญิงใดแขนกลมส่วยขาวงามผิวผ่อง
ไผผู้ได้อยู่ซ้อนปานกั้งฮ่มแดงแท้นา

ข้อ ๓๕ หญิงใดมือโบ้ข้อแขนบางกกกิว หญิงนั้นทุกข์เท่าเฒ่าถือกระเบื้องคั่วขอแท้แหล้ว

ข้อ ๓๖ หญิงใดคอกลมป้องอกหนาแอวกิว
หญิงนั้นเสียงลูกเต้าเมือหน้ามีงมูลแท้แหล้ว

ข้อ ๓๗ หญิงใดเสียงใสแจ้งหัวแกมทุกเมื่อ
หญิงนั้นสุขลื่นล้นคำไซ้บ่มี
ควรที่เอาแจ่มเจ้าเบ็นมีงเมียขวัญ บุญนางมีแต่หลังหลายชั้น

ข้อ ๓๘ หญิงใดจาระจาต้านหวานเสียงม่วน
ตาเซือดซ้ายคอป้องฮูบงาม
มีทั้งผมยาวได้วาปลายคืบหนึ่ง หญิงนั้นควรค่าล้านคำฮ้อยชอบธรรมแท้แหล้ว

ข้อ ๓๙ หญิงใดตีนมือสั้นขาวเหลืองต่ำเกิง
หญิงนั้นฮู้ฮับต้อนทางก้ำแม่ผัว แท้แหล้ว

ข้อ ๔๐ หญิงใดใบหูห้ิวดังหยุดสักสะหน่อย
หญิงนั้นเบ็นแม่ค้าก็ยังได้สืบทีนแท้แหล้ว

ข้อ ๔๑ หญิงใดผมดำเหลื่อมหางยูงเสมอภาพกันนั้น
ไผผู้ได้อยู่ซ้อนเบ็นเจ้าเศรษฐีแท้แหล้ว

ข้อ ๔๒ หญิงใดหมุดหลุดส่วยเมือหัวตะโพกใหญ่
หญิงนั้นทุกข์บ่มั้วคำไฮ้แล่นเถิง แท้แหล่ว

ข้อ ๔๓ หญิงใดโขโมหน้าหักคือด้ามเกี่ยว หญิงนั้นทุกข์บ่มั้วถือกระเบื้องคว่าขอ
แม่นสิทำการสร้างอันใดก็บ่ฮุ่งเฮืองแล้ว
ไปค้าได้มื้อฮ้อยเสียซ้ำตีมพันแท้ตาย

ข้อ ๔๔ หญิงใดผีสบซ้ำปานหมากมอนสุก
ตัณหาในสงสารบ่อาจเทียมมันได้

ข้อ ๔๕ หญิงใดคิดฉลาดฮู้ในแห่งคลองธรรม
มีแต่จงใจคิดต่อศีลทานแท้
ทั้งบ่คิดโลภเลี้ยวใจต่างพรางผัว การเฮือนมีค่อยทำเพียรสร้าง
หญิงนั้นเพิ่นหากลือซาเท่าทั้งเมืองเทวโลก
ทุกแหล่งหล้าย่อยู่สูภาย
หญิงนี้ควรเอากล่อมเกลี้ยงเป็นมิ่งเมียขวัญ
บุญไผหลายก็จิ่งหวลเห็นพ้อ

ข้อ ๔๖ หญิงใดสัพพะเหล่วเล่นตัวะหล่ายลวงชาย
มันก็เจน ๆ เสียงอะเห่ยหัวในห้อง
หญิงนั้นอย่าได้โอมเอาถ้อนเสียเงินตายดอก
หญิงฮูปนั้นควรเว้นหลีกไกลท้าวเอย

ข้อ ๔๗ หญิงใดฮู้ปากต้านถามแขกกลางเฮือน
คลองบฮานเล่าหวลเห็นแจ้ง
ยังเล่ามีใจตั้งเถิงทานอันประเสริฐศีลห้าเข้าในเนื้อจิ่อจำ
หญิงนั้นธรรมชาติเชื้อแก้วเกิดกลางเฮือน
บุญไผหลายก็จิ่งหลงมาพ้อ

ข้อ ๔๘ หญิงใดฮู้ปากต้านตัวะหล่ายกินของ
การเฮือนมันบ่จงใจสร้าง

มีแต่แปลงตั๊วะต้านหาชายทุกเช้าค่ำคืนแล้ว
คอยแต่ทัดดอกไม้มวยเกล้าสู่วัน
ได้แต่ถือกระจอนต้างแยงคิงหลิงหล่ำ
ทำเพศเฮ็ดเอ๋อเค่อเหลือล้นลื่นสาว
หญิงนั้นเขากล่าวต้านจาว่าหญิงเก
บาคานเอยอย่าเอามาซ้อน

ข้อ ๔๙ หญิงใดจาระจาต้านตามคลองเฒ่าแก่
ให้ถึกแท้คำเฒ่าสั่งสอน
ตั้งเหล่าบ่ขี้คร้านต่ำหูกทอไหม ของแพงมีเอนกนองในห้อง
หญิงนั้นเขาก็ลือชาแท้ทั้งแดนดาโลก
ไผก็ยังอยากได้เป็นแก้วมีงเมีย
นางนั้นควรที่เอากล่อมกล้งเป็นมีงเมียขวัญ
นางจักพาคูณเฮือนอยู่สะบายหายฮ้อน

ข้อ ๕๐ หญิงใดฮู้ขี้คร้านต่ำหูกทอไหม ได้แต่ยืมผืนแพร เพ็นมาทงเอ้
ซ้ำยังคุยสหาวเว้าจาสูงพ้นเพ็น ผั่นเล่าเฮ็ดยี้ดยื้อยืนเอ้อวดโต
อันนั้นเพ็นว่าหญิงถึงชู้ ทางเฮือนดีมันบ่อ่าว เถิงแล้ว
มีแต่คิดค้อย ๆ คะนิงแท้บ่อนเดียว

ข้อ ๕๑ หญิงใดทำกระบวนไต้จุดตะเกียงลงล่าง
มันก็ติว่าเจ็บท้องแท้เทียวขี้ค่ำคืน
หญิงนั้นเขาว่าคนเดียวกันทากลตัวะหลาย
ตั้งขี้แท้เทียวให้เพ็นเซิงแท้แหล่ว

ข้อ ๕๒ หญิงใดลงและขึ้นเมือเฮือนเจ้าบ่าว ทำเพศเฮ็ดมั่งขั้งไว้วาดเกินกระบวน
มันเล่ามายาต้านหาชายเว้าโยค ปาดโทเด
หาเที่ยวยืมพุ้นพี้มาเอ้อวดโต

แต่งเพศเฮ็ดเหลื่องหล่างตาเสียดหาชาย
มือคว่าบายลูบคลำมวยเกล้า
แล้วเล่าปากกล่าวต้านเว้าว่าโตดี การเฮือนมีบ่จาจงเอื้อ
หญิงนั้นอย่าได้เอาเป็นแก้วเมียขวัญสิทุกข์ยากท้าวเอย
มันหากคิดโลภเลี้ยวลางล้าวบ่ดี แท้ตาย
ฝูงหญิงนี้ถ่อยฮ้ายเจ้าอย่าอมเอา นั้นนอ
เขาเป็นคนโลภบาปหนาแสนซั้น....

เมื่อท้าวกำพร้าคำสอนได้รับโอวาทจากพระอาจารย์แล้วก็ออกเที่ยวตระเวนหาหญิงที่จะอาสาเป็นเมียตามหลักการดังกล่าวข้างต้น เราจะได้ทราบทัศนคติทางฝ่ายหญิงที่จะเลือกผัวเป็นคู่ครองในสังคมชาวอีสานโบราณดังต่อไปนี้

- แต่นั้นฝูงชาวบ้านขานคำบากล่าว ให้แม่ถามลูกเต้านางน้อยสู่คนก่อนถ้อน.....
- แต่นั้นแม่กล่าวต้านเตินต่อธิดา จงให้พากันมาอย่านานเดี๋ยวนี้
  มาเยอสาวสีสาวส้อยสาวไสสาวเสี่ยน สาวบัวเลียนบัวลุนล้วนแต่สาวจ้อย ๆ ขอจงให้ฮีบมา แม่ถ้อน
  มาทั้งสาวบัวภาพร้อมบัวผันบัวเผื่อน สาวบุญเฮือนบุญลอนล้วนแต่หลานย่าเฒ่ามาพี้ แม่สิถาม
- ค้อมว่าแม่กล่าวแล้วเขาฮีบเฮวมา เถิงมารดานั่งลงเพียงพร้อม
  เมื่อนั้นแม่เล่าต้านถามลูกทั้งหลาย ไผสิขันเป็นเมียแห่งบาไทยท้าวได้บ่
  ไผจักขันเป็นเหง้าเมียบาให้ฮีบว่ามาถ้อน....
- เขาก็จากกันแล้วคำเดียวพร้อมพร่ำ เพราะเห็นฮูปฮ่างท้าวงามล้นลื่นชาย
  สาวก็หลิงโฉมท้าวพอกลืนทั้งเปลือก อยากก็กินบ่ได้คาแค้นอยู่คอ
  โอนออันว่าดวงดอกไม้เยื้อย่องก็ยังเถิง อ้ายนี้เป็นดั่งเดือนดาวสูงบ่อาจบายเอาได้
  เขาก็หลิงโฉมท้าวผิงผางดูต่าง ตั้งว่าฮูปฮ่างท้าวงามล้นลื่นคนแท้นอ
  แต่ว่าเครื่องนุ่งท้าวขาดมุ่นเหมือนธุลี ส่วนว่าศรีสันงามดังคำเลียงไว้

- เมื่อนั้นบ้าแม่ต้านถามแห่งบาคาน บัดนี้เขาก็ขันเป็นเมียให้เลือกเอาเนอเจ้า
- แต่นั้นบาบ่าวท้าวต้านต่อฝูงสาว ไผสิเป็นเมียแก้วเมียขวัญของพี่

จงให้ปฏิบัติแห่งอ้ายแลงเช้าสู่วัน สิได้บ่.....

คือว่ายามนอนนั้นให้ปิดเสื่อปูหมอน มวยผมเช็ดผ่าตีนตนอ้ายสิได้บ่

อันหนึ่งยามเมื่อเผือแฝงผืนนอนนำกันในบ่อน

จงให้หัวแจ่มเจ้าเพียงข่อยเคียงคิง สิได้บ่

อันหนึ่งลุกแต่เช้าให้หาแห่งสีฟัน เฮ็วพลันมายื่นยอเอาให้

แล้วเล่าหาทั้งน้ำอุทกังล้างส่วย ผ้าเช็ดหน้ามาพร้อมหมากพลู

ยามเมื่อกินเข้านั้นให้อ้ายกินก่อนสามคำ สิได้บ่

ภายลุนนางก็จึงกินดอมอ้าย

คันว่าอ้ายกินน้ำแล้วเช็ดแห่งมือเฮียม สิได้บ่

แล้วจิงหากับไฟกอกยามาพร้อม

คันว่าสูบยาแล้วเลยหาขันหมาก เงี่ยงน้ำเต้าเทียมไว้บ่ขาดสาย สิได้บ่

อันหนึ่งวันศีลนั้นให้สมมากัมขาบ มีดอกไม้เทียนพร้อมพร่ำมวล

พอเมื่อสมมาแล้วบริบวนทุกสิ่ง แล้วจึงยกใส่เกล้าเอาไว้ที่ควร สิได้บ่

อันหนึ่งยามเมื่อนวลนาถต้านอย่าได้แผดเสียงแข็ง

ให้ค่อยแปลงคำงามอ่อนหูคีค่อย

คันสิเป็นเมียข้อยกูมึงอย่าได้ว่า ให้ว่าเจ้าและข้อยเถิงเท่าชั่วชีวัง สิได้บ่

อันหนึ่งจงให้ฟังคำข้อยสอนทางดีทุกสิ่ง ตั้งให้แม่นอ้อยซ้อยใจข้อยผู้เดียว แท้ดาย

- แต่นั้นฝูงสาวท้องทั้งหลายหัวอะเห่ย ปาดโทปาดทายเดอ้ายปากเกลี้ยงมาเว้าอวดสะหาว

แท้นอ

สังบ่ดูผืนผ้าผงธุลีอันเจ้านุ่งมานั้น ตั้งแม่นชายขมอดไฮ้บ้าใบ้ง่าวคน แท้หนอ

ฟังเสียงความเว้าอ้ายเหมือนโตมีทุกสิ่งแท้นอ ไผผู้เอาชายนั้นอนซ้อนแม่นบ่มี แท้ดาย

ไปเยอบาบ่าวท้าวอ้ายชื่อโป๊ะลมข้อยเอย ตูบ่ขันเป็นเมียปืนบัวไปได้

ตูบ่บัวระบัติเสียแล้วฮามนอนดายดอก อีตาเอย
พ่อแม่เลี้ยงแต่น้อยบ่มีได้ปีนบั่ว แท้นา
อันว่าผัวข้ฮ้ายตูบ่มีเอาง่ายแล้ว คันว่าชายใดเบ็นดังบาคำสอนสิขี่ไปตางช้าง
อันแต่ใต้ลุ่มฟ้าพื้นแผ่นจักรวาฬ ไผสิขันเบ็นเมียปีนบั่วเฮียมได้
แต่นั้นฝูงสาวเอ้นแซว ๆ เลยไล่ไปแหล่ว เขาก็จับเตี่ยวผ้าบาท้าวจีกกระจาย
เมื่อนั้นบาคานท้าวคำสอนเลยแล่น อุ้มหอบผ้าซ้ำขาดกลางไปแหล่ว
เลยเล่าม้มเขตบ้านเหลียวเหลือบคืนหลัง ฟังยิงแซว ๆ เสียงอะเห่ยหัวเต็มบ้าน
เมื่อนั้นฝูงสาวเอ้นนำบาซีซั่ว ไปเยออ้ายผู้ผ้าขาดก้นเหลือล้นแต่ลม
ไปเยอชายทะเลล้นเหลือคลองเว้าใหญ่ ตูหากมักบ่แพ้แหล่ว เหลือล้นแต่ลม
เจ้าสังมาสหาวเว้าเอาแต่ใจโต หน่ายเด มาบ่ยำแยงไผดังควายกินกล้า
● แต่นั้นท้าวก็ผันผายเข้าไปหาบ้านใหม่ แล้วเล่าฮ้องเฮียกเอ้นบาท้าวบ่าวไป.....
● แต่นั้นฝูงสาวได้ยินคำท้าวกล่าวมาแล้ว เขาก็ออกจากห้องมาแล้วเล่าจา
มีทั้งสาวจันดีพร้อมสาวจันดาสาวอ่อน เขาก็ถามท่อนท้าวทั้งซ้ำคิดอยากหัว
เจ้านี้อยู่แห่งห้องท้องถิ่นทางใด นามกรอ้ายมีดังใดเดเจ้า
สังเล่ามากล่าวต้านเตินบ่าวหาเมียดังนี้ สังบ่อายอวนตูอยู่เนาในบ้าน....
● ไผสิขันเบ็นเหง้าเมียขวัญบาบ่าวบ่มีแหล่ว จงเมือแปลงหิ้งย้างทางบ้านถ้าเพ็นโอม นั่นถ้อน
ตูบ่เอาเสียแหล่วตามคำบาบ่าว ชาติที่มากล่าวเอ้นไผสิเต็องว่าสิเอา เจ้าเอย
ไปเยอบาไทยท้าวกำคองูเห่าไปถ้อน คันแม่นหายากแท้ให้กำแย้ใส่โพน หันถ้อน
● แต่นั้นบาบ่าวท้าวน้อยหน่อคำสอน ท้าวก็จาเสียงใสตอบไปมีซ้า
ดราสาวพี่น้องผู้บ่มีผัวข้อยเอย ไผบ่ขันเบ็นเมียก็ช่างตามคำแหล่ว
อย่าได้แชว ๆ เอ้นคำแข็งสวยเสียด หลายถ้อน
เจ้าจงคอยถ้ากินหมากค้อหัวแว้หั่นปลาย นั้นถ้อน
● แต่นั้นสาวกล่าวต้านเตินตอบบาคาน ตูบ่เคยกินเสียแหล่วดั่งบาไทยกล่าว
อย่าได้ทม ๆ เอ้นหาตูเว้าอวดหลายถ้อน อย่าได้เฮ็ดมุบม้ายตาเสี่ยงเสียดมานั่นถ้อน

ตูบ่เอาสาแหล้วแนวคนเว้าใหญ่มึงเอย แม่นสิเอาอยู่ซ้อนบ่มีได้หน่อแนว ดอกนา

- แต่นั้นบาคานท้าวคำสอนสวนตอบมาแหล้ว ต้านไต่ถ้อยแถมเอ้นอว่ายคืน
ค่อยอยู่ดีเยอฝูงชุมเชื้อสาวฮามแม่ฮ้างแก่ กูเอย
พี่สิเมือเอาสากไม้แต้มาให้แก่อื่นาง ก่อนแหล้ว
คันบ่มีผัวซ้อนนอนนำเทียมผ่าง ให้เอาสากไม้แต้ตำแหย่อย่าวาง นั้นถ้อน.....
- ค่อมว่าท้าวกล่าวแล้วเลยเลิกลาหนี แยงคารมต่อไปภายหน้า
แยงที่สาวสีพร้อมสาวเพ็งสาวอุ่นภายพุ้น สาวสุดาลูกอี่ตาจ่าบ้านมาต้านต่อไป.....
- สาวก็เอาบ่ได้โดยดั่งภายหลังนั้นแหล่ว เขาก็แซว ๆ เสียงอะเห่ยหัวขวัญท้าว.....
- แต่นั้นบาคานท้าวไปหาบ้านอื่น ท้าวก็ไปคู่มื้อแคลนแล้วหอดหิว
อันที่ได้แห่งห้องถันถี่ในเมืองถ้วนแหล้ว บาคานเห็นศาลาลวดเซานอนหั้น.....

ในที่สุดท้าวกำพร้าคำสอนก็ได้คู่ครองซึ่งมีรูปร่างลักษณะถูกต้องตามโศลกดังคำกลอนต่อไปนี้

- บัดนี้จักกล่าวเถิงนางขมอดไร้พ่อแม่ตายเสีย ก่อนแหล้ว
ยังแต่ตนเดียวทุกข์บ่มีเฮือนย้าว
มีแต่ตองตอยผ้าผืนเดียวทั้งขาด คันว่าวันฮุ่งเช้าขอเข้าเพ็นกิน
อายุได้สิบสี่สอนสาวมาแล้ว แม่นว่าการเชิงชายก็บ่เคยเฮียนฮู้
นางนี้ชื่อว่ากองศรีส้อยจอมแพงโสมสะอาด ไปคว่าบ้านขอเข้าเพ็นกิน
เฮือนบ่ย้าวนอนขอกทางหลวง คือดังควายฟูมตมบ่มีใผใกล้
อันว่าโสมศรีหน้าตาดำคิ้วก่อง ใผบ่ฮู้ในหั้นหากดีแท้แหล้ว
แต่บ่ได้อาบน้ำได้ขวบสองเดือน เกษาเป็นฮวงฮังห่อเพียงพันหน้า
เหตุว่าคำทุกข์ไร้เถิงที่ตนนาง เฮียมก็ไปขอกินสู่วันเลียนมื้อ
เมื่อนั้นนางคานน้อยกองศรีสมสะอาด นางก็ขอได้แล้วเลยต่าวคืนมา
เถิงศาลาเล่าเลยเซายั้ง นางก็วางคึงเท้งพอยามน้อยหนึ่ง
แล้วจึงจกซ้าน้อยเอาเข้าออกกิน....

● เมื่อนั้นบาคานท้าวน้อยหน่อคำสอน บาก็นอนศาลาตื่นมาเห็นน้อง
ใผผู้มาเซานี่เบ็นเมียอ้ายบ่ อุปฐากอ้ายซู่มื้อเถิงเท้าชั่วชีวังได้บ่....
● แต่นั้นนางคานน้อยกองศรีต้านตอบ คันแม่นเจ้าสิเลี้ยงข้อยได้จริงแท้ก็บ่ขีนอ้ายเอย
แต่ว่าน้องนี้ทุกข์ยากแท้ขอทานเพิ่นมากิน บีตาทั้งมารดาก็เล่าตายตงเสี้ยง
ตั้งแต่ไปขะเข้าเจ็ดบีอิดอ่อนมาแล้ว ได้เทื่อเล็กเทื่อน้อยมาแล้วเล่ากิน
อันหนึ่งเครื่องนุ่งน้องผ้าขาดจำแอว สะไบผืนแพรก็ศอกเดียวจำจั้น.....
● ว่าแต่ทางอ้ายนั้นเว้าเทียงเบ็นสัตย์ สิบ่ตัวะนางตกต่อไปภายหน้า.....
● ท้าวก็หลิงดูลักษณะน้องนางคานทุกสิ่ง โศลกต้องนางน้องสู่อัน
ถันแถวถ้องคอคางคิ้วก่อง แขนค่อส้วยน้ำมือล้วนแลบงาม
ยามเมื่อยกย่างย้ายโดยดั้งพลายสาร สายตาคมค่อยแลหลิงเยี้ยม
นางนี้ควรเบ็นแก้วเมียขวัญเทียมแทบกูแล้ว คงสิดีเทียงแท้ภายหน้าต่อไป.... ...

คำกลอนสอนเลือกเมีย

นางใดยกย่างย้าย เสียงบาดตีนหนัก
ญิงนั้นอย่าได้เอามาเทียม ถ่อยคนควรเว้น
ญิงใดปากกล่าวต้าน เสมอดั่งเสียงชาย นั้นนา
บาคานเอย อย่าเอามาซ้อน
ญิงใดเกษาล้วน ดกดำเลิงแลบ
มีทั้งผิวบ่เศร้า งามล้วนอยู่เลิง
ยามเมื่อยกย่างย้าย ไปเคี่ยมมาเสมอ
ตาแลดู แต่พอวาค้าม
ชายใด ได้อยู่ซ้อน เฮียงฮ่วมเบ็นเมีย ก็ดี
ยูท่าง ทรงความสุข นั่งปองเบ็นเจ้า ฯ

คำบายศรี พระภิกษุสงฆ์

(แบบหลวงพระบาง)

ศรีศรีสุขะสวัสดีจำเริญมุงคุล อะดุลลือเดช วรรณะวิเศษอุดม จันทะเฮืองฮมใสสุด ได้มหาอุตตะมะนาที, วันนี้เป็นวันดี เป็นวันมะหันตะมะโหลารึก อะทิกะอัตถะโสภาคะระหะสุนักขัตตัง สุมังคะลัง อุตตะมะโชค อุตตะมะโยค อุตตมะติดถี อุตตะมะนาที อุตตะมะสิขี พิลาส อินทะพาดพร้อมตรียาง ทั้งนาวางคาดคู่ ตั้งหยุดอยู่ซอนลอน อาทิตย์จรจันทร์ทะฤกษ์ อังคารถึกมะหาชัย พุธ–พฤหัสไปเป็นคู่ ศุกร์เสาร์อยู่ซอนลอน ฯ

วันนี้เป็นวันดี หมายมีเจ้ามูละศรัทธาเป็นเค้า กับทั้งหนุ่มหน้านรหญิงชายน้อยใหญ่ มีใจมักใคร่อยากพ้นจากอบาย จึงพร้อมกันขนขวายหาได้แล้ว ยังเครื่องยอดแก้วมาบายศรี ถวายแก่พระธรรมยำที่เหง้า มีพระพุทธะเจ้าเป็นเค้า กับทั้งพระธรรมมะเจ้า และพระอะริยะสังฆะเจ้าเป็นเค้าเป็นประธาน ฯ

ขอให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย จงได้เป็นมีงเหง้าในพระบวรพุทธะศาสนา คือว่าพระปริยัติศาสนา พระปฏิบัติศาสนา และ พระปฏิเวธะศาสนา เพื่อให้เป็นที่สักการะบูชาแก่คนและเทพะยุดาทั้งหลาย เป็นปะดุจจะดั่งดอกนีละมลอันตกลงมาแต่ฟ้า บังเกิดหน้าอุทอนปะวระเตซากัลยาณะมิตวิสุทธิสะเนหาพระรัตนะไตร ไชยะมุงคุลปุณณะยานวิเศษ ขอให้จบเพทพร้อมพระวินัย มีทั้งพระสุตตันตะอะภิธรรมาไขแจ้งจอด ตลอดเถิงอัตถะกะถาฎีกา คันถิวีวอนสัญโญชะน่า พร้อมคะติปักขะระหังอะลังการ ปัจจะยะสานวุตโตไทไนยะสนธิ สันทะสุโพจินตา จงเสด็จเข้ามาค้ำคูณคงทะรงรักษา จัตตาโร ธรรมา อันว่าธรรมสี่ดวง คือ ว่าอายุ ยืนยาววิเศษ วรรณะเพียงเพศส่องใสสี สุขะสวัสดีแวนยืง พะละพร้อมทุกสิ่งเทียระคา อะโรคะยาเนาเน่ง ปฏิบันนะเบ่งอะวิไส อะธิปะไตยะถ้วนเจ็ด จ่งเสด็จเข้ามาค้ำคูณคงทะรงรักษา ยังขันธะสันดานแห่งพระผู้เป็นเจ้า ตราบต่อเท่าเข้าสู่เวียงแก้วอันกล่าวแล้ว คือว่าพระอะมะตะมะหานะครนีระพาน โดยอาการดั่งคำมักคำปรารถนาแห่งเจ้ามูละสัททา และ อุปาสกอุปาสิกา ทั้งหลายทุกตนทุกคนแด่ก็ข้าเทอญ ชะยันตุภะวัง ชะยะมังคะลัง ฯ

ก้านสว่ายป่าวร้องเทพดา

(แบบหลวงพระบาง)

ก้านสว่าย ใช้สำหรับในพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลของพระบาทสมเด็จพระเจ้า-มหาชีวิต มีบุญเทศน์พระเวสประจำปีในพระราชวังและบุญสวดชำฮะสะสางเมือง เมื่อเดือน ๗ ที่มีอยู่ในจาฮีต ๑๒ คอง ๑๔

หรือบางครั้งเช่นการทำบุญประจำปีเทศน์พระเวสประจำหมู่บ้านก็เห็นได้รับอนุญาตให้นำมาใช้เชิญเทพเจ้าเหล่าเทวาให้มาร่วมอนุโมทนาในการกุศลนั้น ๆ ก็มี หรือบางครั้งเมื่อมีการสวดชำฮะบ้านประจำปี ในหมู่บ้านเกิดการฉุกเฉินด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ มีการเกิดโรคอหิวาและไฟไหม้บ้านเมืองเป็นต้น แล้วก็มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดชำฮะบ้านก็ใช้ก้านสว่ายนี้ขอเทพเจ้าและสิงศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเหล่านี้มาช่วยกำจัดปัดเป่าสิ่งเหตุร้ายนานาประการนั้น ให้หมดสิ้นไป เพื่อใช้แทนสัคเค ดังมีข้อความต่อไปนี้

สุณันตุ โภนโต เย เทวา สะมาคะตา ฝูงข้าทั้งหลายนบน้อมไหว้เทพพะแก่นใท้อินพรหมยมราชาธิราชกับทั้งนางนาทน้อยเมฆลายมยังอยู่ผั่งน้ำชลธี กับทั้งนางธรณีตนองอาจอันรักษายังน้ำหยาดหมายทานในวัฏฏะสงสารทุกด่านด้าว ฝูงหมู่เทพพะท้าวนานา กับทั้งนายหนังสือ ๓๒ พระองค์ และเทวดาเจ้าทั้งหลาย อันยายยังอยู่ในสวรรค์ชั้นฟ้าถ้วนหน้าอยู่ดาฟังวะจะนังผายโผด ทั้งแสนโกฏจักรวาฬ ทั้งป่าหิมพานทุกแห่ง ทุกแหล่งหล้าภูผา ทั้งคูหาเถื่อนถ้ำ ทุกท่าน้ำและวังฮี ทั้งสระโบกขรณีและท่ากว้าง ทุกเขื่อนข้างบัพพะตา สุบันนาครุฑนาคคันธัพพะพาคพร้อมฝูงหมู่พระนารายณ์ ทั้งพระเพลิงพระพายเฮืองฮุ่ง กับทั้งพระสุรินทามุ่งเมืองสวรรค์ ทั้งพระจันทร์เฮืองสีใสสะอาด ทั้งพระสุริยะผาดผายแสง รัศมีแดงเฮืองฮอด กับทั้งเจ้ายอดสร้อยจอมเขา คือ กุเวละ, วิรุฬหะ, วิรุปปักขะ ทัตตะรัตถะเจ้าเป็นเค้ากับทั้งพระนักขัตฤกษ์เจ้า ๒๗ พระองค์ จงเสด็จลงมาพร้ำพร้อม มาน้อมอยู่คอยฟัง อันฝูงข้าทั้งหลายหากไหว้วอนหายังเทพดาเจ้าทั้งหลาย อันยายยั้งอยู่คูหาปราสาทบ้านเมืองสถานที่นี้ อันมีวิชุล

มหาวิหาร โบราณะราชะวัติรัตนะคฤห์รามาธิบดีเป็นเค้า และเทพยุดาเจ้าทั้งหลาย อันยายยังอยู่ภูชวงและภูช้าง ทุกเขื่อนข้างบัพพะตา ผาทึงและผาแอ่น ผาถ้ำแท่นทวารา อันมีพุทธาทิรัตนาในนั้น หนแห่งหั้นประตูเมือง รัศมีเฮืองงามยิง ผาถ้ำตึงตั้งอยู่สบอู ขุนลูและอั้วเคี่ยม และเทพพะดาเจ้าทั้งหลาย อันยายยังอยู่ในถ้ำบีจฉิมะทิสาและเทพพะยุดาเจ้าทั้งหลาย อันยายยังอยู่ก้ำทักษิณจนเจือกินหลายหลากหมากม่วงเค้าแดนเมือง ผาตั้งนายเฮืองวิเศษ ผาตัดแก้เป็นเขื่อนเขตขงทวารา เป็นภุมมะสถานกรุงภูสีสัตตะนาค ภูสีอาดมีงจอมเมือง จอมคำเฮืองสะพู่ จอมเพชรอยู่หรดี *นางกวางฮี* (บางฉบับว่า นางกางฮี) นอนแทบเท้าอยู่ด่านด้าวบีจฉิม เสาทักขินหลักหมั้น ต้ายขั้นและเซียงดงแดนหลักหมื่น *เซียงลอชื่นชองมอง* (บางฉบับว่า เซียงลอชื่นชองปอง) เซียงเหล็กเซียงทองงามเลิศล้ำ เซียงมวกก้ำกุญชะโร เซียงงอยงาม*อาโปแฝงผึ้ง* (บางฉบับว่า เซียงงามงอยอาโปแฝงผึ้ง) เซียงม่วนตั้งกลางเมือง เซียงยืนงามเลิศแล้ว สังคะโลกเซียงแก้วเป็นภุมมะสถานอันวิเศษ เขตน้ำพุ้น มีพระญานาค ๑๕ กระกุล มีนางดำอยู่คกท่อน นางด่อนอยู่คกเฮือ นางผมเผืออยู่เหนือท่าช้าง *ท้าวต่งกว้างอยู่ปากคาน* (บางฉบับท้าวต่งกว้างขวางอยู่ปากคาน) ท้าวทองจานอยู่ผาเดียว *ท้าวคำเฮียวอยู่ผาเสือ* (บางฉบับว่า ท้าวคำเบียวอยู่ผาเสือ) ท้าวบุญเยืออยู่ก้อนก่ายฟ้า ท้าวคำหล้าอยู่ผาบัง ท้าวคำบังอยู่ภูช้าง ท้าวบุญกว้างอยู่ภูชวง ท้าวบุญยวงอยู่ก้อนหมีดแอ่น ท้าวคำแท่นอยู่ก้อนผาซวา *ท้าวจงลวาอยู่ผาสุมเส้า* (บางฉบับว่า *ท้าวจงลวาอยู่ผาย่าเถ้า*) อุดสุพระนาคเจ้าอยู่เผ้าศพดง ท้าวใจจำนงอยู่รักษาพระบาท ศรีสัตตะนาคเจ้าอยู่เผ้าจอมสี มี ๑๕ กระกุล ฯ กับทั้งราชสีห์ ๒ พี่น้องเนาแห่งห้องบัวระพา อันรักษาวรพุทธศาสนาเรียกว่า อารามคามะเขตบ้านเมืองลาวล้านช้าง ที่นี้เป็นเค้าตราบต่อเท้าทางใต้หลี่ผีทางเหนือผาไดผาด่าง ข้าง *ซ้ายกรุงศรีอยุธยา* ข้างขวาแดนแกวเป็นเขตภายใต้ตั้งแต่เมืองจำปาสักอัตตะบือ มูลชี ศรีโคตบองหนองหาน และเทพพะดาเจ้าอันเผ้ารักษารอยพระบาททะลัก ธาตุเชิงชุม และธาตุพระนมงามโสมศรีสะอาด รอยบาททะลักพระบาทโพนสันจันทะบุรี มีอินทะพระหยองสิเจียบปางสามสองหนองหลามสี่ ห้าฝูงข้าทั้งหลาย ขออัญเชิญเทพพะดา เทพอารักมีสุวรรณนาคเกล็ดเหลือมหลากเลาดำ และเทพพะดากะลืมเมืองพาน มีหนองบัวบานเป็นเค้ามีกุทโธบ่าปะนาคเจ้าอยู่เผ้ารักษา จดเจือมาเซียงคานแก่นท้าว ทุกด่านด้านเมืองเลยและปากลาย

กลายมาถึงธาตุสะกุ้ง และเจดีย์ศรีสองฮัก มเหสักด่านซ้าย ฝ่ายก้าอยุธยาเทพพะดาทุกหมู่ อันรักษาต้นไม้ดู่แดนเมืองเบ็นเค้า ตราบต่อเท้าเมืองท่งและเมืองวา เทพพะดาอารักอันรักษาเมืองคังและน้ำพูนน้ำฮุ่งผายพุ่งเท้านาหลา ผาแดงและตาดน้ำ แฝงฝ่ายก้าเมืองนาน ถึงสถานฮางเฮ้า ตราบต่อเท้าเมืองขาย และเทพพะดาเจ้าทั้งหลายอันยายยังอยู่ที่ทิสานุทิศ หนขวาถึงแดนแกวเบ็นเขตคามมะประเทศ สบแอดเซียงค้อต่อเมืองลาน ถึงสถานซำใต้แฝงฝ่ายใกล้ซำเหนือ จดเจือมาเมืองวาและเมืองแว่น เมืองจาดและเมืองโสยท่งกว้างและเซียงลวง ถึงสะปวงเบ็นเค้าตราบต่อเท้าฮ่มฮัง ทั้งบัวบานและเมืองซ่อน ทุกท่อนท้าวเทพา อันอยู่เผ้าและรักษาติดเนื่องมาสิบสองหน้าด่านแดนลาว ชาวเมืองเหนือทั่วเทศเท้าเขตเมืองแถง มีก้อนแดงเบ็นเค้า หนองกูวากาเวา เทพพะดาอันรักษาเคือหมากน้ำเต้าปุงแต่ปฐม ขุนบูรมราชาธิราช เคือเขากลาดแต่โบราณที่สถานชื่นช้อยเมืองด่อยและเมืองดวน ตะมวนจดมาเมืองอังและเมืองพัง เมืองวังและเมืองพากับทั้งเทพพะดาทั้งหลายอันยายยังอยู่ ในทิสะเมืองไหล่และเมืองลอ เมืองสอและเมืองเหล้าท่าซ้ายปากตัน เมืองเซียงจันทร์และปากม่า อยู่ถ้วนหน้าเมืองจามารี แดนคีรีแผ่ต้องสองท้าวทกด่านด้าวเมืองบมเมืองแท กับทั้งเทพพะดาอันรักษาฝ่ายเมืองเจียมและเมืองเจ้ย่น เมืองบางพร้อมเมืองมลทั่วแดนคนขงเขตสิบสองจุไทเบ็นเค้า กับทั้งเทพพะดาเจ้าอันตั้งอยู่ฝ่ายเมืองมวกและเมืองควาย เทวดาเจ้าทั้งหลายอันยายยังอยู่ สะพู่พร้อมเมืองหม้วยและเมืองขาง เมืองเซียงขวางท่งไหหิน เมืองพิน และเมืองวัง เมืองเซียงวงและเมืองซ้ายท่าขวา เชิญทั้งเทวดาท่าจ่านและเมืองวาดเมืองวังเวียง เซียงเบิกเบ็นเค้า เทวดาเจ้าทั้งหลาย ฝูงยายยังอยู่ก้าทิสะหัวอูกูผางเบ็นประเทศท้าวอาฮิน ถึงแดนดินฮุนฮุ่ง ผายพุ่งเท้าเมืองวา ขวานางรางกลางแท่น เจ้าแก่นแก้วเก็งยาเทวดาเมืองงอยและเมืองซื่น ละหนึ่งเท้าเมืองงานาคก ตกประเทศฮุนแบง แขวงเมืองไซและเมือหลา เทวาดาเมืองหลวงภคาเมืองผาและเมืองเหลือก ขำเขือกเท้าเมืองหาน ถึงสถานข้าเก่าละเมิดละมั่งเท้าขุนพา และเทพพะยุดาเจ้าอันรักษาผาไดและผาด่าง เบ็นเขตประเทศขงแดนลาวทางยาวเก้าแสนวาโอดอ้างทางด้านกว้างได้เจ็ดแสนวาเบ็นขนาด ขออัญเชิญเทพยุดาเจ้าทั้งปวง จงเสด็จมาเบ็นสักขีทิพญาณในที่มหาสะโมสรอันอุดม สมาคมด้วยพระบรมราชาพิธีในเฉพาะพระพักตร์ พอพระหฤทัยปราโมทย์ตามมะละกำหนดระตะนะมงคล พุทธิมหาเจติยะพร้อม

ด้วยสังฆะราชา ในคามะวาสี อรัญวาสีซึ่งเป็นเจ้าคณะสังฆะ ผู้ใหญ่มานั่งเป็นประธาน ขออัญเชิญเทพพะยุดาเจ้าทุกตนทุกพระองค์ ก็ข้าเทอญ.....ฯ

(*หมายเหตุ*. ที่มาจากฉบับเขียนใส่ใบลาน แต่สมัยก่อน ๆ)

บางแห่งใช้ในพิธี ก่อนจะฟังธรรมเทศนา ว่าคำอัญเชิญเทพพะดาดังต่อไปนี้–.

สัคเคกาเมจะรูเป คิริสิขะระตะเต จันตะลิกเข วิมาเน ทีเป รัฏเฐจะคาเม ตะรุวะนะ-คะหะเน เคหะ วัตถุมหิ เขตเต ภูมมา จายันตุ เทวา ชะละถะละวิสะเม ยักขะคันทัพพะนาคา ติฏฐันตา สันติเก ยัง มุนิวะระวะจะนัง สาธะโวเม สุณันตุ ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา เทวา อันว่าเทพยุดาเจ้าทั้งหลาย ฝูงที่ยายยังอยู่ สะพู่พร้อมพายสวรรค์ อันเป็นชั้นกามาและรูปภพกับทั้งเทพเจ้าเหล่าภูมิมาซึ่งสถิตอยู่ในทิพย์พาพิมานมาตร อันตั้งอยู่ตามอากาศ จอมดอยภูผายอยสูงต่ำ และอันเลื่อนลอยอยู่เวหา กับทั้งเนื้อที่ป่าเกาะดอนด่านด้าว ประเทศท้าวแดนเมืองยายนองเนืองแค่บ้านกับตั้งยายอยู่ถ้านพฤกษาแดนดงหนาป่าเหล่าเฮือ เคหะเนื้อไฮ่นาสวน ทั้งหมู่มวลอาฮัก อันเป็นเชื้อยักษ์คันธัพพะนาคา

ติฏฐันตา อันสถิตอยู่ในเถื่อนถ้ำทางน้ำและทางบก ที่ดินตกสูงต่ำอันบ่พ้ำเสมอกัน สันติเก อันมีอยู่ในที่ไกลและใกล้ อายันตุ ขอจงให้ยาตราเชิญเข้ามานะสถานที่นี้ อันว่าคำใดชี้ช่องคำสอนแห่งพระชินวรมุนีนาถ ดูราท่านเชื้อชาติสัปปุริสา ขอจงได้ตั้งโสตา ปลงเจตะนาลงในตังขะนิกะสมาธิ ตั้งสติประครอง ซึ่งมะนะสิการพึงอุทานคำฝูงข้าจักกล่าวในบัดนี้เทอญ

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ขณะนี้เป็นยามดีควรฟังธรรมแห่งพระมุนีโดยเคารพ

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ขณะนี้เป็นยามดีควรฟังธรรมแห่งพระมุนีโดยเคารพ

ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ขณะนี้เป็นยามดีควรฟังธรรมแห่งพระมุนีโดย-เคารพก็ข้าเทอญ

*ต่อจากนี้ก็ทำพิธีอาราธนาศีล

คำคาระวะหลวง

(แบบหลวงพระบาง)

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ กล่าว ๓ คั้ง

อุกาสะ อุกาสะ ข้าแต่พระรัตนตรัยแก้วเจ้าทั้งสามประการ มีวรองค์สัพพัญญูเจ้าเป็นเค้าเป็นประธาน บัดนี้ถึงฤดูกาลมา*ฮอด* (ถึง) แล้ว ฝูงข้าทั้งหลายบ่ให้เสียยังประเพณีจารีตเจ้าทั้งหลายมาแต่ก่อน บัดนี้ฝูงข้าทั้งหลายพร้อมกันมาขนขวายได้แล้ว ยังเครื่องอามิสบูชาสองประการ ตามโบราณธรรมไขข่าว กล่าวคืออามิสสะบูชาภายในและภายนอก อันประกอบด้วยสุจริต, อามิสสะบูชาภายใน คือ ขันธ์ทั้งห้า กับทั้งชีวิต, อามิสสะบูชาภายนอก คือ ขันเข้าตอกดอกไม้และธูปเทียน มาเลียนตั้งไว้ให้เป็นห้าโกฏากยึงถนัด

๑. อันปะฐะมะ โกฏากหัวทีนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายบูชาคุณ สัพพัญญูพระพุทธเจ้าองค์ธะรงทสพลญาณสิบประการ และบานงามด้วยอะปะริมิตตะ. คุณาติเรกะคุรุ ฯ

๒. ทุติยะ โกฏากโครพถ้วนสองนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายบูชาคุณพระปริยัติปิฎกะทั้งสามอันฮ่งเฮืองงาม ด้วยอักขระ คือว่า พยัญชนะ ฯ

๓. ตะติยะ โกฏากโครพถ้วนสามนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายบูชาคุณพระอริยะ-สังฆะเจ้าทั้งหลาย ตั้งแฮกแต่พระมหาอัญญาโกณฑัญญะเถระเจ้า ตราบต่อเท้าถึงสังฆะสัมมุติสงฆ์ในกาละบัดนี้ แม่นเจ้ากูองค์ใดองค์หนึ่ง อันตั้งอยู่ในมรรคพละธรรม อันพร่ำเพ็งอยู่ในคองวิปัสสะนาฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายบูชาคุณอันบริสุทธิ์

๔. จตุตถะ โกฏากโครพถ้วนสีนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอบูชาพระสะมะถะกัมมัฏฐานและพระวิปัสนากัมมัฏฐาน พระบทพระบาท พระสารีริกธาตุเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์กับทั้งพระพุทธรูปเจ้า อันควรสักการะบูชา

๕. ปัญจะมะ โกฏากโครพถ้วนห้านั้น ฝูงข้าทั้งหลายขอถวายสัมมาบูชาพระอุปัชฌาย์อาจารย์ตนได้สั่งสอน ยังพระกัมมัฏฐาน และสั่งสอนพระปริยัติธรรมทั้งมวล และขอสัมมาบูชาคุณบิดามารดา ญาติกาวงศาทั้งมวล ฝูงควรสักการะบูชา ฝูงข้าทั้งหลายขอถวายสัมมาบูชาบ่ให้เศษเหลือสักอัน แม่นฝูงข้าทั้งหลายได้อาศัยซึ่งโลภะ โทสะ โมหะ ธรรม กรรมเยื่องใดอันมาครอบงำ ยังจิตใจแห่งฝูงข้าทั้งหลาย แม่นว่าฝูงข้าทั้งหลายได้ประมาทะ อะคาระวะ ในพระแก้วเจ้าทั้งมวล ล้ำทวารทั้งสาม กล่าวคือว่า กายทวาร วจีทวาร มโนทวาร แม่นฝูงข้าทั้งหลายได้ประมาทะ อะคารวะด้วยทวารอันใดอันหนึ่งก็ดี ล้ำอิริยบถ ๔ ประการคือว่า นั่ง

นอน ยืน เดิน แม่นฝูงข้าทั้งหลายได้ประมาทะ อะคาระวะในพระแก้วเจ้าทั้งมวล ด้วยอิริยาบถเย่องใดเย่องหนึ่งก็ดี รู้แล้วและได้ประมาทก็ดี, ไม่รู้และได้ประมาทก็ดี ได้ประมาทด้วยชวนะจิตดวงใดดวงหนึ่งก็ดี ตั้งแฮกแต่จิตตุบาทชาตินี้คืนภายหลังจนถึงอะเนกะชาติสงสารอันหาเค้าหามูลบ่ได้นั้น ฝูงข้าทั้งหลายก็รู้ว่าเป็นโทษแท้ยิ่งนักหนาอยู่แล้ว ขอแก่พระแก้วเจ้าทั้งหลายจงรวบรวมเอามายังอัจจะโยโทษทั้งหลายฝูงนั้น มาตั้งไว้ในที่ข้างหน้าแล้ว และกระทำนำให้เสียอย่าให้เป็นสัคคะนิวะระณะ คือ นิวะระณะธรรม กรรมอันจะห้ามเสียยังสมบัติ วิโมกขะปะนิทานะธรรม คำปรารถนาแห่งฝูงข้าทั้งหลายสามประการ คือ ปรารถนาเอาญาณสามประการ คือ สัพพัญญุตัญญาณ บัจเจกกะโพธิญาณ และสาวะกะปาระมีญาณ ดวงใดดวงหนึ่งก็ดี, และปรารถนาบำเพ็ญธุระสองประการ คือ คันถะธุระ และวิบัสสนาธุระก็ดี ปรารถนาค้ำวรพุทธศาสนาสามประการคือ ปริยัติสาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา และปรารถนาถึงสุขสามประการ คือ สุขในเมืองคน และสุขในเมืองฟ้า สุขภายหน้ากล่าวคือว่านิพพานก็ดี ส่วนคำมักคำปรารถนาทั้งหลายฝูงนี้ ขอจงให้อุดมสัมฤทธิ์แก่ฝูงข้าทั้งหลาย ด้วยผลอานิสงส์อันฝูงข้าทั้งหลายได้พร้อมกันมากระทำสักการะคารวะแก่พระรัตนตรัยแก้วเจ้าทั้งมวลนี้แด่ก็ข้าเทอญ

อีกประการหนึ่ง โภยภัยอันตรายทั้งหลาย หมายมีพยาธิ์อันเกิดอยู่ในขันธสันดานแห่งฝูงข้าทั้งหลาย อันมีอยู่ในกาลบัดนี้ยามนี้ คือ พยาธิ์อันเกิดแต่อุตุอาหาร แต่เสลดดี แต่ลม แต่เลือด แต่คนกระทำ แต่ผีกระทำ แต่ธาตุกระทำ เดือดร้อนบ่สบายในขันธ์ทั้งห้า แห่งฝูงข้าทั้งหลายนี้ก็ดี ก็จงให้ระงับกลับหายเสียจากขันธสันดานแห่งฝูงข้าทั้งหลายในขณะนี้ยามนี้ ด้วยกุศลบุญราศี อันฝูงข้าทั้งหลายได้พร้อมกันมาสักกัจจะคาระวะสัมมาบูชาแก่พระรัตนตรัยแก้วเจ้าทั้งมวล นี้แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

อีกประการหนึ่ง ขอกุศลบุญราศีทั้งหลายฝูงนี้ จงแผ่ผายยายไปฮอดไปถึงพระญาอินทร์ พระญาพรหมพระญายมราช กับทั้งอากาสะเทวดา ภูมมะเทวดา รุกขะเทวดา และเทพพะยุดาทั้งหลาย อันรักษายังวัดวาอาราม คามะเขต ประเทศบ้านเมือง เหมืองฝาย ที่นี้เป็นเค้าเป็นประธาน

อีกประการหนึ่ง ขอกุศลบุญราศีทั้งหลายฝูงนี้ จงแผ่ผายยายไปฮอดไปถึง เถ้าแก่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ญาติกาพี่น้อง ลูกเต้าหลานเหลน กะกุลอุปถาก อันเตวาสิก สัทธิวิหาริก อุปัชฌาย์ อาจะริยะเป็นที่หมาย ชั้นบนมีอะกะนิฏฐาพรหม ลวงกลมมีอะนันตะจักรวาลเป็นขอบ

ชั้นล่างมีอะเวจีเป็นที่สุด สัตว์ทั้งหลายฝูงใดถึงทุกข์ ก็ขอให้มีสุขยิ่งกว่าเก่า สุขหมื่นเท่าแสนทวี ด้วยกุศลบุญราศีทั้งหลายฝูงนั้นนั้น แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

จัตตาโร ธัมมา อันว่าวุฒิธรรมสี่ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พะละ อะโรคะยะ ถ้วนห้า ปะฏิภาณะ ถ้วนหก อะธิปะไตยะ ถ้วนเจ็ด มังคะละถ้วนแปด จงเสด็จเข้ามาค้ำคูณคงทะรงรักษา ยังขันธสันดานแห่งฝูงข้าทั้งหลายไปทุกปี ทุกเดือน ทุกวัน ทุกยาม อย่าให้ขาด ตราบเท่าเข้าสู่นิพพานทุกตน ทุกองค์ ทุกคน นั้นแด่ก็ข้าเทอญ ฯ สาธุ สาธุ อนุโมทามิ

(โยโทโส โมหะจิตเตนะ พุทธัสสะมิง ปาปีกกะโต มะยาขะมะถะเมกะตังโทสัง สัพพะปาปัง วินาสันตุ ด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม สิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี ขอแต่พระพุทธเจ้า ขอแด่พระธรรมเจ้า พระสังฆะเจ้า แก่พระกัมมัฏฐานเจ้า แก่พระอุปัชฌาย์ อาจะริยะเจ้าทั้งหลาย ขอจงได้อโหสิกรรมให้แก่ฝูงข้าทั้งหลาย ตั้งแต่บัดนี้ไป ตราบเท่าเข้าสู่พระนิพพาน ทุนตน ทุกองค์ แด่ก็ข้าเทอญ ฯ)

เมื่อเสร็จพิธีทุกอย่างแล้ว ทายกถวายเครื่องไทยทานเรียบร้อย เตรียมน้ำหยาดแล้ว ยกขันคาระวะพระรัตนตรัย ต่อไป

คำคาระวะพระรัตนตรัย

อุกาสะ อุกาสะ อัจจะโย โน ภันเต อัจจัคคะมา ยะถาพาเล ยะถามูฬะเห ยะถาอะกุสะเล เยมะยัง ภันเต เอวัง กายะทุจจะริตตา วะจีทุจจะริตตา มะโนทุจจะริตตา อะคาระวา พุทธะ เตสุ ธัมมะ เตสุ สังฆะ เตสุ ระตะนัตตะเย ตุมเห สุกาเยนะวา วาจายะวา มะนะสาวา ปะมาทะ มะกะริมหา เตสัง โน ภันเต อัจจะยัง อัจจะยะโต ปะติคคัณหะถะ ขะมะถะ อายะติง ภันเต สังวะรายามะ กายะกัมมัง วะจีกัมมัง มะโนกัมมัง สัพพะปาปัง วินัสสะตุ สัญจิจจะ อสัญจิจจะ อะตีตะโทสัง อะนาคะตะโทสัง ปัจจุบันนะโทสัง ยัง ยัง โทสัง สัพพัง โทสัง ขะมะถะโน อิมินา สาสักกัจจะ ครุคาระวะ ปะณามะ มะหากุสะละ จิตตะเจตะนา โน อัมหากัง ฑีฆะรัตตัง อัตถายะ หิตายะ สุขายะ ยาวะมัคคะ ผะละนิพพานะ ปัจจะโย โหตุโน ฯ

ทายก ประเคนขันคาระวะ เสร็จแล้วพระสงฆ์อนุโมทนา

คำถวาย สังฆะแทน-สังฆะทาน ของโบราณลาว

สาธุ สาธุ อุกาสะ อุกาสะ ภันเต ข้าแด่เจ้ากูตนทรงคุณอันมาก มะยัง อันว่าฝูงข้าทั้งหลาย คือทายกอุบาสกอุบาสิกา มีเจ้ามูลศรัทธาเป็นเค้า ตราบต่อเท้าเก้าเซ่นกระกูลเป็นแดนแสนเซ่นกระกูลเป็นขนาด อันเป็นเชื้อชาติพันธุรา เทียนย่อมคิดถึงหายังครองอันหยาบช้า อันเป็นบ้าด้วยตัณหา เป็นพาลาคนใบ้ ด้วยใจแท้ยิ่งหนักหนา ทิสวา อันได้เห็นยังโภชนา สังฆัสสะแห่งสังฆะเจ้าต่าง ๆ อันบ่หล้างควรกิน จึงยินดีซึ่งครองอันฮ้าย ฝูงข้าทั้งหลายจึงบายเอา ยังอาหารหลายหลาก เป็นต้นว่า หมากไม้มากนานา ก็จึงเป็นปาบังคือบาป จึงขนาบตนไป สู่วิสัยภายต่ำดังนี้พ่ำเหิงนาน ก็จึงเป็นการอันทุกข์ยากลำบากแท้ดีหลี ฝูงข้าทั้งหลายก็พิจารณาดูเห็นแล้ว เห็นจักบ่คลาดแคล้วจากอะบาย ยามเมื่อจักใกล้ตายมีใจกะทิฮักลูก จิตฮ้ายผูกพาเบือน หลอนว่าได้เกิดเป็นผีเฮือนและผีด้ำ เป็นทุกข์ซ้ายอ้นแก่บุตราบุตรี หลอนว่าได้เกิดเป็นสัตว์ตัวสั้นตัวฮีตัวพี และตัวผอม ย่อมลงไปไจ้ว้ ๆ ฯ

ฝูงข้าทั้งหลาย จึงมาขนขวายหาได้แล้ว ยังเข้าน้ำโภชนะอาหาร มาตกแต่งแบ่งให้เป็นสองโกฐาก อันปะฐะมะโกฐากหัวทีนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายทานแทน แก่พระสังฆะเจ้า เพื่อให้หายเสียยังปาปะกรรม อันฝูงข้างหากได้กระทำมานั้น ฯ

ขอพระสังฆะเจ้าทั้งปวง จงอนุโมทะนาฮับเอา แล้วก็ขอจงอะลุกะโทษให้หายเสีย ยังปาปะกรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้น แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

สุทินนัง วะตะ เม ทานัง อะสะวักขะยะวะหัง โหตุ
อิทัง เม ทานัง ปะริสุทธายะ สังวัตตะตุ ฯ

อันทุติยะโกฐาก เดารพถ้วนสองนั้น ฝูงข้าทั้งหลาย ขอถวายเป็นทาน แก่พระสังฆะเจ้าทั้งปวงเพื่อเห็นแก่ มัคคะผะละธรรม ภายหน้า คือชั้นฟ้าและนีระพาน อันฝูงข้า หากได้กัตตาธิการ มาแต่ก่อนแล้ว ขออย่าได้คลาดแคล้ว ให้ได้ดังคำมักคำปรารถนา แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

อิมานิ สังฆะภัตตะทานานิ สะขาทะนียะโภชะนียานิ
สะปะริวารานิ ภิกขุสังฆัสสะ เทมะ ฯ

ความชี้แจง ของสำหรับจะถวายในพิธีแบบนี้ ท่านจัดเตรียมเป็นเครื่องขบของฉันตามอันมักมีหวานและคาว ใส่ถ้วยหรือโจก เป็นต้น จะเฮ็ดเท่าใดก็เอาแต่ศรัทธา จะไหว้พระ (นิมนต์พระ) ที่มารับนั้นแต่ตนใด ต้องให้ได้รับ ๒ พูด (๒ ส่วน) คือ พูด ๑ เป็นสังฆแทน และอีกพูด ๑ เป็นสังฆะทาน จึงควรแล ฯ

ความสว่ายฟังธรรม บุญมหาชาติ (แบบ ๑)

สุณันตุ โภนโต เทวะสังฆา โภ ดูราเทวะดาทั้งหลายฝูงยายหยังอยู่ทุกหมู่ไม้สักขี ทั้งคีรีเถื่อนท้องทุกทั่วห้องจักรวาล วิมานปราสาทบ่อาจคะนะณานับได้ ทุกกึงไม้ไพรพนอมจอมเขาคิชกูฏแสนโกฏิกว้างคะนะณา กับทั้งเทพเดาเจ้าทั้งหลายถ้วนหน้าอันอยู่ในชั้นฟ้าดุสิตา ถึงโสพะสะมหาพรหมทะแหล่งหล้ามาอยู่ถ้าดาฟัง กับทั้งสุราสุรินอินทร์พรหมยมมะราชาธิราชอากาสเทวะดาเจ้าทั้งหลายฝูงยายยังอยู่ในชั้นฟ้าจาตุมหาราชิกา คือว่า กุเวระและวิรุฬหะวิรุปักขะกับทั้งพระยาเวสสุวรรณกุมภัณฑ์คันธ์พยักษ์อารักขะเทวะดานาคีครุฑนาคอันมีอยู่ฝ่ายน้ำคงคา กับทั้งพระเพลิงเฮืองวิเศษลือสายกับทั้งพระพาย ผันเบื้องเบ่งฤทธีเฮ้งลักกา กับทั้งพระนารายเลิศแล้วกับทั้งพระอุรุณะวะดีผ่านแผ้วโลกีและพระมหารัสสีนารอดญาณแจ้งจอดใสแสง กับทั้งพระตับบระเมศวรตนมีฤทธีลือเดช พระอาทิตย์ตนวิเศษใสแสง พระจันทจวรเฮืองฮุ่งรัสมีพุ่งเผาะผายดี กับทั้งนางธรณีตนองอาจ อันรักษายังน้ำหยาดหมายทานอันวิเศษ กับทั้งนางนาทน้อยเมฆชะลาอันอยู่รักษาน้ำสมุทรสาครย่านน้ำวังฮีกับทั้งโบกขระณีทุกเทศ กับทั้งเทวะดาเจ้าทั้งหลายอันยายยังอยู่ในแสนโกฏิจักรวาล นับประมาณบ่ได้ สี่ทวีปไท้ลือชา อันอยู่เกาะลังกาเป็นเค้าที่พระพุทธเจ้าตั้งไว้ยังศาสนา กับทั้งเทวะดามเหสักขาเจ้าทั้งหลาย อันอยู่รักษาอาวงขงเขตประเทศแห่งฝูงลาวทางยาวเก้าแสนวาองอาจทางกว้างได้เจ็ดแสนวาเป็นเขตทางต่ำใต้หลี่ผีเป็นแดนก้ำฝ่ายเหนือมีผาไดผาด่างข้างซ้ายมีอยุธยาฝ่ายขวามีแดนแกวเป็นเขต กับทั้งเทวะดาเจ้าทั้งหลายอันรักษาฮอยปาทะลักษณ์อัคคะวระพุทธศาสนา ในเมืองหลวงพระบางราชธานี อันมีสุวรรณภูมมามหาราชฐานที่นี้เป็นเค้า และเทวะดาเจ้าทั้งหลายหมายมีภูชวงและภูช้าง อันอยู่เขตช้างก้ำบูรพา กับทั้งอาณาเขตเจ้าทั้งหลายหมายมีผาทึงและผาแอ่นผาถ้ำแท่นคีรี มีทั้งรูปพระพุทธลักขณาที่หั้น กกม่วงขั้นแดน

เมือง ผาตัดแก้และตั้งนายเฮืองสะพู่จอมเพชรอยู่แคมนะที มีทั้งรูปนางกางฮีนอนแทบท้าวอยู่ด่านด้าวบัจฉิม เสาทักขิณหลักหมั้น ท้ายขั้นและเชียงแมน เชียงดงแดนหลักหมื่น เชียงลอชื่นชองปอง เชียงเหล็กเชียงทองงามเลิศแล้ว เชียงแก้วสังคะโลกนาบ่าแต่โบราณเป็นสถานงามเลิศล้ำ เชียงมวกก้ำกุญชะโร เชียงงอยงามอาโปแฝงผึ้งจอมสีงามเลิศล้ำเชียงม่วนตั้งกลางเมืองสะเทืองงามสะพู่ผาตึงตั้งสบอูขุนลูและอ้วเคี่ยม ผาถ้ำแท่นแต่บูราณเป็นสถานงามแห่งหั้น กับทั้งเมืองชื่น และเมืองงอยท้าวชอยและเมืองขวา ทั้งเมืองวาและอาฮินกับทั้งเทวะดาเจ้าทั้งปวงอันอยู่รักษาสระวังหลวงกลางพระราชธานี มีเทวดาเจ้าตนรักษาภูมมะเสฐเป็นเค้า กับทั้งเจ้ารัสสีสองพี่น้องสองพระองค์อันเป็นวงษาพระยานาคสิบห้ากระกุล อันมีสีสัตนาคและอุสุภะนาคเจ้าเป็นเค้าเป็นประธานกับทั้งนางคำอยู่คกท่อนนางค่อนอยู่คกเรือ นางคำเผืออยู่เหนือท่าช้าง ท้าวตงกว้างขวางอยู่ปากคาน กับทั้งเทวะดาเจ้าทั้งหลายอันรักษาอารามศาสนาที่นี้เป็นเค้าเป็นประธาน ฯ

บัดนี้ ฝูงข้าทั้งหลายหมายมีเจ้ามูลศรัทธากับทั้งภริยาปุตตนัตตาพันธุวงษาเป็นเค้า มีองค์พระเป็นเจ้าวระแก่นเหง้าอิสระ กับทั้งเสนาอามาตรราชมนตรีฝงเป็นสามีปริวารบาทปาทะมูลกา มีโสมนัสเจตนาในวระพุทธศาสนาเป็นอันยิ่ง จึงน้อมนำมายังเครื่องสมณะปริกขารเป็นของทานอันมาก เพื่ออยากตั้งฟังธรรม (มหาเวสสันตรชาดกดวงวิเศษ ตามอุปเทศครองธรรม โดยลำนำดังคำพระอริยเมตไตหากสั่งเทพะมาไลเป็นวิสัยอันมาก เพื่อว่าอยากเห็นหน้าพระเจ้าองค์ชื่อว่า พระอริยะเมตไต ในกาละอันจักมาภายหน้า) ฯ

บัดนี้ ฝูงข้าทั้งหลายขอโอกาสราธนาเทพะบุตเทพะดาเจ้าทั้งหลายทุกตนทุกองค์ จงเสด็จลงมารักษาศีลฟังธรรมนำฝูงข้าทั้งหลาย อัชชะในวันนี้ก็ข้าเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง พวกเทพะบุตเทพะดาเจ้าทั้งหลายฝูงอื่น อันบ่มักชื่นด้วยพุทธคุณอันบ่มักบุญบ่มักศีล มีใจอันเป็นบาป บ่โสภาพตามธรรมคำสอนแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว ให้ออกหนีไปอยู่ภายนอกจักรวาลอย่าได้มาสนสว่านแส้ว แห่งพระสังฆะแก้วเจ้าจักสำแดงยังธรรมเทศนาตามตำนานคาถาอันนี้ว่า สัคเค กาเม จะรูเป ฯลฯ ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา ดังนี้

ประการหนึ่ง ฝูงข้าทั้งหลาย ยังได้ตั้งปณิธานคำมักคำปรารถนาสัมมุกขีภูตาช้องหน้าแห่งเทพะดาเจ้าทั้งหลาย หมายมีสุขสามประการอันมีนีระพานเป็นยอด คือว่า สุขในเมืองคน

ขอให้เป็นพระยาจักรพรรดิราชอันเป็นอาจในทีปทั้งสี่ มีทีปทั้งหลายอันได้สองพันทีป หากมาแวดล้อมอ้อมเป็นปริวาร สุขในเมืองฟ้า ขอให้ได้เป็นพระยาอินทร์กินสองสวรรค์ชั้นฟ้าในแหล่งหล้าโลกา คือว่า จาตุมหาราชิกา ตาวติงสาสุดยิ่งสุขในพละนีระพานอันประเสริฐล้ำเลิศกว่าสุขทั้งมวล คำมักคำปรารถนาแห่งฝูงข้าทั้งหลายทั้งมวลฝูงนี้ ขอให้อุดมสมฤทธิวิรุฬหิ แก่ฝูงข้าทั้งหลายทุกคนของข้าเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง หากว่าฝูงข้าทั้งหลายยังไม่ได้เข้าสูนีระพาน ยังได้ท่องไปมาในวัฏฏสงสารหลายกำเนิด ขอให้ฝูงข้าทั้งหลายได้ไปเกิดในกระกุลอันทรงทศราชธรรมสิบประการฮู้มักทานล้ำเลิศ คือว่า กระกุลทวายค้าและเศรษฐีปุโรหิตอาจารย์ผู้ประเสริฐ ขอให้สรรพศาสตรศิลปเกิดพร้อมเพียงใจ ขอให้มีกำลังฤทธีดังเจ้ามหาโมคคัลลา ขอให้มีบัญญาดังเจ้ามโหสถ ขอให้มีใจอดใจเพียรดังเจ้าเตเม ขอให้มีเตโชดังพระโคดม ขอให้มีรูปโสมงามดังเจ้าสารีบุตร ขอให้บริสุทธิ์ดังพระกัจจายะนะเถร ขอให้มีลูกหลานหลายดังนางวิสาขา ขอให้มีโภคาดังโชดกเศรษฐี ขอให้มีรัสมีดังพระศรีอริยะเมตไต ขอให้ได้ทรงโสมวัยงามบระบวรทุกเทศ ขอให้งามทั้งเกษเกษา ขอให้งามทั้งหูทั้งตามุกขะกายะหัตถะปาทาตีนมือพร่ำพร้อม ขอให้มีใจอ่อนน้อมในบุญ หากว่าฝูงข้าทั้งยังได้เกิดมาเป็นคนในชาติลุนพุ้น ขอให้ได้บวชในสำนักแห่งพระอริยะเมตไต ขอให้มีผญา (บัญญา) ว่องไวแก้เปสนา (ปริศนา) บัญหาดังมหานาคเสนตนเลิกแลบ (สุขุมคัมภีรภาพ) ฮู้แจ้งแจบในธรรม ฯ

ประการหนึ่ง ธรรมอันเป็นสาโหดกฏเข้าในโทษบาป ๕ ประการ มีต้นว่า ฆ่าพ่อตีแม่ ฆ่าชีตีพราหมณ์ม้างพุทธรูปและเจดีย์ตัดไม้ศรีมหาโพธิ์ ธรรมอันบ่เป็นประโยชน์อย่าได้เอาเข้ามาสู่หัวใจตน คำกาง (กัง) วลอย่าได้มาถองถึงเนื้อ พยาธิเฮ้ออย่าได้มาถึงในคึง (ตัวตน) ขอให้ฝูงข้าทั้งหลายได้เว้นจาก บุคคลผู้ประกอบอกตัญญูมีมิจฉาทิฏฐิมิตตะทุพพิหินะชาติจัณฑาละชาติ พยาธิและอนตาย (อันตราย) สองประการ คือว่า อนตายภายในและอนตายภายนอก อนตายภายในนั้น คือว่า พยาธิเกิดเก่าและพยาธิเกิดใหม่และพยาธิอันยังบ่ (ยังไม่) เกิดและจักเกิดมีในกาละบัดนี้ คือว่า พยาธิแต่กรรมแต่จิตวิญญาณอุตุอาหารแต่เลือดแต่ลมแต่เสด (เสลด) แต่บี (ดี) แต่ธาตุขำเขือก แต่ผีกระทำฤทธิ์สะไรไอสนองข่อขดลำบากพ้นเป็นเวทนา แม่นว่าเจ็บหูเจ็บตาและเจ็บท้องไข้หนาวทั้งหลายฝูงนี้ ขอจงให้ระงับกลับหายจากขันธ์ทั้งห้า แก่ฝูงข้าทั้งหลายทุกคนทุกคน แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง อนตายภายนอกนั้น มีต้นว่า ข้าโจนโหลนโหล่สีนาดหน้ามอกหอกดวง กล้าพร้าดวงคมตายด้วยไฟและสัตว์ทั้งหลายหมายมีงูเง่ยวเขี้ยวกอมขี้เบ็บและแมลงป่องต่อแตนเบี้นเค้า อันหนึ่งคือว่า ช้างเมามันและราชสีเสือโค่งและเสือเหลืองและเน้อป่ากล้าคนองทั้งหลายอันจักมาปองราวีกระทำโทษให้ห่างประโยชน์ภาวนาแห่งฝูงข้าทั้งหลาย ขอจงให้ระงับกลับหาย จากขันธสันดานและอาวงขงเขตประเทศบ้านเมืองแห่งฝูงข้าทั้งหลาย ด้วยเดชเมตตาอันรักษาศีลพึงธรรมจำเริญเมตตาภาวนาทานะเจตอันเบ็นเหตุให้ถึงมัคคะผะละธรรมนำฝูงข้าทั้งหลาย ให้ได้ถึงสุขสามประการมีนีระพานเบ็นที่แล้วก็ข้าเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง ฝูงข้าทั้งหลายยังปรารถนาค้ำศาสนาเจ้าสามประการ คือว่า ปริยัติศาสนาและปฏิบัติศาสนาและปฏิเวธศาสนาก็ดี ขอให้สมฤทธิวิรุฬหิ แก่ฝูงข้าทั้งหลาย ฝูงข้าทั้งหลายปรารถนาค้ำธุระสองประการ คือว่า คันถะธุระและวิปัสสนาธุระก็ดี ขอให้สมฤทธิบระบวรแก่ฝูงข้าทั้งหลาย ฝูงข้าทั้งหลายปรารถนาเอาญาณสามประการก็ดี คือว่า สัพพัญญุตญาณและบัจเจกโพธิญาณและสาวกปารมีญาณก็ดี ขอให้ฝูงข้าทั้งหลายได้สมฤทธิบระบวรทุกอย่าง ฝูงข้าทั้งหลายปรารถนาเอาสุขสามประการคือ สุขในเมืองคนและเมืองฟ้าและสุขในนีระพาน ขอให้สมฤทธิแก่ฝูงข้าทั้งหลาย ฝูงข้าทั้งหลายปรารถนาเอายังศรีสมบัติเยื่อง (สิง) ใดก็ดี ขอให้ได้ดังคำมักคำปรารถนาทุกตนทุกคน แด่ก็ข้าเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง ฝูงข้าทั้งหลายปรารถนาจักพ่ำเพ็ง (บำเพ็ญ) ยังพระสมถกัมมะฐานและพระวิปัสสนากัมมะฐานก็ดี ขอให้ได้ดังคำมักคำปรารถนาทุกตนทุกคนแด่ก็ข้าเทอญ ฯ ประการหนึ่ง ฝูงข้าทั้งหลายจักพร่ำเพียรฮ่ำเฮียนเอายังพระธรรมคำสั่งสอนแห่งพระพุทธเจ้า คือว่าปิฎกทั้งสามก็ดี ขอจงให้สมฤทธิบระบวรแก่ฝูงข้าทั้งหลายทุกตนทุกคนแด่ก็ข้าเทอญ ฯ ประการหนึ่ง ขอให้กุศลบุญญะราสีอันฝูงข้าทั้งหลายได้สังฮอม (สรุป) มาในภะวะสงสาร คือว่า ให้ได้ทานรักษาศีลจำเริญเมตตาภาวนาปฏิบัติบูชายังคำสอนของพระสัพพัญญูเจ้า มีกิริยาอันสัมมาบูชาพระแก้วเจ้าทั้งมวลนี้ ขอให้เบ็นอุปะนิสัยบัจจัยค้ำชูแก่ฝูงข้าทั้งหลาย ให้ได้ถึงนีระพานธรรมเจ้าอันบ่ฮู้เฒ่าบ่ฮู้ตายบ่ฮู้จักจิบหายและพลัดพราก อันหาทุกขะวิบากเวทนาพยาธิโรคาบ่ได้นั้นเทอญ ฯ

อิทัง ปุญญัง อันว่าบุญญะราสีฝูงนี้ จงแผ่ไปฮอดไปถึงเทวะบุตเทวะดาอินทรพรหมยมมะนาคครุฑมนุษย์กุมภัณฑ์คันธัพพะยักษ์อารักขะมเหสักและเทวดาเจ้าทั้งหลายอันรักษาภูมะ

สถานที่นี้เป็นเค้าเป็นประธาน ก็ข้าเทอญ ฯ อันหนึ่ง ขอให้บุญญะราสีทั้งหลายฝูงนี้แผ่ไปฮอดจอดถึง (เถิง) พ่อแม่ปู่ย่าตายายญาติกาวงษาลูกหลานกระกุลอุปฐากอันตวาสิกสัทธิวิหาริกและอุปปัชฌาอาจารย์เจ้า ภูมิปาละราชกัญญาราชปุตตะนัตตาเสนาอามาตรน้อยใหญ่แห่งท้าวพระยามหากษัตริย์ทั้งหลายอันมีในสถานที่นี้เป็นเค้า ลวงลุ่มเท่าอะวีจีเป็นแดน ลวงสูงมีภวัคคะพรหมลวงกลมอะนันตะจักรวาลเป็นที่สุด บุคคลผู้ใดได้ถึงทุกข์ขอให้พ้นจากทุกข์บุคคลผู้ใดได้เสวยสุขยิ่งกว่าเก่า สุขหมื่นเท่าและแสนทวี ด้วยกุศลบุญญะราสี อันฝูงข้าทั้งหลายได้สังฮอม (สังรวม) มานี้เท้าวันเทอญ ฯ

ประการหนึ่ง ขอให้สมเด็จพระอัคคะวระราชครูเจ้า ทั้งหนุ่มเหน้าสามเณร อันอยู่รักษาโอวาทศาสนาในอารามสถานที่นี้ ขอให้มีลาภสักการ มีอายุหมั้นยืนยาว เท้าฮ้อยชาวพระวัสสา ก็ข้าเทอญ ฯ สาธุ

ความสว่ายพึงธรรม บุญมหาชาติ (แบบ ๒)

สาธุ สาธุ สุณันตุ เย เทวา สะมาคะตา ฝูงข้าทั้งหลาย นบน้อมไหว้เทพะแก่นไท้อินทรพรหมยมมะราชาธิราชกับทั้งนางนาทน้อยเมฆขะลายมยั่ง อันอยู่แทบผั่งน้ำชลธีกับทั้งนางธรณีตนองอาจ อันรักษายั้งน้ำหยาดและหมายทาน ในวัฏสงสารทุกด่านด้าวฝูงเทพะท้าวนานากับทั้งนายหนังสือ ๓๒ คน นายสิริคุตตะอามาตรผู้จื่อบุญและทำบาปแห่งคนทั้งหลาย และเทพะบุตเทพะดาเจ้าทั้งหลายอันอยู่ในชั้นฟ้าทุกถ้วนหน้าดาพึง วะจะนังผายโผดเท่าแสนโกฏิจักรวาล ทั้งป่าหิมะพานทุกแห่งทุกแหล่งหล้าภูผาทั้งคูหาเถื่อนถ้ำทุกย่านน้ำวังยีทั้งโบกขะระณีและท่ากว้างทั้งเขตข้างและเหวชัน สุปัณณาครุฑนาคคันธัพพะภาคพร้อมฝูงหมู่นารายณ์ ทั้งพระเพลิงพระพายงามเฮืองฮุ่งพระสุรินทราชมุ่งเมืองสวรรค์ กับทั้งพระจันทร์เฮืองสีใสสะอาดพระสุริยาผาดผายแสงรัศมีแดงเฮืองฮุ่ง กับทั้งเจ้ายอดช้อยจอมเขา คือว่า พระยาทัตตรัฏฐะ พระยาวิรูปักขะ พระยาวิรุฬหะ พระยากุเวระ พระยากุมภัณฑะคันธัพพะยักษ์นาคเวสสุวรรณเป็นเค้า กับทั้งพระนักขัตฤกษ์เจ้า ๒๗ จงเสด็จลงมาพร่ำพร้อมน้อมอนุโมทนาบุญแห่งฝูงข้าทั้งหลาย อันได้รักษาศีลพึงธรรมให้ทานในกาลบัดนี้ก็ข้าเทอญ และ ฝูงข้าทั้งหลายขออัญเชิญเทพะบุตรเทพะดาเจ้าอันรักษาพระศาสนาบ้านเมืองที่นี้อันมีวิชุลละมหาสถานโบราณวัตถุรัตนคฤหธิบดีเป็นเค้า

และเทพะเจ้าทั้งหลายอันรักษาอยู่ภูชวง และภูช้างเป็นเถื่อนข้างอาณาบ่พพรตาผาทึงและผาแอ่น
ผาถ้ำแท่นทวารอันมีพุทธรัตนาในนั้น หนแห่งนั้นประตูเมืองรัสมีเฮืองงามยิ่งผาถ้ำดึงและสบอู

ขุนลูและอั้วเคี่ยมบ่เบี่ยงถ้อยวอนหา เชิญทั้งเทพะบุตเทพะดาเจ้าทั้งหลายอันรักษาก้ำทักขิณเจริญหลายหลาก หมากม่วงเค้าแดนเมืองผาตั้งนายเฮืองวิเศษ ผาตัดแก้เป็นเถือนเขตขงทวาร เป็นพรหมมะสถานกรุงศรีสัตตนาค ภูสีอาจจอมเมืองจอมคำเฮือกสะพู่ จอมเพชรอยู่อุดรนางกางฮีนอนแทบท้าวอยู่ด่านด้าวบ่จฉิม เสาทักขิณและหลักหมั้นท้ายขั้นและเชียงแมนและเชียงดงแดนหลักหมื่น เชียงลอชื่นชองปอง เชียงเหล็กและเชียงทองงามเลิศล้ำ เชียงมวกก้ำกุญชะโร เชียงงามงอยอาโปแฝงผึ้ง เชียงม่วนตั้งกลางเมือง เชียงเหล็กเชียงทองงามเลิศแล้ว สังคะโลกเชียงแก้วนาปาแต่โบราณ เป็นภูมมะสถานอันวิเศษเขตน้ำพุ้นมี นางคำอยู่คกท่อนนางค่อนอยู่คกเฮือนางผมเผืออยู่เหนือท่าช้าง ท้างโต่งกว้างขว้างอยู่ปากคานท้าวทองจานอยู่ผาเดี่ยว ท้าวคำเบี่ยวอยู่ผาเสือ ท้าวบุญเยืออยู่ก้อนก่ายฟ้า ท้าวคำหล้าอยู่ผาบัง ท้าวคำบังอยู่ภูช้าง ท้าวบุญกว้างอยู่ภูชวง ท้าวบุญยวงอยู่ก่อนหนีดแอ่น ท้าวคำแท่นอยู่ก้อนผาชวา ท้าวจงลวาอยู่ผาย่าเถ้า อุสสุภะนาคเจ้าอยู่เผ้าสบดง ท้าวใจจำนงอยู่รักษาพระบาท ศรีสัตตนาคเจ้าอยู่เผ้าจอมสี กงทะนะบุรีอยู่ลาสุมเส้า อุรงคะเจ้าอยู่เผ้าสบอู ท้าวชมพูอยู่แก้งต้อง รัสมีสองพี่น้องอยู่แห่งห้องบูรพา ฯ

บัดนี้ ฝูงข้าทั้งหลายขอโอกาสอาราธนาเจ้ากูทั้งปวง จงเสด็จเข้ามาบีตะอนุโมทนานำฝูงข้าทั้งหลายอันเจ้ามูลศรัทธาจะได้ .....ในกาละบัดนี้แด่ก็ข้าเทอญ สาธุ สาธุ อนุโมทามิ ฯ

ความอาราธนาพระเจ้าลงสรง

อุกาสะ ภันเต ภะคะวา อะยัง กาโล คิมหันตะอุตุกาละสัมบีตโต อิจฉามะ มะยัง ภะคะวันตัง อะภิสิญจิตัง สักกัจจัง อาราธะนัง กะโรมะ ฯ

ความอาราธนาพระเจ้าขึ้นแท่น

อุกาสะ ภันเต ภะคะวา อัมเหหิ คันโธทะเกหิ นานาสักการะภูเตหิ สักกัตวา คะรุกัตวา อะภิสิญจิโต อิทานิ ภะคะวันตัง ระตะนัตถานะสังขาตัง บีลลังกัง อารุยหิตุง อาราธะนัง กะโรมะ ฯ

คำไหว้พระบาง

นะมามิ สิระสา มัยหัง พุทธรูบัง มะโนระมัง ลังกาทีปาคะตัง เอตัง นะระเทวาภิปูชิตัง โยโส สังฆะหะมารัพภิ ญาตะเกสุ ปะชาสุ จะ อิทธิมันตัง มะหาเตชัง อะหัง วันทามิ สัพพะทา ฯ

ปัญหา ลาว-ไทย

จากหนังสือชาวของ ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑

เดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

"ไทย-ลาวหรือลาว-ไทย" จะสามารถรักษาชาติของเราไว้ได้ ก็ด้วยการมีความเข้าใจดีต่อกัน มีความสามัคคี ร่วมมือ ร่วมจิต ร่วมใจกัน เพื่อต่อสู้กับศัตรูของชาติร่วมกันเท่านั้น นี่คือความจริงที่ทั้งไทยและลาวคงไม่ปฏิเสธ.

ปัญหาไทย-ลาว

โดย....อุทัย เทพสิทธา

นำเรื่อง

นักการศึกษาและประวัติศาสตร์กล่าวว่า "ลาวก็คือไทยและไทยก็คือลาว" นั้นจึงเป็นการกล่าวที่ถูกต้อง เพราะไทยสืบเลือดเนื้อเชื้อไขและมีบรรพบุรุษสืบสายเลือดมาจาก "อ้ายลาว" และอ้ายลาวหรือลาวนั้นก็เรียกตนเองว่า "ไทย" ได้เกิดเป็นพวกไทยต่าง ๆ ขึ้นซึ่งกลายมาเป็นไทย "ไทยและลาว" ในปัจจุบันนี้

เรื่องไทยกับลาวนั้น เป็นปัญหาที่พวกเราควรจะได้วิเคราะห์กันเสียให้เป็นที่แจ่มแจ้งว่า "ไทยกับลาวหรือลาวกับไทยนั้น" คือชนชาติที่สืบสายเลือดมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน จะพูดอย่างง่าย ๆ ก็ว่า "ไทยกับลาว" เป็นชนชาติเดียวกันเพียงแต่แยกกันอยู่เป็นรัฐเอกราช เรียกว่า "ไทยและลาว" ไปเท่านั้น.

บัญหาเรื่อง “ลาว–ไทยหรือไทย–ลาว” นี้ เป็นบัญหาที่ได้ถกเถียงกันมานาน ทั้งอดีตและบัจจุบัน บางขณะคำว่า “ไทยและลาว” ก็นำมาซึ่งการทะเลาะวิวาทดูถูกเหยียดหยามกันอันเป็นเหตุให้เกิดการแตกความสามัคคีของคนในชาติ

เพื่อสร้างความเข้าใจอันถูกต้อง เพื่อขจัดการหลงผิดและความเข้าใจผิด ในบัญหาเรื่องไทย ๆ ลาว ๆ หรือลาว ๆ ไทย ๆ นี้ ให้สิ้นสุดกันเสียทีมีความเข้าใจอันถูกต้องว่า “ไทยกับลาวหรือลาวกับไทยนั้น คือชนชาติเดียวกัน” จึงได้นำเอาบัญหาเรื่อง “ไทย–ลาวหรือลาว–ไทย” นี้มาทำการวิเคราะห์หรือถกเถียงกันอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อขจัดเมฆหมอกที่ได้บีดหูบังตาของพวกเราไทย–ลาวนั้น ให้หมดไปโดยให้ชื่อเรื่องว่า “บัญหาไทย–ลาว”

คำว่า “ลาว”

คำว่า “ลาว” นี้ ได้เรียกกันมาแล้วแต่โบราณดึกดำบรรพ์ ในประวัติศาสตร์สมัยเมื่อไทยตั้งอาณาจักรอยู่ในดินแดนจีนนั้น ได้มีชื่อเรียกกันว่า “อ้ายลาว, งายลาว, ชานลาว, โกลาว, ลาวแถน, ลาวเทียน, (แถน–เทียน) และเมื่ออพยพลงมาทางใต้ สร้างราชวงศ์ลาวจกแห่งอาณาจักรล้านนาขึ้นนั้น ก็ยังได้เรียกกันว่า “ลาว” อยู่ แม้แต่ชื่อพระเจ้าแผ่นดินของราชวงศ์ลาวจกก็ใช้คำว่า “ลาว” นำหน้าชื่ออยู่เช่น ลาวก่อ, ลาวเก้า, ลาวจก, ลาวเจือง (ขุนเจือง) ลาวเงินเรือง ลาวเม็ง ฯลฯ

และต่อมาก็ยังมีการใช้คำว่า “ลาว” นี้ เรียกกันอยู่อีก เช่นลาวเฉียงหรือลาวเชียง (ลาวพุงดำ) เพราะสักขาลายขึ้นไปถึงเอว (แอ่ว) จึงถูกเรียกว่า “ลาวพุงดำ” ได้แก่พวกที่อยู่ทางภาคเหนือของไทย ส่วนพวกลาวเวียง (ลาวพุงขาว) นั้นไม่ได้สักพุงอย่างพวกลาวเชียง คือสักลายตั้งแต่เข่าขึ้นไปถึงโคนขาเท่านั้น จึงมีชื่อเรียกว่า “ลาวพุงขาว” ได้แก่พวกที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดทั้งฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มีชื่อรวมเรียกว่า “ลาวพวน ลาวกาว”

ในระเบียบการจัดการปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้แบ่งการปกครองเป็นมณฑลขึ้นครั้งแรกนั้นมีมณฑลลาวเฉียงซึ่งต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ มณฑลลาวพวน ซึ่ง

ตอมาได้เปลี่ยนเป็นมณฑลอุดร มณฑลลาวกาวซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็นมณฑลอิสาน (อุบล ฯ) มณฑลลาวกลาง คือหัวเมืองซึ่งสมัยนั้นยังคงถือว่าเป็น "ลาว" และอยู่กลางระหว่างไทยกับลาว จึงเรียกว่า "มณฑลลาวกลาง" ต่อมาเปลี่ยนเป็นมณฑลนครราชสีมาหรือมณฑลโคราช

อดีตของความหลงผิด

ส่วนประชาชาติที่ถือว่า ตนเป็นไทยหรือคนไทยได้แก่พวกที่อยู่ภาคกลาง (พวกเมืองล่าง) เท่านั้น และเมื่อคนเหล่านี้ได้ขึ้นไปอยู่ทางภาคอิสานหรือภาคเหนือแล้ว ก็จะแบ่งว่า "ข้านี้เป็นไทย" และได้ดูถูกเพื่อนร่วมชาติ ร่วมสายโลหิตเดียวกัน ในทำนองเหยียดหยามว่า "ลาว" เป็นพวกกินกบ กินเขียด กินปลาร้า และกินข้าวมือไม่ล้าง....

และผู้มีความรู้ในทางประวัติศาสตร์แค่หางอึ่ง มองแต่เพียงปลายจมูกของตนเอง เมื่อได้ขึ้นไปเป็นเจ้านายทางภาคอิสานหรือภาคเหนือแล้ว ก็มักเบ่งอวดอำนาจศักดาออกมาว่า "ข้านี้เป็นไทยมาปกครองลาวหรือนายลาว..." อะไร ๆ ๆ ในทำนองนี้ มีมากมายขออย่าได้นำมาเล่าเลย....

เพราะความหลงผิด และความไม่เข้าใจในประวัติศาสตร์อันแท้จริงดังกล่าวมาแล้ว คนไทยด้วยกัน และดูถูกเหยียดหยามคนไทยอื่น ๆ ว่าเป็นลาวเป็นกาวและเป็นอื่น ๆ ไปเสียดังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้เป็นมาแล้วในอดีตกาลนั้น แม้แต่ในพวกหมู่นักการศึกษา ตลอดจนนักการเมืองและแม้แต่ในสภาผู้แทนราษฎรก็เคยเกิดการต่อว่าต่อขานกันในเรื่องคำว่า "ลาว" นี้มาแล้ว....

การศึกษา เรื่อง ไทย-ลาว

ข้าพเจ้าได้ศึกษาค้นคว้าเรื่อง "ไทย–ลาว" นี้มาแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๙ สมัยเมื่อเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนมัธยมวัดทองนพคุณ ธนบุรี เหตุที่ศึกษาค้นคว้าก็เพราะถูกเรียกว่า "ลาว"

ได้รวบรวมเรื่อง "อ้ายลาว–สยาม–ไทย" ยกร่างต้นฉบับเสร็จแล้ว แต่ยังไม่ได้จัดพิมพ์เป็นเล่ม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ได้ถูกตรวจค้นบ้านพักในสมัยขบถแยกอิสาน ต้นฉบับหนังสือ "อ้ายลาว–สยาม–ไทย" ได้ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจยึดเอาไปและไม่ได้ส่งคืน.

ข้าพเจ้าจึงได้ศึกษาค้นคว้าสืบต่อมาอีก และได้เปลี่ยนชื่อเรื่อง "อ้ายลาว–สยาม–ไทย" ว่า "ความเป็นมาของไทย–ลาว" จัดพิมพ์เป็นเล่มเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยสำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์เป็นเล่มที่หนึ่ง และหนังสือ "เมืองลาว" พี่น้องฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ โดยบริษัทสยามพัฒนาจำกัด เป็นเล่มที่สอง

ส่วนภาษาลาวนั้น ได้เรียง "ความเป็นมาของลาว" พิมพ์จำหน่ายแล้ว ๓ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ และหนังสือเล่าเรื่อง "ลาว–ไทย" พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

ปัญหาเรื่องไทย–ลาวหรือลาว–ไทย จากผลที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว ทั้งภาษาไทยและภาษาลาวนั้นยังไม่เป็นที่พอใจ เพราะเป็นทัศนะเพียงแต่ข้าพเจ้าฝ่ายเดียว บัดนี้ขอให้ท่านที่สนใจ ท่านผู้รู้และคงแก่เรียนทั้งหลาย มาร่วมมือช่วยกันวิเคราะห์ปัญหาเรื่อง "ไทย–ลาวหรือลาว–ไทย" กันอีกครั้งหนึ่งในหัวเรื่องว่า "ปัญหาไทย–ลาว"

การวิเคราะห์เรื่องปัญหาไทย–ลาวนี้ ข้าพเจ้าจะเขียนในทัศนะของข้าพเจ้าก่อนขอให้ผู้รู้ทั้งหลายเขียนแสดงทัศนะของแต่ละท่าน เพื่อเบิดหูเบิดตาให้เป็นที่แจ่มแจ้งว่า "ไทย–ลาวหรือลาว–ไทย" นี้ เป็นชนชาติเดียวกันหรือไม่ ? ถ้าเป็นชาติเดียวกันทำไมจึงมีชื่อเรียกต่างกัน ? "ไทย" มาจากไหน ? "ลาว" มาจากไหน ? ควรจะเรียกชื่อ "ไทยหรือลาว ?" หรือควรจะเอาทั้งสองชื่อ คือไทยกับลาวรวมกันมาเป็นชื่อของชาติเราว่า "ไทย–ลาว"

และเพื่อความคงอยู่ของเราไทย–ลาว เราควรจะร่วมมือกันร่วมจิตร่วมใจกันล่มหัวจมท้ายด้วยกัน เป็นสหพันธรัฐกัน เช่นการรวมกลุ่มของชนชาติอาหรับหรือไม่ ? หรือว่าต่างคนก็ต่างอยู่ เพื่อเอาตัวรอด และเรา "ไทย–ลาว" จะอยู่รอดหรือไม่ ? ประวัติศาสตร์จะไม่ซ้ำรอยเก่าอีกหรือ ? ว่าเราไทย–ลาวได้ถูกไล่มาแล้วกี่ครั้ง บัดนี้คงไม่มีที่จะถอยเพราะต่อไปมีแต่ทะเลเท่านั้น ?

คราวนี้มาศึกษาวิจัยกันให้ละเอียดเพื่ออนุชนไทย – ลาวทั้งหลายจะได้หายความข้องใจและการเข้าใจผิดกันเสียที ต่อไปมีแต่ความเข้าใจถูกว่า "ไทย–ลาวหรือลาว–ไทย" นั้น คือชนชาติเดียวกัน เราเป็นพี่น้องร่วมสายเลือดจากบรรพบุรุษเดียวกันมา เราเพิ่งจะมาแยกกันเป็นไทยและเป็นลาว เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ มานี้เท่านั้นคือ

๑. พวกที่อพยพลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เรียกว่า "ไทย" หรือเป็น "ไทย"

๒. พวกที่อพยพลงสู่แม่น้ำโขง เรียกว่า "ลาว" หรือเป็น "ลาว"

ชื่อดั้งเดิมก็คือ "อ้ายลาว" แต่พวกเราเรียกตนเองว่า "ไทย" และใช้คำว่า "ไทย" เป็นคำกลางสำหรับใช้เรียกถันถามกันเช่นว่า ไทยสยาม, ไทยบางกอก, ไทยล้านช้าง, ไทยเวียงจันทน์, ไทยหลวงพระบาง, ไทยล้านนา, ไทยเชียงใหม่ ไทยเชียงแสน ฯลฯ ปัจจุบันเป็น "ไทยและลาว"

ปัญหาเรื่อง ไทย-ลาว

๑. ไทย–ลาวมีกำเนิดมาจากไหน ? "ไทย–ลาว" มาจาก "ดาว" บนสวรรค์ฟ้า.

๒. คำว่า "อ้ายลาว" หมายความว่าอย่างใด ?

๓. คำว่า "ไท้" มาจากไหน ?

๔. คำว่า "ไท้" หมายความว่าอย่างใด ?

๕. คำว่า "ไต–ไทย" มาจากไหน ?

๖. คำว่า "ไท–ไทย" หมายความว่าอย่างใด ?

๗. คำว่า "มง–มุง" มาจากไหน ?

๘. คำว่า "ผีแถน–ผีไท้" คืออะไร ?

๙. คำว่า "แถน" หมายความว่าอย่างใด ?

๑๐. การใช้คำว่า "ไท้–ไท" พูดจากัน ?

๑๑. คำว่า "ลาว" มาจากไหน ? หมายความว่าอย่างใด ?

๑๒. "ไทย–กับลาว" เป็นชนชาติเดียวกันหรือไม่ ?

๑๓. คำว่า "ไทยกับลาว" เปรียบเหมือนคำว่า (เจ็กกับจีน)

๑๔. "ลาวกับละว้า" เป็นชนชาติเดียวกันหรือไม่ ?

๑๕. "ลาว" ในปัจจุบันนี้คือใคร ?

๑๖. "อ้ายลาว" แยกออกเป็น "ไทยกับลาว"

๑๗. เหตุที่ "อ้ายลาว" เกิดเป็นไทยต่าง ๆ

๑๘. พวกไทยต่าง ๆ คือ

ลักษณะผู้เถ้าที่บ่ดี มีดังนี้.....

เถ้าแก่แล้วหลงโลภเมียสาว
เถ้าซู่ลูนอนส้วมนำเมีย
เถ้ามักป้อยเอ้นฮ่าเอ้นหุง
เถ้าฮ้างบ้านหาฮ่างหามี
เถ้าวอบเว้าตึกส้อนตึกแห
เถ้าคนใบ้ฮักเพื่นชังโต
เถ้าอูดอู้หาสร้างแต่เวร
เถ้าอย้านลื่นการไฮ่การสวน
เถ้าเก่งกล้าศีลห้าบ่มี
เถ้าใจบ้าฮักแต่ลูกหลาน
เถ้าเค้าเม้านั่งเผ้าแต่เฮือน
เถ้าเห็นใกล้ภายหน้าบ่เหลียว

เถ้าหัวขาวมักเผือนหาชู้
เถ้าซำเซียนำสาวส่ำน้อย
เถ้าหัวสูงศีลทานบ่สร้าง
เถ้าอัปรีย์ข้าสัตว์กินเหล้า
เถ้าตาแสะวางหลานบ่ได้
เถ้าโมโหความตายบ่ฮู้
เถ้าทำเข็ญสอนแต่ผู้อื่น
เถ้าชักชวนลูกหลานไปค้า
เถ้าบ่ดี วันศีลเข้าบ่า
เถ้าใจมารบุญโตบ่เว้า
เถ้าตาเบือนฟังธรรมบ่ได้
เถ้าคันเคียวสามซาวว่าหนุ่ม

แม่ของของเฮา

โดย. โสม พัตรสันดร

จากหนังสือพิมพ์ "ชาวของ" ราย ๒ เดือน ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ เดือน มกรา—กุมภา ๒๕๑๒

แม่น้ำของดินแดนแห่งคุณธรรม และสัจธรรมตามนัยแห่งวรรณกรรม ของชาวอีสานเรื่อง "ผาแดง—นางไอ่" กล่าวไว้ว่าแม่น้ำโขงเกิดจากพญานาคสองตน ซึ่งอาศัยอยู่ใน "หนองแส" เกิดพิพาทกันด้วยเรื่องเขตแดนต่างก็สู้รบขบกัดฟัดเหวี่ยงกันอยู่หลายวันไม่มีใครแพ้ใครพ่าย ไพร่พลล้มตายฝ่ายละหลายพันหลายหมื่น จนร้อนถึงพระอินทร์ส่งพระเวสสุกรรมลงมาห้ามทัพ และสั่งสอนประณีประนอมให้ทั้งสองปรองดองกัน และเพื่อป้องกันมิให้มีเหตุร้ายเกิดขึ้นอีก พระเวสสุกรรมจึงตัดสินให้ทั้งสองฝ่ายไปสร้างถิ่นฐานบ้านช่องเสียใหม่ ให้พญานาคตนที่มีนามว่า "สุวรรณนาค" ไปสร้างถิ่นฐานอยู่ทางทิศใต้ โดยให้ขุดดั้นแผ่นดินและโค่นต้นไม้ทำลายภูผา ให้เกิดเป็นแม่น้ำใหญ่ไหลลงสู่ทะเลหลวง ดังคำกลอนที่ปรากฏในหนังสือ "ผาแดง—นาไอ่" ว่า

"บัดนี้จักกล่าวถึงท้าวสุวรรณนาคนาโค ท่านก็โดยเทพากล่าวบนบานชี้ ว่าให้หนีจากห้องหนองกระแสแสนย่าน ให้สุวรรณนาคเจ้าลงใต้ฝ่ายทักษิณ ท้าวก็พร้อมไพร่น้อยพวกหมู่โยธา พากันถางภูผาก่นดงดอนเกี้ยง ขุดไปจนหมดเสี้ยงเพี่ยงกันเกี้ยงอ่อยฮ่อย บ่อนใด่โนนใหญ่น้อยโพนค้อนค่อยถาง ท้าวพังเพม้างภูผาหีนป่าหางฟาดไม้ทลายล้มล่าวลงก็จึงเป็นแม่น้ำกว้างใหญ่ไหลแฮง บ่ให้มีตอหนามหาดโนนดอนแก้ง ท้าวก็แปงทางน้ำไหลไปบ่มีหาด อันว่าหีนก้อนล้านเป็นแก้งกะบ่มี ดีท่อเป็นแม่น้ำเพียงฮาบเสมอกัน สุวรรณนาคแปงคงคาสง่างามทำเกี้ยงบ่มีเอียงเอนโค้งงงโงหลายบ่อน ก็หากอิดอ่อนแท้เพียรสร้างถากถาง ท้าวก็พาพลสร้างถางภูบุก่นคนจึงเอ้นว่า "น้ำน่าน" กว้างคราวนั้นสืบมา"

ส่วนพญานาคอีกตนหนึ่งซึ่งมีนามว่า "สุทโธนาค" พระเวสสุกรรมให้ไปสร้างบ้านเรือนเสียใหม่ อยู่ทางทิศตะวันออกดังคำกลอนต่อไปนี้

"อันว่าราชาเจ้าสุทโธนาคราช พากถืนดั้นเดินผ้ายแพ่นหนี พากันซีดินหญ้าภูผาขุดก่น ขนคาบไม้ไปถืมผีกทางหางกว่ายเป็องฟาดผ่าภูผา ก็จึงเป็นคงคา "แม่ของ" เขาเอ้น

กล่าวกันว่า แม่น้ำโขงกับแม่น้ำน่านนี้แม้แต่น้ำในแม่น้ำก็ไม่เข้ากัน ถ้าเอาน้ำทั้งสองแห่งนี้ ใส่ภาชนะรวมกันจะเกิดปฏิกิริยาทันที เท็จจริงอย่างใดโปรดทดลองดผู้เขียนเองก็ยังไม่เคยทดลอง

กำเนิดแม่น้ำโขงที่กล่าวมาแล้วนั้น ได้มาจากวรรณกรรมเรื่องหนึ่งของชาวอีสานในทางภูมิศาสตร์ แม่น้ำโขงนี้ต้นน้ำอยู่เทือกเขาในประเทศธิเบต มีความยาวประมาณ ๔,๒๐๒ กิโลเมตร นับอยู่ในอันดับที่ ๑๐ ของแม่น้ำใหญ่ทั้งหลายในโลก แม่น้ำโขงได้ไหลผ่านประเทศต่าง ๆ รวม ๗ ประเทศ คือประเทศธิเบต, จีน, พม่า, ลาว, ไทย, กัมพูชา, และเวียดนามใต้ แม่น้ำโขงอาจแบ่งได้เป็นสองตอนคือ แม่น้ำโขงตอนบนและแม่น้ำโขงตอนล่าง แม่น้ำโขงตอนบนไหลผ่านประเทศธิเบต, จีน, และพม่า, แม่น้ำโขงตอนล่างไหลผ่านประเทศลาว, ไทย, กัมพูชา, และเวียดนามใต้

แม่น้ำโขงไหลผ่านประเทศธิเบตมีความยาวประมาณ ๗๕๐ ก.ม. ไหลผ่านประเทศจีนมีความยาวประมาณ ๙๐๐ ก.ม. ไหลผ่านประเทศพม่ามีความยาวประมาณ ๒๓๕ ก.ม. ไหลผ่านประเทศลาว, มีความยาวประมาณ ๙๙๕ ก.ม. ไหลผ่านประเทศไทยมีความยาวประมาณ ๗๒๗ ก.ม. ไหลผ่านประเทศกัมพูชา มีความยาวประมาณ ๔๕๐ ก.ม. ไหลผ่านประเทศเวียดนามใต้ มีความยาวประมาณ ๑๔๕ ก.ม. ตอนที่ไหลผ่านประเทศไทย และประเทศลาวนั้นทางฝั่งขวาไหลผ่านจังหวัดต่าง ๆ รวม ๖ จังหวัดคือ จังหวัดเชียงราย เลย หนองคาย, นครพนม, อุบลราชธานี มุกดาหาร และไหลผ่านดินแดนของประเทศลาวอีกสองแขวงคือแขวงไชยบุรีและแขวงนครจำปาศักดิ์

ส่วนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงประเทศลาว ไหลผ่านแขวงต่าง ๆ รวมถึง ๑๑ แขวง คือ แขวงน้ำทา (หัวของ) นครหลวงพระบาง, ไชยบุรี, นครเวียงจันทน์, บริคัณฑ์, ท่าแขก (คำม่วน) สุวรรณเขต, วาบีคำทอง, เซโดน, จำปาศักดิ์และสีทันดร

สภาพของแม่น้ำโขงตอนบนไม่รู้ชัดแจ้ง เพราะไหลผ่านที่ราบสูงและภูเขาเสียเป็นส่วนมากไม่เคยมีการเดินเรือไปมาถึง ส่วนสภาพแม่น้ำโขงตนล่าง ดารดาษไปด้วยเกาะแก่งชะง่อนหิน นับจากเมืองหลวงพระบางไปจนถึงปากน้ำ ในประเทศญวนใต้มีการเดินเรือเป็นบางตอนไม่สามารถเดินเรือติดต่อถึงกันรวดเดียวได้ เพราะมีเกาะแก่ง ชะง่อนหิน ดังกล่าวแล้ว

ทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงที่ไหลผ่านประเทศไทย–ลาว มีชนชาติพี่ชาติน้องอาศัยอยู่ เราเรียกชนชาติทางฝั่งขวาว่า "ชนชาติไทย" เรียกทางฝั่งซ้ายว่า "ชนชาติลาว" ชนชาติเผ่าไทย–ลาวนี้เป็น "พี่น้องกันสายเลือดเดียวกัน" เรารักใคร่กันช่วยเหลือกันอย่างสนิทชิดเชื้อ แม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างไทย–ลาว ความจริง ถ้าคิดถึงความเป็นพี่เป็นน้องกันมาร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาอย่างยาวนานแล้วก็ไม่น่าที่จะมี "ความบาดหมางความจงเกลียดจงชังกันเลยและแม่น้ำโขงก็น่าจะเป็น "เส้นโลหิต" อันศักดิ์สิทธิ์เหมือนสายเลือดเลี้ยงชีวิตของชาติทั้งสองนี้ให้มีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสดชื่นและเข้าใจกัน สองชาติเราจะไม่ยอมให้ชนต่างชาติเข้ามาแทรกแซงและครอบครองเป็นเด็ดขาด

สุภาษิตลาวบูฮาณ

- ความตายนี้แขวนคอทุกบาดย่าง ใผก็แขวนอ้อนต้อนเสมอด้ามดั้งกัน
- ความลับบ่มีให้เถิงสาม ความงามบ่ให้เถิงสี่ ความมิดความมี่บ่ให้เถิงห้าเถิงหก
- ความดีสิ่งไว้เก้าศอก ความชั่วชักออกเก้าวา
- ใจหนักได้กินเข้า ใจเบาได้กินก่ลอยหัวใหญ่
- เจ้านายดีบ่เห็นแก่เงินแสนไท่ แต่เห็นแก่ไพร่แสนเมือง
- ช้างสิตายท่าวเครือ เสือสิตายท่าวเหล่า
- นอนขว้ำให้เบิงเชือกควาย นอนหงายให้เบิงไพหญ้า
- นอนสูงให้นอนขว้ำ นอนต่ำให้นอนหงาย
- บ่มีความฮู้อย่าเว้าการเมือง บ่นุ่งผ้าเหลืองอย่าเว้าการวัด
- ย่างนำก้นผู้เถ้า ผีเบ้าบ่กิน ย่างนำก้นผู้ใหญ่หมาบ่กัด

พระพุทธรูปลาวในประเทศไทย

พระพุทธรูปสำริดที่สำคัญของลาว ซึ่งได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ตามวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพ ฯ และต่างจังหวัดในระหว่างรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ อันเป็นผลมาจากความล้มเหลวในการกู้เอกราชของพระเจ้าอนุวงศ์ มีอยู่หลายองค์ดังนี้

๑. พระอรุณ (พระแจ้ง)

เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย หล่อพระองค์กับผ้าครอง (จีวร) ด้วยโลหะต่างกัน มีขนาดหน้าตักประมาณ ๕๐ ซม. อัญเชิญมาแต่นครเวียงจันทน์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด ฯ ให้ประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดอรุณราชวราราม ด้วยทรงมีพระราชดำริว่า มีพระนามพ้องกับชื่อวัดแห่งนี้

๒. พระอินแปง (อินทร์แปลง)

เป็นพระพุทรูปสำริด หน้าตักกว้างประมาณ ๒ ศอกเศษ อัญเชิญมาแต่เมืองเวียงจันทน์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ แต่เดิมทรงมีพระราชดำริจะอัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระปฏิมาประธานในพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม ต่อมาภายหลังโปรด ฯ ให้ส่งไปประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงปฏิสังขรณ์

๓. พระแสน เมืองมหาชัย

เป็นพระพุทธรูปสำริด ปางมารวิชัย อัญเชิญมาจากในถ้ำเมืองมหาชัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม ทพระองค์ทรงสราง

๔. พระแสนเมืองเชียงแตง

เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย หล่อด้วยโลหะสีต่างกัน อัญเชิญมาจากเมืองเชียงแตง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระปีนเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี

๕. พระใส

เป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย อยู่ที่วัดโพธิชัย เมืองหนองคาย เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์มากองค์หนึ่ง ซึ่งประชาชนทั้งสองฝั่งของแม่น้ำเคารพเลื่อมใสเป็นอย่างมากและสามารถอำนวยความปรารถนาให้สำเร็จแด่ผู้ที่เข้ามากราบไหว้บูชาเป็นอย่างดียิ่ง

๖. พระเสิม (พระเสริม)

เป็นพระพุทธรูปสำริดที่สำคัญองค์หนึ่งของนครเวียงจันทน์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรด ฯ ให้อัญเชิญมาไว้ที่วัดโพธิชัย เมืองหนองคาย ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้อัญเชิญพระเสิมลงมากรุงเทพ ฯ แต่เดิมทรงคิดว่าจะประดิษฐานเป็นพระปฏิมาประธานในวัดบวรสถานสุทธาวาส (วังหน้า) แต่เมื่อทอดพระเนตรเห็นก็โปรดพุทธลักษณะ จึงให้ประดิษฐานไว้บนพระแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงจนเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรด ฯ ให้ประดิษฐานเป็นพระปฏิมาประธานในพระวิหารวัดปทุมวนารามมาจนทุกวันนี้

๗. พระปฏิมาประธานในพระอุโบสถ วัดเขมาภิรตาราม

เป็นพระพุทธรูปสำริดลาวขนาดใหญ่ขัดสมาธิเพชร ที่ฐานมีรูปสัตว์ต่าง ๆ ประดับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี เดิมจะได้มาจากที่ใด ไม่ปรากฏหลักฐาน

๘. พระแทรกคำ (พระแซกคำ)

เป็นพระพุทธรูปสำริด ลางท่านว่าหล่อด้วยทองคำทั้งองค์ หน้าตักกว้าง ๑๘ นิ้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระยาราชมนตรี (กู่) ไปประดิษฐานเป็นพระปฏิมาประธาน "วัดคฤหบดี" ธนบุรี ได้อัญเชิญมาจากนครเวียงจันทน์ กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่ลาวได้ไปจากนครเชียงใหม่ จึงน่าจะเป็นพระพุทธรูปสกุลช่างล้านนา (เชียงใหม่)

๙. พระฉันสมอ

เป็นพระพุทธรูปสำริด หน้าตักกว้างประมาณ ๑๕ นิ้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเจ้าจอมน้อย (สุหรานากง) ไว้ที่ "วัดอัปสรสวรรค์" ธนบุรี ประดิษฐานไว้ในมณฑปวัดอัปสรสวรรค์ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ซ้าย

ถือผลสมออยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ขวาอยู่ในท่ามารวิชัย ดูพุทธลักษณะน่าจะเป็นพระพุทธรูปในลัทธิมหายาน ตามแบบจีน

๑๐. พระปฏิมาประธานในวิหารหลวง พระพุทธบาทสระบุรี

เป็นพระพุทธรูปสำริด ได้มาจากที่ใดไม่ปรากฏหลักฐาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหารหลวง พระพุทธบาท สระบุรี

๑๑. พระวิมลนาคโฉมเฉลา

เป็นพระพุทธรูปสำริด กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เชิญลงมาถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง (รัชกาลที่ ๕) ไม่ทราบว่าปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ใด

นอกจากนี้ จากการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ของวิทยาลัยครูพิษณุโลก เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้พบว่าที่อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีพระพุทธรูปสำริดของลาว เช่นที่ วัดกลาง และวัดนาบัว ทั้งยังได้พบพระเจดีย์ราย เป็นแบบทรงดอกบัวเหลี่ยม ย่อไม้สิบสองของลาวที่วัดนาบัว อำเภอนครไทยอีกด้วย ซึ่งมีลักษณะคล้ายพระธาตุศรีสองรัก ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย อันแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างลาว–ไทย มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลายสืบเนื่องมาจนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๑๒. พระสุข

พระสุข เมื่อเอาออกจากนครเวียงจันทน์ ก็เอาลงใส่แพล่องลงมาตามลำแม่น้ำงึมพร้อมกับพระเสริมและใส ในขบวนเดียวกัน เพื่อจะเอาข้ามน้ำของมาผึ่งหนองคาย แต่เป็นแพคนละลำ แพที่บรรทุกใส่พระสุขมานั้น ล่มลงที่เวิน (คก) ใต้ตัวเมืองหนองคาย พระสุขก็จมน้ำลง ณ ที่นั่น ๆ จึงเรียกว่า เวินพระสุข มาจนเท่าทุกวันนี้ เข้าใจว่าพระสุขก็คงจะยังอยู่ที่นั่น

จิตรกรรม

ในฐานะที่ชนชาวลาวเคารพนับถือพระพุทธศาสนา และนิยมสร้างวัดไว้ตามคุ้มต่าง ๆ เช่นเดียวกับชาวไทย จึงเชื่อว่างานจิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์วิหาร คงจะนิยมเขียนกันทั่วไป เพื่อความสวยงาม ความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเครื่องมือสื่อความหมายให้มีความเข้าใจ ซาบซึ้งใน

เรื่องราวของพระพุทธศาสนาแก่ผู้เลื่อมใสศรัทธาดียิ่งขึ้น เช่น เรื่อง พุทธประวัติ หรือปฐมสมโพธิ และเรื่องนิทานชาดก หรือทศชาติ ซึ่งแสดงถึงการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ในอดีตชาติซึ่งมีถึง ๕๕๐ พระชาติ แต่เนื่องจากโบสถ์วิหารดั้งเดิมได้ปรักหักพังหรือถูกทอดทิ้งให้รกร้างเพราะภัยสงคราม ปราศจากการบูรณะปฏิสังขรณ์ หลักฐานทางศิลปโบราณคดีจึงถูกทำลายสูญหายไปทั้งจากภัยธรรมชาติ ภัยจากโจรผู้ร้ายอย่างน่าเสียดาย เช่น หอพระแก้ว เพียวัด วัดกลาง และวัดอื่น ๆ ตลอดจนปราสาทราชวังอันสวยงาม ดังนั้นภาพเขียนรุ่นเก่าจึงไม่มีเหลืออยู่เลย

ภาพเขียน (ฮูบแต้ม) ที่มีคุณค่าทางศิลป เหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในนครเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นภาพเขียนผนังภายในพระอุโบสถ์วัดสีสะเกส เขียนขึ้นในรัชกาลพระเจ้าอนุวงศ์ (ตรงกับตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๒) ยังมีเหลืออยู่บ้างในตอนบนของผนัง เป็นเรื่องราวของทศชาติ ส่วนภาพตอนล่างได้สูญสลายไปเพราะความชื้นของผนัง ภาพลางตอนแสดงชีวิตและการแต่งกายของประชาชนลาวในสมัยนั้น เมื่อพิจารณาการใช้โครงการสี การจัดภาพ ลักษณะของภาพและความประณีตในการตัดเส้นแล้ว มีลักษณะไม่ผิดเพี้ยนไปจากจิตรกรรมฝาผนังของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒–๓ การตัดเส้นมีความอ่อนช้อย รูปคนตัดเส้นด้วยสีน้ำตาลลอมแดง ต้นไม้ตัดเป็นเส้นเป็นพุ่มเป็นใยอย่างสวยงามด้วยสีดำ พุ่มไม้หรือต้นไม้ไม่ใช้วิธี “ประ” หรือ “กระทั้ง” ด้วยแปรงจาก “รากต้นลำเจียก” หรือ จากแปรง “เปลือกกระดังงา” ด้วยต้นไม้ในรัชกาลที่๓–๔ ของไทยดังกล่าวแล้ว

พระธาตุ “วัดสีเมือง” อยู่ที่หลังพระอุโบสถวัดสีเมืองในนครเวียงจันทน์ก่อด้วยศิลาแลง (หินหนามหน่อ) อยู่ในสภาพปรักหักพัง เหลืออยู่แต่ส่วนฐานเท่านั้นมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ลักษณะลวดบัวที่ฐานเป็นแบบลาว ไม่อาจทราบได้ว่าองค์พระธาตุมีรูปทรงอย่างใด แต่สันนิษฐานว่า อาจเป็นรูปทรงดอกบัวเหลี่ยมมากกว่าแบบอื่น

วัดสีเมือง เป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่งในนครเวียงจันทน์ เป็นที่ประดิษฐาน “หลักเมือง” ซึ่งสร้างด้วยแท่งศิลาแลง (หินหนามหน่อ) สี่เหลี่ยมจัตุรัสค่อนข้างใหญ่สูงประมาณ ๒.๐๐ เมตรเศษ ส่วนกว้างประมาณ ๗๐ ซม.

ในพระนครหลวงพระบาง

ตามฝาผนังวิหารหรือพัทธสีมา ฯ ตามวัดต่าง ๆ แทบทุก ๆ วัดที่เป็นวัดเก่าแก่ เป็นต้น วัดใหม่สุวรรณภูมาราม พัทธสีมาวัดเชียงทอง, วัดศรีมุงคุล, วัดศรีบุญเฮือง, วัดจูมค้อง, วัดเชียงม่วน, วัดหมื่นนา, วัดอาฮาม (ล) และวัดศรีพุทธบาท (เดิมชื่อว่าวัดป่าแค วัดป่าฝาง) สองวัดรวมเป็นวัดเดียวกันชื่อว่า วัดศรีพุทธบาท เพราะมีรอยพระพุทธบาทเหยียบลงบนแผ่นศิลาธรรมชาติอยู่ภูเขาเทิงวัดแห่งนี้ วัดสุวรรณคีรี, วัดแสนสุขาราม และวัดหนองศรีคูณเมือง

ส่วนมากฝาผนังพัทธสีมาทุกวัดที่กล่าวมานี้จะมีแต้มรูปพระเจ้า ๑๐ ชาติ ๕๐ ชาติ และ รูปนรก สวรรค์และพระมาลัยไปโปรดสัตว์นรก เป็นต้น บุคคลผู้ผิดศีลห้าข้อใด ตกนรกหม้อใด และบุคคลผู้ใดได้บำเพ็ญกองการกุศลใดได้เสวยทิพย์สมบัติในสวรรค์ชั้นใด ทั้งฝาด้านนอกและด้านในจะแต้มรูปดังกล่าว สมัยโบราณนับว่าเป็นรูปที่สวยสดงดงามที่สุดและมีความหมายแก่เยาวชนเป็นอย่างดี เมื่อเด็กยังเยาว์วัยครูบาอาจารย์และบิดามารดา เวลาว่างจะพาลูกหลานเข้าไปในวัดเพื่อดูรูปตามฝาผนัง พัทธสีมานี้แล้วก็อธิบายชี้แนะให้ลูกหลานรู้จักว่าผู้ที่กระทำกรรมผิดศีลห้า มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม กล่าวมุสาวาทและดื่มสุรายาเมาตายแล้วไปตกนรกถูกนายยมบาลทรมานเป็นอย่างรูปนี้ พวกลูกหลานได้เห็นดังนั้นก็รู้สึกหวาดกลัวและไม่กล้าทำความชั่ว นับว่าเป็นผลดีแก่บุตรกุลธิดาเป็นอย่างดีมาก และหากบุคคลใดได้บำเพ็ญกองการกุศลมีให้ทานรักษาศีลสวดมนต์ภาวนา รับฟังพระธรรมเทศนาและอยู่ในโอวาทคำสั่งสอนของบิดามารดา ปู่ย่าตายาย ตายไปแล้วเกิดอยู่เมืองสวรรค์มีทิพย์วิมานห้อมล้อมไปด้วยนางสนมบริวาร ดังรูปที่เห็นอยู่นี้นับว่าเป็นผลดีทางด้านจิตวิทยาดึงดูดจิตใจเด็กให้รู้สึกย้านกลัวต่อผลกรรมการกระทำความชั่วและเริ่มสร้างกรรมดีแต่ต้นชีวิต เพื่อหวังผลความสุขทั้งภพนี้และเบื้องหน้า แต่หน้าเสียดายรูปภาพเหล่านั้นด้วยความเก่าแก่ดนนานค่อนข้างจะเลือนรางสูญหายไปอย่างหน้าเสียดายยิ่ง.

จังหวัดเพชรบูรณ์[๔]

สำหรับที่อำเภอหล่มเก่าและอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ในลุ่มน้ำป่าสักตอนบน นั้น มีชุมชนลาวตั้งถิ่นฐานอยู่มากมาย เข้าใจว่าจะตั้งหลักแหล่งอยู่นานแล้ว อย่างน้อยก็เป็นช่วงในระยะสมัยอยุธยาตอนปลาย สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้พบหลักฐานจากพระธาตุลาวรูปทรงดอกบัวตูมแปดเหลี่ยมองค์หนึ่งจาก "วัดท่งทุงชัย" ที่อำเภอหล่มสัก ภายในกรุพระธาตุพบจารึกบนแผ่นโลหะ จารึกสังกาด ๙๗ ตัว (พ.ศ. ๒๒๗๘) พร้อมทั้งพระพุทธรูปบุเงินบุคำขนาดเล็ก กระโถน (เงี้ยง) และเต้าปูนสำริด ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนปลาย

ดังนั้นวัดต่าง ๆ ในอำเภอหล่มเก่าและหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ จึงปรากฏพระธาตุแบบลาวก่อด้วยอิฐสอดินตามรูปทรงสถาปัตยกรรมของลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำชี เป็นสถาปัตยกรรมที่มีมาแต่สมัยเวียงจันทน์ มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ของไทย

นอกจากนี้ นับตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ บรรดา "ช่างเชลยชาวลาว" ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ในผืนแผ่นดินไทยนั้นคงมีจำนวนไม่น้อยทีเดียว ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของการสงคราม ถ้าฝ่ายใดได้รับชัยชนะ ก็จะทำการกวาดต้อนพวกช่างผีมือสาขาต่าง ๆ มาไว้ เพื่อช่วยสร้างสรรค์งานช่างในราชสำนัก เช่น การก่อสร้างปราสาทราชมณเฑียร วัดวาอารามและปลูกฝังเป็นช่างพื้นบ้านพื้นเมืองขึ้น ตัวอย่างเช่นในการก่อสร้างวัดพระศรีรัตน-ศาสดารามในสมัยรัชกาลที่ ๑ ส่วนใหญ่ได้ใช้ช่างผีมือชาวเวียงจันทน์ ซึ่งถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่างลงรักปิดทอง หรือ ช่างที่ "บ้านบุ" ธนบุรี เดิมเป็นช่างเชลยชาวลาวซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่วัดสังเวช บางลำภู ต่อมาได้ย้ายไปอยู่ทางวัดสุวรรณาราม ริมคลองบางกอกน้อย หรือ "บ้านขลุ่ย" ที่คลองบางไส้ไก่ ธนบุรี ล้วนเป็นช่างเชลยชาวลาวที่

มีอาชีพในการทำขลุ่ยจนมีชื่อเสียงอยู่ในปัจจุบัน แม้กระทั่งการทำมีด "อรัญญิก" ที่จังหวัดอยุธยาอันเป็นมีดที่มีคุณภาพดีเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป ล้วนสืบเชื้อสายช่างลาวซึ่งอพยพเข้ามาแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรีทั้งสิ้น

ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ช่างเชลยชาวลาวได้มีส่วนสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมไทยอยู่ไม่น้อยทีเดียว เช่นการทอผ้าไหม ผ้ามัดหมี่และการทอผ้าลายขิดต่าง ๆ ในภาคอีสาน ที่บ้านหาดเสี้ยว อ. สวรรคโลก ที่คูบัว จังหวัดราชบุรี และอื่น ๆ อันเป็นเครื่องชี้ชัดว่า ชนชาวลาวมีศิลปนิสัยไม่ด้อยน้อยหน้าชาติอื่นใด และเขาเหล่านั้นได้กลายเป็นช่างไทยโดยสมบูรณ์มานานแล้ว และยังคงสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมมาจนทุกวันนี้.

คำกลอนภาษิตลาว (ของเก่า)

กุญชรช้างพลายสารเกิดอยู่ป่า ยังได้มาอยู่บ้านเมืองกว้างกล่อมขุน
กุญชรช้างอัศดรคุณมาก ก็หากหายากแท้ทั้งค่ายบ่มี
ส่วนว่ายุงยองฮั้นฝุงไฮเฮือดไต่ บ่ฮ่อนขี้ไฮ้หาได้คู่เฮือน
กุญชโรช้างแนวสุงศักดิ์ใหญ่ ตายย้อนมดแดงน้อย ๆ แนวนั้นก็หากมี
คันได้ขี่ช้างแล้วอย่าดั่งเบิดดังเหิน อย่าได้เสิน ๆ หัวแหย่งสิพานพาฮ้าย
คันได้ขี่ช้างให้หาแหย่งยองหลัง คันบ่ยองแหย่งลงสิบ่สมทรงช้าง
มันสิเสียศรีเศร้าเสียทรงช้างใหญ่
แนวนามเชื้อพลายสารเผือกผ่อง มันหากเกิดอยู่ห้องดงกว้างด่านไพร
อัศจรรย์ใจหมาขบช้างสารแฮงล้มท่าว มาอิดูเมื่อช้างลุกได้หมาสิให้ต่อสาร
คันว่าได้ขี่ช้างอย่าลืมหมู่หมูหมา ห่าขโมยมาลักสิเห่าหอนให้มันย้าน
ลางเที่อกวางฟานเต้นนำดงสิได้ไล่ คันหากได้ต่อนซั้นยังสิโอ้อ่าวคุณ

สิลาเลขพระธาตุศรีสองฮัก

เนื้อหาในศิลาจารึกไทย–ลาว จาก พระธาตุศรีสองฮัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งสถาปนาขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐา-มหาราชแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต เป็นอนุสรณ์แห่งมิตรภาพอันแน่นแฟ้นระหว่างพระราชอาณาจักรลาว บ้านพี่เมืองน้องทั้งสอง มีข้อความดังนี้:–

"นมามิ รัตนัตเตยยัง สัพสิทธิสวัสดี จักกล่าวตำนานศิลาฤกษ์ พระยาธรรมิกราช ตั้งแต่ศุภมัสดุ ศักราชอดีเรกได้ ๑๔๘๒ โทศกบีวอก อดีตะวรพุทธศาสนา ตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานไปแล้วได้ ๒๑๐๓ ปี จิงมีพระมหากษัตราธิราชสองพระองค์ทรงพระนามกรว่าพระยาธรรมิกราชตนเป็นอาชญ (อาชญา=เจ้านาย) ในเมืองจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตมหานครบวรราชธานี แต่นั้นยังมีพระมหากษัตริย์เอกองค์หนึ่ง ชื่อว่า มหาจักรวรรดิวรดิษฐวรราชาธิราช ตนเป็นอาชญในเมืองกรุงศรีอโยธยามหาดิลกนพรัตนบุรีศรีมหานครบวรราชธานีเริงรมย์พรหมจารี มหากษัตริย์เจ้าทั้งสองก็จิงปองหิตประโยชน์สบถต่อกัน ครั้งตั้งคำต่อพระศาสนาพระตถาคตเจ้าห้าพันพระวรสา ก็จิงตั้งเมตตาไมตรีจิตคิดให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินทั้งสอง คือ คองผารบ (ข้อปรารภ) ในธรรมหนักหนา ก็จิงใช้ราชาอำมาตย์ไปถึงอุปราชเจ้าทั้งสอง ให้นำคองคดีไมตรีธรรมปรมัตถสุขเป็นอันยิง จิงเห็นพร้อมกันทั้งสองกษัตริย์ ให้ไปนิมนต์เอาพระสงฆ์เจ้าตนทรงศีลอันบริสุทธิ์ ตนชื่อว่าพระมหาอุบาลีตนหนึ่ง แล้วนิมนต์พระอริยกสปตนหนึ่ง แล้วจิงนิมนต์พระมหาเสนาบัติตนหนึ่ง พระวิริยาธิกะมุนีตนหนึ่ง พระพุทธวิลาศมหาเถรตนหนึ่ง พระธรรมรังษีมหาเถรตนหนึ่ง พระเจ้าทั้งเจ็ดตนนี้ มีลูกศิษย์บัวระบัติ (ปฏิบัติ) สิบคนซู่ตนแล

พระสงฆ์เจ้าอันฝ่ายกรุงศรีอโยธยาตนหนึ่ง ชื่อว่า พระครูบรมจริยะตนหนึ่งชื่อว่าพระอริยมุนี มีพระศีลวิสุทธิอุดมเป็นเค้าเป็นประธาน และมีพระครูสุเมธาคุริวิญญาตนหนึ่ง มีพระมหาธรรมาตุลยะตนหนึ่ง มีพระมหาพรหมสารตนหนึ่ง มีพระมหาราชมุนีตนหนึ่ง และมีพระสงฆ์ทั้งเจ็ดตนนี้มีลูกศิษย์บัวระบัติสิบคนซู่ตนแล พระมหากษัตริย์ฝ่ายกรุงศรีสัตนาคบุรี คือ องค์จันทประสิทธิราชภักดี หมื่นอุปนศรี ลูกเมียพร้อมกับสัมฤทธิ์ไมตรีฮักแพงกันกับมหาอำมาตย์

ฝ่ายกรุงศรีอโยธยามหาดิลกวนพรัตนมหานครก็พร้อมกัน ครั้นพระสงฆ์และอำมาตย์ทั้งสองก็หมายมาประชุมกันในที่จะหลั่งน้ำสัจจะ พระสงฆ์ผู้ทรงศีลบริสุทธิ์และหลวงราชมหาอำมาตย์ก็นำเอาในกะออมแก้ว แห่งมหากษัตริย์ทั้งสองเจือเป็นกะออมแก้วอันเดียวกัน แล้วจึงเอาน้ำในกะพังจาในกะออมแห่งน้ำมหาอุปราชเจ้าทั้งสองเจือปนเป็นกะออมเดียวกัน แล้วจิงเอาใส่กะออมแก้วแล้วจิงเอาน้ำใส่กะออมเงินเดียวกัน แล้วให้อ่านสัตยาธิษฐาน ดังนี้

สมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้ากรุงศรีสัตนาค สมเด็จพระมหากษัตรีย์เจ้ากรุงศรี–อโยธยามหาดิลก จิงมีพระราชวงศาสองพระองค์ จิงจากันให้เป็นพระราชไมตริโดยบุพ–ประเพณี เพื่อจะสืบเชื้อ คือ สุริยวงศาและญาติวงศาพันธมิตร อุสารับมา เพื่อจักให้เป็นบรมสุขสวัสดิ์ เป็นประโยชน์แก่สมณพราหมณาจารย์เจ้า ชาวราษฎรทั้งหลาย ตราบต่อเท่าถ้วนกัปปอันนี้ เป็นเค้าเป็นประธานสาคดี ในมหาบ่ถพีสิริต ในห่อมห้วยภูเขาสากลสิถลขอจงเป็นเอกสิมาปริมณฑลเดียวกัน เกลี้ยงกลมงาม มณฑลเท่าพงศ์พันธุ์ ลูกเต้าหลานเหลนอย่าได้ชิงช่วงล่วงด่านแดนแสนหญ้า อย่าได้กระทำโลภเลี้ยวแก่กันจนเท้าเสี้ยงพระอาทิตย์พระจันทร์เจ้า ตกลงมาอยู่เหนือแผ่นดินอันนี้เทอญ

ครั้นอ่านสัตยาธิษฐานทั้งสองฝ่ายแล้ว พระสงฆ์และอำมาตย์ทั้งสองฝ่ายต่างก็หลั่งน้ำสัตยาลงในบัถพีแมน สงฆ์ทั้งสองฝ่ายกษัตริย์ก็มีความอภิรมย์ยินดีมีเสน่ห์ไมตรีฮักแพงเท้าเสี้ยงมหาบัถพีมหานครกัป์หนึ่ง แล้วบ่ให้มีกระทำโลภเลี้ยวกันเลย ตั้งแต่อันกระทำสร้างเจดีย์ศรีมหาธาตุให้เป็นเอกสีมาอันเดียวกันไว้ให้เป็นหลักด่าน ตั้งแต่หลักด่านนี้ไป น้ำของและน้ำน่านกึ่งกันนี้ แลน้ำของแลน้ำน่านก็เป็นแดนกันโดก (บ่า) ไม้ติดต่อกันนี้แล แรกกระทำสร้างแบ่งอุทิศเจดีย์ศรีสองฮักเจ้า สร้างบีเอก โทศก เถิง บีกุน เบญจศก เดือนหก ขึ้นสิบสี่ค่ำ พ้าได้จิตฤกษ์ราศรีพระอาทิตย์ สิงหริราช มีพระมหาอุปราชเจ้าทั้งสอง พระยาพันหัวเมืองนันทมุขแสนหมื่นชุมนุมกันไว้ในมนาสัณศรีมาสองฮัก ถึงเดือนหกเพ็ญ วันพฤหัสบดีก็เสี้ยงแล้วบรบวร พฤหัสบดีสถิตร้อมังกรราศรี พระอาทิตย์สิงหราศรี พระจันทร์สถิตตุลยราศรี อังคารสถิตกุมภราศรี พุธสถิตเมษราศรี พฤหัสบดี พระเสาร์สถิตเมถุนราศรี พระราหูสถิตมังกรราศรี พระลักขณาเมถุนราศรี เมื่อพอแล้ว เจ็ดนาฬิกาบาทสี่เท้า มีพระสงฆ์มหานาคแสะสงฆ์ฝ่ายกรุงศรีสัตนาค คือ

สมเด็จพระมหาสังฆราชเป็นเค้าเป็นประธาน คือ พระยาอัตมหาวรรณคูตนหนึ่ง มหาญาณวชิราราชสากายสงฆ์ทั้งหลาย และพระมหาอุปราชราชสีหวิภักดี พระเวียงอรหันตกาล พระยาพลเทศนายก เจ้าทิพย์มณฑา เจ้าคัยศเสถียร อันพระยามหานาม หมื่นสามแสนสามหมื่น เจ้าขุนหมื่น ขุนแสนทั้งหลาย พระสงฆ์ฝ่ายกรุงศรีอโยธยา คือสมเด็จพระสังฆราชราชาธิบดี พระสังฆนายก พระอริยกัสสป คือ พระยาธรรมโคตรมุนี คือพระยาอริยวงศา คือพระมหานพพลพาหุ คือ พระบรมครูจริยะ และพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองพระองค์ จึงปรารถนาเป็นพระยาพันธมิตร สมเด็จบพิธพระเจ้ากรุงพระนครศรีอโยธยามหาดิลก กล่าวแก่พระอัครชายาแก่พระรัตนะบุตรธิราชเจ้าพระมหานคร คือกรุงศรีสัตนาคนหุตสีบสุริพันธ์วงศาวรรณวงศาธิราช สมเด็จพระมหากษัตริย์ลีลาจากขัณฑสีมาในวันศุกร เดือนหก แรมหนึ่งค่ำก็แล้ว นาฬิกาสามบาทเสด็จไปยังพระนครจันทบุรี คือกรุงศรีสัตนาคนหุตมหานครปฐมธรรมสมันตา

(จากหนังสือ "ความเป็นมาของไทย–ลาว" โดยอุทัย เทพสิทธา, สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, ๒๕๐๕)

จากหนังสือ พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี" ได้กล่าวถึง พระพุทธรูป "พระบางเจ้า" ไว้ตอนหนึ่ง ความว่า....

"เจ้าฟ้ากษัตริย์ศึกเข้าเมืองได้ ณ วัน ๒ ๆ ๑๐ ค่ำ เจ้าเมืองหนีได้พระแก้วพระบาง"

ซึ่งเป็นพยานหลักฐานว่า กองทัพของเจ้าพระยากษัตริย์ศึกขึ้นไปตีนครเวียงจันทน์ในปลายรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีได้นครเวียงจันทน์ เจ้าสิริบุญสาร ผู้ครองนครเวียงจันทน์ทรงหลบหนีไปได้ และได้อัญเชิญพระพุทธปฏิมากรพระแก้วมรกตและพระบางมาสู่กรุงธนบุรี

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์เสด็จขึ้นไปรับพระแก้วมรกตที่กรุงเก่าโดยขบวนเรือพระที่นั่ง ทรงพระแก้วมรกตลำหนึ่งพร้อมด้วยขบวนเรือทั้งปวงถึง ๑๑๕ ลำ มาประดิษฐานที่กรุงธนบุรี และมีการสมโภชพระแก้วมรกตเป็นงานใหญ่ แต่ไม่ได้กล่าวถึง "พระบาง" ว่าประดิษฐานอยู่ที่ใดเลย

(จากหนังสือพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง จดหมายความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี)

หมายรับสั่ง

เรื่อง อัญเชิญพระบรมธาตุ พระบาง พระแซกคำ พระฉันสมอ จากเวียงจันทน์ส่งมากรุงเทพ ฯ

(คัดมาจากหมายรับสั่ง ร. ๓ จ.ศ. ๑๑๘๙ เลขที่ ๓)

ด้วยพระยารักษ์มณเฑียรรับพระราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระบรมธาตุ พระพุทธรูป คือ พระบาง ๑ พระแซกคำ ๑ พระฉันสมอ ๑ รวม ๓ องค์ ๔ องค์ทั้งพระบรมธาตุ ซึ่งอาราธนาลงมาแต่เวียงจันทน์นั้น บัดนี้ลงมาถึงกรุงเก่าแล้ว จะได้ขึ้นไปรับลงมาไว้ ณ วัดเขียน ตรงข้ามวัดเขมาข้าม แล้วจึงจะเกณฑ์กระบวนเรือขึ้นไปรับลงมา ณ กรุงเทพ ฯ นั้น ให้มหาดไทยกลาโหม เกณฑ์เรือศรีลำ ๑ รับเครื่องสูงลงเรือหน้า ๓ องค์ ท้าย ๒ องค์ รวม ๕ องค์ รับแตรสังข์ลงเรือหน้า ๖ คน เกณฑ์เรือตั้ง ๕ ลำ มีธงจีน ลงเรือลำละคนรับกลองชนะ ๒๐ คู่ ลงเรือลำละ ๕ คู่๔๐ คน รวมเป็น ๕ ลำ และพลพายให้ใส่เสื้อใส่หมวกบี้สตุแดง ด้วยให้เร่งขึ้นไปแต่ ณ วันแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๑ เพลาเช้า ครั้นลงมาถึงวัดเขียนแล้ว รุ่งขึ้น ณ วันขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ เพลาเช้าจะจัดกระบวนเรือขึ้นไปรับ....

ด้วยพระยารักษ์มณเฑียรรับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ได้แห่พระบรมธาตุ ๑ พระบาง ๑ พระแซกคำ ๑ พระฉันสมอ ๑ รวม ๔ พระองค์มาสมโภช ณ พระตำหนัก แต่ ณ วันเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ๗ ค่ำ รวม ๔ วันแล้ว ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ เพลาเช้าจะได้จัดกระบวนแห่ทางสถลมาร์ค แต่โรงเรือขึ้นมาเข้าประตูรัตนพิศาล ตรงหน้าศาลาลูกขุน เข้าประตูพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม อัญเชิญเข้าไว้ในวิหารพระนาก .....

อนึ่ง ณ วันขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ เพลาเช้าจะเสด็จลงไปทรงปรนนิบัติสงฆ์ ณ พระตำหนักแพ และทรงพระราชศรัทธาจะได้สรงน้ำพระบรมธาตุด้วยน้ำหอมนั้น ให้พระราชโกษา พระราชสมบัติ ราชบัณฑิต ลงไปจัดแจงพระบรมธาตุทูลเกล้า ฯ ถวายสงฆ์น้ำหอม แล้วให้พระราชโกษารับจานแก้วจานทองสำหรับลงสรง รับน้ำหอมสำหรับสรงพระบรมธาตุต่อท่านพนักงานข้างในไปทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย.....

พระราชทานพระบางคืนไปเมืองหลวงพระบาง

ครั้นมาถึงเมื่อ ณ บีขาล อัฐศก เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับเอาพระบางขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณ เมืองหลวงพระบางตามเดิม เจ้าอุปฮาดราชวงศ์ได้เชิญเสด็จพระบางออกจากพระวิหารวัดจักรวรรดิ ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ (วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๐๘) เวลาเพลแล้ว โปรด ฯ ให้ไปประทับไว้ที่พระตำหนักน้ำ ทำการสมโภชอยู่ ๓ วัน แล้วบอกบุญราชาคณะเปรียญฐานานุกรม สัตบุรุษแห่ขึ้นไปส่งเพียงปากเกร็ด

พระเสริมนั้น โปรด ฯ ให้ประดิษฐานไว้ที่วิหารวัดปทุมวนาราม พระแสนนั้นประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถด้วยกันทั้ง ๒ พระองค์ พระเสริมหน้าตักกว้าง ๒ ศอก ๑ นิ้ว พระแสนหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว

(พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔)

พระพุทธรูปล้านช้าง

พระพุทธรูปสำคัญเชิญมาแต่เขตล้านช้าง คือเมืองเวียงจันทน์ และเมืองอื่นทางตะวันออกหลายพระองค์ เป็นพระพุทธรูปสร้างที่อื่นตกไปอยู่ในอาณาเขตล้านช้างโดยประวัติบ้าง สร้างขึ้นในเขตล้านช้างแต่เมื่อยังเป็นประเทศศรีสัตนาคนหุตบ้าง พระพุทธรูปที่สร้างทางเขตล้านช้างมักเรียกกันว่า ผีมือลาวพุงขาว

มีคติโบราณอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในเขตล้านช้างเนื่องด้วยพระพุทธรูป จึงควรนำคตินั้นมาแสดงไว้ด้วย คือพวกชาวล้านช้างเชื่อถือกันมาแต่โบราณว่า พระพุทธรูปสำคัญย่อมมี "ผี" คือเทวดารักษาทุกพระองค์ ผู้ปฏิบัติบูชาจำต้องเซ่นสรวงผีที่รักษาพระพุทธรูปด้วย เพราะถ้าผีนั้นไม่ได้ความพอใจ ก็อาจบันดาลให้เกิดภัยอันตรายต่าง ๆ หรืออีกอย่างหนึ่งถ้าผีที่รักษาพระพุทธรูปต่างพระองค์เป็นอริกัน ถ้าและเอาพระพุทธรูปนั้นไว้ใกล้กัน ก็มักเกิดภัยอันตรายด้วยผีวิวาทกันเลยขัดเคืองถึงผู้ปฏิบัติบูชา ดังนี้

คติที่กล่าวมา ๆ ปรากฏขึ้นในกรุงเทพ ครั้งแรกในรัชกาลที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้เชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ครั้งนั้นโปรดให้เชิญพระบาง อันเป็นพระสำคัญคู่บ้านคู่เมืองหลวงพระบาง แล้วตกไปเป็นของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตอย่ ณ เมืองเวียงจันทน์ พระองค์ได้เชิญลงมากับพระแก้วมรกต เมื่อเสด็จเป็นจอมทัพไปตีได้เมืองเวียงจันทน์ครั้งกรุงธนบุรี แล้วเชิญลงมากรุงธนบุรีด้วยกันกับพระแก้วมรกต เข้ามาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เจ้านันทเสน บุตรพระเจ้าล้านช้างกราบบังคมทูลว่า ผีซึ่งรักษาพระแก้วมรกตกับผีซึ่งรักษาพระบางเป็นอริกัน พระพุทธรูปสองพระองค์นั้นอยู่ในที่ใด มักมีเหตุภัยอันตราย อ้างอุทาหรณ์แต่เมื่อครั้งพระแก้วมรกตอยู่เมืองเชียงใหม่ กรุงศรีสัตนาคนหุตอยู่เย็นเป็นสุข ครั้นพระไชยเชษฐาเชิญพระแก้วมรกตจากเมืองเชียงใหม่ไปไว้ด้วยกันกับพระบางที่เมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงใหม่ก็เป็นขบถต่อกรุงศรีสัตนาคนหุต แล้วพม่ามาเบียดเบียนจนต้องย้ายราชธานีลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองเวียงจันทน์ ครั้นเชิญพระบางมาไว้เมืองเวียงจันทน์ กับพระแก้วมรกตด้วยกันอีกก็เกิดเหตุจลาจลต่าง ๆ บ้านเมืองไม่ปกติมาจนเสียเมืองเวียงจันทน์แก่กองทัพกรุงธนบุรี ครั้นเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางลงมาไว้ด้วยกันในกรุงธนบุรีไม่ช้าก็เกิดเหตุจลาจล ขออย่าให้ทรงประดิษฐานพระบางกับพระแก้วมรกตไว้ด้วยกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริว่า พระบางก็ไม่ใช่พระพุทธรูปซึ่งมีลักษณะงามเป็นแต่พวกชาวศรีสตนาคนหุตนับถือกัน จึงโปรดให้ส่งพระบางคืนไปไว้ ณ เมืองเวียงจันทน์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เจ้านครเวียงจันทน์ (อนุ) เป็นกบฏ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพย์เสด็จเป็นจอมพลยกขึ้นไปปราบปราม พวกชาวเวียงจันทน์พาพระบางหนีไป ได้แต่พระพุทธรูปองค์อื่น แต่ก็หาเชิญลงมากรุงเทพ ฯ ไม่ ครั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชาขึ้นไปติดตามอนุครั้งหลังได้พระบางกับพระแซกคำ พระฉันสมอลงมากรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ตามวัดนอกพระนคร พระบางประทับอยู่ที่วัดสามปลื้ม ด้วยทรงรังเกียจตามคติที่ถือกันมาแต่ก่อน ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชปรารภว่า วัดบวรสถานสุทธาวาสที่ในพระบวรราชวังยังไม่มีพระประธาน ทรงสืบหาพระโบราณ ได้ทรงทราบว่าพระเสริมอยู่ที่เมืองหนองคาย จึงให้เชิญลงมา ครั้นทอดพระเนตรเห็นก็โปรดพุทธลักษณะ

จึงประดิษฐานไว้ในท้องพระโรง ยังหาได้เชิญไปตั้งเป็นพระประธานวัดบวรสถานไม่ ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่หลายพระอาราม มีวัดปทุมวันเป็นต้น โปรดให้สืบหาพระพุทธรูปโบราณของแขวงล้านช้าง ได้มาอีกหลายพระองค์ แต่คนทั้งหลายรังเกียจตามคติชาวล้านช้างอยู่ไม่สิ้น เป็นต้นว่า บีใดฝนแล้งก็มักโทษกันว่า เพราะเชิญพระล้านช้างเข้ามา จึงพระราชทานแยกย้ายไปประดิษฐานไว้ตามพระอารามต่าง ๆ มักอยู่นอกพระนครเป็นพื้น ครั้นถึงปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ เกิดดาวหาง ฝนแล้ง และความไข้เนื่องกันถึง ๓ ปี เสียงคนทั้งหลายโทษว่า เพราะพระบางกลับลงมาอยู่กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริอย่างเดียวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงโปรดให้เชิญพระบางไปไว้ยังเมืองหลวงพระบางแต่นั้นมา

(จาก "สาสน์สมเด็จ" พระนิพนธ์ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

พระแก้วผลึกเม็ดน้ำค้าง[๑]

"ณ วันพฤหัสบดี เดือนหก ขึ้นสิบสามค่ำ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เชิญพระแก้วผลึกมาแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ ลงมาพักอยู่วัดศาลาปูน กรุงเก่า ทรงพระราชศรัทธาให้จัดเรือพระที่นั่งเอกไชย เรือพระที่นั่งกิ่ง เรือพระที่นั่งกราบ แลพระราชาคณะฐานานุกรมขึ้นไปรับตั้งกระบวนแห่แต่วัดศาลาปูนลงมาพักที่วัดเขียนตลาดแก้ว ครั้น ณ วันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสิบสี่ค่ำ เสด็จขึ้นไปรับพระพุทธปฏิมากรแก้วผลึก แห่ลงมาทอดทุ่นไว้ที่หน้าตำหนักแพ มีการสมโภชสามวันสามคืน แล้วแห่ขึ้นประดิษฐานไว้ในหอพระแก้ว"

(จาก พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔)

สมโภชพระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย

"ฝ่ายที่กรุงเทพมหานคร ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปแก้วผลึก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มาแต่เมืองนครจำปาศักดิ์ ทรงทำเครื่องประดับพระองค์เสร็จแล้วประดิษฐานไว้ในหอพระเจ้า แต่ยังหาสู้มีเพชรพลอยที่มีราคามากไม่ ครั้งนี้จะทรงทำฉลองพระเดชพระคุณใหม่ให้งามดียิ่งกว่าเก่า จึงให้ช่างกระทำเครื่องประดับพระองค์และฐาน

---

๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้า ฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปแก้วผลึกเพชรน้ำค้าง (พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย) เข้ามายังมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ โปรด ฯ ให้ประดิษฐานไว้ในหอพระสุราลัยพิมาน และเสด็จ ฯ ไปทรงสักการบูชาวันละสองเวลาเช้าเย็นมิได้ขาด

เสียใหม่ล้วนเพชรพลอยใหญ่ ๆ มีราคาเป็นอันมาก มีฉัตรกลางและฉัตรซ้ายขวาด้วย ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๖ ค่ำ (วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๐๔) ได้ทำการฉลองสมโภชในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ๒๐ รูป รุ่งขึ้น วันพฤหัสบดี ขึ้น ๗ ค่ำ พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน เวลาบ่ายสวดอีก ๒๐ รูป รุ่งขึ้นวันศุกร์ ขึ้น ๘ ค่ำ พระสงฆ์ฉันแล้ว ได้ถวายพระนามว่า พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรพิพิธลมณีมัย เวลาบ่ายตั้งบายศรีเงิน แก้ว ทอง เวียนเทียนสมโภชเวลา ๑ วัน ๙ ค่ำเว้น"

(จาก พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, องค์การค้าคุรุสภา ,๒๕๒๑)

ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ ได้กล่าวถึงการได้มาของหลวงพ่อแสนเชียงแตงไว้ดังนี้

"พระแสนนั้น ก็อยู่ที่เมืองเชียงแตงมาจนถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ (รัชกาลที่ ๕) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสืบทราบต้องพระราชประสงค์ เสด็จลงมากราบทูลขอให้มีท้องตราให้ข้าหลวงขึ้นไปเชิญอาราธนาลงมาเมื่อปีมะแม นักษัตร เอกศก ศักราช ๑๒๒๑ ตรงกับปีกุญสัตตศกราช ๑๘๕๕ ครั้นเชิญเสด็จพระแสนลงมาถึงแล้ว ก็พระราชทานไปในพระบวรวังตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้อันเชิญไปสร้างแท่นประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ วัดหงส์รัตนาราม คลองบางกอกใหญ่ อยู่จนทุกวันนี้ พระแสนนั้นรูปพรรณเป็นฝีมือช่างลาวโบราณประหลาด"

ยังมีพระที่มีชื่อ เอามาแต่เมืองเวียงจันทน์อีกสองพระองค์ พระอินทร์แปลง หน้าตัก ๒ ศอกเศษ พระอรุณ หน้าตักศอกเศษ พระสององค์นี้ องค์ที่ออกชื่อก่อน ฉันจะรับประทานไปไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดมหาพฤฒาราม วัดตะเคียนที่ให้ไปสร้างขึ้นไว้ใหม่

พระอรุณนั้น ฉันคิดว่าจะเชิญลงมาไว้ในพระวิหารวัดอรุณ เพราะชื่อวัดกับพระต้องกัน สมควรแต่จะให้จัดแจงที่ฐานเสียให้เสร็จก่อน แล้วจึงจะเชิญลงมาต่อหน้าน้ำ

ยังพระไม่มีชื่ออีกหลายองค์ องค์หนึ่งหน้าตัก ๒ ศอกหย่อน แต่รูปพรรณนั้นเห็นชัดว่า ทำเอาอย่างพระแสนเมืองมหาชัย ไม่สู้ผิดนัก ทั้งลาดเลาพระผักตร์แลส่วนพระหัตถ์พระบาททุกอย่าง พระองค์นี้ฉันคิดว่าจะเชิญไปไว้ที่ในพระวิหารหลวงที่พระพุทธบาท พระขัดสมาธิเพชรใหญ่องค์หนึ่ง ฐานมีรูปสัตว์ต่าง ๆ ฉันคิดว่าจะเชิญมาไว้ในอุโบสถวัดเขมาภิรตาราม ยังมีอีกองค์หนึ่งหน้าตักศอกเศษ คล้ายพระแสน แต่ไม่สู้ชัดนัก ฉันคิดว่าจะเชิญไปไว้ในพระอุโบสถวัดชัยพฤกษ์มาลา

โศกนาตกรรมลาว

(บั้นข้ามน้ำของ)

---

(๑) ยามเมื่อ คอมมิวนิสต์ได้ ครองครอบเมืองลาวตำอิดนั้น
ปุนดั้ง ดวงตาเวนหมอง มืดมัวศูนย์เศร้า
แผ่นดินลาวลามฮ้อน ฮมเห็งไปทั่ว
สุดชั่ว พูนแผ่นพั้น ทะรัง ไหม้มุ่นกระจวน.

(๒) เดิมมัน ตั้งแฮกนั้น คุมเข่น คนการ
จับกุมไปกักขัง อั้งออโฮมไว้
ตำรวจเขาเพรียงพร้อม ชุมทหารคนเก่ง
มันช่าง ซอมซอกเร้อง คุมแค้นข่มเหง.

(๓) เอาไป กักแกวดไว้ ในบ่อนสัมมะนา
สุดเขต แดนดินลาว ตั้งแต่เหนือเถิงใต้
มันหากหาแนวเว้า ว่ามันสมองเปื่อยเยื่อย
อันนั้น ใช้บ่ได้ จำต้องสว่ายสี ว่านา.

(๔) คนที่มีพยาธิฮ้าย แฮงอ่อนตายไป
คันใผยังเบ็นคน ให้ช่อยกันแปลงสร้าง
โฮมฮ่วมเฮ็ดเมืองบ้าน ลาวเฮาให้เฮืองฮุ่ง
ตามแบบอันพุงพัน คอมมิวนิสต์นั้นจังควร วาเด..

(๕) ครอบครัวยังอยู่บ้าน ลูกฮักเมียแพง
เนาภายหลัง ช่อยกันแปลงสร้าง
มันว่า เฮามาโฮมกันยู้ สังคมเฮาให้ก้าวกระโดด
มันโพด ตั้งแต่เข้า กินนั้นซอกเอง หั้นแล้ว.

(๖) มันมา ปูนเปลี่ยนปั้น ระบอบใหม่สังคม
การที่ถือโตเอง แต่หลัง จำม้าง
พ่อแม่ ปุตตาพร้อม วงศาคะนาญาติ
ตัดขาดนับแต่นั้น เมื่อหน้าบ่ให้ถือ ว่านา.

(๗) ผู้ใดฮักชาติพร้อม ลัทธิใหม่ถือนับ
ทุกคน คือ คนหลวง ส่ำกันโดยด้าม
ใผ ๆ ก็เบิ่นได้ ทะแนมใจฮักชาติ
มาร์ก–เลนินแม่นแท้ คือ พระเจ้าแห่งลาว ว่านา.

(๘) ทุกเมื่อนี้ ต้องสำรวจโตเอง
มันใช้ คนคอยคุม สอดแนมดีฮ้าย
ทังไทเมืองไทบ้าน ต้องเดินตามมันบอก
ว่าแต่ พรรคสั่งชี้ ใดล้วนแม่นต้องทำ แท้แหล้ว.

(๙) พอว่า มันเฮ็ดได้ บีหนึ่ง สองบี
ความสับสนวนวาย ก็เกิดมีหลายขึ้น
เศรษฐกิจการค้า การเมืองในประเทศ
นับมื้อ หมองหม่นเศร้า ชาวบ้านหน่ายแหนง.

(๑๐) พวกมันยังนาบ ฟู้ ๆ ให้พวกหมู่คนลาว
จองหอง บายหัวสอน ส่ำกันทุกผ้าน
ขู่เข็นเอาฮองใช้ ตัณหามันทุกเยื่อง
เฮ็ดใด แม่นแต่ล้วน ถือแพ้ซ่อัน.

(๑๑) เบิ่งมัน คุมขอดเขี้ยว มีแต่สัมมะนา
เศรษฐกิจคนลาว ซุดโซมกุดเหี้ยน
อันว่า การเมืองนั้น แผนงามสุดขนาด
บาดลงมือเฮ็ดแล้ว แหลวล้มซู่อัน.

(๑๒) มันซ้ำ แฮ่งอยากฮ้าย มวลหมู่คนลาว
หาว่า นำบ่ทันแผนการ กระโดดกายเกินขั้น
มันเล่า ข่มเหงให้ กระทำการหนักตื่ม
ประชาลาวบ่พร้อม ซอมถ้าแต่ท่าหนี.

(๑๓) เลยเล่า ลักลอบล้ี หนีจากเฮือนชาน
ทำอิด สองสามคน ต่อมาพอฮ้อยเป็นพันถึงหมื่น
ชุมม้น เลยหาเว้า ปะฏิการสับส่อ
คนลาวจึ่งพากันแล่นเต้น โตนข้ามผึ่งของ ว่านา.

(๑๔) คนลาวพากันลักหลีกล้ี หนีจากความทุกข์
ลาวที่เนาในลาว ถืกมัน คุมข้า
ยูท่างจับไปดัดสร้าง เมืองสวรรค์กลางป่า
เจ็บป่วยตายนอกน้ั้น เหลือแล้วแล่นหนี.

(๑๕) มันซ้ำ แฮ่งอยากฮ้าย เอาเวียตมาคุม
เอามา ยายตามทาง ซอกซอมลาวไว้
พอเมื่อเห็นแกวแล้ว คนลาวขมเคียด
แฮ่งพากันพ่ายล้ี ตายหน้าช่างมัน.

(๑๖) พวกมัน ซ้ำฮุ่มฮ้อน แฮงเฮ่งวางแผน
กฎเกณฑ์ เอาคนลง ย่ำถองเถิงพื้น
จำกัด ตัดจนหย้อ ปัญญาอันเฮืองฮุ่ง
เฮ็ดคนให้เป็นควายถีกใบ้ งมง้วงถ่อยผยา.

(๑๗) คนลาวทุกข์ยากแล้ว ซ้ำผัดตื่มทงทุกข์ แลนอ.
คอบมัน หวังให้หมดทุกคน ส่ำกันโดยด้าม
ซอมเห็นใผสูงขึ้น คอยฮานฮอนบั้น
ให้เฮาทงทุกข์แค้น คาแล้วจ่องจำ.

(๑๘) มันวางแผนอุบาทว์ฮ้าย แนวใหม่เอกสาร
มันฮีบเอาคนหนี จากเมืองพายพี้
เอาคนคาเมพุ้น มาแทนบ่อนอยู่
สับเปลี่ยนม้าง สถานแท้แต่เดิม.

(๑๙) สมบัติอันแส่งสร้าง ตั้งแต่เมื่อคราวหลัง
เฮือนชานจำเบ็นปะ ปล่อยหนีจำถิ้ม
มันบังคับไปโฮมสร้าง ขนขวายท้องถิ่น
ศรีวิไลบาดนี้ เมืองบ้านแห่งลาว.

(๒๐) ผัวเมียทังลูกเต้า หน้าที่ใผมัน
แจกจายยายกันไป ซู่ทางตามผ้าน
พอเมื่อเฮ็ดการแล้ว คืนเฮือนหลบต่าว
ได้ท่อแนมเบิงหน้า กันแล้วแกว่งหัว.

(๒๑) แม้งนึ่ง เก็บบ่าวสาวส่ำน้อย ไปเฮ็ดนาแซง
ไล่ไป ไขตะคอง เบ่งทางไหลน้ำ
เกนไปขุดภูมิพื้น ปฐพียาวย่าน
บังคับทุกทั่วหน้า ให้โฮฮ้อง ว่าม่วนหลาย.

(๒๒) นาแซง บึง ลอบดั้น ซอนแซกอุทะกัง
เกาะขาของชุมสาว สะเดิดหลงใหลฮ้อง
ลางเทื่อ มีงูเงี้ยว แนวพานขบตอด
ยาปืนบ่วทุกข์ไฮ้ หาแล้วแม่นบ่มี.

(๒๓) คันว่า ยามค่ำเช้า เอ็นเฮียกโฮมกัน
บังคับไปยืนแถว โห่ฮิว โฮฮ้อง
ตบมือ ชมเชยสร้าง วรรณคดีใสส่อง
ทางมือ แอะแอ่นพ้อน น้ำตาย้อยย่าวใน.

(๒๔) ตั้งหากอิดเมื่อยล้า มาแต่ยามเวน แล้วนา
ยังเล่า อาหารเขีน ขาดบางเบาท้อง
มันซ้ำ ไถถูเข้า ฮูเข็ม ก็แสนยาก หั้นแหล้ว
คึดก็คึดเมื่อยล้า ใจเศร้าโศกทะวี.

(๒๕) พอเมื่อ เมือฮอดบ้าน อิดอ่อนโฮยแฮง
เอาผ้าแพรปกหัว บ่ติงในมุ้ง
ผัวเมียเว้า ดอมกันยากยิง
ย้านแต่ผัวซอกข้อ, เมียซ้อนซอกความ.

(๒๖) อันว่า ชนชาติเชื้อ ชุมเช่นชาวลาว น้นา
ตั้งว่า นิสัยงาม อ่อน นวลกาลก้
เลย ถือกมันเพม้าง พังทะลายกระจายมุ่น
ปุนดั่ง สัตว์ถือต้อน คุงฮั้ว น่ำตี.

(๒๗) หลายครัวโสสุดแล้ว บีนลอดหลบหนี
กองหลอนมันแนมเห็น ลั้นบีนไปซ้ำ
ลางคนนั้น จับเบ็นผูกจ่อง
เฮ็ดให้เยาเกือบม้วย สาแล้วก่อนไป.

(๒๘) ค้อมว่า เดิกข้อน ๆ พอไก่ขันกก
สงสาร ลางคนลุก สะเดิดโตมันเอิ้น
มันจับเอาไปจ้อย ผิดหยังบ่ฮู้เมื่อ
ปะให้เมียลูกน้อย โฮไห้ฮ่ำหา.

(๒๙) คนในชนบทบ้าน ตกคะมะกำรน
ย้านมาเถิงพายโต ดั่งเดียวกันนั้น
หลายคนเม้ยน ดาของตกแต่ง
เพื่อจะหนีพ่ายล้ ลัทธิฮ้ายหย่ำครอง

(๓๐) ค้อมว่ามันซอกพ้อ หาว่าขัดขืน
ขั้นเทิงแนวทางมัน สั่งคุมขังไว้
แล้วส่งไปดัดสร้าง ถางดงดอนป่า
มันว่าเอาไปสะส่วยล้าง สมองเป็นเน่าเหม็น ว่านา.

(๓๑) ลางหญิง ผัวอยู่พุ้น เพียรพ่ำสัมมะนา
เมียอยู่เนาทางหลัง ถีกมันเอาซ้ำ,
จาก็ห่อนได้ ปลายบีนมันจ้ำจ่อ
ได้ท่อกลืนเคียดแค้น เต็มแหน้นอั้งทวง.

(๓๒) คนลาวทั่วประเทศกว้าง แตกตื่นนอนตาย
เลยเล่าพากันปบ แตกหนีเมืองบ้าน
ใผบ่หนีเมือม้ม ทางใดพะลันแล่น
ปุนดั่งปลาแตกข้อง ลอยน้ำพ่ายหนี.

(๓๓) ลางพ่องโดดพึ่งพ้าว ลงท่าทางแฮง
สิ้น, สั้ง, ไหลหลุดโต ปล่อยเปลือยโตนน้ำ
มันเห็น บีนมันจ้ำ จำใจหลบต่าว
เลยเล่าไปบ่ม้ม มันทื้นกอดกุม.

(๓๔) ลางคนโตนน้ำแล้ว ลวดบ่ค่องเคยลอย
เพราะเพื่อตกใจหลาย มุดลงหายจ้อย
เลยเล่าตายจมน้ำ หลายวันคาบจนเปื่อย
พ่อ, แม่, น้องพี่พ้อ โฮไห้ทั่งทวง.

(๓๕) ลางคนซวงลูกอุ้ม เฮ็งฮีบลงเฮือ
สองผัวเมียดันดึก ถ่อพายทังย้าน
พอดี กองหลอนพ้อ แนบีนยิงใส่
เฮือโงกขว้ม กลางแก้งแม่ของ.

(๓๖) ผัวเมียลอยละเดือพ้าว ควา ลูกหวิดมือ
ลูกน้อยทังสามคน จ่อมหายจมบั้ง
สองผัวเมียหวิดม้วย บุกบืนขึ้นผั้ง
ได้แต่ ดิ้นดั้นไห้ โฮฮ้องฮ่ำหา ลูกแหล้ว.

(๓๗) น้ำตาปุนดั้งน้ำ เลือดหลั่งรินไหล
ยืนแนมตามสายของ บาดตาหมุนตัว
น้ำของเบ็นขันห้าว หันคือหมากปิ่น
อันว่า คาบลูกน้อย จักซิค้างบ่อนใด.

(๓๘) ลางครัวผกจอบลี้ หนีหมอบลงเฮือ
น้อยหนึ่งมีคนมา บอกอาสาพาข้าม
ค้อมว่าเถิงกลางน้ำ เอาบืนจี้ขู่
ฝงโจรเอาเครื่องแล้ว โตนน้ำมดหนี.

(๓๙) ลางผ่องข้ามเกือบม้ม กลางแม่ลำของ
พวกมันเอาบืนยิง ใส่เฮือเลยหล้ม
พากันตายดิกน้ำ มีหลายกว่าหมู่
สบอีดขึ้น ฟูน้ำเมื่อลุน.

(๔๐) คนลาว จมจ่อมน้ำ กลางแก้งลำของ
ดูดั่งเหลือคะณานับ แต่เหนือเถิงใต้
ลางผ่องไหลเมื่อค้าง นอนเปลือยกลางโง่น หินแหล้ว
ลางผ่องเปอะผึ้งน้ำ ฝูงแฮ้งแห่กิน.

(๔๑) ลางผ่อง ถือกมัดข้อ มือโฮบติดกัน
เบ็นสาวซอน คู่กันดูฮ้าย
ยังได้เหลียวเห็นสิ้น ตีนไหมนางนุ่ง
คันว่าแนมเบิ่งแล้ว เบ็นหน้าอี่ดู แท้นา.

(๔๒) ลางผ่องหัวกุดเหี้ยน เหลือแต่เลาคึง ก็มี
ฟองน้ำยวกตีมาเปอะ คาดคากอไค้
ยังมีสบฟูน้ำ เต็มโตเบ็นบาด
คือแม่นจักถึกข้า ตายย้อนสิงคม,

(๔๓) ในแม่น้ำ เต็มแต่สบลาว
ฟูตามลำแม่ของ สาบสะอางปลาบ้อน
ทางบกเขี้ยว มันคุมทุกขนาด
ชาติแตกม้าง คราวน้ ดั่งลือ น้เด.

(๔๔) ลางผ่องเอาลูกขึ้น คาบขี่คอโต
มือน้นถือถงยาง เบ่าลมลอยน้ำ
ลอยจวนม้ม ถงยางเลยฮั่ว
พอสะเดิดเข้าผึ่งได้ เมือม้มเกือบว่าตาย.

(๔๕) แม้งเมื่อม้มผึ่งแล้ว กอดลูกแนมคืน
คึดเถิงเมียแพงขวัญ อยู่ภายหลังพุ้น
สงสาร ทังแอน้อย เถิงยามฮ้องหาแม่
มันหากคึดฮอดจู้ นมแท้แม่ตน.

(๔๖) ส่วนแม่ กับลูกน้อย ยังอีกหลายคน
โตนตามกันห่อนทัน พรากกันหายหน้า
ได้ท่อซอมผกลี้ ตกใจโตสั่น
ทังคึดเถิงลูกน้อย กับผัวข้ามแม่ของ

(๔๗) ลางคนฮอดผึ่งแล้ว ซ้ำผัดต่าวลอยคืน
ย้อนคะนิงเมียขวัญ ไฮ่นาผาท้าง
พวกแกวแนวลาวมันฮู้ ชมเชยเถิงขนาด
ออกข่าวเสียงฟดฟื้น ว่าลาวฮู้เมื่อคึง.

(๔๘) บาดว่า ออกข่าวแล้ว บึดนึ่งยามเดียว
วันคืนดี ถึกเชิญไปจ้อย
พึงเสียงหลายคนเว้า ว่าสัมมะนาสืบต่อ
แต่ว่าความดักนั้น ใผบ่ฮู้ฮ่อมไป.

(๔๙) ยังมีเรื่องโศกเศร้า อนันเนกเหลือหลาย
เกี่ยวกับลาวอพยพ แตกหนีเมืองบ้าน
เที่อนี้ จาเพียงบั้น โตนของข้ามท่า เท่านั้น
พื้นแผ่นหน้า ยังกว้างกว่าหลัง.

(๕๐) ต้นเหตุ ลาวหลีกลี้ หนีจากเมืองลาว
บ่แม่นชุมคนลาว ชั่วซามเหลือล้น
มันย้อนแกวแนวลาวบ้า สันดานสัตว์บ่า
ใช้อำนาจบีบบี้ คุมค้นข่มเหง ลาวนา.

(๕๑) น้ำตาลาวหลั่งล้น ปุนเลือดลินไหล
สุดแสนดวงใจเจ็บ ทั่งทวงทนแค้น
คันคืนลาวหอนได้ แหนงตายดีกว่า ลาวเอย.
ในโลกกว้าง ลืยั้งอยู่เป็น ท่านเอย.

(๕๒) เสรีพาบ อิสระพาบนั้น มันอยู่แดนใด
สิทธิ มนุษยะชน อยู่ใสจิงแท้,
ลาว ขอวอนวานฮ้อง ชาวชุมมนุษย์โลก
เชิญช่อยดึงจ่องให้ ลาวขั้นสำคน แด่ถ้อน.

เตือนใจลาวอพยพ

... หนีจากบ้าน คะนิงฮ่ำ ภายหลังแด่เนอ,
พงศ์พันธ์ลาว ถีนเดิมเขาม้าง
อดสาท้อน โฮมลาว ให้หมั้นแก่น
เพื่อจะหลบต่าวปี้น คืนบ้านแห่งเฮา พี่น้องเอย.
พี่น้องเนาเขตกว้าง ทุกแห่งแดนใด ก็ดี สุข,ทุกข์หยัง อย่าไลลืมบ้าน
ลาวหลังพุ้น พอตายยากยิ่ง แล้วเด เขาเข่นข้า คุมแค้นข่มเหง แท้นา.
น้ำตาลาวหลั่งล้น ปุนเลือดลินไหล สุดแสนเจ็บทั้งทวงทนแค้น,
คันเฮาครองคอยถ้าหลายบี ซิเป็นอื่นไปแหล่ว, ลาวเอย,
ย้านลาวจมแจบพื้นเป็นข้อยหมู่แกว หั้นแหล้ว"

ส. จอมสี

แม่พระธรณีลาว

ดินลาว หอนใหญ่กว้าง เสมอเพื่อนทั้งหลาย ตามถ้อน แต่ทุกตากิโลเมตร แม่นแต่ดินดีล้วน ทรัพยากรแหน่น ผังในเป็นประโยชน์ หินก็แม่นหินค่าล้าน เพียงพร้อมถ่านหิน

แม่นว่า ธาตุอื่นนั้น เหล็กกั่วซีนทอง เงินคำมี คว่าเห็นหลายแล้ว อาจมีก๊าซแล น้ำ มันหลายคันซอก ขอโอกาสแต่ให้ ลาวได้อยู่แสวง ว่านา.

ย้อนว่า ดินทุกหม้อง ก็มีฝุ่นสุดดี จักปลูกผังแนวใด หว่านลงก็เขียวขึ้น บ่ว่า ผัก หรือเข้า หัวมันแกวต่าง ๆ ว่าแต่เฮาบ่คร้าน อีดนั้นแม่นบ่มี แท้แหล้ว

ยังมี สายแม่น้ำ น้อยใหญ่ลำเซ ไหลหลั่งลงลำของ แต่เหนือเถิงใต้ เกิดจากสายภูใกล้ ภูไกลนับฮ้อยแห่ง ดินซุ่มเลี้ยงหมู่ไม้ เขียวสะอ้นทั่วแดน

นอกกว่านี้ วังบวกบึงหนอง น้อยใหญ่ชลทาขัง เกิดเองก็หลายล้ำ, ทุกทั่วสายนะทีน้ำ ก็มีปลาน้อยใหญ่ นับแต่ดุกค่อค้าว บึกพร้อมพร่ำเลิม

นอกจากน้ำ เป็นที่อยู่ปวงปลา แล้วนั้น ยังเล่าเป็นสถานนก คว่ากินทังค้าย เป็นบ่อน แนวผักน้ำ แหนบัวออั่ง คนลาวได้เพิงน้ำ ได้กินเข้าและปลา

คันว่า ดงด่านด้าว มวลหมู่พฤกษา นานาแนว ดู่ แดง แคน ค้อ, ยุง ยาง แต้ ฮัง สัก สีเสียด สุดที่มีค่าล้น เป็นสินค้าส่งขาย

มีทั้ง ฮากระย่อม ยาหัวกับหมากแหน่ง ของแพงมีค่าล้ำ กำยานเขากวางอ่อน ดูกเสือ ดูกหมี หนัง มีพ่ำพร้อม ฝูงนี้ค่าสูง นับทั้งต้นไม้จวงจันทร์หว้าน แข่นางของป่า พวกนี้เป็นยาพื้นบ้าน มีมากกล้นในพื้นแผ่นดิน

อีกทัง หวายบุ่นแย้ ยาวยื่นเป็นเครือ แม่นแนวมีราคา ส่งขายคนซื้อ มีพืชแนวกิน ได้ เป็นเองธรรมชาติ แม่พระธรณีลาวแต่งให้ ลาวได้เพิงพา แท้นา

อันนึ่ง ทุกป่าไม้ ดงด่านภูผา มีหมู่แสนสัตว์เนา แพร่พันธุ์กระเสริมซ้น นับแต่กวางฟานพร้อม งัวป่า อง' มั่ง เห็น กระต่าย ไก้ หมีเหม้น ลีนแลน ฯลฯ.

คิดเบิง หลายประเทศแท้ อับโชคทางดิน ดินบ่ดีมีไฮ ฝุ่นจาง, เค็ม, ส้ม, ปลูกแนวใดหอนขึ้น เป็นลำเป็นหน่วย ค้อมว่า เกิดใหญ่แล้ว เหลืองแห้งเหี่ยวตาย

ดังนั้น ขอแก่ลาวฮุ่นหล้า น้อยหนุ่มแฮงแข็ง ให้เอาใจทวนคืด ฮอดลาวเลิงเล้ย, ควรที่หวังคืนก้ำ กรุงลาวของเก่า เฮาเนอ, ดินลาว ลาวบ่สร้างจะวางให้หมู่แกว ซั้นบ้อ

ขอเชิญลาวพี่น้อง อย่าประมาทลืมโต เพิงที่ หลิงเหลียวคืน ใคร่คะนิงเดิมดั้ง ว่าเฮานี้เดิมดาแท้ สกุลลาวชาติเช่น มิใช่แซงชาติเชื้อ ขาวเนื้อ โด่งดัง แด่เนอ

แนวใดเฮาจักได้กลับต่าวดินลาวเฮานั้น พร้อมกันฮุมแฮงเฮ็ด ฮ่วมสามัคคีหมั้น ฝูงที่แฮงยังเข้ม วัยปฐมอย่าใจอ่อน พอที่คืนต่าวตั้ง ชนสู้ให้ฮีบคืน ว่าเนอ

ส่วนว่า ผู้ใหญ่พ้นแฮงอ่อนชราการแล้วนั้น ช่อยกันจูงใจชักลูกหลานทังค้าย, พร้อมพร่ำเสียสละเข้า ของดีมีค่า เงินคำม้วนมอบให้ ประสงค์ชว้านช่อยแฮง ว่าเนอ

นั้นละ เฮาผู่พลัดพรากบ้าน จะได้ต่าวคืนลาว ได้นั่งเนาดินเดิม อยู่ท่างปุนแปลงสร้าง ยูท่างหากัดต้อน ตึกแหกินปลาใหญ่ อยู่สนุกม่วนแม้ง กระเสริมด้ามดั้งหลัง ท่านเอย.

๑ มถุนายน ๒๕๒๗/๑๙๘๔

เตือนพี่น้องลาวพลัดถิ่น

พังเนอ พวกพี่น้อง
อย่าสิมัวหลับใหล
แม่นได้หนีไปซ้น
หรือห่อนคืออ่มฮ้าน

ขอให้คืดเบิงบ้าง
ทรัพย์ในดินก็มีหลาย
บาดลาวแกวมันโคมบ้าน
ขนทรัพย์สินขอดเสี้ยง

เมื่อเป็นดั่งนี้แล้ว
จึงสิปองฮักษา
ของลาวเฮาให้คงไว้
ขอนำหล้าอ่อนน้อย

ผองเพื่อนไทลาว เฮาเอย
ลื่นคลองเหลือล้น
ชายคาเฮือนบ้านเพิ่น ก็ดายแหล้ว
เฮือนอย้าวแห่งเฮา ดอกเด
ของเก่าไทลาวเฮา
อีกพ่องสินในน้ำ
ครองเมืองมันม้างม่น
เมือขั้นส่วยแกว ฮู้บ่
สิคืดใคร่ประการใด
สำสินแสนชั้น
คือเดิมก็ก่อน
ลาวได้ฮ่ำคะนิง เฮาถ้อน.

“นกเค้าท้วงตาแม่”

สุดที่ คิดคั่งแค้น ว่าแกวครอบครองลาว
ฝ่ายการเมือง, กองทหาร แม่นแกวกำแหน้น
ส่วนแนวลาว ฯ เคยเว้า โวเสียงว่าเพ็นเก่ง ฝูงนั้น
บัดนี้ สุภานุวงศ์–ไกรสอนโง่จ้า อมล้นเบ่าดาย แล้วเด.

ปากก็ปากไป่ได้ ย้อนว่าเหลี่ยมคมลึบ
ถึกฮาโนยมันมัด เบ่ามีทางดั้น,
การเมืองแกวเอาโส้ สุบคอดึงแก่
เอาแต่มันแต่งแต้ม ให้ลาวเต้าไต่ตาม ว่านา.

เถียงก็เถียงบ่ขึ้น เพราะทุกเยื่องลาวหนอย
กองทหารพอเพียงยิบ ห่อนซิหาญเหิมสู้
กลการเมือง ก็หอนแพ้ เพราะแกวกุมอำนาจ
เวียดนามห้าโกฏิได้, สามล้าน หมู่ลาว เบิงแม.

ทังว่า ชั้นใหญ่นั้น มันยึงนิยมแกว
สุภานุวงศ์ก็เขยแกว มอบใจกายเกลี้ยง
ไกรสอน ก็แม่นเนื้อ– หนังแกวเหมิดกระดูก
มอบกาย–ใจแก่ก้ำ ฮาโนยพุ้นตั้งแต่ใด.

ถัดลงไปกว่านี้ หนูฮัก หมอพูน
สีชนะ คำไต แม่นแต่เพียงเป็นแหล้ง
ภูมี วิเซียนพร้อม- มหากุ ท้าวโซด
พวกนี้ เพียงสำชั้น ดมก้น หมู่แกว หั้นแหล้ว.

เขาบ่ คึดสะเดือกพ้อ ตั้งแต่เมื่อทำอิด
มันว่าฝ่ายเวียงจันทน์เป็น- ดั้งเดียวหมา–ม้า
ว่าเป็น หัวเมืองขึ้น อเมริกาและฝรั่ง
แหล้งจักรพรรดิ์ป่วงบ้า เป็นข้อยแห่งเขา ว่านา.
บาดเถิง ปางเพิ่นแล้ว เป็นใหญ่ในลาว
เป็นได้ เหิงปานใด ใคร่หัวในแข้ว
เดียวนี้ สูเป็นเจ้า โตเองเอกราช แท้บ่อ
สูเป็น ทาสโซเวียตแล้ว ซ้ำเป็นข้อยหมู่แกว ฮู้บ่.
"นกเค้าท้วงตาแม่" เถ้าแก่เว้า มันมาถึกแนวลาว ฯ นี้แหล้ว
เห็นแต่ พายเขาผิด ฝ่ายโตบ่หลิงเย้ียม
บ่ทันเหิงโตซ้ำ ยอมเป็นข้อยเวียต
ทาสโซเวียตตื่มซ้อน สองชั้นม่วนใจ ตื้นอ.
คึดสงสารชาติเชื้อ ลาวเก่า ปางปฐม เฮาเด
เคยมี นามลือไกล เกียรติสูงมาแล้ว
ตกต่ำ ย้อนว่า ตกเป็นข้อย ไทยสยาม ฮ้อยขวบ ปลายแล้ว
ยังมาเป็นประเทศราชขึ้น ชาวเชื้อฝรั่งแถม.
เคิ่งสัตวรรษ ขวบข้อน ฝรั่งมอบเมืองคืน
ให้ลาว ปกครองโตเอง ก็ไบ่สมสันแม้ง
เอกราชานั้น อลหนวน่วน
เพราะลาวพวกนึ่งนั้น นิยมก้ำฝ่ายคอม ฯ
แกวก็เข้าช่อยยู้ พวกป่าแนวลาว ฯ
จีนก็เป็นใจดอม ฝ่ายเขาฝูงนั้น.
รัฐบาลเวียงจันทน์ได้ อเมริกาชูซ่อย
เสิกเลยลามลวาบไหม้ ลาวฮ้อนทั่วแดน.

ค้อมว่า เสิกเลิกแล้ว
ลวดเล่า มีชัยเหนือ,
ฝรั่งเสียชัยให้
อเมริกาถอยทับพ้าว
ต่อแต่นั้น
แนวลาว ๆ เมิงในชัย
ข่มเหง คนพายก้ำ
ไทลาว ชาวต่างเชื้อ
แนวลาว ๆ มันม่วนแม้ง
บ่เถิงสอง–สามปี
เอาแต่ สัมมะนาวุ้น
หน่อยหนึ่ง แกวเซื่อนเข้า
การเมืองแกวซอกให้
บังคับ เซ็นสัญญา
ซาวห้าปีมันกดไว้
แนวลาว ๆ ชุมโง่จ้า
ถัดจากนั้น
ย้อนว่า อาหารอึด
มันจึงเอามาไว้
มันบ่ กินแต่เข้า
ไม้แนวดีหลากล้น
ถ่านหิน เงินคำซุด
คันว่า สินในน้ำ
ตึกแหกินบ่แล้ว

พวกบ่านิยมแกว
ฝ่ายเวียงจันทน์หล้ม
แกวตีแตกพ่าย
เมือบ้านแห่งเขา.
ลาวไล่กันเอง
เบีบใจเหลือล้น
เวียงจันท์ สุดขนาด
หนีบ้านแตกเมือง,
ในเปรียบชัยชนะ
ประเทศลาวก็เลยเศร้า
วนวายจับหมู่
เบ็นเจ้าเทือละแนว.
กลเหลี่ยมอันเลิก
มอบเมืองทางอ้อม
สัญญาแปลกปลาด
ก็เซ็นให้ยื่นถวาย.
มันส่งกองทัพ
บ่พอเพ็งท้อง
ดินลาวทุกแขวงเขต
ปองปุ้นซู่แนวแท้นา.
ป้าแก่เมือแกว
ก่นเอากอยเกลี้ยง
ปูปลาทุกห้วยฮ่อง
บมถ้มตุ่มตาย ตื่มนา

ไกรสอน แกวหน่อเน้อ,
พร้อมกัน ตัวะชาวลาว
:แกวมาพาลาวให้
ทหารแกว มาช่อยบ้อง–.

ตั้งทีแท้
ปากบ่ไกล ไอบ่ดัง
แกวก็อับปรีย์ล้ำ,
เขมร, ลาว, เวียดพร้อม–
กอดคอกันกอบกู้
โต้ตอบ ตีจักรพรรดิ์
จนว่า มีชัยได้
สามประเทศโฮ้ฮ้นฮ้น
พอบ่จักกี่ฟ้ำ
แกวฮาโนยหัวใส
เบีบนำชัยมันได้
เลยทรยศพี่น้อง
มันบ่คิดว่าเชื้อ–
ก็อยากเบ็นโตเอง
จึงได้ ลงทีนสู้
เพราะเบ็นทาสเพีนนี้
บัดนี้ แกวเวียดซ้ำ
อยากเบ็นนายเหนือหัว
มันจึงเสริมกำลังสร้าง
ราษฎรอีดอยากเข้า
เขยเวียดนามสุภา ๆ
ว่าแกวดีล้ำ
มีการเมืองสูงส่ง
กันด้าวด่านลาว ว่าเน.
แกวเหยียบปากแนวลาว ๆ
ดั่งเดิมดาพุ้น.,
หัวที สามประเทศ
เพียงเข้าฮ่วมพลัง แท้นา.
เอกราชหลายบี
บ่ถอยเส็งสู้
อเมริกา-ฝรั่งพ่าย
สลองแพ้ม่วนเมิง ดักแหล้ว–
ฝนแดดกลายไป
เบีบเสิมใจล้น
โลกาลือชื่อ
ลาวพร้อมพร่ำเขมร.
ชาวชาติเขมร, ลาว
ดั่งแกวโดยด้าม
หมายเอาเอกราช,
ผันพ้อก็เมื่อยใจ แล้วนา
ชมชอบจักรพรรดิ์
เอกองค์ขงนี้,
กองทหารให้กล้าเก่ง
ก็คำแล้วแม่นบ่เหลียว.

มันว่า สางเข้าเต็มอยู่พ้น
แดนเขมรเมืองปลา
มันยังหวังกืนด้าว–
คันได้สามประเทศนี้
มันตั้งคำคาดไว้
จื่อจำแนวทางคืด
มันว่า "แกวซิเป็นเจ้า,
ไฟคือ เขมรมาบไหม้,
อันเหตุการณ์ดั่งเว้า
ย้านแต่ลาวซิเป็นแกว
ย้านแต่แกวซิเต็มตื้ง–
ลาวแฮ่งหน้อย แกวมากถ้วม
มาเสียดายด่านด้าว
แม่นว่า ดินหอนหลาย
ผังพืชใดลงแล้ว
ไกลทะเล ก็หากหลายแม่น้ำ
ตั้งแต่ก๊ี
เห็นแต่ ซุมซาวลาว
ไปใส หอนอืดเข้า
นอนใส เหมือนพี่น้อง
เจียมแต่หนี้
จักมีแกวเป็นฝูง
ไปทางใดซิตำต้อง
มาใส เห็นแต่หน้า

ผืนแผ่นดินลาว
คว่ากินทางหน้า,
ดินไทยอีกตื่ม
แกวซิขึ้นกว่าจีน ว่าเน.
ให้ชาวเวียต, เขมร, ลาว
สืบสายหมายหมั้น
ลาวเป็นพีนกองใหญ่
ไทยเพี้ยนผุ่นผง" ว่านา.
แกวครอบครองลาว
ประเทศ ลาวซิศูนย์เสี้ยง
ดินลาวทุกที่ หั้นแหล้ว
ใดซิแพ้ หมู่แกว.
ลาวประเทศเดิมดา เฮาเด
ก็แม่นดินดีล้วน
ก็มีหัว–เกิดหน่วย
เหลือล้นหลากปลา แท้นา.
เดินดุ่งแดนใด
ไถ่ถามยีแย้ม
ขอกินได้ทุกแห่ง
บ่ยำย้านหมู่โพย.
ด้าวด่านดินลาว
ซ่วงเสิงลาวสร้าง
คนแกวทุกบ่อน แลนอ
เสียงเว้าแม่นแต่แกว แลเนอ.

เฮียมขอ จิตเนื่องน้อม
ขอไหว้วอนเถิงบุญ–
ขอเชิญมาซูซว้าน
มีเตชานุภาพถ้วม
พระคุณแห่งแฮงฤทธิ์
พะซาติซนลาวกล้า
พลังกองกู้ซาติ
ผจญแพ้หมู่มาร แด่ถ้อน

“บทส่งท้าย”

ลูกชายกกลุงพาซื่ออริยะ
เมื่อสิบห้าบีล่วงแล้ว
เพราะเจ้าอริยะฮู้
เอาหมดผืนแผ่นดิน
ถืกแกวข้าในดงกลางป่า
แกวฆ่าลูกประธาน
ซาวเวียตจะกืนลาว
ขึ้นต่อแกวโดยแท้.

แกวจึงวางแผนข้า
มากลางบีที่แล้วลูกชาย
นำตัวไปขัง
ดูเหมือนจะสลายสิ้น
กำจัดเสียต้นเหตุ
ลุงพาสองคนถืกแกวจับ
อยู่แห่งใดบ่มีฮู้
คือกันกับอ้ายพี นั้นแล้ว.

ลุงพาผู้พ่อปากบ่ได้
เพราะหลงเชื่อกลง่าวจ้า
อำนาจลุงพาทุกวันนี้
อ้าปากเว้าหยังบ่ได้
แม่แกวไห้นั่งซง
ถืกแกวข้าลูกชาย
คือดั่งไม้ตายตั้งในดงกลางป่า
เลือดตาย้อย หลั่งไน

อีตนเดเสือโค่งเถ้า
เซื่อแต่เมียแกวยุ
คราวเมื่อซัยซนะแล้ว
ลุงสุพาถอยลงมาอยู่ส้น
ยังบ่แล้วซุมหมู่ลูกหลานเหลน
คือสัตว์เดียรสานเซื้อ
แกวกินหมาเบ็นเจ้า
แกวอาจสักยาฆ่าเซื้อ
ลุงพาเหลือแต่หนวดล้องง้อง
ตายก็สมควรแล้ว
ตัวเองเบ็นคนโง่จ้า
ตายไปตกอยู่ก้น

หลงติดกรงบ่ฮู้เมื่อ
ว่าจะใหญ่โตในด้าว
แกวเบ็นใหญ่เหนือหัว
ดมก้นหมู่แกว
แกวบังคับสัมมะนาออกแฮงงานใช้
แทนงัวควายลากแก่
ลุงพาเถ้ายอมตัวเบ็นบ่าว
มันสมองให้เสื่อมเสียแล้ว นา
คองถ้าแต่มื้อตาย
อยู่ไปก็อายซาวโลกเขานา
พาบ้านมุ่นทลาย
ในหม้อแผ่นแดง พุ้นถ้อน

คำสุภาษิตลาวบูฮาณ

– คุดอยู่ไม้ ยังได้ใส่พานคำ นอนิลยัง ได้อยู่โฮงเทียมท้าว
– คันคากน้อย ยังได้ฮบพญาแถน ยังได้ครองนครขวาง นั่งเมืองเบ็นเจ้า
– คำปากพ่อแม่นี้ หนักกึงธรณี ใผผู้ยำแยงนบ หากสิเฮืองเมือหน้า
– ครันบ่ออกจากบ้าน บ่อเห็นด่านแดนไกล ครันบ่ไปหาเฮียน ก็บ่มีความฮู้
– ครันว่า มีความฮู้พาโลเฮ็ดบ่แม่น ความฮู้ท่อแผ่นฟ้า เบ็นบ้าท่อแผ่นดิน
คือดั่งลิงเห็นแก้วมณีนิลหัวใส่ บาดได้มาแท้ ๆ ดมหลิ้นดั่งเม็ดดิน
คือดั่งคนบ่สมโส้ง เสียทรงผู้ฉลาด คือดั่งคนขี้โม้ บ่สมผ้าเพ็นทาน

“พระธาตุดำ” นครเวียงจันท์ เป็นพระธาตุรุ่นหลัง มีรูปทรงดอกบัวแปดเหลี่ยม ซึ่งพัฒนามาจากรูปทรงดอกบัวสี่เหลี่ยม วัดถูกทำลายหมดเหลือแต่พระธาตุองค์เดียว

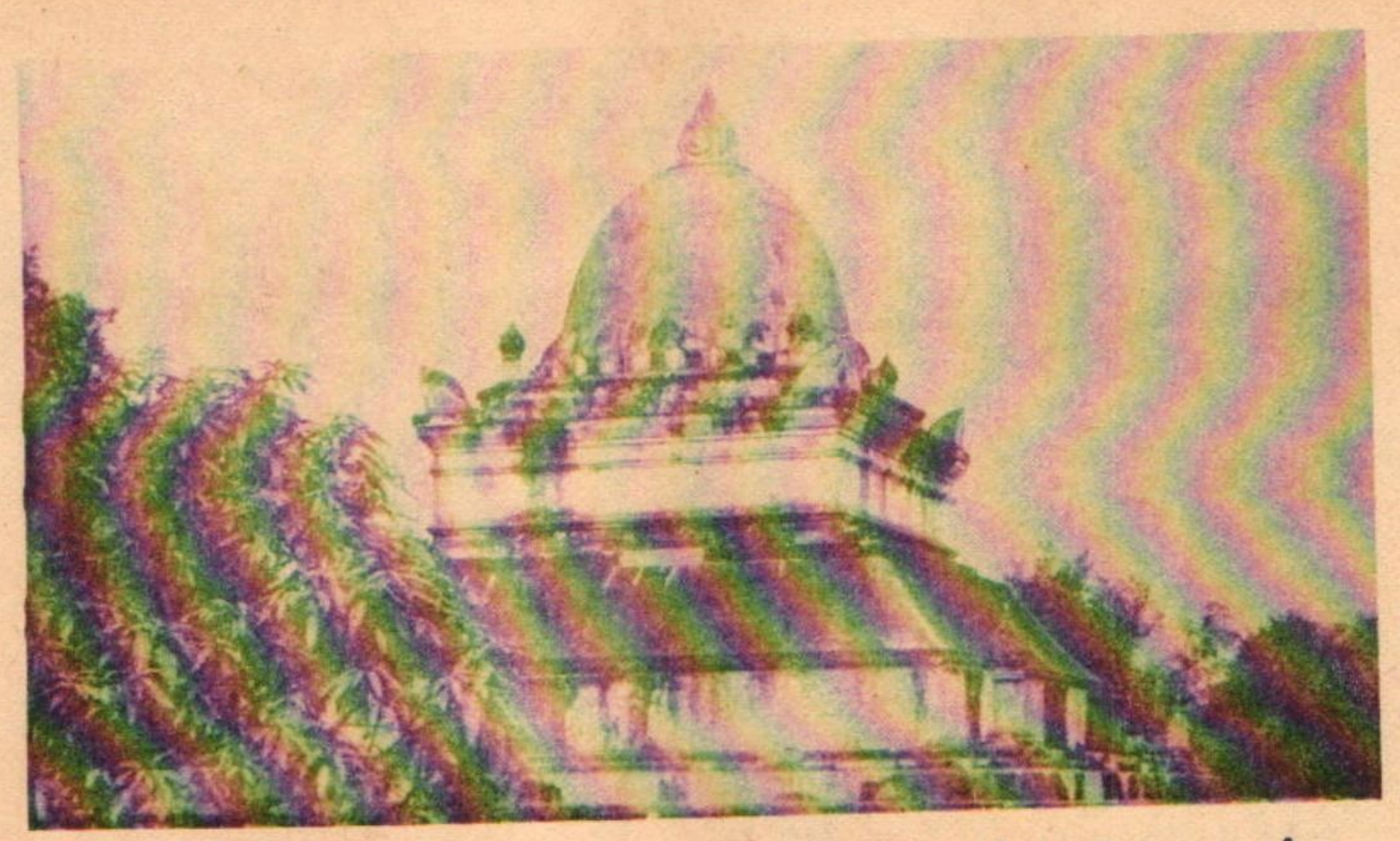

"พระธาตุหมากโม" วัดวิชุลราช นครหลวงพระบาง สร้างในรัชกาลพระเจ้าวิชุลราช พ.ศ. ๒๐๔๗ สูง ๒๓ วา

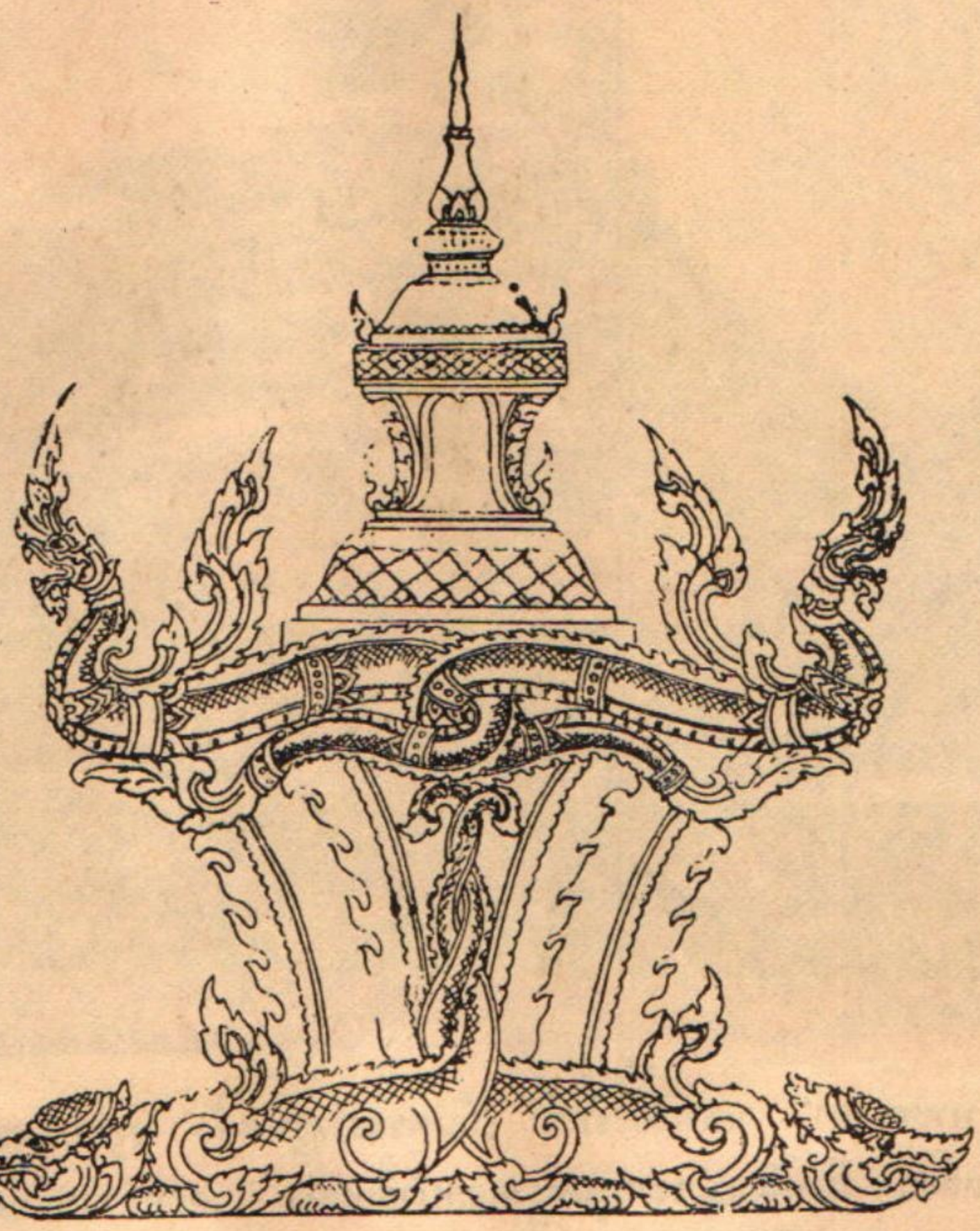

ฮาวเทียนสลักไม้ทาน้ำเกี๊ยง พอกคำ วัดเชียงทอง หลวงพระบาง

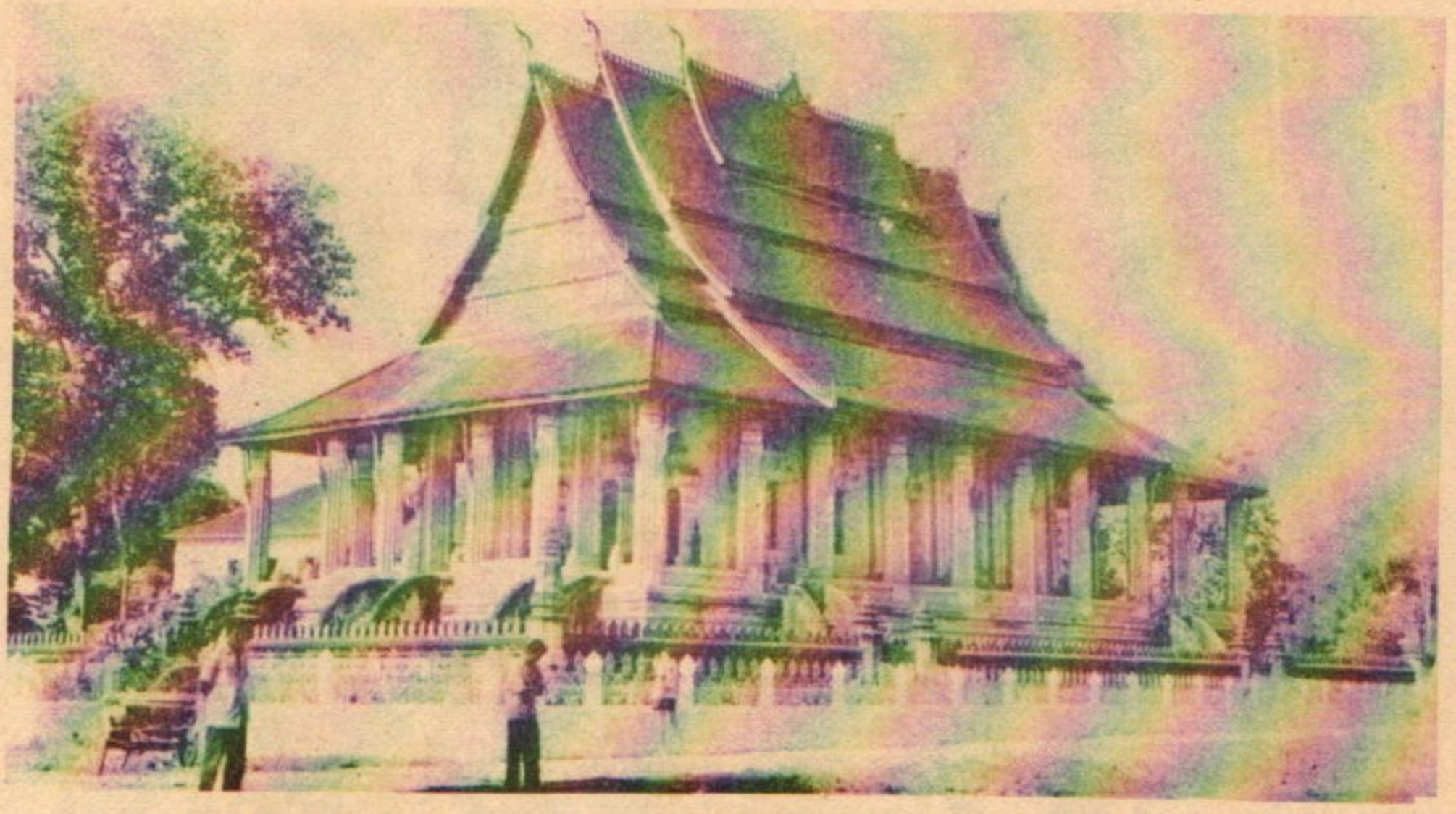

"หอพระแก้ว" นครเวียงจันท์ เดิมเป็นที่ประดิษฐาน "พระแก้วมรกต"
ปัจจุบัน เป็นพิพิธภัณฑ์ พุทธศิลป ของลาว

ช่อฟ้าประดับกลางสันหลังคาโบสถ์

ลายจำหลักบานประตู สิม “วัดวิชุล” นครหลวงพระบาง ผีมือช่างอ่อนช้อยงดงามมาก ทั้งภาพและลวดลาย จากวรรณคดีเรื่อง “รามเกียรติ์” (พระลักพระลาม) ไม้ประดู่แผ่นเดียวกว้าง ๑.๕๐ เมตร สร้างสมัยพระเจ้าวิชุลราช พ.ศ. ๒๐๔๗

๑. ลายควัดแกะ บานประตูสิม "วัดวิชุล" เป็นภาพและลายที่อ่อนหวาน นุ่มนวลเป็นงานชั้นเยี่ยมชั้นหนึ่งของ นครหลวงพระบาง

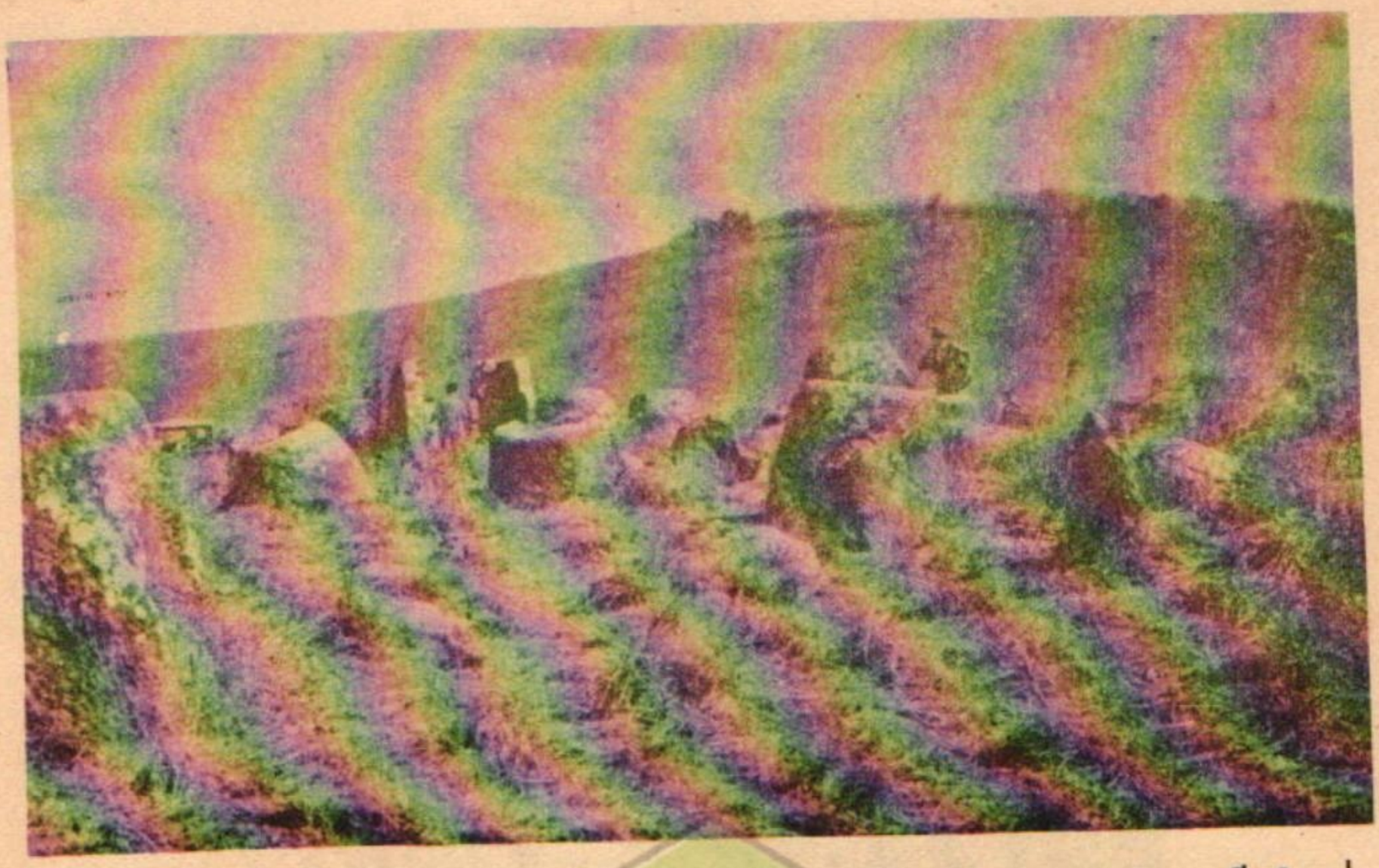

ไหหีน ที่บริเวณ “ทุ่งไหหีน” เมืองพวน แขวงเชียงขวาง ในยุคหีนใหญ่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ลาว ไหหีนนี้มีหลายขนาดๆ เล็กผ่าศูนย์กลาง ๑.๕๐ ม. ขนาดใหญ่ผ่าศูนย์กลาง ๒.๕๐ ม. ก็มีและใหญ่กว่านี้ก็ยังมี ถ้าไปเวียงจันทน์ไปดูอยู่พิพิธภัณฑ์ (หอพระแก้ว) รัฐบาลเอามาไว้อยู่ที่นั้น ๑ ลูก น้ำหนัก ๓ ตันกว่า

ส่วนหนึ่งของปราสาทหิน “วัดพู” ในแขวงจำปาสักทางภาคใต้ของลาวอยู่บนเนินเขาแบบเดียวกับเขาพนมรุ้ง ที่บุรีรัมย์ สร้างมาแต่ สมัยเจ้นลา

พระพุทธรูปศิลาจำหลัก “ปางวิตรรก” (แสดงธรรม) จากถ้ำ
“วังช้าง” นครเวียงจันท์

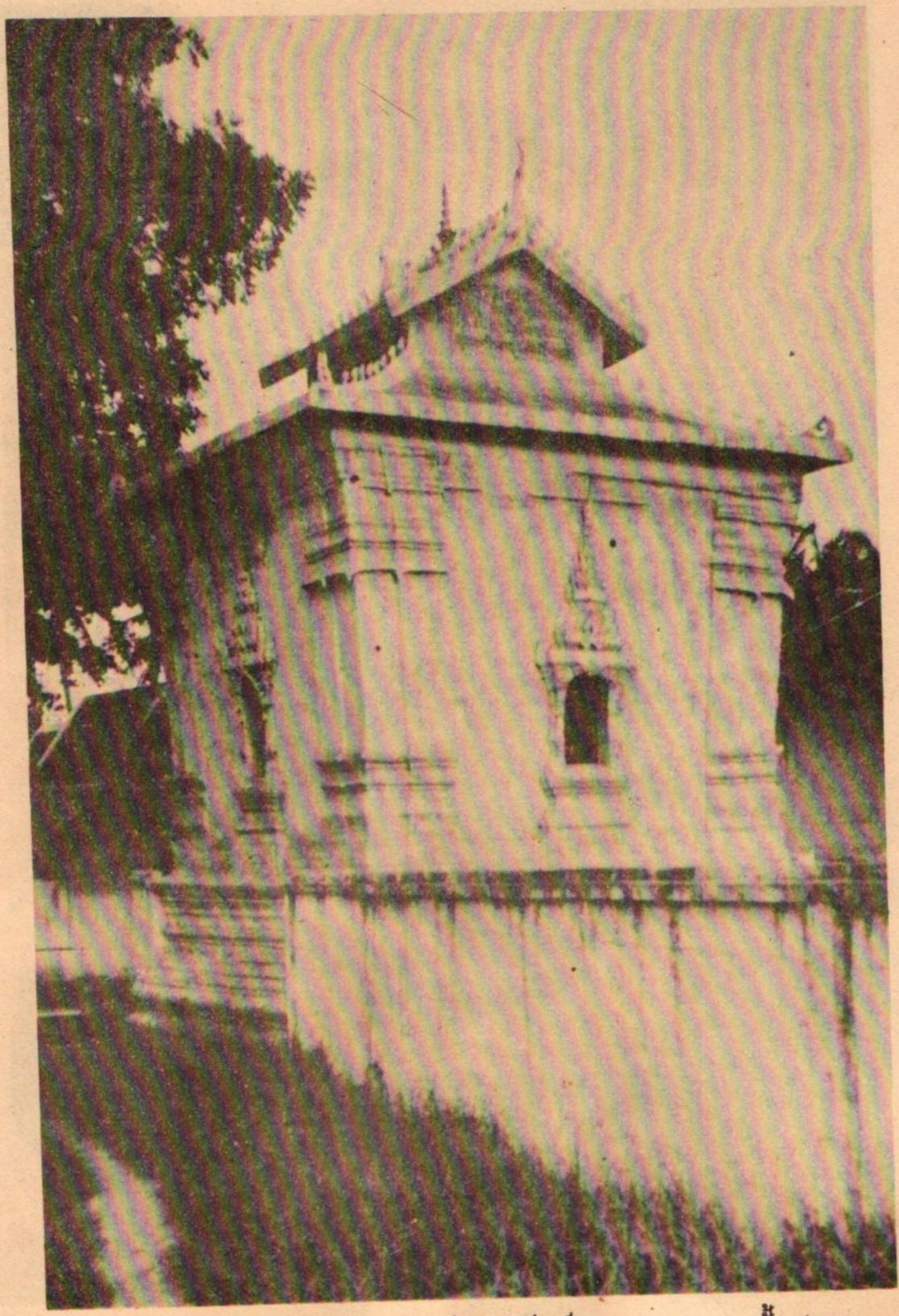

หอไตร “วัดอินแปง” นครเวียงจันท์ มีภาพและลวดลายปั้นปูน
ประดับสวยงามมีซุ้มหน้าต่าง ๓ ด้าน

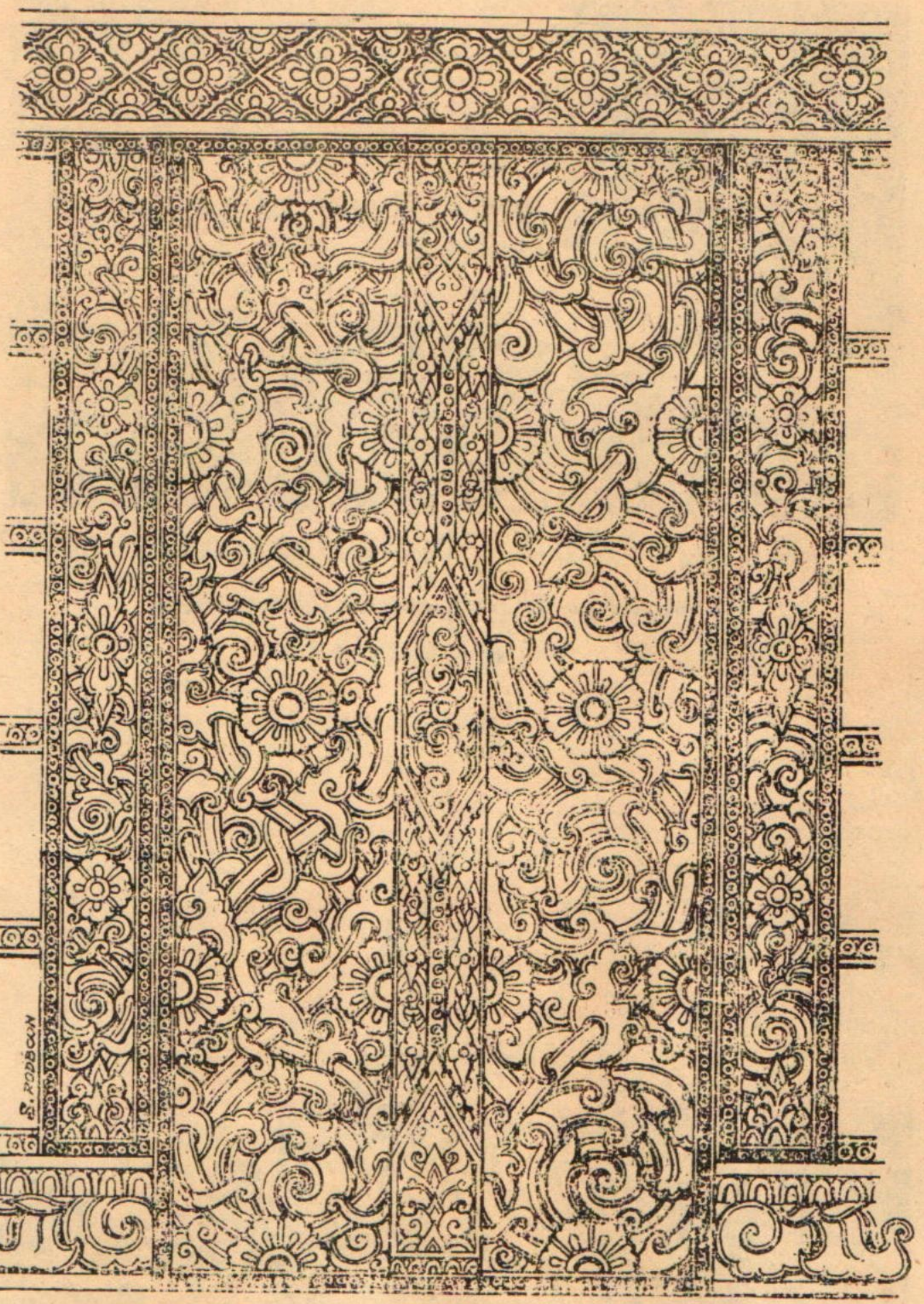

๔. บานประตูควัดด้วยไม้ทาน้ำเกี้ยงพอกคำ พื้นติดแก้ว จากพระธาตุอิงฮัง
เป็นลวดลายเก่าและงดงามของลาวภาคใต้อีกชิ้นหนึ่ง

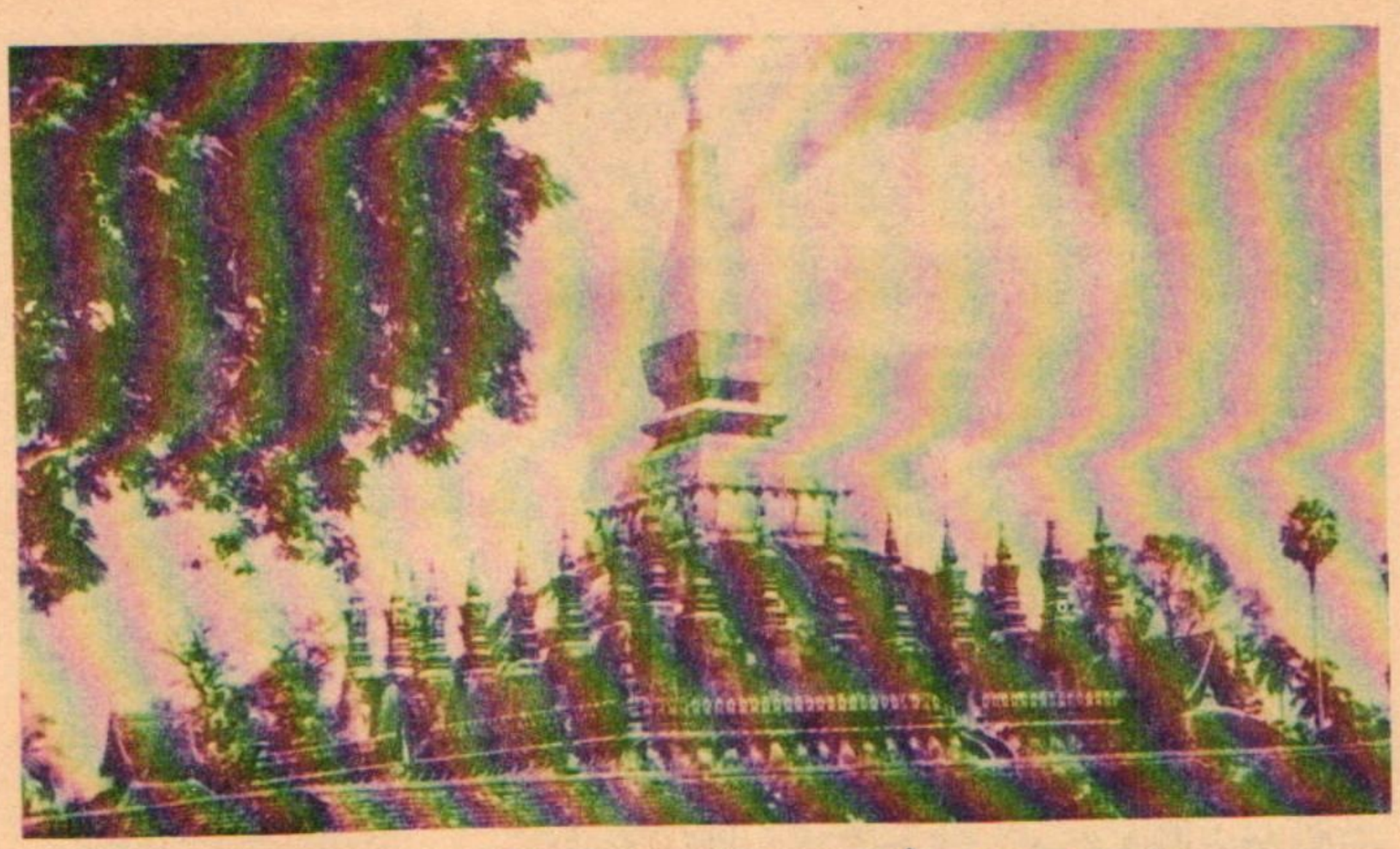

"พระธาตุหลวง" นครเวียงจันท์ เป็นพระธาตุที่สำคัญและใหญ่โต รูปทรงดอกบัวเหลี่ยม สร้างในรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๐๙-ค.ส. ๑๕๖๖

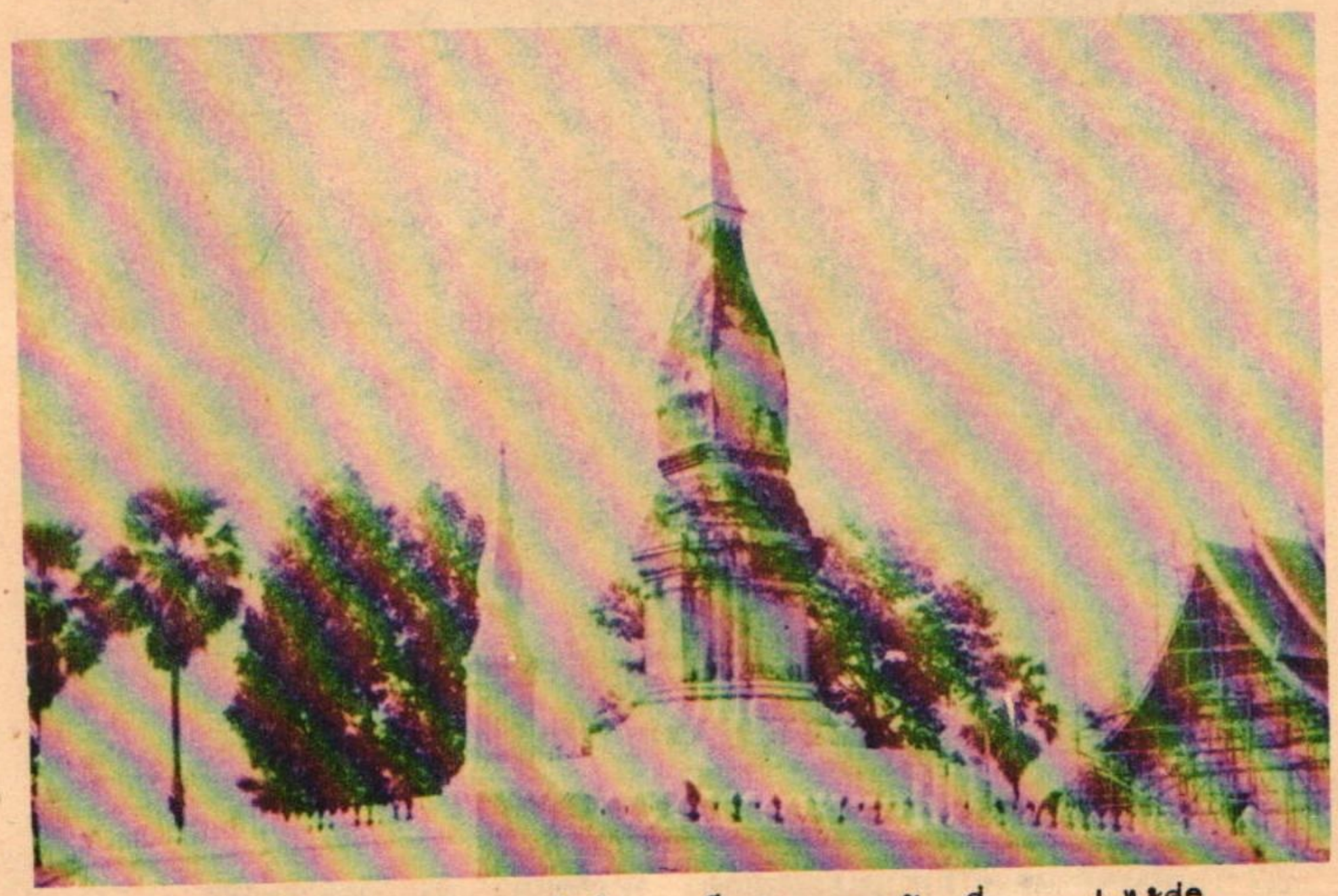

"พระธาตุสีโคตบูร" แขวงคำม่วน มีรูปทรงดอกบัวเหลี่ยมฐานย่อไม้ยี่สิบ ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ เป็นพระธาตุเก่าแก่ อาจสร้างมาแต่สมัยพระเจ้าโพธิสารราช

“พระธาตุหลวง” นครหลวงพระบาง เป็นพุทธศิลปที่มีวิวัฒนาการคลี่คลาย
มาจากพระธาตุพนม มีลักษณะเป็นแบบอย่างของลาวเองอย่างสมบูรณ์

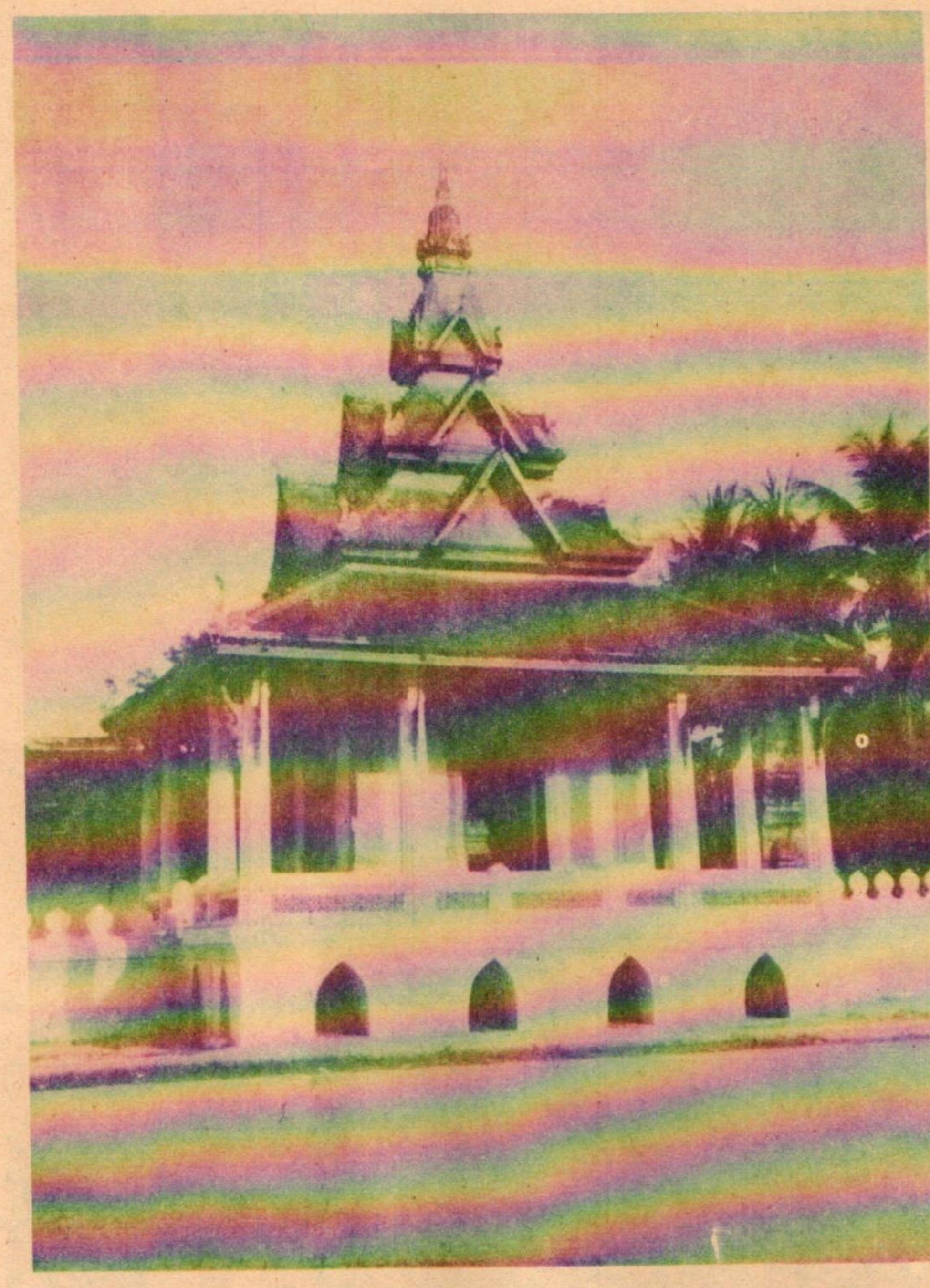

หอไตร "วัดสีสะเกด" เป็นหอไตรที่มีรูทรงแปลกตา หลังคาจตุรมุขซ้อน ๓ ชั้น ลดหลั่นกัน สร้างสมัยพระเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. ๒๓๔๗

พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร รูปทรงดอกบัวเหลี่ยม ที่พัฒนารูปแบบ
สืบเนื่องมาจาก พระธาตุพนม ฐานมีซุ้มจตุรทิศ

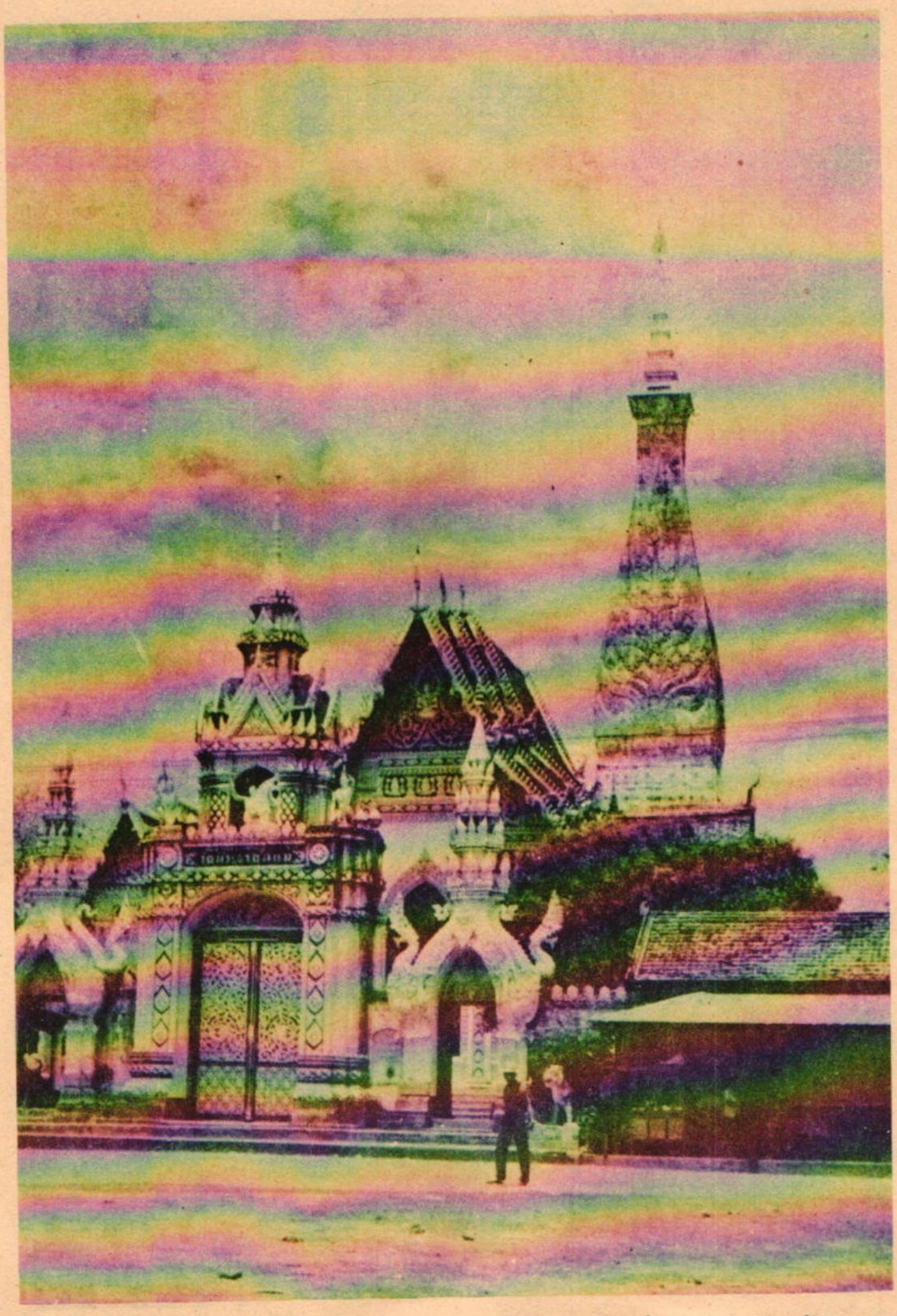

พระธาตุพนม ภายหลังการบูรณะสมัยหลวงวิจิตรวาทการแล้ว รูปทรงดอกบัว เหลี่ยมสูงชลูดขึ้นอีกประมาณ ๑๐ เมตร พระธาตุพนมองค์เดิมมีรูปทรงสวยงาม เป็นต้น แบบของสถาปัตยกรรมในลุ่มน้ำของทั่วไป

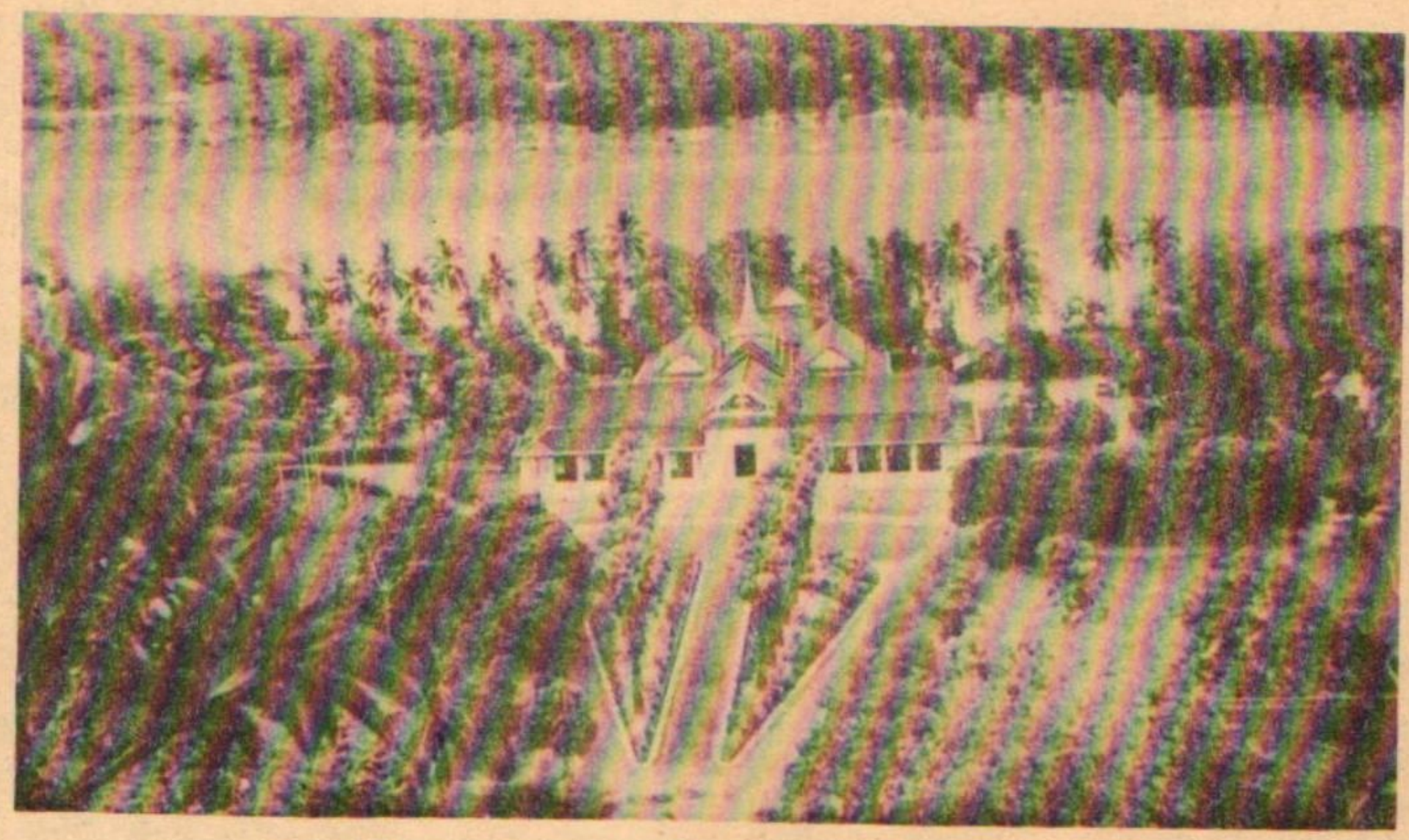

พระราชวัง ที่ประทับของ พระเจ้ามหาชีวิต ที่นครหลวงพระบาง ตั้งอยู่ริม
แม่น้ำของ สร้างเมื่อปลายรัชกาลพระเจ้าสักรินทรฤทธิ์ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๔๖

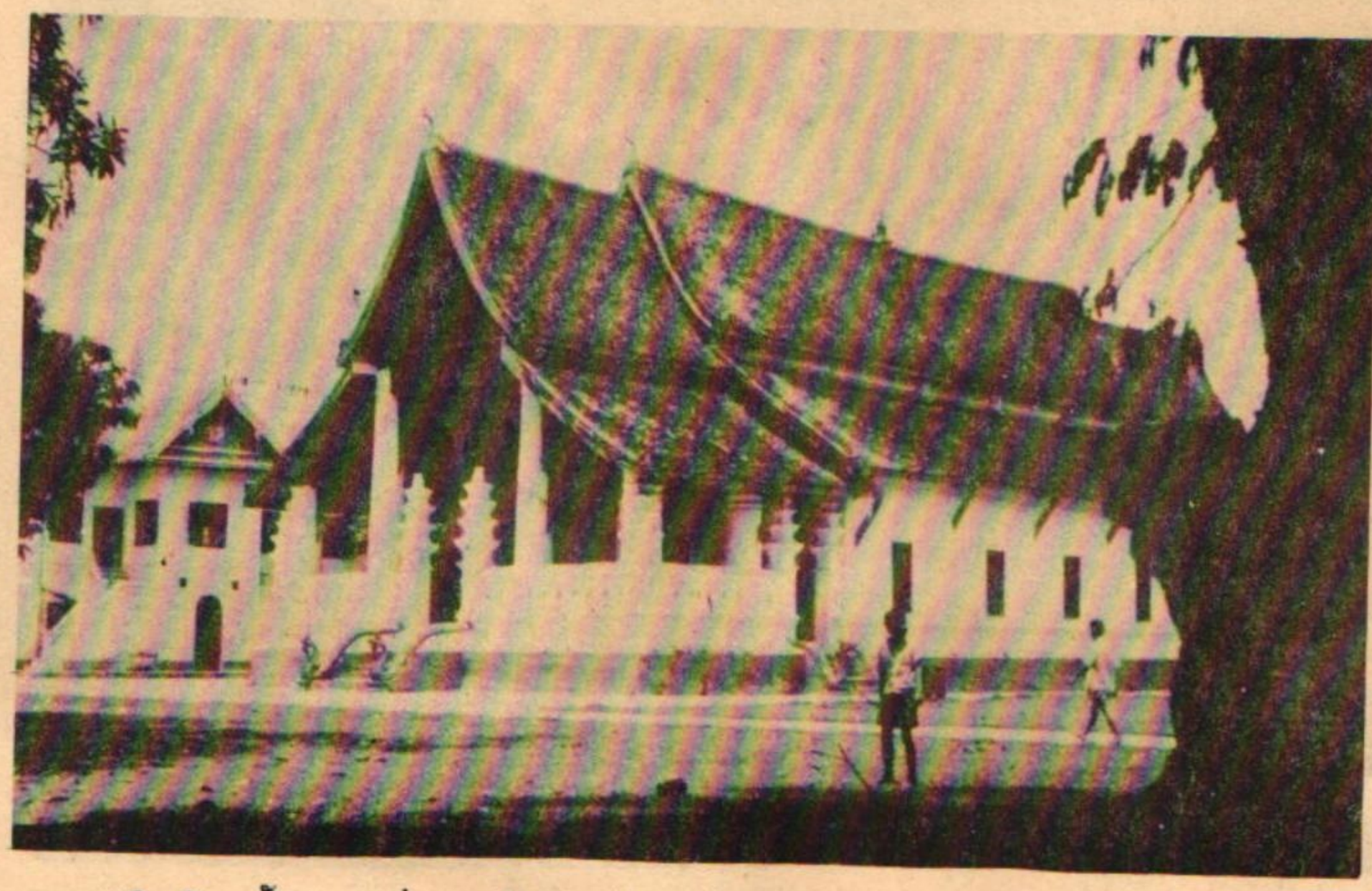

"สิมวัดองตื้อ" ที่นครเวียงจันท์ เป็นสถาบัตยกรรมลาวที่สวยงามแปลกตา
อีกแบบหนึ่ง สร้างโดย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

พระธาตุ “วัดบังพวน” จังหวัดหนองคาย พระธาตุองค์เดิมถูกปล่อยปละละเลยจนพังไปเอง กรมศิลปากรได้สร้างขึ้นใหม่เมื่อไม่นานมานี้ เป็นพระธาตุลาวที่มีรูปแบบคลี่คลายมาตามลำดับ

หอธรรมสภาหลวง (หรือศาลาพันห้อง) ที่องค์สมเด็จ ฯ ทรงเป็นประธานการก่อสร้าง โดยงบประมาณของรัฐบาล พระบาทสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตศรีสว่างวงศ์ องค์ศาสนูปถัมภ์

โดยพระลูกแก้วคูมมุนีวงศ์ (อัครมหาบัณฑิต) อดีตสังฆนายก เป็นผู้ดำเนินการก่อสร้างอยู่วัดพระธาตุหลวงเหนือ พระนครเวียงจันทน์ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในพระราชพิธีฉลองกึ่งพุทธกาล ๒๕๐๐ ปี มีความยาว ๗๗ เมตร กว้าง ๖๘.๕๐ เมตร มี ๑๓๐ เสา สามารถบรรจุคนได้ ๓๐๐๐ กว่าคน ในการก่อสร้างหอพระธรรมสภาหลวงนี้ รัฐบาลได้จ่ายงบประมาณของชาติไป เป็นจำนวนเงิน ๑๐,๓๐๘,๖๘๐ กีบ (สิบล้านสามแสนแปดพันหกร้อยแปดสิบกีบ)

มาบัดนี้ ได้ข่าวว่า รัฐบาลไกรสอน พรมวิหาร ได้รื้อถอนม้างทำลายลงหมดอย่างน่าเสียดายยิ่ง นับว่าเป็นการทำลายศรัทธาปสาทะ และทำลายความรู้สึกจิตใจของประชาชนลาวทั้งชาติโดยแท้.

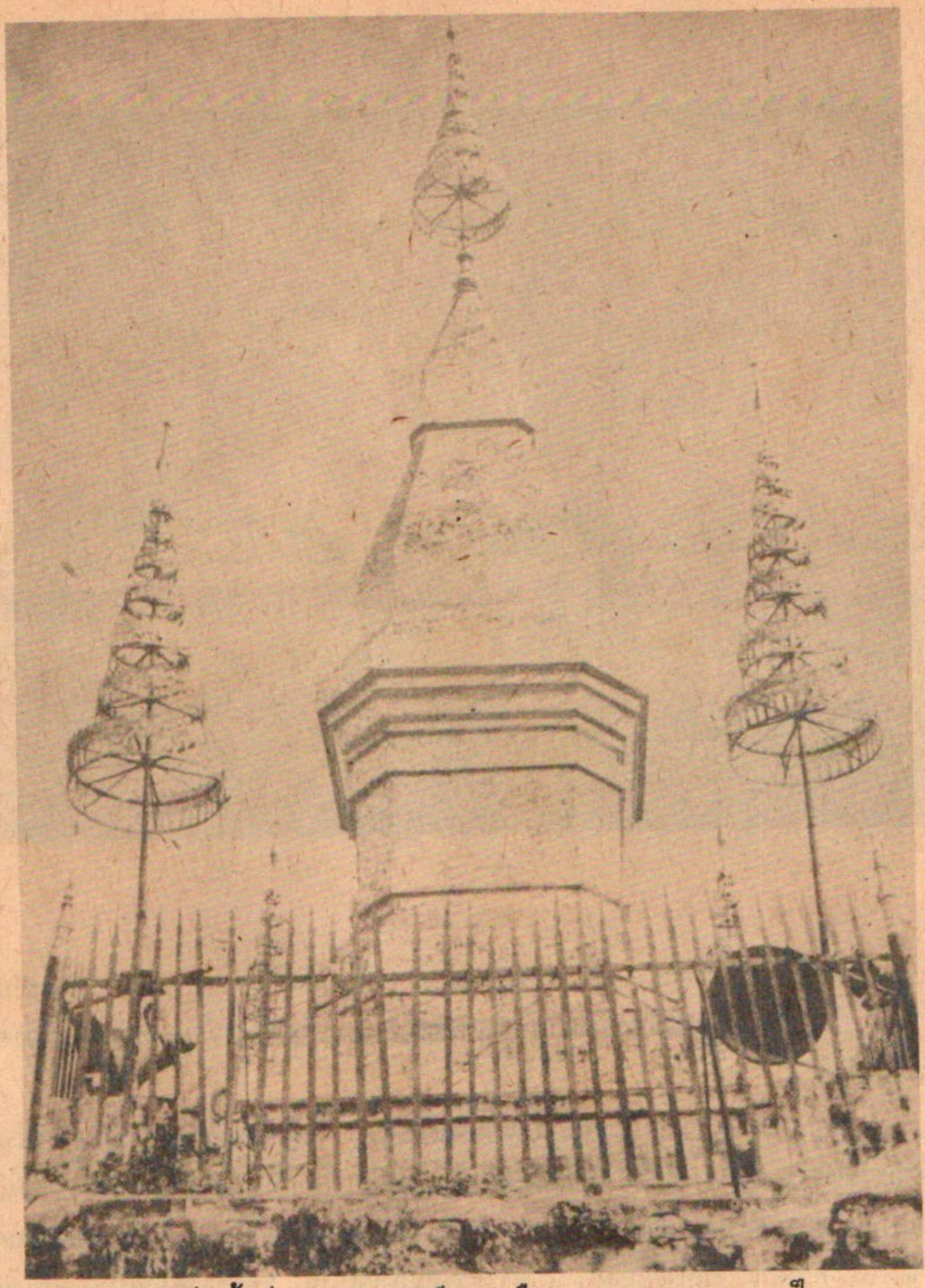

พระธาตุจอมศรี ตั้งอยู่บนยอดเขาภูศรีกลางเมืองนครหลวงพระบาง เป็นพระธาตุรูปทรงดอกบัวแปดเหลี่ยม เมื่อก่อนเข้าใจว่าเป็นพระธาตุองค์เล็กๆ ต่อมาพระธาตุองค์เล็กๆ ต่อมาพระเจ้าอนุรุท ทรงสร้างขึ้นใหม่กว้างด้านละ ๑๐.๕๕ ม. เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ ความสูงของภูศรี ๑๕๐ ม. ต่อมาพระเจ้าศรีสว่างวงศ์ ทรงสร้างหอไหว้พระธาตุสร้างขั้นไดขึ้นไปถึงองค์พระธาตุมี ๓๓๗ ขั้น

พระธาตุ "พระพุทธบาทบัวบก" อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี พระธาตุที่จำลองแบบมาจาก พระธาตุพนมองค์เดิมจึงมีรูปทรงเหมือนพระธาตุพนมองค์เดิมมาก

พระธาตุ "ศรีสองฮัก" อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เป็นพระธาตุลาวที่พัฒนาขึ้นอีกแบบหนึ่ง ฐานเตี้ย ดอกบัวเหลี่ยมป้อม แบบเดียวกับพระธาตุวัดสาวสุวรรณ เวียงคุก และวัดนางเขียวค้อม อำเภอศรีเชียงใหม่ สร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ. ๒๑๐๓-๒๑๐๖.

ลายจำหลัก บานประตูใหญ่ "หอพระแก้ว" นครเวียงจันท์ เป็นลายก้านขด
ออกลายเทพพนม เข้าใจว่าสร้างสมัยพระเจ้าอนุวงศ์

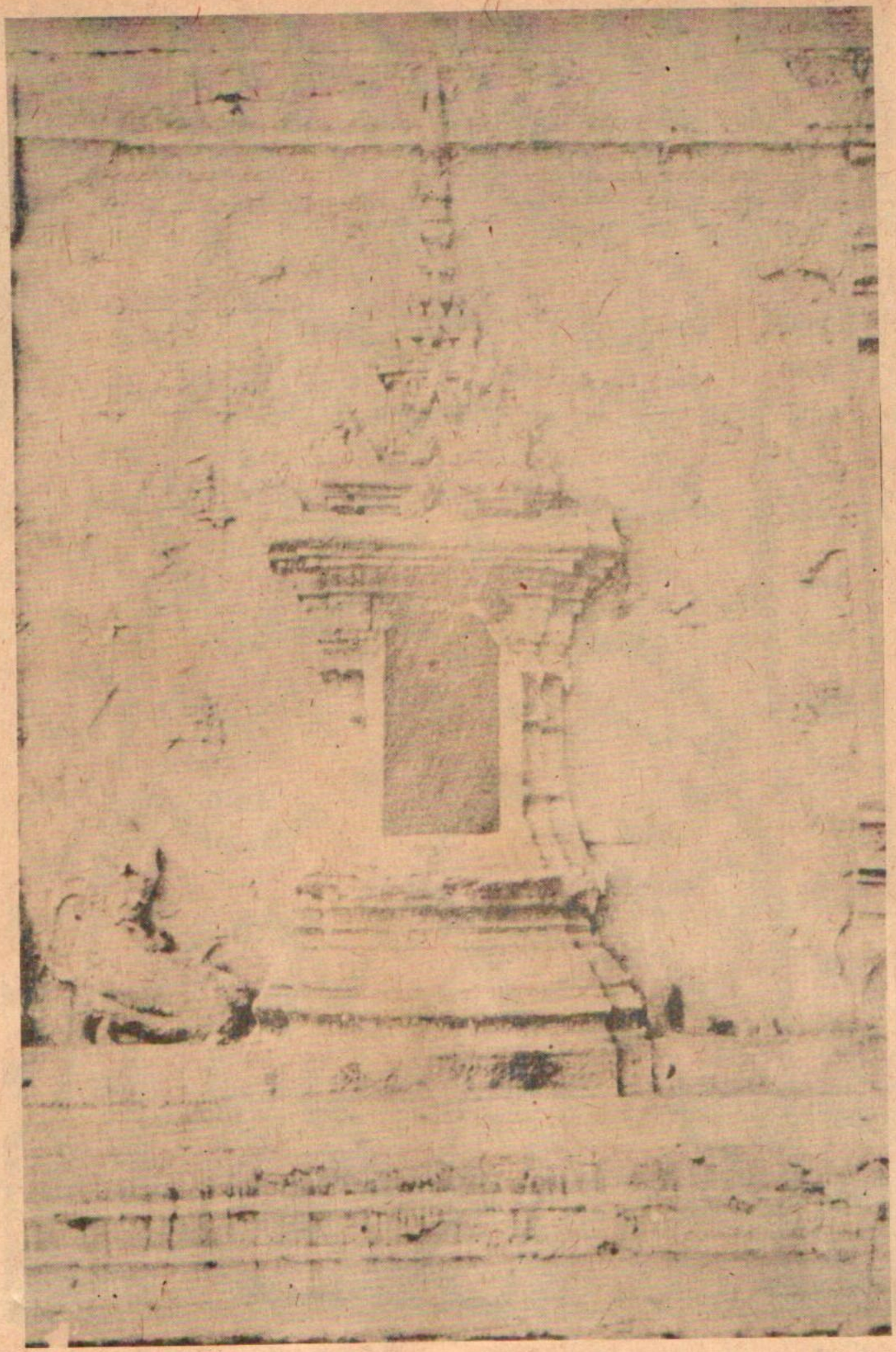

ซุ้มหน้าต่าง หอไตร "วัดอินแปง" (อินทร์แปลง) รูปทรงซุ้มสวยงามมาก ผนังมีภาพและลวดลายประดับ แต่ส่วนมากชำรุด เพราะความเก่าแก่

ຄະຕີການປົກຄອງຂອງລາວບູຮານ

ອັນວ່າ ໂຍເທດໄທ້ ທຸກທົ່ວແດນດິນ
ໃທ້ຮ່ຳ ປີປອງເໜືອນ ຮາກຮອງພາຍພື້ນ
ເສນາເໜົ້າ ມີຄຸນຄອງປະເສີດ
ໃທ້ທ່ານ ເລີອກຜູ່ແກ້ວ ປຸນໄວ້ດັ່ງລຳ
ອຳມາດນ້ອຍ ເອົາແອບຕາງຕາ
ປຸນດັ່ງ ເປັນສາຂາ ງ່າງາມລະວັງໄວ້
ອົງກະສັດໄທ້ ເປັນຈອມຍັງຍອດ
ຮະດູແຜ່ຜົ້ງ ຫ້ນລົ້ນລຸ່ມເທິງ
ຮ້ສແຜ່ຟັ້ງ ຕລ້ບຮອດແດນໃດ
ພຶ່ງຄະນາສັດ ຊອບຊຸມເຊີຍເຮົ້າ
ອັນນີ້ ຍະຖາແທ້ ທຳນຽມປຸນປຽບ
ຄັນແມ່ນ ຮາກບໍ່ໝັ້ນ ຊີພາຕົ້ນຕຸ່ມຕາຍ.

(ตัวหนังสือลาวที่ใช้อยู่ในปัจจุบันนี้)

ในพระราชอาณาจักรลาวแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ใช้ตัวหนังสืออักษร ๒ อย่าง

๑. อักษรตัวธรรม สำหรับใช้จารึกเขียนบทธรรมะคำสั่งสอน ทางพระพุทธศาสนา ศาสนิกชนชาวพุทธทั่วไปถือกันว่า (ตัวหนังสือธรรม) เป็นอักษรที่ศักดิ์สิทธิ์ใช้เขียนพระคาถาอาคมก็ศักดิ์สิทธิ์และขลัง เวลาจะถือไปไหนมาไหนก็ถือไว้ที่สูง ๆ และเวลาเก็บรักษาก็เก็บไว้ที่สูง ๆ

๒. อักษรตัวลาว สำหรับใช้เขียนในทางราชการและจารึกเขียนสารคดีและวรรณคดีต่าง ๆ ประชาชนทั่วไปถือว่า (ตัวหนังสือลาวธรรมดา)

อักษรประเทศลาว

รูปอักษร ไทยเดิม

ຄົນບໍ່ເຊື່ອໃຈ ຂໍອງຄໝໍ່ຫຼາ ຣົບໜ້ໄຄຄາ
ດຽຣນ້ ນອງຈັກຂໍ່ຕາຍ ບໍ່ໝາຍຫຼ້ກສີ ຍຼ້ຍັ້ງ
ທ້ນ້ຄົນດຽຣ ພົນຈາກທຸກຂ ໝົນມຸກໃຈດຽຣ
ຫ້ຕາຍຄົນດຽຣ ໄປ່ເກຶ່ຊາຸ່ໝາ ຂໍ່ໄດທຽມແປ້ງ
ໝໍ່ແສງສຼ້ຫຼາ ຄົນທ້ໄດມາ ດຽຣນ້ ເຈົ້າຍົນນາງ
ຈາ ຝຼ້ມາການຊ້ ຣາຍາອ້ນອ້ໄປ່ໝໍ່ ໄນຊາຸ່ນ້ໝ້ກໍ
ທ້ງຂໍ່ ຣຣົມສ້ຊໍ່ບ່ ສຸຣັນນອງຫຼາ ຂໍ່ຫ້ຍັກຂມາ
ໝ້ຈັກຕຸ້ຄາ ຍັ້ງອສຸຣາຊາຸ່ຍັກຂ ບໍ່ເກງກົຣ.....

คำอ่านอักษรไทยเดิม

คนบเชื๊อใจ ขอองคหนอหลา ริ๊บหนิ๊ไคคา
ดยวนิ๊ นองจักขอตาย บหมายหลิ๊กลิ๊ ยูยัง
ทิ๊นิ๊คนดยว พนจากทุกข หมนมุกไจถยว
หื๊อตายคนดยว ไปเกิดชาดหนา ขอไดทยมแปง
พอแสงสอยหลา คนทิ๊ไดมา คยวนิ๊ เจายินนาง
จา ผูมากาวชื๊อ วายาอื๊นอื๊ไปหนอ ไนชาดนิ๊พิ๊ก๊
ทิ๊งขอ รวมสิ๊ซอบย สุวันนองหลา ขอหื๊อยักขมา
พิ๊จักตัดคา ยังอสุราชาดยักข บเกงกัว

อักษรไทยเดิมนี้ยังมีใช้อยู่ทางแถบอีสาน ลักษณะที่ผิดแผกจากอักษรไทยปัจจุบัน อยู่ที่ไม่มีตัวพยัญชนะวรรค ฏ ไม่มีตัว ร ควบกล้ำใช้เลย และไม่นิยมควบตัว อ เข้ากับสระ สระเอียใช้เขียนด้วยตัว ย ตัวเดียว และอักษรไทยเดิมนี้ไม่มีวรรณยุกต์ใช้เลย ถ้าลองเทียบกันดูกับอักษรไทยเหนือ และอักษรพม่า มอญ แล้วจะเห็นได้ว่าอักษรไทยเดิมนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับอักษรทั้งสองนั้นมากทีเดียว

รูปอักษรไทยเหนือ

ꪙꪱꪗꪫꪖ ꪀꪻꪹꪉꪙꪱꪻ ꪀꪎꪱꪻꪫ ꪀꪎꪱꪹꪫꪱꪻ
ꪙꪱꪀꪱꪹꪀꪻꪹ ꪀꪙꪫꪹꪱꪗ ꪖꪙꪀꪱꪹꪀꪱꪻ ꪀꪎꪱꪻꪀꪱꪻꪫ
ꪫꪱꪹꪖꪻ ꪻꪱꪻꪹꪀꪻꪹ ꪀꪎꪱꪻꪫ ꪖꪙꪀꪱꪹꪀꪱꪻ
ꪙꪱꪖꪻ

คำอ่านอักษรไทยเหนือ

ยามนั้นสุริ แห่งผิยักข์บ้า ก็เหาะเดินมาระรั้ง
อากาศเวหน ป่ายบนปาดบึ้ง เสียงสนั่นก้องโก่ลา
ลอยละลิ้ว อยู่บนเวหา ตัดตัศาลา แล้วลงลู่มใต้
ส่วนกู่มมาร หันยักข์มาใกล้ จึ่งบอกนางในเมื่อนั้น
ว่าบ่ถ้ากั๋ว เนอนางน้องจั๋น จักตัดขาดบั๋นต่ายวาย
เจ้ากำอาวุธ วิดวิ่งผัดผาย รำกะบองนาย ไปจู
ต่อหน้า หันยักข์เขน จ่าตเยนใจ้บ้า ว่าเป่นสุรา
ก่อนนั้น เมื่อสองคนเรา แม่เจ้าเจิงจั้น เดิน
สอดดั้งก่างไภย (ภัย) เจ้าหนุ่มน้อย จึ่งปราไสร ว่ายักข์
จั่งไร หัวใจมีดเส้า มิงลืมแล้วกา หายักข์ษาเถ้า
เมื่อตั๋วกูเดินเซาะไช้ กับมารดา แอ่วหาลูกไม้
ไปตามแคว่นใกล้ ดงริ

อักษรไทยเหนือนี้มีลักษณะคล้ายอักษรพม่า มอญอยู่มาก แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงบางอย่างเพื่อเขียนคำไทยให้สะดวกขึ้น เช่นมีวรรณยุกต์เอก ซึ่งมีรูปเหมือนวรรณยุกต์เอกของไทย มีจุบันมีวรรณยุกต์โทแล้ว ไม้หันอากาศซึ่งเป็นขีดเฉียงจากซ้ายขึ้นไปขวาขีดเดียวเหมือนกัน และไม้หันอากาศกับวรรณยุกต์โท ซึ่งเขียนเป็นรูปขีดเฉียงสองขีดซ้อนกัน ตัว น ที่มีสระผสมอยู่ด้วยกับตัว น ที่ใช้โดด ๆ และ น สะกด เขียนต่างกันทั้งสิ้น ข้อแตกต่างในการเขียนพยัญชนะอื่น ๆ ขอให้ผู้ศึกษาสังเกตจากรูปอักษรชาติต่าง ๆ ที่มีในหนังสือเล่มนี้ จะเห็นได้ว่าอักษรไทยบัจจุบันนี้ได้กำเนิดมาจากอักษรชาติใดบ้าง และเปลี่ยนแปลงอย่างไร ส่วนสระนั้นเกือบจะไม่มีอะไรแปลกเลยนอกจากสระ า ที่มี ย สะกดก็เขียน ◌ สะกดตัวเดียว และสระเ◌ีย นั้นก็เขียน ย ไว้ตัวเดียว วิธีเขียนแบบนี้ยังปรากฏในวรรณคดีเก่า ๆ ยุคสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มี

อักษรไทยน้อย

ถึงสามโคกโสกถวิลถึงปิ่นเกล้า
พะพุทเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงสรี
ปะทานนามสามโคกเป่นเมืองตรี
ซีปทุมทานีเพาะมีบัว
โอ้พะคุนสูนลับไม่กับหลัง
แต่ซีตังกับยังอยู่เขารู้ทั่ว
โอ้เรานีที่สุนทรปะทานตัว
ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโสกใจ

คำอ่าน

ถึงสามโคกโสกถวิลถึงปิ่นเกล้า
พระพุทเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงสรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี
ชีปทุมทานีเพราะมีบัว
โอ้พระคุนสูนลับไม่กลับหลัง
แต่ชีตังกับยังอยู่เขารู้ทั่ว
โอ้เรานีที่สุนทรประทานตัว
ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโสกใจ

อักษรธัมแบบหลวงพระบาง

ಸ್ವಾಮಿ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಯೋಗೀಂದ್ರ ವೇಂಕಟ
ವಿಜಯೀಂದ್ರ ಪಾದರಿಂದಾರಭ್ಯ ನಿಜ ವೇಂಕಟೇಂದ್ರ
-ದಿಕವರ ಗಂ ವೇಂಕಟೇಂದ್ರಾಯ ಗಂ ವೇಂಕ
-ಟೇಂದ್ರಾಯ ಗಂ ಸ್ಮಾರ್ತಪರಿಪಾಲಕ ಗಂ ರಾಮ
-ಚಂದ್ರಾಯ ಗಂ ವೇಂಕಟೇಂದ್ರಾಯ ಗಂ ವೇಂಕ
-ಟೇಂದ್ರಾಯ ಗಂ ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜ ಗಂ
ಶ್ರೀಮದ್ರಾಜಾಧಿರಾಜ

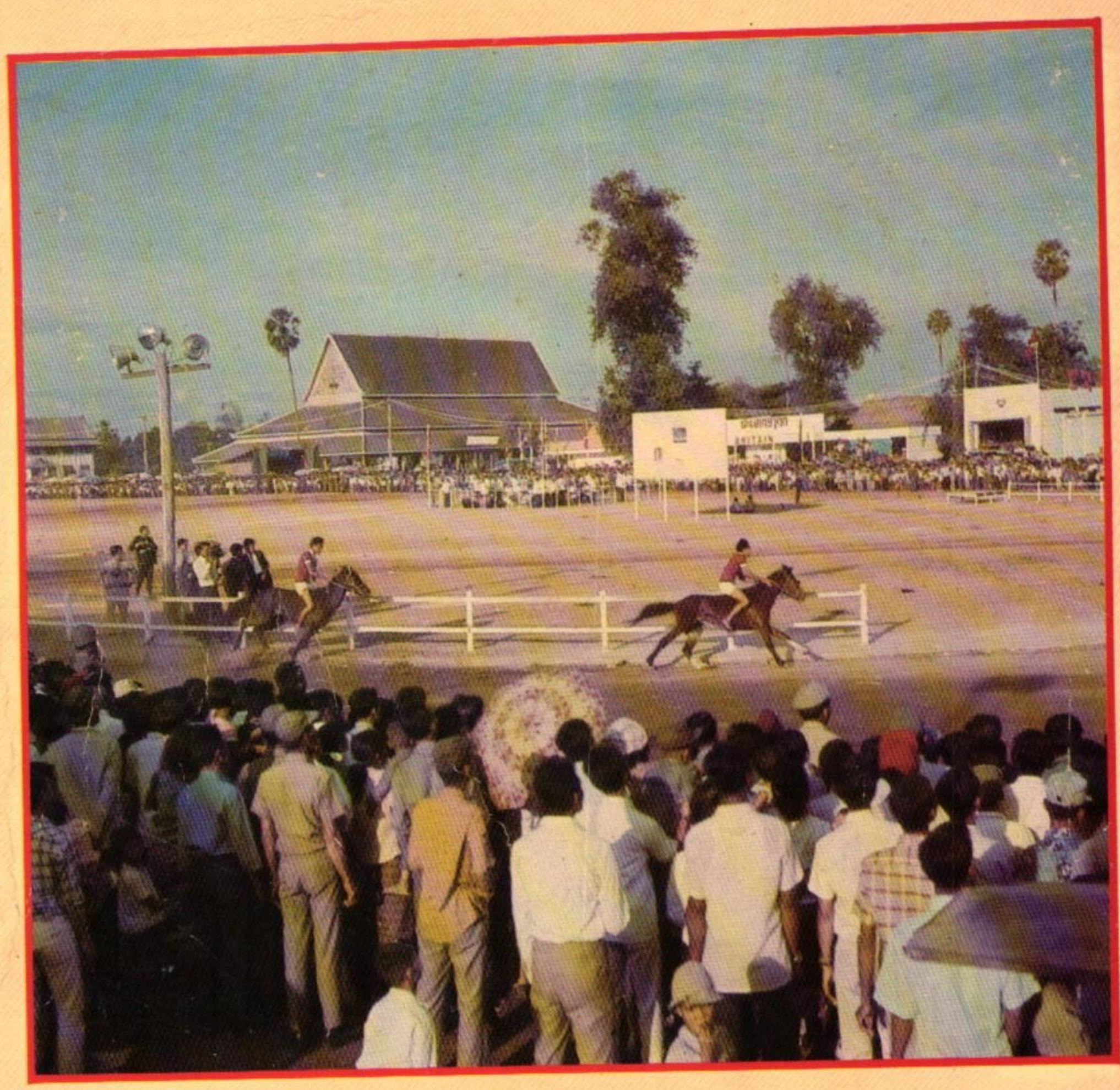

ການຊ່ວງມ້າໃນຣາຊພິທີ ບຸນສລອງພະທາດຫລວງ

ປະຈຳປີ ທີ່ພະນະຄອນວຽງຈັນທນ້

ເຣີ້ມແຕ່ຂຶ້ນ ຊ່ ຄ່ຳ ເຖິງ ຈ້ຊ ຄ່ຳ ເດືອນ ຈ້ຄຸກປີ.